

Χριστίνα Μ. Ακριβοπούλου
Χαράλαμπος Ανθόπουλος

Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Συνταγματικούς Θεσμούς

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Μ. ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ
Δικηγόρος, Διδάκτωρ Νομικής

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ
Αναπλ. Καθηγητής Ε.Α.Π.

Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Συνταγματικούς Θεσμούς

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Συνταγματικούς Θεσμούς

Συγγραφή

Χριστίνα Μ. Ακριβοπούλου

Χαράλαμπος Ανθόπουλος

Κριτική αναγνώστρια

Τριανταφυλλιά (Λίνα) Παπαδοπούλου

Συντελεστές έκδοσης

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Χριστίνα Μ. Ακριβοπούλου & Χαράλαμπος Ανθόπουλος

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ: Αντώνιος Κ. Κοκολάκης

Copyright © ΣΕΑΒ, 2015

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 3.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/gr/>

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

ISBN: 978-960-603-258-5

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων.....	4
Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια	16
Πρόλογος.....	17
Εισαγωγή	18
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή στο Δίκαιο και στην Επιστήμη του Δικαίου.....	19
1. Το δίκαιο και τα χαρακτηριστικά του	19
1.1. Η έννομη τάξη, το δημόσιο και το ιδιωτικό δίκαιο και η επιστήμη του δικαίου	20
1.2. Ο κανόνας του δικαίου και οι αρχές του δικαίου	20
1.3. Η ερμηνεία του δικαίου: οι μέθοδοι ερμηνείας και ο ρόλος της νομολογίας	22
1.4. Η ερμηνεία του συνταγματικού δικαίου	24
Βιβλιογραφία/Αναφορές	24
Κριτήρια αξιολόγησης.....	25
Ερωτήματα αυτοαξιολόγησης	25
Κεφάλαιο 2. Το σύστημα των πηγών του δικαίου	27
2. Οι πηγές του δικαίου	27
2.1. Το Σύνταγμα.....	27
2.1.1. Οι άτυπες τροποποιήσεις του Συντάγματος: Συνταγματικό έθιμο, συνταγματική πρακτική και συνταγματική πρακτική.....	30
2.1.2. Οι αναθεωρήσεις του 1986, 2001 και 2008.....	32
2.2. Συντακτικές Πράξεις και Ψηφίσματα.....	33
2.3. Το διεθνές δίκαιο, το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων	33
2.4. Ο Κανονισμός της Βουλής.....	36
2.5. Το έθιμο και ο νόμος.....	36
2.6. Τα είδη του νόμου	38
2.7. Τα Προεδρικά Διατάγματα και οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης.....	39
2.8. Η συλλογική σύμβαση εργασίας.....	40
2.9. Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου	40
Βιβλιογραφία/Αναφορές	41
Κριτήρια αξιολόγησης.....	41
Κριτήριο αυτοαξιολόγησης 2ο.....	41
Απαντήσεις	45
Κεφάλαιο 3. Η συνταγματική οργάνωση του κράτους.....	46
3. Τα στοιχεία του κράτους: Επικράτεια, λαός και πρωτογενής εξουσία	46
3.1. Τα πολιτεύματα και οι διακρίσεις τους.....	48

3.2. Τυπολογία και διακρίσεις των πολιτευμάτων	49
3.3. Το ελληνικό πολίτευμα και η ιστορική εξέλιξη του	51
3.4. Οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος	52
3.4.1. Η δημοκρατική αρχή	52
3.4.2. Η αντιπροσωπευτική αρχή.....	54
3.4.3. Η κοινοβουλευτική αρχή	55
3.4.4. Η αρχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας	56
3.4.5. Η αρχή του πολυκομματισμού	56
3.4.6. Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών.....	58
3.4.7. Η αρχή του κράτους δικαίου.....	59
3.4.8. Η αρχή του κοινωνικού κράτους	59
3.5. Τα όργανα του Κράτους	60
3.6. Το Εκλογικό Σώμα.....	60
3.6.1. Το εκλογικό σύστημα.....	63
3.6.2. Τα δημοψηφίσματα κατά το άρθρο 44 § 2 Σ	64
3.7. Η Βουλή και ο βουλευτής.....	65
3.7.1. Η ανάδειξη των Βουλευτών	66
3.7.2. Η νομική θέση του βουλευτή	67
3.7.3. Η διάρκεια και η λήξη της θητείας της Βουλής.....	69
3.7.4. Η εσωτερική οργάνωση της Βουλής: Ο Πρόεδρος της Βουλής και οι κοινοβουλευτικές Επιτροπές.....	71
3.7.5. Οι αρμοδιότητες της Βουλής	72
3.8. Η Κυβέρνηση.....	74
3.8.1. Οι αρμοδιότητες του Υπουργικού Συμβουλίου	74
3.8.2. Οι αρμοδιότητες των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου και του Πρωθυπουργού.....	75
3.8.3. Η ανάδειξη της Κυβέρνησης, η διαδικασία των διερευνητικών εντολών και χορήγησης εμπιστοσύνης υπό το ισχύον Σύνταγμα (άρθρα 37 και 84)	76
3.8.4. Η απαλλαγή της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της	79
3.8.5. Η ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και το Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο του άρθρου 86 Σ	80
3.8.6. Η συγκρότηση της Κυβέρνησης μετά τις εκλογές της 20 Σεπτεμβρίου 2015	82
3.9. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας	82
3.9.1. Προσόντα και διαδικασία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας.....	82
3.9.2. Οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας.....	83
3.9.3. Η νομική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας στο πολίτευμα.....	85
3.10. Η δικαστική λειτουργία κατά το ελληνικό Σύνταγμα	86
3.10.1. Οι συνταγματικές αρχές απονομής της δικαιοσύνης.....	87
3.10.2. Οι διακρίσεις και οι κλάδοι των δικαστηρίων	88
3.10.3. Η προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργών.....	89
3.11. Τα συνταγματικά προβλεπόμενα δικαστήρια.....	91
3.11.1. Το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας.....	91

3.11.2. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο	92
3.11.3. Το Ελεγκτικό Συνέδριο	93
3.11.4. Το Συμβούλιο της Επικρατείας	94
3.11.5. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων	96
3.12. Οι Ανεξάρτητες Αρχές	97
3.12.1. Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ)	98
3.12.2. Ο Συνήγορος του Πολίτη.....	98
3.12.3. Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ).....	99
3.12.4. Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ).....	99
3.12.5. Η Αρχή Διασφάλισης του απορρήτου των Επικοινωνιών (ΑΔΔΕ).....	99
Βιβλιογραφία/Αναφορές	100
Κριτήρια αξιολόγησης.....	100
Κριτήριο αυτοαξιολόγησης 3ο.....	100
Απαντήσεις	110
Κεφάλαιο 4. Θεμελιώδη δικαιώματα.....	111
4. Η γενεαλογία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη.....	111
4.1. Τυπολογία και διακρίσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων.....	112
4.1.1. Οι γενιές προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και η εξελικτική τους φύση	115
4.2. Οι φορείς και οι αποδέκτες των συνταγματικών δικαιωμάτων.....	115
4.3. Εγγυήσεις, περιορισμοί και αντι-περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων.....	117
4.4. Η αρχή της αξίας του ανθρώπου.....	120
4.5. Η αρχή της ισότητας.....	120
4.6. Τα ατομικά δικαιώματα	122
4.7. Τα κοινωνικά δικαιώματα	134
4.8. Τα πολιτικά δικαιώματα	137
4.9. Τα συνταγματικά καθήκοντα.....	137
4.10. Τα νέα δικαιώματα στην αναθεώρηση του 2001.....	139
4.11. Τα θεμελιώδη δικαιώματα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	140
Βιβλιογραφία/Αναφορές	141
Κριτήρια αξιολόγησης.....	142
Κριτήριο αυτοαξιολόγησης 4ο.....	142
Απαντήσεις	144
Κριτήρια αξιολόγησης.....	145
Ερωτήματα εμβάθυνσης με απαντήσεις (Κεφάλαια 1 ^ο , 2 ^ο , 3 ^ο , 4 ^ο και 5 ^ο).....	145
Ευρετήριο Ελληνικών Όρων.....	149
Ευρετήριο Ξενόγλωσσων Όρων	150
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι. Σύνταγμα της Ελλάδας	151

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - Βασικές διατάξεις	151
ΤΜΗΜΑ Α΄ Μορφή του πολιτεύματος.....	151
Άρθρο 1.....	151
Άρθρο 2.....	151
ΤΜΗΜΑ Β΄ Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας	151
Άρθρο 3.....	151
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.....	151
Άρθρο 4.....	151
Άρθρο 5.....	152
**Άρθρο 5Α.....	152
Άρθρο 6.....	152
Άρθρο 7.....	153
Άρθρο 8.....	153
Άρθρο 9.....	153
**Άρθρο 9Α.....	153
Άρθρο 10.....	153
Άρθρο 11.....	154
**Άρθρο 12.....	154
Άρθρο 13.....	154
Άρθρο 14.....	154
Άρθρο 15.....	155
Άρθρο 16.....	156
Άρθρο 17.....	156
Άρθρο 18.....	157
Άρθρο 19.....	158
Άρθρο 20.....	158
Άρθρο 21.....	158
**Άρθρο 22.....	159
Άρθρο 23.....	159
Άρθρο 24.....	159
Άρθρο 25.....	160
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ Οργάνωση και λειτουργίες της Πολιτείας	160
ΤΜΗΜΑ Α΄ Σύνταξη της Πολιτείας.....	160
Άρθρο 26.....	160
Άρθρο 27.....	161
Άρθρο 28.....	161
Άρθρο 29.....	161
ΤΜΗΜΑ Β΄ Πρόεδρος της Δημοκρατίας.....	162

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Ανάδειξη του Προέδρου.....	162
Άρθρο 30.....	162
**Άρθρο 31.....	162
Άρθρο 32.....	162
Άρθρο 33.....	163
Άρθρο 34.....	163
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Εξουσίες και ευθύνη από τις πράξεις του Προέδρου	163
Άρθρο 35.....	163
Άρθρο 36.....	164
Άρθρο 37.....	164
Άρθρο 38.....	165
Άρθρο 39.....	165
Άρθρο 40.....	165
Άρθρο 41.....	165
Άρθρο 42.....	166
Άρθρο 43.....	166
Άρθρο 44.....	166
Άρθρο 45.....	167
Άρθρο 46.....	167
Άρθρο 47.....	167
Άρθρο 48.....	167
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Ειδικές ευθύνες του Προέδρου της Δημοκρατίας.....	168
Άρθρο 49.....	168
Άρθρο 50.....	168
ΤΜΗΜΑ Γ΄ Βουλή	168
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	168
Άρθρο 51.....	168
Άρθρο 52.....	169
Άρθρο 53.....	169
Άρθρο 54.....	169
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Κωλύματα και ασυμβίβαστα των βουλευτών.....	169
Άρθρο 55.....	169
Άρθρο 56.....	170
Άρθρο 57*	170
Άρθρο 58.....	171
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Καθήκοντα και δικαιώματα των βουλευτών	171
Άρθρο 59.....	171
Άρθρο 60.....	171

Άρθρο 61.....	172
Άρθρο 62.....	172
Άρθρο 63.....	172
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ Οργάνωση και λειτουργία της Βουλής	172
Άρθρο 64.....	172
Άρθρο 65.....	172
Άρθρο 66.....	173
Άρθρο 67.....	173
Άρθρο 68.....	173
Άρθρο 69.....	174
Άρθρο 70.....	174
Άρθρο 71.....	174
**Άρθρο 72.....	174
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ Νομοθετική λειτουργία της Βουλής.....	175
Άρθρο 73.....	175
Άρθρο 74.....	175
Άρθρο 75.....	176
Άρθρο 76.....	176
Άρθρο 77.....	177
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ Φορολογία και δημοσιονομική διαχείριση.....	177
Άρθρο 78.....	177
Άρθρο 79.....	177
Άρθρο 80.....	178
ΤΜΗΜΑ Δ΄ Κυβέρνηση.....	178
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Συγκρότηση και αποστολή της Κυβέρνησης.....	178
Άρθρο 81.....	178
Άρθρο 82.....	179
Άρθρο 83.....	179
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Σχέσεις Βουλής και Κυβέρνησης.....	179
Άρθρο 84.....	179
Άρθρο 85.....	180
**Άρθρο 86.....	180
ΤΜΗΜΑ Ε΄ Δικαστική Εξουσία	181
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Δικαστικοί λειτουργοί και υπάλληλοι	181
Άρθρο 87.....	181
Άρθρο 88.....	181
Άρθρο 89.....	182
Άρθρο 90.....	182

Άρθρο 91.....	183
Άρθρο 92.....	183
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Οργάνωση και δικαιοδοσία των δικαστηρίων	184
Άρθρο 93.....	184
**Άρθρο 94.....	184
Άρθρο 95.....	184
Άρθρο 96.....	185
Άρθρο 97.....	185
Άρθρο 98.....	185
Άρθρο 99.....	186
Άρθρο 100.....	186
**Άρθρο 100Α.....	187
ΤΜΗΜΑ ΣΤ' Διοίκηση.....	187
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Οργάνωση της διοίκησης	187
Άρθρο 101.....	187
**Άρθρο 101Α.....	187
**Άρθρο 102.....	187
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Υπηρεσιακή κατάσταση των οργάνων της διοίκησης.....	188
Άρθρο 103.....	188
Άρθρο 104.....	189
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Καθεστώς του Αγίου Όρους.....	189
Άρθρο 105.....	189
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ Ειδικές τελικές και μεταβατικές διατάξεις	190
ΤΜΗΜΑ Α' Ειδικές διατάξεις	190
Άρθρο 106.....	190
Άρθρο 107.....	190
Άρθρο 108.....	190
Άρθρο 109.....	191
ΤΜΗΜΑ Β' Αναθεώρηση του Συντάγματος.....	191
Άρθρο 110.....	191
ΤΜΗΜΑ Γ' Μεταβατικές διατάξεις.....	191
Άρθρο 111.....	191
Άρθρο 112.....	192
Άρθρο 113.....	192
Άρθρο 114.....	193
Άρθρο 115*	193
Άρθρο 116.....	193
Άρθρο 117.....	193

Άρθρο 118.....	194
Άρθρο 119.....	195
ΤΜΗΜΑ Δ΄ Ακροτελεύτια διάταξη.....	195
Άρθρο 120.....	195
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ. Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών	196
Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών	196
Άρθρο 1: Υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου.....	197
Τίτλος Ι. Δικαιώματα και ελευθερίες.....	197
Άρθρο 2: Το δικαίωμα στη ζωή.....	197
Άρθρο 3: Απαγόρευση των βασανιστηρίων.....	197
Άρθρο 4: Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων	197
Άρθρο 5: Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια	197
Άρθρο 6: Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης.....	198
Άρθρο 7: Μη επιβολή ποινής άνευ νόμου	198
Άρθρο 8: Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.....	198
Άρθρο 9: Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.....	199
Άρθρο 10: Ελευθερία έκφρασης.....	199
Άρθρο 11: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι	199
Άρθρο 12: Δικαίωμα συνάψεως γάμου	199
Άρθρο 13: Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής	199
Άρθρο 14: Απαγόρευση των διακρίσεων	199
Άρθρο 15: Παρέκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης.....	199
Άρθρο 16: Περιορισμοί στην πολιτική δραστηριότητα των αλλοδαπών.....	200
Άρθρο 17: Απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος.....	200
Άρθρο 18: Όρια στη χρήση των περιορισμών σε δικαιώματα.....	200
Τίτλος ΙΙ. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των δικαιωμάτων του ανθρώπου	200
Άρθρο 19: Σύσταση του Δικαστηρίου.....	200
Άρθρο 20: Αριθμός Δικαστών.....	200
Άρθρο 21: Όροι άσκησης των καθηκόντων.....	200
Άρθρο 22: Εκλογή δικαστών	201
Άρθρο 23: Διάρκεια και λήξη θητείας	201
Άρθρο 24: Γραμματεία και εισηγητές.....	201
Άρθρο 25: Ολομέλεια του Δικαστηρίου	201
Άρθρο 26: Μονομελής Σύνοψη, Επιτροπές, Τμήματα και Τμήμα Ευρείας Σύνοψης	201
Άρθρο 27: Αρμοδιότητες του μονομελούς δικαστικού σχηματισμού	202
Άρθρο 28: Αρμοδιότητες Επιτροπών	202
Άρθρο 29: Αποφάσεις των Τμημάτων επί του παραδεκτού και της ουσίας	202

Άρθρο 30: Παραίτηση υπέρ του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως.....	202
Άρθρο 31: Αρμοδιότητες του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως.....	202
Άρθρο 32: Δικαιοδοσία του Δικαστηρίου	202
Άρθρο 33: Διακρατικές υποθέσεις.....	203
Άρθρο 34: Ατομικές προσφυγές.....	203
Άρθρο 35: Προϋποθέσεις παραδεκτού	203
Άρθρο 36: Παρέμβαση τρίτου.....	203
Άρθρο 37: Διαγραφή.....	203
Άρθρο 38: Εξέταση της υπόθεσης	204
Άρθρο 39: Φιλικό διακανονισμοί	204
Άρθρο 40: Δημόσια συνεδρίαση και πρόσβαση στα έγγραφα.....	204
Άρθρο 41: Δίκαιη ικανοποίηση.....	204
Άρθρο 42: Αποφάσεις των Τμημάτων.....	204
Άρθρο 43: Παραπομπή ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.....	204
Άρθρο 44: Οριστικές αποφάσεις.....	204
Άρθρο 45: Αιτιολογία αποφάσεων.....	204
Άρθρο 46: Υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων.....	205
Άρθρο 47: Γνωμοδοτήσεις	205
Άρθρο 48: Αρμοδιότητα για έκδοση γνωμοδοτήσεων του Δικαστηρίου	205
Άρθρο 49: Αιτιολογία των γνωμοδοτήσεων	205
Άρθρο 50: Έξοδα λειτουργίας του Δικαστηρίου	205
Άρθρο 51: Προνόμια και ασυλίες των δικαστών.....	205
Τίτλος ΙΙΙ. Διάφορες διατάξεις	206
Άρθρο 52: Έρευνες του Γενικού Γραμματέα.....	206
Άρθρο 53: Προστασία των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων του ανθρώπου.....	206
Άρθρο 54: Εξουσίες της Επιτροπής Υπουργών.....	206
Άρθρο 55: Παραίτηση απο άλλους τρόπους επίλυσης διαφορών	206
Άρθρο 56: Εδαφική εφαρμογή.....	206
Άρθρο 57 : Επιφυλάξεις.....	206
Άρθρο 58: Καταγγελία.....	207
Άρθρο 59: Υπογραφή και επικύρωση	207
Πρόσθετον Πρωτόκολλον εις την Σύμβασιν περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών	207
Άρθρο 1: Προστασία της ιδιοκτησίας.....	207
Άρθρο 2: Δικαίωμα στην εκπαίδευση	208
Άρθρο 3: Δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές.....	208
Άρθρο 4: Εδαφική εφαρμογή.....	208
Άρθρο 5: Σχέσεις με τη Σύμβαση	208
Άρθρο 6: Υπογραφή και επικύρωση	208

Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 4.....	208
Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 6 της Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών σχετικά με την κατάργηση της ποινής του θανάτου	209
Άρθρο 1: Κατάργηση της θανατικής ποινής	209
Άρθρο 2: Θανατική ποινή σε καιρό πολέμου.....	209
Άρθρο 3: Απαγόρευση παρεκκλίσεων.....	209
Άρθρο 4: Απαγόρευση επιφυλάξεων	209
Άρθρο 5: Εδαφική εφαρμογή.....	209
Άρθρο 6: Σχέσεις με τη Σύμβαση	209
Άρθρο 7: Υπογραφή και επικύρωση	210
Άρθρο 8: Έναρξη ισχύος	210
Άρθρο 9: Καθήκοντα του θεματοφύλακα	210
Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 7 της Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών	210
Άρθρο 1: Διαδικαστικές εγγυήσεις σε περίπτωση απέλασης αλλοδαπού	210
Άρθρο 2: Δικαίωμα για διπλό βαθμό δικαιοδοσίας σε θέματα ποινικού δικαίου.....	211
Άρθρο 3: Δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης.....	211
Άρθρο 4: Δικαίωμα κάθε προσώπου να μη δικάζεται ή να τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα.....	211
Άρθρο 5: Ισότητα μεταξύ συζύγων.....	211
Άρθρο 6: Εδαφική εφαρμογή.....	211
Άρθρο 7: Σχέσεις με τη Σύμβαση	212
Άρθρο 8: Υπογραφή και επικύρωση	212
Άρθρο 9: Έναρξη ισχύος	212
Άρθρο 10: Καθήκοντα του θεματοφύλακα	212
Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 12.....	212
Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 13 της Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών σχετικά με την κατάργηση της θανατικής ποινής σε όλες τις περιστάσεις	213
Άρθρο 1: Κατάργηση της θανατικής ποινής	213
Άρθρο 2: Απαγόρευση παραβάσεων.....	213
Άρθρο 3: Απαγόρευση επιφυλάξεων	213
Άρθρο 4: Εδαφική εφαρμογή.....	213
Άρθρο 5: Σχέση με τη Σύμβαση.....	213
Άρθρο 6: Υπογραφή και επικύρωση	214
Άρθρο 7: Θέση σε ισχύ	214
Άρθρο 8: Καθήκοντα του θεματοφύλακα	214
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ. ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ (2010/C 83/02).....	215
ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ	215
Προοίμιο	215
ΤΙΤΛΟΣ 1. ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ	215

<i>Άρθρο 1: Ανθρώπινη αξιοπρέπεια .....</i>	<i>215</i>
<i>Άρθρο 2: Δικαίωμα στη ζωή .....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 3: Δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου .....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 4: Απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης .....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 5: Απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας.....</i>	<i>216</i>
ΤΙΤΛΟΣ ΙΙ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ.....	216
<i>Άρθρο 6: Δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια .....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 7: Σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 8: Προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα .....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 9: Δικαίωμα γάμου και δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας.....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 10: Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας .....</i>	<i>216</i>
<i>Άρθρο 11: Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης.....</i>	<i>217</i>
<i>Άρθρο 12: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι.....</i>	<i>217</i>
<i>Άρθρο 13: Ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης.....</i>	<i>217</i>
<i>Άρθρο 14: Δικαίωμα εκπαίδευσης.....</i>	<i>217</i>
<i>Άρθρο 15: Ελευθερία του επαγγέλματος και δικαίωμα προς εργασία.....</i>	<i>217</i>
<i>Άρθρο 16: Επιχειρηματική ελευθερία .....</i>	<i>217</i>
<i>Άρθρο 17: Δικαίωμα ιδιοκτησίας .....</i>	<i>217</i>
<i>Άρθρο 18: Δικαίωμα ασύλου.....</i>	<i>218</i>
<i>Άρθρο 19: Προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης.....</i>	<i>218</i>
ΤΙΤΛΟΣ ΙΙΙ. ΙΣΟΤΗΤΑ.....	218
<i>Άρθρο 20: Ισότητα έναντι του νόμου.....</i>	<i>218</i>
<i>Άρθρο 21: Απαγόρευση διακρίσεων .....</i>	<i>218</i>
<i>Άρθρο 22: Πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία .....</i>	<i>218</i>
<i>Άρθρο 23: Ισότητα γυναικών και ανδρών.....</i>	<i>218</i>
<i>Άρθρο 24: Δικαιώματα του παιδιού .....</i>	<i>218</i>
<i>Άρθρο 25: Δικαιώματα των ηλικιωμένων.....</i>	<i>218</i>
<i>Άρθρο 26: Ένταξη των ατόμων με αναπηρίες .....</i>	<i>219</i>
ΤΙΤΛΟΣ ΙV. ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ	219
<i>Άρθρο 27: Δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης .....</i>	<i>219</i>
<i>Άρθρο 28: Δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων.....</i>	<i>219</i>
<i>Άρθρο 29: Δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας .....</i>	<i>219</i>
<i>Άρθρο 30: Προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης .....</i>	<i>219</i>
<i>Άρθρο 31: Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας .....</i>	<i>219</i>
<i>Άρθρο 32: Απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία.....</i>	<i>219</i>
<i>Άρθρο 33: Οικογενειακή ζωή και επαγγελματική ζωή .....</i>	<i>219</i>
<i>Άρθρο 34: Κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική αρωγή .....</i>	<i>220</i>
<i>Άρθρο 35: Προστασία της υγείας.....</i>	<i>220</i>

<i>Άρθρο 36: Πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος.....</i>	220
<i>Άρθρο 37: Προστασία του περιβάλλοντος.....</i>	220
<i>Άρθρο 38: Προστασία του καταναλωτή.....</i>	220
ΤΙΤΛΟΣ V. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	220
<i>Άρθρο 39: Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου .....</i>	220
<i>Άρθρο 40: Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές .....</i>	220
<i>Άρθρο 41: Δικαίωμα χρηστής διοίκησης .....</i>	221
<i>Άρθρο 42: Δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα.....</i>	221
<i>Άρθρο 43: Ευρωπαϊός Διαμεσολαβητής.....</i>	221
<i>Άρθρο 44: Δικαίωμα αναφοράς.....</i>	221
<i>Άρθρο 45: Ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής .....</i>	221
<i>Άρθρο 46: Διπλωματική και προξενική προστασία .....</i>	221
ΤΙΤΛΟΣ VI. ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ	221
<i>Άρθρο 47: Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου .....</i>	221
<i>Άρθρο 48: Τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης .....</i>	222
<i>Άρθρο 49: Αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιοποιώνων πράξεων και ποινών .....</i>	222
<i>Άρθρο 50: Δικαίωμα του προσώπου να μη δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη.....</i>	222
ΤΙΤΛΟΣ VII. ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ	222
<i>Άρθρο 51: Πεδίο εφαρμογής .....</i>	222
<i>Άρθρο 52: Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών .....</i>	222
<i>Άρθρο 53: Επίπεδο προστασίας .....</i>	223
<i>Άρθρο 54: Απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος .....</i>	223

Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια

Σ	Σύνταγμα
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Πρόλογος

Στόχος του βιβλίου αυτού είναι να αποτελέσει ένα εύληπτο, σύγχρονο και επίκαιρο εγχειρίδιο εισαγωγής στο δίκαιο και στο συνταγματικό δίκαιο. Τα τέσσερα κεφάλαιά του περιλαμβάνουν ζητήματα που αφορούν την επιστήμη του δικαίου και το συνταγματικό δίκαιο και ειδικότερα, τα ζητήματα της ερμηνείας και των πηγών του δικαίου, της συνταγματικής οργάνωσης του κράτους και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών. Το βιβλίο περιέχει παράρτημα με το κείμενο του Συντάγματος 1975/86/01/08, καθώς και ερωτήματα και τεστ αυτοαξιολόγησης για την πρακτική εμβάθυνση του αναγνώστη.

Είναι θερμές οι ευχαριστίες μας προς την Τριανταφυλλιά (Λίνα) Παπαδοπούλου, Αναπλ. Καθηγήτρια ΑΠΘ για τη συμβολή της ως κριτικής αναγνώστριας και τον κ. Αντώνη Κοκολάκη, M.Sc. Χημικό για την ηλεκτρονική μορφοποίηση, επιμέλεια και παρουσίαση του βιβλίου.

Οι συγγραφείς

Εισαγωγή

Το βιβλίο που ακολουθεί συνιστά μια σύντομη εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου και στο συνταγματικό δίκαιο. Ειδικότερα:

Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου αυτού αποτελεί μια εισαγωγή στο δίκαιο και στην επιστήμη του δικαίου. Τα ειδικότερα ζητήματα τα οποία θα αναπτυχθούν αφορούν: α. την έννοια της έννομης τάξης και του κανόνα δικαίου, β. τους κλάδους του δικαίου και τη διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου, γ. τις μεθόδους της ερμηνείας του δικαίου (γραμματική, λογική, ιστορική, τελολογική, συστηματική και συγκριτική ερμηνεία), δ. τις ιδιαιτερότητες της συνταγματικής ερμηνείας, ε. τη σημασία του συγκριτικού δικαίου στην εφαρμογή, την ερμηνεία και την εξέλιξη του εθνικού δικαίου, στ. τη σημασία του νομολογιακού δικαίου στη σύγχρονη νομική εμπειρία.

Αντικείμενο του δεύτερου κεφαλαίου είναι η ανάλυση του συστήματος των πηγών του ελληνικού δικαίου. Ειδικότερα θα εξεταστούν: α. το Σύνταγμα, οι συντακτικές πράξεις και τα ψηφίσματα, β. η αναθέωση του Συντάγματος, γ. οι συνθήκες του πολιτεύματος και οι κανόνες συνταγματικής δεοντολογίας, δ. το διεθνές δίκαιο, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ε. ο τυπικός νόμος και τα είδη του, ζ. οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, η. τα προεδρικά διατάγματα, οι υπουργικές αποφάσεις και οι άλλες κανονιστικές πράξεις των διοικητικών αρχών, θ. η συλλογική σύμβαση εργασίας, ι. ο Κανονισμός της Βουλής, ια. το έθιμο, ιβ. το νομολογιακό δίκαιο.

Αντικείμενο του κεφαλαίου αυτού είναι η ανάλυση της συνταγματικής οργάνωσης του ελληνικού κράτους. Ειδικότερα θα εξεταστούν: α. οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος: η δημοκρατική αρχή, η αντιπροσωπευτική αρχή, η κοινοβουλευτική αρχή, η αρχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας, η αρχή του πολυκομματισμού, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η αρχή του κράτους δικαίου, η αρχή του κοινωνικού κράτους, β. η Κυβέρνηση, ο Πρωθυπουργός και οι Υπουργοί, γ. η Βουλή και οι Βουλευτές, δ. ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ε. τα Δικαστήρια και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ε. οι Ανεξάρτητες Αρχές.

Αντικείμενο του τελευταίου κεφαλαίου αποτελούν τα θεμελιώδη δικαιώματα. Στο πλαίσιο του κεφαλαίου αυτού θα εξεταστούν: α. η γενεαλογία και η τυπολογία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, β. η νομική φύση των συνταγματικών διατάξεων περί θεμελιωδών δικαιωμάτων, γ. τα υποκείμενα και οι αποδέκτες των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δ. οι θεωρίες και οι ερμηνείες των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ε. οι εγγυήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στ. τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ιδιωτική σφαίρα, ζ. τα θεμελιώδη δικαιώματα στη δημόσια σφαίρα, η. τα θεμελιώδη δικαιώματα στην πολιτική σφαίρα, θ. τα θεμελιώδη δικαιώματα στην οικονομική και κοινωνική σφαίρα.

Κάθε κεφάλαιο ακολουθούν ερωτήματα αξιολόγησης ή τεστ αξιολόγησης με ερωτήματα πολλαπλής επιλογής, για την πρακτική εμβάθυνση στα θεωρητικά ζητήματα που αναπτύσσονται στα επιμέρους κεφάλαια. Το βιβλίο περιέχει παράρτημα με το κείμενο του ελληνικού Συντάγματος 1975/86/01/08.

Οι συγγραφείς

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή στο Δίκαιο και στην Επιστήμη του Δικαίου

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί μια εισαγωγή στο δίκαιο και στην επιστήμη του δικαίου. Τα ειδικότερα ζητήματα τα οποία θα αναπτυχθούν αφορούν: α. την έννοια της έννομης τάξης και του κανόνα δικαίου, β. τους κλάδους του δικαίου και τη διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου, γ. τις μεθόδους της ερμηνείας του δικαίου (γραμματική, λογική, ιστορική, τελολογική, συστηματική και συγκριτική ερμηνεία), δ. τις ιδιαιτερότητες της συνταγματικής ερμηνείας, ε. τη σημασία του συγκριτικού δικαίου στην εφαρμογή, την ερμηνεία και την εξέλιξη του εθνικού δικαίου, στ. τη σημασία του νομολογιακού δικαίου στη σύγχρονη νομική εμπειρία. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με συνοπτικά ερωτήματα αυτοαξιολόγησης.

Προαπαιτούμενη γνώση

Σύνταγμα, αλλοδαπό δίκαιο.

1. Το δίκαιο και τα χαρακτηριστικά του

Το δίκαιο αποτελούν οι κανόνες και οι αρχές που ρυθμίζουν σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, με τρόπο υποχρεωτικό, εξαναγκαστικό και ετερόνομο τη συμπεριφορά των ανθρώπων που συναποτελούν τα μέλη μιας κοινωνίας. Χαρακτηριστικά του με την έννοια αυτή είναι: α) ο κανονιστικός χαρακτήρας του δικαίου, αφού οι κανόνες του αναφέρονται στο δέον, σε αυτό που πρέπει να γίνεται και όχι στο ον, σε αυτό δηλαδή που υπάρχει, β) ο ρυθμιστικός χαρακτήρας του δικαίου, το οποίο αποβλέπει στη ρύθμιση της συμβίωσης μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας, γ) ο υποχρεωτικός και εξαναγκαστικός χαρακτήρας του δικαίου, το οποίο απαιτεί τη συμμόρφωση μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας μέσω της απειλής κυρώσεων για τη μη εφαρμογή των κανόνων δικαίου που προβλέπει, δ) ο ετερόνομος χαρακτήρας του που συνίσταται στο ότι δεν προέρχεται ή πηγάζει από την ιδιωτική αυτονομία ή την αυτοδέσμευση των ιδιωτών αλλά από το κράτος ή την κοινωνία.

Το δίκαιο, χαρακτηρίζεται ως θετό, είναι ισχύον και η νομική του ισχύς εξαρτάται από την τυπική και ουσιαστική ισχύ του. Έτσι, η τυπική ισχύς των νόμων εκκινεί από τη δημοσίευσή τους στο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, ενώ η ουσιαστική ισχύς τους εκκινεί δέκα ημέρες μετά. Η πραγματική ισχύς του δικαίου εξαρτάται από την πρακτική εφαρμογή και αποτελεσματικότητά του, χωρίς η ανυπαρξία της να επιδρά στην τυπική ισχύ του.

Το θετό δίκαιο διακρίνεται από το φυσικό δίκαιο, για το οποίο η πρώτη αναφορά γίνεται στην τραγωδία του Σοφοκλή, Αντιγόνη. Το φυσικό δίκαιο περιέχει κανόνες δικαίου που υφίστανται ανεξάρτητα, πριν και πέρα από το θετικό δίκαιο, χαρακτηρίζονται υπερθετικοί κανόνες δικαίου και αποτυπώνουν γενικές, διαχρονικές και πανανθρώπινες αξίες και ιδέες και κυρίως την έννοια της δικαιοσύνης. Στην ιστορία του δικαίου, το φυσικό δίκαιο επανήλθε στη σύγχρονη περί δικαίου συζήτηση αρχικά τον 19^ο αιώνα μέσα από την ανάπτυξη του κινήματος του ιδεαλισμού και υποχώρησε μέσα από την επικράτηση του νομικού θετικισμού, ενός ρεύματος που δέχεται την ύπαρξη αποκλειστικά και μόνο του τυπικού, ισχύοντος, θετού δικαίου (Zippelius, 2008). Ωστόσο, η θεωρία του φυσικού δικαίου, παρά το γεγονός ότι δεν υποστηρίζεται καθεαυτή έχει ασκήσει πολύ θετική επιρροή στην ανάπτυξη της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και στην ανάδειξη της σημασίας των γενικών αρχών για τη λειτουργία και την δυναμική και εξελικτική ερμηνεία του δικαίου (Σούρλας, 1995).

Το δίκαιο διακρίνεται από την ηθική του ατόμου, η οποία συνίσταται στους κανόνες εκείνους συμπεριφοράς που απορρέουν από τη συνείδηση του καθενός, με τρόπο αυτόνομο (Ιντζεσίλογλου, 2012). Αντίστοιχα, η κοινωνική ηθική αναφέρεται στους ηθικούς εκείνους κανόνες που ανταποκρίνονται στις κρατούσες αντιλήψεις της κοινωνίας για τη συμπεριφορά των μελών της, οι οποίοι είναι υποχρεωτικοί και ετερόνομοι, δεν διαθέτουν όμως εξαναγκαστικό χαρακτήρα, αφού οι μόνες κυρώσεις που συνεπάγεται η παραβίασή τους, είναι η κοινωνική κριτική. Συχνά το δίκαιο, αναφέρεται στην κοινωνική ηθική με τον όρο χρηστά ήθη. Ωστόσο, σήμερα η αναφορά στον όρο χρηστά ήθη, δεν παραπέμπει στην κοινωνική ηθική αλλά στις αναγνωρισμένες αξίες που προκύπτουν από τη συνταγματική κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το δίκαιο διακρίνεται και από τα ήθη, τα οποία αποτελούν συνήθειες, άγραφες στην πλειονότητά τους, που διαμορφώνονται από την κρατούσα στις συναλλαγές πρακτική και καλούνται

συναλλακτικά ήθη. Και τα συναλλακτικά ήθη, όμως, δεν διαθέτουν χαρακτήρα εξαναγκαστικό, αντίθετα αποτελούν συνήθως κανόνες επαγγελματικής δεοντολογίας.

1.1. Η έννομη τάξη, το δημόσιο και το ιδιωτικό δίκαιο και η επιστήμη του δικαίου

Η ανθρώπινη κοινωνική συμβίωση ρυθμίζεται από κανόνες που ρυθμίζουν την συμπεριφορά των δρώντων υποκειμένων, φυσικών και νομικών προσώπων. Στο πλαίσιο αυτό, δίκαιο ονομάζουμε το σύνολο εκείνο των κανόνων και αρχών που συγκροτούν σε μια ιεραρχική ενότητα την έννομη τάξη, με στόχο τη ρύθμιση με τρόπο καταναγκαστικό της ανθρώπινης κοινωνικής συμβίωσης. Συνεπώς, με τον όρο έννομη τάξη αποκαλούμε ένα σύστημα δικαιοκονικών κανόνων και αρχών ιεραρχικά δομημένο το οποίο χαρακτηρίζεται από ενότητα και πληρότητα. Περαιτέρω, το δίκαιο και η έννομη τάξη αποβλέπουν: α) στη ρύθμιση της ανθρώπινης κοινωνικής συμβίωσης και β) στην καταναγκαστική εφαρμογή των κανόνων δικαίου στο πλαίσιο της κοινωνικής συμβίωσης. Ειδικότερα, η καταναγκαστικότητα του δικαίου, οδηγεί στην υποχρεωτική εφαρμογή των κανόνων του, η οποία συνδέεται με την επιβολή κυρώσεων στις περιπτώσεις μη συμμόρφωσης προς τις προβλέψεις του.

Η επιστήμη του δικαίου συμβάλει στην ταξινόμηση και συστηματοποίηση των κανόνων και των αρχών του δικαίου, καθώς και στην θεωρητική προσέγγιση των μεθόδων ερμηνείας και εφαρμογής του δικαίου. Η ύπατη διάκριση (*summa divisio*) του εσωτερικού δικαίου ενός κράτους είναι αυτή μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου. Το ιδιωτικό δίκαιο διέπει τις σχέσεις ίσων, τυπικά τουλάχιστον προσώπων, ενώ το δημόσιο δίκαιο διέπει τις σχέσεις δημόσιας εξουσίας μεταξύ του Κράτους και των διοικουμένων του. Έτσι, το δημόσιο δίκαιο το διακρίνουμε από το ιδιωτικό, στο βαθμό που συνδέεται με κανόνες που ρυθμίζουν τη σχέση κράτους πολίτη, δηλαδή με κανόνες που αφορούν τη σχέση της δημόσιας διοίκησης με τους διοικουμένους, καθώς και την οργάνωση και λειτουργία της δημόσιας διοίκησης. Αντίθετα, οι κανόνες του ιδιωτικού δικαίου δεσμεύουν τους ιδιώτες μεταξύ τους, στις μεταξύ τους σχέσεις. Οι κανόνες του δημοσίου δικαίου σε αντίθεση με τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου έχουν δεσμευτικό, καταναγκαστικό χαρακτήρα και όχι ενδοτικό, δεν μπορούν δηλαδή να γίνουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στο πλαίσιο της συμβατικής ελευθερίας, όπως συμβαίνει στις ιδιωτικές σχέσεις και γι' αυτό πρόκειται για κανόνες επιτακτικούς, οι οποίοι ονομάζονται και κανόνες δημόσιας τάξης (Σπυρόπουλος, 2006).

Το ιδιωτικό δίκαιο απαρτίζεται από διάφορους κλάδους του δικαίου, όπως το αστικό δίκαιο (ενοχικό και ειδικό ενοχικό δίκαιο, εμπράγματο δίκαιο, οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο), το εμπορικό δίκαιο (γενικό εμπορικό δίκαιο, δίκαιο εμπορικών εταιριών, δίκαιο ανταγωνισμού, δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, πτωχευτικό δίκαιο), το εργατικό δίκαιο και το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο. Το δημόσιο δίκαιο απαρτίζεται από διάφορους κλάδους δικαίου, όπως το συνταγματικό δίκαιο, το διοικητικό δίκαιο, το φορολογικό δίκαιο, το δημοσιονομικό δίκαιο, το ποινικό δίκαιο, το δημοσιούπαλληλικό δίκαιο, το δίκαιο περιβάλλοντος, το δίκαιο παιδείας, το δίκαιο πολεοδομίας και χωροταξίας. Ωστόσο η παραπάνω διάκριση δεν είναι απόλυτα στεγανή. Οι διακρίσεις αυτές παρά τη γνωστική χρησιμότητά τους δεν αίρουν την ενότητα του δικαίου ως αντικείμενου. Περαιτέρω, η ίδια η σχέση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου αναπροσδιορίζεται, αφού στις μέρες μας εκδηλώνονται δύο φαινομενικά αντίρροπες τάσεις: η ολοένα αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση του κράτους και του δημοσίου δικαίου και η εξελισσόμενη δημοσιοποίηση του ιδιωτικού δικαίου.

1.2. Ο κανόνας του δικαίου και οι αρχές του δικαίου

Η έννομη τάξη συγκροτείται από κανόνες δικαίου, δικαιοκονικές αρχές και ατελείς διατάξεις. Οι κανόνες δικαίου συναπαρτίζονται από δυο προτάσεις: μια δευτερεύουσα υποθετική και μια κύρια (αν ζημιώσεις άλλον παράνομα και υπαίτια/ δευτερεύουσα -τότε έχεις την υποχρέωση να τον αποζημιώσεις/ κύρια). Η δευτερεύουσα υποθετική καλείται πραγματικό του κανόνα δικαίου, ενώ η κύρια καλείται έννομη συνέπεια ή κύρωση του κανόνα δικαίου. Η πρώτη πρόταση αποτελεί το αίτιο και η δεύτερη το αιτιατό. Έτσι για παράδειγμα, σύμφωνα με το άρθρο 57 Αστικού Κώδικα ορίζεται ότι: «Όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον». Έτσι, σύμφωνα με την κανόνα αυτό, η έννομη συνέπεια της προσβολής της προσωπικότητας ενός προσώπου, είναι, σύμφωνα με το δίκαιο, η άρση της προσβολής και η μη επανάληψή της στο μέλλον.

Ως πραγματικό του κανόνα δικαίου ονομάζεται το σύνολο των προϋποθέσεων και των πραγματικών περιστατικών, με τα οποία ο νομοθέτης συνδέει την επέλευση ενός έννομου αποτελέσματος. Ως έννομη συνέπεια του κανόνα δικαίου καλούνται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που ως επιδιωκόμενα από το νομοθέτη αποτελέσματα δημιουργούνται, αλλοιώνονται ή καταργούνται, εφόσον συντρέχουν τα στοιχεία που συγκροτούν το πραγματικό, τις προϋποθέσεις δηλαδή εφαρμογής ενός κανόνα δικαίου.

Συνήθως, ο κανόνας δικαίου ανευρίσκεται ως πλήρης, δηλαδή και με τα δυο του σκέλη (πραγματικό και έννομη συνέπεια). Υπάρχουν όμως περιπτώσεις στις οποίες ένας κανόνας δικαίου βρίσκεται σε περισσότερες διατάξεις, όπου κάποιες ρυθμίζουν τις προϋποθέσεις και κάποιες άλλες τις έννομες συνέπειες. Εξάλλου, υπάρχουν και διατάξεις δικαίου που δεν περιέχουν κανόνες δικαίου, έχουν οργανωτικό, διαδικαστικό χαρακτήρα ή ορίζουν κάποια νομική έννοια. Στις περιπτώσεις που μια νομοθετική διάταξη δεν περιέχει πλήρη ή καθόλου κανόνα δικαίου, αποκαλούμε τον κανόνα αυτό, ατελή (Φεφές, 2004).

Η έννομη συνέπεια του κανόνα δικαίου καλείται κύρωση. Η κύρωση είναι η απαξία που αποδίδεται από το δίκαιο σε αυτό που παραβιάζει τον κανόνα δικαίου. Οι κυρώσεις έχουν ως συνέπειά τους και την ανάπτυξη ευθύνης από την πλευρά εκείνων που τους παραβιάζουν. Ειδικότερα δημιουργούν ευθύνη: α) ποινική, η οποία συνίσταται σε ευθύνη από ποινικά αδικήματα, δηλαδή από πράξεις ποινικά καταλογιστές, για τις οποίες νόμος προβλέπει την επιβολή ποινής, β) αστική ευθύνη, δηλαδή ευθύνη από ζημία που οφείλεται σε αντισυμβατική συμπεριφορά ή σε αδικοπραξία και έχει κυρίως τη μορφή χρηματικής αποζημίωσης ή και αποκατάστασης της ζημίας στις περιπτώσεις που είναι εφικτή και διοικητική ευθύνη, η οποία γεννάται από την παραβίαση των κανόνων του διοικητικού δικαίου, που ρυθμίζουν τις σχέσεις κράτους και πολίτη, από τα όργανα της δημόσιας διοίκησης. Η διοικητική ευθύνη οδηγεί στην επιβολή διοικητικών κυρώσεων. Οι κυρώσεις του δικαίου μπορεί να προβλέπονται και να επιβάλλονται σωρευτικά, πχ. η ύπαρξη ποινικής ευθύνης δεν αποκλείει να συντρέχει ταυτόχρονα και αστική ευθύνη. Τέλος, η πολιτική ευθύνη, αφορά τον τρόπο λειτουργίας των οργάνων του κράτους, της Κυβέρνησης και της Βουλής και δεν συνίσταται στην παραβίαση κανόνων δικαίου αλλά στην απώλεια εμπιστοσύνης και νομιμοποίησής τους, έναντι των οργάνων εκείνων που τα εκλέγουν ή τα νομιμοποιούν (εκλογικό σώμα).

Πολύ σημαντική είναι η διαδικασία εφαρμογής των κανόνων δικαίου. Ως εφαρμογή νοείται η διαδικασία μετάβασης από την αφηρημένη ισχύ του κανόνα δικαίου, στη συγκεκριμενοποίησή του, σε μια ειδική, συγκεκριμένη και εξατομικευμένη περίπτωση. Η εφαρμογή του δικαίου λαμβάνει χώρα μέσα από την εφαρμογή του δικανικού ή νομικού συλλογισμού, ο οποίος αποτελείται από μια μείζονα υποθετική πρόταση, από μια ελάσσονα κατηγορική πρόταση και ένα συμπέρασμα. Ειδικότερα, στη μείζονα πρόταση εντάσσεται ο κανόνας δικαίου, όπως αυτός αναλύεται στο πραγματικό και την έννομη συνέπεια του. Περαιτέρω, στην ελάσσονα πρόταση περιλαμβάνεται το ιστορικό μιας συγκεκριμένης περίπτωσης, το βιοτικό δηλαδή συμβάν που καλεί σε εφαρμογή τον κανόνα δικαίου, που συγκροτεί το λεγόμενο οντολογικό σκέλος του νομικού συλλογισμού. Περαιτέρω, η ελάσσονα πρόταση περιλαμβάνει το αξιολογικό σκέλος του νομικού συλλογισμού, που συνίσταται στην κρίση του κατά πόσον το κρινόμενο συμβάν περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία του πραγματικού του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου. Τέλος, το συμπέρασμα του νομικού συλλογισμού συνίσταται στη διαπίστωση ότι επέρχεται ή όχι η έννομη συνέπεια, η οποία προβλέπεται στον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου (Χριστοφιλόπουλος, 2007).

Η εφαρμογή του κανόνα δικαίου λαμβάνει χώρα από το δικαστή, στο πλαίσιο δίκης η οποία οδηγεί στην έκδοση δικαστικής απόφασης και η οποία προσλαμβάνει τη δομή του δικανικού συλλογισμού. Η αιτιολογία της απόφασης περιλαμβάνει τη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, τους εφαρμοστέους δηλαδή κανόνες δικαίου, καθώς και τον έλεγχο της αλήθειας των πραγματικών περιστατικών που συγκροτούν την ελάσσονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού. Τέλος, στο διατακτικό της απόφασης, ως συμπέρασμα του συλλογισμού αυτού, εκφέρεται η δικαιοδοτική κρίση αναφορικά με την επέλευση και ισχύ ορισμένης έννομης συνέπειας. Αντίστοιχη είναι και η δομή της αγωγής, που αποτελεί το κύριο εισαγωγικό δικόγραφο για την έναρξη της πολιτικής δίκης, η οποία περιλαμβάνει την ιστορική βάση της αγωγής, όπου και εμπεριέχονται τα επικαλούμενα πραγματικά περιστατικά, τη νομική βάση της αγωγής, όπου και γίνεται η επίκληση των εφαρμοστέων σε μια συγκεκριμένη περίπτωση κανόνες δικαίου και το αίτημα, όπου και διατυπώνεται το αιτητικό προκειμένου να επέλθει μια συγκεκριμένη έννομη συνέπεια.

Δυο ειδικές περιπτώσεις κανόνων δικαίου είναι τα τεκμήρια (μαχητά και αμάχητα) και το πλάσμα δικαίου.

α) Τεκμήριο δικαίου. Όταν ένας κανόνας δικαίου, προκειμένου να διευκολυνθεί η απόδειξη ενός δυσαπόδεικτου γεγονότος, συνάγει ένα συμπέρασμα ως προς αυτό από ένα άλλο γεγονός, που είναι βέβαιο ή αποδεδειγμένο, καλείται τεκμήριο. Τα τεκμήρια τα διακρίνουμε σε μαχητά, τα οποία με την κατάλληλη

αποδεικτική διαδικασία είναι δυνατόν να ανατραπούν και σε αμάχητα στα οποία ο νόμος δεν παρέχει τη δυνατότητα ανατροπής τους. Περίπτωση μαχητού τεκμηρίου είναι αυτό που αφορά τη συναποβίωση περισσότερων προσώπων, περίπτωση στην οποία γίνεται δεκτό ότι έχουν αποβιώσει όλοι ταυτόχρονα, εκτός αν ειδικά αποδειχθεί το αντίθετο (άρθρο 38, Αστικού Κώδικα). Αμάχητο αντίστοιχα είναι το τεκμήριο της διετούς συζυγικής διάστασης, η οποία αποτελεί αμάχητο τεκμήριο ισχυρού κλονισμού του γάμου και επιφέρει το διαζύγιο μεταξύ των συζύγων (άρθρο 1400, Αστικού Κώδικα).

β) Πλάσμα δικαίου. Πλάσμα δικαίου εισάγουν οι κανόνες οι οποίοι αποδέχονται ότι συντρέχει κάτι που στην πραγματικότητα δεν συμβαίνει. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 36, Αστικού Κώδικα, το κυοφορούμενο έμβρυο, θεωρείται γεννημένο ως προς τα δικαιώματα που του επάγονται, εφόσον γεννηθεί ζωντανό.

Εκτός από τους κανόνες δικαίου, το δίκαιο αποτελείται και από αρχές. Οι αρχές του δικαίου δεν περιέχουν πραγματικό και έννομη συνέπεια, όπως συμβαίνει με τους κανόνες δικαίου. Αντίθετα χαρακτηρίζονται από αφαιρετικότητα και γενικότητα. Συνήθως, συμπυκνώνουν τις θεμελιώδεις αρχές του συνόλου της έννομης τάξης (όπως συμβαίνει με τις θεμελιώδεις αρχές του συνταγματικού δικαίου) ή ενός δικαϊκού κλάδου (όπως συμβαίνει με τις θεμελιώδεις αρχές του διοικητικού δικαίου). Τέτοιες αρχές είναι η δημοκρατική αρχή, η αρχή της αξίας του ανθρώπου αλλά και η αρχή της αναλογικότητας, η αρχή της ισότητας και η αρχή της νομιμότητας. Περαιτέρω, οι αρχές εξειδικεύονται σε μερικότερες αρχές ή σε επιμέρους κανόνες δικαίου, οπότε και διευκολύνεται η πρακτική εφαρμογή τους. Οι αρχές του δικαίου είναι πολλές στον αριθμό και σε πολλές περιπτώσεις συγκρούονται μεταξύ τους, περίπτωση κατά την οποία υποχωρούν είτε αμοιβαία, είτε μια από αυτές. Έτσι, για παράδειγμα συχνά η αρχή της νομιμότητας κάμπτεται από την ανάγκη προστασίας του δημοσίου συμφέροντος. Η σημασία των αρχών είναι πολύ μεγάλη για το δίκαιο. Οι αρχές του δικαίου κατευθύνουν το δίκαιο και τους ερμηνευτές του, βοηθούν στην ενοποιημένη εφαρμογή του αλλά και στην εξέλιξή του, αφού λειτουργούν ως μήτρες παραγωγής νέων κανόνων δικαίου.

1.3. Η ερμηνεία του δικαίου: οι μέθοδοι ερμηνείας και ο ρόλος της νομολογίας

Η εφαρμογή του κανόνα δικαίου αποτελεί μια λογική διεργασία η οποία οδηγεί στην ακριβή κατανόηση του περιεχομένου, προκειμένου ο εφαρμοστής του δικαίου να προβεί στον ορθό νομικό χαρακτηρισμό. Πρόκειται για την ερμηνεία του κανόνα δικαίου, η οποία λαμβάνει χώρα από τα δικαστήρια και αποτυπώνεται στη νομολογία των δικαστηρίων ή από τη νομική θεωρία, μέσα από τη συγγραφή μελετών και συγγραμμάτων αλλά και από τους νομικούς, τους δικηγόρους κατά την εκπροσώπηση των διαδίκων. Παρά τη σημαντική της συμβολή στην ερμηνεία και τη διάπλαση του δικαίου, η νομολογία δεν αποτελεί αναγνωρισμένη πηγή του δικαίου (Φίλιος, 2004). Ωστόσο, σημαντική είναι η συμβολή όχι μόνο της εθνικής αλλά και της νομολογίας των υπερεθνικών δικαστηρίων στην ερμηνεία του δικαίου. Έτσι, πολύ σημαντική είναι η επίδραση της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ζητήματα που αφορούν την ερμηνεία και εφαρμογή του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε ζητήματα που αφορούν την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ιδίως σε υποθέσεις που αφορούν την καταδίκη της Ελλάδας για παραβιάσεις της.

Οι μέθοδοι ερμηνείας στις οποίες προσφεύγουν οι ερμηνευτές του δικαίου είναι οι ακόλουθες:

α) Η γραμματική ερμηνεία. Η γραμματική ερμηνεία αναζητά το πραγματικό νόημα ενός κανόνα δικαίου εκκινώντας από τη λεκτική, γραμματική του διατύπωση. Η γραμματική ερμηνεία, ακόμη και αν δεν υιοθετηθεί μέχρι τέλους, αποτελεί πάντα την αφετηρία της λογικής διεργασίας του ερμηνευτή του δικαίου. Στην περίπτωση που η διατύπωση του ερμηνευόμενου νομικού κειμένου είναι ελλιπής, με τρόπο ώστε αυτό να δημιουργεί ασάφειες ή κενά υιοθετείται είτε η διασταλτική ερμηνεία του κανόνα δικαίου, δηλαδή η διεύρυνση του νοήματός του, είτε η συσταλτική ερμηνεία του κανόνα δικαίου, δηλαδή ο περιορισμός του νοήματός του είτε σε σπάνιες περιπτώσεις η *contra legem* ερμηνεία του, η οποία μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε λύση αντίθετη προς το γράμμα του νόμου.

β) Η ιστορική ερμηνεία. Η ιστορική ερμηνεία, η οποία διεθνώς καλείται οριζιναλισμός (*originalism*) ανατρέχει στις προπαρασκευαστικές του νόμου εργασίες, όπως η αιτιολογική του έκθεση ή τα πρακτικά των σχετικών συζητήσεων στη Βουλή, προκειμένου να εξακριβωθεί η αρχική βούληση του νομοθέτη. Η ιστορική ερμηνεία είναι δυνατόν να αποβεί αδιέξοδη, στην περίπτωση που έχει επέλθει μια τέτοια κοινωνική ή

πολιτική μεταβολή, η οποία να επιτάσσει την εξέλιξη της ερμηνείας ενός κανόνα δικαίου, πέρα από την αρχική βούληση του νομοθέτη.

γ) Η συστηματική ερμηνεία. Η συστηματική ερμηνεία στοχεύει στην ενοποιημένη και εναρμονισμένη ερμηνεία του δικαίου. Λαμβάνει υπόψη του ότι ο κάθε κανόνας δικαίου δεν είναι απομονωμένος αλλά εντάσσεται σε ένα σύστημα ή υποσύστημα κανόνων δικαίου οι οποίοι αλληλοσυνδέονται και ότι στο πλαίσιο αυτό η ερμηνεία κάθε διάταξης νόμου, θα πρέπει να προσανατολίζεται με βάση τις γενικές του αρχές αλλά και τη λογική που το διέπει.

δ) Η τελολογική ερμηνεία. Η τελολογική ερμηνεία του δικαίου είναι εκείνη που για την ανεύρεση του νοήματος ενός κανόνα δικαίου εστιάζει στον επιδιωκόμενο από αυτόν σκοπό. Με τον τρόπο αυτό, ο ερμηνευτής του δικαίου διασφαλίζει ότι εξασφαλίζεται η αποστολή του κανόνα δικαίου.

ε) Η συγκριτική ερμηνεία. Εξαιρετικά σημαντική είναι τέλος, η συγκριτική ερμηνεία. Η συγκριτική ερμηνεία εισφέρει από αλλοδαπές έννομες τάξεις λύσεις σε νομικά προβλήματα που επιλύθηκαν εκεί, προσανατολίζοντας τον ερμηνευτή του δικαίου ως προς ενδεχόμενες ερμηνείες εγχώριων κανόνων δικαίου.

Θα πρέπει να επισημανθεί, ότι καμία από αυτές της ερμηνευτικές μεθόδους δεν ιεραρχείται ως σημαντικότερη των άλλων και ότι όλες έχουν έναν σημαντικό ρόλο να παίξουν κατά την ερμηνεία των κανόνων δικαίου. Η γραμματική ερμηνεία αποτελεί πάντα το σημείο εκκίνησης του ερμηνευτικού συλλογισμού, εν συνεχεία, όμως, στο σύνολό τους οι μέθοδοι ερμηνείας μπορούν με την κατάλληλη εφαρμογή να παράγουν ερμηνευτικά επιχειρήματα. Η ορθότητα των ερμηνευτικών αυτών επιχειρημάτων κρίνεται εν συνεχεία από την νομική κοινότητα, τη νομική θεωρία, τη νομολογία και τους νομικούς της πράξης, τους δικηγόρους. Τέλος, οι μέθοδοι αυτές νομικής ερμηνείας δεν θα πρέπει να συγχέονται με την αυθεντική ερμηνεία των νόμων, υπεύθυνη για την οποία είναι κατά το Σύνταγμα αποκλειστικά η Βουλή (άρθρο 77 Σ).

Κατά την ερμηνεία του δικαίου γίνεται επίκληση και μιας σειράς ερμηνευτικών επιχειρημάτων. Ειδικότερα:

α) Επιχείρημα της εις άτοπον απαγωγής. Με την επίκληση του επιχειρήματος αυτού, ο ερμηνευτής καταλήγει σε μια νομική ερμηνεία ή λύση μέσα από τον αιτιολογημένο αποκλεισμό κάθε άλλης.

β) Επιχείρημα εξ αντιδιαστολής. Η νομική ρύθμιση μιας κατηγορίας περιπτώσεων δημιουργεί το επιχείρημα ότι κάθε άλλη κατηγορία περιπτώσεων παραμένει αρρυθμιστή, εκτός δηλαδή του πεδίου εφαρμογής του συγκεκριμένου κανόνα δικαίου. Έτσι, για παράδειγμα αν ο νόμος εισάγει ειδικές ρυθμίσεις για τους έμμισθους δικηγόρους, αυτές δεν ισχύουν για όσους ασκούν ελεύθερα το επάγγελμα.

γ) Επιχείρημα εκ της σιωπής του νόμου. Στην περίπτωση αυτή, εφόσον μια νομοθετική ρύθμιση δεν ρυθμίζει ειδικά υπέρ μιας κατηγορίας περιπτώσεων, θεωρείται ότι τυγχάνει γενικής εφαρμογής αδιακρίτως σε όλες. Έτσι, για παράδειγμα αν ο νόμος αναφέρεται γενικά σε δικηγόρους, χωρίς να διακρίνει μεταξύ έμμισθων και μη, η ρύθμιση εφαρμόζεται σε όλες τις κατηγορίες δικηγόρων ανεξαιρέτως.

δ) Επιχείρημα κατά μείζονα ή κατά ελάσσονα λόγο. Κατά το επιχείρημα αυτό, αν ο νόμος ρυθμίζει μια έννομη συνέπεια για μια σοβαρότερη πράξη ή δραστηριότητα, σε αυτήν περιλαμβάνονται και πράξεις μικρότερης σημασίας (από το μείζον στο έλασσον). Έτσι, για παράδειγμα αν επιτρέπεται η κυκλοφορία φορτηγών κατά τη διάρκεια των σαββατοκύριακων στους εθνικούς δρόμους, επιτρέπεται αντίστοιχα και η κυκλοφορία ΙΧ. Αντίστοιχα, στις περιπτώσεις που ο νόμος ρυθμίζει μια έννομη συνέπεια για μιας μικρής σημασίας πράξη ή δραστηριότητα, η ρύθμιση αυτή θα ισχύει και για πράξεις ή δραστηριότητες μεγαλύτερης σημασίας. Έτσι για παράδειγμα, αν απαιτείται άδεια για την χρήση περίστροφου, θα απαιτείται και για τη χρήση οπλοπολυβόλου.

Μια ειδική περίπτωση ερμηνείας είναι αυτή που ανακύπτει στην περίπτωση των κενών δικαίου, δηλαδή αρρυθμιστων περιπτώσεων που έχουν ανακύψει στο πλαίσιο της κοινωνικής μεταβολής και τις οποίες ο νομοθέτης δεν έχει προλάβει να ρυθμίσει. Πρόκειται για νομοθετικό κενό, το οποίο όμως δεν απαλλάσσει τον δικαστή, ως εφαρμοστή του δικαίου, από την υποχρέωση να αποφανθεί, διότι σε διαφορετική περίπτωση αρνησιδικεί, παραβιάζοντας τις κατά το νόμο υποχρεώσεις του. Στις περιπτώσεις αυτές η πλήρωση του δικαϊκού κενού λαμβάνει χώρα είτε με την αναλογική εφαρμογή ενός αντίστοιχου κανόνα δικαίου, είτε με αναγωγή στις θεμελιώδεις αρχές της έννομης τάξης. Στις περιπτώσεις αυτές, ωστόσο, θα πρέπει εκ των προτέρων να έχει διαπιστωθεί ότι το νομοθετικό κενό είναι αθέλητο και ότι ο νομοθέτης δεν άφησε συνειδητά μια έννομη σχέση αρρυθμιστή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κενού δικαίου είναι η παράλειψη του νομοθέτη να ρυθμίσει σύμφωνα με την παρεχόμενη συνταγματική προστασία του παιδιού, τη δυνατότητα του τελευταίου να ασκήσει αυτοτελώς αγωγή αναγνώρισης πατρότητας, δικαίωμα που μέχρι και τις αρχές της

δεκαετίας του '80, παρέχονταν αποκλειστικά στη μητέρα. Η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων κάλυψε το νομοθετικό κενό, με αναλογική εφαρμογή και υπέρ του παιδιού των νομοθετικών διατάξεων περί άσκησης αγωγής πατρότητας από τη μητέρα αλλά και με αναγωγή σε θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές που αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού αλλά και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του (άρθρα 5 §1 και 21 Σ).

1.4. Η ερμηνεία του συνταγματικού δικαίου

Ειδικά στο πλαίσιο της θεωρίας του συνταγματικού δικαίου έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονης διχογνωμίας, το κατά πόσον οι κλασικές μέθοδοι ερμηνείας επαρκούν για την προσέγγιση του Συντάγματος ως του θεμελιώδους πολιτικού και νομικού κειμένου μιας πολιτείας. Γίνεται γενικότερα δεκτό, ότι το Σύνταγμα εξαιτίας της ελλειπτικότητας και αφαιρετικότητας των διατάξεών του αλλά και της ιδιαιτερότητας του αντικείμενου που ρυθμίζει, το οποίο αφορά τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας μιας πολιτείας, εμφανίζει ερμηνευτικές ιδιαιτερότητες οι οποίες επιβάλουν την συμπλήρωση των παραδοσιακών ερμηνευτικών μεθόδων με ερμηνευτικά κριτήρια ή αρχές που να διευκολύνουν την ερμηνεία του. Οι αρχές αυτές δεν είναι καινοφανείς, είναι επεξεργασμένες στη θεωρία και τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων και συνιστούν ουσιαστικά την εξειδίκευση των παραδοσιακών μεθόδων ερμηνείας του δικαίου (Σταμάτης, 2009).

Έτσι, σημαντικές είναι η αρχή της ενότητας του Συντάγματος, η αρχή της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων, καθώς και η αρχή της πρακτικής αρμονίας κατά την ερμηνεία τους. Σύμφωνα με τις τρεις αυτές αρχές, η ερμηνεία του Συντάγματος επιβάλλει την επιλογή των ερμηνευτικών εκείνων λύσεων που αποτρέπουν τις αντινομίες μεταξύ επιμέρους συνταγματικών διατάξεων και οδηγούν στην ενότητα της εφαρμογής του. Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται δεκτό ότι δεν υπάρχει κάποια προ-ιεράρχηση ή διάκριση μεταξύ των επιμέρους συνταγματικών αρχών, οι οποίες είναι μεταξύ τους ισοδύναμες, ενώ οι επιμέρους συγκρούσεις τους επιλύονται μέσα από την προσπάθεια του εφαρμοστή του δικαίου να εξασφαλίσει την πρακτική τους αρμονία, μέσα από την αμοιβαία υποχώρησή τους (Σπυρόπουλος, 1999).

Εξίσου σημαντικά και επεξεργασμένα από την ελληνική νομολογία είναι, το τεκμήριο της συνταγματικότητας του νόμου, η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία του νόμου και η αρχή «in dubio pro libertate», (εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας). Το τεκμήριο της συνταγματικότητας του νόμου έλκει την κατοχύρωσή του από την ανάγκη προστασίας της κυριαρχίας της Βουλής, ως νομιμοποιημένου από το λαό νομοθέτη, έναντι του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τους δικαστές. Από το τεκμήριο της συνταγματικότητας του νόμου συνάγεται ότι εν' αμφιβολία ο νόμος δεν θα πρέπει να κρίνεται ως αντίθετος προς το Σύνταγμα αλλά ως σύμφωνος προς αυτόν. Με την έννοια αυτή, η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας ενός νόμου θα πρέπει να λαμβάνει χώρα, μόνον στις περιπτώσεις που αυτός αντίκειται προφανώς και κατάδηλα στο Σύνταγμα (Μανιτάκης, 1996). Αντίστοιχα, η αρχή της σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας του νόμου επιβάλλει στις περιπτώσεις όπου υφίστανται περισσότερες και εξίσου υποστηρίξιμες εκδοχές ως προς το νόημα μιας νομοθετικής διάταξης, να επιλέγεται ως ορθή εκείνη, σύμφωνα με την οποία ο νόμος εναρμονίζεται προς το Σύνταγμα. Τέλος, η αρχή in dubio pro libertate επιβάλλει στις περιπτώσεις εκείνες που υφίσταται αμφιβολία ως προς τη συνταγματικότητα του νόμου που περιορίζει ένα ατομικό δικαίωμα, συνταγματικά κατοχυρωμένο, τη διαφύλαξη μιας ατομικής ελευθερίας στον πυρήνα της.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Zirpelious R. (2008). *Θεμελιώδεις έννοιες της κοινωνιολογίας του δικαίου και της πολιτείας*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.
- Ιντζεσίλογλου, Ν. (2012). *Κοινωνιολογία του Δικαίου*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.
- Μανιτάκης, Α. (1996). *Η ερμηνεία του Συντάγματος και η λειτουργία του πολιτεύματος*. Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Σταμάτης, Κ. (2009). *Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.

- Σούρλας, Π. (1995). *Justi atque injusti scientia - Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Σπυρόπουλος, Φ. (2006). *Συνταγματικό Δίκαιο*. Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Σπυρόπουλος, Φ. (1999). *Η ερμηνεία του Συντάγματος: Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου*; Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Χριστοφιλόπουλος, Δ. (2007). *Εισαγωγή στο Δίκαιο*, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας
- Φεφές Μ. (2004). *Εισαγωγή στο Δίκαιο*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη
- Φίλιος, Π. (2011). *Νομική μεθοδολογία*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήματα αυτοαξιολόγησης

1. Πως διακρίνεται το δίκαιο από την κοινωνική ηθική, τα χρηστά ήθη και τα συναλλακτικά ήθη;

Απάντηση: Ενότητα 1.

2. Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δικαίου;

Απάντηση: Ενότητα 1.

3. Τί αποκαλείται μαχητό τεκμήριο δικαίου;

Απάντηση: Ενότητα 1.2.

4. Τί αποκαλείται πλάσμα δικαίου;

Απάντηση: Ενότητα 1.2.

5. Ποιά είναι τα τρία στάδια του δικανικού συλλογισμού;

Απάντηση: Ενότητα 1.2.

6. Τί γνωρίζετε για την γραμματική ερμηνεία του δικαίου;

Απάντηση: Ενότητα 1.3.

7. Ποιά η σημασία της ιστορικής ερμηνείας του δικαίου;

Απάντηση: Ενότητα 1.3.

8. Ποιά η χρησιμότητα της συγκριτικής ερμηνείας;

Απάντηση: Ενότητα 1.3.

9. Σε τι συμβάλουν οι αρχές της πρακτικής ερμηνείας και της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων, κατά την ερμηνεία του Συντάγματος;

Απάντηση: Ενότητα 1.4.

10. Πώς γίνεται η πλήρωση των κενών του δικαίου;

Απάντηση: Ενότητα 1.3.

11. Τί σημαίνει επιχείρημα εξ αντιδιαστολής;

Απάντηση: Ενότητα 1.3.

12. Ποιά η λειτουργία των αμάχητων τεκμηρίων του νόμου;

Απάντηση: Ενότητα 1.2.

13. Ποιά η διαφορά μεταξύ θετού και φυσικού δικαίου;

Απάντηση: Ενότητα 1

14. Ποιά η σημασία της γραμματικής ερμηνείας;

Απάντηση: Ενότητα 1.3.

15. Τί γνωρίζεται για τη συστηματική ερμηνεία;

Απάντηση: Ενότητα 1.3.

Κεφάλαιο 2. Το σύστημα των πηγών του δικαίου

Σύνοψη

Αντικείμενο του δεύτερου κεφαλαίου είναι η ανάλυση του συστήματος των πηγών του ελληνικού δικαίου. Ειδικότερα θα εξεταστούν: α. το Σύνταγμα, οι συντακτικές πράξεις, τα ψηφίσματα, β. η αναθεώρηση του Συντάγματος, γ. οι συνθήκες του πολιτεύματος και η συνταγματική πρακτική, δ. το διεθνές δίκαιο, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ε. ο τυπικός νόμος και τα είδη του, στ. οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, ζ. τα προεδρικά διατάγματα, οι υπουργικές αποφάσεις και οι άλλες κανονιστικές πράξεις των διοικητικών αρχών, η. η συλλογική σύμβαση εργασίας, θ. ο Κανονισμός της Βουλής, ι. το έθιμο, ια. το νομολογιακό δίκαιο.

Προαπαιτούμενη γνώση

Κανόνες δικαίου, έννομη τάξη.

2. Οι πηγές του δικαίου

Με τον όρο πηγές του δικαίου αναφερόμαστε στους κανόνες και τις αρχές του δικαίου. Περαιτέρω, ο όρος πηγή του δικαίου αναφέρεται στην γενεσιουργό αιτία του, δηλαδή στην προέλευση ενός κανόνα ή μιας αρχής του δικαίου. Οι πηγές του δικαίου που συμβάλλουν στην παραγωγή άλλων κανόνων, τους οποίους νομιμοποιούν και θεμελιώνουν καλούνται οργανικοί κανόνες δικαίου, ενώ αντίστοιχα οι κανόνες που απορρέουν από αυτούς καλούνται ουσιαστικοί, διότι ρυθμίζουν το περιεχόμενο της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Στο σύνολό τους, οι πηγές του δικαίου συγκροτούν το δικαιοσύστημα και συγκροτούν την έννομη τάξη. Οι πηγές αυτές εκκινώντας από το τυπικό Σύνταγμα και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συντάσσουν μια πυραμίδα δικαίου στην οποία η κάθε μια διαθέτει την δική της ιεραρχημένη θέση. Η ιεραρχία αυτή είναι απαραίτητη, τόσο για να αποφεύγουμε τις συγκρούσεις μεταξύ των κανόνων δικαίου, όσο και για να διαπιστώνουμε τη νομιμότητά τους, αφού κάθε πηγή του δικαίου οφείλει να τελεί σε αρμονία με τις ιεραρχικά ανώτερές της. Σχηματικά την πυραμίδα αποτελούν:

- Το Σύνταγμα
- Το Διεθνές δίκαιο και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ιεραρχική τοποθέτηση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθορίζεται ωστόσο, από την αυτονομία και την υπεροχή του, όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Ο τυπικός νόμος
- Ο ουσιαστικός νόμος –οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης
- Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου

Η νομολογία των δικαστηρίων, οι αποφάσεις δηλαδή των δικαστηρίων, παρά τη μεγάλη της σημασία για την ερμηνεία και την εφαρμογή του δικαίου δεν αποτελεί πηγή του δικαίου ή πάντως χαρακτηρίζεται έμμεση και όχι άμεση πηγή του δικαίου. Ωστόσο, με τη νομολογία των δικαστηρίων λαμβάνει χώρα η διάπλαση του δικαίου, μέσα από την ερμηνεία και την εφαρμογή του. Μόνη εξαίρεση στην άποψη ότι η νομολογία των δικαστηρίων δεν αποτελεί πηγή δικαίου, συνιστά η ειδική αρμοδιότητα του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου σύμφωνα με το άρθρο 100 § 1, εδ. ε' Σ, το οποίο έχει τη δυνατότητα, όταν διαπιστώνει αντίθεση στις αποφάσεις δύο εκ των ανώτατων δικαστηρίων της χώρας (Συμβούλιο της Επικρατείας, Ελεγκτικό Συνέδριο και Άρειος Πάγος) επί της συνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου, να την κηρύσσει, εφόσον επιβεβαιώσει την αντισυνταγματικότητά της, ανίσχυρη.

2.1. Το Σύνταγμα

Το Σύνταγμα αποτελεί το θεμελιώδη νόμο ενός κράτους. Πρόκειται για έναν νόμο ιδιότυπο, με πανηγυρικό και ελλειπτικό χαρακτήρα αλλά δεσμευτικό και υποχρεωτικό ως προς το περιεχόμενό του. Μέσω του

Συντάγματος ρυθμίζεται αφενός η οργάνωση του κράτους, η άσκηση δηλαδή της κρατικής εξουσίας και των αρμοδιοτήτων των οργάνων του κράτους αλλά και γενικότερα η κοινωνική συμβίωση των πολιτών, μέσα από τις θεμελιώδεις αρχές οι οποίες απορρέουν από την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους. Η αυξημένη τυπική ισχύς του, πηγάζει από την δυσκολία μεταβολής του, η οποία διαφοροποιείται από τη μεταβολή των κοινών νόμων και η οποία του εξασφαλίζει την ανώτερη θέση στην πυραμίδα των πηγών του δικαίου. Τον όρο Σύνταγμα εισήγαγε στην ελληνική γλώσσα και στην ελληνική νομική ορολογία ο λόγιος Αδαμάντιος Κοραής, αποδίδοντας τον λατινικής προέλευσης όρο Constitution. Η λέξη αυτή εντοπίζεται επίσης σε ρωμαϊκά αλλά και αρχαία ελληνικά κείμενα του Αριστοτέλη και του Ισοκράτη. Η λέξη Σύνταγμα αποδίδει με απλότητα της δυο στιγμές ενός πολιτεύματος. Της σύνταξης του μέσα από ένα συνταγματικό κείμενο και στη συνέχεια βάση αυτού, της συντεταγμένης λειτουργίας του.

Το Σύνταγμα αναπτύσσει μια σειρά από λειτουργίες, με τις οποίες καθίσταται ευχερέστερη η κρατικά οργανωμένη κοινωνική συμβίωση. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι: α) η οργανωτική, β) η εγγυητική, γ) η νομιμοποιητική και δ) η συμβολική ή ενοποιητική λειτουργία του. Ειδικότερα, η οργανωτική λειτουργία επιτελείται διότι το Σύνταγμα καταρχήν οργανώνει και επιμερίζει την κρατική εξουσία, προβλέπει δηλαδή τα όργανα που εκφράζουν τη βούλησή της (Βουλή, Υπουργικό Συμβούλιο), τις διαδικασίες συγκρότησης και λειτουργίας τους (διαδικασία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας), καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις. Με τον τρόπο αυτό, θεσμοποιεί και εξορθολογίζει την εξουσία, σταθεροποιώντας την άσκησή της. Η εγγυητική λειτουργία του Συντάγματος είναι εξίσου σημαντική με την οργανωτική και αναφέρεται στην κατοχύρωση των συνταγματικών δικαιωμάτων, τα οποία εγγυώνται την προστασία του πολίτη έναντι της κρατικής εξουσίας αλλά και έναντι των ιδιωτών, στις μεταξύ τους σχέσεις.

Η νομιμοποιητική λειτουργία του Συντάγματος συμπληρώνει τις δύο προηγούμενες λειτουργίες, διευκολύνοντας την αποδοχή από τους εξουσιαζόμενους της συνταγματικά οργανωμένης εξουσίας των συνταγματικών οργάνων. Έτσι για παράδειγμα, ακόμη και όσοι διαφωνούν με το περιεχόμενο ενός νόμου ο οποίος ψηφίζεται από τη Βουλή αισθάνονται υποχρεωμένοι να συμμορφωθούν με τις επιταγές του, επειδή ακριβώς ο νόμος αυτός ψηφίστηκε από τη Βουλή με την συνταγματικά προβλεπόμενη διαδικασία. Επιπλέον, παρέχονται από το Σύνταγμα δυνατότητες ειρηνικής επίλυσης των ενδεχόμενων κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στο νόμο αυτό, μέσω για παράδειγμα του ελέγχου της συνταγματικότητάς του, ενώπιον των δικαστηρίων. Η νομιμοποιητική λειτουργία του Συντάγματος, στην ουσία εξασφαλίζει τη νομιμοποίηση του τρόπου με τον οποίο η εξουσία ασκεί τα καθήκοντά της και την ειρηνική επίλυση των διαφορών που αναπτύσσονται ανάμεσα σε αυτήν και τους πολίτες.

Η συμβολική ή ενοποιητική λειτουργία του Συντάγματος παραπέμπει στο γεγονός ότι το γραπτό και τυπικό Σύνταγμα, μεταξύ άλλων αποτελεί ένα από τα σύμβολα της έννομης τάξης (όπως για παράδειγμα η σημαία, ή ο εθνικός ύμνος) και της ενότητάς της. Δεν είναι τυχαίο ότι στις μέρες μας δεν υπάρχει κράτος που να μην διαθέτει Σύνταγμα, ακόμη κι αν το πολίτευμα του δεν είναι δημοκρατικό, ενώ πάντως, ένα κράτος για να ανακηρύξει διεθνώς την ανεξαρτησία του υιοθετεί οπωσδήποτε ένα συνταγματικής περιωπής κείμενο. Περαιτέρω, το Σύνταγμα επιτελεί μια ενοποιητική λειτουργία, στο βαθμό που συμπυκνώνει όλες τις θεμελιακές αξίες που γίνονται κοινά αποδεκτές από το σύνολο μιας κοινωνίας, αποτυπώνοντας την πολιτική της ενότητα.

Με κριτήριο τη μορφή του, διακρίνουμε το Σύνταγμα σε γραπτό και άγραφο. Γραπτό ονομάζουμε το Σύνταγμα που κατοχυρώνεται ως σύστημα θεμελιωδών κανόνων δικαίου, στο πλαίσιο ενός ενιαίου κωδικοποιημένου κειμένου. Τα γραπτά Συντάγματα αποτελούν αποτέλεσμα της ανόδου της αστικής τάξης και αποτέλεσαν αρχικά τη διαρρύθμιση των δικαιωμάτων της απέναντι στον μονάρχη. Στη σημερινή εποχή, δεν νοείται κράτος χωρίς γραπτό Σύνταγμα. Βασικό χαρακτηριστικό των γραπτών Συνταγμάτων είναι ο τυπικός και αυστηρός τους χαρακτήρας, που συνεπάγεται την υπεροχή τους έναντι των κοινών νόμων (Μανιτάκης, 2004).

Αντίστοιχα, το γραπτό Σύνταγμα διακρίνεται από το άγραφο ως προς το ότι δεν βρίσκεται ρητά κατοχυρωμένο και κωδικοποιημένο σε ένα ενιαίο κείμενο αλλά προκύπτει μέσα από αρχές, οι οποίες έχουν κατοχυρωθεί από το συνταγματικό έθιμο ή τη συνταγματική πρακτική. Τα άγραφα Συντάγματα είναι συνήθως ευέλικτα και ευπροσάρμοστα στις κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές. Βασικά τους χαρακτηριστικά είναι ο ουσιαστικός και ήπιος χαρακτήρας τους, ο οποίος επιτρέπει την τροποποίησή τους ακόμη και με κοινό νόμο, εκθέτοντάς τα συχνά στις ευκαιριακές επιδιώξεις των εκάστοτε κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα άγραφου Συντάγματος αποτελεί αυτό της Μεγάλης Βρετανίας (Μαυριάς, 2014).

Εστιάζοντας στον τύπο, τη μορφή των συνταγματικών διατάξεων ή αντίστοιχα στον θεμελιακό τους χαρακτήρα, μπορούμε να διακρίνουμε το Σύνταγμα σε τυπικό και ουσιαστικό. Το τυπικό Σύνταγμα αποτελεί τη σύνθεση του γραπτού και αυστηρού Συντάγματος. Έτσι, δυο είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του: α) ότι

αποτυπώνεται σε ένα γραπτό ενιαίο κείμενο και β) ότι αναθεωρείται με ειδική διαδικασία διαφορετική από τη συνήθη διαδικασία θέσπισης των νόμων και ως εκ τούτου διαθέτει αυξημένη τυπική ισχύ έναντι των κοινών νόμων. Αυτό δηλαδή που προέχει στο τυπικό Σύνταγμα είναι πρωτίστως η μορφή και όχι το περιεχόμενο των διατάξεων του. Όσον αφορά το ελληνικό Σύνταγμα, ως τυπικό εννοούμε το ενιαίο κωδικοποιημένο κείμενο των 120 άρθρων.

Το ουσιαστικό Σύνταγμα διακρίνεται από το τυπικό Σύνταγμα, ως προς το ότι εστιάζει στο περιεχόμενο και όχι στη μορφή. Έτσι, ουσιαστικό Σύνταγμα αποτελεί το σύνολο των κανόνων εκείνων που ασχέτως του τρόπου θέσπισής τους ή και της μορφής τους ρυθμίζουν θέματα σχετικά με την οργάνωση της κρατικής εξουσίας και τη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης. Με την έννοια αυτή, ουσιαστικό Σύνταγμα αποτελούν τόσο οι νόμοι οι οποίοι ρυθμίζουν τέτοια θέματα, για παράδειγμα ο εκλογικός νόμος, όσο και οι διεθνείς συμβάσεις οι οποίες κατοχυρώνουν τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στην πράξη, το ουσιαστικό Σύνταγμα συναποτελούν όλες οι πηγές δικαίου, ανεξάρτητα από την μορφή τους, που ρυθμίζουν ζητήματα με θεμελιώδη χαρακτήρα για μια κοινωνική και πολιτική συμβίωση. Η έννοια του ουσιαστικού Συντάγματος είναι ευρύτερη από αυτή του τυπικού, αφού περιέχει και το ίδιο το γραπτό κείμενο των 120 άρθρων του Συντάγματος. Η σύνθεση τελικά και όχι η διάκρισή τους είναι αυτή που μας δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα για το πολίτευμα μιας χώρας.

Με κριτήριο τον τρόπο αναθεώρησής τους, και ειδικότερα την ευκολία ή δυσκολία του, τα Συντάγματα τα διακρίνουμε σε ήπια και αυστηρά. Έτσι, ήπιο ονομάζουμε το Σύνταγμα του οποίου οι κανόνες τροποποιούνται με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία παραγωγής νόμων. Ήπια ή ελαστικά Συντάγματα είναι κυρίως τα άγραφα ή εθιμικά και βασικό τους χαρακτηριστικό είναι ότι διαθέτουν τυπική ισχύ, ισοδύναμη των κοινών νόμων. Τα Συντάγματα αυτά ως εκ τούτου, μπορούν να καταργηθούν ρητά ή και σιωπηρά από απλό νόμο. Ένα από τα βασικότερα προσόντα τους είναι η ελαστικότητα που διαθέτουν απέναντι στις κοινωνικοπολιτικές μεταβολές. Ωστόσο, η ελαστικότητα αυτή, συχνά τα αφήνει έκθετα απέναντι στις διαθέσεις της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήπιου Συντάγματος είναι αυτό της Βαϊμάρης, του οποίου οι διαρκείς τροποποιήσεις, είχαν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή κατάλυψη της δημοκρατίας και την άνοδο του ναζισμού στη Γερμανία.

Αντίθετα, αυστηρό αποκαλείται το Σύνταγμα του οποίου η διαδικασία μεταβολής είναι διαφορετική από αυτήν με την οποία μεταβάλλονται οι κοινοί νόμοι και το οποίο μεταβάλλεται μόνον από ειδικό όργανο και με ειδική διαδικασία, την οποία προβλέπει το ίδιο. Συνήθως, σε κάποια από τις διατάξεις του, όπως στη διάταξη του άρθρου 110, επιβάλλει κάποια συγκεκριμένα όρια και προϋποθέσεις για τη μεταβολή του. Τα όρια αυτά μπορεί να είναι: α) ουσιαστικά, όταν απαγορεύουν την μεταβολή συγκεκριμένων διατάξεων του, β) χρονικά, όταν απαγορεύουν την τροποποίησή του πριν από την παρέλευση κάποιου χρονικού διαστήματος, γ) διαδικαστικά, μέσα από την υιοθέτηση ειδικών διαδικασιών, όπως για παράδειγμα αυξημένων πλειοψηφιών και ειδικού οργάνου πχ. αναθεωρητική Βουλή για την αναθεώρησή του. Τα δυο βασικά χαρακτηριστικά του αυστηρού Συντάγματος είναι ότι διαθέτει τυπική ισχύ ανώτερη των κοινών νόμων και ότι η αυστηρότητά τους έχει ως συνέπεια τη διενέργεια του ελέγχου της συνταγματικότητας της κοινής νομοθεσίας. Αυστηρά είναι συνήθως τα τυπικά και γραπτά Συντάγματα.

Το ελληνικό Σύνταγμα διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά του γραπτού και τυπικού Συντάγματος. Ειδικότερα, πρόκειται για σύνολο κανόνων δικαίου, συστηματοποιημένων σε ένα ενιαίο κείμενο 120 διατάξεων, το οποίο τροποποιείται σύμφωνα με το άρθρο 110 με ειδική διαδικασία από ειδικό όργανο, την αναθεωρητική βουλή και διαθέτει αυξημένη τυπική ισχύ έναντι των κοινών νόμων (Πουλής, 2004).

Το ελληνικό Σύνταγμα είναι αυστηρό με την έννοια ότι αναθεωρείται από ειδική διαδικασία και ειδικό όργανο, όπως προβλέπεται στο άρθρο 110 Σ. Είναι με την έννοια αυτή, σχετικά αυστηρό στο βαθμό που επιτρέπει την αναθεώρησή του. Παράλληλα όμως, είναι και απολύτως αυστηρό, αφού απαγορεύει την οποιαδήποτε αναθεώρηση μιας σειράς διατάξεών του. Ειδικότερα, σύμφωνα με την §1 του άρθρου 110 Σ απαγορεύει την αναθεώρηση:

- Της μορφής και της βάσης του πολιτεύματός ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας.
- Του άρθρου 2 §1 Σ που καθιερώνει την προστασία της αξίας του ανθρώπου.
- Του άρθρου 4 §§ 1, 4, 7 Σ, που προστατεύει την αρχή της ισότητας και απαγορεύει την κατοχή τίτλων ευγενείας.
- Του άρθρου 5 §§ 1 και 3 Σ, όπου κατοχυρώνεται η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου.

- Του άρθρου 13 § 1 Σ, όπου κατοχυρώνεται η προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας.
- Του άρθρου 26, όπου κατοχυρώνεται η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών.

Οι διατάξεις αυτές συνιστούν τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης του ελληνικού Συντάγματος. Πρόκειται για έναν σκληρό, μη αναθεωρήσιμο πυρήνα μιας σειράς συνταγματικών διατάξεων που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση. Η απόλυτη προστασία που προβλέπεται για τις διατάξεις αυτές δεν συνεπάγεται, αφενός κάποια άτυπη ιεράρχησή τους προς τις υπόλοιπες συνταγματικές διατάξεις, οι οποίες θεωρούνται μεταξύ τους ισότιμες, ούτε αποκλείει ολωσδιόλου την αναθεώρησή του συνταγματικού κειμένου, αρκεί αυτή να βελτιώνει και να μην απομειώνει το περιεχόμενό τους.

Η αναθεώρηση του Συντάγματος συνιστά αποκλειστική αρμοδιότητα της Βουλής, ενώ κανένα από τα υπόλοιπα κρατικά όργανα δεν έχει την αρμοδιότητα να συμμετέχει σε αυτήν. Η αναθεωρητική διαδικασία ολοκληρώνεται με τη συνεργασία δύο Βουλών, αυτής που προτείνει την αναθεώρηση του Συντάγματος, η οποία καλείται προτείνουσα, και αυτής που αποφασίζει την αναθεώρηση του Συντάγματος η οποία καλείται αναθεωρητική και προκύπτει από τις ακριβώς επόμενες εκλογές. Ανάμεσα στις δυο βουλές παρεμβάλλεται εκλογική διαδικασία, όχι όμως στο πλαίσιο της διαδικασίας αναθεώρησης αλλά ανεξάρτητα από αυτήν. Με την έννοια αυτή, η υποβολή μιας πρότασης αναθεώρησης δεν αποτελεί λόγο διάλυσης της Βουλής, η οποία θα συνεχίσει κανονικά την θητεία της μέχρις ότου την συμπληρώσει ή μέχρις ότου διαλυθεί για ανεξάρτητους από την διαδικασία της αναθεώρησης λόγους, πχ. την επίκληση θέματος εθνικής σημασίας, την έκφραση δυσπιστίας, την αποτυχία εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας κλπ.

Η πρώτη φάση της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος ταυτίζεται με την απόφαση της προτείνουσας Βουλής, σχετικά με την διαπίστωση αναγκαιότητας συνταγματικής αναθεώρησης. Η προτείνουσα Βουλή αποφασίζει την αναγκαιότητα συνταγματικής αναθεώρησης, μετά από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, σε δυο ψηφοφορίες οι οποίες απέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον έναν μήνα. Με την απόφαση αυτή, καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που προτείνεται να αναθεωρηθούν. Η απόφαση αυτή είναι δεσμευτική για την επόμενη, αναθεωρητική Βουλή η οποία μολονότι δεν δεσμεύεται απολύτως ως προς το περιεχόμενο που θα προσδώσει σε αυτές, δεσμεύεται ως προς την επιλογή τους από την προτείνουσα Βουλή. Θα μπορούσαμε σχηματικά να πούμε ότι ενώ η προτείνουσα Βουλή είναι υπεύθυνη για το ποιες και πόσες συνταγματικές διατάξεις θα αναθεωρηθούν, η αναθεωρητική είναι αρμόδια για το πώς, για το περιεχόμενο δηλαδή και την διατύπωση που αυτές θα προσλάβουν (Δερβιτσιώτης, 2001).

Στη διαδικασία της αναθεώρησης, η συνεργασία των δυο Βουλών, προτείνουσας και αναθεωρητικής επιτυγχάνεται μεταξύ άλλων με την αντιστροφή των πλειοψηφιών που απαιτούνται για την πρόταση και για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Έτσι, αν η προτείνουσα Βουλή διαπιστώσει την αναγκαιότητα αναθεώρησης του Συντάγματος με πλειοψηφία τριών πέμπτων (3/5), η αναθεωρητική Βουλή αρκεί προκειμένου να λάβει την απόφαση αναθεώρησης, να συγκεντρώσει την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της. Αν αντίθετα, η προτείνουσα Βουλή οδηγηθεί στην πρόταση της αναθεώρησης του Συντάγματος με απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας των μελών της, η αναθεωρητική Βουλή θα πρέπει να συγκεντρώσει πλειοψηφία τριών πέμπτων (3/5) για να λάβει την απόφασή της. Με τον τρόπο αυτό, ο συντακτικός νομοθέτης απέβλεψε στην συγκέντρωση της ευρύτερης δυνατής συναίνεσης γύρω από τα αναθεωρητικό διάβημα, τόσο δηλαδή με την πρόβλεψη της συνεργασίας δυο Βουλών, όσο και την κατοχύρωση ισοτιμίας ανάμεσά τους (Γεωργόπουλος, 2001).

Σύμφωνα με την ακροτελεύτια διάταξη του άρθρου 110 § 6 Σ, η αναθεώρηση του Συντάγματος απαγορεύεται απολύτως πριν από την παρέλευση μιας πενταετίας από την περάτωση της προηγούμενης. Η διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος πρέπει να λάβει χώρα στην πρώτη σύνοδο της αναθεωρητικής Βουλής, ενώ ολοκληρώνεται με την έκδοση και δημοσίευση ειδικού ψηφίσματος της Βουλής, το οποίο και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Το ψήφισμα αυτό υπογράφεται από τον Πρόεδρο της Βουλής αφού η αναθεώρηση αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα του Κοινοβουλίου. Μετά τη θέση σε ισχύ του ψηφίσματος, η αναθεωρητική βουλή συνεχίζει τις εργασίες της ως απλή Βουλή.

2.1.1. Οι άτυπες τροποποιήσεις του Συντάγματος: Συνταγματικό έθιμο, συνταγματική πρακτική και συνταγματική πρακτική

Μολονότι το τυπικό Σύνταγμα δεν αναθεωρείται παρά μόνο με την τυπική διαδικασία αναθεώρησης, που στο ελληνικό πολίτευμα, όπως εκτέθηκε, αναλύεται στο άρθρο 110 Σ, το ουσιαστικό Σύνταγμα υφίσταται κάποιες

άτυπες και άδηλες μεταβολές που στο συνταγματικό δίκαιο αποκαλούνται: α) συνθήκες του πολιτεύματος, β) συνταγματικό έθιμο και γ) συνταγματική πρακτική (Βενιζέλος, 2009). Οι μεταβολές αυτές, συχνά οδηγούν στην υιοθέτηση κανόνων συνταγματικής περιωπής. Οι κανόνες αυτοί ωστόσο, εφόσον μια έννομη τάξη διαθέτει γραπτό, τυπικό και αυστηρό Σύνταγμα, δεν λειτουργούν ανταγωνιστικά αλλά συμπληρωματικά προς αυτό (Spyropoulos/ Fortsakis, 2009).

- Οι Συνθήκες του Πολιτεύματος αναπτύχθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο, εξαιτίας του γεγονότος ότι στερείται τυπικό Σύνταγμα, αποτελώντας μορφή εξέλιξης του υπάρχοντος άγραφου, ουσιαστικού Συντάγματος της χώρας. Πρόκειται για κανόνες πολιτικής πρακτικής που αφορούν κυρίως τις σχέσεις των οργάνων του κράτους και θεωρούνται υποχρεωτικοί από εκείνους που καλούνται κάθε φορά να τους εφαρμόσουν, χωρίς ωστόσο να αποτελούν κατά κυριολεξία δικαίικούς κανόνες, χωρίς δηλαδή να δεσμεύουν τα δικαστήρια. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ειδικότερα, οι Συνθήκες του Πολιτεύματος αποτέλεσαν ένα μέσο ‘αναθεώρησης’ και περιορισμού των αρμοδιοτήτων της Βασίλισσας. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ η σύγκληση της Βουλής σε Σύνοδο και η διάλυσή της συγκαλούνταν από τη Βασίλισσα, καθιερώθηκε να προηγείται σχετική πρόταση του Πρωθυπουργού. Στην ελληνική έννομη τάξη, Συνθήκη του Πολιτεύματος θα μπορούσε να θεωρηθεί ο διορισμός υπηρεσιακών (πχ. ακαδημαϊκών ή προσωπικοτήτων της κοινωνίας των πολιτών) υπουργών στα υπουργεία που είναι κρίσιμα για τη διενέργεια γενικών βουλευτικών εκλογών, στο διάστημα της εκλογικής περιόδου, χωρίς βέβαια η τυχόν παράλειψη τέτοιου διορισμού να συνιστά εκλογική παράβαση.
- Η συνταγματική πρακτική αφορά τον τρόπο με τον οποίο τα όργανα του κράτους εφαρμόζουν στην πράξη συγκεκριμένες συνταγματικές διαδικασίες ή συνταγματικές διατάξεις και λαμβάνει χώρα, χωρίς να συνοδεύεται από συνείδηση υποχρεωτικότητας. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας από το Σύνταγμα του 1975 και μέχρι σήμερα δεν έχει ασκήσει την αρμοδιότητά της αναπομπής των νόμων συνιστά συνταγματική πρακτική. Χωρίς να σημαίνει ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν θα ασκήσει ποτέ τη διαδικασία της αναπομπής, πάντως η αιφνίδια ανατροπή της πρακτικής του αυτής, μπορεί να δημιουργήσει ερωτηματικά ή και να προκαλέσει πολιτικό κόστος ή έλλειμμα πολιτικής νομιμοποίησης στην απόφασή του. Περισσότερο δεσμευτική είναι η ερμηνευτική πρακτική των οργάνων της πολιτείας, που συνίσταται στην ερμηνεία από τα ίδια μιας αρμοδιότητάς τους. Στις περιπτώσεις αυτές, η ερμηνεία δημιουργεί ένα προηγούμενο, το οποίο δεν μπορεί να ερμηνευθεί στη συνέχεια με τρόπο διαμετρικά αντίθετο χωρίς αυτό να δημιουργήσει πολιτικές αντιθέσεις, ρήξεις ή αντεπιχειρηματολογία.
- Έθιμο θεωρείται η «μακρά και επαναλαμβανόμενη πρακτική η οποία τηρείται από τα υποκείμενα με συνείδηση υπακοής σε κανόνα δικαίου». Στα συνταγματικά έθιμα πέρα από τα χαρακτηριστικά αυτά, το έθιμο θα πρέπει να αναφέρεται σε όργανα του κράτους, στις σχέσεις και τις πρακτικές που αυτά τηρούν μεταξύ τους. Τα κυριότερα συνταγματικά έθιμα, όπως προκύπτουν από την ελληνική συνταγματική ιστορία, είναι η καθιέρωση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, η μη δυνατότητα άσκησης ελέγχου συνταγματικότητας στα *interna corporis* της Βουλής, η καθιέρωση της πολιτικής ευθύνης της Κυβέρνησης έναντι του Κοινοβουλίου, δηλαδή η καθιέρωση της δεδηλωμένης και της κοινοβουλευτικής αρχής. Το Συνταγματικό έθιμο, όπως και η συνταγματική πρακτική αλλά και οι συνθήκες του πολιτεύματος δεν μπορούν να λειτουργήσουν καταλυτικά ή αναθεωρητικά και να μεταβάλλουν με τον τρόπο αυτό κανόνες του γραπτού και τυπικού Συντάγματος, ούτε και να αντιτεθούν σε ρητές διατάξεις του. Η λειτουργία τους, όπως προαναφέρθηκε, είναι καθαρά συμπληρωματική.
- Ανεπίτρεπτη λανθάνουσα Συνταγματική μεταβολή είναι η διάτρηση του Συντάγματος ή αλλιώς αλλοίωση και καταδολίευσή του. Διάτρηση υπάρχει όταν μια συνταγματική διάταξη παραμένει θεωρητικά σε ισχύ, αλλά στην πράξη λαμβάνονται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις μέτρα αντίθετα προς αυτήν. Η διάτρηση θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως σιωπηρή αναθεώρηση του τυπικού Συντάγματος. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάστηκε στην Γερμανία, μέσα από τη διάτρηση του Συντάγματος της Βαϊμάρης (1919), το οποίο ήταν ήπιο και επέτρεπε την αναθεώρησή του με κοινό νόμο. Η διάτρηση της συνταγματικής τάξης επέτρεψε σταδιακά στην Γερμανία την άνοδο του ναζιστικού ολοκληρωτισμού. Η διασφάλιση ενός

πυρήνα διατάξεων που δεν μπορούν να αναθεωρηθούν όπως οι διατάξεις που αφορούν την βάση και την μορφή του πολιτεύματος στοχεύει ακριβώς στο να προστατευθεί η συνταγματική νομιμότητα από τέτοιου είδους πρακτικές.

2.1.2. Οι αναθεωρήσεις του 1986, 2001 και 2008

Η αναθεώρηση του 1986, απέβλεπε στην αναδιαμόρφωση του ρόλου και των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας. Αυτός ήταν και ο λόγος που περιορίστηκε στα άρθρα 30-50 του Συντάγματος 1975, που αφορούσαν και τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας στο πολίτευμα. Κατά το Σύνταγμα του 1975, όπως ίσχυε έως την αναθεώρηση του 1986, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ήταν εξοπλισμένος με εξουσίες που τον καθιστούσαν αποφασιστικό παράγοντα της πολιτείας και οι οποίες προσέδιδαν μεικτό χαρακτήρα στο πολίτευμα, μεταξύ προεδρευόμενου και ημι-προεδρικού πολιτεύματος (Τσάτσος, 1993). Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διέθετε: α) δικαίωμα διάλυσης της βουλής σε περίπτωση «δυσαρμονίας προς το λαϊκό αίσθημα», β) είχε δικαίωμα κύρωσης των νόμων συμπράττοντας ως νομοθέτης στους νόμους που ψηφίζονταν από την Βουλή, δ) είχε αρμοδιότητα προκήρυξης δημοψηφίσματος, ε) είχε το δικαίωμα χωρίς την προσυπογραφή του Πρωθυπουργού, να απευθύνει διαγγέλματα σε εξαιρετικές περιπτώσεις, στ) είχε εξαιρετικές αρμοδιότητες σε περιπτώσεις «καταστάσεως ανάγκης» πολέμου, ή επιστράτευσης σύμφωνα με το άρθρο 48 Σ, ζ) είχε καθιερωθεί ο θεσμός του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, ενός εξωκοινοβουλευτικού σώματος με γνωμοδοτικές, παρά τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αρμοδιότητες. Η συνολική φυσιογνωμία του θεσμού του Προέδρου της Δημοκρατίας, ήταν ασυνήθιστη για τα κοινοβουλευτικά συστήματα, αφού του προσέδιδε ουσιαστικές αρμοδιότητες, περιορίζοντας έτσι την κοινοβουλευτική αρχή, η οποία σηματοδοτεί την αποκλειστική εξάρτηση της Κυβέρνησης από την Βουλή (Τσάτσος, 2010).

Με την αναθεώρηση του 1986, οι διατάξεις αυτές καταργήθηκαν και οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας εξορθολογίστηκαν. Έτσι, το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής για λόγους δυσαρμονίας καταργήθηκε. Παράλληλα καθιερώθηκε ρητά ο κανόνας της προσυπογραφής για το σύνολο των πράξεων του Προέδρου της Δημοκρατίας, με ελάχιστες εξαιρέσεις οι οποίες προβλέπονται ρητά στο άρθρο 35, ενώ τα διαγγέλματα του Προέδρου προς το λαό συνοδεύονται και αυτά από την προσυπογραφή του Πρωθυπουργού (44 §3 Σ). Επίσης, η αρμοδιότητα του όσον αφορά την προκήρυξη των δημοψηφισμάτων έγινε καθαρά τυπική και συμβολική και τέθηκε και αυτή υπό τον κανόνα της προσυπογραφής. Το κυριότερο είναι ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έπαψε να συμπράττει ως από κοινού νομοθέτης στους νόμους που εκδίδει η Βουλή και η κύρωση των νόμων αντικαταστάθηκε από την έκδοση και δημοσίευσή τους, μια αρμοδιότητα η οποία πλέον είναι υποχρεωτική για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας σύμφωνα με το άρθρο 42 § 1Σ.

Με τη σειρά της, η αναθεώρηση του 2001, ήταν εκτενέστατη, συμπεριέλαβε συνολικά εβδομήντα εννέα (79) συνταγματικές διατάξεις και διενεργήθηκε μέσα σε κλίμα ευρείας συναίνεσης από όλες τις πολιτικές ομάδες του Κοινοβουλίου. Οι μεταβολές που επέφερε, σε αντίθεση με την αναθεώρηση του 1986, δεν ήταν ριζικές αλλά αφορούσαν περισσότερο τον εκσυγχρονισμό του συνταγματικού κειμένου. Στο κεφάλαιο των δικαιωμάτων προστέθηκαν μια σειρά από νέα δικαιώματα με στόχο να προστατευθεί το άτομο έναντι των τεχνολογικών εξελίξεων, όπως, το δικαίωμα προστασίας της βιολογικής ταυτότητας (άρθρο 5 §5), το δικαίωμα πληροφόρησης (άρθρο 5Α §1), το δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας (άρθρο 5Α §2), το δικαίωμα απάντησης σε ανακριβές δημοσίευμα ή τηλεοπτική εκπομπή (άρθρο 14 §5), το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών μας δεδομένων (άρθρο 9Α). Παράλληλα, για πρώτη φορά κατοχυρώθηκε στο Σύνταγμα ο θεσμός των Ανεξάρτητων Αρχών με την ρητή πρόβλεψη πέντε εξ αυτών: Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, (άρθρο 9Α), Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (άρθρο 15 §2), Αρχή προστασίας του Απορρήτου των Τηλεπικοινωνιών (άρθρο 19 §2), ο Συνήγορος του Πολίτη (άρθρο 103 §9) και το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (άρθρο 103 §7). Με την ίδια αναθεώρηση εκσυγχρονίστηκαν οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες, καθιερώθηκε το απόλυτο επαγγελματικό ασυμβίβαστο για τους βουλευτές (άρθρο 57 §1), ενώ έγιναν μεταβολές στον τρόπο εκλογής των Προέδρων και Αντιπροέδρων των Ανωτάτων Δικαστηρίων.

Η αναθεώρηση του 2008 δεν συγκέντρωσε την αναγκαία συναίνεση ευρείας αναθεώρησης του Συντάγματος και περιορίστηκε ουσιαστικά στην αναθεώρηση τεσσάρων συνταγματικών διατάξεων (Σπυρόπουλος, 2006). Έτσι, καταργήθηκε το επαγγελματικό ασυμβίβαστο των βουλευτών, όπως είχε κατοχυρωθεί στο άρθρο 57 §1, υποπαρ. 3, 4 και 5 Σ με την αντίστοιχη αναθεώρηση του άρθρου 115 §7 Σ που αναφέρονταν στην έκδοση σχετικού νόμου, αναγνωρίστηκε το δικαίωμα της Βουλής να τροποποιεί

επιμέρους κονδύλια του προϋπολογισμού και να παρακολουθεί την εκτέλεσή του (άρθρο 79 §1, εδ. β' Σ), επιφορτίστηκε ο νομοθέτης με την ειδική μέριμνα για τις νησιωτικές και ορεινές περιοχές κατά την άσκηση της νομοπαραγωγικής δραστηριότητάς του, με αντίστοιχη κατάργηση της σχετικής ερμηνευτικής δήλωσης που προϋπήρχε (άρθρο 101 § 4 Σ), ενώ απαλείφθηκε μεταβατική διάταξη του άρθρου 115 Σ που είχε περιπέσει σε αχρησία.

2.2. Συντακτικές Πράξεις και Ψηφίσματα

Αυξημένη τυπική ισχύ, αντίστοιχη με αυτήν του τυπικού Συντάγματος διαθέτουν αν και προσωρινά, οι Συντακτικές πράξεις και τα Ψηφίσματα. Οι πράξεις αυτές αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται νομικά η Συντακτική εξουσία, κατά το χρόνο που προετοιμάζει την δημιουργία γραπτού και τυπικού Συντάγματος. Λειτουργούν ως Συντάγματα μικρού μήκους, αφού διαρρυθμίζουν αντικείμενα και ζητήματα που ανήκουν στη συνταγματική ύλη και διαθέτουν αυξημένη τυπική ισχύ. Στην πράξη, λειτουργούν ως αυτοπεριορισμοί της αδέσμευτης κατά τα άλλα Συντακτικής εξουσίας.

Τα Ψηφίσματα είναι πράξεις συντακτικών συνελεύσεων και εκδίδονται σε συνταγματικά μεταβατικές περιόδους, όπως στην περίοδο της αποκατάστασης του ελληνικού δημοκρατικού πολιτεύματος το 1974. Τα Ψηφίσματα έχουν αυξημένη τυπική ισχύ, όπως το Σύνταγμα, αλλά χαρακτήρα αποσπασματικό, ειδικό και προσωρινό. Αντίστοιχα, οι Συντακτικές πράξεις αποτελούν νομοθετήματα της εκτελεστικής εξουσίας, συνήθως της Κυβέρνησης, που διαθέτουν αυξημένη τυπική δύναμη και έχουν περιεχόμενο συντακτικό ή αναθεωρητικό. Η τυπική ισχύς των Συντακτικών Πράξεων και των Ψηφισμάτων είναι αυξημένη για όσο χρόνο διαρκεί η μεταβατική περίοδος προς την αποκατάσταση της ομαλότητας και μέχρις ότου τεθεί το γραπτό και τυπικό Σύνταγμα σε ισχύ. Μόλις αυτό επιτευχθεί, οι Συντακτικές πράξεις και τα Ψηφίσματα αποβάλλουν την ισχύ τους, εκτός αν προβλέπεται διαφορετικά από το Σύνταγμα (άρθρο 111 Σ). Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, όμως, εξομοιώνονται με απλούς νόμους. Τα Ψηφίσματα ως πράξεις της Συντακτικής εξουσίας δεν θα πρέπει να συγχέονται με το Ψήφισμα του Κοινοβουλίου, με το οποίο ολοκληρώνεται η διαδικασία της αναθεώρησης του Συντάγματος σύμφωνα με το άρθρο 110 §5 Σ, αφού αυτό προβλέπεται από το ίδιο το συνταγματικό κείμενο.

Οι Συντακτικές Πράξεις και τα Ψηφίσματα συνιστούν τα νομικά εργαλεία άσκησης της Συντακτικής εξουσίας, όπως προαναφέρθηκε. Η Συντακτική εξουσία δεν αποτελεί μια νομική κατηγορία αλλά μια υλική δύναμη. Εμφανίζεται σε περιπτώσει πολιτειακών μεταβολών πχ. επανάσταση, με απώτερο σκοπό της να επιβάλλει μια πολιτειακή αλλαγή. Ως εκ τούτου, η Συντακτική εξουσία είναι πρωτογενής, δηλαδή νομικά αδέσμευτη και ανεξάρτητη από οποιαδήποτε άλλη προγενέστερη εξουσία, διαθέτοντας την υλική δύναμη να μεταβάλλει εξ ολοκλήρου την προϋπάρχουσα έννομη τάξη. Αυτό δεν σημαίνει ότι η Συντακτική εξουσία δεν αισθάνεται ότι υπόκειται σε κάποιες δεσμεύσεις, οι οποίες αναφέρονται στις παραδόσεις ενός λαού ή στις γενικές αξίες και αρχές του Συνταγματισμού. Οι δεσμεύσεις όμως αυτές δεν είναι πραγματικές, αλλά άτυπες και ιδεολογικές.

Η Συντακτική εξουσία υφίσταται συνήθως για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, το οποίο συνδέεται με την πολιτειακή μεταβολή που κλήθηκε να επιφέρει. Αποθνήσκει μέσα από την θέσπιση ενός Συντάγματος, το οποίο ρητά προσδιορίζει τις συντεταγμένες λειτουργίες και αρμοδιότητες των οργάνων του κράτους και παρέχει τη θέση της στην αναθεωρητική λειτουργία. Με την έννοια αυτή, με τη θέσπιση Συντάγματος, η Συντακτική εξουσία αυτοπεριορίζεται. Στις σύγχρονες περιορισμένες και έμμεσες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες, είναι αδιανόητη η άσκηση διαρκούς Συντακτικής εξουσίας, ακόμη και από τον κυρίαρχο λαό μέσω για παράδειγμα του θεσμού των δημοψηφισμάτων. Έτσι, δεν είναι δυνατή από τη θέσπιση του Συντάγματος και μετά η αναθεώρησή του με δημοψήφισμα, παρά μόνο από ειδικό όργανο και με την ειδική διαδικασία που το ίδιο έχει προβλέψει. Συντακτική εξουσία ασκήθηκε κατά την υιοθέτηση του Συντάγματος του 1975, το οποίο μολονότι σεβάστηκε τις γενικές αρχές των προγενεστέρων του Συνταγμάτων, καθιέρωσε τον θεσμό του Προέδρου της Δημοκρατίας, καταργώντας τη βασιλευόμενη μορφή του πολιτεύματος.

2.3. Το διεθνές δίκαιο, το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Σύμφωνα με το άρθρο 28 §1 Σ: «Οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους

καθεμιάς αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου». Σύμφωνα με το Σύνταγμα λοιπόν, αναγνωρίζεται η υπερίσχυση του διεθνούς δικαίου έναντι του κοινού νόμου, γεγονός το οποίο τοποθετεί αυτήν την πηγή δικαίου στην δεύτερη θέση της πυραμίδας, κάτω ακριβώς από το τυπικό Σύνταγμα.

Ως διεθνές δίκαιο, δεν αναγνωρίζεται από το Σύνταγμα, μόνο το γραπτό, συμβατικό διεθνές δίκαιο, οι διεθνείς δηλαδή συμβάσεις που συνάπτονται στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών (για παράδειγμα, Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών) ή μεταξύ κρατών (για παράδειγμα, διακρατικές εμπορικές ή οικονομικές συμφωνίες) αλλά και το άγραφο, διεθνές δίκαιο, το διεθνές εθιμικό δίκαιο και οι αναγνωρισμένες αρχές του διεθνούς δικαίου. Αυτό συμβαίνει διότι από πλευράς διεθνούς δικαίου, το άγραφο δίκαιο κατέχει μια πολύ σημαντική θέση, αφού δεν είναι εύκολη αλλά ούτε και συχνά δυνατή, η σύναψη και η έγκαιρη καταγραφή του, στο βαθμό που αυτό απαιτεί τη συνεργασία πολλών εμπλεκόμενων κρατών. Τις αμφισβητήσεις για τις αναγνωρισμένες αρχές του διεθνούς δικαίου έχει τη δυνατότητα να αίρει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 100 §1, εδ. στ' Σ. Όσον αφορά το συμβατικό διεθνές δίκαιο, σύμφωνα με το ελληνικό σύστημα, το οποίο καλείται δυαδικό, καμία διεθνής σύμβαση, όπως ορίζει και το άρθρο 28 §1 Σ, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ισχύει αν δεν κυρωθεί από τη Βουλή, αν δεν πάρει δηλαδή τη μορφή νόμου.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην ελληνική έννομη τάξη ανήκει στα δυαδικά νομικά συστήματα, το οποίο σημαίνει ότι εξαρτά την υιοθέτηση του διεθνούς συμβατικού δικαίου, από την κύρωση του με νόμο προερχόμενο από τη Βουλή, γεγονός που συχνά καθυστερούσε αλλά και μέχρι τις μέρες μας καθυστερεί την υιοθέτηση και υλοποίηση των διεθνών της συμβατικών υποχρεώσεων. Τα δυαδικά συστήματα σε αντίθεση με τα μονιστικά (πχ. Καναδάς), τα οποία αποδέχονται τη συνύπαρξη εθνικών και διεθνών κανόνων δικαίου ως τμήμα ενός ενιαίου νομικού συστήματος, διακρίνουν μεταξύ εθνικών κανόνων και κανόνων που προέρχονται από τη διεθνή έννομη τάξη. Ενώ στο πλαίσιο των μονιστικών συστημάτων, οι διεθνείς κανόνες γίνονται δεκτοί με την υπογραφή τους από τα όργανα που έχουν αρμοδιότητα διεθνούς εκπροσώπησης (συνήθως τον αρχηγό του κράτους ή την Κυβέρνηση), στα δυαδικά συστήματα απαιτείται η μετατροπή τους σε εθνικούς κανόνες, προκειμένου αυτοί να γίνουν αποδεκτοί. Στην Ελλάδα, η κύρωση από το Κοινοβούλιο συνιστά τη διαδικασία αυτή, με την οποία οι διεθνείς συνθήκες λαμβάνουν τη μορφή τυπικού νόμου.

Το διεθνές δίκαιο έχει αποκτήσει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι σήμερα. Θεμελιώδους σημασίας για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ (1948), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (1966) του ΟΗΕ. Ιδιαίτερη σημασία και επίδραση στο εθνικό δίκαιο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διαθέτει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1950) στην οποία σήμερα μετέχουν στο σύνολό του και τα σαράντα επτά (47) μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει συμπληρωθεί με έντεκα (11) Πρωτόκολλα, ενώ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που εδρεύει στο Στρασβούργο και έχει την αρμοδιότητα της εφαρμογής της, την εφαρμόζει ως living instrument, εξελίσσοντας την ερμηνεία των διατάξεών της προκειμένου να συμπεριλάβει τις εκάστοτε κοινωνικές μεταβολές. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων πρωτοπόρησε ως προς την κατοχύρωση της ατομικής προσφυγής για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Παρά το γεγονός, ότι η εμβέλεια της περιορίζεται στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, μέσα από την εξελικτική της ερμηνεία από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σταδιακά εγγυάται σήμερα τόσο το δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος όσο και το δικαίωμα στην υγεία. Μερικά από τα πλέον νομολογιακά επεξεργασμένα δικαιώματα που κατοχυρώνει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι: το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), η απαγόρευση των βασανιστηρίων (άρθρο 3), το δικαίωμα στην δίκαιη δίκη (άρθρο 6), το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8), η συνειδησιακή και θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 9), η ελευθερία έκφρασης (άρθρο 10) και η ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11).

Με τη συμμετοχή στη χώρα μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση σημαντική θέση κατέχει στις πηγές του διοικητικού δικαίου, το δίκαιο που προέρχεται από τα όργανά της. Το δίκαιο αυτό το διακρίνουμε στο πρωτογενές και στο δευτερογενές ή παράγωγο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο πρώτο, περιλαμβάνονται οι συνθήκες με τις οποίες ιδρύθηκαν οι τρεις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, Κοινότητα άνθρακα και Χάλυβα, Ατομικής Ενέργειας και Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΣΕΚΑΧ, ΣΕΚΑΕ και ΣΕΟΚ), και όλες οι συνθήκες, οι οποίες τις αναθεώρησαν και τις τροποποίησαν (Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, Συνθήκη του Μάαστριχτ, Συνθήκη του Άμστερνταμ, Συνθήκη της Λισαβόνας), όπως επίσης και όλες τις συνθήκες προσχώρησης των κρατών μελών της ΕΕ, (όπως η συνθήκη προσχώρησης της Ελλάδας το 1981). Σήμερα,

συμμετέχουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση είκοσι οχτώ (28) κράτη μέλη: Ιταλία, Γερμανία, Γαλλία, Πολωνία, Ηνωμένο Βασίλειο, Σλοβενία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Τσέχικη Δημοκρατία, Δανία, Εσθονία, Ιρλανδία, Ισπανία, Κροατία, Ελλάδα, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Ουγγαρία, Μάλτα, Κάτω Χώρες, Αυστρία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβακία, Φινλανδία και Σουηδία

Στο δευτερογενές ή παράγωγο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εντάσσονται οι πράξεις εκείνες που παράγονται από όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Συμβούλιο των Υπουργών και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, βάσει των αρμοδιοτήτων τους που προβλέπονται στο πρωτογενές δίκαιο. Θα μπορούσαμε μάλιστα να παρομοιάσουμε την σχέση μεταξύ παράγωγου ή δευτερογενούς και πρωτογενούς δικαίου, με τη σχέση μεταξύ Συντάγματος και κοινού νόμου. Στο παράγωγο δίκαιο περιλαμβάνονται:

α) Ο Κανονισμός, ο οποίος αποτελεί και τη σημαντικότερη πηγή δικαίου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Χαρακτηρίζεται από τη γενική του ισχύ (έχει γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα και δεσμεύει το σύνολο των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης), την καθολική του δεσμευτικότητα (οι κανόνες δικαίου που θέτει εφαρμόζονται υποχρεωτικά και στο σύνολό τους) και την άμεση ισχύ του (ισχύει στα κράτη μέλη της ΕΕ χωρίς την ανάγκη παρέμβασης της εθνικής έννομης τάξης). Ο Κανονισμός αρχίζει να ισχύει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

β) Η Οδηγία, η οποία δεσμεύει το κράτος μέλος στο οποίο απευθύνεται όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει την επιλογή της δικαιοϊκής μορφής που θα λάβει στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών. Η Οδηγία χαρακτηρίζεται από τη μερική της ισχύ (μπορεί να ισχύσει σε όλα αλλά και σε μερικά μόνο κράτη μέλη της ΕΕ) και τη μερική της δεσμευτικότητα (η δεσμευτικότητα της Οδηγίας περιορίζεται μόνον στον καθορισμό του επιδιωκόμενου αποτελέσματος και της προθεσμίας επίτευξής του, αφήνει όμως στις αρχές των επιμέρους κρατών μελών να επιλέξουν τον τρόπο, τα μέσα και την δικαιοϊκή μορφή που θα θεωρήσουν πρόσφορα για την επίτευξη του). Εφόσον τα κράτη μέλη δεσμεύονται μόνο ως προς τους στόχους που θέτουν οι Οδηγίες, έχουν μια διακριτική ευχέρεια ως προς τον τρόπο μεταφοράς τους στο εθνικό δίκαιο. Οφείλουν, όμως, να λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Συνθήκη ή προκύπτουν από πράξεις των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 10 Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα). Οι Οδηγίες, δημοσιεύονται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ωστόσο αρχίζουν να εφαρμόζονται από την ημερομηνία της κοινοποίησής τους προς τα κράτη-μέλη στα οποία απευθύνονται. Αυτά υποχρεούνται να λάβουν τα μέτρα που απαιτούνται για την εφαρμογή μιας Οδηγίας μέσα στα χρονικά περιθώρια που εκείνη ορίζει για την εφαρμογή της, διότι διαφορετικά παραβιάζουν το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παράλειψη μεταφοράς της Οδηγίας στο ελληνικό δίκαιο γεννά ευθύνη του ελληνικού Δημοσίου σε αποζημίωση, ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων. Πρόκειται για το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας το οποίο συντρέχει εφόσον: α) έχει παρέλθει η προβλεπόμενη προθεσμία, β) το επιδιωκόμενο από την Οδηγία αποτέλεσμα περιλαμβάνει την χορήγηση δικαιωμάτων προς ιδιώτες και γ) το περιεχόμενο των δικαιωμάτων αυτών προκύπτει από σαφές κείμενο της Οδηγίας, δηλαδή είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με τρόπο συγκεκριμένο.

γ) Η απόφαση, η οποία είναι δεσμευτική ως προς όλα της τα μέρη για τους αποδέκτες που ορίζει. Οι αποφάσεις είναι ειδικές πράξεις με συγκεκριμένο περιεχόμενο και μπορούν να απευθύνονται και σε συγκεκριμένα κράτη-μέλη και σε ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Η απόφαση είναι υποχρεωτική προς όλα τα στοιχεία της στους παραλήπτες που υποδεικνύει, ενώ η εφαρμογή της δεν εξαρτάται από την δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά από την κοινοποίησή της προς τους αποδέκτες τους οποίους ορίζει. Η απόφαση δημιουργεί άμεσα αποτελέσματα, δημιουργώντας δικαιώματα για τους ιδιώτες, τα οποία πρέπει να διασφαλίζονται από τα εθνικά δικαστήρια.

Το δίκαιο της ΕΕ λειτουργεί ως ένα αυτόνομο από τα κράτη δικαιοϊκό σύστημα, το οποίο επιβάλει υποχρεώσεις και θεσπίζει δικαιώματα, τόσο για τους ιδιώτες, όσο και για τα κράτη-μέλη και περιορίζει την κυριαρχία των τελευταίων. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην περίφημη υπόθεση *Costa/Enel* (1964), με την οποία κατοχυρώθηκε ουσιαστικά η υπεροχή και αυτονομία του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αρχή της υπεροχής και της αυτονομίας του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεμελιώνεται σε δύο θεσμικά χαρακτηριστικά της ευρωπαϊκής ενοποίησης: α) στη δημιουργία μίας υπερεθνικής έννομης τάξης, η οποία διαθέτει τις δικές της αρμοδιότητες που εκχωρούνται οριστικά σε αυτήν από τα κράτη-μέλη και β) στη χρησιμότητα των πεδίων κοινωνικής δραστηριότητας που υπόκεινται στις νομοπαραγωγικές εξουσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τις οποίες άμεσα ασκεί η ίδια επί των πολιτών των κρατών-μελών, χωρίς τη διαμεσολάβηση των εθνικών οργάνων τους.

Σύμφωνα με την αρχή της υπεροχής και της αυτονομίας του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο ευρωπαϊκός κανόνας δικαίου δεν υπόκειται σε οποιαδήποτε διαδικασία μετατροπής, προκειμένου να δημοσιευθεί και εν τέλει να εφαρμοστεί από τα αρμόδια εθνικά όργανα. Επομένως, δεν ενσωματώνεται τυπικά στην ιεραρχία των εθνικών κανόνων δικαίου, με την έννοια των κανόνων του διεθνούς δικαίου που emπίπτουν σε διαδικασίες κύρωσής τους προκειμένου να εφαρμοστούν στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης. Σε περίπτωση που υφίσταται σύγκρουση μεταξύ ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου, επιβάλλεται στον εθνικό νομοθέτη να παρακάμψει τον αντίθετο εθνικό κανόνα, τον οποίο πρέπει οι αρμόδιες αρχές του κράτους να καταργήσουν. Τέλος, αναγνωρίζεται το δικαίωμα των θιγόμενων ιδιωτών να ζητήσουν αποζημίωση από το κράτος-μέλος, ενώπιον των εθνικών τους δικαστηρίων, για τη ζημία που υπέστησαν από τη συμπεριφορά των κρατικών οργάνων που τελεί σε αντίθεση με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Επίσης, κύριο στοιχείο του δικαιοτικού αυτού συστήματος είναι η άμεση ισχύς του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο ευρωπαϊκός κανόνας δεν αρκεί να υπερισχύει έναντι του αντίθετου εθνικού, αλλά θα πρέπει να διαθέτει το χαρακτηριστικό της αμεσότητας προκειμένου να καταστεί αποτελεσματική η υπεροχή την οποία καταργήν διαθέτει. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υιοθέτησε για πρώτη φορά την αρχή του άμεσου αποτελέσματος στην υπόθεση Van Gend and Loos (1963), καθιερώνοντας έτσι ότι οι ευρωπαϊκοί κανόνες αφορούν τον διοικούμενο ως οικονομικό δρώντα, συνεπώς μπορεί ο ίδιος να τους επικαλείται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, έστω και εν αυτοί απευθύνονται τυπικά προς κράτη-μέλη.

2.4. Ο Κανονισμός της Βουλής

Ο Κανονισμός της Βουλής είναι το νομοθετικό κείμενο εκείνο, που προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο η Βουλή οργανώνεται και λειτουργεί, ως προς τις εσωτερικές της διαδικασίες. Ειδικότερα, το Σύνταγμα προβλέπει ότι η Βουλή στο πλαίσιο της αυτονομίας της, είναι ελεύθερη να ρυθμίζει όλα τα ζητήματα που αφορούν την εσωτερική της λειτουργία. Έτσι, «Η Βουλή ορίζει τον τρόπο ελεύθερης και δημοκρατικής της λειτουργίας με κανονισμό» (άρθρο 64 §1Σ). Η αυτονομία της Βουλής σημαίνει πρακτικά ότι κανένα άλλο πολιτειακό όργανο δεν δικαιούται να παρέμβει ή να ρυθμίσει τα ζητήματα που αφορούν την εσωτερική λειτουργία της. Αποτέλεσμα της αυτονομίας της Βουλής είναι το ανέλεγκτο των *interna corporis* (=εσωτερικά του σώματος) από τα δικαστήρια. Έτσι, εκφεύγουν από τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, όλες οι διαδικασίες που αφορούν την προετοιμασία και ψήφιση του νόμου από τη Βουλή. Περαιτέρω ο Κανονισμός του Κοινοβουλίου δεν είναι δυνατό να περιέχει διατάξεις άσχετες προς το αποκλειστικό αντικείμενό του, δηλαδή την οργάνωση των εσωτερικών εργασιών της Βουλής. Στο πλαίσιο της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου, ο Κανονισμός τάσσεται συνήθως ως ιεραρχικά ανώτερος του κοινού νόμου, ωστόσο, ο Κανονισμός εξ αιτίας της ιδιαιτερότητας και μοναδικότητας του περιεχομένου του είναι στην πράξη αδύνατο να ιεραρχηθεί, ή να συγκρουστεί με τις υπόλοιπες πηγές δικαίου από τις οποίες διακρίνεται ως προς το θέμα που ρυθμίζει, και γι' αυτό θεωρείται ως ιδιαίτερη πηγή δικαίου (Χρυσόγονος, 2014).

2.5. Το έθιμο και ο νόμος

Ως έθιμο καλείται ο άγραφος εκείνος κανόνας δικαίου, ο οποίος διαμορφώνεται με τη μακρόχρονη και ομοιόμορφη τήρηση συγκεκριμένης συμπεριφοράς των μελών μιας κοινωνίας, υπό την κοινή πεποίθηση ότι η συμπεριφορά αυτή είναι υποχρεωτική (συνείδηση δικαίου). Με την έννοια αυτή, τα εννοιολογικά στοιχεία του εθίμου είναι: α) το υλικό στοιχείο της αδιάκοπης και μακρόχρονης άσκησης μιας πρακτικής, β) η ομοιομορφία της τήρησης της πρακτικής η οποία ακολουθείται χωρίς αποκλίσεις, γ) το βουλευτικό στοιχείο, το οποίο έγκειται στην τήρηση της πρακτικής αυτής με την πεποίθηση της υποχρεωτικότητάς της, με συνείδηση δηλαδή δικαίου. Η πρακτική σημασία του εθίμου είναι ιδιαίτερα περιορισμένη στις μέρες μας, όπου παρατηρείται συνεχής παραγωγή νομοθετικού έργου.

Ως νόμο ορίζουμε το σύνολο εκείνων των κανόνων δικαίου που διαθέτουν γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα. Η γενικότητα του νόμου σημαίνει ότι οι ρυθμίσεις που θέτει δεν πρέπει να αναφέρονται σε έναν εξαρχής προσδιορισμένο αριθμό ατόμων, διότι μόνο έτσι μπορεί να υπηρετηθεί η αρχή της ισότητας και να αποφευχθούν οι διακρίσεις ως προς συγκεκριμένες ομάδες προσώπων. Ο αφηρημένος χαρακτήρας του νόμου συνεπάγεται ότι οι ρυθμίσεις που αυτός εμπεριέχει, θα πρέπει να είναι με τέτοιο τρόπο διατυπωμένες, ώστε να υπάγονται σε αυτές όχι συγκεκριμένες και εξειδικευμένες περιπτώσεις αλλά ομάδες περιπτώσεων, οι οποίες θα διαθέτουν κοινά χαρακτηριστικά.

α) Ουσιαστικός και τυπικός νόμος. Ο νόμος διακρίνεται στον ουσιαστικό νόμο και στον τυπικό νόμο. Ουσιαστικό νόμο αποκαλούμε κάθε δικαϊκή πράξη της πολιτείας, η οποία εμπεριέχει κανόνες δικαίου, άσχετα από το όργανο που την εξέδωσε και τη διαδικασία μέσα από την οποία προήλθε. Ο ουσιαστικός νόμος διαθέτει πάντως τα δύο χαρακτηριστικά στα οποία αναφερθήκαμε, δηλαδή οι κανόνες που θέτει, διαθέτουν γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα. Αντίστοιχα τυπικός ονομάζεται ο νόμος, άσχετα με το αν περιέχει κανόνες δικαίου, ο οποίος εκδίδεται από τα όργανα που έχουν την νομοθετική αρμοδιότητα στο πολίτευμα μας, δηλαδή τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 26 §1 Σ) σύμφωνα με την προβλεπόμενη στο Σύνταγμα νομοπαραγωγική διαδικασία. Κριτήριο επομένως προσδιορισμού του τυπικού νόμου είναι το κατά πόσον εκδίδεται ή όχι από τη Βουλή. Έτσι, ως τυπικοί χαρακτηρίζονται και κάποιοι νόμοι, οι οποίοι δεν περιέχουν κατ' ακριβολογία ουσιαστικούς κανόνες δικαίου, όπως για παράδειγμα ο νόμος που αφορά τον κρατικό προϋπολογισμό (άρθρο 79 Σ), ο οποίος περιέχει μόνο αριθμητικά δεδομένα, αλλά και οι δύο νόμοι που προβλέπει το άρθρο 27 §§ 1, 2 για την χορήγηση δυνατότητας διέλευσης ξένης δύναμης ή μεταβολής τμήματος της ελληνικής επικράτειας.

β) Η διαδικασία παραγωγής νόμου. Οι νόμοι παράγονται με την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας, την οποία την διακρίνουμε σε τακτική και σε εξαιρετική. Τακτική ονομάζουμε την διαδικασία έκδοσης κανόνων δικαίου από τη Βουλή που διαθέτουν τη μορφή τυπικού νόμου, ενώ εξαιρετική την έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, του περίφημου δικαίου της ανάγκης, που εκδίδονται σε έκτακτες και επείγουσες περιπτώσεις από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου σύμφωνα με το άρθρο 44 §1 Σ.

Η νομοθετική διαδικασία εκκινεί με τη νομοθετική πρωτοβουλία την οποία διαθέτουν η Βουλή και η Κυβέρνηση. Όταν τη νομοθετική πρωτοβουλία διαθέτει η Βουλή, αναφερόμαστε σε πρόταση νόμου, ενώ όταν την διαθέτει η Κυβέρνηση, αναφερόμαστε σε σχέδιο νόμου. Η πρόταση νόμου ή το σχέδιο νόμου πρέπει να συνοδεύεται από αιτιολογική έκθεση, στην οποία και εκτίθενται οι λόγοι και οι στόχοι της σκοπούμενης νομοθετικής ρύθμισης, καθώς επίσης να συνοδεύεται από έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους στην οποία να καθορίζεται η σχετική δαπάνη (άρθρο 75 §1 Σ). Περαιτέρω, υπάρχει η δυνατότητα, η πρόταση νόμου ή το σχέδιο νόμου να κατατεθεί στην Κεντρική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή για περαιτέρω επεξεργασία ή και να γνωμοδοτήσει επ' αυτής η Επιστημονική Επιτροπή της Βουλής. Ειδικά για τα νομοσχέδια που αφορούν απονομή συντάξεων, απαιτείται σύμφωνα με το Σύνταγμα η προηγούμενη γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου (άρθρο 73 §2 Σ).

Μετά την κατάθεση στην Βουλή, η πρόταση ή το σχέδιο νόμου παραπέμπεται στην αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή για επεξεργασία. Ακολουθεί η συζήτηση στην Ολομέλεια ή σε Τμήμα της Βουλής και η ψηφοφορία, η οποία ρυθμίζεται στον Κανονισμό της Βουλής. Μετά την ψήφισή του, ο Πρόεδρος της Βουλής αποστέλλει το κείμενο του νόμου στον αρμόδιο υπουργό, για να το υποβάλει με την σειρά του στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας προς έκδοση και δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, μέσα από την διαδικασία έκδοσης του νόμου, βεβαιώνει ότι ο νόμος ψηφίστηκε από τη Βουλή κατά τη συνταγματικά προβλεπόμενη διαδικασία και πιστοποιεί τη γνησιότητα του κειμένου. Το κείμενο του νόμου φέρει την υπογραφή του Προέδρου της Δημοκρατίας, την προσυπογραφή του αρμόδιου υπουργού, καθώς επίσης και τη μεγάλη του Κράτους Σφραγίδα που θέτει ο Υπουργός της Δικαιοσύνης. Μετά την έκδοση του νόμου διατάσσεται η δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στο αντίστοιχο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Με τη δημοσίευσή του, ο νόμος αποκτά και την υπόσταση του.

γ) Υπόσταση και ισχύς του νόμου. Αποκτώντας την υπόστασή του, ο νόμος αποκτά και την τυπική του ισχύ. Η τυπική ισχύς του νόμου αρχίζει με την δημοσίευσή του στο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Η ημερομηνία μάλιστα που αναφέρεται στο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως τεκμαίρεται ως η ισχύουσα ακόμη κι αν αυτή είναι εσφαλμένη, γεγονός που δεσμεύει τόσο την διοίκηση όσο και τους πολίτες. Η ουσιαστική ισχύς του νόμου, η ουσιαστική υποχρέωση δηλαδή συμμόρφωσης στις διατάξεις του, αρχίζει δέκα μέρες μετά τη δημοσίευσή του στο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως ή αν ο νόμος ορίζει διαφορετικά, από την ημερομηνία που ο ίδιος ορίζει. Η ισχύς του νόμου παύει, είτε αν παρέλθει το χρονικό διάστημα για το οποίο είχε εκδοθεί και ισχύει, είτε με την κατάργησή του εξ αιτίας της έκδοσης νεότερου ή ειδικότερου νόμου, ο οποίος να τον καταργεί ρητά (να δηλώνει δηλαδή ότι εκδίδεται σε κατάργησή του) αλλά και σιωπηρά (να μεταβάλλει δηλαδή κατ' ουσία τις διατάξεις του).

Γίνεται δεκτό στην θεωρία του συνταγματικού δικαίου ότι ο νόμος είναι δυνατόν να μην ρυθμίζει μόνον για το μέλλον αλλά και για το παρελθόν, να έχει δηλαδή και αναδρομική ισχύ. Πράγματι, παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με το άρθρο 2 του Αστικού Κώδικα, η αναδρομικότητα των νόμων απαγορεύεται, υποστηρίζεται ότι το Σύνταγμα επιτρέπει την αναδρομική ενέργεια των νόμων. Το σκεπτικό είναι ότι έχοντας την δυνατότητα ο νομοθέτης να ανατρέχει στο παρελθόν, δύναται να διορθώσει λάθη ή αβλεψίες και να

αντιμετωπίσει κοινωνικές καταστάσεις με τρόπο πιο αποτελεσματικό. Κατά την άποψη αυτή, από το Σύνταγμα προκύπτει εξ αντιδιαστολής ότι εκτός από τις τρεις περιπτώσεις στις οποίες η αναδρομικότητα του νόμου απαγορεύεται ρητά, είναι στην πραγματικότητα επιτρεπτή σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις.

Ειδικότερα δεν είναι επιτρεπτή: α) η αναδρομικότητα των ποινικών νόμων σύμφωνα και με την αρχή *nullum poena nullum crimen sine lege* (=δεν υπάρχει έγκλημα, δεν υπάρχει ποινή χωρίς νόμο), εκτός αν οι νόμοι αυτοί είναι ευνοϊκοί, καταργούν δηλαδή ποινές ή παραγράφουν ποινικά αδικήματα (άρθρο 7 §1 Σ), β) οι φορολογικοί νόμοι οι οποίοι μπορούν να είναι αναδρομικοί μέχρι ένα έτος πριν από την έκδοσή τους (άρθρο 78 Σ), στο βαθμό που η φορολογία πάντα αναφέρεται στο προηγούμενο του τρέχοντος φορολογικό έτος και γ) οι ψευδο-ερμηνευτικοί νόμοι, οι οποίοι απαγορεύεται να προσλάβουν αναδρομική ισχύ, αφού σύμφωνα με το άρθρο 77 Σ: «Νόμος που δεν είναι πράγματι ερμηνευτικός ισχύει από την δημοσίευσή του. Οι ψευδο-ερμηνευτικοί νόμοι, είναι νόμοι που εκδίδονται από τη Βουλή, προκειμένου να ερμηνεύσουν άλλους προγενέστερους νόμους. Ακριβώς επειδή ανατρέχουν σε προγενέστερους νόμους, αποκτούν αναδρομική ισχύ, ισχύουν δηλαδή παρά το γεγονός ότι εκδίδονται εκ των υστέρων, από την προγενέστερη ημερομηνία στην οποία εκδόθηκε ο νόμος που καλούνται να ερμηνεύσουν. Η ευχέρεια αυτή, μπορεί να χρησιμοποιηθεί καταχρηστικά από τον νομοθέτη, ο οποίος επικαλούμενος ότι ένας νόμος είναι ερμηνευτικός χωρίς πραγματικά να είναι, θα έχει τη δυνατότητα να του προσδώσει αναδρομική ισχύ. Το Σύνταγμα περιορίζει τέτοιες πρακτικές, ορίζοντας ότι στην περίπτωση αυτή ο ψευδο-ερμηνευτικός νόμος θα ορίζει μόνο για το μέλλον και όχι για το παρελθόν.

Η δυνατότητα πρόσδωσης αναδρομικής ισχύς σε έναν νόμο συναντά ως όριο της σύμφωνα με τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, την προστασία της ιδιοκτησίας, τα συνταγματικά δικαιώματα του πολίτη και ιδίως την δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του διοικούμενου που απορρέει από το συνταγματικό δικαίωμα στην προσωπικότητα (άρθρο 5 §1 Σ) και παρέχει στον διοικούμενο την δυνατότητα να προβλέπει και να οργανώνει με ασφάλεια και σε ένα βάθος χρόνου τις έννομες του σχέσεις.

2.6. Τα είδη του νόμου

Εκτός από τις βασικές κατηγορίες του νόμου, τον ουσιαστικό και τον τυπικό, στις οποίες αναφερθήκαμε, υπάρχουν και ειδικότερες κατηγορίες: Οι νόμοι –μέτρα, οι ατομικοί νόμοι, οι νόμοι αυξημένης τυπικής ισχύος, εφ' άπαξ νόμοι, οι εκτελεστικοί νόμοι, οι οργανικοί νόμοι και οι νόμοι πλαίσιο (Χρυσανθάκης et al, 2007).

- Οι νόμοι μέτρα είναι νόμοι που εκδίδονται για να ρυθμιστεί ένα συγκεκριμένο και επείγον κοινωνικό πρόβλημα ή ζήτημα. Εισάγουν ρύθμιση με χρονικά ή γεωγραφικά περιορισμένο χαρακτήρα (πχ. νόμοι για την αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών σε κάποια περιοχή). Πρόκειται δηλαδή για νόμους των οποίων η έκδοση επιβάλλεται από την ξαφνική διαφοροποίηση κοινωνικών ή οικονομικών αναγκών και δεδομένων.
- Ατομικοί νόμοι είναι εκείνοι που ρυθμίζουν ειδικές και συγκεκριμένες περιπτώσεις, εκ των προτέρων γνωστές. Οι νόμοι αυτοί είναι αντίθετοι καταρχήν στην αρχή της ισότητας, εκτός αν αφορούν εφαρμογή των αρχών της κοινωνικής αλληλεγγύης (άρθρο 25 §4 Σ) όπως για παράδειγμα η τιμητική απονομή συντάξεων σε αυτούς που αγωνίστηκαν στον πόλεμο.
- Νόμοι με αυξημένη τυπική ισχύ είναι τα νομοθετήματα τα οποία σύμφωνα με ρητή συνταγματική διάταξη αποκτούν τυπική δύναμη, υπέρτερη σε σχέση με τους άλλους τυπικούς νόμους, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με την κοινή νομοθετική διαδικασία. Τέτοιοι είναι οι νόμοι που έχουν ως αντικείμενο την προστασία κεφαλαίων που εισάγονται από το εξωτερικό, σύμφωνα με το άρθρο 107 Σ.
- Εφ' άπαξ νόμοι είναι οι τυπικοί νόμοι που εκδίδονται μόνο μια φορά, σε τακτή προθεσμία από τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος, με βάση ρητή διάταξή του, όπως και οι προηγούμενοι.
- Εκτελεστικοί του Συντάγματος νόμοι είναι τυπικοί νόμοι, η έκδοση των οποίων προβλέπεται ρητά από κατ' ιδίαν συνταγματικές διατάξεις, προκειμένου να εξειδικευτεί ή να συμπληρωθεί το κανονιστικό τους περιεχόμενο (πχ. οι νόμοι που ρυθμίζουν την άσκηση των συνταγματικών ελευθεριών). Οι εκτελεστικοί νόμοι μπορούν να μην εκδοθούν ή να καταργηθούν χωρίς να αντικατασταθούν και στην περίπτωση αυτή γίνεται δεκτό ότι εφαρμόζεται άμεσα η σχετική συνταγματική επιταγή.

- Οργανικοί ή οργανωτικοί νόμοι είναι αυτοί που η έκδοση τους προβλέπεται από συνταγματικές διατάξεις, προκειμένου να ρυθμιστούν ειδικότερα ζητήματα που αφορούν στη συγκρότηση και λειτουργία των άμεσων οργάνων του κράτους (πχ. ο εκλογικός νόμος (άρθρο 54 §1 Σ), ο νόμος περί ευθύνης υπουργών (άρθρο 86 Σ). Ένας οργανικός νόμος δεν μπορεί να καταργηθεί αν δεν αντικατασταθεί από νέο νόμο διότι διαφορετικά δεν μπορεί να συγκροτηθεί και να λειτουργήσει το όργανο του κράτους στο οποίο αναφέρεται.
- Νόμοι πλαίσιο είναι οι νόμοι των οποίων η έκδοση προβλέπεται στο άρθρο 43 §4 Σ. Οι νόμοι αυτοί ψηφίζονται πάντοτε από την Ολομέλεια της Βουλής, δίνουν γενικές κατευθύνσεις και χαράσσουν γενικές ρυθμίσεις, ενώ παρέχουν εξουσιοδοτήσεις για την έκδοση κανονιστικών προεδρικών διαταγμάτων γενικής εξουσιοδότησης για την ρύθμιση των επιμέρους θεμάτων.

2.7. Τα Προεδρικά Διατάγματα και οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης

Τα Προεδρικά Διατάγματα και οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης αποτελούν ουσιαστικούς νόμους, δηλαδή κανόνες δικαίου που εμπεριέχουν ρυθμίσεις γενικές και αφηρημένες. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που ονομάζονται κανονιστικές, διότι εμπεριέχουν γενικούς και αφηρημένους κανόνες δικαίου. Πρόκειται στην ουσία για πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας (Κυβέρνηση, Πρόεδρος της Δημοκρατίας, υπουργοί και κατώτερα όργανα της δημόσιας διοίκησης), κατά παρέκκλιση της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών που αναθέτει τη νομοθετική αρμοδιότητα στη Βουλή.

Οι μορφές που μπορεί να λάβει η κανονιστική δραστηριότητα της εκτελεστικής λειτουργίας διακρίνονται στην έκδοση προεδρικών διαταγμάτων, διαδικασία στην οποία συμμετέχει και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και κανονιστικών πράξεων που εκδίδονται από άλλα όργανα της εκτελεστικής εξουσία, χωρίς τη συμμετοχή του Προέδρου της Δημοκρατίας.

- Αυτοτελή εκτελεστικά διατάγματα. Τα αυτοτελή εκτελεστικά προεδρικά διατάγματα προβλέπονται στο άρθρο 43 §1Σ και είναι αναγκαία για την εκτέλεση των νόμων. Τα διατάγματα αυτά, σύμφωνα με το Σύνταγμα δεν μπορούν ούτε να αναστείλουν την εφαρμογή των νόμων ούτε και να εξαιρέσουν κανέναν από την εφαρμογή τους. Πρόκειται για διατάγματα, των οποίων η έκδοση προβλέπεται απευθείας από το Σύνταγμα, γι' αυτό και ανήκουν στην αυτόνομη νομοθετική αρμοδιότητα του Προέδρου. Δεν ονομάζονται κανονιστικά, διότι δεν περιέχουν κανόνες δικαίου, έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα, και συνοδεύουν πάντοτε την έκδοση ενός νόμου.
- Κανονιστικά Προεδρικά Διατάγματα ειδικής νομοθετικής εξουσιοδότησης. Πρόκειται για ουσιαστικούς νόμους, όπως άλλωστε υποδηλώνει ο όρος κανονιστικά, που εκδίδονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την συνυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού (ανάλογα με το ζήτημα που ρυθμίζει το Προεδρικό Διάταγμα), ο οποίος αναλαμβάνει και την ευθύνη για την έκδοσή τους. Πριν την έκδοσή τους προηγείται πάντα η επεξεργασία τους στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Η έκδοσή τους προϋποθέτει την προηγούμενη έκδοση τυπικού νόμου από τη Βουλή, ο οποίος σε διάταξή του να χορηγεί ειδική εξουσιοδότηση για την έκδοσή τους. Η ειδική αυτή εξουσιοδότηση αποτελεί και το όριο της νομοθετικής αρμοδιότητας, εντός του οποίου οφείλει να κινηθεί η εκτελεστική λειτουργία. Η έκδοσή τους προβλέπεται στο άρθρο 43 §2 εδ. α' Σ.
- Κανονιστικά Προεδρικά Διατάγματα γενικής νομοθετικής εξουσιοδότησης. Σύμφωνα με το άρθρο 43 §4 Σ, με νόμους πλαίσιο οι οποίοι ψηφίζονται από την Ολομέλεια της Βουλής είναι δυνατόν να παρέχεται εξουσιοδότηση έκδοσης κανονιστικών διαταγμάτων για ζητήματα που ρυθμίζονται σε αυτούς σε γενικό πλαίσιο. Οι νόμοι αυτοί χαράσσουν τις γενικές αρχές και τις κατευθύνσεις της ρύθμισης που πρέπει να ακολουθηθεί, ενώ θέτουν χρονικά όρια στην χρήση της σχετικής εξουσιοδότησης. Πρόκειται και εδώ για ουσιαστικούς νόμους, που εκδίδονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την συνυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού. Πριν την έκδοσή τους προηγείται πάντα η επεξεργασία τους στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Η έκδοσή τους προϋποθέτει την προηγούμενη έκδοση τυπικού νόμου, μόνο που εδώ ο νόμος αυτός, είναι νόμος-πλαίσιο. Η γενική εξουσιοδότηση, η οποία παρέχεται για την έκδοσή τους είναι ευρύτερη σε σχέση με την ειδική που είδαμε παραπάνω και εξισορροπείται από την υποχρέωση ψήφισης του νόμου από την Ολομέλεια της Βουλής.

- Κανονιστικές πράξεις της διοίκησης. Οι πράξεις αυτές εκδίδονται από άλλα όργανα της διοίκησης, χωρίς τη συμμετοχή του Προέδρου της Δημοκρατίας. Για παράδειγμα, οι πράξεις αυτές μπορεί να εκδίδονται από το Υπουργικό Συμβούλιο, τον Περιφερειάρχη, ενώ παίρνουν την ονομασία τους από το όργανο το οποίο τις εκδίδει (για παράδειγμα, Υπουργική Απόφαση, Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, Απόφαση Περιφερειάρχη). Η έκδοσή τους γίνεται σύμφωνα με το άρθρο 43 §2 εδ. β' Σ, και αφορούν ειδικότερη (ακόμη δηλαδή πιο στενή νομοθετική αρμοδιότητα σε σχέση με την ειδική και γενική που είδαμε παραπάνω) αρμοδιότητα, για τη ρύθμιση από τη διοίκηση, ειδικότερων θεμάτων με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό ή με τοπικό μόνον ενδιαφέρον.

2.8. Η συλλογική σύμβαση εργασίας

Η ύπαρξη των συλλογικών συμβάσεων εργασίας ως πηγών δικαίου θεμελιώνεται στο Σύνταγμα στο άρθρο 22 §3 Σ, όπου ορίζεται ότι: «Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αυτές αποτύχουν με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία». Η δυνατότητα σύναψης συλλογικών συμβάσεων εργασίας απορρέει από τη συνδικαλιστική ελευθερία που συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα των εργαζομένων (άρθρο 23 Σ) και το οποίο περιλαμβάνει τόσο το δικαίωμα ελεύθερης ίδρυσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις όσο και το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης των όρων εργασίας και σύναψης των συλλογικών συμβάσεων εργασίας αλλά και των δικαιωμάτων συλλογικής δράσης των εργαζομένων. Η συλλογική σύμβαση εργασίας συνάπτεται μεταξύ μιας ή περισσότερων συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων και των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργοδοτών ή και μεμονωμένου εργοδότη, καταρτίζεται έγγραφα και καθορίζει τους όρους, τις συνθήκες παροχής εργασίας, καθώς και άλλα ζητήματα που συνδέονται με τις εργασιακές σχέσεις. Οι Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας λειτουργούν συμπληρωματικά προς τους γενικούς όρους εργασίας που ρυθμίζονται στη σχετική νομοθεσία. Συνιστούν συμφωνίες μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων ως προς τον τρόπο και τη διαδικασία κατάρτισής τους και κανονιστικές πράξεις, όσον αφορά την ισχύ και τη φύση τους. Από τις Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας απορρέουν υποχρεωτικοί κανόνες δικαίου, με άμεση και υποχρεωτική ισχύ οι οποίοι υπερισχύουν αντίθετων δυσμενέστερων νομοθετικών διατάξεων και υποχωρούν έναντι ευνοϊκότερων ρυθμίσεων που είναι δυνατόν να απορρέουν από ατομική σύμβαση εργασίας.

2.9. Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου

Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου ανήκουν στην εξαιρετική και όχι τακτική νομοθετική διαδικασία, διότι εκδίδονται σε έκτακτες και επείγουσες περιπτώσεις. Αυτός είναι και ο λόγος που συχνά στην θεωρία αποκαλούνται 'εξαιρετικό δίκαιο' ή 'δίκαιο της ανάγκης'. Η έκδοση των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου προβλέπεται στο Σύνταγμα, στο άρθρο 44 §1 Σ. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, σε περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και έκτακτης ανάγκης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, είναι δυνατόν να εκδώσει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Οι πράξεις αυτές πρέπει να υποβληθούν στην Βουλή για κύρωση, μέσα σε αποκλειστική προθεσμία σαράντα (40) ημερών από την έκδοσή τους ή αν η Βουλή δεν βρίσκεται σε σύνοδο μέσα σε σαράντα ημέρες από την σύγκλησή της σε σύνοδο. Εάν οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου δεν υποβληθούν στην Βουλή για κύρωση, μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα ή αν δεν κυρωθούν από το Κοινοβούλιο εντός τριών (3) μηνών, τότε παύουν να ισχύουν, όμως μόνο για το μέλλον.

Η έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου είναι δυνατή και σύμφωνα με το άρθρο 48 §5 Σ, στην περίπτωση εφαρμογής του νόμου για την κατάσταση πολιορκίας. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται και τότε να εκδώσει Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου, για την αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών, οι οποίες θα πρέπει να υποβληθούν και να εγκριθούν μέσα σε δεκαπέντε (15) ημέρες.

Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, παρέχουν τη δυνατότητα στην εκτελεστική εξουσία, να εκδίδει κανονιστικές πράξεις, χωρίς την προηγούμενη έκδοση τυπικού νόμου, ώστε να μπορεί να αντιμετωπίζει με ταχύτητα και ευελιξία έκτακτες καταστάσεις. Οι πράξεις αυτές έχουν κανονιστικό χαρακτήρα και αν κυρωθούν εκ των υστέρων από την Βουλή, αποκτούν μορφή τυπικού νόμου, ενώ η ισχύς τους επεκτείνεται χρονικά. Ωστόσο, αν δεν κυρωθούν ισχύουν ως ουσιαστικοί νόμοι, προσωρινής ισχύος (από

σαράντα μέρες, αν δεν υποβληθούν στη Βουλή, έως τρεις μήνες αν υποβληθούν χωρίς τελικά να κυρωθούν). Η διάγνωση του κατά πόσον υφίσταται ή όχι έκτακτη και επείγουσα ανάγκη, η οποία να επιβάλει την έκδοσή τους, εναπόκειται στην αποκλειστική αρμοδιότητα της εκτελεστικής λειτουργίας, δηλαδή του Υπουργικού Συμβουλίου και δεν μπορεί να ελεγχθεί ούτε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ούτε και από τα Δικαστήρια.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Βενιζέλος, Ευ. (2008). *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου I*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Γεωργόπουλος, Κ. (2001). *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Δερβιτσιώτης Α. (2001). *Σημειώσεις Συνταγματικού Δικαίου I, Οργάνωση του Κράτους*, Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλας
- Μανιτάκης, Α. (2004), *Συνταγματικό Δίκαιο I*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.
- Μαυριάς, Κ. (2014), *Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας
- Πουλής Ευ. (2004), *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου & Θεσμών*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.
- Σπυρόπουλος Φ. (2006). *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο*, Αντ. Σάκκουλας
- Spyropoulos, F./ Fortsakis Th. (2009). *Constitutional Law in Greece*, Kluwer International/ Ant. N. Sakkoulas Editions
- Τσάτσος Δ. Θ. (1993), *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Β΄, Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Τσάτσος Δ. Θ. (2010), *Πολιτεία*, Εκδόσεις Γαβριηλίδης
- Χρυσανθάκης, Χ./ Γαλάνη, Ε./ Πανταζόπουλος, Π. (2007). *Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη
- Χρυσόγονος Κ. (2014). *Συνταγματικό Δίκαιο* (με τη συνδρομή Κουτνατζή, Σ.-Ι. Γ.), Εκδόσεις Σάκκουλας, ΑΕ

Κριτήρια αξιολόγησης

Κριτήριο αυτοαξιολόγησης 2ο

1. Ποιος από τους παρακάτω εισήγαγε τον όρο Σύνταγμα;

- α. Ο Χαρίλαος Τρικούπης
- β. Ο Ιωάννης Καποδίστριας
- γ. Ο Αδαμάντιος Κοραής
- δ. Ο Ρήγας Βελεστινλής

2. Σύνταγμα είναι:

- α. Το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις ιδιωτικές σχέσεις
- β. Το σύνολο των κανόνων δικαίου με το οποίο συγκροτείται και ασκείται η κρατική εξουσία
- γ. Το σύνολο των κανόνων δικαίου με το οποίο διασφαλίζεται η λειτουργία μιας οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης
- δ. Το β και το γ

3. Γραπτό είναι το Σύνταγμα:

- α. Το οποίο κατοχυρώνεται από την κοινή νομοθεσία
- β. Το οποίο είναι κωδικοποιημένο σε ένα ενιαίο, γραπτό κείμενο

- γ. Το οποίο κατοχυρώνεται μέσα από την πρακτική και το έθιμο
- δ. Το οποίο είναι γραπτά διατυπωμένο

4. Άγραφο θεωρείται το Σύνταγμα:

- α. Το οποίο αποτελείται από κανόνες δικαίου οι οποίοι δεν βρίσκονται αποτυπωμένοι σε ένα ενιαίο γραπτό κείμενο
- β. Το οποίο δεν είναι γραπτά διατυπωμένο
- γ. Το οποίο έχει διαμορφωθεί μέσα από το συνταγματικό έθιμο και πρακτική
- δ. Δεν υπάρχει τέτοιου είδους Σύνταγμα στα σύγχρονα κράτη

5. Τυπικό θεωρείται το Σύνταγμα:

- α. Το οποίο διαθέτει αυξημένη τυπική ισχύ έναντι των κοινών νόμων
- β. Το οποίο βρίσκεται γραπτά κατοχυρωμένο σε ένα ενιαίο κείμενο
- γ. Αυτό το οποίο έχει θεσπιστεί μέσα από την τυπική διαδικασία θέσπισης τυπικών νόμων
- δ. Το α και β

6. Ουσιαστικό Σύνταγμα ονομάζουμε:

- α. Το Σύνταγμα που διαθέτει τυπική ισχύ ανώτερη των κοινών νόμων
- β. Το τμήμα του Συντάγματος που αφορά την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου
- γ. Τους κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν ζητήματα που αφορούν την οργάνωση και άσκηση της κρατικής εξουσίας ανεξάρτητα από την τυπική ισχύ που διαθέτουν και τη διαδικασία με την οποία θεσπίστηκαν
- δ. Το Σύνταγμα που βρίσκεται γραπτά κατοχυρωμένο σε ένα ενιαίο κείμενο

7. Ήπιο χαρακτηρίζουμε ένα Σύνταγμα όταν:

- α. Περιέχει διατάξεις ευνοϊκές και προστατευτικές για τα δικαιώματα των πολιτών
- β. Τροποποιείται ομοίως με την κοινή νομοθετική διαδικασία μεταβολής των νόμων
- γ. Μπορεί να τροποποιηθεί μόνον από ειδική αναθεωρητική Βουλή
- δ. Δεν περιέχει διατάξεις οι οποίες δεν μπορούν να αναθεωρηθούν

8. Αυστηρό ονομάζεται το Σύνταγμα όταν:

- α. Όταν απαγορεύει ρητά την οποιαδήποτε αναθεώρηση των διατάξεών του
- β. Όταν προβλέπει ειδική διαδικασία και ειδικό όργανο για την τροποποίησή του
- γ. Περιλαμβάνει εκτεταμένους περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών
- δ. Μπορεί να τροποποιηθεί μόνον με δημοψήφισμα

9. Απολύτως αυστηρό αποκαλούμε ένα Σύνταγμα όταν:

- α. Περιέχει κάποιες διατάξεις των οποίων δεν επιτρέπεται η αναθεώρηση
- β. Απαγορεύει ρητά την οποιαδήποτε αναθεώρηση των διατάξεών του
- γ. Προβλέπει ειδική διαδικασία και ειδικό όργανο για την αναθεώρησή του
- δ. Απαγορεύει ρητά την αναθεώρηση των διατάξεων που προστατεύουν τα δικαιώματα των πολιτών

10. Το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα 1975/1986/2001/2008 θεωρείται:

- α. Γραπτό και τυπικό
- β. Άγραφο
- γ. Γραπτό, τυπικό και ουσιαστικό
- δ. Ουσιαστικό

11. Η Συντακτική εξουσία:

- α. Αποτελεί νομική αρμοδιότητα ενός λαού
- β. Κατοχυρώνεται ρητά σε ένα Σύνταγμα
- γ. Ασκείται δια του θεσμού του δημοψηφίσματος
- δ. Αποτελεί πραγματική πολιτική εξουσία η οποία εκδηλώνεται σε περιόδους μεταβολής ενός πολιτεύματος, μέσα π.χ. από επανάσταση

12. Η Συντακτική εξουσία ονομάζεται πρωτογενής διότι:

- α. Έπεται της θέσπισης ενός Συντάγματος
- β. Είναι νομικά αδέσμευτη από κάθε άλλη εξουσία
- γ. Με τον τρόπο αυτό διακρίνεται από την αναθεωρητική λειτουργία
- δ. Διότι αποτελεί την κυριότερη εξουσία η οποία ασκείται στο πλαίσιο του πολιτεύματος

13. Η άσκηση της Συντακτικής εξουσίας ολοκληρώνεται:

- α. Μέσω δημοψηφίσματος
- β. Με το πέρας της μεταβολής του πολιτεύματος πχ. επανάστασης που οδήγησε στην άσκηση της
- γ. Με τη θέσπιση Συντάγματος
- δ. Με την έκδοση συντακτικής πράξης

14. Το σημερινό Σύνταγμα τέθηκε σε ισχύ:

- α. 01/01/1952
- β. 17/11/1974
- γ. 09/06/1975
- δ. 20/05/1911

15. Τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης, όπως προβλέπονται στο άρθρο 110 του ελληνικού Συντάγματος συνίστανται:

- α. Στην καθιέρωση ειδικού οργάνου και ειδικής διαδικασίας για την τροποποίησή του
- β. Στη ρητή απαγόρευσης αναθεώρησής του πριν από την παρέλευση πενταετίας
- γ. Στην καθιέρωση ενός σκληρού πυρήνα μη αναθεωρήσιμων διατάξεων του Συντάγματος
- δ. Στην απαίτηση για τη συγκέντρωση ειδικής αυξημένης πλειοψηφίας για την αναθεώρηση του Συντάγματος

16. Η αναθεώρηση του Συντάγματος σύμφωνα με το άρθρο 110 του ελληνικού Συντάγματος απαιτεί τη συμμετοχή:

- α. Μιας Βουλής, η οποία ονομάζεται αναθεωρητική και του Προέδρου της Δημοκρατίας
- β. Δυο Βουλών, εκ των οποίων η μια προτείνει και η άλλη αποφασίζει την αναθεώρηση του Συντάγματος
- γ. Δύο Βουλών και του εκλογικού σώματος, αφού η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικά μετά τη διαπίστωση της αναγκαιότητας αναθεώρησης του Συντάγματος
- δ. Μιας Βουλής και της Κυβέρνησης, η οποία διαπιστώνει την ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος

17. Η πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος σύμφωνα με το άρθρο 110 του ελληνικού Συντάγματος:

- α. Κατατίθεται από τουλάχιστον πενήντα βουλευτές
- β. Κατατίθεται από τουλάχιστον εξήντα βουλευτές
- γ. Κατατίθεται από την Κυβέρνηση
- δ. Κατατίθεται από τουλάχιστον πενήντα βουλευτές και υπογράφεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας

18. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η τελευταία αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος έλαβε χώρα το 2008, για την επόμενη απαιτείται:

- α. Η παρέλευση τετραετίας
- β. Η παρέλευση πενταετίας
- γ. Η παρέλευση εξαετίας
- δ. Η παρέλευση τριετίας

19. Η διαδικασία της αναθεώρησης του Συντάγματος ολοκληρώνεται:

- α. Με τη διάλυση της αναθεωρητικής Βουλής
- β. Με προεδρικό διάταγμα το οποίο δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεων
- γ. Με ειδικό ψήφισμα της Βουλής το οποίο δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως
- δ. Με τη δημοσίευση του κειμένου του αναθεωρημένου Συντάγματος

20. Το συνταγματικό έθιμο:

- α. Διαθέτει ισοδύναμη τυπική ισχύ σε σχέση με το γραπτό Σύνταγμα

- β. Διαθέτει αυξημένη τυπική ισχύ σε σχέση με το γραπτό Σύνταγμα
- γ. Δεν μπορεί να καταργήσει ρητές συνταγματικές διατάξεις
- δ. Αποκτά συνταγματική ισχύ εφόσον επικυρωθεί με δημοψήφισμα

21. Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου εκδίδονται από:

- α. Την Κυβέρνηση
- β. Τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ύστερα από πρόταση του υπουργικού συμβουλίου
- γ. Τη Βουλή
- δ. Το υπουργικό συμβούλιο

22. Η νομοθετική εξουσιοδότηση είναι:

- α. Εξουσιοδότηση που δίδεται από ουσιαστικό σε τυπικό νόμο
- β. Εξουσιοδότηση που δίδεται από τη Βουλή στην Κυβέρνηση
- γ. Εξουσιοδότηση που παρέχεται από τυπικό νόμο, για την έκδοση ουσιαστικού νόμου
- δ. Εξουσιοδότηση που παρέχεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για την έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου

23. Τυπικός νόμος είναι:

- α. Ο νόμος που εκδίδεται από τη Βουλή
- β. Ο νόμος που εκδίδεται από τη Βουλή και περιέχει γενικούς και αφηρημένους κανόνες δικαίου
- γ. Ο νόμος που εκδίδεται από τον αρμόδιο υπουργό και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας
- δ. Ο νόμος που εκδίδεται από τον αρμόδιο υπουργό και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και περιέχει γενικούς και αφηρημένους κανόνες δικαίου

24. Ουσιαστικός νόμος είναι:

- α. Ο νόμος που εκδίδεται από τη Βουλή
- β. Ο νόμος που εκδίδεται από τη Βουλή και περιέχει γενικούς και αφηρημένους κανόνες δικαίου
- γ. Ο νόμος που εκδίδεται από τον αρμόδιο υπουργό και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας
- δ. Ο νόμος που περιέχει γενικούς και αφηρημένους κανόνες δικαίου από οποιοδήποτε όργανο και αν εκδίδεται

25. Εφ' άπαξ είναι ο νόμος:

- α. Ο οποίος είναι τυπικός
- β. Ο οποίος είναι ουσιαστικός
- γ. Ο οποίος εκδίδεται μόνο μια φορά
- δ. Ο οποίος έχει τυπική ισχύ ίση με αυτήν του συντάγματος

26. Συντακτικές πράξεις και ψηφίσματα:

- α. Είναι πράξεις που εκδίδονται από τον Πρόεδρο της Βουλής
- β. Είναι πράξεις που εκδίδονται από την Κυβέρνηση
- γ. Είναι πράξεις που εκδίδονται σε μεταβατικές πολιτικά περιόδους, από την Κυβέρνηση και τη Βουλή αντίστοιχα
- δ. Είναι πράξεις που εκδίδονται σε μεταβατικές πολιτικά περιόδους, από τη Βουλή και την Κυβέρνηση αντίστοιχα

27. Εκτελεστικοί είναι οι νόμοι:

- α. Οι οποίοι εκδίδονται κατ' επιταγήν του Συντάγματος, με επιφύλαξη υπέρ του νόμου
- β. Οι ουσιαστικοί νόμοι, οι οποίοι εκτελούν τυπικούς νόμους
- γ. Τα εκτελεστικά Προεδρικά Διατάγματα
- δ. Τα κανονιστικά Προεδρικά Διατάγματα

28. Οργανωτικοί είναι οι νόμοι:

- α. Που αφορούν την οργάνωση του κράτους
- β. Που αφορούν όργανα του κράτους

- γ. Που αφορούν την συγκρότηση των οργάνων του κράτους
- δ. Που αφορούν Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης

29. Ο εκλογικός νόμος είναι:

- α. Οργανωτικός νόμος
- β. Εκτελεστικός νόμος
- γ. Εκτελεστικό Προεδρικό διάταγμα
- δ. Κανονιστικό Προεδρικό Διάταγμα

30. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ασκείται:

- α. Μόνο από το Συμβούλιο της Επικρατείας
- β. Μόνον από τα ανώτατα δικαστήρια της χώρας
- γ. Από κάθε βαθμού και δικαιοδοσίας δικαστήριο της χώρας
- δ. Από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

Απαντήσεις

1γ, 2δ, 3β, 4γ, 5δ, 6γ, 7β, 8β, 9β, 10α, 11δ, 12β, 13γ, 14γ, 15γ, 16β, 17α, 18β, 19γ, 20γ, 21β, 22γ, 23α, 24δ, 25γ, 26γ, 27α, 28γ, 29α, 30γ.

Κεφάλαιο 3. Η συνταγματική οργάνωση του κράτους

Σύνοψη

Αντικείμενο του κεφαλαίου αυτού είναι η ανάλυση της συνταγματικής οργάνωσης του ελληνικού κράτους. Ειδικότερα θα εξεταστούν: α. οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος: η δημοκρατική αρχή, η αντιπροσωπευτική αρχή, η κοινοβουλευτική αρχή, η αρχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας, η αρχή του πολυκομματισμού, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η αρχή του κράτους δικαίου, η αρχή του κοινωνικού κράτους, β. η Κυβέρνηση, ο Πρωθυπουργός και οι Υπουργοί, γ. η Βουλή και οι Βουλευτές, δ. ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ε. τα Δικαστήρια και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ε. οι Ανεξάρτητες Αρχές.

Προαπαιτούμενη γνώση

Σύνταγμα, συντακτική εξουσία, αναθεωρητική λειτουργία, νόμος.

3. Τα στοιχεία του κράτους: Επικράτεια, λαός και πρωτογενής εξουσία

Πρώτη λογική και πραγματική προϋπόθεση για την υπόσταση ενός κράτους είναι η ύπαρξη «χώρας» ή «επικράτειας». Χώρα ή επικράτεια ονομάζεται η εδαφική έκταση ή ο χώρος, εντός του οποίου ασκείται η κρατική εξουσία επί των προσώπων που είναι εγκατεστημένα ή διαμένουν σε αυτήν, ως πολίτες της ή ως αλλοδαποί. Το κράτος προϋποθέτει και συνεπάγεται άρα, μια κατοικημένη και αυστηρά οριοθετημένη γεωπολιτικά και γεωγραφικά περιοχή, η οποία διαθέτει σύνορα προσδιορισμένα με σαφήνεια, μέσα στα οποία οργανώνεται και ασκείται η κρατική εξουσία. Η χωρική επικράτεια είναι απαραίτητη για την ύπαρξη ενός κράτους. Πράγματι, μολονότι χώρα ή επικράτεια χωρίς να υπάρχει κράτος είναι δυνατή, το αντίστροφο είναι στην πράξη αδύνατο, να υπάρξει δηλαδή κράτος χωρίς χωρική επικράτεια.

Στη χώρα περιλαμβάνεται η χερσαία, η υδάτινη και η εναέρια εδαφική περιοχή. Αναλυτικότερα, η χώρα ή επικράτεια περιλαμβάνει: α) τη χερσαία περιοχή μαζί με τις λίμνες, τους ποταμούς και τα νησιά, β) το τμήμα της θάλασσας που περιβάλλει την χερσαία περιοχή και ονομάζεται αιγιαλίτιδα ζώνη ή χωρικά ύδατα στα οποία περιλαμβάνεται η υφαλοκρηπίδα και γ) τα αντίστοιχα προς τη χερσαία και θαλάσσια περιοχή, τμήματα του υπεδάφους και του υπερκείμενου εναερίου χώρου.

Ο λαός αποτελεί το έμψυχο ή υποκειμενικό στοιχείο ενός κράτους και χρησιμοποιείται με δύο βασικά έννοιες, μια ευρεία και μια στενή. Με την ευρεία του όρου έννοια, λαός είναι το σύνολο των ατόμων που είναι εγκατεστημένα σε μια χώρα και έχουν την ίδια ιθαγένεια. Το προσόν που τους ενώνει είναι με την έννοια αυτή, τυπικό: αποτελούν πολίτες του ίδιου κράτους, συνδέονται δηλαδή μαζί του με το νομικό δεσμό της ιθαγένειας. Ο λαός απαρτίζεται επομένως, από το σύνολο των πολιτών ορισμένου κράτους ανεξάρτητα από το φύλο, την ηλικία την εθνική ή κοινωνική τους καταγωγή, τη γλώσσα που μιλούν ή το θρήσκευμά τους. Με τον τρόπο αυτό, η έννοια του λαού διασφαλίζει την πολιτική ισότητα, δηλαδή την απόλαυση ίσων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, χωρίς διακρίσεις ανάμεσα στους πολίτες. Το σύνολο αυτό των ατόμων, όταν εκληφθεί με την στενή του έννοια ταυτίζεται με το εκλογικό σώμα, το οποίο αποτελείται από τους ενεργούς πολίτες που έχουν συμπληρώσει την νόμιμη εκλογική ηλικία (δεκαοχτώ έτη) και έχουν τα προσόντα του εκλέγειν (εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους). Το εκλογικό σώμα θεωρείται το ανώτατο όργανο του κράτους.

Η έννοια του λαού αντιδιαστέλλεται με αυτήν του πληθυσμού, στον οποίο περιλαμβάνονται όλοι οι κάτοικοι μιας χώρας, ανεξάρτητα αν είναι πολίτες της ή όχι αρκεί να υπόκεινται στην κρατική εξουσία της, να τελούν υπό την προστασία των νόμων της και να συμμορφώνονται προς αυτούς. Η έννοια του λαού διακρίνεται και από την έννοια του έθνους. Το έθνος παρά το γεγονός ότι στο πλαίσιο του έθνους κράτους έτεινε, όπως είδαμε να ταυτίζεται με τον λαό ενός κράτους, διαθέτει και στοιχεία πολιτιστικά που μας αναγκάζουν να διακρίνουμε τις δύο αυτές έννοιες. Έτσι, το έθνος υποδηλώνει την φαντασιακή ή ιδεατή εκείνη κοινότητα ανθρώπων, η οποία βασίζει την ενότητά της στις κοινές αναφορές της, όπως είναι η κοινή καταγωγή, η φυλή, η κοινή γλώσσα, η θρησκεία, η κοινή παράδοση και ιστορία, ο κοινός πολιτισμός κ.α.

Ο όρος έθνος εμφανίζεται στο Σύνταγμα, στο άρθρο 1 §3: «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα», και στο άρθρο 51 §2 όπου και καθιερώνεται η αντιπροσωπευτική αρχή: «Οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος». Χωρίς οι διατάξεις

αυτές να σηματοδοτούν ότι υποκείμενο του κράτους και κυρίαρχος δεν είναι ο λαός αλλά το έθνος, υποδηλώνουν την ιστορική σύνδεση του Συντάγματος του 1975, με τα Συντάγματα του προηγούμενου αιώνα, ακόμη και τα επαναστατικά Συντάγματα που προηγήθηκαν της ανεξαρτητοποίησης του ελληνικού κράτους (Νόμος της Επιδαύρου, Συντάγματα Άστρους και Τροιζήνας). Πρόκειται στην ουσία για μια αναφορά στην ταύτιση του ελληνικού κράτους με το ελληνικό έθνος, που επιτεύχθηκε την εποχή εκείνη, μέσα από την επανάσταση κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η έννοια του έθνους συνδέθηκε με την ιστορική φάση της εθνικής κυριαρχίας που αποτέλεσε τον προάγγελο της κυριαρχίας του λαού, της λαϊκής κυριαρχίας. Ωστόσο και επειδή το έθνος δεν έχει τα τυπικά χαρακτηριστικά του λαού, που διασφαλίζουν την ισότητα μεταξύ όλων, αλλά αντίθετα διαθέτει αφηρημένο περιεχόμενο, η φάση της εθνικής κυριαρχίας συνδέθηκε τόσο με την παραμονή των μοναρχών στην εξουσία, όσο και με την ύπαρξη περιορισμών στο εκλογικό δικαίωμα, πχ. αυξημένο έως και σαράντα (40) έτη όριο για την άσκηση εκλογικού δικαιώματος, απαγόρευση εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες και σε όσους δεν φορολογούνταν ή δεν διέθεταν ακίνητη ιδιοκτησία. Έτσι, η έννοια του έθνους συνδέθηκε με μια ημιτελή και περιορισμένη εκδοχή της δημοκρατικής αρχής. Η έννοια του έθνους έχει σήμερα ξεπεραστεί από την έννοια του λαού, όπως και η ιστορική περίοδος της εθνικής κυριαρχίας, από την καθιέρωση στο Σύνταγμα μας, της λαϊκής κυριαρχίας στο άρθρο 1 §2 όπου ορίζεται ότι: «Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία». Η λαϊκή κυριαρχία εγγυάται την προστασία της δημοκρατικής αρχής μέσα από την κατοχύρωση της καθολικότητας της ψηφοφορίας, της ψήφου δηλαδή όλων χωρίς διακρίσεις και διαφοροποιήσεις.

Το τρίτο ουσιαστικό στοιχείο του κράτους είναι η εξουσία και ειδικότερα η κρατική εξουσία η οποία διαθέτει τα εξής χαρακτηριστικά: α) είναι πρωτογενής και αυτοδύναμη, β) είναι ακαταγώνιστη, επειδή είναι υπέρτατη συγκεντρωτική και ενιαία και γ) είναι οργανωμένη και διαρκής. Πρωτογενής ονομάζεται διότι είναι αυτοδημιούργητη, πράγμα που σημαίνει ότι δεν αντλεί την εξουσία της από καμία άλλη δύναμη. Η εξουσία που διαθέτει το κράτος, δεν θεωρείται παράγωγη ούτε δοτή, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τους δημόσιους οργανισμούς, τους δήμους ή τις περιφέρειες, οι οποίες αντλούν την εξουσία τους από τη βούληση και τις αποφάσεις του κράτους, αλλά αντιμετωπίζεται ως δύναμη που υπάρχει από μόνη της και για τον εαυτό της. Εκτός όμως από πρωτογενής είναι και αυτοδύναμη, επειδή έχει την ικανότητα να επιβάλλεται με δικά της μέσα, μπορεί δηλαδή μόνη της να εξασφαλίζει την τήρηση των επιταγών της. Η πρωτογενής εξουσία συνδέεται και με την έννοια της κυριαρχίας και μάλιστα, τόσο της εσωτερικής, όσο και της εξωτερικής, διότι η πολιτεία η οποία διαθέτει και ασκεί πρωτογενή εξουσία είναι κυρίαρχη, δηλαδή καθορίζει η ίδια την αρμοδιότητά της. Η εξωτερική κυριαρχία σηματοδοτεί την ικανότητα της πολιτείας να επιβάλει σε άλλες πολιτείες να απέχουν από την άσκηση κυριαρχικών πράξεων, εντός της δικής της επικράτειας. Η εξωτερική κυριαρχία, ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις είναι δυνατόν να υφίσταται περιορισμούς από το διεθνές αλλά και ευρωπαϊκό δίκαιο (κυρίως από την συμμετοχή της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση). Η εσωτερική κυριαρχία σηματοδοτεί τη δυνατότητα της κρατικής εξουσίας να υπαγάγει το σύνολο της έννομης και κοινωνικής συμβίωσης στις επιταγές της, ώστε να μην δεσμεύεται από άλλη εσωτερική δύναμη ή εσωτερικό φορέα κυριαρχίας.

Περαιτέρω, η κρατική εξουσία είναι ακαταγώνιστη, διότι καμία άλλη δύναμη δεν μπορεί να της αντιταχθεί, αφού καμία άλλη δύναμη δεν θεωρείται ανώτερη από αυτή, πράγμα που γίνεται εμφανές στον υλικό καταναγκασμό που είναι σε θέση η εξουσία να ασκήσει στους πολίτες. Αυτό το επιτυγχάνει όντας συγκεντρωτική και ενιαία, γεγονός που σημαίνει ότι όλες οι πράξεις και οι αποφάσεις της ανάγονται σε ένα ενιαίο κέντρο λήψης αποφάσεων. Τέλος, είναι οργανωμένη και διαρκής, δηλαδή εκδηλώνεται μέσα από απρόσωπους θεσμούς και νομικές διαδικασίες με αντικειμενικό χαρακτήρα. Η οργάνωση χαρίζει στην κρατική εξουσία διάρκεια και αντικειμενικότητα, καθώς και ασφάλεια στην ίδια και σε όσους υπόκεινται στις επιταγές της. Με την βοήθεια των κανόνων δικαίου η βούληση της κρατικής εξουσίας αποπροσωποποιείται, αποδεσμεύεται από την ιδιωτική βούληση του φορέα της και εμφανίζεται ως πράξη ή απόφαση ενός απρόσωπου κρατικού οργάνου. Με τον τρόπο αυτό, οι αποφάσεις της αποκτούν κύρος και διάρκεια.

Με κριτήριο τη σύνθεση μιας πολιτείας, τα κράτη διακρίνονται σε ενιαία και σύνθετα και σε συνδέσμους πολιτειών, δηλαδή συνομοσπονδίες. Ενιαίο είναι το κράτος εκείνο στο οποίο τα κεντρικά όργανα διαθέτουν εξουσία στο σύνολο της επικράτειας. Στα ενιαία κράτη είναι δυνατόν να μεταφέρονται αρμοδιότητες της εκτελεστικής εξουσίας, κυρίως σε περιφερειακά κρατικά όργανα (διοικητική αποκέντρωση), που ελέγχονται από την κρατική εξουσία ή και σε ανεξάρτητα, αιρετά διοικητικά όργανα (τοπική αυτοδιοίκηση, όπως δήμοι, περιφέρειες), που εποπτεύονται από την κρατική εξουσία, χωρίς να διασπάται η ενότητα του κράτους. Πρόκειται στις περιπτώσεις αυτές για μορφές διοικητικής οργάνωσης του κράτους.

Τα σύνθετα κράτη ή αλλιώς ομοσπονδιακά κράτη, αποτελούν ενώσεις επιμέρους πολιτειών, οι οποίες όμως τελικά υπάγονται στο σύνολό τους σε μια ενιαία υπερκείμενη πολιτεία. Ομοσπονδιακό κράτος είναι οι ΗΠΑ, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και η Ελβετία. Στα κράτη αυτά, η έννομη τάξη διαστρωματώνεται σε δύο επίπεδα. Στο υπερκείμενο επίπεδο βρίσκεται η έννομη τάξη του συνόλου του ομοσπονδιακού κράτους, όπου και ασκείται η κεντρική κρατική εξουσία. Η κυριαρχία της επεκτείνεται μάλιστα στο σύνολο της επικράτειας, η οποία αποτελείται από το άθροισμα των επιμέρους πολιτειών. Η κεντρική ομοσπονδιακή εξουσία διαθέτει Σύνταγμα, στο οποίο υπόκεινται και υπάγονται τα Συντάγματα των επιμέρους πολιτειών, αλλά και δικαστήρια, καθώς και όργανα της εκτελεστικής εξουσίας στα οποία υπάγονται τα δικαστήρια και η εκτελεστική εξουσία των επιμέρους πολιτειών. Επιπλέον, οι αποφάσεις της κεντρικής εκτελεστικής εξουσίας είναι άμεσα εφαρμοστέες στο εσωτερικό των επιμέρους πολιτειών. Στα κράτη αυτά, ωστόσο, οι επιμέρους πολιτείες διαθέτουν αυξημένες αρμοδιότητες, ενώ σε αντίθεση με τις μορφές διοικητικής οργάνωσης στις οποίες αναφερθήκαμε (διοικητική αποκέντρωση και τοπική αυτοδιοίκηση) δεν μεταφέρεται μόνον η εκτελεστική αλλά και η νομοθετική και δικαστική εξουσία. Στα κράτη αυτά επίσης, παρατηρείται συνήθως η παρουσία διπλού νομοθετικού σώματος, ούτως ώστε οι πολίτες να εκπροσωπούνται και σε επίπεδο ομόσπονδων πολιτειών και στο σύνολο της επικράτειας (έτσι για παράδειγμα, οι ΗΠΑ διαθέτουν και Βουλή και Γερουσία).

Η συνομοσπονδία κρατών ή σύνδεσμος κρατών, δεν διαθέτει δύο διακριτές υπερκείμενες τάξεις και γι' αυτό δεν διαθέτει Σύνταγμα. Αποτελεί μόρφωμα του διεθνούς δικαίου και γι' αυτό συνήθως η οργάνωση και λειτουργία της στηρίζεται σε διεθνείς συνθήκες. Η συνομοσπονδία κρατών δεν δημιουργεί μια νέα πολιτεία, απλά στηρίζεται στη συνεργασία ανεξάρτητων και κυρίαρχων επιμέρους κρατών, τα οποία ενώνονται για να εξυπηρετήσουν από κοινού κάποια συμφέροντα ή στόχους.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν αποτελεί κράτος, διότι δεν διαθέτει τα στοιχεία τα οποία αναφέραμε παραπάνω. Η εξουσία της δεν είναι πρωτογενής, αφού της την παραχωρούν τα επιμέρους κράτη μέλη, δεν διαθέτει λαό, αφού η ευρωπαϊκή ιθαγένεια δεν αποκτάται άμεσα αλλά μόνο έμμεσα, αν κάποιος δηλαδή διαθέτει την ιθαγένεια ενός εκ των κρατών-μελών της, και τέλος δεν διαθέτει δική της επικράτεια, αφού βασίζεται στις επικράτειες των κρατών μελών. Ούτε όμως και Ομοσπονδιακό κράτος ή συνομοσπονδία κρατών μπορούμε να την θεωρήσουμε. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μια ιδιόμορφη (*sui generis*) συνομοσπονδία, κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στηρίζεται στη βούληση των επιμέρους κρατών για συνεργασία σε επιμέρους τομείς άσκησης πολιτικών.

3.1. Τα πολιτεύματα και οι διακρίσεις τους

Ο όρος πολίτευμα απαντάται σε έντεκα (11) συνολικά άρθρα του Συντάγματος με κυριότερο το άρθρο 1 §1 Σ το οποίο ορίζει ότι: «Πολίτευμα της Ελλάδας είναι η Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία». Αν θα θέλαμε να δώσουμε έναν ορισμό της έννοιας του πολιτεύματος θα λέγαμε ότι: «πολίτευμα είναι ο συστηματικός τρόπος με τον οποίο συγκροτείται, οργανώνεται και ασκείται η κρατική εξουσία». Ειδικότερα, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται και συγκροτείται η κρατική εξουσία υποδηλώνει τη μορφή ενός κράτους, ενώ ο τρόπος με τον οποίο αυτή ασκείται υποδηλώνει τη μορφή της διακυβέρνησής του.

Ιστορικά η έννοια του πολιτεύματος συνδέεται με το υποκείμενο της κρατικής κυριαρχίας και εξουσίας. Με βάση το κριτήριο αυτό, ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα σε βασιλεία, αριστοκρατία και πολιτεία (= σήμερα δημοκρατία), τα οποία αντιστοιχούν προς τις παρακμασμένες μορφές της τυραννίας, ολιγαρχίας και οχλοκρατίας.

Η διάκριση του Αριστοτέλη θέτει δύο ερωτήματα. Ποιος κυβερνά και για ποιον. Έτσι κατά την άποψή του, το πολίτευμα στο οποίο ένας κυβερνά προς όφελος του συνόλου είναι η βασιλεία, το πολίτευμα στο οποίο οι λίγοι κυβερνούν προς όφελος όλων είναι η αριστοκρατία, ενώ το πολίτευμα στο οποίο εξουσιάζει το σύνολο για την εξυπηρέτηση του καθολικού συμφέροντος, είναι η δημοκρατία. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει τα πολιτεύματα αυτά είναι δυνατό να παρακμάσουν και να παραφθαρούν. Έτσι, η παρακμή της βασιλείας γεννά την τυραννία, όπου ένας κυβερνά προς την εξυπηρέτηση του ιδιοτελούς συμφέροντός του, η αριστοκρατία μπορεί να παρακμάσει σε ολιγαρχία για την εξυπηρέτηση μιας ομάδας λίγων, ενώ η δημοκρατία σε οχλοκρατία, όπου και επικρατεί το ιδιοτελές συμφέρον του καθενός.

Το ελληνικό Σύνταγμα, όπως προαναφέρθηκε, στο άρθρο 110 §1 απαγορεύει την αναθεώρηση ορισμένων ειδικών διατάξεων του Συντάγματος (άρθρο 2 §1, άρθρο 4 §§1, 4 και 7, άρθρο 5 §§1, 3, άρθρο 13 §1, άρθρο 26), ενώ σε ένα δεύτερο επίπεδο απαγορεύει κάθε αναθεώρηση των διατάξεων που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Η βάση του

πολιτεύματος ανάγεται στην δημοκρατική αρχή και την προστασία της λαϊκής κυριαρχίας, στον ίδιο τον δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Αντίστοιχα, η μορφή του πολιτεύματος αναφέρεται στις αρχές εκείνες που προσδιορίζουν τον ειδικότερο χαρακτήρα του. Ειδικότερα, η προστασία της μορφής του πολιτεύματος περιλαμβάνει: α) τον αιρετό τρόπο ανάδειξης του Προέδρου της Δημοκρατίας, τον αβασίλευτο δηλαδή χαρακτήρα του πολιτεύματος, β) τον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, ο οποίος και σηματοδοτεί την αποκλειστική εξάρτηση της Κυβέρνησης από τη Βουλή, γ) όλες τις θεμελιώδεις αρχές στις οποίες βασίζεται το πολίτευμά μας, την αντιπροσωπευτική αρχή, την αρχή του πολυκομματισμού, την αρχή του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους.

3.2. Τυπολογία και διακρίσεις των πολιτευμάτων

Τα πολιτεύματα με γνώμονα το υποκείμενο, το θεμέλιο ή την πηγή της κρατικής εξουσίας μπορούμε να τα διακρίνουμε με έναν τρόπο παρόμοιο με αυτόν του Αριστοτέλη, σε πολιτεύματα μοναρχικά, ολιγαρχικά και δημοκρατικά. Τα μοναρχικά πολιτεύματα ή πολιτεύματα απόλυτης μοναρχίας υποδεικνύουν μια μορφή οργάνωσης, στην οποία ο μονάρχης διαθέτει το σύνολο των κρατικών εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική). Τα ολιγαρχικά παραπέμπουν σε πολιτεύματα δικτατορικού τύπου. Αντίθετα, τα δημοκρατικά είναι τα πολιτεύματα στα οποία πηγή, φορέας αλλά και αποδέκτης της κρατικής εξουσίας είναι ο λαός. Ο λαός αποτελεί πηγή της εξουσίας και υποκείμενό της, με την ευρεία του έννοια ως «το σύνολο των ανθρώπων που διαθέτουν την ιθαγένεια μιας πολιτείας», ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και όργανο του κράτους και μάλιστα το ανώτερο με τη στενή του έννοια, δηλαδή, «ως το σύνολο των προσώπων που διαθέτουν την ικανότητα του εκλέγειν», ως εκλογικό σώμα.

Τα δημοκρατικά πολιτεύματα αποτελούν τον κανόνα στο σύγχρονο, δυτικό κόσμο, χωρίς ωστόσο να εμφανίζονται ως ενιαία και अपαράλλακτα. Έτσι μπορούμε να τα διακρίνουμε σε δημοκρατικά πολιτεύματα: α) απόλυτης και περιορισμένης δημοκρατίας και β) άμεσης και αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Απόλυτη είναι η δημοκρατία στην οποία ο λαός δεν υπόκειται σε νομικούς περιορισμούς. Χαρακτηριστικό της είναι ότι ο λαός μπορεί να βρίσκεται σε διαρκή άσκηση συντακτικής εξουσίας, δηλαδή έχει τη δυνατότητα να προκαλεί ακόμη και ολικές μεταβολές στο πολίτευμα, χωρίς να υφίσταται περιορισμούς. Αντίθετα, περιορισμένη είναι η Δημοκρατία στην οποία ο λαός τίθεται υπό συγκεκριμένους περιορισμούς, οι οποίοι προβλέπονται στο Σύνταγμα της πολιτείας του. Στο πολίτευμα μας, η δημοκρατία είναι περιορισμένη αφού σύμφωνα με το άρθρο 1 §3 Σ: «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα». Παράλληλα, στο πολίτευμά μας, τίθενται αυστηρά όρια για την αναθεώρηση της βάσης και της μορφής του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας.

Άμεση δημοκρατία είναι το πολίτευμα στο οποίο ο λαός είναι το όργανο εκείνο που ασκεί άμεσα την εξουσία, συνήθως μέσω λαϊκών συνελεύσεων. Το πολίτευμα αυτό ασκήθηκε στην αρχαία ελληνική δημοκρατία του Περικλή και χαρακτηρίζεται από απόλυτη ταύτιση μεταξύ εξουσιαζόντων και εξουσιαζομένων. Εν τούτοις, το πολίτευμα αυτό είναι σήμερα μη εφαρμόσιμο εξ αιτίας του μεγέθους των σύγχρονων κρατών, των οποίων η μαζικότητα λειτουργεί απαγορευτικά ως προς την ύπαρξη ενός τέτοιου πολιτεύματος. Ωστόσο, τα σύγχρονα Σύνταγμα προβλέπουν σήμερα θεσμούς άμεσης δημοκρατίας, κυρίως δημοψηφίσματα και τη δυνατότητα άσκησης λαϊκής νομοθετικής πρωτοβουλίας για τη διενέργειά τους. Το ελληνικό Σύνταγμα δίνει την δυνατότητα άσκησης δύο κατηγοριών δημοψηφισμάτων στο άρθρο 44 §2: για κρίσιμο εθνικό θέμα και για ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα. Αντίστοιχα, αντιπροσωπευτική είναι η δημοκρατία, στην οποία ο λαός ασκεί την κυριαρχία και εξουσία του έμμεσα, διά των εκλεγμένων αντιπροσώπων του, των βουλευτών.

Τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα είναι αντιπροσωπευτικά, διαφέρουν όμως μεταξύ τους, τόσο όσον αφορά τον τρόπο εκλογής του αρχηγού τους, όσο και όσον αφορά τις αρμοδιότητές του. Αν θέλαμε να τα κατατάξουμε με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους θα τα διακρίναμε σε: α) Προεδρικά, β) Ημι-Προεδρικά, γ) Προεδρευόμενα Κοινοβουλευτικά, γ) Βασιλεύόμενα Κοινοβουλευτικά και δ) σε πολιτεύματα Κυβερνώσας Βουλής.

α) Προεδρική Δημοκρατία. Το πολίτευμα αυτό υφίσταται σήμερα στις ΗΠΑ αλλά και στην Κυπριακή Δημοκρατία. Στο πολίτευμα αυτό, ο αρχηγός του κράτους, ο Πρόεδρος είναι αιρετός, εκλέγεται δηλαδή και μάλιστα άμεσα από το εκλογικό σώμα. Στις ΗΠΑ, πριν από την άμεση εκλογή του παρεμβάλλεται

εκλεκτορικό σώμα, το οποίο υποδεικνύει και τους τελικούς υποψηφίους. Με τον τρόπο αυτό, η εκλογή του έχει και έμμεσα χαρακτηριστικά. Στο πολίτευμα αυτό Πρόεδρος και Πρωθυπουργός ενώνονται σε ένα όργανο που διαθέτει τις αρμοδιότητες, τόσο του αρχηγού του Κράτους, όσο και του Προέδρου της Κυβέρνησης. Πρόκειται για ένα σύστημα, όπου η νομοθετική εξουσία (Βουλή) διακρίνεται απόλυτα από την εκτελεστική (Πρόεδρος, Κυβέρνηση). Αυτό σημαίνει ότι καταρχήν, ο Πρόεδρος ελέγχει αποκλειστικά την Κυβέρνηση της οποίας προεδρεύει, διορίζει και παύει τους υπουργούς, την ευθύνη των οποίων ελέγχει ο ίδιος. Παράλληλα, η Κυβέρνηση, όπως και ο ίδιος ο Πρόεδρος, δεν είναι απαραίτητο να διαθέτει την εμπιστοσύνη του νομοθετικού σώματος αλλά ούτε και την πλειοψηφία σε αυτό. Ειδικότερα, στις ΗΠΑ που αποτελεί Ομοσπονδιακό Κράτος με δύο νομοθετικά σώματα την Γερουσία (η οποία εκπροσωπεί στο σύνολο του το Ομόσπονδο Κράτος) και τη Βουλή των Αντιπροσώπων (που εκπροσωπεί τις Ομοσπονδιακές Πολιτείες) και συναποτελούν το Κογκρέσο, ο Πρόεδρος μολονότι δεν διαθέτει εξουσία διάλυσής τους και προκήρυξης πρόωρων εκλογών, έχει τη δυνατότητα να προβάλλει veto σε ψηφισμένα σχέδια νόμου. Παράλληλα, η Γερουσία έχει την δυνατότητα με απόφαση των 2/3 των μελών της να ζητήσει την απαλλαγή του από τα καθήκοντά του, εξ αιτίας ποινικής του ευθύνης, μια διαδικασία η οποία καλείται impeachment.

β) Ημι-Προεδρική Δημοκρατία. Το ημιπροεδρικό πολίτευμα υφίσταται στην Γαλλία. Ο Πρόεδρος στο πολίτευμα αυτό εκλέγεται άμεσα από το λαό και η διευρυμένη του νομιμοποίηση που διαθέτει του παρέχει ουσιαστικές και αυξημένες αρμοδιότητες. Πρόκειται στην πραγματικότητα για ένα μεικτό σύστημα, μεταξύ Προεδρικής και Προεδρευόμενης Δημοκρατίας. Η Κυβέρνηση στο σύστημα αυτό, εξαρτάται ταυτόχρονα από την εμπιστοσύνη της Βουλής και του Προέδρου της Δημοκρατίας. Η εμπιστοσύνη της Βουλής, έχει μεγαλύτερη σημασία απ' αυτή του Προέδρου. Τα προεδρικά στοιχεία του πολιτεύματος ενισχύονται όταν Πρόεδρος και Βουλή προέρχονται από τον ίδιο ιδεολογικό χώρο (η περίπτωση της συγκατοίκησης), ενώ στην αντίθετη περίπτωση εξισορροπούνται και αμβλύνονται (checks and balances).

γ) Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Το πολίτευμα αυτό υφίσταται στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ιταλία και η Γερμανία, με τις παραλλαγές που δημιουργεί η διαφορετική διοικητική οργάνωση των κρατών αυτών (ομοσπονδιακός χαρακτήρας). Στα πολιτεύματα αυτά, κύριο όργανο της εκτελεστικής εξουσίας αποτελεί η Κυβέρνηση και όχι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος διαθέτει ουδέτερο, υπερκομματικό και συμβολικό-ρυθμιστικό ρόλο. Η Κυβέρνηση εξαρτάται από τη Βουλή στην οποία πρέπει να διαθέτει την πλειοψηφία και ελέγχεται πολιτικά και ποινικά από αυτήν κατά την άσκηση των καθηκόντων της. Η Κυβέρνηση διαθέτει όλες τις αρμοδιότητες λήψης πολιτικών αποφάσεων, ενώ ο Πρόεδρος είναι πολιτικά ανεύθυνος και εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, οι πράξεις του δεν ισχύουν χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού, του Υπουργικού Συμβουλίου ή του Πρωθυπουργού. Ο Πρόεδρος, στο πολίτευμα αυτό εκλέγεται έμμεσα από τη Βουλή (ή και από εκλεκτορικό σώμα) και όχι άμεσα από το λαό, γεγονός που συνάδει και με το συμβολικό στο πολίτευμα ρόλο του.

δ) Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Το πολίτευμα αυτό υφίσταται στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη και εμφανίζεται στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ολλανδία, τη Δανία, τη Σουηδία και τη Νορβηγία. Η ύπαρξη βασιλιά στο πολίτευμα αυτό ανάγεται στις ιστορικές καταβολές της Μοναρχίας. Ο Βασιλιάς είναι κληρονομικός και έχει συμβολικό, ρυθμιστικό και ουδέτερο χαρακτήρα, ακριβώς όπως ο Πρόεδρος στο πολίτευμα στις Προεδρευόμενες Κοινοβουλευτικές Δημοκρατίες. Είναι πολιτικά ανεύθυνος και η Κυβέρνηση, η οποία διαθέτει και τις ουσιαστικές εκτελεστικές αρμοδιότητες, αναλαμβάνει στο σύνολό της την πολιτική ευθύνη για την άσκηση της εκτελεστικής λειτουργίας. Η Κυβέρνηση ασκεί ουσιαστικά το πολιτικό έργο στο σύνολό του και εξαρτάται αποκλειστικά από την εμπιστοσύνη της Βουλής. Τα Συντάγματα των χωρών αυτών κατοχυρώνουν, τόσο την δημοκρατική αρχή, όσο και την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία εν τούτοις αμβλύνεται από το γεγονός ότι ως αρχηγός του κράτους εμφανίζεται ένα κληρονομικό και όχι αιρετό, εκλεγμένο δηλαδή από τη Βουλή όργανο του κράτους.

ε) Πολίτευμα της Κυβερνώσας Βουλής. Το πολίτευμα αυτό εμφανίζεται στην Ελβετία, και είναι το πιο κοντινό στην άμεση δημοκρατία, αφού ουσιαστικά το σύνολο της εξουσίας ασκείται από τη Βουλή, από τους άμεσα δηλαδή εκλεγμένους αντιπροσώπους του λαού. Στο πολίτευμα αυτό, η εκτελεστική λειτουργία στο σύνολό της, εξαρτάται απολύτως, τυπικά αλλά και ουσιαστικά από τη Βουλή, στην οποία ανήκει πέρα από την νομοθετική και η εκτελεστική-κυβερνητική λειτουργία. Το πολίτευμα αυτό, στην Ελβετία, χαρακτηρίζεται από την έντονη εφαρμογή θεσμών άμεσης δημοκρατίας, όπως τα δημοψηφίσματα και η λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, τα οποία επιτρέπει και το μικρό μέγεθος της χώρας και η ομοσπονδιακή δομή του (ελβετικά καντόνια).

3.3. Το ελληνικό πολίτευμα και η ιστορική εξέλιξη του

Σήμερα το ελληνικό πολίτευμα χαρακτηρίζεται από το ισχύον Σύνταγμα 1975/86/01/08 και με βάση το άρθρο 1 §1, ως Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Το πολίτευμα αυτό εγκαθιδρύθηκε με το Σύνταγμα του 1975 και σηματοδοτεί μια περίοδο η οποία χαρακτηρίζεται ως «Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία» και αποκαλείται μεταπολίτευση. Το πολίτευμα αυτό δομείται στα εξής τρία χαρακτηριστικά. Ο λαός αποτελεί το θεμέλιο και το υποκείμενο της εξουσίας, την οποία όμως δεν ασκεί άμεσα αλλά διά των αντιπροσώπων του, της Βουλής. Ο λαός ως εκλογικό σώμα αποτελεί και το ανώτερο όργανο του κράτους. Η Βουλή αποτελεί το κύριο και πρωταρχικό όργανο του πολιτεύματος, από την εμπιστοσύνη του οποίου εξαρτάται η Κυβέρνηση. Η Κυβέρνηση με την σειρά της διαθέτει ουσιαστικές πολιτικές αρμοδιότητες, σε αντίθεση με τον αρχηγό του κράτους τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος εκλέγεται από τη Βουλή και διαθέτει συμβολικές και ρυθμιστικές αρμοδιότητες.

Οι ιστορικές μορφές των πολιτευμάτων στην Ελλάδα ξεκινούν από την ανεξαρτητοποίηση του ελληνικού κράτους, από τον τουρκικό ζυγό. Ειδικότερα:

α) Απόλυτη Μοναρχία (1833-1843). Πρόκειται για την περίοδο που κυβέρνησε το νεοσύστατο ελληνικό κράτος ο Όθωνας ως απόλυτος μονάρχης χωρίς δηλαδή να δεσμεύεται από κανόνες δικαίου, και διαθέτοντας το σύνολο της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Στο πολίτευμα αυτό, πηγή της εξουσίας και κυρίαρχος δεν ήταν ο λαός αλλά ο μονάρχης.

β) Συνταγματική Μοναρχία (1844-1862). Ο Όθωνας μετά την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, κύρωσε και εξέδωσε το Σύνταγμα του 1844 (της 3^{ης} Σεπτεμβρίου εν Αθήναις Εθνική των Ελλήνων Συνέλευσις), μεταβάλλοντας το πολίτευμα σε συνταγματική, περιορισμένη δηλαδή μοναρχία. Ο μονάρχης παρέμενε κυρίαρχος του πολιτεύματος, πηγή και φορέας της κρατικής εξουσίας, συνέπραττε όμως πλέον στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας με τη Γερουσία που είχε συσταθεί. Στο πολίτευμα αυτό ο μονάρχης διόριζε τους Υπουργούς οι οποίοι είχαν ποινική ευθύνη, ενώ ο ίδιος παρά το γεγονός ότι συγκέντρωνε όλη την εξουσία, θεωρούνταν απολύτως ανεύθυνος.

γ) Κυβερνώσα Βουλή (1862-1863). Μετά την οριστική ανατροπή του Όθωνα και την έκπτωση της δυναστείας των Βίττελσβαχ, για ορισμένους μήνες επικράτησε το πολίτευμα της κυβερνώσας Βουλής, όπου την εκτελεστική και νομοθετική αρμοδιότητα άσκησε το νομοθετικό σώμα (Γερουσία) το οποίο είχε εισαχθεί επί Όθωνα.

δ) Βασιλευόμενη Δημοκρατία (1864-1874). Το πολίτευμα αυτό εκκινεί από τον ερχομό του Γεωργίου του Α΄ της δανικής δυναστείας των Γλύξμπουργκ. Ο λαός αναγορεύεται σε πηγή και φορέα της εξουσίας, ενώ ο βασιλιάς θεωρείται ο κληρονομικός αρχηγός του κράτους. Παράλληλα, θεσπίζεται το Σύνταγμα του 1864 (της Β΄ εν Αθήναις Εθνικής Συνελεύσεως).

ε) Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία (1875-1926). Υιοθετείται για πρώτη φορά σε επίπεδο πρακτικής το κοινοβουλευτικό σύστημα, αφού ο βασιλιάς Γεώργιος δεσμεύεται στο «λόγο του Θρόνου», να τηρεί την αρχή της δεδηλωμένης, δηλαδή τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο η Κυβέρνηση και ο Πρωθυπουργός της, θα πρέπει να διαθέτουν την εμπιστοσύνη της Βουλής. Η υιοθέτηση της αρχής της δεδηλωμένης υιοθετείται εθιμικά, ενώ θεμελιακό ρόλο παίζει στην αναγνώρισή της ο πολιτικός Χαρίλαος Τρικούπης, με το άρθρο του «Τις πταίει», το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Καιροί» και προκάλεσε την αυτοδέσμευση του βασιλιά.

στ) Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία (1927-1935). Πρόκειται για μια περίοδο η οποία χαρακτηρίζεται ως Δεύτερη Ελληνική Δημοκρατία (την Τρίτη, όπως είδαμε την διανύουμε σήμερα). Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την ανατροπή του βασιλιά και εγκαθιδρύθηκε με την «Δ΄ εν Αθήναις Συντακτική Συνέλευση» της 25 Μαρτίου 1924. Η Συνέλευση αυτή δεν κατέληξε στην υιοθέτηση συντάγματος, διότι μεσολάβησε η δικτατορία του στρατηγού και βουλευτή Θεόδωρου Πάγκαλου. Το οριστικό Σύνταγμα του 1927 υιοθετήθηκε από τη «Βουλή της Α΄ περιόδου». Με το Σύνταγμα που 1927, πηγή, θεμέλιο και φορέας της κρατικής εξουσίας αναγορεύτηκε ο λαός, ο αρχηγός του κράτους από βασιλιάς, κατέστη αιρετός Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ενώ η Κυβέρνηση έπρεπε να διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

ζ) Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία (1952-1967). Η περίοδος αυτή ξεκινά από την υιοθέτηση του Συντάγματος του 1952, μέχρι και την έναρξη της επταετούς δικτατορίας και την έξωση του

βασιλιά το 1968. Στο διάστημα αυτό αναγνωρίζεται η αρχή της λαϊκής κυριαρχία και η αποκλειστική εξάρτηση της Κυβέρνησης από τη Βουλή αλλά ο αρχηγός του κράτους εξακολουθεί να είναι κληρονομικός.

3.4. Οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος

Με τον όρο θεμελιώδεις αρχές ή οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος που επίσης χρησιμοποιείται συχνά στην θεωρία του συνταγματικού δικαίου, αναφερόμαστε στα βασικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν τη φυσιογνωμία ενός πολιτεύματος, και επιτρέπουν την ένταξη και ταξινόμησή του σε μια από τις κατηγορίες πολιτειών που εξετάσαμε παραπάνω. Περαιτέρω, οι αρχές αυτές, αποτελούν τη βάση της νοηματικής ενότητας του Συντάγματος και συνέχουν τις επιμέρους διατάξεις του, χωρίς, ωστόσο, να διαθέτουν υπέρτερη ισχύ από τις υπόλοιπες διατάξεις του Συντάγματος. Στο Σύνταγμα του 1975/86/01/08 οι αρχές αυτές είναι οι ακόλουθες:

- Η δημοκρατική αρχή (άρθρο 1 §1 Σ)
- Η αντιπροσωπευτική αρχή (άρθρο 51 §2 Σ)
- Η κοινοβουλευτική αρχή (άρθρο 1 §1 Σ)
- Η αρχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας (άρθρο 1 §1 Σ)
- Η αρχή του πολυκομματισμού (άρθρο 29 Σ)
- Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (άρθρο 26 Σ)
- Η αρχή του κράτους δικαίου (άρθρο 25 §1 Σ)
- Η αρχή του κοινωνικού κράτους (άρθρο 25 §1 Σ)

Ειδικότερη σημασία διαθέτει το άρθρο 1 §1 Σ, που αποτελεί και το προοίμιο του ελληνικού Συντάγματος, όπου κατοχυρώνεται η βάση και η μορφή του πολιτεύματος, ως «Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία» αλλά και η προστασία των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος από οποιαδήποτε συνταγματική αναθεώρηση και μεταβολή μέσα από την κατοχύρωση των ουσιαστικών ορίων της αναθεώρησης του ελληνικού Συντάγματος, σύμφωνα με το άρθρο 110 §1 Σ.

3.4.1. Η δημοκρατική αρχή

Η δημοκρατική αρχή που κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 §1Σ αποτελεί τη βάση του πολιτεύματος μας, σύμφωνα με το άρθρο 110 §1 Σ που ορίζει ότι: «Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση εκτός από εκείνες που καθορίζουν την βάση και τη μορφή του πολιτεύματος...». Το πολίτευμα της Δημοκρατίας (ως πολιτεία) επεξεργάζεται πρώτος ο Αριστοτέλης, ορίζοντάς το ως το πολίτευμα εκείνο στο οποίο άρχει, εξουσιάζει ο δήμος και σήμερα ο λαός (Δερβιτσιώτης, 2001). Στο πολίτευμά μας, η δημοκρατική αρχή κατοχυρώνεται με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας στο άρθρο 1 §2 Σ: «Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία». Αυτό σημαίνει ότι στο δημοκρατικό πολίτευμα, οι διαδικασίες εκλογής των οργάνων θεσπίζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε τελικά να ανάγονται στη θέληση του λαού, ο οποίος με την στενή του έννοια ως εκλογικό σώμα συνιστά το ανώτερο όργανο του πολιτεύματος. Έτσι:

- Σύμφωνα με το άρθρο 51 §3 Σ, οι βουλευτές εκλέγονται με καθολική, άμεση και μυστική ψηφοφορία από το εκλογικό σώμα.
- Σύμφωνα με το άρθρο 37 §2 Σ, Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος που διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών.
- Σύμφωνα με το άρθρο 84 §1 Σ, Πρωθυπουργός διορίζεται αυτός που διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών.
- Σύμφωνα με το άρθρο 32 §1 Σ, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται από τη Βουλή.

Η λαϊκή κυριαρχία παρά το γεγονός ότι αποτελεί το θεμέλιο του πολιτεύματος δεν ασκείται απεριόριστα αλλά σύμφωνα με το Σύνταγμα, στο πλαίσιο των διαδικασιών που ειδικότερα θέτουν οι συνταγματικές διατάξεις και οι συνταγματικές διαδικασίες. Τον περιορισμό αυτό προβλέπει το άρθρο 1 §3 Σ όπου και ορίζεται ότι: «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και

ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα». Αυτό σημαίνει ότι ο λαός δεν έχει τη δυνατότητα καταρχήν να βρίσκεται σε κατάσταση διαρκούς συντακτικής εξουσίας, μεταβάλλοντας διαρκώς τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και κυρίως ότι δεν μπορεί να υποκαταστήσει τις συνταγματικά προβλεπόμενες διαδικασίες, οι οποίες ανατίθενται μέσω της εντολής και εκτελούνται από τους αντιπροσώπους του, της Βουλή και τους βουλευτές. Έτσι, δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη Βουλή στη διενέργεια αναθεώρησης του Συντάγματος ή εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Ουσιαστικές συνέπειες της κατοχύρωσης της Δημοκρατικής αρχής στο Σύνταγμά μας, είναι η κατοχύρωση της δημοσιότητας για τις πράξεις και αποφάσεις των οργάνων του Κράτους αλλά και το σύντομο περιορισμένο και ανανεώσιμο χρονικό διάστημα της θητείας τους. Έτσι, οι συνεδριάσεις της Βουλής (άρθρο 66 §1 Σ) αλλά και των Δικαστηρίων είναι δημόσιες (άρθρο 93 §3 Σ), ούτως ώστε να ελέγχονται από τον λαό, ενώ δημοσιεύεται υποχρεωτικά τόσο ο νόμος (στο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως), όσο και οι αποφάσεις των οργάνων της δικαστικής λειτουργίας. Παράλληλα, τα όργανα του κράτους διαθέτουν σύντομη και ανανεώσιμη θητεία, όπως για παράδειγμα η Βουλή και οι Βουλευτές των οποίων η λαϊκή νομιμοποίηση ανανεώνεται ανά τετραετία. Η δημοκρατική αρχή ολοκληρώνεται μέσα από την καθιέρωση του αβασίλευτου χαρακτήρα του πολιτεύματός μας και την συμβολική ανάθεση της αρχηγίας του κράτους σε ένα όργανο αιρετό, στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Μολονότι, στο πολίτευμά μας η δημοκρατική αρχή ασκείται έμμεσα, δηλαδή μέσω των αντιπροσώπων του λαού, το Σύνταγμά μας κατοχυρώνει θεσμούς και διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας. Ειδικότερα:

- Άμεση είναι η εκλογή των Βουλευτών (άρθρο 51 §3 Σ) αλλά και των οργάνων των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των ευρωβουλευτών.
- Θεσμός άμεσης συμμετοχής είναι η συμμετοχή σε δημοψήφισμα για «εθνικό θέμα» ή για «ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα» σύμφωνα με το άρθρο 44 §2 Σ.
- Θεσμό άμεσης συμμετοχής αποτελεί και η καθιέρωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων σύμφωνα με το άρθρο 29 Σ.
- Η άσκηση και ενεργοποίηση του δικαιώματος αντίστασης κατά οποιουδήποτε επιχειρεί να καταλύσει με την βία το δημοκρατικό πολίτευμα, σύμφωνα με το ακροτελεύτιο άρθρο του Συντάγματος (άρθρο 120 §4 Σ).

Η δημοκρατική αρχή υλοποιείται τυπικά μέσα από την αρχή της πλειοψηφίας, έναν κανόνα ο οποίος διευκολύνει την ανάδειξη των οργάνων του κράτους αλλά και την λήψη αποφάσεων. Ο κανόνας αυτός είναι εμφανής σε πολλά σημεία του συνταγματικού κειμένου. Έτσι, για παράδειγμα, η Κυβέρνηση πρέπει σύμφωνα με το άρθρο 84 §1 Σ, να διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής, ενώ πρόταση δυσπιστίας (ή μομφής) γίνεται δεκτή αν την απορρίψει η απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών (άρθρο 84 §6 Σ). Η ουσιαστική, όμως, υλοποίηση της δημοκρατικής αρχής απαιτεί τη σύνθεση, το διάλογο και τη συνεργασία μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας, τη συναίνεση δηλαδή μεταξύ τους. Με την ουσιαστική της διάσταση, η δημοκρατική αρχή υλοποιείται σε διαδικασίες με εξαιρετική για το πολίτευμα σημασία. Έτσι, συναίνεση πλειοψηφίας και μειοψηφίας απαιτεί η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας η οποία διενεργείται με την αυξημένη πλειοψηφία των 2/3 (άρθρο 33 Σ). Ένας ειδικός περιορισμός της δημοκρατικής αρχής προβλέπεται στο άρθρο 48 Σ, με τη θέση σε ισχύ του νόμου περί κατάστασης πολιορκίας σε περιπτώσεις πολέμου, με τον οποίο περιορίζονται θεμελιώδεις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες.

Η προστασία της δημοκρατικής αρχής υλοποιείται στο ελληνικό Σύνταγμα μέσα από την κατοχύρωση ειδικών εγγυήσεων, κάποιες από τις οποίες θα εξετάσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου αυτού. Ειδικότερα εγγυήσεις τηρήσεως της δημοκρατικής αρχής αποτελούν:

- Η υποχρεωτικότητα της ψηφοφορίας (άρθρο 51 §5 Σ).
- Η υποχρέωση αφοσίωσης στο Σύνταγμα (άρθρο 120 § 3 Σ).
- Το δικαίωμα αντίστασης κατά οποιουδήποτε επιχειρεί να καταλύσει με τη βία το δημοκρατικό πολίτευμα (άρθρο 120 §4 Σ).
- Το ειδικό δικαίωμα αντίστασης των δικαστών (άρθρο 87 §2 Σ).

3.4.2. Η αντιπροσωπευτική αρχή

Η αντιπροσωπευτική αρχή αποτελεί χαρακτηριστικό της μορφής του πολιτεύματός μας και αποτυπώνεται ειδικότερα στο άρθρο 51 §2 Σ που ορίζει ότι οι «βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος» και πρόκειται ειδικότερα για τη σχέση αντιπροσώπευσης μεταξύ Βουλής και εκλογικού σώματος, που ιδρύεται μέσω της ψήφου. Η δυνατότητα άσκησης άμεσης δημοκρατίας εξαρτήθηκε στην αρχαία Ελλάδα από την ύπαρξη της πόλης-κράτους, της οποίας η μικρή έκταση και πληθυσμός επέτρεπε την άμεση συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Στα σημερινά κράτη, η άσκηση της άμεσης δημοκρατίας καθίσταται δύσκολη εξ αιτίας της έκτασης και της μαζικότητας τους. Τον κανόνα, λοιπόν, αποτελεί ή έμμεση ή αλλιώς αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, λοιπόν, η λαϊκή κυριαρχία ασκείται έμμεσα και διά αντιπροσώπων (Βενιζέλος, 2008).

Η αντιπροσωπευτική αρχή αποτέλεσε αντικείμενο διεκδίκησης των επαναστάσεων του 17^{ου} αιώνα στο Ηνωμένο Βασίλειο και του 18^{ου} στη Γαλλία και τις ΗΠΑ. Ειδικότερα, αποτέλεσε αντικείμενο διεκδίκησης των αστών που ήθελαν να συμμετάσχουν στην άσκηση της εξουσίας. Η αντιπροσωπευτική αρχή διαμορφώθηκε σταδιακά στο Ηνωμένο Βασίλειο, μέσα από την εξέλιξη του βρετανικού πολιτεύματος και ειδικότερα στην ιστορική φάση κατά την οποία η Βουλή κατάφερε να επιβάλει την συναίνεσή της, ως απαραίτητη προϋπόθεση της ισχύος των αποφάσεων του βασιλιά.

Η αντιπροσωπευτική αρχή κατά τον 19^ο αιώνα δεν συνδέθηκε με την ουσιαστική υλοποίηση της δημοκρατικής αρχής, για δύο λόγους: εξ αιτίας των περιορισμών της ψηφοφορίας που επέβαλε η σύνδεσή της με την λαϊκή κυριαρχία και εξ αιτίας της ύπαρξης κληρονομικών μοναρχών με ουσιαστικό ρόλο στην άσκηση της εξουσίας. Πράγματι, κατά την περίοδο αυτή η αντιπροσωπευτική αρχή ενίσχυε μόνον την συμμετοχή των αστών στην εξουσία, περιορίζοντας την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος και την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων μόνον σε όσους διέθεταν ιδιοκτησία και είχαν φοροδοτική ικανότητα (τιμηματική ψήφος), απαγορεύοντας στους ακτήμονες και στις γυναίκες την ψήφο και θέτοντας υψηλά όρια ηλικίας για την άσκηση του δικαιώματος ψήφου. Παράλληλα, η αφηρημένη έννοια του έθνους επέτρεπε την ύπαρξη κληρονομικών και όχι αιρετών αρχηγών του κράτους.

Η αντιπροσωπευτική αρχή συνδέεται και ολοκληρώνει την δημοκρατική αρχή με το πέρασμα από την εθνική στην λαϊκή κυριαρχία κατά τον 20^ο αιώνα και με την καθιέρωση της καθολικότητας της ψηφοφορίας, τη διεύρυνση δηλαδή του εκλογικού σώματος. Στην Ελλάδα, την ολοκλήρωση της αντιπροσωπευτικής αρχής, σηματοδότησε η καθιέρωση του αβασιλευτού χαρακτήρα του πολιτεύματος και η επιλογή Προέδρου με συμβολικές αρμοδιότητες, ο οποίος εκλέγεται από τη Βουλή η οποία διαθέτει πρωταρχικό στο πολίτευμά μας ρόλο.

Στο ελληνικό πολίτευμα, η αντιπροσωπευτική αρχή συνδέεται με την ύπαρξη μονήρους (μίας μόνο και όχι δύο Βουλών, όπως συνηθίζεται σε αρκετά ευρωπαϊκά πολιτεύματα, π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία) Βουλής ως του κύριου και πρωταρχικού οργάνου πολιτικής αντιπροσώπευσης του λαού. Στο πλαίσιο του παραπάνω συστήματος, οι βουλευτές ασκούν τη νομοθετική εξουσία και ελέγχουν την άσκηση της γενικής πολιτικής που ασκείται από την Κυβέρνηση, στο όνομα του λαού.

Η σχέση που συνδέει το λαό με τους βουλευτές, υλοποιείται μέσα από την άσκηση του δικαιώματος ψήφου και ονομάζεται εντολή. Την εντολή την διακρίνουμε σε ελεύθερη και επιτακτική. Σύμφωνα με το πολίτευμά μας, η σχέση που συνδέει το λαό-εντολέα με τους εντολοδόχους βουλευτές, είναι αυτή της αντιπροσωπευτικής ή ελεύθερης εντολής. Σύμφωνα με αυτήν, η σχέση αντιπροσώπευσης που ιδρύεται με την ψήφο, επιτρέπει στο Βουλευτή να διαμορφώνει τις επιλογές του, χωρίς να δεσμεύεται με οποιοδήποτε τρόπο από τον εκλογέα του, κρίνοντας αυτός κάθε φορά τα συμφέροντα του λαού και αποφασίζοντας ανάλογα υπέρ αυτών. Με την έννοια αυτή, οι βουλευτές ως αντιπρόσωποι του λαού, εκφράζουν την βούληση του τελευταίου, εκπροσωπώντας τον συνολικά ως ενότητα πολιτική και όχι ως μερίδα πολιτική ή τοπική, εκφράζοντας για παράδειγμα μόνο τις απόψεις του λαού της εκλογικής περιφέρειας στην οποία και εκλέγονται. Συνακόλουθα καθίσταται αδύνατη η ανάκληση βουλευτή από τους εκλογείς του, επειδή αθέτησε τις προεκλογικές προγραμματικές διακηρύξεις του. Είναι όμως δυνατή η άσκηση κριτικής του έργου του και η αποτίμησή του μέσα από τη μη επιλογή του στις επόμενες βουλευτικές εκλογές. Σύμφωνα, ωστόσο, με το συνταγματολόγο Δημήτρη Τσάτσο (1993), η ελεύθερη εντολή αποτελεί ένα πλαίσιο (εντολή πλαίσιο), το οποίο τουλάχιστον περιορίζει τον βουλευτή στην συμπίεση του με τις ιδεολογικές κατευθύνσεις του κομματικού σχηματισμού, βάσει των οποίων τον επέλεξε ο ψηφοφόρος (δεν μπορεί για παράδειγμα να μετακινηθεί προς ένα κόμμα με αντίθετες ιδεολογικές θέσεις).

Αντίθετα, προς το σύστημα της ελεύθερης εντολής, στο αντιπροσωπευτικό σύστημα όπου ισχύει η επιτακτική εντολή, ο βουλευτής δεσμεύεται από τις υποδείξεις των ψηφοφόρων του ή μπορεί ακόμη να ανακληθεί από αυτούς, σύμφωνα με ορισμένη διαδικασία, εφόσον αρνείται να συμμορφωθεί.

Η αρχή της ελεύθερης εντολής συνδέεται άρρηκτα με την κατά συνείδηση γνώμη και ψήφο του βουλευτή σύμφωνα με το άρθρο 60 §1 Σ που ορίζει ότι: «Οι βουλευτές έχουν απεριόριστο το δικαίωμα της γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση». Η αντιπροσωπευτική αρχή, με την παραπάνω έννοια περιορίζεται από το θεσμό των κομμάτων, την κομματική πειθαρχία και την δέσμευση του βουλευτή από τις προγραμματικές διακηρύξεις του κομματικού σχηματισμού με τον οποίο και εξελέγη.

Η αντιπροσωπευτική αρχή υλοποιείται μέσα από μια σειρά από συνταγματικές διατάξεις:

- Σύμφωνα με το άρθρο 51 §2 Σ, «Οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος».
- Σύμφωνα με το άρθρο 51 §3 Σ, οι βουλευτές εκλέγονται για τέσσερα χρόνια.
- Σύμφωνα με το άρθρο 60 §1 Σ, οι βουλευτές έχουν απεριόριστο δικαίωμα της γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση.
- Σύμφωνα με το άρθρο 61 §1 Σ, οι βουλευτές δεν καταδιώκονται ούτε και με οποιονδήποτε τρόπο εξετάζονται για γνώμη ή ψήφο που έδωσαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

3.4.3. Η κοινοβουλευτική αρχή

Η κοινοβουλευτική αρχή, όπως και η αντιπροσωπευτική, της οποίας αποτελεί εξέλιξη, ανήκει στη μορφή του ελληνικού πολιτεύματος, όπως αυτή κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 1 §1 Σ και προστατεύεται από κάθε αναθεωρητικό διάβημα, σύμφωνα με το άρθρο 110 §1 Σ. Η κοινοβουλευτική αρχή, αποτελεί μετεξέλιξη της αντιπροσωπευτικής αρχής. Ωστόσο η αντιπροσωπευτική δημοκρατία δεν ταυτίζεται με την κοινοβουλευτική αρχή, αφού όπως είδαμε υπάρχουν πολιτεύματα, όπως για παράδειγμα το Προεδρικό ή αυτό της κυβερνώσας βουλής, που μολονότι είναι αντιπροσωπευτικά δεν στηρίζονται σε αυτήν (Γεωργόπουλος, 2001).

Ιστορικά η κοινοβουλευτική αρχή αναπτύχθηκε στη Μεγάλη Βρετανία και βασίστηκε στο δόγμα, «The king can do no wrong», δηλαδή στον ανεύθυνο χαρακτήρα του αρχηγού του πολιτεύματος, του βασιλιά ή του Προέδρου της Δημοκρατίας. Στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα, ο αρχηγός του κράτους είναι ανεύθυνος και δεν υπέχει καμία ευθύνη, ποινική, αστική ή πολιτική. Την ευθύνη αυτή αναλαμβάνουν ο αρμόδιος Υπουργός ή το Υπουργικό Συμβούλιο, αφού ανάλογα με την περίπτωση προσυπογράφουν τις διάφορες πράξεις τις οποίες εκδίδει, αναλαμβάνοντας και την αντίστοιχη ευθύνη. Η ανυπαρξία ευθύνης βασίζεται στο γεγονός ότι ο αρχηγός του κράτους στα πολιτεύματα αυτά δεν διαθέτει ουσιαστικές, παρά μόνο συμβολικές αρμοδιότητες, ενώ αντίθετα τις ουσιαστικές αρμοδιότητες για την άσκηση της γενικής πολιτικής της αναλαμβάνει η υπεύθυνη Κυβέρνηση.

Στο ελληνικό πολίτευμα, η κοινοβουλευτική αρχή είναι ο κανόνας σύμφωνα με τον οποίο η Κυβέρνηση που διορίζεται από τον αρχηγό του κράτους, πρέπει να διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής από την οποία και εξαρτάται. Την κοινοβουλευτική αρχή την υιοθετεί το Σύνταγμα μας μέσα από την καθιέρωση της ψήφου εμπιστοσύνης και δυσπιστίας (άρθρο 84 Σ), μέσα από τη δυνατότητα ελέγχου της ποινικής ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης (άρθρο 86 Σ) και μέσα από την κατοχύρωση της αρχής της δεδηλωμένης, στο άρθρο 37 § 2 Σ.

Η αρχή της δεδηλωμένης η οποία αποτελεί ειδικότερη εκδήλωση της κοινοβουλευτικής αρχής, αποτελεί τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο ο αρχηγός του κράτους δεσμεύεται να διορίσει ως πρωθυπουργό, εκείνον που του υποδεικνύει η πλειοψηφία της Βουλής. Εκείνον δηλαδή που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Η αρχή της δεδηλωμένης διαμορφώθηκε ως άγραφος κανόνας, ήδη από το 1875, όταν ο βασιλιάς Γεώργιος ο Α΄, έπειτα από άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη στην εφημερίδα «Καιροί» αναγκάστηκε να αποδεχτεί τον εν λόγω κανόνα, και να απόσχει από πρακτικές διορισμού πρωθυπουργών της αρεσκείας του και όχι εκείνων που διέθεταν «δεδηλωμένα», δηλαδή φανερά και έμπρακτα την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής. Η αρχή αυτή αναγνωρίστηκε ως συνταγματικός κανόνας με το Σύνταγμα του 1952 και εν συνεχεία με το Σύνταγμα του 1975 (Δερβιτσιώτης, 2001).

3.4.4. Η αρχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας

Το πολίτευμα της Προεδρευόμενης Δημοκρατίας κατοχυρώθηκε με το Σύνταγμα του 1975. Το πολίτευμα αυτό είχε ισχύσει επί δικτατορίας Θεόδωρου Πάγκαλου το 1927. Η προεδρευόμενη αρχή ενεγράφη στο πολίτευμά μας, ως αποτέλεσμα δημοψηφίσματος το οποίο διενεργήθηκε στις 8 Δεκεμβρίου του 1974 και στο οποίο ποσοστό 62, 2% του λαού επέλεξε τον αιρετό από τον κληρονομικό αρχηγό του κράτους.

Η προεδρευόμενη αρχή εξαγγέλλεται στο πολίτευμά μας στο άρθρο 1 §1 Σ, ενώ στα άρθρα 30-50 Σ διαρρυθμίζονται οι αρμοδιότητες και ο ρόλος του Προέδρου της Δημοκρατίας στο ισχύον πολίτευμα. Ο Πρόεδρος καθιερώνεται ως ρυθμιστής του πολιτεύματος (όχι όμως ανώτερο όργανο του κράτους, αφού αυτό είναι το εκλογικό σώμα). Πυρήνας της προεδρευόμενης αρχής, όπως υλοποιείται στο ισχύον Σύνταγμα είναι οι δικαιοδοσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας να μην αναιρούν την αποκλειστική εξάρτηση της Κυβέρνησης από τη Βουλή και επιπλέον να μην αναιρούν την εκτελεστική και κυβερνητική πρωταρχικότητα της Κυβέρνησης, η οποία διαθέτει τον πρώτο και αποφασιστικό ρόλο στην άσκηση της γενικής πολιτικής. Η προεδρευόμενη αρχή ανήκει στην μορφή του πολιτεύματος και προστατεύεται και αυτή από ενδεχόμενη αναθεώρηση, σύμφωνα με το άρθρο 110 § 1Σ. Ο Πρόεδρος, στο πολίτευμά μας, εκλέγεται από τη Βουλή σε αντίθεση με τα προεδρικά και ημι-προεδρικά πολιτεύματα, όπου ο Πρόεδρος εκλέγεται άμεσα από το λαό και κατά συνέπεια έχει άμεση τη λαϊκή νομιμοποίηση και γι' αυτό απολαμβάνει και διευρυμένες αρμοδιότητες.

Η υλοποίηση της προεδρευόμενης αρχής στο ισχύον Σύνταγμα διαρρυθμίζεται μέσα από μια σειρά θεσμούς και διατάξεις, στις οποίες αποτυπώνεται ο συμβολικός και μη ουσιαστικός ρόλος του Προέδρου στο πολίτευμα, έναντι του ουσιαστικού και αποφασιστικού ρόλου της Κυβέρνησης. Ειδικότερα:

- Καθιερώνεται το ανεύθυνο του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο οποίος σύμφωνα με το άρθρο 49 Σ καθίσταται υπεύθυνος μόνο για εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος και εσχάτη προδοσία.
- Καθιερώνεται το αρνητικό τεκμήριο της αρμοδιότητας του Προέδρου της Δημοκρατίας σύμφωνα με το άρθρο 50 Σ. Στο πλαίσιο αυτό, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καθίσταται αναρμόδιος για πράξεις που δεν προβλέπεται ότι μπορεί να ασκεί σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους νόμους.
- Καθιερώνεται ο κανόνας της προσυπογραφής των πράξεων του Προέδρου της Δημοκρατίας από τον αρμόδιο Υπουργό.
- Τυποποιούνται ασφικτικά η αρμοδιότητές του Προέδρου της Δημοκρατίας, σχετικά με την ανάδειξη της Κυβέρνησης και τη διάλυση της Βουλής.

Με το Σύνταγμα του 1975 είχαν αποδοθεί στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αρμοδιότητες, οι οποίες ξεπερνούσαν τον συμβολικό και ανεύθυνο ρόλο του στο πλαίσιο του πολιτεύματος. Οι αρμοδιότητες αυτές θεωρήθηκαν υπερεξουσίες και παρέπεμπαν σε πολιτεύματα Προεδρικά και ημι-προεδρικά, αφού εξασφάλιζαν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τη δυνατότητα ελέγχου της Κυβέρνησης, διασπώντας την αποκλειστική σχέση εξάρτησης μεταξύ Κυβέρνησης και Βουλής που χαρακτηρίζει τα κοινοβουλευτικά συστήματα. Οι αρμοδιότητες αυτές απαλείφθηκαν με την αναθεώρηση του 1986, η οποία τις κατήργησε, εξορθολογίζοντας το ρόλο του Προέδρου της Δημοκρατίας. Μεταξύ άλλων, αφαιρέθηκαν από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αρμοδιότητες που αφορούσαν την οποιαδήποτε διακριτική ευχέρεια στην ανάδειξη και απαλλαγή της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της, της αρμοδιότητάς του να προκηρύσσει δημοψήφισμα για εθνικό θέμα χωρίς την σύμφωνη γνώμη της Κυβέρνησης, την αρμοδιότητα του να διαλύει την Βουλή για λόγους δυσαρμονίας της προς το λαϊκό αίσθημα καθώς και την δυνατότητά του να συμπράττει με την Βουλή ως συννομοθέτης (Τσάτσος, 1993).

3.4.5. Η αρχή του πολυκομματισμού

Η αρχή του πολυκομματισμού συνιστά άμεση έκφανση της δημοκρατικής αρχής, αφού τα κόμματα αποτελούν τον βασικό διαμεσολαβητή μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής εξουσίας, μεταφέροντας τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις της. Η αρχή του πολυκομματισμού εδρεύει στο άρθρο 29 Συντάγματος που αφορά το δικαίωμα στην ίδρυση και συμμετοχή στα πολιτικά κόμματα. Τα βασικά χαρακτηριστικά του πολιτικού κόμματος είναι:

- α) Το κόμμα αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή ένωσης πολιτών, που διαθέτουν εκλογικά δικαιώματα.
- β) Η ένωση αυτή έχει χαρακτήρα διαρκή.
- γ) Η ένωση αυτή έχει ως σκοπό την απόκτηση πλειοψηφίας στο εκλογικό σώμα και στο αντιπροσωπευτικό όργανο (Βουλή) προκειμένου να συμμετέχει στη διαμόρφωση της κρατικής βούλησης.

Έτσι, θα μπορούσαμε να ορίσουμε ως πολιτικό κόμμα την διαρκή ένωση πολιτών που διαθέτουν το εκλογικό δικαίωμα, η οργάνωση της και η δράση της οποίας αποσκοπεί αφενός στην έκφραση της θέλησης του λαού και στην αντιπροσώπευση του, ενώ αφετέρου αποσκοπεί να διαμορφώσει την κρατική θέληση με τη συμμετοχή του ή με την ίδια την άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Στο Σύνταγμα, εκτός από το άρθρο 29, ο θεσμός των κομμάτων αναγνωρίζεται και στο άρθρο 15 §2, εδ. δ', 37, 68 §3 και 71 Σ. Αποστολή των πολιτικών κομμάτων είναι η πολιτική οργάνωση της λαϊκής κυριαρχίας σε άμεσο επίπεδο. Αποσκοπούν δηλαδή κυρίως στην προαγωγή του ιδιώτη σε απλό πολίτη. Τα πολιτικά κόμματα έχουν την ικανότητα να είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ούτως ώστε να μπορούν να εκπληρώσουν την αποστολή τους.

Τα πολιτικά κόμματα θεωρούνταν επικίνδυνοι θεσμοί για τη δημοκρατική νομιμότητα, με αποτέλεσμα σε πολλά κράτη του κόσμου να απαγορεύεται ή να θεωρείται παράνομη η λειτουργία τους. Στην πράξη, μόνο μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο άρχισε σταδιακά να αναγνωρίζεται ο θεσμός των πολιτικών κομμάτων στις επιμέρους εθνικές έννομες τάξεις. Στην Ελλάδα, το κόμμα προστατεύεται ως θεσμός και αναγνωρίζεται ως βασικό συστατικό στοιχείο του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, με το Σύνταγμα του 1975.

Το άρθρο 29 §1 Σ κατοχυρώνει το δικαίωμα των ελλήνων πολιτών που διαθέτουν το εκλογικό δικαίωμα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, η οργάνωση και δράση των οποίων οφείλει να εξυπηρετεί τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Πρόκειται ειδικότερα, για πολιτικό δικαίωμα το οποίο διασφαλίζει την ενεργητική συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Η ίδρυση των πολιτικών κομμάτων δεν υπάγεται σε προηγούμενη άδεια, ούτε όμως και υφίστανται περιορισμοί ως προς τη λειτουργία τους. Έτσι, δεν νοείται καμία παρέμβαση στο εσωτερικό των κομμάτων, ακόμη κι αν αυτά βασίζονται σε αυταρχικές δομές οργάνωσης. Η μόνη υποχρέωση που επιβάλλεται στα πολιτικά κόμματα είναι η υποβολή δήλωσης από τον αρχηγό τους, ότι το πολιτικό κόμμα δεν στοχεύει στην βίαιη κατάληψη της εξουσίας ή στην ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Προκειμένου τα κόμματα να λειτουργούν ανεξάρτητα και να μην συνδέονται με συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα, το Σύνταγμα στο άρθρο 29 §2 Σ, κατοχυρώνει την οικονομική ενίσχυση των κομμάτων από τον κρατικό προϋπολογισμό, ενώ επιβάλλει τη δημοσιοποίηση των εκλογικών δαπανών. Η οικονομική ενίσχυση των κομμάτων διακρίνεται σε τακτική και σε εκλογική. Η τακτική χορηγείται κάθε έτος, ενώ η εκλογική συνδέεται με τη διενέργεια των βουλευτικών εκλογών και την ανάδειξη των αντιπροσώπων μας στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο. Η ενίσχυση αυτή, δεν είναι απολύτως ίση ανάμεσα στα κόμματα, αλλά αναλογική, ανάλογη δηλαδή προς την εκλογική τους δύναμη και διάρκεια (Χρυσόγονος, 2014).

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 29 § 3, απαγορεύεται η ενεργός δράση υπέρ πολιτικών κομμάτων όλων των δημοσίων υπαλλήλων, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η πολιτική ουδετερότητά τους κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Ειδικότερα, οι υπάλληλοι του δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, των δημοσίων επιχειρήσεων, των επιχειρήσεων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς και των επιχειρήσεων τη διοίκηση των οποίων ορίζει το Δημόσιο, είτε στις οποίες συμμετέχει ως μέτοχος ή με διοικητική πράξη, δεν μπορούν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους να εκδηλώνονται υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος. Η έκφραση 'κατά την άσκηση των καθηκόντων τους' υποδηλώνει ότι ο περιορισμός αυτός, υφίσταται στον χώρο εργασίας των δημοσίων υπαλλήλων, καθώς και στην εξυπηρέτηση των πολιτών κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, χωρίς να δεσμεύει τη διαμόρφωση και εκδήλωση των πολιτικών πεποιθήσεων τους, εκτός του εργασιακού χώρου, στην προσωπική τους ζωή. Αντίθετα, η απαγόρευση εκδήλωσης υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος είναι απόλυτη όσον αφορά τους δικαστικούς λειτουργούς και σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας. Παράλληλα, το Σύνταγμα μεριμνά στο άρθρο 15 §2, εδ. δ', για την δημιουργία συνθηκών ίσου και ελεύθερου ανταγωνισμού μεταξύ των κομμάτων. Έτσι, καθίσταται κατανοητή, η υποχρέωση των μέσων μαζικής ενημέρωσης να διαθέτουν δωρεάν τηλεοπτικό χρόνο, με όρους αντικειμενικότητας και ισότητας κατά την προεκλογική περίοδο.

3.4.6. Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών

Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών έχει την ιστορική της αφετηρία στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, με τον John Locke και στο πρώτο μισό του 18^{ου} με τον Charles de Montesquieu. Η διάκριση των εξουσιών στο έργο των συγγραφέων αυτών, επιχειρούσε την αμφισβήτηση της αδιαίρετης εξουσίας του μονάρχη, ο οποίος ασκούσε και τη δικαστική, τη νομοθετική αλλά και την εκτελεστική εξουσία, μεταφέροντας το αίτημα για συμμετοχή στην άσκηση της κρατικής εξουσίας και άλλων κοινωνικών τάξεων, των αστών και των αριστοκρατών.

Σήμερα, επειδή θεωρούμε ότι η εξουσία ανήκει ενιαία και αδιαίρετη στον λαό, αναφερόμαστε όχι σε διάκριση των εξουσιών αλλά σε διάκριση των λειτουργιών, οι οποίες ασκούνται και μοιράζονται, μεταξύ των οργάνων της Πολιτείας. Σκοπός της διάκρισης των λειτουργιών πλέον, δεν είναι η εξασφάλιση της συμμετοχής στην άσκηση της εξουσίας, αλλά η αποφυγή συγκέντρωσης υπερβολικής εξουσίας σε έναν πολιτειακό πόλο, καθώς και ο αμοιβαίος έλεγχος και η αλληλο-εξισορρόπηση μεταξύ των διαφορετικών κέντρων εξουσίας. Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών καθιερώνεται στο άρθρο 26 του Συντάγματος 1975, σύμφωνα με το οποίο, η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, η εκτελεστική λειτουργία από την Κυβέρνηση και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και η δικαστική λειτουργία από τα δικαστήρια που λαμβάνουν τις αποφάσεις τους στο όνομα του ελληνικού λαού. Περαιτέρω, η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών προστατεύεται από τη συνταγματική αναθέωση της, στο άρθρο 110 §1 Σ.

Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών δεν λειτουργεί ως απόλυτος κανόνας. Συγκεκριμένα στην πράξη σχετικοποιείται: α) από το φαινόμενο της «διασταύρωσης των λειτουργιών» και β) από το γεγονός ότι στην πράξη τα όργανα του κράτους ασκούν κάποιες λειτουργίες, οι οποίες δεν ρυθμίζονται από τη διάκριση αυτή. Το φαινόμενο της «διασταύρωσης των λειτουργιών» δημιουργείται, όταν τα όργανα του κράτους ασκούν λειτουργίες που φυσιολογικά ανήκουν σε άλλα όργανα. Για παράδειγμα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαθέτει πέρα από τις εκτελεστικές, νομοθετικές αρμοδιότητες αλλά και δικαστικές, όπως η απονομή χάρις (άρθρο 47 §§ 1, 2 Σ). Αντίστοιχα, η Βουλή, πέρα από τις νομοθετικές αρμοδιότητες διαθέτει και δικαστικές, τη δυνατότητα παροχή αμνηστίας σε πολιτικά εγκλήματα (47 §3 Σ) και τον έλεγχο ποινικής ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης (άρθρο 86 Σ). Το φαινόμενο της «διασταύρωσης των λειτουργιών» ασκείται νόμιμα, μόνο όταν ασκείται κατ' εξαίρεση και μόνο όταν αφορά αρμοδιότητες που παρέχονται στα όργανα του κράτους από το Σύνταγμα. Σε αντίθετη περίπτωση, η υπαγωγή μιας αρμοδιότητας που από το Σύνταγμα ανατίθεται σε κάποιο άλλο όργανο του κράτους θεωρείται παραβίαση της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών. Έτσι για παράδειγμα, η Κυβέρνηση δεν είναι δυνατό με νόμο να ακυρώσει συγκεκριμένη ή συγκεκριμένες δικαστικές αποφάσεις. Περαιτέρω, όμως, τα όργανα του κράτους ασκούν και κάποιες αρμοδιότητες που δεν περιλαμβάνονται καταρχήν στη διάκριση των λειτουργιών, όπως αυτή καταγράφεται ως συνταγματικός κανόνας. Έτσι για παράδειγμα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαθέτει ρυθμιστικές, εκτός από νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες, όπως αντίστοιχα οι Ανεξάρτητες Αρχές διαθέτουν ρυθμιστικό επί των αρμοδιοτήτων τους ρόλο κλπ.

Την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών τη διακρίνουμε από τη σύγχυση των λειτουργιών, μια κατάσταση στην οποία ένα όργανο του κράτους συγκεντρώνει στο πρόσωπο του το σύνολο των λειτουργιών, όπως για παράδειγμα συνέβαινε με τον απόλυτο μονάρχη. Περαιτέρω, την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών τη διακρίνουμε στην τυπική ή οργανική και στην ουσιαστική ή λειτουργική. Η τυπική ή οργανική διάκριση των λειτουργιών εστιάζει στη φύση του οργάνου που την ασκεί προκειμένου να διαγνώσει τη φύση μιας αρμοδιότητάς του. Για παράδειγμα, κατά την διάκριση αυτή, κάθε αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας θα έπρεπε να θεωρείται αποκλειστικά νομοθετική ή εκτελεστική, ενώ όπως είδαμε, ο ίδιος διαθέτει επιπλέον δικαστικές και ρυθμιστικές αρμοδιότητες. Η δεύτερη κατηγορία, αυτή που αναφέρεται στην ουσιαστική ή λειτουργική διάκριση των εξουσιών, δεν εστιάζει στη φύση του οργάνου αλλά στην ίδια τη φύση της αρμοδιότητας που αυτό επιτελεί. Έτσι για παράδειγμα, μολονότι η Βουλή είναι όργανο που έχει νομοθετική αρμοδιότητα, γίνεται δεκτό ότι όταν αναζητά την ποινική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης ασκεί δικαστική αρμοδιότητα. Η ουσιαστική ή λειτουργική διάκριση είναι ελαστικότερη και μπορεί να συλλάβει καλύτερα το φαινόμενο της «διασταύρωσης των λειτουργιών», το οποίο στην πράξη εμφανίζεται συχνά.

Μία ουσιαστική συνέπεια της κατοχύρωσης της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών στο πολίτευμα μας είναι η κατοχύρωση ασυμβιβάστων για τα όργανα του κράτους. Δηλαδή πρόσωπα που είναι φορείς μιας συνταγματικά προβλεπόμενης λειτουργίας, δεν επιτρέπεται ταυτόχρονα να είναι φορείς και άλλης ιδιότητας, σύμφωνα με το Σύνταγμα. Ειδικότερα:

- Κάθε άλλη ιδιότητα είναι ασυμβίβαστη με τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας, σύμφωνα με το άρθρο 30 §2 Σ.
- Για τους βουλευτές καθιερώνονται ασυμβίβαστες ιδιότητες στο άρθρο 57 Σ.
- Για τους δικαστές καθιερώνεται επαγγελματικό ασυμβίβαστο και ασυμβίβαστο συμμετοχής τους στην Κυβέρνηση (με την εξαίρεση της υπηρεσιακής, άρθρο 37 §2 Σ) άρθρο 89 §§ 1, 4 Σ.
- Επαγγελματικό ασυμβίβαστο μελών Υπουργικού Συμβουλίου ή Υφυπουργών, άρθρο 81 §4 Σ.

Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών εγγυάται την προστασία του κράτους δικαίου, ενώ από την κατοχύρωσή της απορρέει και η αρχή της νομιμότητας των πράξεων της διοίκησης. Πρόκειται για έναν κανόνα με σύγχρονη και επίκαιρη σημασία, αφού περισσότερο από ποτέ φαίνεται αναγκαίος ο αμοιβαίος έλεγχος και περιορισμός των κρατικών οργάνων, ούτως ώστε να εξυπηρετούν με τρόπο αποτελεσματικό το δημόσιο συμφέρον.

3.4.7. Η αρχή του κράτους δικαίου

Ιστορικά η αρχή του κράτους δικαίου συνδέεται με το πέρασμα από την κυριαρχία του μονάρχη στην κυριαρχία της Βουλής. Συνοδεύει έναν τύπο κράτους, το οποίο κατευθύνεται από διαδικασίες που προβλέπονται στο νόμο και ρυθμίζουν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν τα κρατικά όργανα. Το κράτος δικαίου διακρίνεται από το αστυνομικό κράτος, όπου τα όργανα του κράτους λειτουργούν αυθαίρετα και όχι βάσει του νόμου αλλά των σκοπών που θέλουν να επιτελέσουν. Το κράτος δικαίου το διακρίνουμε στο τυπικό και στο ουσιαστικό. Το τυπικό κράτος δικαίου ενδιαφέρεται για την τυπική νομιμοποίηση των διαδικασιών που επιτελούν τα όργανά του, χωρίς να το απασχολεί η ουσιαστική νομιμοποίηση των αποφάσεων τους. Αντίθετα, το ουσιαστικό κράτος δικαίου το απασχολεί η απόδοση ουσιαστικής δικαιοσύνης στον πολίτη, και η υιοθέτηση αποφάσεων ουσιαστικά νομιμοποιημένων και δίκαιων. Οι δύο αυτές μορφές δεν αλληλοαποκλείονται και σήμερα συνυπάρχουν και συντίθενται (Μανιτάκης, 2004).

Η αρχή του κράτους δικαίου, υπάρχει στο Σύνταγμά μας ως ρητά καταγεγραμμένη αρχή στο άρθρο 25 §1 Σ: «Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του κράτους». Συνδέεται μάλιστα με την αρχή του κοινωνικού κράτους, την οποία θα εξετάσουμε αμέσως μετά. Η αρχή του κράτους δικαίου αναγνωρίστηκε ρητά στο Σύνταγμά μας με την αναθεώρηση του 2001, ωστόσο συνάγονταν ως άγραφη αρχή από μια σειρά από αρχές και διατάξεις οι οποίες ρητά καταγράφονται στο Σύνταγμα και αναδεικνύουν το ουσιαστικό περιεχόμενό της. Ειδικότερα συνδέεται με και υλοποιείται από:

- Την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (άρθρο 26 Σ).
- Την αρχή της νομιμότητας της διοίκησης (άρθρο 95 §1, α' Σ).
- Το δικαίωμα στην παροχή δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 §1 Σ).
- Το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης ενώπιον των διοικητικών αρχών (άρθρο 20 §2 Σ).
- Τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια (άρθρο 93 §4 Σ).
- Την κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων (πχ. οικονομική ελευθερία, άρθρο 5 §1 Σ, δικαίωμα στην ιδιοκτησία, άρθρο 17 Σ).

3.4.8. Η αρχή του κοινωνικού κράτους

Η αρχή του κοινωνικού κράτους συνδέεται με έναν τύπο κράτους ο οποίος παρεμβαίνει για να διασφαλίζει κοινωνικές παροχές ή παροχές πρόνοιας. Το κράτος αυτό ονομάζεται παρεμβατικό ή κράτος πρόνοιας και αποτελεί μετεξέλιξη του κράτους δικαίου, η οποία εμφανίστηκε στον 20ο αιώνα. Η εμφάνιση των κράτους αυτού συνδυάστηκε με την καταγραφή στα συνταγματικά κείμενα κοινωνικών, πέρα από τα ατομικά και πολιτικών δικαιωμάτων.

Στο Σύνταγμά μας η αρχή του κοινωνικού κράτους αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά με την αναθεώρηση του 2001, σε συνδυασμό με την αρχή του κράτους δικαίου, όπως σημειώσαμε παραπάνω, ως κοινωνικό κράτος δικαίου στο άρθρο 25 §1 Σ. Η κατοχύρωσή του συνδέεται με την κατοχύρωση στο Σύνταγμα μιας σειράς κοινωνικών δικαιωμάτων. Ειδικότερα:

- Το δικαίωμα για προστασία της οικογένειας και του γάμου (άρθρο 21 §1 Σ).
- Το δικαίωμα στην υγεία (άρθρο 21 §3 Σ).
- Το δικαίωμα στην παιδεία (άρθρο 16 § 4 Σ).
- Το δικαίωμα στον αθλητισμό (άρθρο 16 §9 Σ).
- Το δικαίωμα εργασίας (άρθρο 22 §1 Σ).
- Το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης (άρθρο 22 §5 Σ).
- Το δικαίωμα απεργίας (άρθρο 23 §2 Σ).

Η αρχή του κοινωνικού κράτους, παρά τη μεγάλη σημασία της για την υλοποίηση της αρχής της ισότητας και της άρσης των κοινωνικών ανισοτήτων δεν εμφανίζει πλήρη κανονιστική δεσμευτικότητα, όπως η αρχή του κράτους δικαίου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η υλοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων εξαρτάται κάθε φορά από τη θετική παρέμβαση του κράτους, η οποία όμως δεν μπορεί να εξαναγκαστεί δικαστικά. Αυτός είναι και ο λόγος που τα κοινωνικά δικαιώματα ονομάζονται «λιποβαρή» και μη αγωγή, διότι από αυτά δεν προκύπτουν αγωγήμες δικαστικά αξιώσεις.

3.5. Τα όργανα του Κράτους

Τα όργανα του Κράτους είναι: α) Το εκλογικό σώμα, β) η Βουλή και ο βουλευτής, γ) η Κυβέρνηση, δ) ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και ε) τα δικαστήρια. Με κριτήριο των αριθμό των φορέων τους τα όργανα του κράτους διακρίνονται σε μονοπρόσωπα και συλλογικά. Έτσι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποτελεί μονοπρόσωπο όργανο, ενώ η Βουλή συλλογικό. Με κριτήριο την σύμπραξη περισσότερων οργάνων για την άσκηση μιας αρμοδιότητας διακρίνονται σε απλά και σύνθετα. Έτσι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, όταν λειτουργεί μόνος του, όπως για παράδειγμα κατά την αναπομπή ενός νόμου, αποτελεί απλό όργανο, ενώ όταν εκδίδει Κανονιστικά Προεδρικά Διατάγματα με την συνυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού, συμμετέχει στη λειτουργία ενός σύνθετου οργάνου.

Περαιτέρω, τα όργανα του κράτους διακρίνονται σε άμεσα και έμμεσα. Άμεσα είναι τα όργανα εκείνα που προβλέπονται στο Σύνταγμα, ενώ έμμεσα είναι αυτά των οποίων η ύπαρξη δεν προβλέπεται από τις συνταγματικές διατάξεις. Ειδικότερα, τα άμεσα όργανα τα οποία προβλέπονται συνταγματικά δεν υπόκεινται ιεραρχικά σε άλλα όργανα, όπως για παράδειγμα ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και το Υπουργικό Συμβούλιο. Αντίθετα, τα έμμεσα όργανα δεν έχουν λειτουργική αυτοτέλεια, υλοποιούν τις αποφάσεις των άμεσων οργάνων και εξαρτώνται ιεραρχικά από αυτά, πχ. ο Γενικός Γραμματέας της Διοικητικής Αποκέντρωσης.

3.6. Το Εκλογικό Σώμα

Το εκλογικό σώμα αποτελεί το άμεσο και συλλογικό όργανο του κράτους, το οποίο ταυτίζεται με το λαό με την στενή του όρου έννοια και αποτελεί το ανώτερο όργανο της πολιτείας. Η κύρια αρμοδιότητα του εκλογικού σώματος είναι η εκλογή των μελών της Βουλής, μέσω της οποίας αντιπροσωπεύεται η λαϊκή βούληση. Τέσσερις είναι οι αρμοδιότητες του εκλογικού σώματος στο ελληνικό πολίτευμα:

- Η εκλογή των μελών του Κοινοβουλίου (άρθρο 51 Σ).
- Η συμμετοχή στην διεξαγωγή δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα ή για ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα (άρθρο 44 §2 Σ).
- Η εκλογή των μελών τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου (Δήμοι και Περιφέρειες) και δεύτερου βαθμού (Διοικητική Αποκέντρωση), (άρθρο 102 §2 Σ).
- Η εκλογή των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Το εκλογικό σώμα συγκροτείται από τους πολίτες που έχουν τα προβλεπόμενα σύμφωνα με το Σύνταγμα και την ισχύουσα εκλογική νομοθεσία προσόντα, για την ένταξή τους σε αυτό. Τα προσόντα αυτά,

είναι η κατοχή της ελληνικής ιθαγένειας, η συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας και η εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους, η οποία γίνεται με πρωτοβουλία των ίδιων των πολιτών. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι μοναδικές που απαιτούνται για την ένταξη ενός πολίτη στο εκλογικό σώμα, και συνεπώς για την αναγνώριση σε αυτόν δικαιώματος ψήφου, ενώ είναι ανεπίτρεπτο να προστεθούν και άλλες. Το Σύνταγμα στο άρθρο 51 §3 προβλέπει, ως μοναδικές εξαιρέσεις από την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος τις περιπτώσεις, όπου ο πολίτης έχει είτε στερηθεί την δικαιοπρακτική του ικανότητα (κήρυξη πλήρους ή επικουρικής δικαστικής συμπαράστασης από τα πολιτικά δικαστήρια) ή έχει στερηθεί το ενεργητικό ή και παθητικό δικαίωμα ψήφου, ως συνέπεια ποινικής καταδίκης (κατ' επιβολή ασφαλιστικού μέτρου). Και στις δύο περιπτώσεις απαιτείται δηλαδή δικαστική απόφαση για τη στέρηση του δικαιώματος ψήφου. Ειδικά στις εκλογές για την επιλογή των ευρωβουλευτών και των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι διαθέτουν και οι πολίτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εφόσον φυσικά διαθέτουν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις ηλικίας και εγγραφής στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους.

Το εκλογικό σώμα ασκεί τις αρμοδιότητές του μέσα από μια διαδικασία ή οποία ονομάζεται ψηφοφορία και ειδικότερα εκδηλώνει την βούλησή του μέσα από την ψήφο του. Το εκλογικό δικαίωμα είναι ταυτόχρονα πολιτικό δικαίωμα καθενός αλλά και συνταγματικό του καθήκον. Είναι δικαίωμα, διότι μέσω της ψήφου ενεργοποιείται η συμμετοχή του καθενός στην πολιτική ζωή. Αποτελεί όμως και συνταγματικό καθήκον και γι' αυτό η ψήφος θεωρείται υποχρεωτική, διότι από την άσκηση του προκύπτει το πιο άμεσα νομιμοποιημένο όργανο του κράτους, η Βουλή, η οποία δύναται να συγκροτηθεί χωρίς τη ψήφο των πολιτών.

Το Σύνταγμα, όσον αφορά τις βουλευτικές εκλογές, καθιερώνει τις ακόλουθες αρχές που διέπουν την ψήφο και την ψηφοφορία και που στόχο τους έχουν να εγγυηθούν κατά το δυνατόν την αμεσότητα και γνησιότητα της βούλησης του εκλογέα: α) την αρχή της καθολικότητας, β) την αρχή της ισότητας της ψήφου, γ) την αρχή της αμεσότητας της ψηφοφορίας, δ) την αρχή της μυστικότητας της ψηφοφορίας, ε) την αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας, στ) την αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας και ζ) την αρχή της ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής κυριαρχίας. Οι αρχές αυτές λειτουργούν δεσμευτικά και για τις υπόλοιπες εκλογικές διαδικασίες οι οποίες αφορούν την εκλογή των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (όπου, ωστόσο, δεν κατοχυρώνεται κατά το άρθρο 102 §2 Σ, η αμεσότητα της ψηφοφορίας), των ευρωβουλευτών και της συμμετοχής του εκλογικού σώματος στο δημοψήφισμα.

α) Η αρχή της καθολικότητας. Η αρχή της καθολικότητας προβλέπεται σε συνδυασμό με τις αρχές της αμεσότητας και της μυστικότητας στο άρθρο 51 §3 Σ όπου ορίζεται ότι: «Οι βουλευτές εκλέγονται με άμεση, μυστική και καθολική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν εκλογικό δικαίωμα, όπως νόμος ορίζει». Η αρχή της καθολικότητας παραπέμπει στη διεύρυνση του εκλογικού σώματος, μέσα από την ταυτόχρονη ελαχιστοποίηση των προϋποθέσεων που είναι αναγκαίες, σύμφωνα με το νόμο για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος. Η αρχή της καθολικότητας εμφανίζεται ιστορικά με το πέρασμα από την εθνική κυριαρχία στη λαϊκή κυριαρχία και στοχεύει στην ενίσχυση της δημοκρατικής αρχής, μέσα από την όσο το δυνατό μεγαλύτερη διεύρυνση του αριθμού των εκλογέων (Μαυριάς, 2014).

Οι συνέπειες της κατοχύρωσης της αρχής αυτής, είναι αφενός ότι το δικαίωμα ψήφου αναγνωρίζεται σε όλους τους έλληνες πολίτες με τις προϋποθέσεις στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε (ενηλικότητα και εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους) και αφετέρου ότι η πολιτεία οφείλει να εξασφαλίζει την πραγματική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από όσο το δυνατόν περισσότερους πολίτες. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρείται υποχρέωση της πολιτείας να διευκολύνει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος σε κατηγορίες προσώπων που εξ αιτίας της φυσικής τους αδυναμίας ή για πρακτικούς λόγους δεν μπορούν να μετακινηθούν για να ψηφίσουν, όπως για παράδειγμα οι έλληνες που κατοικούν ή διαμένουν εκτός της ελληνικής επικράτειας, οι φυλακισμένοι, οι ναυτικοί. Κάθε απλοποίηση της άσκησης του δικαιώματος ψηφοφορίας πχ. κατάργηση εκλογικού βιβλιαρίου συντείνει προς την υλοποίηση της αρχής της καθολικότητας της ψηφοφορίας. Αντίθετα, δεν θα πρέπει να είναι ανεκτή η καθιέρωση επιπλέον προϋποθέσεων από την εκλογική νομοθεσία, οι οποίες να δυσχεραίνουν την άσκησή του (πχ. προηγούμενη εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων) ή και να συντείνουν προς την μείωση του αριθμού των εκλογέων (πχ. αύξηση του κατώτατου ορίου ηλικίας στα είκοσι ένα ή είκοσι πέντε).

Στο πλαίσιο της υλοποίησης της αρχής της καθολικότητας, στην αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος το 2001 προστέθηκε στο άρθρο 51 §4 Σ, διάταξη σύμφωνα με την οποία: «Νόμος που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια. Ως προς τους εκλογείς αυτούς η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών δεν κωλύει την άσκηση του εκλογικού

δικαιώματος με επιστολική ψήφο ή άλλο πρόσφορο μέσο, εφόσον ή καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων διενεργείται όποτε αυτό γίνεται και σε ολόκληρη την επικράτεια». Με βάση τη συνταγματική αυτή διάταξη, προβλέφθηκε η έκδοση οργανωτικού του Συντάγματος νόμου (νόμου δηλαδή που προβλέπει την συγκρότηση ενός οργάνου του κράτους, του εκλογικού σώματος), ούτως ώστε να καταστεί δυνατή η συμμετοχή ενός μεγάλου τμήματος του εκλογικού σώματος που κατοικεί ή διαμένει στο εξωτερικό, στην εκλογική διαδικασία. Ο νόμος προβλέπει ότι θα είναι δυνατή η συμμετοχή του είτε με επιστολική ψήφο, είτε με άλλο πρόσφορο μέσο, π.χ. ψηφοφορία στις κατά τόπους πρεσβείες. Ωστόσο, ο νόμος αυτός δεν έχει μέχρι σήμερα εκδοθεί με αποτέλεσμα να μην έχει ενεργοποιηθεί η σχετική συνταγματική πρόβλεψη.

β) Η αρχή της ισότητας της ψήφου. Η αρχή της ισότητας της ψήφου δεν προβλέπεται ρητά στο Σύνταγμα, απορρέει όμως ευθέως από την καθιέρωση της αντιπροσωπευτικής αρχής (άρθρο 51 §2 Σ) από την αρχή της πολιτικής ισότητας, δηλαδή της αρχής σύμφωνα με την οποία αντιπροσωπεύομαστε όλοι εξίσου και χωρίς διακρίσεις στην πολιτική μας συμμετοχή και ειδικότερα στην συμμετοχή μας στην εκλογική διαδικασία. Η αρχή της ισότητας, όπως καθιερώνεται στο άρθρο αυτό διακρίνεται και δεν ταυτίζεται με το άρθρο 4 §1 Σ, το οποίο κατοχυρώνει τη γενική αρχή της ισότητας (ουσιαστική ή αναλογική). Η ισότητα της ψήφου διακρίνεται από αυτήν στο ότι είναι τυπική και αριθμητική και διέπεται από τους εξής δύο κανόνες: κάθε εκλογέας διαθέτει μία μόνο ψήφο (κατά το αγγλοσαξονικό δόγμα, 'one man one vote'), ενώ η ψήφος των πολιτών θα πρέπει να λογίζεται ως ισοδύναμη, θα πρέπει δηλαδή να διαθέτει την ίδια βαρύτητα όσον αφορά το εκλογικό αποτέλεσμα. Η αρχή της ισότητας στο πλαίσιο της πραγματικότητας της εκλογικής διαδικασίας είναι συχνά δύσκολο να υλοποιηθεί, πρώτον διότι η ψηφοφορία δεν διεξάγεται στο σύνολο της επικράτειας αλλά σε εκλογικές περιφέρειες, γεγονός που ούτε πληθυσμιακά ούτε γεωγραφικά διευκολύνει την ισοκατανομή των εκλογέων και άρα των ψήφων, αλλά και εξ αιτίας του γεγονότος ότι τα εκλογικά συστήματα σχεδόν πάντα δεν είναι απολύτως αναλογικά, με αποτέλεσμα να μην διευκολύνεται η ισοκατανομή των ψήφων στο σύνολο των υποψηφίων συνδυασμών αλλά σε αυτούς που πλειοψηφούν.

γ) Η αρχή της αμεσότητας της ψηφοφορίας. Η αρχή της αμεσότητας κατοχυρώνεται επίσης στο άρθρο 51 §3 Σ, μαζί με τις αρχές της καθολικότητας και της μυστικότητας. Η αρχή της αμεσότητας σημαίνει ότι η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος πραγματοποιείται από τον ίδιο τον εκλογέα, χωρίς να μπορεί κανείς να μεσολαβήσει ανάμεσα σε αυτόν και στην ψήφο του, ή να εξουσιοδοτηθεί για να την ενεργήσει στη θέση του. Η αρχή αυτή προστατεύει την αμεσότητα και αυθεντικότητα της έκφρασης της εκλογικής βούλησης. Έτσι, δεν είναι δυνατόν ένας εκλογέας να εξουσιοδοτήσει κάποιον για να ψηφίσει στην θέση του, ούτε όμως και η εκλογή της Βουλής είναι δυνατόν να λάβει χώρα με την παρεμβολή ενδιάμεσου εκλογικού σώματος (εκλεκτορικό σώμα), το οποίο θα επιλέγουν οι εκλογείς και στη συνέχεια θα αναδεικνύει με τη σειρά του τους βουλευτές (όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τις συνεδριακές διαδικασίες των κομμάτων). Τη νομολογία των δικαστηρίων έχει απασχολήσει το κατά πόσον είναι δυνατή η προστασία της αρχής της αμεσότητας, στην περίπτωση των ψηφοδελτίων με «λίστα», όπου η επιλογή των υποψηφίων δεν λαμβάνει χώρα με σταυρό αλλά με τη σειρά των προεπιλεγμένων από τα κόμματα υποψηφίων. Η λίστα εφαρμόζεται στις εκλογές των ευρωβουλευτών (και εν μέρει στις βουλευτικές μέσα από τον θεσμό των βουλευτών επικρατείας) και σύμφωνα με τον ισχύοντα εκλογικό νόμο 3636/2008, όταν λαμβάνουν χώρα πρόωρες εκλογές εντός διαστήματος λιγότερου των δεκαοχτώ μηνών από τις προηγούμενες. Η ελληνική νομολογία έχει αποφανθεί ότι αυτός ο τρόπος ψηφοφορίας δεν επηρεάζει την αμεσότητα της ψηφοφορίας, στο βαθμό που επιτρέπει στον πολίτη να επιλέξει τον κομματικό σχηματισμό της αρεσκείας του, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι συναινεί και προς την προεπιλογή των υποψηφίων του.

Η αρχή της αμεσότητας μολονότι ισχύει και στις εκλογές των μελών της τοπικής αυτοδιοίκησης (πρώτου και δεύτερου βαθμού) δεν κατοχυρώνεται ρητά στο Σύνταγμα. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 102 §2 Σ ορίζεται ότι: «Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν διοικητική αυτοτέλεια. Οι αρχές τους εκλέγονται με καθολική και μυστική ψηφοφορία όπως νόμος ορίζει». Ωστόσο σήμερα η αρχή αυτή καθιερώνεται από την ευρωπαϊκή σύμβαση ΕΧΤΑ (Ευρωπαϊκός Χάρτης Τοπικής Αυτοδιοίκησης) γεγονός που σημαίνει ότι ο εκλογικός νομοθέτης δεν έχει την δυνατότητα να αντικαταστήσει την άμεση με έμμεση εκλογή των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης.

δ) Η μυστικότητα της ψηφοφορίας. Η μυστικότητα της ψηφοφορίας επίσης κατοχυρώνεται στο άρθρο 51 §3 Σ, μαζί με την αρχή της καθολικότητας και της αμεσότητας της ψηφοφορίας. Αποτελεί μια ειδική εγγύηση της ψήφου, η οποία διασφαλίζει ότι κανείς εκτός από τον εκλογέα δεν γνωρίζει το περιεχόμενο της. Η μυστικότητα προφυλάσσει τον ψηφοφόρο από τις εξωτερικές πιέσεις, τις οποίες μπορεί να δεχθεί αν δημοσιοποιηθεί χωρίς τη θέλησή του η εκλογική του προτίμηση. Η μυστικότητα εξασφαλίζεται από την εκλογική νομοθεσία και από τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η εκλογική διαδικασία (απόσυρση σε παραβάν), όσο και από το διαχωρισμό των άκυρων ψηφοδελτίων από τα έγκυρα. Τα άκυρα ψηφοδέλτια είναι

αυτά που περιέχουν σημεία ή ενδείξεις, οι οποίες θα καθιστούσαν δυνατή την αποκάλυψη της ταυτότητας του εντολέα τους.

ε) Η αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας. Η αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας καθιερώνεται στο άρθρο 51 §5 Σ όπου ορίζεται ότι: «Η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος είναι υποχρεωτική». Με την πρόσφατη αναθεώρηση καταργήθηκε το υπόλοιπο μέρος της συνταγματικής διάταξης, το οποίο προέβλεπε την δυνατότητα επιβολής με νόμο διοικητικών κυρώσεων για εκείνους που δεν ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα, οι οποίες έχουν καταργηθεί και νομοθετικά. Οι σχετικές ποινικές κυρώσεις παραμένουν εν ισχύ αν και είναι ανενεργές ήδη από τη δεκαετία του '80. Έτσι, δεν εφαρμόζονται σήμερα οι κυρώσεις που αφορούν τη μη συμμετοχή στην ψηφοφορία. Ωστόσο, η άσκηση της ψήφου αποτελεί συνταγματικό καθήκον, το οποίο δεσμεύει συνειδησιακά τους πολίτες, αφού από την πλήρη συμμετοχή τους εξαρτάται και η ολοκληρωμένη αντιπροσώπευσή τους στο συλλογικό, πρωταρχικό για το πολίτευμα όργανο, τη Βουλή.

στ) Η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας. Η ταυτόχρονη διεξαγωγή της ψηφοφορίας προβλέπεται από το Σύνταγμα στο άρθρο 51 §4 όπου ορίζεται ότι: «Οι εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε ολόκληρη την επικράτεια». Η ταυτόχρονη ψηφοφορία αποτελεί εγγύηση που περιβάλλει το εκλογικό δικαίωμα και στοχεύει στην εξασφάλιση της γνησιότητας της λαϊκής βούλησης, η οποία θα πρέπει να παραμένει ανεπηρέαστη από τα εκλογικά αποτελέσματα, ορισμένων εκλογικών περιφερειών ή περιοχών που προηγούνται. Ο κανόνας αυτός κάμπτεται, όπως είδαμε στο άρθρο 51 §4 Σ, προκειμένου να καταστεί εφικτή η διευκόλυνση των εκτός επικρατείας εκλογέων να ψηφίσουν. Εκεί, η αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής της ψηφοφορίας είναι ανέφικτη (κυρίως εξ αιτίας της μεγάλης διαφοράς ώρας, σε κάποιες χώρες της αλλοδαπής) και γι' αυτό ο κανόνας αυτός αντικαθίσταται από την αρχή της ταυτόχρονης ανακοίνωσης των εκλογικών αποτελεσμάτων.

ζ) Η ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής κυριαρχίας. Η αρχή της ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής κυριαρχίας προβλέπεται στο άρθρο 52 Σ που ορίζει ότι: «Η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης, ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, τελεί υπό την εγγύηση όλων των λειτουργιών της Πολιτείας, που έχουν υποχρέωση να την διασφαλίζουν σε κάθε περίπτωση. Νόμος ορίζει τις ποινικές κυρώσεις κατά των παραβατών της διάταξης αυτής». Πρόκειται για μια γενική αρχή, την οποία θα λέγαμε πως εξειδικεύουν όλες οι προηγούμενες. Η αρχή της ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής κυριαρχίας απευθύνεται προς τα όργανα της Πολιτείας, επιτάσσοντας την τήρηση των εγγυήσεων της ψηφοφορίας, ούτως ώστε να προστατεύεται η γνησιότητα και η εγκυρότητα της λαϊκής βούλησης. Η αρχή αυτή εξειδικεύεται στην εκλογική νομοθεσία, μέσα από τις απαγορεύσεις της δημοσιοποίησης δημοσκοπήσεων πριν από τις βουλευτικές εκλογές και τις εκλογές των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης (δεκαπέντε και δέκα μέρες αντίστοιχα), καθώς και με απαγορεύσεις σχετικά με τη διανομή εκλογικού υλικού, αφισών, ή και παρουσία των υποψηφίων στους χώρους ψηφοφορίας ούτως ώστε να αποφεύγεται κάθε είδους επιρροή επί των ψηφοφόρων.

3.6.1. Το εκλογικό σύστημα

Το είδος του εκλογικού συστήματος δεν κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα αλλά με κοινό νόμο, τον εκλογικό νόμο. Ο νόμος αυτός είναι οργανωτικός του Συντάγματος νόμος, διότι αφορά τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται και συγκροτείται το ανώτερο όργανο του κράτους, ο λαός, ως εκλογικό σώμα. Με την αναθεώρηση του 2001, περιλήφθηκε για την έκδοση του νόμου αυτού ειδική διάταξη στο Σύνταγμα, στο άρθρο 54 §1: «Το εκλογικό σύστημα και οι εκλογικές περιφέρειες ορίζονται με νόμο που ισχύει από τις μεθεπόμενες εκλογές, εκτός αν προβλέπεται η ισχύς του άμεσα από τις επόμενες εκλογές με ρητή διάταξη που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών». Με τον τρόπο αυτό υπάρχει η εγγύηση ότι ο εκλογικός νόμος δεν θα αποτελεί αντικείμενο πολιτικής διαχείρισης, ούτως ώστε να διευκολύνει την παραμονή συγκυριακών πλειοψηφιών στη εξουσία (Πουλής, 2004). Το Σύνταγμα εγγυάται την αξιοπιστία του νόμου με δύο τρόπους, αναβάλλοντας την εφαρμογή του για τις μεθεπόμενες εκλογές γεγονός που σημαίνει ότι καμία κυβερνητική πλειοψηφία δεν μπορεί να τον καπηλευθεί για να επανεκλεγεί άμεσα, και εξαρτώντας την έκδοσή του από τη συναίνεση των δύο τρίτων της Βουλής, δηλαδή όχι μόνον αναγκαστικά της κυβερνητικής πλειοψηφίας αλλά και των κοινοβουλευτικών ομάδων της αντιπολίτευσης. Ο ισχύον εκλογικός νόμος είναι ο Ν. 3636/2008, όπως προαναφέρθηκε ο οποίος διασφαλίζει για τον πλειοψηφήσαντα συνδυασμό bonus πενήντα (50) εδρών.

Οι τρεις συνηθέστερες μορφές εκλογικών συστημάτων είναι: το αναλογικό, το πλειοψηφικό και τα μικτά εκλογικά συστήματα. Σύμφωνα με τα αναλογικά εκλογικά συστήματα, οι έδρες κάθε εκλογικής

περιφέρειας κατανέμονται μεταξύ των εκλογικών συνδυασμών με κριτήριο των αριθμών των ψήφων που συγκεντρώνουν. Στα πλειοψηφικά συστήματα, την έδρα ή τις έδρες κάθε εκλογικής περιφέρειας καταλαμβάνει ο συνδυασμός που συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο αριθμό ψήφων. Τα αναλογικά συστήματα είναι αντιπροσωπευτικότερα και ενισχύουν τον πλουραλισμό και τη συμμετοχή περισσότερων κοινοβουλευτικών ομάδων στη Βουλή, ενώ τα πλειοψηφικά συστήματα ευνοούν τον δικομματισμό. Το πλεονέκτημα των αναλογικών συστημάτων είναι ότι εξασφαλίζουν το διάλογο στο πλαίσιο της Βουλής, καταλήγουν όμως συχνά στην υποστήριξη κυβερνήσεων συνασπισμού, μικρής βιωσιμότητας και διάρκειας, ενώ τα πλειοψηφικά συστήματα δεν εξασφαλίζουν μεν την συμμετοχή αλλά επιτυγχάνουν την υποστήριξη σταθερών και αυτοδύναμων κυβερνήσεων.

Ας δώσουμε ένα παράδειγμα της διαφοράς τους: Αν σε μια εκλογική περιφέρεια έχουμε συνολικά πέντε έδρες διαθέτουμε αναλογικό σύστημα, αυτές οι έδρες μπορεί να κατανεμηθούν μέχρι και σε πέντε συνολικά κόμματα. Αν όμως έχουμε πλειοψηφικό σύστημα, όλες τις έδρες θα τις πάρει μόνο ένα κόμμα, ο συνδυασμός ο οποίος πλειοψήφησε, έστω και αν προηγείται κατά μια μόνον ψήφο. Ακριβώς επειδή και τα δύο αυτά είδη εκλογικών συστημάτων εμφανίζουν και πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, στην πράξη, συνήθως, τα εκλογικά συστήματα έχουν μεικτό χαρακτήρα συνδυάζουν δηλαδή στοιχεία και της μιας και της άλλης κατηγορίας.

Ένα τέτοιο είδους σύστημα είναι το ελληνικό εκλογικό σύστημα, ενισχυμένης αναλογικής ή μικτής αναλογικής. Πρόκειται για μεικτό αναλογικό εκλογικό σύστημα, δηλαδή για εκλογικό σύστημα με συνδυασμό αναλογικών και πλειοψηφικών χαρακτηριστικών. Τα πλειοψηφικά αυτά χαρακτηριστικά είναι τα εξής: α) η μη δυνατότητα εισόδου στη Βουλή, κόμματος το οποίο δεν έχει συγκεντρώσει το 3% των ψήφων στο σύνολο της επικράτειας, β) η ύπαρξη δύο κατανομών των ψηφοδελτίων, όπου στη δεύτερη ενισχύεται το πρώτο σε συνολικές ψήφους κόμμα, γ) η χορήγηση bonus πενήντα (50) εδρών στο πρώτο κόμμα και γ) η ύπαρξη μονοεδρικών περιφερειών, όπου και αναγκαστικά αντιπροσωπεύεται μόνο το πλειοψηφών κόμμα (Χρυσόγονος, 2014).

Συνολικά οι έδρες σε όλη την ελληνική επικράτεια είναι πενήντα έξι (56). Ειδικά στην περίπτωση των ευρωεκλογών ωστόσο, οι εκλογές διενεργούνται στο σύνολο της επικράτειας, με ενιαία ψηφοδέλτια επικρατείας, χωρίς να υπάρχει διαχωρισμός σε εκλογικές περιφέρειες. Εντούτοις, όσον αφορά τις βουλευτικές εκλογές, η διαίρεση της χώρας εμφανίζεται επιβεβλημένη αφού το Σύνταγμα αναφέρεται σε εκλογικές περιφέρειες (χρησιμοποιώντας δηλαδή πληθυντικό) και επειδή η τοπική τους κατανομή ενισχύει και την τοπική αντιπροσώπευσή, αφού διαφορετικά οι περισσότεροι υποψήφιοι θα προέρχονταν από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Σε επίπεδο επικρατείας, το Σύνταγμα δίνει κατ' εξαίρεση τη δυνατότητα εκλογής ποσοστού, έως και του ενός εικοστού (1/20) του συνολικού αριθμού των βουλευτών. Πρόκειται για τους περίφημους βουλευτές επικρατείας οι οποίοι εκλέγονται με δεσμευμένα ψηφοδέλτια, κοινά για όλη την επικράτεια, χωρίς σταυρό και με βάση τη συνολική δύναμη κάθε κόμματος, του συνολικού δηλαδή ποσοστού που κάθε κόμμα συγκεντρώνει. Οι βουλευτές αυτοί που σήμερα είναι συνολικά δώδεκα (12) είναι συνήθως πρόσωπα, που εξ αιτίας της προσωπικότητας ή της προσφοράς τους στην πολιτική ζωή, τα κόμματα θέλουν να τα απαλλάξουν από την αβέβαιη διαδικασία εκλογής με σταυροδοσία.

Οι εγγυήσεις των βουλευτικών εκλογών ισχύουν και για τις υπόλοιπες εκλογικές διαδικασίες, τις ευρωεκλογές και τις εκλογές οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης. Εκτός από τις διαφορές τις οποίες επισημάναμε όσον αφορά την αρχή της αμεσότητας στις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι σε αυτές ισχύει ειδικό εκλογικό σύστημα, με πλειοψηφικά χαρακτηριστικά, το οποίο επιτρέπει την ανάδειξη του πλειοψηφούντος συνδυασμού, εφόσον αυτός συγκεντρώσει ποσοστό 50% σε έναν δήμο ή νομαρχία.

3.6.2. Τα δημοψηφίσματα κατά το άρθρο 44 § 2 Σ

Ειδικά κατοχυρωμένη μορφή συμμετοχής του εκλογικού σώματος στο πολιτικό γίγνεσθαι αποτελεί ο θεσμός του δημοψηφίσματος, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 44 § 2 Σ. Το άρθρο αυτό κατοχυρώνει δύο είδη δημοψηφίσματος. Πρώτον, αυτό που αφορά σε «κρίσιμα εθνικά θέματα». Όσον αφορά τα διαδικαστικά ζητήματα, το δημοψήφισμα αυτό προκηρύσσεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου και απόφαση που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών (151). Το προεδρικό διάταγμα με το οποίο προκηρύσσεται το δημοψήφισμα αυτό συνοπογράφεται από το Υπουργικό Συμβούλιο.

Με την αναθεώρηση του 1986, η αρμοδιότητα προκήρυξης δημοψηφίσματος που ανήκε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας μεταβιβάστηκε στην Κυβέρνηση, που ως όργανο αρμόδιο για την άσκηση της γενικής πολιτικής (άρθρο 82 § 1 Σ) είναι και αυτή που θα προσδιορίσει το περιεχόμενο του κρίσιμου εθνικού θέματος, ενώ διαθέτει και την αρμοδιότητα της υποβολής της σχετικής πρότασης στη Βουλή (Βενιζέλος, 2008). Η προκήρυξη του δημοψηφίσματος από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας δεν δικαιολογεί την ανάμειξη ή παρέμβασή του στις επιλογές της Κυβέρνησης και ο ρόλος του πλέον είναι καθαρά τυπικός και συμβολικός. Πράγματι, η ερμηνεία του τι αποτελεί ή όχι κρίσιμο εθνικό θέμα, ανήκει αποκλειστικά στην Κυβέρνηση χωρίς να είναι δυνατό να ελεγχθεί από κανένα άλλο όργανο του κράτους. Στη θεωρία, εθνικά θέματα, ικανά να αποτελέσουν περιεχόμενο του δημοψηφίσματος αυτού είναι όσα σχετίζονται με την εξωτερική πολιτική ή και άμυνα. Παραδείγματα εθνικών δημοψηφισμάτων μπορούμε να αντλήσουμε από άλλες έννομες τάξεις, όπως για παράδειγμα το Κυπριακό δημοψήφισμα για στο σχέδιο Ανάν, ενώ στην δική μας έννομη τάξη η διενέργεια δημοψηφίσματος έχει συζητηθεί για το ζήτημα της ονομασίας των Σκοπίων αλλά και για την έγκριση της Συνταγματικής Συνθήκης της Ρώμης, ενώ εθνικό ήταν το πρόσφατο δημοψήφισμα το οποίο διενεργήθηκε την 5 Ιουλίου 2015 υπέρ ή κατά της αποδοχής των όρων του τρίτου Μνημονίου Συνεννόησης.

Το δημοψήφισμα για εθνικό θέμα θεωρείται από κάποιους συνταγματολόγους, ως συμβουλευτικό (δηλαδή το αποτέλεσμα του δεν παράγει καμία δέσμευση προς την Κυβέρνηση), ενώ από άλλους ως δεσμευτικό επί της αρχής, γεγονός που σημαίνει ότι δεσμεύει την πολιτική εξουσία να κινηθεί ως προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, χωρίς όμως να την κατευθύνει ή να την περιορίζει ως προς τα μέσα ή τους τρόπους. Η δεύτερη άποψη φαίνεται συνεπέστερη προς τη δημοκρατική αρχή, αφού πάντως από τη στιγμή που η Κυβέρνηση έχει την ευθύνη για τη διενέργειά του, φαίνεται καθαρή η πρόθεσή της να αυτοδεσμευτεί από το αποτέλεσμά του.

Το δεύτερο δημοψήφισμα είναι αυτό που αφορά σε ψηφισμένο νομοσχέδιο, εκτός από τα δημοσιονομικά, το οποίο ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα. Ως προς τα διαδικαστικά του χαρακτηριστικά, το δημοψήφισμα αυτό προκηρύσσεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ενώ και στο βαθμό που εντάσσεται στη νομοθετική αρμοδιότητα, προτείνεται από τη Βουλή, από εκατόν είκοσι βουλευτές (120) ενώ αποφασίζεται από εκατόν ογδόντα (180) βουλευτές (Χρυσανθάκης et al., 2007). Το διάταγμα με το οποίο προκηρύσσεται το δημοψήφισμα αυτό, προσυπογράφεται από τον Πρόεδρο της Βουλής (άρθρο 35 § 3 Σ). Το τι αποτελεί ή όχι κρίσιμο κοινωνικό ζήτημα αποτελεί εδώ αρμοδιότητα της Βουλής, ενώ πάντως το δημοψήφισμα αυτό διαφοροποιεί από το προηγούμενο, η ύπαρξη ψηφισμένου νομοσχεδίου, εξαιρουμένων όσων έχουν δημοσιονομικό χαρακτήρα. Δεν αποκλείεται, πάντως, ένα κοινωνικό ζήτημα να διαθέτει και εθνικές διαστάσεις. Για παράδειγμα, η κατασκευή και η λειτουργία ενός εργοστασίου πυρηνικής ενέργειας στα νησιά του Αιγαίου, μπορεί να αποτελεί και κρίσιμο εθνικό θέμα (αφού κληροδοτείται ένας κίνδυνος για το περιβάλλον στις μελλοντικές γενιές) αλλά και σοβαρό κοινωνικό ζήτημα (αφού μπορεί να έχει επιρροή στην υγεία και τον τουρισμό των περιοχών). Το δημοψήφισμα αυτό έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, και αν τυχόν απορριφθεί αναστέλλει την έκδοση και δημοσίευση του νομοσχεδίου, ενώ κατά κάποιους θεωρητικούς του συνταγματικού δικαίου, οι συνέπειες αυτές είναι μόνον αναβλητικές, μπορεί δηλαδή η Βουλή που θα προκύψει από νέες εκλογές, να ολοκληρώσει τελικά τη διαδικασία προαγωγής του σε νόμο.

3.7. Η Βουλή και ο βουλευτής

Η Βουλή αποτελεί το άμεσο και συλλογικό όργανο του κράτους το οποίο ασκεί κατά βάση τη νομοθετική διαδικασία και από την εμπιστοσύνη και τον έλεγχο του οποίου εξαρτάται η Κυβέρνηση. Το Σύνταγμα του 1975 επέλεξε το σύστημα της μιας και ενιαίας Βουλής, της μονήρους δηλαδή Βουλής (μονοκαμεραλισμός), προβλέποντας την ύπαρξη και λειτουργία ενός μόνο αντιπροσωπευτικού σώματος. Αντίθετα, στις περισσότερες ευρωπαϊκές πολιτείες είναι πολύ πιο συνηθισμένη η ύπαρξη δύο αντιπροσωπευτικών σωμάτων (δικαμεραλισμός). Ο δικαμεραλισμός εμφανίζεται συνήθως σε ομοσπονδιακά κράτη ή σε κράτη στα οποία το δεύτερο αντιπροσωπευτικό σώμα ανήκει στην παράδοσή τους. Έτσι, στις ΗΠΑ έχουμε τη Γερουσία και τη Βουλή των Αντιπροσώπων (που συνεδριάζουν ως Κογκρέσο), στην Ιταλία εκτός από την Βουλή των Αντιπροσώπων υφίσταται και η Γερουσία, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο, υπάρχει η Βουλή των Λόρδων και η Βουλή των Κοινοτήτων. Η Γερμανία διαθέτει Ομοσπονδιακή Βουλή και Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, ενώ και στη Γαλλία αναγνωρίζονται Βουλή και Γερουσία. Γερουσία λειτούργησε στην Ελλάδα επί Όθωνα και προβλέπονταν στο Σύνταγμα του 1844, ενώ η ύπαρξη Γερουσίας προβλέπονταν και από το Σύνταγμα του 1927.

3.7.1. Η ανάδειξη των Βουλευτών

Κατά το άρθρο 51 §1 Σ ορίζεται ότι: «Ο αριθμός των βουλευτών ορίζεται με νόμο, δεν μπορεί όμως να είναι μικρότερος από διακόσιους ούτε μεγαλύτερος από τριακόσιους». Σήμερα, ο αριθμός των μελών της Βουλής είναι τριακόσιοι (300), δώδεκα (12) από τους οποίους εκλέγονται στο σύνολο της επικράτειας. Τα προσόντα εκλογιμότητας, του παθητικού δηλαδή εκλογικού δικαιώματος ή του δικαιώματος του εκλέγεσθαι προβλέπονται στο άρθρο 55 §1 Σ. Ειδικότερα, για να εκλεγεί κάποιος ως βουλευτής θα πρέπει να διαθέτει: α) την ελληνική ιθαγένεια, β) την ηλικία των είκοσι πέντε ετών, συμπληρωμένων κατά την ημέρα της εκλογής του και γ) το δικαίωμα του εκλέγειν, δηλαδή να έχει εγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους και να μην έχει στερηθεί τα εκλογικά του δικαιώματα λόγω δικαιοπρακτικής ανικανότητας ή στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων συνέπεια ποινικής καταδίκης. Η έλλειψη των προϋποθέσεων αυτών, οδηγεί στην αυτοδίκαιη έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα σύμφωνα με το άρθρο 55 §2 Σ. Παρά το γεγονός ότι τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου δεν χρειάζεται να διαθέτουν την βουλευτική ιδιότητα, οι προϋποθέσεις αυτές ισχύουν και γι' αυτά.

Ειδικότερα, στα άρθρα 56 και 57 Σ προσδιορίζονται τα κωλύματα και τα ασυμβίβαστα του βουλευτή. Τα κωλύματα αποτελούν ιδιότητες που ο βουλευτής δεν πρέπει να διαθέτει πριν από την εκλογή του ως βουλευτή, κατά το στάδιο δηλαδή της ανακήρυξής του, ενώ τα ασυμβίβαστα αποτελούν ιδιότητες τις οποίες ο βουλευτής δεν πρέπει να διαθέτει μετά από την εκλογή του. Οι απαγορεύσεις αυτές αποσκοπούν στην όσο το δυνατόν συνεπέστερη και αμερόληπτη άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, στον μη επηρεασμό του εκλογικού σώματος από κάποιες ιδιότητες που μπορεί να διαθέτει ο βουλευτής κατά το στάδιο πριν την εκλογή του (κωλύματα), και στη μη εκμετάλλευση της βουλευτικής του θέσης (ασυμβίβαστα).

Ειδικότερα τα κωλύματα διακρίνονται σε απόλυτα, σχετικά και τοπικά με βάση το άρθρο 56 Σ.

Σχετικό κώλυμα εκλογιμότητας (άρθρο 56 §1 Σ), είναι αυτό το οποίο μπορεί να αρθεί αν ο ενδιαφερόμενος παραιτηθεί από την ιδιότητα που συνιστά κώλυμα πριν από την ανακήρυξή του ως υποψηφίου Βουλευτή. Το σχετικό κώλυμα αφορά όσους διαθέτουν την ιδιότητα: α) του έμμισθου δημοσίου υπαλλήλου και λειτουργού, β) του υπηρετούντος των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας, γ) του υπαλλήλου Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, δ) του δημάρχου και πλέον του περιφερειάρχη (Ν. 3852/2010), ε) του διοικητή ή υποδιοικητή ή προέδρου ή διευθύνοντα σύμβουλου ή εντεταλμένου συμβούλου διοικητικού συμβουλίου Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου ή δημόσιας ή δημοτικής επιχείρησης, κρατικού νομικού προσώπου ή δημόσιας επιχείρησης ή ακόμη και επιχείρησης την διοίκηση της οποίας ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος επιχειρήσεων των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Απόλυτο κώλυμα εκλογιμότητας, το οποίο δεν αίρεται με παραίτηση έχουν οι πολιτικοί και οι στρατιωτικοί υπάλληλοι που έχουν αναλάβει να παραμείνουν στην υπηρεσία για ορισμένο χρονικό διάστημα, για ορισμένη δηλαδή θητεία και για όσο χρόνο αυτή διαρκεί (άρθρο 56 §4 Σ). Απόλυτο κώλυμα συνιστά και οι έλλειψη κάποιας ή κάποιων από τις προϋποθέσεις εκλογιμότητας (είκοσι πέντε έτη, δικαίωμα του εκλέγειν, ελληνική ιθαγένεια).

Τοπικό κώλυμα (άρθρο 56 § 3 Σ) διαθέτουν κάποιες κατηγορίες προσώπων, οι οποίες δεν μπορούν να εκλεγούν βουλευτές σε όποια εκλογική περιφέρεια υπηρέτησαν ή σε όποια εκλογική περιφέρεια εκτείνονταν η αρμοδιότητά τους, μέσα στους τελευταίους δεκαοκτώ μήνες της τετραετούς βουλευτικής περιόδου. Ειδικότερα, τέτοιου είδους κώλυμα διαθέτουν: α) οι διοικητές, υποδιοικητές, πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων, διευθύνοντες και εντεταλμένοι σύμβουλοι των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, των κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου και των δημοσίων επιχειρήσεων ή άλλων επιχειρήσεων, τη διοίκηση των οποίων ορίζει άμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος, β) τα μέλη των ανεξάρτητων αρχών που συγκροτούνται και λειτουργούν σύμφωνα με το άρθρο 101Α, καθώς και των αρχών που από τον νόμο ορίζονται ως ανεξάρτητες ή ρυθμιστικές, γ) οι ανώτεροι και ανώτατοι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας, δ) οι έμμισθοι υπάλληλοι του Δημοσίου, των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των επιχειρήσεων τους, καθώς και των νομικών προσώπων και επιχειρήσεων της περίπτωσης υπό α) που κατείχαν θέση προϊσταμένου οργανικής μονάδας επιπέδου διεύθυνσης ή άλλη αντίστοιχη και ε) οι γενικοί ή ειδικοί γραμματείς υπουργείων ή αυτοτελών γενικών γραμματειών ή περιφερειών και όσοι ο νόμος εξομοιώνει με αυτούς.

Από τα παραπάνω κωλύματα εξαιρούνται οι καθηγητές πανεπιστημίου, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 56 §2 Σ: «Νόμος ορίζει τον τρόπο της αναπλήρωσής τους· κατά τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου αναστέλλεται η άσκηση των αρμοδιοτήτων των σχετικών με την ιδιότητα του καθηγητή που εκλέχθηκε». Θα

πρέπει να σημειωθεί ότι αρμόδιο δικαστήριο για να κρίνει τις ενστάσεις κατά εκλεγέντων βουλευτών που είχαν κώλυμα για την εκλογή τους, είναι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100 Σ, το οποίο συχνά και επειδή διαθέτει και γενική αρμοδιότητα επί του ελέγχου των εκλογών αποκαλείται «εκλογοδικείο».

Αντίστοιχα, στο άρθρο 57 του Σ καθιερώνονται ιδιότητες του βουλευτή, οι οποίες είναι ασυμβίβαστες με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων. Πρόκειται για ιδιότητες που αφορούν το βουλευτή μετά το χρόνο της εκλογής του, και η καθιέρωση τους στο Σύνταγμα αποσκοπεί στην αποτροπή της εκμετάλλευσης του βουλευτικού αξιώματος για προσωπικούς ή ιδιωτικούς σκοπούς του βουλευτή και όχι για την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος. Το Σύνταγμα θεωρεί ασυμβίβαστη με την άσκηση του βουλευτικού αξιώματος: α) τη συμμετοχή του βουλευτή ως ιδιοκτήτη, εταίρου, μετόχου, διοικητή, διαχειριστή, μέλος του διοικητικού συμβουλίου, γενικού διευθυντή ή αναπληρωτή σε επιχείρηση η οποία (i) αναλαμβάνει έργα, μελέτες ή προμήθειες του Δημοσίου ή παρέχει υπηρεσίες προς το Δημόσιο ή συνάπτει με το Δημόσιο συμβάσεις αναπτυξιακού ή επενδυτικού χαρακτήρα, (ii) απολαμβάνει ειδικά προνόμια, (iii) κατέχει ή διαχειρίζεται ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό σταθμό ή εκδίδει εφημερίδα πανελληνίας κυκλοφορίας, (iv) ασκεί κατά παραχώρηση δημόσια υπηρεσία ή δημόσια επιχείρηση ή επιχείρηση κοινής ωφελείας, (v) μισθώνει για εμπορικούς λόγους ακίνητα του δημοσίου.

Σε περίπτωση που στο πρόσωπο του βουλευτή μετά την εκλογή του συντρέχει κάποια από αυτές τις ασυμβίβαστες ιδιότητες, αυτός υποχρεώνεται σύμφωνα με το άρθρο 57 §2 Σ, μέσα σε οχτώ (8) μέρες από όταν η εκλογή του γίνει οριστική, να δηλώσει με δήλωση του μεταξύ βουλευτικού αξιώματος και των ασυμβίβαστων, σύμφωνα με το Σύνταγμα, ιδιοτήτων. Σύμφωνα τέλος, με το άρθρο 57 § 3Σ, οι βουλευτές που αποδέχονται κάποια από τις ασυμβίβαστες αυτές ιδιότητες, ενώ διαθέτουν το βουλευτικό αξίωμα ή διαθέτουν ιδιότητες που αποτελούν κώλυμα, εκπίπτουν αυτοδίκαια από το βουλευτικό αξίωμα.

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο είναι το αρμόδιο δικαστήριο για την εκδίκαση όλων των ενστάσεων που αφορούν κωλύματα, ασυμβίβαστα, το κύρος των βουλευτικών εκλογών αλλά και των δημοψηφισμάτων σύμφωνα με τα άρθρο 58 Σ, αλλά και 110 § 1, α', β', γ' Σ. Σε όλες τις περιπτώσεις που το Σύνταγμα σε περίπτωση απόλυτου κωλύματος ή ασυμβίβαστου προβλέπει αυτοδίκαιη έκπτωση του Βουλευτή, αυτή διαπιστώνεται από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο.

Ο βουλευτής ανακηρύσσεται υποψήφιος με την υποβολή αίτησης και την ανακήρυξή του ως υποψηφίου, από το κατά τόπον αρμόδιο Πρωτοδικείο της εκλογικής περιφέρειας στην οποία επιθυμεί να θέσει υποψηφιότητα. Τα δικαστήρια όμως αυτά δεν είναι αρμόδια να ελέγξουν το κατά πόσον διαθέτει τα προσόντα εκλογιμότητας, αρμοδιότητα που διαθέτει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Η βουλευτική ιδιότητα αποκτάται με την εκλογή του βουλευτή, αυτοδίκαια, χωρίς δηλαδή να απαιτείται κάποια σχετική δήλωση αποδοχής από την πλευρά του. Η απόφαση του Πρωτοδικείου με την οποία ανακηρύσσεται η εκλογή του βουλευτή διαθέτει καθαρά αναγνωριστικό χαρακτήρα. Μετά την εκλογή του και σε προθεσμία δεκαπέντε ημερών (15) από την έκδοση της απόφασης της ανακήρυξης από το Πρωτοδικείο είναι δυνατόν να κατατεθούν ενστάσεις κατά της εκλογής, αν δε αυτή προθεσμία περάσει άπρακτη ή αν εκδοθεί απόφαση απορριπτική της ένστασης, η εκλογή του βουλευτή οριστικοποιείται. Για να ασκήσει τα καθήκοντα του, ο βουλευτής δεσμεύεται με όρκο πίστης και υπακοής στο Σύνταγμα, καθώς και ευσυνείδητης υπακοής στους νόμους και στα βουλευτικά του καθήκοντα (άρθρο 59 Σ).

Απώλεια της βουλευτικής ιδιότητας επέρχεται με το θάνατο, την παραίτηση του βουλευτή, τη διάλυση της Βουλής ή τη λήξη της βουλευτικής θητείας. Το ίδιο αποτέλεσμα επιφέρει και η αποδοχή από τον βουλευτή ιδιοτήτων ασυμβίβαστων με το βουλευτικό του αξίωμα αλλά και την ακύρωση εκλογής, λόγω κωλύματος από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο.

3.7.2. Η νομική θέση του βουλευτή

Σύμφωνα με την §2 του άρθρου 51 Σ: «οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος». Πρόκειται για την αντιπροσωπευτική αρχή που σηματοδοτεί την σχέση του βουλευτή, όχι με το έθνος, που ανάγεται σε μια ιστορικά προγενέστερη χρονική περίοδο αλλά με το λαό. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, ο βουλευτής είναι υποχρεωμένος να αντιπροσωπεύει το λαό στο σύνολο του, καθώς και το γενικό συμφέρον και όχι μόνον τους πολίτες της εκλογικής περιφέρειας στην οποία εκλέγεται. Ο βουλευτής τελεί προς τους ψηφοφόρους του, όπως επισημάνθηκε σε μια σχέση ελεύθερης εντολής, δεσμευόμενος στις αποφάσεις του αποκλειστικά από την συνείδηση του. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 60 Σ: «Οι βουλευτές έχουν απεριόριστο το δικαίωμα της γνώμης και της ψήφου κατά συνείδηση».

Το Σύνταγμα για να διασφαλίσει την απρόσκοπτη άσκηση των καθηκόντων των βουλευτών τους προστατεύει, παρέχοντάς τους τη βουλευτική ασυλία. Περαιτέρω, η βουλευτική ασυλία αναλύεται στο ανεύθυνο και ακαταδίωκτο του βουλευτή. Πρόκειται για θεσμικές εγγυήσεις, για θεσμούς δηλαδή που δεν προστατεύουν τον βουλευτή ως συγκεκριμένο πρόσωπο ή υποκείμενο αλλά την ιδιότητα του και αποτελούν μέσα προάσπισης του κύρους της Βουλής ως θεσμού. Το ανεύθυνο αποσκοπεί στην προστασία του βουλευτή ως προς τις πολιτικές του ιδιότητες, ενώ το ακαταδίωκτο προασπίζει την προσωπική του κατάσταση (Τσάτσος, 2010).

Το ανεύθυνο του Βουλευτή προσδιορίζεται στο άρθρο 61 Σ το οποίο και ορίζει ότι: «Ο βουλευτής δεν καταδιώκεται ούτε εξετάζεται με οποιονδήποτε τρόπο για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων». Ο βουλευτής προστατεύεται για το ανεύθυνο όσον αφορά την ψήφο του, την οποία και παρέχει στο χώρο του κοινοβουλίου, κατά τις συνταγματικά προβλεπόμενες διαδικασίες, όπως για παράδειγμα το νομοθετικό έργο, η εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας ή η συνταγματική αναθεώρηση. Ως προς την άσκηση των καθηκόντων αυτών, ο βουλευτής είναι ανεύθυνος, τόσο έναντι του εκλογικού σώματος, όσο και έναντι του κόμματός του. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να χάσει τη βουλευτική του ιδιότητα ακόμη και αν διαφωνήσει με την κομματική γραμμή (μπορεί όμως να διαγραφεί από την κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος). Το δεύτερο σκέλος του ανεύθυνου αφορά την διατύπωση πολιτικής γνώμης από τον βουλευτή. Θα πρέπει να δεχθούμε ότι η προστασία αυτή δεν παρέχεται μόνο στην άσκηση της πολιτικής του έκφρασης εντός του κοινοβουλίου, αλλά οπουδήποτε κι αν αυτός εκφράζεται πολιτικά, πχ. σε μια ραδιοφωνική ή τηλεοπτική εκπομπή, σε μια πολιτική ομιλία ή συγκέντρωση. Ο μόνος περιορισμός που μπορεί να υποστεί ο βουλευτής, όσον αφορά την διατύπωση της πολιτικής του έκφρασης, αφορά τη διάπραξη συκοφαντικής δυσφήμισης σε βάρος κάποιου (άρθρο 61 § 2 Σ). Στην περίπτωση αυτή, είναι δυνατή με άδεια της Βουλής, η δίωξή του στα ποινικά δικαστήρια. Το βουλευτικό ανεύθυνο, το οποίο αφορά γνώμη ή ψήφο, κατά τα άλλα προστατεύει το βουλευτή ακόμη και αφού στερηθεί την βουλευτική του ιδιότητα, ισοβίως δηλαδή. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί ούτε αν απολέσει την βουλευτική ιδιότητα, να διωχθεί για ψήφο που έδωσε ή γνώμη που διατύπωσε κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Η βουλευτική ασυλία περιλαμβάνει και το θεσμό του ακαταδίωκτου, το οποίο αναφέρεται σε αξιόποινες πράξεις τις οποίες τελεί ο βουλευτής, ακόμη και στην προσωπική ή ιδιωτική του ζωή. Το ακαταδίωκτο προσδιορίζεται στο άρθρο 62 Σ και ειδικότερα στην §1, η οποία ορίζει ότι, «Όσο διαρκεί η βουλευτική περίοδος ο βουλευτής δεν διώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με άλλο τρόπο περιορίζεται χωρίς άδεια του Σώματος». Το ακαταδίωκτο αφορά την οποιαδήποτε ποινική δίωξη, ανάκριση ή προανάκριση, προκαταρκτική εξέταση και φυσικό περιορισμό, προφυλάκιση, ή και εκδίκαση υποθέσεως ενός βουλευτή στα ποινικά δικαστήρια. Το ακαταδίωκτο καλύπτει το βουλευτή μόνον εφόσον διαθέτει τη βουλευτική ιδιότητα, ενώ η προστασία που παρέχει είναι δυνατόν να αρθεί με ειδική άδεια της Βουλής (άρθρο 62 §1 Σ). Άδεια δεν απαιτείται για τα αυτόφωρα κακούργηματα (πχ. ανθρωποκτονία), οπότε και ο βουλευτής δεν καλύπτεται από τη βουλευτική ασυλία και μπορεί άμεσα να δικαστεί. Η βουλευτική ασυλία προστατεύει το βουλευτή μόνο για όσο χρονικό διάστημα διαρκεί η βουλευτική περίοδος, κατά τη διάρκεια της οποίας δεν παραγράφονται οι αξιόποινες πράξεις του βουλευτή.

Συμπυκνώνοντας, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το ακαταδίωκτο διαφέρει από το ανεύθυνο στα εξής σημεία:

- Το ανεύθυνο αναφέρεται σε δραστηριότητες που έχουν άμεση σχέση με τα βουλευτικά καθήκοντα, ενώ το ακαταδίωκτο σε οποιαδήποτε αξιόποινη πράξη του βουλευτή με εξαίρεση τα αυτόφωρα κακούργηματα.
- Το ανεύθυνο καλύπτει πάντοτε τον βουλευτή, ενώ το ακαταδίωκτο μόνον για το χρονικό διάστημα που αυτός καλύπτεται από την βουλευτική ιδιότητα.
- Το ανεύθυνο αποτελεί απόλυτη προστασία με εξαίρεση την περίπτωση της συκοφαντικής δυσφήμισης, όπου και μετά από άδεια της Βουλής μπορεί να διωχθεί, αντίθετα, το ακαταδίωκτο μπορεί να αρθεί σε κάθε περίπτωση με ειδική άδεια της Βουλής.
- Το ακαταδίωκτο αναφέρεται περιοριστικά στις ποινικές δίωξεις που μπορεί να υποστεί ο βουλευτής, ενώ το ανεύθυνο αναφέρεται σε κάθε μορφή δίωξης ενώπιον των πολιτικών ή και των ποινικών δικαστηρίων.

Το Σύνταγμα διασφαλίζει στον Βουλευτή μια επιπλέον θεσμική εγγύηση της απρόσκοπτης άσκησης των καθηκόντων του, το δικαίωμα του να αρνηθεί να μαρτυρήσει για πληροφορίες που δέχθηκε ή έδωσε κατά

την άσκηση των καθηκόντων του, αφού σύμφωνα με το άρθρο 61 §3 Σ: «Ο βουλευτής δεν έχει υποχρέωση μαρτυρίας για πληροφορίες που περιήλθαν σ' αυτόν ή δόθηκαν από αυτόν κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ούτε για τα πρόσωπα που του εμπιστεύτηκαν τις πληροφορίες ή στα οποία αυτός τις έδωσε».

Ο βουλευτής επιπλέον και σύμφωνα με το άρθρο 63 § 1 Σ, δικαιούται αποζημίωση η οποία και καθορίζεται με απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής, ενώ απολαμβάνει συγκοινωνιακή, ταχυδρομική και τηλεφωνική ατέλεια, ούτως ώστε να διευκολύνεται κατά την άσκηση των καθηκόντων του, την έκταση της οποίας προσδιορίζει η Ολομέλεια του Κοινοβουλίου (άρθρο 63 §2 Σ).

3.7.3. Η διάρκεια και η λήξη της θητείας της Βουλής

Η Βουλή εκλέγεται για θητεία τεσσάρων ετών. Το χρονικό αυτό διάστημα αποκαλείται βουλευτική περίοδος, μπορεί όμως να διαρκέσει και λιγότερο αν η Βουλή διαλυθεί πρόωρα. Την έναρξη της βουλευτικής περιόδου την κηρύσσει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος κηρύσσει και την λήξη της. Η βουλευτική περίοδος είναι δυνατόν να ξεπεράσει τα τέσσερα χρόνια, της προβλεπόμενης από το Σύνταγμα θητείας της στις εξής περιπτώσεις: α) σε περίπτωση πολέμου (άρθρο 53 §3 Σ), β) σε περίπτωση κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, οπότε αν η Βουλή έχει διαλυθεί, θα πρέπει να συγκληθεί για να εγκρίνει την λήψη των μέτρων κατάστασης πολιορκίας (άρθρο 48 §2 Σ) και γ) σε περίπτωση που ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αδυνατεί να ασκήσει τα καθήκοντά του για χρονικό διάστημα πέρα των τριάντα ημερών, οπότε αν η Βουλή έχει διαλυθεί, συγκαλείται υποχρεωτικά για να αποφασίσει αν υφίσταται ανάγκη εκλογής νέου Προέδρου (άρθρο 34 §2 Σ).

Κάθε βουλευτική περίοδος χωρίζεται σε βουλευτικές συνόδους. Στη διάρκεια των συνόδων αυτών, η Βουλή οργανώνεται και λειτουργεί ως Ολομέλεια. Μεταξύ των βουλευτικών συνόδων λειτουργούν τα τμήματα διακοπής των εργασιών της Βουλής. Κατά τα διαστήματα αυτά, η Ολομέλεια θεωρείται απύσασ, ενώ συνεδριάζουν μόνον τα τμήματα διακοπών. Τις συνόδους της Βουλής τις διαχωρίζουμε σε τακτικές, έκτακτες και ειδικές. Η τακτική σύνοδος συγκαλείται μια φορά το χρόνο, είτε με ρυθμιστικό προεδρικό διάταγμα, είτε και αυτοδικαίως την πρώτη Δευτέρα του μήνα Οκτωβρίου (άρθρο 64 §1 Σ). Την έναρξη της βουλευτικής περιόδου μπορεί να την κηρύξει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και μέσω του Πρωθυπουργού (άρθρο 40 § 1Σ). Η λήξη της βουλευτικής συνόδου κηρύσσεται πάντοτε με ρυθμιστικό προεδρικό διάταγμα. Η διάρκειά της είναι τουλάχιστον πέντε μήνες, ενώ θα πρέπει να έχει ψηφιστεί στο χρονικό αυτό διάστημα ο κρατικός προϋπολογισμός (άρθρο 64 § 2 Σ). Η τακτική σύνοδος διακρίνεται από την έκτακτη, την οποία ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει όποτε το κρίνει εύλογο.

Εκτός από την τακτική και την έκτακτη σύνοδο, το Σύνταγμα προβλέπει ειδικές συνόδους. Η προκήρυξη μιας ειδικής συνόδου προϋποθέτει η Βουλή να μην τελεί σε τακτική ή έκτακτη σύνοδο. Ειδικότερα: α) αν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αδυνατεί να ασκήσει τα καθήκοντά του για περισσότερες από τριάντα μέρες, συγκαλείται η Βουλή για να αποφασίσει την εκλογή νέου Προέδρου (άρθρο 34 §2 Σ), β) αν η Βουλή έχει διαλυθεί ή δεν έχει συγκροτηθεί ακόμη σε σώμα συγκαλείται για να εκλέξει Πρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 32 § 5, γ' Σ), γ) κατά την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, οπότε αν η Βουλή απουσιάζει συγκαλείται σε ειδική σύνοδο για να εγκρίνει το διάταγμα εφαρμογής του σχετικού νόμου (άρθρο 48 §2 Σ), δ) αν έχουν διακοπεί οι εργασίες της Βουλής, συγκαλείται αυτή για να αποφανθεί για τη χορήγηση πρότασης εμπιστοσύνης προς τη νέα Κυβέρνηση.

Η θητεία της Βουλής, όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, διαρκεί τέσσερα έτη, μπορεί όμως να λήξει και πριν από το χρονικό διάστημα αυτό, οπότε και την ονομάζουμε πρόωρη λήξη της θητείας της Βουλής. Η πρώτη περίπτωση αποτελεί τη φυσιολογική ολοκλήρωση των εργασιών της Βουλής και της βουλευτικής θητείας, ενώ η δεύτερη περίπτωση χαρακτηρίζεται ως πρόωρη διάλυση της Βουλής και από το Σύνταγμα προβλέπεται σε κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις:

- Πρόωρη διάλυση της Βουλής έχουμε όταν η Βουλή αδυνατεί να εκλέξει Πρόεδρο της Δημοκρατίας, στην τρίτη κατά σειρά ψηφοφορία για την εκλογή του (άρθρο 32 § 4 Σ). Στην περίπτωση αυτή εκλογική κυβέρνηση γίνεται η Κυβέρνηση που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Με το διάταγμα διάλυσης της Βουλής προκηρύσσονται και εκλογές που θα πρέπει να διενεργηθούν μέσα σε ένα μήνα. Το σχετικό προεδρικό διάταγμα μπορεί να υπογραφεί και μόνον από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αν ο Πρωθυπουργός δεν το συνυπογράψει (άρθρο 35 § 2, γ' Σ).

- Όταν η Βουλή δεν μπορεί να αναδείξει αυτοδύναμη Κυβέρνηση της εμπιστοσύνης της και εν συνεχεία αποβεί άκαρπη και η διαδικασία των διερευνητικών εντολών, σύμφωνα με το άρθρο 37 §3 Σ. Στην περίπτωση αυτή, τις εκλογές διενεργεί είτε οικουμενική Κυβέρνηση από όλα τα κόμματα της Βουλής, είτε υπηρεσιακή Κυβέρνηση με Πρωθυπουργό έναν εκ των τριών Προέδρων των Ανωτάτων Δικαστηρίων της χώρας (Ελεγκτικό Συνέδριο, Συμβούλιο της Επικρατείας, Άρειος Πάγος).
- Πρόωρη διάλυση της Βουλής έχουμε επίσης, όταν η Κυβέρνηση που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής, προτείνει τη διάλυσή της, πρόωρα πριν την λήξη της θητείας της για την αντιμετώπιση εθνικού ζητήματος εξαιρετικής σημασίας. Αυτή η διάλυση της Βουλής ονομάζεται «αιτιώδης», διότι η Κυβέρνηση θα πρέπει να προβάλει ως αιτία τη διενέργεια κάποιου σημαντικού θέματος και προσδιορίζεται στο άρθρο 41 § 2 Σ. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι δεν επιτρέπεται σύμφωνα με το Σύνταγμα η διάλυση της Βουλής για το ίδιο θέμα. Το διάταγμα διάλυσης της Βουλής προκηρύσσει ταυτόχρονα εκλογές, οι οποίες θα πρέπει να διενεργηθούν μέσα σε ένα μήνα. Το θέμα προσδιορίζεται από την Κυβέρνηση, αφού ανήκει στη γενική αρμοδιότητα που διαθέτει για την άσκηση της γενικής πολιτικής της χώρας, χωρίς να μπορεί να ελεγχθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η πρόωρη διάλυση προτιμάται από τις Κυβερνήσεις, πρώτο διότι αν διαθέτουν την εμπιστοσύνη της Βουλής είναι και οι ίδιες που ως εκλογικές θα διενεργήσουν τις εκλογές (οπότε διατηρούν συμβολικά την εξουσία τους κατά την προεκλογική περίοδο), και δεύτερον διότι εξασφαλίζεται το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού της αντιπολίτευσης. Ο αποκλειστικός προσδιορισμός του εθνικού θέματος από την Κυβέρνηση, δίνει συχνά στην επίκληση του χαρακτήρα προσχηματικό. Παραδείγματα τέτοιων μορφών διάλυσης είναι η επίκληση του σκοπιανού ζητήματος, της ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ, της διεξαγωγής των Ολυμπιακών αγώνων. Η αρμοδιότητα αυτή δόθηκε στην Κυβέρνηση το 1986, και ενίσχυσε την θέση της έναντι τόσο του Προέδρου της Δημοκρατίας όσο και του Κοινοβουλίου. Στην περίπτωση που η διατύπωση του θέματος, δεν έχει προσχηματικό χαρακτήρα, αλλά ουσιαστικό και συνδεθεί με ουσιαστική πολιτική συζήτηση κατά την εκλογική διαδικασία, μπορεί να προσδώσει και δημοψηφισματικό χαρακτήρα στην διεξαγωγή των εκλογών, η οποία δύναται να περιστραφεί γύρω από το εξαιρετικό εθνικό ζήτημα που προκάλεσε την πρόωρη διάλυση της Βουλής.
- Πρόωρη διάλυση της Βουλής, η οποία συνιστά Προεδρική αρμοδιότητα έχουμε σύμφωνα με το άρθρο 41 §1 Σ στην περίπτωση, που στη διάρκεια μιας κοινοβουλευτικής θητείας παραιτηθούν ή καταψηφιστούν δύο κυβερνήσεις και η σύνθεσή τους δεν εμφανίζει κοινοβουλευτική σταθερότητα. Στην περίπτωση αυτή, και αν πληρούνται αυτές οι περιοριστικά τιθέμενες προϋποθέσεις, την ευθύνη της διάλυσης της Βουλής την έχει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος προκηρύσσει εκλογές μέσα σε ένα μήνα, με προεδρικό διάταγμα το οποίο δεν χρειάζεται την προσυπογραφή του Πρωθυπουργού (άρθρο 35 § 2, γ' Σ) . Η αρμοδιότητα αυτή αντικατέστησε την αρμοδιότητα του Προέδρου να διαλύει πρόωρα την Βουλή σε περίπτωση δυσαρμονίας της προς το λαϊκό αίσθημα, ενώ αποσκοπεί στην εξισορρόπηση της λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού, όταν αυτό εμφανίζει προβλήματα αναφορικά με την σταθερότητα της Κυβέρνησης, μέσα από την προσφυγή στην λαϊκή ετυμηγορία και την ανανέωση της εμπιστοσύνης προς τα όργανα της πολιτείας. Εκλογική κυβέρνηση θα είναι η Κυβέρνηση που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής, και αν αυτή δεν υπάρχει, θα ακολουθηθεί η διαδικασία του άρθρου 37 §§ 2, 3 Σ και άρα Κυβέρνηση εκλογική θα είναι η οικουμενική ή η υπηρεσιακή που προβλέπονται στις οικείες διατάξεις.
- Πρόωρες εκλογές έχουμε επίσης στην περίπτωση που η Κυβέρνηση παραιτηθεί συλλογικά, εθελούσια (άρθρο 38 §1 Σ) ή επειδή έχει καταψηφιστεί πρόταση εμπιστοσύνης, ή έχει υπερψηφιστεί πρόταση δυσπιστίας (άρθρα 38 §1 και 84 Σ). Η μορφή αυτή διάλυσης ονομάζεται αναιτιώδης και οδηγεί στη διαδικασία του άρθρου 37 §§ 2, 3 Σ. Εφόσον η Κυβέρνηση που παραιτείται είναι αυτοδύναμη, υπάρχει η βεβαιότητα ότι θα διενεργηθούν εκλογές, η παραπομπή όμως στη διαδικασία των διερευνητικών εκλογών έχει ως συνέπεια την διενέργεια τους από εκλογική Κυβέρνηση είτε οικουμενική είτε υπηρεσιακή.

Σύμφωνα τέλος, με τον γενικό κανόνα που θέτουν οι παράγραφοι 4 και 5 του άρθρου 41 Σ, «Η βουλή που εκλέχθηκε μετά τη διάλυση της προηγούμενης δεν μπορεί να διαλυθεί πριν περάσει ένα έτος αφότου

άρχισε τις εργασίες της». Ο κανόνας αυτός δεν ισχύει στην περίπτωση της αδυναμίας εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας στην τρίτη κατά σειρά ψηφοφορία (άρθρο 32 §4 Σ), οπότε η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικά.

3.7.4. Η εσωτερική οργάνωση της Βουλής: Ο Πρόεδρος της Βουλής και οι κοινοβουλευτικές Επιτροπές

Χαρακτηριστικό της Βουλής είναι η αυτονομία της, η οποία εδράζει στον Κανονισμό της Βουλής (άρθρο 65 Σ). Η αυτονομία της Βουλής αποτελεί προνόμιο, βάσει του οποίου η Βουλή είναι ελεύθερη να οργανώνει την εσωτερική της λειτουργία, χωρίς την παρέμβαση κανενός άλλου κρατικού οργάνου και δεσμευόμενη αποκλειστικά από το Σύνταγμα. Ο Κανονισμός της Βουλής ψηφίζεται από την Ολομέλεια του Κοινοβουλίου και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης από τον Πρόεδρο της Βουλής, ενώ όπως είδαμε εξαιτίας της αποκλειστικότητας του θέματος του δεν μπορεί να ιεραρχηθεί σε σχέση με τις υπόλοιπες πηγές του δικαίου. Ωστόσο, κάθε διάταξη ξένη προς το αντικείμενο της οργάνωσης της λειτουργίας της Βουλής δεν επιτρέπεται να εφαρμοστεί, όπως και το αντίθετο, δηλαδή η ανάμειξη με διάταξη κοινού νόμου στην εσωτερική λειτουργία της Βουλής είναι ανεπίτρεπτη. Την αυτονομία της Βουλής μπορούμε να τη διακρίνουμε σε εσωτερική και εξωτερική. Εσωτερική αυτονομία σημαίνει ότι το κύρος των ρυθμίσεων που θεσπίζει η Βουλή σχετικά με την εσωτερική της οργάνωση και λειτουργία δεν εξαρτάται από την σύμπραξη κανενός άλλου οργάνου, ενώ εξωτερική, ότι κανένα άλλο όργανο δεν μπορεί να αναμειχθεί στα *interna corporis* της Βουλής (Spyropoulos/ Fortsakis, 2009). Ο ισχύων Κανονισμός της Βουλής ισχύει από το 1987, ενώ αναθεωρήθηκε ως συνέπεια της τελευταίας αναθεώρησης του 2001.

Η Βουλή συγκροτείται σε σώμα με την εκλογή του Προεδρείου της (άρθρο 65 §2, 3 Σ). Το Προεδρείο της Βουλής απαρτίζεται από τον Πρόεδρο της Βουλής, πέντε αντιπροέδρους, τρεις κοσμήτορες και έξι γραμματείς. Ο Πρόεδρος και οι αντιπρόεδροι εκλέγονται για μια ολόκληρη βουλευτική περίοδο, ενώ αντίθετα οι γραμματείς και οι κοσμήτορες για μια σύνοδο. Ο τέταρτος αντιπρόεδρος, ένας κοσμήτορας και ένας από τους γραμματείς εκλέγονται από την κοινοβουλευτική ομάδα της αντιπολίτευσης, ενώ ο πέμπτος αντιπρόεδρος και ένας γραμματέας από την τρίτη σε έδρες κοινοβουλευτική ομάδα. Ο Πρόεδρος της Βουλής είναι ένα σημαντικό όργανο του κράτους, το οποίο εκλέγεται από τη Βουλή. Κατά του Προέδρου της Βουλής είναι δυνατόν με βάση το Σύνταγμα να διατυπωθεί και πρόταση μομφής από πενήντα βουλευτές (η οποία όμως θα πρέπει να γίνει δεκτή από την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου, δηλαδή από 151 βουλευτές) σύμφωνα με το άρθρο 65 § 3, γ' Σ. Διαθέτει ειδικότερα τις εξής αρμοδιότητες: α) διευθύνει τις εργασίες της Βουλής και μπορεί να λάβει πειθαρχικά μέτρα, β) διαθέτει εξουσία προστασίας του χώρου της Βουλής, μέσα από τη φρουρά της, γ) προσλαμβάνει το προσωπικό που είναι απαραίτητο για τις εργασίες της Βουλής, δ) επιβλέπει την εκτέλεση του προϋπολογισμού της Βουλής, ε) αναπληρώνει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας σύμφωνα με το άρθρο 34 §1 Σ, στ) δημοσιεύει τον Κανονισμό της Βουλής στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ζ) προσυπογράφει το προεδρικό διάταγμα με το οποίο προκηρύσσεται δημοψήφισμα για ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα (άρθρο 44 §2 Σ), η) παραγγέλλει την δημοσίευση του ψηφίσματος, με το οποίο τίθενται σε ισχύ οι αναθεωρημένες διατάξεις του Συντάγματος στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης (άρθρο 110 §5 Σ).

Η Βουλή συνεδριάζει δημόσια στον χώρο της Βουλής σύμφωνα με το άρθρο 66 Σ. Η διαφάνεια και η δημοσιότητα των συνεδριάσεων του Κοινοβουλίου αποτελεί ουσιαστικό συστατικό της δημοκρατικής αρχής, αφού δίνει την δυνατότητα καθημερινού ελέγχου των πράξεων, των διαδικασιών και των συζητήσεων της Βουλής από το εκλογικό σώμα. Η δημοσιότητα καθίσταται δυνατή και με την παρουσία κοινού στο χώρο του Κοινοβουλίου, αλλά και μέσω της τηλεοπτικής μετάδοσης των εργασιών της Βουλής. Το Σύνταγμα δίνει τη δυνατότητα διενέργειας μυστικής συνεδρίασης στο χώρο της Βουλής μόνο ύστερα από αίτηση της Κυβέρνησης ή δεκαπέντε (15) βουλευτών, ενώ υπάρχει η δυνατότητα αν η Βουλή το αποφασίσει, μια τέτοιου είδους συνεδρίαση να επαναληφθεί δημόσια. Η Βουλή σύμφωνα με τον κανόνα που θέτει το άρθρο 67 Σ λαμβάνει τις αποφάσεις της με την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών της, η οποία όμως δεν μπορεί να είναι κατώτερη από το ένα τέταρτο του συνόλου των βουλευτών (εβδομήντα πέντε ψήφοι).

Η Βουλή ασκεί το νομοθετικό της έργο σε Ολομέλεια, στα Τμήματα Διακοπών της βουλής και στις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές.

Η Ολομέλεια της Βουλής έχει την αποκλειστική ευθύνη ψήφισης νομοσχεδίων ή προτάσεων νόμων τα οποία καταγράφονται στο άρθρο 72 Σ. Τα νομοσχέδια αυτά δεν μπορούν να ψηφιστούν δηλαδή, από Τμήματα των Διακοπών της Βουλής ή από τις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές. Τα νομοσχέδια ή

προτάσεις νόμων που ανήκουν στην αποκλειστική ευθύνη της Ολομέλειας είναι τα ακόλουθα: α) όσα αφορούν τις σχέσεις κράτους εκκλησίας (άρθρο 3 Σ), β) τη θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 Σ), γ) τις μεταβολές στα όρια της ελληνικής επικράτειας ή τη διέλευση ξένης δύναμης (27 Σ), δ) τη συμμετοχή της χώρας στην ΕΕ (άρθρο 27 §§ 2, 3 Σ), ε) την οικονομική ενίσχυση των κομμάτων (άρθρο 29 §2 Σ), στ) τη χορηγία του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 33 §3 Σ) ζ) το νόμο για την κατάσταση πολιορκίας (άρθρο 48 Σ), η) τους νόμους που αφορούν τα μέλη της Βουλής και την ψηφοφορία στις βουλευτικές εκλογές (άρθρο 51 Σ), καθώς και τον εκλογικό νόμο (άρθρο 54), θ) το νόμο περί ποινικής ευθύνης υπουργών (άρθρο 86), ι) τους εκτελεστικούς του Συντάγματος νόμους και νόμους που αφορούν την αυθεντική ερμηνεία νομοθετικών διατάξεων (άρθρο 77 § 1Σ), τους νόμους πλαίσιο (άρθρο 43 § 4 Σ), καθώς και όσα άλλα ζητήματα το Σύνταγμα αναθέτει στην αρμοδιότητα της Ολομέλειας.

Νομοθετικό έργο ασκούν και τα Τμήματα των διακοπών της Βουλής (άρθρο 71 Σ). Τα Τμήματα διακοπών είναι τρία και καθένα αποτελείται από το ένα τρίτο του όλου αριθμού των Βουλευτών (εκατό), ενώ συγκροτούνται κατ' αναλογία της δύναμης των κοινοβουλευτικών ομάδων. Τα Τμήματα των διακοπών συνεδριάζουν μεταξύ των βουλευτικών συνόδων.

Νομοθετικό έργο ασκούν και οι διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές, οι οποίες προβλέπονται στο άρθρο 68 §1 Σ. Οι κοινοβουλευτικές επιτροπές είναι έξι, ενώ καθεμιά από αυτές αντιστοιχεί σε μια δέσμη Υπουργείων, είναι δηλαδή θεματική η διάκρισή τους. Οι διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές επεξεργάζονται νομοσχέδια και προτάσεις νόμων, οι οποίες στην συνέχεια κατατίθενται στην Ολομέλεια, ασκούν όμως και οι ίδιες νομοθετικό έργο (άρθρο 70 §2 Σ) στους τομείς που δεν ανήκουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ολομέλειας της Βουλής (άρθρο 72 Σ). Οι διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές λαμβάνουν αποφάσεις με την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών τους που δεν μπορεί να είναι μικρότερη των δύο πέμπτων του συνολικού αριθμού τους, διαθέτουν προεδρείο, ενώ στην σύνθεσή τους συμμετέχουν αναλογικά όλες οι κοινοβουλευτικές ομάδες της Βουλής (άρθρο 68 §3 Σ). Οι διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές διαθέτουν, επίσης, όπως και η Ολομέλεια της Βουλής, τη δυνατότητα άσκησης πολιτικού, κοινοβουλευτικού ελέγχου στην Κυβέρνηση (άρθρο 70 §6 Σ).

Η Βουλή διαθέτει και τρεις ακόμη κατηγορίες διαρκών κοινοβουλευτικών επιτροπών: α) τις επιτροπές δημοσίων επιχειρήσεων, τραπεζών και οργανισμών κοινής ωφελείας, β) τις επιτροπές διεθνών σχέσεων της Βουλής και γ) τις επιτροπές εσωτερικών θεμάτων της Βουλής.

Εντός του Κοινοβουλίου είναι δυνατόν να οργανώνονται και να λειτουργούν εκτός από τις διαρκείς και ειδικές κοινοβουλευτικές επιτροπές, με ειδικές αρμοδιότητες. Ειδικότερα:

- Οι εξεταστικές επιτροπές, σύμφωνα με το άρθρο 68 §2 Σ, η σύσταση των οποίων αποτελεί δικαίωμα της αντιπολίτευσης. Έχουν αρμοδιότητα ελέγχου της πολιτικής ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης, ενώ για την σύστασή τους απαιτείται πρόταση εξήντα (60) βουλευτών. Οι αποφάσεις τους λαμβάνονται με πλειοψηφία εκατόν είκοσι (120) βουλευτών, εκτός από τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας για τα οποία η απόφαση λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών (151). Διαθέτουν δικό τους προεδρείο και συστήνονται κατ' αναλογία των κοινοβουλευτικών ομάδων της Ολομέλειας.
- Η ειδική εξεταστική επιτροπή του άρθρου 86 §3 Σ, η οποία συστήνεται ad hoc, μετά από πρόταση για την άσκηση δίωξης των μελών προηγούμενης ή παρούσας Κυβέρνησης και απόφασης της απόλυτης πλειοψηφίας του συνόλου των βουλευτών. Η επιτροπή αυτή είναι αρμόδια για την προκαταρκτική εξέταση και την έκδοση του πορίσματος, βάσει του οποίου θα αποφασίσει και πάλι με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου για την παραπομπή ή όχι των μελών μιας Κυβέρνησης στο Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο.

Ειδικές επιτροπές μπορεί να συστήνει η Βουλή είτε για την επεξεργασία συγκεκριμένων νομοσχεδίων ή προτάσεων νόμων, αλλά και για την συζήτηση θεμάτων εθνικού ή και γενικότερου ενδιαφέροντος.

3.7.5. Οι αρμοδιότητες της Βουλής

Η Βουλή είναι το πρωταρχικό και κύριο όργανο του πολιτεύματος τόσο διότι είναι το όργανο που άμεσα νομιμοποιείται από το λαό, όσο και διότι τον αντιπροσωπεύει στην άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας, στην εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας και στην αναθεώρηση του Συντάγματος. Η κυριότερη

αρμοδιότητα της Βουλής είναι η άσκηση ελέγχου στην Κυβέρνηση αλλά και η λειτουργία του Κοινοβουλίου, ως forum και επίκεντρο του καθημερινού δημόσιου και πολιτικού διαλόγου.

Οι κυριότερες αρμοδιότητες της Βουλής είναι νομοθετικές, αρμοδιότητες πολιτικού ελέγχου της Κυβέρνησης και δικαστικές, ενώ η Βουλή διαθέτει και κάποιες περαιτέρω αρμοδιότητες, οι οποίες δεν μπορούν να ενταχθούν σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες. Ειδικότερα:

α) Νομοθετικές αρμοδιότητες:

- Η Βουλή είναι αποκλειστικά αρμόδια για την αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος (άρθρο 110 Σ).
- Η Βουλή είναι αρμόδια για την ψήφιση των νόμων, είτε ως Ολομέλεια, ή μέσω των Κοινοβουλευτικών Επιτροπών ή των Τμημάτων διακοπών (άρθρο 70 §§ 1, 2 Σ και 71 Σ). Η Βουλή ψηφίζει τον Κανονισμό τον οποίο και δημοσιεύει ο Πρόεδρος της Βουλής στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (άρθρο 65 Σ).
- Η Βουλή κυρώνει με νόμο τις διεθνείς συμβάσεις (άρθρο 28 §1 Σ).
- Η Βουλή κυρώνει τις πράξεις νομοθετικού περιεχομένου τις οποίες προτείνει σε εξαιρετικές περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης το Υπουργικό Συμβούλιο και οι οποίες εκδίδονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 44 §1 Σ).
- Η Βουλή ψηφίζει τον κρατικό προϋπολογισμό, τον ισολογισμό και τον απολογισμό του Κράτους (άρθρο 79 Σ).
- Με την αναθεώρηση του 2001, προστέθηκε στο άρθρο 70 η §8 Σ, κατά την οποία: «ο Κανονισμός της Βουλής προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο η Βουλή ενημερώνεται από την Κυβέρνηση για τα ζητήματα που αποτελούν αντικείμενο κανονιστικής ρύθμισης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συζητεί γι' αυτά».

β) Αρμοδιότητες πολιτικού –κοινοβουλευτικού ελέγχου

- Η υποβολή πρότασης δυσπιστίας κατά της Κυβέρνησης συλλογικά ή κατά ενός μέλους της ατομικά, σύμφωνα με το άρθρο 84 §§2, 3, 4 Σ.
- Η σύσταση εξεταστικής επιτροπής σύμφωνα με το άρθρο 68 §2 Σ.
- Ο συνήθης κοινοβουλευτικός έλεγχος, ο οποίος συνίσταται στην κλήτευση υπουργού ή υφυπουργού στη Βουλή, σε υποβολή αιτήσεων κατάθεσης εγγράφων, στην κατάθεση από βουλευτές έγγραφων αναφορών πολιτών, καθώς και στην υποβολή ερωτήσεων ή επερωτήσεων από βουλευτές.
- Ο επίκαιρος κοινοβουλευτικός έλεγχος, ο οποίος ασκείται με επίκαιρες ερωτήσεις και επερωτήσεις των βουλευτών προς τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου και την υποβολή ερωτήσεων στον Πρωθυπουργό.
- Η προ ημερησίας διατάξεως συζήτηση, η οποία αφορά εθνικά θέματα ή θέματα με γενικότερο δημόσιο ενδιαφέρον. Τέτοιου είδους συζητήσεις διενεργούνται υποχρεωτικά συνολικά πέντε σε κάθε βουλευτική σύνοδο.
- Η ώρα του Πρωθυπουργού, για την άσκηση πολιτικού ελέγχου στο κυβερνητικό έργο.

γ) Δικαστικές αρμοδιότητες της Βουλής

- Η παροχή άδειας για την ποινική δίωξη βουλευτή και άρση του ακαταδίωκτου ή του ανεύθυνου σε περιπτώσεις συκοφαντικής δυσφήμισης (άρθρο 61 §2 και 62 §1 Σ).
- Η άσκηση ποινικής δίωξης κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας σε περιπτώσεις εσχάτης προδοσίας και εκ προθέσεως παραβίασης του Συντάγματος (άρθρο 49 §2 Σ)
- Η άσκηση ποινικής δίωξης κατά Υπουργών ή Υφυπουργών κατά τη διαδικασία του άρθρου 86 Σ.
- Η παροχή συγκατάθεσης για την απονομή χάρις σε Υπουργό ή Υφυπουργό που καταδικάστηκε για ποινική ευθύνη κατά το άρθρο 86 Σ.
- Η παροχή αμνηστίας για πολιτικά εγκλήματα με νόμο που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής και πλειοψηφία των 3/5 του όλου αριθμού των βουλευτών (άρθρο 47 § 3 Σ).

δ) Γενικές αρμοδιότητες της Βουλής

- Η Βουλή παρέχει ψήφο εμπιστοσύνης στην Κυβέρνηση μέσα σε δεκαπέντε μέρες από την ορκωμοσία της και οποτεδήποτε άλλοτε το ζητά (άρθρο 84 §1 Σ).
- Αποφασίζει για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος που αφορά σε κρίσιμο εθνικό θέμα, σύμφωνα με το άρθρο 44 §2 Σ.
- Προτείνει με τα 2/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών και αποφασίζει με τα 3/5 την διεξαγωγή δημοψηφίσματος για νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, εκτός από τα δημοσιονομικά (άρθρο 44 §2 Σ), το οποίο προκηρύσσεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την προσυπογραφή του Προέδρου της Βουλής (άρθρο 35 §3 Σ).
- Εκλέγει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 33 Σ).
- Καθορίζει την αποζημίωση και τις ατέλειες των βουλευτών (άρθρο 63 §§ 1, 2 Σ).
- Αποφασίζει ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης, αν θα τεθεί η χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, καθώς και αν τα μέτρα αυτά δύνανται να παραταθούν (άρθρο 48 Σ).

3.8. Η Κυβέρνηση

Σύμφωνα με την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 26 Σ, η Κυβέρνηση μαζί με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας είναι επικεφαλής στην άσκηση της εκτελεστικής λειτουργίας. Σύμφωνα με το Σύνταγμα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ανεύθυνος και γ' αυτό ο ρόλος του στην άσκηση της είναι συμβολικός, ενώ αντίθετα η Κυβέρνηση είναι το όργανο που αναλαμβάνει την πολιτική, ποινική και αστική ευθύνη για όλες τις πράξεις που αφορούν τη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας. Σύμφωνα με το άρθρο 82 § 1Σ, η Κυβέρνηση είναι το όργανο με την αποφασιστική λειτουργία στην άσκηση της γενικής πολιτικής της χώρας, ενώ διαθέτει δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας (υποβολή σχεδίων νόμου κατά το άρθρο 73 §1 Σ) αλλά και συμμετοχής στην έκδοση κανονιστικών προεδρικών διαταγμάτων και κανονιστικών πράξεων, στο πλαίσιο νομοθετικής εξουσιοδότησης (άρθρο 43 §2 Σ).

Η Κυβέρνηση ή αλλιώς το υπουργικό συμβούλιο, αποτελεί άμεσο και συλλογικό όργανο του κράτους, με τη σημαντικότερη θέση και αρμοδιότητες στο πολίτευμα. Στο επίκεντρο της Κυβέρνησης τίθεται ο Πρωθυπουργός, ο οποίος εκτός από το ότι διασφαλίζει την ενότητα και τον συντονισμό της (άρθρο 82 §2 Σ) είναι αυτός που επιλέγει τα μέλη της και προτείνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας το διορισμό ή την παύση τους από τα καθήκοντά τους, σύμφωνα με το άρθρο 37 §1 Σ. Από το πρόσωπο του Πρωθυπουργού εξαρτώνται όλες οι μεταβολές που υφίσταται μία Κυβέρνηση. Έτσι, η ατομική του παραίτηση συμπαρασύρει και όλο του υπουργικό συμβούλιο, ενώ η αλλαγή στο πρόσωπο του Πρωθυπουργού οδηγεί στο σχηματισμό νέας κυβέρνησης ακόμη κι αν όλοι οι υπουργοί παραμείνουν στις θέσεις τους. Ωστόσο, τα υπόλοιπα μέλη της Κυβέρνησης, ακόμη και τα κατώτερα, όπως για παράδειγμα οι υφυπουργοί, δεν εντάσσονται σε μια ιεραρχική δομή, στο βαθμό που καθένα διαθέτει τις δικές του διακριτές αρμοδιότητες και λειτουργεί αυτοτελώς. Η ανάδειξη, οργάνωση και λειτουργία της Κυβέρνησης, καθώς και η απαλλαγή από τα καθήκοντά της, ρυθμίζεται στα άρθρα 37, 38, 41 §2, 81-86 Σ, αλλά και σε διάσπαρτες άλλες συνταγματικές διατάξεις. Την οργάνωση και λειτουργία της Κυβέρνησης ρυθμίζει και ο οργανωτικός του συντάγματος νόμος, «περί λειτουργίας του Υπουργικού Συμβουλίου» (Ν. 1558/1985). Ως μέλη του υπουργικού συμβουλίου προβλέπονται οι αντιπρόεδροι της Κυβέρνησης, οι υπουργοί, οι αναπληρωτές υπουργοί, οι υπουργοί επικρατείας, οι υπουργοί άνευ χαρτοφυλακίου και οι υφυπουργοί.

3.8.1. Οι αρμοδιότητες του Υπουργικού Συμβουλίου

Το υπουργικό συμβούλιο ειδικότερα κατευθύνει και καθορίζει τη γενική πολιτική της χώρας (άρθρο 82 §1 Σ), προτείνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την έκδοση Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου (άρθρο 44 §1 Σ) σε περιπτώσεις έκτακτης και επείγουσας ανάγκης, ασκεί την πολιτική εποπτεία της δημόσιας διοίκησης και των ενόπλων δυνάμεων, ενώ εκδίδει τις Πράξεις του Υπουργικού Συμβουλίου, κατόπιν ειδικότερης εξουσιοδότησης τυπικού νόμου (άρθρο 43 §2, εδ. β' Σ). Επίσης, προτείνει την προκήρυξη δημοψηφίσματος για εθνικό θέμα σύμφωνα με το άρθρο 44 §2 Σ. Το υπουργικό συμβούλιο αναπληρώνει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας εφόσον δεν υπάρχει Πρόεδρος Βουλής και ο Πρόεδρος της προηγούμενης αρνείται να τον αναπληρώσει (άρθρο 34 §1 Σ). Επιπλέον, εφόσον διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής, δύναται να προτείνει

τη διάλυση της για ανανέωση της λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπιστεί εθνικό θέμα εξαιρετικής σημασίας (πρόωρη διάλυση της Βουλής), σύμφωνα με το άρθρο 41 §2 Σ. Το Υπουργικό Συμβούλιο διαθέτει συλλογική πολιτική ευθύνη πέρα από την ατομική πολιτική ευθύνη των μελών του, σύμφωνα με το άρθρο 85 Σ, ενώ η υπερψήφιση πρότασης δυσπιστίας ή μομφής (με πλειοψηφία 151 ψήφων στο σύνολο των βουλευτών) έχει ως συνέπεια τη συλλογική παραίτησή του (άρθρο 84 §6 Σ).

Το υπουργικό συμβούλιο είναι συνήθως ένα όργανο πολυπληθές και για λόγους ταχύτητας, αποτελεσματικότητας και ευελιξίας οργανώνεται και λειτουργεί και υπό μικρότερες συνθέσεις. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι:

- Κυβερνητικό Συμβούλιο Εξωτερικής Πολιτικής και Άμυνας (ΚΥΣΕΑ): Το όργανο αυτό διαθέτει αποφασιστική αρμοδιότητα σε ζητήματα: α) εξωτερικής πολιτικής και άμυνας, β) μεγάλων εξοπλιστικών και ερευνητικών προγραμμάτων, γ) επιλογής των αρχηγών των σωμάτων των ενόπλων δυνάμεων και δ) διαθέτει την αρμοδιότητα για κήρυξης ή άρσης πολεμικής ετοιμότητας.
- Η Κυβερνητική Επιτροπή: Η βασικότερη αρμοδιότητά της είναι να εξειδικεύει αποφάσεις και πολιτικές κατευθύνσεις που δίνουν ο Πρωθυπουργός ή συλλογικά το υπουργικό συμβούλιο.
- Επιτροπή για τους θεσμούς και την Κοινωνία των Πολιτών: Βασική αρμοδιότητα της επιτροπής αυτής είναι ο συντονισμός κυβερνητικού έργου στο πεδίο του θεσμικού εκσυγχρονισμού, των μέτρων για την κοινωνία της πληροφορίας και της τοπική αυτοδιοίκησης.
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή: Δημιουργήθηκε με την αναθεώρηση του 2001, με αποστολή τη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου για τη γενική πολιτική της χώρας και ιδίως για τις κατευθύνσεις της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, καθώς και της διατύπωσης γνώμης επί των νομοσχεδίων και προτάσεων νόμων που παραπέμπονται σε αυτήν (άρθρο 82 §3 Σ).
- Εθνικό Συμβούλιο Εξωτερικής Πολιτικής: Δημιουργήθηκε με την αναθεώρηση του 2001 και συνίσταται στη συμμετοχή εκπροσώπων των κομμάτων της Βουλής και προσώπων με ειδικές γνώσεις ή εμπειρία (άρθρο 82 §4 Σ).
- Άλλες επιτροπές όπως: Η Επιτροπή Μεγάλων Έργων και Υποδομών, το Κυβερνητικό Συμβούλιο (ΚΥΣΥΜ), το Ανώτατο Συμβούλιο Οικονομική Πολιτικής (ΑΣΟΠ), η Επιτροπή Τιμών και Εισοδημάτων, το Κυβερνητικό Συμβούλιο Πληροφορικής (ΚΥΣΥΠ).

3.8.2. Οι αρμοδιότητες των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου και του Πρωθυπουργού

Τόσο ο Πρωθυπουργός όσο και τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου, μολοντί δεν απαιτείται σύμφωνα με το Σύνταγμα να διαθέτουν τη βουλευτική ιδιότητα (άρθρο 84 §7 Σ) πρέπει να συγκεντρώνουν τα προσόντα που το άρθρο 55 Σ απαιτεί για τους βουλευτές (άρθρο 81 2 Σ). Συγκεκριμένα πρέπει να διαθέτουν, την ελληνική ιθαγένεια, τη νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν και να έχουν συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους. Επιπλέον, η ιδιότητά τους είναι ασυμβίβαστη με κάθε επαγγελματική δραστηριότητα, ενώ θα πρέπει να δώσουν όρκο για την ανάληψη των καθηκόντων ανάλογα με το θρήσκευμα τους ή και μη θρησκευτικό, πολιτικό όρκο.

Ειδικότερα, ο Πρωθυπουργός διαθέτει τις εξής αρμοδιότητες: α) προτείνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τον διορισμό και την παύση των υπουργών (άρθρο 37 §1 Σ), β) προσυπογράφει το προεδρικό διάταγμα για την απαλλαγή της κυβέρνησης από τα καθήκοντά της (άρθρο 35 §1 Σ), γ) προεδρεύει του υπουργικού συμβουλίου του οποίου κατευθύνει και συντονίζει τις ενέργειες και ελέγχει τις δημόσιες υπηρεσίες (άρθρο 82 §2 Σ), δ) προσυπογράφει τα διαγγέλματα του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 44 §3 Σ), ε) προσυπογράφει τα προεδρικά διατάγματα για την προκήρυξη εκλογών σε περιπτώσεις λήξης της θητείας της Βουλής (άρθρο 53 §1 Σ) και αδυναμίας εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 32 §4 Σ).

Ο Πρωθυπουργός, όταν αδυνατεί προσωρινά να ασκήσει τα καθήκοντά του αναπληρώνεται προσωρινά από τον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης (εφόσον αυτός έχει διοριστεί), διαφορετικά από τον πρώτο κατά σειρά Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης, εφόσον έχουν διοριστεί περισσότεροι του ενός, άλλως από τον

υπουργό που έχει αναδείξει ως αναπληρωτή του ή από τον πρώτο τη τάξει υπουργό αν δεν έχει οριστεί κανείς από τους προηγούμενους (άρθρο 38 §2, παρ. γ', 81 §5 Σ).

Το άρθρο 38 §2 Σ εμπεριέχει ειδική πρόβλεψη για την περίπτωση που ο Πρωθυπουργός παραιτηθεί ατομικά, εκλείπει, ή αδυνατεί να ασκήσει τα καθήκοντά. Στις παραπάνω περιπτώσεις, η υφιστάμενη Κυβέρνηση απαλλάσσεται από τα καθήκοντά της, χωρίς όμως αυτό να έχει ως συνέπεια τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη βουλευτικών εκλογών. Αντίθετα, η κοινοβουλευτική ομάδα της πλειοψηφίας έχει τη δυνατότητα μέσα σε τρεις ημέρες να προτείνει ένα νέο πρόσωπο, το οποίο και διορίζεται ως Πρωθυπουργός. Αν δεν υφίσταται εντός της Βουλής, κοινοβουλευτική ομάδα που να διαθέτει την πλειοψηφία και να προτίθεται να χορηγήσει εμπιστοσύνη σε Κυβέρνηση με νέο Πρωθυπουργό, ακολουθείται η διαδικασία των διερευνητικών εντολών που προβλέπει το άρθρο 37 §2 Σ.

Ειδικό θέμα αποτελεί και η διαπίστωση της αδυναμίας του Πρωθυπουργού να ασκήσει τα καθήκοντά του. Η αδυναμία του Πρωθυπουργού να ασκήσει τα καθήκοντά του διαπιστώνεται από τη Βουλή με ειδική απόφασή της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, ύστερα από πρόταση που υποβάλει η κοινοβουλευτική ομάδα της κυβερνώσας πλειοψηφίας ή διαφορετικά τα 2/5 του όλου αριθμού των βουλευτών (άρθρο 38 §2 Σ).

Μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου αποτελούν και οι αντιπρόεδροι της Κυβέρνησης, οι οποίοι διορίζονται κατά τη βούληση του Πρωθυπουργού, σύμφωνα με το άρθρο 81 §1 Σ. Οι Αντιπρόεδροι της Κυβέρνησης διορίζονται και παύονται από τον Πρωθυπουργό και δύνανται τον αναπληρώνουν προσωρινά στα καθήκοντά του, με τον τρόπο που εκτέθηκε ανωτέρω. Περαιτέρω, διαθέτουν όσες αρμοδιότητες τους ορίζει ο Πρωθυπουργός και όσες προβλέπονται από τον νόμο.

Οι υπουργοί διαθέτουν όσες αρμοδιότητες προβλέπονται από το Σύνταγμα, το νόμο περί Υπουργικού Συμβουλίου και από διατάξεις που αφορούν τη λειτουργία των υπουργείων. Ειδικότερα: α) ασκούν την ανώτατη διεύθυνση υπηρεσιών υπουργείου, β) υποβάλουν και προσυπογράφουν τα σχέδια νόμου και τα κανονιστικά διατάγματα που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του υπουργείου τους (άρθρο 43 §2 Σ) και γ) εποπτεύουν τους δημόσιους οργανισμούς και τα ΝΠΔΔ που υπάγονται στο υπουργείο τους. Οι αναπληρωτές υπουργοί και οι υπουργοί επικρατείας διορίζονται και ασκούν τις αρμοδιότητές τους με πρόταση του Πρωθυπουργού. Οι υφυπουργοί διορίζονται με πρόταση πρωθυπουργού και ασκούν όσες αρμοδιότητες τους αναθέτουν με κοινή απόφαση ο Πρωθυπουργός και ο οικείος υπουργός. Οι υφυπουργοί δεν είναι υφιστάμενοι των υπουργών, από τους οποίους διαθέτουν διακριτές αρμοδιότητες, οι τελευταίοι, όμως, δύνανται να εποπτεύουν το έργο τους. Οι υφυπουργοί δεν αποτελούν καταρχήν μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, σύμφωνα με το Σύνταγμα, παρά το γεγονός ότι και αυτοί διαθέτουν όπως και τα υπόλοιπα μέλη της Κυβέρνησης συλλογική και ατομική, πολιτική καθώς και ποινική και αστική ευθύνη (άρθρο 81 §1 Σ). Επίσης, είναι δυνατόν να συμμετέχουν με άδεια του πρωθυπουργού στις συνεδριάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου.

3.8.3. Η ανάδειξη της Κυβέρνησης, η διαδικασία των διερευνητικών εντολών και χορήγησης εμπιστοσύνης υπό το ισχύον Σύνταγμα (άρθρα 37 και 84)

Η ανάδειξη της Κυβέρνησης στηρίζεται στην αρχή της δεδηλωμένης και στην κοινοβουλευτική αρχή, ενώ διαρρυθμίζεται στο άρθρο 37 Σ. Στο άρθρο 37 § 2 Σ αποτυπώνεται συνταγματικά η αρχή της δεδηλωμένης σύμφωνα με την οποία: «Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος το οποίο διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών». Πρόκειται για έναν κανόνα ο οποίος υποχρεώνει τον αρχηγό του κράτους να διορίσει ως Πρωθυπουργό, εκείνον ο οποίος διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας του κοινοβουλίου. Μολονότι, το Σύνταγμα αναφέρεται σε 'αρχηγό κόμματος' ο Πρωθυπουργός δεν είναι υποχρεωτικό να διαθέτει την ιδιότητα του αρχηγού του κόμματος, μπορεί μάλιστα να είναι και τρίτο εντελώς εξωκοινοβουλευτικό πρόσωπο, αφού δεν είναι απαραίτητο να διαθέτει ούτε την βουλευτική ιδιότητα. Τέτοια παραδείγματα είχαμε στο παρελθόν, όταν την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Ξενοφών Ζολώτας, επιφανής οικονομολόγος, σε οικουμενική κυβέρνηση στην οποία συμμετείχαν όλα τα κόμματα της Βουλής αλλά και στην περίπτωση του Κωνσταντίνου Σημίτη, ο οποίος αντικατέστησε τον Ανδρέα Παπανδρέου στην πρωθυπουργία, χωρίς να διαθέτει την ιδιότητα του αρχηγού κόμματος.

Το Σύνταγμα, στη ρύθμιση αυτή, φαίνεται να αποδέχεται καταρχήν της σημασία του κομματικού φαινομένου για τη λειτουργία της Κυβέρνησης και του κοινοβουλευτισμού, ενώ επιβεβαιώνεται και από τη σύγχρονη πραγματικότητα, αφού στην σύγχρονη εποχή συνήθως ο αρχηγός του κόμματος είναι και αυτός που διορίζεται Πρωθυπουργός. Σε περίπτωση όμως διαφωνίας μεταξύ κόμματος και κοινοβουλευτικής ομάδας, ως

προς το διορισμό του αρχηγού του κόμματος ή άλλου προσώπου θα πρέπει να δεχθούμε την υπερίσχυση της άποψης της κοινοβουλευτικής ομάδας, αφού από την εμπιστοσύνη της τελικά θα εξαρτάται ο μέλλων Πρωθυπουργός. Μια τέτοια αντίθεση δεν είναι απίθανη, δεδομένου ότι το κόμμα είναι ένας ευρύτατος, πολυσύνθετος και εξωκοινοβουλευτικός σχηματισμός που περιέχει συνήθως πολλά μέλη, ενώ η κοινοβουλευτική ομάδα ενός κόμματος περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο αριθμό βουλευτών. Συμπερασματικά, κρίσιμο στοιχείο για την εφαρμογή της δεδηλωμένης, δεν είναι το κατά πόσον το πρόσωπο που διορίζεται Πρωθυπουργός είναι η όχι ο αρχηγός του πλειοψηφούντος κόμματος, αλλά το κατά πόσον διαθέτει ή όχι την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Με την έννοια αυτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεσμεύεται να διορίσει τον αρχηγό του κόμματος που πλειοψήφησε στις εκλογές, εφόσον αυτός διαθέτει και την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής του ομάδας.

Η αρχή της δεδηλωμένης λειτουργεί υπέρ της Βουλής και κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο οποίος δεν διαθέτει καμία διακριτική ευχέρεια, ως προς την επιλογή του προσώπου του Πρωθυπουργού. Στον νόμο προβλέπεται ότι ο Πρόεδρος θα πρέπει να ενημερωθεί από τον Πρόεδρο της Βουλής για το σχετικό αποτέλεσμα με βάση τα αποτελέσματα της Ανώτατης Εφορευτικής Επιτροπής, στην πράξη όμως η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης δίνεται με βάση το εκλογικό αποτέλεσμα, αρκετά πριν από τη συγκρότηση σε σώμα της Βουλής και της εκλογή Προέδρου και προεδρείου.

Το επόμενο βήμα στην ανάδειξη της κυβέρνησης, διαγράφεται στο άρθρο 37 § 1 Σ, σύμφωνα με το οποίο, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει τον Πρωθυπουργό ο οποίος τεκμαίρεται ότι διαθέτει την εμπιστοσύνη του Κοινοβουλίου και εν συνεχεία με πρότασή τους τα υπόλοιπα μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Ο διορισμός του Πρωθυπουργού γίνεται με ρυθμιστικό προεδρικό διάταγμα που ανήκει στις ρυθμιστικές αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας, το οποίο υπογράφει ο ίδιος ο Πρόεδρος, ενώ το αντίστοιχο ρυθμιστικό προεδρικό διάταγμα διορισμού των μελών της Κυβέρνησης προσυπογράφεται από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό.

Η επόμενη φάση στην ανάδειξη της Κυβέρνησης απαιτεί σύμφωνα με το Σύνταγμα την εφαρμογή της κοινοβουλευτικής αρχής. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 84 §1 Σ, δεκαπέντε μέρες μετά το διορισμό του Πρωθυπουργού, η Κυβέρνηση υποχρεούται να εμφανίζεται ενώπιον της Βουλής και να ζητά ψήφο εμπιστοσύνης. Με τον τρόπο αυτό, επαληθεύεται το τεκμήριο που συνάγεται από την αρχή της δεδηλωμένης (αφού διορίζεται η Κυβέρνηση που 'τεκμαίρεται' ότι διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής), ότι δηλαδή η Κυβέρνηση πράγματι στην πράξη διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας του Κοινοβουλίου.

Στην περίπτωση που δεν καταστεί δυνατή η ανάδειξη μιας Κυβέρνησης, η οποία και να διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής, το Σύνταγμα, στο άρθρο 37 §3 Σ προβλέπει μια ειδική διαδικασία ανάδειξης μέσω της διαδικασίας ανάθεσης «διερευνητικών εντολών». Η διαδικασία αυτή είναι δυνατόν να οδηγήσει όχι σε αυτοδύναμη Κυβέρνηση αλλά σε Κυβέρνηση συνασπισμού, η οποία να διαθέτει την εμπιστοσύνη του Κοινοβουλίου. Ειδικότερα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναθέτει διερευνητικές εντολές, οι οποίες διαρκούν τρεις ημέρες, στα τρία πρώτα κόμματα, με τη σειρά που πλειοψήφησαν στις βουλευτικές εκλογές, ούτως ώστε να διαπιστώσουν αν μπορούν σε συνεργασία με κάποιο άλλο κόμμα να συστήσουν Κυβέρνηση που να διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Οι διερευνητικές εντολές μπορεί να δοθούν συνολικά σε τέσσερα κόμματα εφόσον τα δυο τελευταία ισοψηφούν, ενώ σύμφωνα με την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 37, αν δυο κόμματα ταυτίζονται σε αριθμό εδρών προηγείται εκείνο που συγκέντρωσε περισσότερες ψήφους και αν ταυτίζονται και στις ψήφους, προηγείται εκείνο που είναι παλαιότερο. Η διαδικασία των διερευνητικών εντολών παύεται αμέσως μόλις δημιουργηθεί Κυβέρνηση που διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής, ακόμη κι αν απομένει χρόνος στο κόμμα που έχει αναλάβει τη διερευνητική εντολή, για την παράδοσή της, αφού αυτό απαιτεί η εφαρμογή της κοινοβουλευτικής αρχής. Πρωθυπουργός σε μια τέτοια κυβέρνηση που θα είναι κυβέρνηση συμμαχική ή αλλιώς συνασπισμού θα είναι το πρόσωπο που από κοινού επιλέγουν τα κόμματα που συμμετέχουν σε αυτόν. Διαφορετική είναι η περίπτωση συνασπισμού ο οποίος σχηματίζεται προεκλογικά ο οποίος γίνεται αντιληπτός, όσον αφορά την διαδικασία ανάδειξης Κυβέρνησης, ως ενιαίο κόμμα.

Εφόσον η διαδικασία των διερευνητικών εντολών δεν τελεσφορήσει, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας συγκαλεί σε διαβούλευση τους αρχηγούς των κομμάτων που συμμετέχουν στη Βουλή για να διερευνηθεί η δυνατότητα σχηματισμού οικουμενικής κυβέρνησης, η οποία να αναλάβει και τη διακυβέρνηση της χώρας. Αν τα κόμματα αρνηθούν ο Πρόεδρος επιδιώκει την δημιουργία οικουμενικής εκλογικής κυβέρνησης, με αποκλειστική της αρμοδιότητα τη διενέργεια εκλογών εντός τριάντα ημερών.

Εάν και αυτή η προσπάθεια αποτύχει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναθέτει σε έναν από τους τρεις Προέδρους των ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας, του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Ελεγκτικού Συνεδρίου και του Αρείου Πάγου, την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, η οποία μέσα σε ένα μήνα θα

διενεργήσει εκλογές. Πρόκειται για εξαίρεση από το άρθρο 89 § 4 Σ, που απαγορεύει την συμμετοχή των δικαστικών στην Κυβέρνηση. Η Κυβέρνηση αυτή χαρακτηρίζεται υπηρεσιακή, αφού δεν αποτελείται μόνον από πολιτικούς, ενώ αποτελεί το ύστατο καταφύγιο του Προέδρου της Δημοκρατίας. Η επιλογή του ποιος από τους τρεις Προέδρους των Ανωτάτων Δικαστηρίων θα επιτελέσει καθήκοντα Πρωθυπουργού δεν ανήκει στον ίδιο, αφού στην απόφασή αυτή αλλά και στην όλη σύνθεση της Κυβέρνησης αυτής, θα πρέπει να συναινέσουν όλες οι κοινοβουλευτικές ομάδες των κομμάτων. Στην πρόσφατη κυβερνητική πρακτική έχουν δημιουργηθεί δύο υπηρεσιακές κυβερνήσεις με πρόεδρους, τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας (Κυβέρνηση Π. Πικραμμένου, η οποία διενήργησε τις εκλογές της 17.6.2012) και την Πρόεδρο του Αρείου Πάγου (Κυβέρνηση Β. Θάνου, η οποία διενήργησε τις εκλογές της 20.9.2015), αντίστοιχα.

Όπως παρατηρούμε η διαδικασία των διερευνητικών εντολών είναι αυστηρά τυποποιημένη, ούτως ώστε να μην επιτρέπει την ενάσκηση της οποιασδήποτε διακριτικής ευχέρειας από πλευράς του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά τη διαδικασία ανάδειξης της Κυβέρνησης. Η αυστηρή αυτή τυποποίηση έλαβε χώρα κατά την αναθεώρηση του 1986, η οποία εξορθολόγησε και περιόρισε τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Η διαδικασία των διερευνητικών εντολών εφαρμόζεται και μετά από την συλλογική παραίτηση των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου, η οποία μπορεί να είναι, είτε εθελούσια, είτε αποτέλεσμα κατανήφησης πρότασης εμπιστοσύνης ή υπερψήφησης πρότασης δυσπιστίας σύμφωνα με το άρθρο 38 §1 Σ. Επίσης, εφαρμόζεται και ως αποτέλεσμα της ατομικής παραίτησης του Πρωθυπουργού, εφόσον όμως η κοινοβουλευτική του ομάδα δεν διαθέτει την πλειοψηφία στη Βουλή, ούτως ώστε να μπορεί να προτείνει αντικαταστάτη του εντός τριών ημερών κατά τη σχετική συνταγματική πρόβλεψη (άρθρο 38 § 2 Σ) και σε περίπτωση που κατά τη διάλυση της Βουλής, σύμφωνα με τις προβλέψεις του άρθρου 41 §§1, 2 Σ, δεν υπάρχει Κυβέρνηση που να διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

Σύμφωνα τέλος, με την πρόβλεψη του άρθρου 37 §4 Σ: «Στις περιπτώσεις στις οποίες ανατίθεται, σύμφωνα με τις προηγούμενες παραγράφους εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης ή διερευνητική εντολή σε αρχηγό κόμματος, αν το κόμμα δεν έχει αρχηγό ή εκπρόσωπο ή ο εκπρόσωπός του δεν έχει εκλεγεί βουλευτής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίνει εντολή σε αυτόν που προτείνει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος». Και από αυτήν τη διάταξη συνάγεται ότι απαραίτητη είναι πρωτίστως η εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής ομάδας στο πρόσωπο του Πρωθυπουργού, σε σχέση και με την ιδιότητά του ως αρχηγού κόμματος. Το Σύνταγμα στην διάταξη αυτή θεωρεί απλώς ότι εφόσον ο αρχηγός του κόμματος έχει θέσει υποψηφιότητα ως βουλευτής, χωρίς να εκλεγεί, δηλαδή έχει αποδοκιμαστεί από το λαό, υπάρχει η σοβαρή πιθανότητα, η κοινοβουλευτική του ομάδα να μην επιθυμεί να τον υποστηρίξει στην πρωθυπουργία.

Η εφαρμογή της κοινοβουλευτικής αρχής, ως σχέσης εξάρτησης της Κυβέρνησης από τη Βουλή αποτυπώνεται στο άρθρο 84 Σ, μέσα από την κατοχύρωση της ψήφου εμπιστοσύνης και δυσπιστίας. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 84 §1 Σ, η Κυβέρνηση οφείλει μέσα σε δεκαπέντε ημέρες μετά την ορκωμοσία της να παρουσιαστεί ενώπιον της Βουλής και να ζητήσει την εμπιστοσύνη της. Εν συνεχεία, την ψήφο εμπιστοσύνης δύναται να τη ζητά η Κυβέρνηση οποτεδήποτε, δηλαδή χωρίς χρονικούς περιορισμούς, ενώ για να γίνει δεκτή πρέπει να ψηφιστεί από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων βουλευτών, που δεν μπορεί να είναι λιγότεροι από εκατόν είκοσι (120), σύμφωνα με το άρθρο 84 §6 Σ. Πρόκειται για μια ελαστική πλειοψηφία, η οποία παρέχει τη δυνατότητα να λειτουργούν με την εμπιστοσύνη της Βουλής κυβερνήσεις «ανοχής», δηλαδή κυβερνήσεις που δεν διαθέτουν εναντίον τους εκατόν πενήντα ένα (151) εκφρασμένες αρνητικές ψήφους, αλλά δεν διαθέτουν και εκατόν πενήντα ένα (151) θετικά εκφρασμένες ψήφους, αφού κάποια μέλη της Βουλής, ή δεν παρίστανται στην ψηφοφορία ή δεν ψηφίζουν, ούτως ώστε να επιτρέψουν στην Κυβέρνηση να συνεχίσει το έργο της με την ανοχή τους. Οι κυβερνήσεις «ανοχής» είναι συνήθως κυβερνήσεις συνασπισμού, όπου κάποια από τα κόμματα που συμμετέχουν, επιθυμούν να διατηρήσουν τις επιφυλάξεις τους απέναντι στην κυβερνητική πολιτική ή και να πιέσουν ώστε να γίνουν αποδεκτές κάποιες προτάσεις ή θέσεις τους.

Η ελαστική πλειοψηφία που απαιτείται για την ψήφο εμπιστοσύνης είναι πολύ σημαντική, διότι επιτρέπει στην Κυβέρνηση να συνεχίζει το έργο της, ενισχύοντας τη βιωσιμότητα και τη μακροβιότητά της. Με ψήφο εμπιστοσύνης εξομοιώνεται κατά την συνταγματική πρακτική και η ψήφιση του ετήσιου κρατικού προϋπολογισμού. Η ψήφος εμπιστοσύνης έχει μεγάλη σημασία για την Κυβέρνηση, διότι έχει τη δυνατότητα να επιδείξει μέσα από αυτήν την επιδοκιμασία και τη νομιμοποίηση που απολαμβάνει από τη Βουλή. Μια μερίδα της συνταγματικής θεωρίας υποστηρίζει ότι η ελαστική πλειοψηφία των τουλάχιστον «εκατόν είκοσι ψήφων» που προβλέπεται για την ψήφο εμπιστοσύνης, δεν θα πρέπει να αφορά την πρώτη ψήφο εμπιστοσύνης που χορηγείται στην Κυβέρνηση αμέσως μετά την ορκωμοσία της, οπότε και η Κυβέρνηση θα

πρέπει να διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όπως προβλέπεται στο άρθρο 37 Σ.

Για την πρόταση δυσπιστίας ή μομφής ισχύουν διαφορετικές ρυθμίσεις σύμφωνα με το άρθρο 84 Σ. Συγκεκριμένα, η πρόταση μομφής αποτελεί δικαίωμα της αντιπολίτευσης, ασκείται όχι οποτεδήποτε, όπως η πρόταση εμπιστοσύνης αλλά ανά εξάμηνο, μετά από πρόταση πενήντα βουλευτών, ενώ για να γίνει δεκτή απαιτούνται εκατόν πενήντα μία (151) αρνητικά εκφρασμένες ψήφοι. Περαιτέρω, η πρόταση δυσπιστίας κατατίθεται για συγκεκριμένο λόγο, διαθέτει δηλαδή συγκεκριμένο θέμα. Σύμφωνα με το Σύνταγμα: «Κατ' εξαίρεση μπορεί να υποβληθεί πρόταση δυσπιστίας και πριν από την πάροδο εξαμήνου, αν είναι υπογεγραμμένη από την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών» (άρθρο 84 §3). Η πρόταση δυσπιστίας μπορεί να είναι ατομική ή συλλογική, δηλαδή μπορεί να κατευθύνεται προς την Κυβέρνηση στο σύνολό της ή και σε ένα μόνο μέλος της. Με την πρόταση δυσπιστίας εξετάζεται όχι μόνο το κατά πόσον η Κυβέρνηση διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής αλλά και η πολιτική της ευθύνη πάνω σε ένα συγκεκριμένο πολιτικό θέμα. Αποτελεί δηλαδή μέσο πολιτικού ελέγχου της Κυβέρνησης και έχει ως στόχο να στρέψει τη δημοσιότητα επί μιας συγκεκριμένης πολιτικής κριτικής της αντιπολίτευσης προς την Κυβέρνηση.

Η συζήτηση της πρότασης δυσπιστίας λαμβάνει χώρα με ειδική διαδικασία που προβλέπεται τόσο στο Σύνταγμα, όσο και στον Κανονισμό της Βουλής. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις §§ 4 και 5 του άρθρου 84: «[§4]. Η συζήτηση για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας αρχίζει μετά δύο ημέρες από την υποβολή της σχετικής πρότασης, εκτός αν η Κυβέρνηση, σε περίπτωση πρότασης δυσπιστίας, ζητήσει να αρχίσει αμέσως η συζήτηση, η οποία δεν μπορεί να παραταθεί πέρα από τρεις ημέρες από την έναρξή της. [§5]. Η ψηφοφορία για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας διεξάγεται αμέσως μόλις τελειώσει η συζήτηση, μπορεί όμως να αναβληθεί για σαράντα οκτώ ώρες αν το ζητήσει η Κυβέρνηση».

Η πρόταση δυσπιστίας επιβάλλει προκειμένου να γίνει δεκτή, δυσκολότερες προϋποθέσεις από την πρόταση εμπιστοσύνης, τόσο διαδικαστικές όσο και χρονικές, ενώ είναι κατά πολύ μεγαλύτερη η πλειοψηφία που απαιτείται για την υπερψήφισή της. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το Σύνταγμα, εμφανώς, δεν επιθυμεί η πρόταση δυσπιστίας να γίνεται με τρόπο αποσταθεροποιητικό για την εκάστοτε Κυβέρνηση.

Εκτός από μέσο έντονου πολιτικού ελέγχου, η πρόταση δυσπιστίας επιφέρει και συγκεκριμένες συνέπειες, εφόσον γίνει δεκτή. Οδηγεί στη συλλογική παραίτηση της Κυβέρνησης, εφόσον έχει ασκηθεί συλλογικά ή στην παραίτηση Υπουργού ή άλλου μέλους της, εφόσον έχει ασκηθεί ατομικά. Η συλλογική παραίτηση της Κυβέρνησης δεν οδηγεί σε εκλογές αλλά στη διαδικασία των διερευνητικών εντολών του άρθρου 37 §3 Σ, σύμφωνα με το άρθρο 38 §1 Σ. Αν η ατομική πρόταση δυσπιστίας αφορά τον ίδιο τον Πρωθυπουργό, τότε η αποδοχή της έχει ως συνέπεια την ατομική του παραίτηση (η οποία βέβαια θα συμπαρασύρει και τα υπόλοιπα μέλη της Κυβέρνησής του), οπότε και εφόσον η κοινοβουλευτική του ομάδα έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής θα οδηγηθούμε σε αντικατάστασή του εντός του τριημέρου που προβλέπει το άρθρο 38 §3 Σ. Οι ίδιες συνέπειες εφαρμόζονται και στην περίπτωση καταψήφισης πρότασης εμπιστοσύνης, μόνο που στην περίπτωση αυτή θα μιλάμε αποκλειστικά για συλλογική παραίτηση της Κυβέρνησης.

3.8.4. Η απαλλαγή της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της

Η Κυβέρνηση είναι ένα όργανο που λειτουργεί χωρίς ορισμένη θητεία στο πολίτευμα μας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η θητεία της Κυβέρνησης εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής. Εφόσον αυτή χαθεί, η Κυβέρνηση ακόμη και μεσούσης της τετραετούς βουλευτικής περιόδου υποχρεούται να παραιτηθεί. Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι η απαλλαγή της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της δεν οδηγεί σε εκλογές, αφού, εφόσον η πλειοψηφία της Βουλής επιθυμεί να μεταφέρει την εμπιστοσύνη της σε νέα Κυβέρνηση, έχει τη δυνατότητα να το πράξει.

Η Κυβέρνηση απαλλάσσεται από τα καθήκοντά της στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει την Κυβέρνηση από τα καθήκοντά της αν αυτή παραιτηθεί, εθελούσια ή αν η Βουλή αποσύρει την εμπιστοσύνη της, υπερψηφίζοντας πρόταση δυσπιστίας ή καταψηφίζοντας πρόταση εμπιστοσύνης (άρθρο 38 §1 Σ).

- Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει την Κυβέρνηση από τα καθήκοντά της αν ο Πρωθυπουργός παραιτηθεί, εκλείψει ή αδυνατεί για λόγους υγείας να ασκήσει τα καθήκοντα του (άρθρο 38 §2 Σ).

Στην πρώτη περίπτωση, την παραίτηση της Κυβέρνησης ακολουθούν διερευνητικές εντολές, ενώ αν δεν καταστεί δυνατή η ανάδειξη νέας Κυβέρνησης, προκηρύσσονται εκλογές με εκλογική Κυβέρνηση είτε την οικουμενική που προβλέπεται συνταγματικά, και αν όχι την υπηρεσιακή που προβλέπει το άρθρο 37 §3 Σ. Στη δεύτερη περίπτωση, αντικαθίσταται μόνο ο Πρωθυπουργός, εφόσον η κοινοβουλευτική ομάδα του απερχόμενου Πρωθυπουργού διαθέτει την πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο. Διαφορετικά ακολουθείται και στην περίπτωση αυτή, η προηγούμενη διαδικασία.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι και στις δυο ανωτέρω περιπτώσεις, το προεδρικό διάταγμα απαλλαγής της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της, ακόμη κι αν δεν προσυπογραφεί από τον Πρωθυπουργό, το υπογράφεται μόνο από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, σύμφωνα με το άρθρο 35 §1 Σ, ούτως ώστε ενδεχόμενη ολιγωρία του Πρωθυπουργού να μην παρεμποδίσει την υλοποίηση της κοινοβουλευτικής αρχής στην προκειμένη περίπτωση.

3.8.5. Η ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και το Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο του άρθρου 86 Σ

Τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου αλλά και οι Υφυπουργοί υπέχουν κατά το Σύνταγμα ευθύνη για τις πράξεις ή παραλείψεις τους κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Η ευθύνη αυτή μπορεί να είναι:

α) Ατομική ή συλλογική σύμφωνα με το άρθρο 85 Σ. Ατομική αναφορικά με πράξεις ή παραλείψεις που αφορούν την επιμέρους αρμοδιότητά τους ως μελών του Υπουργικού Συμβουλίου και συλλογική για τις αποφάσεις που έχει λάβει συλλογικά το Υπουργικό Συμβούλιο.

β) Πολιτική ευθύνη, αφού η Κυβέρνηση αλλά και τα μέλη της κατευθύνουν τη γενική πολιτική της χώρας. Η ευθύνη αυτή αναλαμβάνεται από τα μέλη της Κυβέρνησης ατομικά και συλλογικά, για τις πολιτικές τους επιλογές και πρακτικές που έχουν υιοθετήσει ως συλλογικό όργανο. Η πολιτική ευθύνη της Κυβέρνησης εξετάζεται με τα μέσα κοινοβουλευτικού ελέγχου που διαθέτει η Βουλή (πχ. ερωτήσεις, επερωτήσεις, αναφορές, η ώρα του πρωθυπουργού, προ ημερησίας διατάξεως συζήτηση) και τα οποία προβλέπονται στον Κανονισμό της Βουλής. Περαιτέρω, εξετάζεται μέσα από την υποβολή ατομικής ή συλλογικής πρότασης δυσπιστίας, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην ατομική παραίτηση μέλους της Κυβέρνησης ή σε συλλογική παραίτηση ολόκληρου του Υπουργικού Συμβουλίου. Μέσο πολιτικού ελέγχου της ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης είναι και η σύσταση εξεταστικών επιτροπών της Βουλής σύμφωνα με το άρθρο 68 §2 Σ. Οι εξεταστικές επιτροπές αποτελούν δικαίωμα της μειοψηφίας, συστήνονται με πρόταση εξήντα (60) βουλευτών και απόφαση εκατόν είκοσι βουλευτών (120) εκτός από τις περιπτώσεις εξεταστικών επιτροπών που αφορούν την εξωτερική πολιτική ή την άμυνα της χώρας, οπότε και απαιτείται πλειοψηφία εκατόν πενήντα ένα (151) βουλευτών. Οι επιτροπές αυτές συστήνονται κατ' αναλογία της δύναμης των κομμάτων στη Βουλή και έχουν ως στόχο να εξετάσουν σε βάθος ένα πολιτικό ζήτημα, ούτως ώστε να ασκήσουν έλεγχο στην ασκούμενη κυβερνητική πολιτική.

γ) Η ποινική ευθύνη των υπουργών διαμορφώθηκε κατά το στάδιο ιστορικής ανάπτυξης της κοινοβουλευτικής αρχής στο Ηνωμένο Βασίλειο και την ανάδειξη του ανεύθυνου χαρακτήρα του αρχηγού του κράτους («the King can do no wrong»). Διατάξεις για την ποινική ευθύνη της Κυβέρνησης εμπεριέχουν όλα τα ελληνικά Συντάγματα, ενώ το Σύνταγμα του 1975 εμπεριέχει το άρθρο 86 Σ το οποίο και τροποποιήθηκε κατά τη διαδικασία αναθεώρησης του 2001.

Η ποινική ευθύνη αφορά μέλη της Κυβέρνησης (υπουργούς, τον Πρωθυπουργό, αναπληρωτές ή υπουργούς επικρατείας) αλλά και υφυπουργούς, για πράξεις ή παραλείψεις που διέτελεσαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους που συνιστούν ποινικά αδικήματα. Τέτοια ποινικά αδικήματα είναι η παραβίαση του Συντάγματος και των νόμων, η εκ προθέσεως βλάβη του κράτους, η παράνομη προσυπογραφή διαταγμάτων ή πράξεων του Υπουργικού Συμβουλίου, η ανακοίνωση ή δημοσιοποίηση εγγράφου με πρόθεση βλάβης των συμφερόντων του κράτους, η παραβίαση ποινικών νόμων κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Απαγορεύεται σύμφωνα με το άρθρο 86 §1 Σ η θέσπιση ιδιώνυμων υπουργικών αδικημάτων.

Τη διαδικασία για την αναζήτηση της ποινικής ευθύνης των υπουργών μπορούμε να την διακρίνουμε σε κοινοβουλευτική προδικασία και δικαστηριακή διαδικασία. Η κοινοβουλευτική προδικασία περιλαμβάνει:

- Την πρόταση για άσκηση δίωξης για ποινική ευθύνη μελών της Κυβέρνησης από τριάντα (30) βουλευτές.
- Τη συγκρότηση ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής με απόφαση εκατόν πενήντα ένα βουλευτών, η οποία θα εξετάσει την κατηγορία και θα εκδώσει πόρισμα το οποίο θα κατατεθεί ενώπιον της Βουλής. Διαφορετικά η πρόταση άσκησης δίωξης απορρίπτεται, ως προδήλως αβάσιμη.
- Δημοσιοποίηση στη Βουλή του πορίσματος της προκαταρκτικής εξέτασης και ψηφοφορία στην Ολομέλεια για να ληφθεί η απόφαση άσκησης ή μη κατηγορίας, ενός ή περισσότερων μελών του υπουργικού συμβουλίου, για ποινική ευθύνη, με πλειοψηφία εκατόν πενήντα ένα (151) βουλευτών.

Αν η Βουλή αποφασίσει σύμφωνα με τα παραπάνω να ασκήσει κατηγορίες για ποινική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης, ακολουθεί η δικαστηριακή διαδικασία μέσα από τη σύσταση του Ειδικού Ποινικού Δικαστηρίου του άρθρου 86 Σ ή αλλιώς Υπουργοδικείου.

Το Ειδικό Δικαστήριο είναι ανώτατο δικαστήριο και συγκροτείται για κάθε υπόθεση από έξι μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και επτά μέλη του Αρείου Πάγου. Τα τακτικά και αναπληρωματικά μέλη του Ειδικού Ποινικού Δικαστηρίου κληρώνονται μετά από την άσκηση δίωξης κατηγορίας, από τον Πρόεδρο της Βουλής, σε δημόσια συνεδρίαση. Στην κληρωτίδα περιλαμβάνονται όλα τα μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου που έχουν διορισθεί ή προαχθεί πριν από την υποβολή της άσκησης δίωξης. Πρόεδρος του Ειδικού Ποινικού Δικαστηρίου είναι ο ανώτερος σε βαθμό από τα μέλη του Αρείου Πάγου που κληρώθηκαν. Μεταξύ ομοιόβαθμων προεδρεύει ο αρχαιότερος. Ειδική καινοτομία αποτελεί η πρόβλεψη για τη διεξαγωγή τακτικής ανάκρισης από μέλος του Αρείου Πάγου, η οποία λήγει με την έκδοση βουλεύματος από πενταμελές Δικαστικό Συμβούλιο, το οποίο αποτελείται από τρία μέλη του Αρείου Πάγου και δύο μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας, τα οποία επίσης κληρώνονται. Το βούλευμα μπορεί να είναι απαλλακτικό ή και παραπεμπτικό.

Την εισαγγελική έδρα τόσο στο Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο όσο και στο Δικαστικό Συμβούλιο την κατέχει μέλος της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, το οποίο και κληρώνεται μαζί με τον αναπληρωτή του. Η Βουλή μπορεί να ασκήσει τη δίωξη κατά όσων διετέλεσαν στο παρελθόν ή και διατελούν μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου ή υφυπουργοί, μέχρι και το πέρας της δεύτερης τακτικής συνόδου της κοινοβουλευτικής περιόδου που αρχίζει μετά την τέλεση του αδικήματος. Πρόκειται εδώ στην ουσία για μια σύντομη παραγραφή των σχετικών ποινικών αδικημάτων. Στο Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο συμπαραπέμπονται και οι τυχόν συμμετοχοί του κατηγορουμένου, διατελούντος ή διατελέσαντος υπουργού ή υφυπουργού. Με τη ρύθμιση αυτή, το Σύνταγμα στοχεύει στην αποφυγή της έκδοσης συγκρουόμενων αποφάσεων μεταξύ Ειδικού Ποινικού Δικαστηρίου και τακτικών ποινικών δικαστηρίων.

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και σε περίπτωση παραγραφής των εγκλημάτων, κατά την οποία η διαδικασία δεν θα ολοκληρωθεί, η Βουλή μπορεί να συστήσει ειδική επιτροπή της για τον έλεγχο της κατηγορίας. Στην επιτροπή αυτή δύνανται να συμμετέχουν και ανώτατοι δικαστικοί. Η απόφαση της Βουλής για τη σύσταση ειδικής επιτροπής για τον έλεγχο της κατηγορίας προκαλείται από αίτηση του ενδιαφερόμενου, διατελούντος ή διατελέσαντος υπουργού ή άλλου μέλους της Κυβέρνησης ή και υφυπουργού ή από τους κληρονόμους του, ούτως ώστε να έχουν την ευκαιρία να ξεκαθαρίσουν τις υπόνοιες περί ποινικής ευθύνης των ιδίων ή μελών της οικογένειάς τους.

δ) Η αστική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης. Η αστική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης συνίσταται στην αποκατάσταση των ζημιών που η ποινική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης ή Υφυπουργοί προκάλεσε, ή της ζημιάς που προκαλείται από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις τους κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Η αστική ευθύνη εξετάζεται με αγωγή κατά του ελληνικού δημοσίου σύμφωνα με τα άρθρα 105/106 ΕισΝΑΚ, από τα διοικητικά δικαστήρια, ενώ υπαίτιο εις ολόκληρον είναι και το μέλος της Κυβέρνησης που προκάλεσε την ζημία. Ο υπουργός δεν απαλλάσσεται δηλαδή από την άμεση υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης όπως ισχύει για τους δημοσίους υπαλλήλους σύμφωνα με τον ισχύοντα Υπαλληλικό Κώδικα, όπως θα εκτεθεί περαιτέρω στο επόμενο κεφάλαιο, ενώ η δική του προσωπική ευθύνη εξετάζεται στα πολιτικά δικαστήρια και συνιστά ιδιωτική διαφορά.

3.8.6. Η συγκρότηση της Κυβέρνησης μετά τις εκλογές της 20 Σεπτεμβρίου 2015

Μετά τις εκλογές της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2015 η Κυβέρνηση απαρτίζεται από δεκατέσσερα (14) συνολικά Υπουργεία: Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Υπουργείο Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Εξωτερικών, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Υπουργείο Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων, Υπουργείο Ναυτιλίας και νησιωτικής πολιτικής, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων.

3.9. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποτελεί το άμεσο και μονοπρόσωπο όργανο του Κράτους, το οποίο λειτουργεί σύμφωνα με το άρθρο 30 Σ ως «ρυθμιστής» του πολιτεύματος. Πρόκειται για ένα όργανο με ρόλο ουδέτερο, συμβολικό, υπερκομματικό και ανεύθυνο πολιτικά, αφού την ευθύνη για τις πράξεις του, την αναλαμβάνει η υπεύθυνη Κυβέρνηση. Εκλέγεται έμμεσα, από τη Βουλή. Ο ρόλος του και οι αρμοδιότητες του προσδιορίζονται στα άρθρα 30-50 Σ αλλά και στο άρθρο 26 Σ, την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, όπου και κατοχυρώνεται η συμμετοχή του στην εκτελεστική και νομοθετική λειτουργία. Ειδικότερα:

3.9.1. Προσόντα και διαδικασία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας

Τα απαραίτητα για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας προσόντα αναφέρονται στο άρθρο 31 Σ. Έτσι για να εκλεγεί κανείς Πρόεδρος της Δημοκρατίας πρέπει να είναι έλληνας πολίτης, τουλάχιστον από μια πενταετία, να διαθέτει ελληνική καταγωγή από ελληνίδα μητέρα ή έλληνα πατέρα, να είναι τουλάχιστον σαράντα ετών (40) και να διαθέτει τα εκλογικά του δικαιώματα. Ο Πρόεδρος εκλέγεται για πενταετή θητεία, την οποία μπορεί να ανανεώσει μόνο μια φορά (να διατελέσει δηλαδή συνολικά δύο) κατά το άρθρο 30 §5 Σ. Η θητεία αυτή παρατείνεται, όπως και η θητεία της Βουλής, σε περίπτωση πολέμου σύμφωνα με το άρθρο 30 §4 Σ αλλά και στην περίπτωση που δεν έχει περατωθεί η διαδικασία εκλογής νέου Προέδρου, οπότε ο προηγούμενος συνεχίζει να ασκεί τα καθήκοντα του, μέχρι ο επόμενος να αναδειχθεί σύμφωνα με το άρθρο 32 §6 Σ. Επιπλέον, η ιδιότητά του είναι ασυμβίβαστη με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος (άρθρο 30 §2 Σ).

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σε περίπτωση που απουσιάζει στο εξωτερικό για περισσότερες από δέκα ημέρες στο εξωτερικό, αν πεθάνει, αν εκπέσει από το αξίωμα, αν παραιτηθεί ή αν αδυνατεί για πάνω από τριάντα μέρες να ασκήσει τα καθήκοντά του, αναπληρώνεται με τη σειρά από τον Πρόεδρο της Βουλής, ή αν αυτή δεν υπάρχει (επειδή θα έχει διαλυθεί λόγω εκλογών) από τον Πρόεδρο της τελευταίας Βουλής. Αν ο τελευταίος αρνείται ή δεν δύναται, ο Πρόεδρος αναπληρώνεται συλλογικά από το Υπουργικό Συμβούλιο. Ο αναπληρωτής Πρόεδρος της Δημοκρατίας ασκεί τις αρμοδιότητες του Προέδρου, εκτός από εκείνες που αφορούν την προκήρυξη δημοψηφίσματος σύμφωνα με το άρθρο 44 §2 Σ, την διάλυση της Βουλής και προκήρυξη εκλογών στην περίπτωση που έχει λήξει η θητεία της (άρθρο 53 §1 Σ), καθώς και την περίπτωση που υπάρχει αδυναμία εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας με την Τρίτη κατά σειρά ψηφοφορία (άρθρο 32 §4 Σ).

Η απώλεια του προεδρικού αξιώματος προκύπτει σε περίπτωση παραίτησης ή θανάτου του Προέδρου (άρθρο 34 §1 Σ), εξ αιτίας της έκπτωσης του μετά από καταδίκη του Ειδικού Ποινικού Δικαστηρίου του άρθρου 86 (κατά το άρθρο 49 Σ) και σε περίπτωση οριστικής αδυναμίας άσκησης των καθηκόντων του την οποία και διαπιστώνει η Βουλή με ειδική απόφασή της (άρθρο 34 §2 Σ)

Η διαδικασία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας περιγράφεται αναλυτικά στο άρθρο 32 Σ. Η διαδικασία εκλογής νέου Προέδρου της Δημοκρατίας εκκινεί έναν τουλάχιστον μήνα πριν από τη λήξη της θητείας του απερχόμενου Προέδρου, σε ειδική συνεδρίαση που συγκαλείται από τον Πρόεδρο της Βουλής. Η εκλογή γίνεται με ονομαστική, φανερή δηλαδή και όχι μυστική ψηφοφορία από την Ολομέλεια του Κοινοβουλίου. Τους υποψηφίους, που μπορεί να είναι ένας ή και περισσότεροι τους προτείνουν οι κοινοβουλευτικές ομάδες των κομμάτων που συμμετέχουν στη Βουλή, καθώς και η ομάδα των ανεξάρτητων βουλευτών, αν υφίστανται στη Βουλή ανεξάρτητοι βουλευτές.

Οι ψηφοφορίες που προβλέπονται από το Σύνταγμα για τη διαδικασία ανάδειξης του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι συνολικά έξι, ενώ αν η διαδικασία δεν έχει ολοκληρωθεί έως την τρίτη ψηφοφορία, η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικά και προκηρύσσονται εκλογές μέσα σε ένα μήνα σύμφωνα με το άρθρο 32 §4 Σ. Η συνθετότητα της διαδικασίας και το υψηλό ποσοστό ψήφων που απαιτείται για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας, απαιτεί τη συγκέντρωση της μεγαλύτερης δυνατής συναίνεσής γύρω από το πρόσωπό του, ούτως ώστε να μην αποτελεί μια καθαρά κυβερνητική ή κομματική επιλογή, αλλά να διαθέτει τα χαρακτηριστικά εκείνα της υπερκομματικότητας που θα του εξασφαλίζουν τη δυνατότητα να ασκήσει αποτελεσματικότερα τον ουδέτερο και συμβολικό του ρόλο. Ειδικότερα:

- Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται όποιος με την πρώτη ψηφοφορία συγκεντρώσει ποσοστό 2/3 του συνόλου των βουλευτών, δηλαδή διακόσιες (200) ψήφους.
- Αν δεν συγκεντρωθεί η απαιτούμενη πλειοψηφία μετά από πέντε μέρες η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ύστερα από πέντε μέρες, οπότε και απαιτείται ξανά ποσοστό 2/3, δηλαδή διακόσιες ψήφοι, για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας.
- Αν και πάλι δεν συγκεντρωθεί η απαιτούμενη πλειοψηφία, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ύστερα από πέντε μέρες, οπότε και απαιτείται ποσοστό 3/5 δηλαδή εκατόν ογδόντα (180) ψήφων για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας. Στην περίπτωση που αυτή η πλειοψηφία δεν συγκεντρωθεί, η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικά και προκηρύσσονται βουλευτικές εκλογές.
- Αφού διενεργηθούν εκλογές και συγκροτηθεί το Κοινοβούλιο σε σώμα, εκλέγει και πάλι Πρόεδρο της Δημοκρατίας, με τέταρτη ονομαστική ψηφοφορία, σε ειδική συνεδρίαση της Ολομέλειας του Κοινοβουλίου, εφόσον συγκεντρώσει ποσοστό 3/5 δηλαδή εκατόν ογδόντα (180) συνολικά ψήφων.
- Αν και στην περίπτωση αυτή δεν συγκεντρωθεί το αναγκαίο ποσοστό ψήφων, διενεργείται και πέμπτη ψηφοφορία, στην οποία απαιτείται η συγκέντρωση της απόλυτης πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών δηλαδή συνολικά εκατόν πενήντα ένα ψήφων (151).
- Αν και πάλι δεν συμπληρωθεί ο απαιτούμενος αριθμός ψήφων επαναλαμβάνεται η ψηφοφορία που είναι και η τελευταία, στην οποία εκλέγεται ο υποψήφιος που συγκεντρώνει την σχετική πλειοψηφία του Κοινοβουλίου, δηλαδή απλά τις περισσότερες σε σχέση με τους υπόλοιπους υποψηφίους ψήφους.

3.9.2. Οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας

Σύμφωνα με το άρθρο 50 Σ, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαθέτει το αρνητικό τεκμήριο αρμοδιότητας, δηλαδή διαθέτει μόνον όσες αρμοδιότητες ρητά του αναθέτουν το Σύνταγμα και οι νόμοι. Σύμφωνα με το άρθρο 26, ο Πρόεδρος διαθέτει νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες τις οποίες ασκεί με την Κυβέρνηση και τη Βουλή, ενώ διαθέτει παράλληλα και δικαστικές αλλά και ρυθμιστικές αρμοδιότητες, οι οποίες απορρέουν από την ιδιότητα του ρυθμιστή του πολιτεύματος. Ειδικότερα, διαθέτει νομοθετικές αρμοδιότητες που συνίστανται στο ότι:

- Εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους (άρθρο 42 §1 Σ).
- Εκδίδει τα εκτελεστικά Προεδρικά Διατάγματα (άρθρο 43 §1 Σ). Ωστόσο, η αρμοδιότητα αυτή διαθέτει πέρα από νομοθετικό και εκτελεστικό χαρακτήρα.
- Εκδίδει τα Κανονιστικά Προεδρικά Διατάγματα (άρθρο 43 §§ 2, 4 Σ).
- Δημοσιεύει την απόφαση της Βουλής και εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, όταν η χώρα κηρυχθεί σε κατάσταση πολιορκίας σύμφωνα με το άρθρο 48 Σ.
- Έχει τη δυνατότητα να αναπέμψει νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου ψηφισμένη από τη Βουλή, μέσα σε ένα μήνα από την ψήφισή τους (άρθρο 42 §2 Σ). Η αναπομπή επιβάλλει στην Βουλή την επιψήφιση του νομοσχεδίου ή της πρότασης νόμου με μια ειδική διαδικασία, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 76 §2 Σ και αφορά ζητήματα τυπικής συνταγματικότητας, δηλαδή ζητήματα που άπτονται της διαδικασίας ψήφισης ενός νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου και όχι του περιεχομένου τους (ουσιαστική συνταγματικότητα). Ειδικότερα: «Ψηφισμένο

νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που αναπέμπεται κατά το άρθρο 42 συζητιέται και ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής, δύο φορές και σε δύο διαφορετικές συνεδριάσεις που απέχουν μεταξύ τους δύο τουλάχιστον ημέρες, στην πρώτη συζήτηση κατ' αρχήν και κατ' άρθρο και στη δεύτερη κατ' άρθρο και στο σύνολο». Η αναπομπή σημαίνει άρνηση της έκδοσης του νόμου, έχει όμως καθαρά χαρακτήρα αναβλητικό, αφού εφόσον το νομοσχέδιο ή η πρόταση νόμου επιψηφιστεί με την προβλεπόμενη πλειοψηφία και διαδικασία ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υποχρεούται να το εκδώσει και να το δημοσιεύσει. Πρόκειται επομένως για αρνησικυρία με χαρακτήρα αναβλητικό.

- Προκηρύσσει δημοψήφισμα σύμφωνα με το άρθρο 44 §2 Σ, για κρίσιμο εθνικό θέμα ή για ψηφισμένο νομοσχέδιο, η συμμετοχή του στη διαδικασία αυτή όμως διαθέτει καθαρά συμβολικό χαρακτήρα, αφού αρμόδιο όργανο για την λήψη απόφασης επί του δημοψηφίσματος είναι το Κοινοβούλιο.
- Περαιτέρω, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαθέτει εκτελεστικές, δηλαδή διοικητικές αρμοδιότητες οι οποίες ειδικότερα συνίστανται στο ότι:
- Είναι αρμόδιος για το διορισμό και την παύση των δημοσίων υπαλλήλων (άρθρο 46 §1 Σ).
- Διορίζει τους Δικαστές, σύμφωνα με το άρθρο 88 §1 Σ.
- Είναι αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, συμβολικά όμως αφού τη διοίκησή τους ασκεί η Κυβέρνηση (άρθρο 45 Σ).
- Απονέμει τα προβλεπόμενα από το νόμο παράσημα.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαθέτει και δικαστικές αρμοδιότητες εκτός από νομοθετικές και εκτελεστικές. Ειδικότερα:

- Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει τη δυνατότητα να απονέμει χάρη σε ποινικούς εγκληματίες, χαρίζοντας, μετατρέποντας ή και μετριάζοντας τις ποινές που τους έχουν επιβληθεί. Πρόκειται για καθαρά συμβολική του αρμοδιότητα, αφού για να δοθεί χάρη απαιτείται η πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης και η προηγούμενη γνωμοδότηση του Συμβουλίου Χαρίτων, ενός Συμβουλίου που αποτελείται κυρίως από δικαστές.
- Μπορεί να χαρίζει ποινή σε Υπουργό, Υφυπουργό ή άλλο μέλος της Κυβέρνησης το οποίο καταδικάστηκε για ποινική ευθύνη σύμφωνα με το άρθρο 86 Σ. Για την απονομή χάρης σε υπουργό ή μέλος της Κυβέρνησης απαιτείται και η συγκατάθεση της Βουλής, σύμφωνα με το άρθρο 47 §2 Σ.
- Τέλος, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαθέτει και ρυθμιστικές αρμοδιότητες οι οποίες απορρέουν από το χαρακτηρισμό του Προέδρου ως ρυθμιστή του πολιτεύματος, σύμφωνα με το άρθρο 30 §1 Σ και αναλύονται στις νομικά τυποποιημένες και συνταγματικά καταγεγραμμένες ρυθμιστικές αρμοδιότητες του και στον άτυπο ρυθμιστικό ρόλο, που ως αρχηγός του κράτους επιτελεί στο πολίτευμα. Η ρυθμιστική αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας κείται εκτός της διάκρισης μεταξύ νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής λειτουργίας που αναγνωρίζεται με την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (άρθρο 26 Σ).

Οι συνταγματικά κατοχυρωμένες αρμοδιότητες ρυθμιστικού χαρακτήρα, συχνά συνδέονται και με αρμοδιότητες που ήδη έχουμε κατατάξει σε άλλες κατηγορίες. Θα μπορούσαμε γενικά να ορίσουμε τις αρμοδιότητες αυτές, ως εκείνες που αναφέρονται στις λειτουργικές σχέσεις του Προέδρου της Δημοκρατίας με τη Βουλή και την Κυβέρνηση, καθώς και τους χειρισμούς, όπου το Σύνταγμα διανοίγει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κάποια ευχέρεια σε σχέση με τη λειτουργία του πολιτεύματος. Έτσι, ρυθμιστικές αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας θεωρούνται:

- Οι αρμοδιότητες του που αναφέρονται στην λειτουργία της Βουλής και ειδικότερα στη σύγκλησή της (άρθρο 40 §1 Σ), στην κήρυξη της έναρξης και λήξης της βουλευτικής περιόδου (άρθρο 40 § 1 Σ), στην αναστολή των εργασιών της Βουλής (άρθρο 40 §2 Σ) και ειδικότερα στη διάλυση της Βουλής, σύμφωνα με το άρθρο 41 §1 Σ, αν παραιτηθούν ή καταψηφιστούν δύο κυβερνήσεις και η σύνθεσή της δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα.

- Οι αρμοδιότητες που αναφέρονται στην Κυβέρνηση και ειδικότερα ο διορισμός του Πρωθυπουργού σύμφωνα με το άρθρο 37 § 1 Σ, ο οποίος λαμβάνει χώρα με την έκδοση σχετικού ρυθμιστικού Προεδρικού διατάγματος που υπογράφει ο ίδιος, καθώς και ο διορισμός των μελών της Κυβέρνησης, με ρυθμιστικό διάταγμα που προσυπογράφεται από τον Πρωθυπουργό. Κυρίως ρυθμιστικός είναι ο ρόλος του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά τη διαδικασία ανάδειξης Κυβέρνησης, κατά τη χορήγηση διερευνητικών εντολών αλλά και κατά τη σύγκληση διάσκεψης υπό την προεδρία του, προκειμένου να σχηματιστεί οικουμενική κυβέρνηση και κατόπιν υπηρεσιακή κυβέρνηση, σύμφωνα με το άρθρο 37 §3 Σ.
- Η δυνατότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας να απευθύνει σε εξαιρετικές περιπτώσεις διαγγέλματα στο λαό, μετά από σύμφωνη γνώμη του Πρωθυπουργού κατά το άρθρο 44 §3 Σ. Πρόκειται για μια από τις διατάξεις που αναθεωρήθηκαν το 1986, ούτως ώστε τα διαγγέλματα του Προέδρου της Δημοκρατίας να τεθούν υπό την σύμφωνη γνώμη του πρωθυπουργού.
- Η αναπομπή κατά το άρθρο 42 ψηφισμένου από την Βουλή νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου, η οποία εντάσσεται τόσο στις νομοθετικές, όσο και στις ρυθμιστικές αρμοδιότητες του Προέδρου. Η αρμοδιότητα αυτή, δεν έχει ασκηθεί στην πράξη ποτέ από το 1975 και μέχρι σήμερα.

Παράλληλα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαθέτει και έναν άτυπο ρυθμιστικό ρόλο, ο οποίος απορρέει από το δημόσιο λόγο και την δημόσια συμπεριφορά του. Έτσι, ο Πρόεδρος ως όργανο της Πολιτείας έχει την υποχρέωση να λειτουργεί υπερκομματικά και ουδέτερα και να εγγυάται την ανάδειξη όλων των τάσεων που αναπτύσσονται στην κοινωνία, προσπαθώντας να τις εναρμονίσει. Έχει δηλαδή έναν ρόλο εγγυητικό, στοχεύοντας στην εξεύρεση των τρόπων και των διαύλων εκείνων επικοινωνίας που θα εξασφαλίζουν τη συναίνεση και την εξισορρόπηση των αντίρροπων δυνάμεων του πολιτεύματος. Θα πρέπει να τηρεί ίσες αποστάσεις και να δρα με τρόπο ενωτικό και συνεκτικό, επιχειρώντας να συγκεράσει τις συγκρούσεις και τις αντιθέσεις που αναπτύσσονται στην πολιτεία, με τρόπο διαλεκτικό. Πρόκειται φυσικά για έναν ρόλο ο οποίος συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την ίδια την προσωπικότητα του και πάντως θα πρέπει να αποτελεί και κριτήριο της επιλογής του για το αξίωμα αυτό.

3.9.3. Η νομική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας στο πολίτευμα

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας θεωρείται ανεύθυνος, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 49 Σ η ευθύνη του περιορίζεται μόνο για εσχάτη προδοσία και εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος. Ειδικότερα: «Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν ευθύνεται οπωσδήποτε για πράξεις που έχει διενεργήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του, παρά μόνο για εσχάτη προδοσία και εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος. Η ευθύνη αυτή αναζητείται στο Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο του άρθρου 86, εφόσον το Κοινοβούλιο καταθέσει πρόταση για κατηγορία και παραπομπή του Προέδρου της Δημοκρατίας η οποία υποβάλλεται από το ένα τρίτο τουλάχιστον των μελών της και γίνεται αποδεκτή με απόφαση που λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο τρίτων [και όχι απόλυτη όπως στην περίπτωση των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου] των μελών του Κοινοβουλίου».

Ειδικότερα, το ανεύθυνο του Προέδρου της Δημοκρατίας αναδεικνύεται στο Σύνταγμα μέσα από την καθιέρωση του θεσμού της προσυπογραφής των πράξεων του Προέδρου της Δημοκρατίας από τον αρμόδιο Υπουργό ο οποίος αναλαμβάνει και τη σχετική ευθύνη. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 35 §1 Σ: «Καμία πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν ισχύει ούτε εκτελείται χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού, ο οποίος με μόνη την υπογραφή του γίνεται υπεύθυνος». Μάλιστα, σύμφωνα με το Σύνταγμα, καμία εντολή του Προέδρου προς τους Υπουργούς έγγραφη ή προφορική δεν απαλλάσσει τους Υπουργούς από την πολιτική τους ευθύνη που αναλαμβάνεται με την προσυπογραφή (άρθρο 85 Σ). Το ανεύθυνο του Προέδρου της Δημοκρατίας συνάγεται και από την αποκλειστική εξάρτηση της Κυβέρνησης από τη Βουλή αλλά και από τον έμμεσο χαρακτήρα της εκλογής του, ο οποίος δεν του προσδίδει γενικότερη πολιτική νομιμοποίηση. Το άρθρο 35 Σ περιέχει μία σειρά από πράξεις, οι οποίες εκφεύγουν από τον κανόνα της προσυπογραφής και οι οποίες τυποποιήθηκαν με αυστηρότητα κατά την συνταγματική αναθεώρηση του 1986. Ειδικότερα:

- Σε περίπτωση που η Κυβέρνηση παραιτηθεί εξ αιτίας της απώλειας της εμπιστοσύνης της Βουλής, είτε επειδή καταψηφίστηκε πρόταση εμπιστοσύνης που είχε υποβάλει, είτε διότι υπερψηφίστηκε πρόταση μομφής, ο Πρόεδρος μπορεί να εκδώσει το διάταγμα απαλλαγής της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της, ακόμη κι αν δεν το προσυπογράψει ο Πρωθυπουργός (άρθρο 38 §1 Σ).
- Δεν απαιτείται προσυπογραφή για το διορισμό του Πρωθυπουργού, σύμφωνα με το άρθρο 37 §1 Σ.
- Δεν απαιτείται προσυπογραφή για την ανάθεση διερευνητικών εντολών, σύμφωνα με το άρθρο 37 § 2, 3 Σ.
- Δεν απαιτείται προσυπογραφή από τον Πρωθυπουργό στις περιπτώσεις διάλυσης της Βουλής, εξ αιτίας αδυναμίας εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά την τρίτη ψηφοφορία (άρθρο 32 §4 Σ) και διάλυσης της Βουλής, επειδή έχουν καταψηφιστεί η παραιτηθεί δύο Κυβερνήσεις και η σύνθεσή της δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα (άρθρο 41 §1 Σ). Επίσης, δεν χρειάζεται προσυπογραφή η διάλυση του Κοινοβουλίου σε περίπτωση περάτωσης της θητείας του (άρθρο 53 §1 Σ).
- Δεν απαιτείται προσυπογραφή για την αναπομπή ψηφισμένου νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου, σύμφωνα με το άρθρο 42 §1 Σ.
- Δεν απαιτείται προσυπογραφή για το διορισμό του προσωπικού των υπηρεσιών της Προεδρίας της Δημοκρατίας.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η προκήρυξη δημοψηφίσματος για ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα (άρθρο 44 §2 Σ) προσυπογράφεται από τον Πρόεδρο της Βουλής (ενώ για εθνικό από το Υπουργικό Συμβούλιο) σύμφωνα με το άρθρο 35 § 3 Σ.

3.10. Η δικαστική λειτουργία κατά το ελληνικό Σύνταγμα

Θεμέλιο της δικαστικής λειτουργίας κατά το Σύνταγμα 1975/86/01/08 αποτελεί η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, η οποία στο άρθρο 26 §3 Σ ορίζει ότι: «η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια· οι αποφάσεις τους εκτελούνται στο όνομα του ελληνικού λαού». Η δικαστική λειτουργία, σε αντίθεση με την εκτελεστική και τη νομοθετική, δεν συνιστά πολιτική λειτουργία και για το λόγο αυτό δεν διαθέτει τη λαϊκή νομιμοποίηση που απορρέει από τις συνταγματικά προβλεπόμενες διαδικασίες, στις οποίες συμπράττει άμεσα το εκλογικό σώμα. Η νομιμοποίηση της δικαστικής λειτουργίας στηρίζεται στο γεγονός ότι οι αποφάσεις της αντικατοπτρίζουν τη βούληση του λαού, πηγάζουν από την κυριαρχία του και για το λόγο αυτό σύμφωνα με το Σύνταγμα «εκτελούνται στο όνομά του». Στο πλαίσιο αυτό, τη διάταξη της § 3 του άρθρου 26, συμπληρώνει το άρθρο 87 § 1 Σ, το οποίο επίσης αποτελεί θεμέλιο για την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας και το οποίο ορίζει ότι: «η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία».

Η δικαστική λειτουργία είναι προσανατολισμένη στην ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων που νομοθετική λειτουργία θέτει, στοχεύει δηλαδή στην πραγμάτωση των κανόνων δικαίου που τίθενται από το νομοθέτη, χωρίς να δύναται να παρεμβαίνει στους πολιτικούς σκοπούς, στόχους και τις επιλογές που αυτοί οι κανόνες υπηρετούν. Διαφοροποιείται ως εκ τούτου από τη νομοθετική λειτουργία που θέτει κανόνες δικαίου, οι οποίοι καθίστανται δεσμευτικοί τόσο για την δικαστική όσο και για την εκτελεστική λειτουργία. Περαιτέρω, η δικαστική λειτουργία διαφοροποιείται και σε σχέση με την εκτελεστική λειτουργία, αφού η μεν πρώτη θεμελιώνεται στην ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργιών, ενώ η δεύτερη στην ιεραρχία, την εποπτεία και τον έλεγχο των διοικητικών οργάνων που την απαρτίζουν (Στυρόπουλος, 2006). Ακόμη, η εκτελεστική λειτουργία έχει πολιτική ευθύνη για τις πράξεις ή παραλείψεις της και ελέγχεται γι' αυτήν στο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού ελέγχου, ενώ σε αντίθεση με την δικαστική εξουσία είναι υπόλογη και έναντι του εκλογικού σώματος. Η ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας και η έλλειψη ελέγχου της εγείρει το ερώτημα του «ποιος φυλάει τους φύλακες», δηλαδή του πως εν τέλει ελέγχεται η λειτουργία εκείνη η οποία αναλαμβάνει στο πολίτευμα την υπέρτατη ευθύνη του ελέγχου των πράξεων και παραλείψεων της νομοθετικής και εκτελεστικής λειτουργίας.

Πέρα από τα Δικαστήρια, δικαστικές αρμοδιότητες διαθέτουν στο ελληνικό πολίτευμα ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αλλά και η Βουλή. Έτσι, η Βουλή αποφασίζει για την ποινική δίωξη του Προέδρου της

Δημοκρατίας (άρθρο 49 §2 Σ) ή μέλους της Κυβέρνησης ή Υφυπουργού (άρθρο 86 Σ), ενώ συμπράττει με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στην απονομή χάρις σε Υπουργό που καταδικάστηκε με βάση την διαδικασία του άρθρου 86 Σ και έχει την δυνατότητα να ψηφίσει νόμο με τον οποίο παρέχεται αμνηστία σε πολιτικά εγκλήματα. Παράλληλα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μετά από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης και γνώμη Δικαστικού Συμβουλίου, να χαρίζει, μετατρέπει ή μετριάξει τις ποινές που επιβάλλουν τα Δικαστήρια (άρθρο 49 §1 Σ). Δικαστικής φύσεως αρμοδιότητες, όμως, ανατίθενται και σε επιμέρους διοικητικές αρχές. Έτσι, για παράδειγμα, τα αστυνομικά όργανα επιβάλλουν πρόστιμα σε περίπτωση αστυνομικών παραβάσεων και η αγρονομία σε περίπτωση αγροτικών παραβάσεων (άρθρο 96 § 2 Σ). Περαιτέρω, δικαστικής φύσης είναι και η εκδίκαση υποθέσεων από τα διαιτητικά δικαστήρια, ενώ είναι δυνατή και η μεταβίβαση δικαστικών αρμοδιοτήτων σε υπερεθνικά δικαστήρια, όπως για παράδειγμα το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΚ), καθώς και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ).

Σε κάποιες περιπτώσεις, αντίθετα, τα Δικαστήρια είναι δυνατόν να μην ασκούν αμιγώς δικαστικά καθήκοντα και να αναλαμβάνουν διοικητικού χαρακτήρα αρμοδιότητες, όπως για παράδειγμα το Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο επεξεργάζεται προληπτικά όλα τα Κανονιστικά Προεδρικά Διατάγματα (άρθρο 95 §1, δ' Σ), το Ελεγκτικό Συνέδριο, το οποίο διαθέτει αρμοδιότητα γνωμοδότησης των συνταξιοδοτικών νομοσχεδίων (άρθρο 98 § 1, δ' Σ) αλλά και διοικητικές αρμοδιότητες αναφορικά με τον έλεγχο των δαπανών του κράτους, των λογαριασμών των δημοσίων υπολόγων καθώς και τη σύνταξη έκθεσης για τον κρατικό προϋπολογισμό (άρθρο 98 § 1, α'-γ' Σ). Τέλος, νομοθετικού χαρακτήρα είναι η αρμοδιότητα που ασκεί το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, όταν κηρύσσει αντισυνταγματική διάταξη νόμου, πάνω στην συνταγματικότητα της οποίας έχουν συγκρουστεί με αποφάσεις τους δύο εκ των ανωτάτων δικαστηρίων, για παράδειγμα ο Άρειος Πάγος, με το Συμβούλιο της Επικρατείας ή το Ελεγκτικό Συνέδριο (άρθρο 100 § 1, εδ. ε' Σ).

3.10.1. Οι συνταγματικές αρχές απονομής της δικαιοσύνης

Το ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζει τρεις αρχές θεμελιώδους σημασίας για την απονομή της δικαιοσύνης: α) την αρχή της δημοσιότητας της δικαστικής διαδικασίας, β) την αρχή της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων και γ) την αρχή της υποχρεωτικής δημοσίευσης της γνώμης της μειοψηφίας, εφόσον αυτή υφίσταται. Οι τρεις αυτές αρχές συντείνουν στη διαφάνεια της δικαστικής διαδικασίας, ενισχύουν τη δυνατότητα άσκησης δημόσιας κριτικής και ελέγχου της και κατοχυρώνονται και οι τρεις στο άρθρο 93 Σ. Η σημασία της κατοχύρωσής τους είναι ιδιαίτερη, διότι ενισχύουν την συνειδησιακή πέρα από τη θεσμική αφοσίωση και συνέπεια που ο δικαστής οφείλει να επιδεικνύει κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Η αρχή της δημοσιότητας αφορά τόσο τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων των δικαστηρίων, όσο και τη δημοσίευση των δικαστικών αποφάσεων, εγγυάται δηλαδή το σύνολο της δικαστικής διαδικασίας. Η αρχή της δημοσιότητας πραγματώνει την δημοκρατική αρχή, αφού επιτρέπει στο λαό να ελέγχει και να παρακολουθεί την άσκηση των καθηκόντων της δικαστικής λειτουργίας. Η αρχή της δημοσιότητας κατοχυρώνεται στο άρθρο 93 § 2 και 3, εδ. α' Σ, όπου και ορίζεται ότι: «οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφασή του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής του διαδίκου». Περαιτέρω, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 93 § 3, εδ. α' Σ, «κάθε δικαστική απόφαση απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση». Έτσι, στην πρώτη περίπτωση το Σύνταγμα εγγυάται τη δημοσιότητα της δικαστικής διαδικασίας, ενώ στη δεύτερη τη δημοσιότητα της απαγγελίας της δικαστικής απόφασης. Όπως συνάγεται από τα ανωτέρω, η διεξαγωγή μη δημόσιας δίκης, δηλαδή δίκης κεκλεισμένων των θυρών είναι δυνατή μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που καθίσταται αναγκαία η προστασία συγκεκριμένων συνταγματικά προστατευομένων αγαθών, όπως η ιδιωτική και η οικογενειακή ζωή. Στις περιπτώσεις αυτές, είναι δυνατή η παρουσία στο δικαστήριο, των διαδίκων, των μαρτύρων και των νόμιμων αντιπροσώπων τους. Η αρχή της δημοσιότητας των δικαστηρίων συμβαδίζει και με τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων της Βουλής (άρθρο 66 Σ), καθώς και με τη δημοσιότητα του νόμου, από την οποία αποκτά και την υπόστασή του, ενώ έρχεται σε αντίθεση με τη μυστικότητα που κατά κανόνα διέπει τη δράση των οργάνων της εκτελεστικής λειτουργίας.

Η δεύτερη αρχή συνταγματικής περιωπής η οποία δεσμεύει τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η δικαστική λειτουργία, είναι η αρχή της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων. Η αρχή της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων κατοχυρώνεται στο άρθρο 93 § 3, εδ. α' Σ, στην οποία ορίζεται ότι «κάθε απόφαση πρέπει να είναι ειδικά εμπεριστατωμένη». Η υποχρέωση αιτιολογίας των αποφάσεων των δικαστικών

οργάνων έχει ιδιαίτερη σημασία διότι νομιμοποιεί και εξορθολογίζει την δικαστική κρίση, περιορίζει τον κίνδυνο υποκειμενικών και αυθαίρετων δικαστικών κρίσεων, ενώ παρέχει τη δυνατότητα ελέγχου των δικαστικών αποφάσεων από τα ανώτερα και ανώτατα δικαστήρια. Στο πλαίσιο αυτό, ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένη καλείται μια δικαστική απόφαση, όταν αναφέρεται πλήρως στους κανόνες δικαίου που είναι εφαρμοστέοι σε μια συγκεκριμένη περίπτωση (η μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού), όταν εκθέτει πλήρως τα πραγματικά περιστατικά που αφορούν την εφαρμογή τους, και τέλος, όταν εμπεριέχει την ορθή υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στους εφαρμοστέους κανόνες δικαίου (η ελάσσονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού), καθώς και την αναγκαία αιτιολογία περί της ανάγκης εφαρμογής τους στην συγκεκριμένη περίπτωση. Η πλήρης, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων συντείνει στη λογική διάρθρωση του δικανικού συλλογισμού αλλά και στην αυτοδέσμευση του ίδιου του δικαστή κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Η τρίτη συνταγματικά προβλεπόμενη αρχή αφορά την υποχρεωτική δημοσίευση της γνώμης της μειοψηφίας στις δικαστικές αποφάσεις, εφόσον αυτή υφίσταται. Η αρχή αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 93 § 3, εδ. γ' Σ το οποίο ορίζει ότι: «η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την καταχώριση στα πρακτικά ενδεχόμενης μειοψηφίας, καθώς και τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητάς της». Η διατύπωση μειοψηφίας αποτελεί συχνό φαινόμενο κατά την διατύπωση της κρίσης από τα πολυμελή δικαστήρια τα οποία αποφασίζουν κατά πλειοψηφία, ενισχύει την ενσυνείδητη άσκηση των καθηκόντων των δικαστών, τον αμοιβαίο έλεγχο τους, την αμεροληψία τους, αλλά και την αναγκαιότητα έκδοσης πλήρως αιτιολογημένων αποφάσεων, ενώ διευκολύνει τον διάδικο στην εκ νέου υποστήριξη των θέσεων και επιχειρημάτων του σε ανώτερο ή ανώτατο δικαστήριο μέσα από την άσκηση ένδικων μέσων.

3.10.2. Οι διακρίσεις και οι κλάδοι των δικαστηρίων

Τα Δικαστήρια, κατά το άρθρο 26 §3 Σ, είναι τα κρατικά εκείνα όργανα στα οποία ανατίθεται η άσκηση της δικαστικής λειτουργίας. Τα Δικαστήρια συνιστούν άμεσα όργανα του Κράτους, διότι η οργάνωση, η λειτουργία τους και η δικαιοδοσία τους ρυθμίζονται απευθείας από το Σύνταγμα. Επίσης, λειτουργούν ως απλά όργανα, διότι δεν συμπράττουν με κανένα άλλο όργανο του κράτους κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 93 § 1 Σ, «τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά». Πρόκειται για διάκριση η οποία λαμβάνει χώρα βάση τον κλάδο του δικαίου στον οποίο αντίστοιχα ανήκει η κάθε επίδικη διαφορά.

Στο πλαίσιο αυτό, διοικητικά καλούνται τα δικαστήρια τα οποία επιλύουν τις διοικητικές διαφορές οι οποίες δημιουργούνται μεταξύ του κράτους και των πολιτών, πχ. φορολογικές διαφορές, διαφορές που αφορούν την κοινωνική ασφάλεια και διαφορές που αφορούν την αστική ευθύνη του δημοσίου. Τα διοικητικά δικαστήρια διακρίνονται σε κατώτερα διοικητικά δικαστήρια ή διοικητικά δικαστήρια ουσίας και σε ανώτατα δικαστήρια (άρθρο 94 Σ). Κατώτερα δικαστήρια είναι το Μονομελές και Τριμελές Διοικητικό Πρωτοδικείο και το Τριμελές Εφετείο. Ανώτατο δικαστήριο είναι το Συμβούλιο της Επικρατείας το οποίο ονομάζεται και ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο, διότι εξετάζει κατά πρώτο λόγο αιτήσεις ακυρώσεως (άρθρο 94 § 1, α' Σ), και το Ελεγκτικό Συνέδριο το οποίο έχει δικαστικές αρμοδιότητες που αφορούν την απονομή σύνταξης και την αστική ευθύνη των οργάνων του κράτους (άρθρο 98 § 1, στ', ζ' Σ). Τα δυο αυτά δικαστήρια διαθέτουν ειδικές και διακριτές αρμοδιότητες μολοντί ανήκουν στον ίδιο κλάδο δικαιοδοσίας.

Σύμφωνα με το άρθρο 94 § 2 Σ, στα πολιτικά δικαστήρια υπάγονται όλες οι ιδιωτικές διαφορές, καθώς και οι υποθέσεις εκούσιας δικαιοδοσίας που τους ανατίθενται με νόμο. Πρόκειται ειδικότερα για διαφορές που δημιουργούνται μεταξύ ιδιωτών, πχ. διαζύγια, υιοθεσίες, πωλήσεις, μισθώσεις, κληρονομικές διαφορές, αδικοπραξίες και συμβάσεις. Τα τακτικά πολιτικά δικαστήρια απαρτίζονται από τα Ειρηνοδικεία, τα Μονομελή και Πολυμελή Πρωτοδικεία, τα Εφετεία, ενώ ανώτατο δικαστήριο του κλάδου αυτού δικαιοδοσίας είναι ο Άρειος Πάγος, ο οποίος εκδικάζει αναιρέσεις κατά των αποφάσεων κατά των κατώτερων πολιτικών δικαστηρίων.

Η εκδίκαση των ποινικών υποθέσεων ανήκει στα τακτικά ποινικά δικαστήρια κατά το άρθρο 96 § 1 Σ. Στα δικαστήρια αυτά εκδικάζονται αξιόποινες πράξεις με βάση τον Ποινικό Κώδικα και τους ειδικούς ποινικούς νόμους, όπως για παράδειγμα, ανθρωποκτονίες, κλοπές, ληστείες, πλαστογραφίες ή υπεξαιρέσεις. Τακτικά ποινικά δικαστήρια είναι τα Πταισματοδικεία, τα Μονομελή και Πολυμελή Πλημμελειοδικεία, τα

Εφετεία και το Μικτό Ορκωτό Κακουργιοδικείο, στη σύνθεση του οποίου πέρα από δικαστές μετέχουν και ένορκοι, απλοί δηλαδή πολίτες (άρθρο 97 § 1 Σ).

Το Σύνταγμα διακρίνει μεταξύ των τακτικών δικαστηρίων τα οποία είναι συνταγματικά κατοχυρωμένα (άρθρο 93 § 1 Σ) και στα έκτακτα δικαστήρια τα οποία ρητά απαγορεύονται. Πράγματι, σύμφωνα με το άρθρο 8 εδ. β' Σ: «δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια με οποιοδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συσταθούν». Τα τακτικά δικαστήρια είναι δικαστήρια τα οποία προβλέπονται από τον νόμο και προϋπάρχουν της εκδίκασης μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, ανήκουν δε σε συγκεκριμένο κλάδο της δικαιοσύνης και δικάζουν κατηγορίες υποθέσεων, οι οποίες προβλέπονται εκ των προτέρων και γενικά στο νόμο. Αντίθετα, τα έκτακτα δικαστήρια, είναι δικαστήρια τα οποία συστήνονται εν όψει της εκδίκασης μιας συγκεκριμένης υπόθεσης και των οποίων η σύσταση και η λειτουργία απαγορεύεται από το Σύνταγμα.

Εκτός από τα τακτικά δικαστήρια, υφίστανται και τα Ειδικά και Εξαιρετικά Δικαστήρια. Ειδικά Δικαστήρια είναι τα δικαστήρια που διαθέτουν ειδική αρμοδιότητα, όπως πχ. τα δικαστήρια ανηλίκων, τα στρατοδικεία, τα δικαστήρια πολεμικών λειών (άρθρο 96 § 4 Σ) και το δικαστήριο αγωγών κακοδικίας στο οποίο εκδικάζονται αγωγές κατά δικαστικών λειτουργών που ευθύνονται για πράξεις ή παραλείψεις κατά την άσκηση των καθηκόντων τους (άρθρο 99 Σ). Ειδικά δικαστήρια είναι και το Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο το οποίο συνίσταται *ad hoc* για τον έλεγχο της ποινικής ευθύνης των Υπουργών και των Υφυπουργών (άρθρο 86 Σ) αλλά και το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (άρθρο 100 Σ), το οποίο χωρίς να αποτελεί το ανώτατο στην επικράτεια δικαστήριο, το οποίο διαθέτει καθαρά ειδικές αρμοδιότητες που αφορούν το κύρος των εκλογών, τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων και την άρση συγκρούσεων δικαιοδοσίας μεταξύ των ανώτατων δικαστηρίων (Αρειος Πάγος, Συμβούλιο της Επικρατείας και Ελεγκτικό Συνέδριο).

Τέλος, εξαιρετικά, καλούνται τα δικαστήρια που προβλέπονται από το άρθρο 48 §1 Σ κατά την διαδικασία κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας. Τα δικαστήρια αυτά είναι στρατοδικεία, ναυτοδικεία και αεροδικεία τα οποία μολοντί χαρακτηρίζονται ως έκτακτα είναι στην πραγματικότητα εξαιρετικά, αφού η σύσταση εκτάκτων δικαστηρίων απαγορεύεται από το Σύνταγμα σύμφωνα με το άρθρο 8 εδ. β' Σ και ασκούν τα καθήκοντά τους υπό τις εξαιρετικές και έκτακτες συνθήκες που περιγράφονται στο άρθρο 48 §1 Σ. Τα δικαστήρια αυτά είναι αρμόδια για την εκδίκαση των εγκλημάτων που στρέφονται κατά της ασφάλειας του κράτους, του πολιτεύματος και της δημόσιας τάξης, όποια και αν είναι η ιδιότητα των αυτουργών ή συμμετεχόντων, ακόμη δηλαδή και αν δεν έχουν στρατιωτική ιδιότητα αλλά είναι απλοί πολίτες. Τα δικαστήρια του άρθρου 48 §1 Σ αυτά δεν θεωρούνται έκτακτα διότι η λειτουργία τους προβλέπεται εκ του Συντάγματος και διότι επιλαμβάνονται συγκεκριμένων κατηγοριών υποθέσεων, οι οποίες ορίζονται γενικά και αφηρημένα από το νομοθέτη. Καλούνται δε εξαιρετικά διότι συνίστανται σε καταστάσεις εξαιρετικές, έκτακτης ανάγκης για την ασφάλεια του κράτους.

3.10.3. Η προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργών

Σύμφωνα με το άρθρο 87 §1 Σ τα Δικαστήρια αποτελούνται από τακτικούς δικαστές που απολαμβάνουν προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία. Οι δικαστές ως εκ τούτου διαφοροποιούνται από τους δημοσίους υπαλλήλους και διαθέτουν την ιδιότητα των δημοσίων λειτουργών. Οι τακτικοί δικαστές είναι και οι «νόμιμοι» ή «φυσικοί» δικαστές σύμφωνα με το άρθρο 8 Σ, αυτοί δηλαδή στους οποίους ανατίθεται από το νόμο η εκδίκαση μια συγκεκριμένης κατηγορίας υποθέσεων κατά κλάδο δικαιοδοσίας και αρμοδιότητα. Οι τακτικοί δικαστές είναι δημόσιοι λειτουργοί και ως πρόσωπα ασκούν κατ' επάγγελμα την δικαστική λειτουργία συνδεδεμένοι με το κράτος με πάγια αμειβόμενη σχέση εργασίας. Τα Δικαστήρια συνίστανται από τακτικούς δικαστές με την εξαίρεση των στρατοδικείων, στα οποία συμμετέχουν δικαστικοί των Ενόπλων Δυνάμεων, του Δικαστηρίου Αγωγών Κακοδικίας (άρθρο 99 § 1Σ) και του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου στα οποία συμμετέχουν και καθηγητές των Νομικών Σχολών (άρθρο 100 §2 Σ), αλλά και των Μικτών Ορκωτών Κακουργοδικείων στη σύνθεση των οποίων, όπως προαναφέρθηκε συμμετέχουν και πολίτες, ως ένορκοι εκτός από τους δικαστές (άρθρο 97 §1 Σ).

Το Σύνταγμα, στα άρθρα 88-91 Σ, αναφέρεται στους δικαστές ως δικαστικούς λειτουργούς. Οι δικαστικοί λειτουργοί διακρίνονται από τους δημοσίους υπαλλήλους, οι οποίοι τελούν σε στενή ιεραρχική και πειθαρχική σχέση προς την κρατική εξουσία. Αντίθετα, οι δικαστές, ως δημόσιοι λειτουργοί χαρακτηρίζονται από λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία. Παράλληλα, αποτελούν άμεσα όργανα του κράτους, σε αντίθεση με τους δημοσίους υπαλλήλους που αποτελούν έμμεσα όργανα του κράτους. Δημόσιοι υπάλληλοι είναι οι υπάλληλοι των δικαστηρίων (άρθρο 92 Σ), ενώ δικαστικός λειτουργός θεωρείται πέρα από το δικαστή

και ο εισαγγελέας, ο οποίος διαθέτει καθήκοντα σχετικά με τη δίωξη των αξιόποινων πράξεων και την προστασία του δημοσίου συμφέροντος.

Η λειτουργική ανεξαρτησία του δικαστή εξειδικεύεται στο άρθρο 87 §2 Σ, το οποίο ορίζει ότι: «οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος». Η λειτουργική ανεξαρτησία, προστατεύει τη δικαστική λειτουργία από τις παρεμβάσεις των δύο άλλων συνταγματικά προβλεπόμενων λειτουργιών, της νομοθετικής και της εκτελεστικής λειτουργίας, επιτρέποντας στο δικαστή να διατηρεί την αμεροληψία του και να παραμένει ανεπηρέαστος από εξωτερικές πιέσεις ή παρεμβάσεις. Οι εγγυήσεις της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών συνιστούν θεσμικές εγγυήσεις, αφού δεν στοχεύουν στην προστασία του συγκεκριμένου υποκειμένου και φορέα τους, του δικαστή αλλά του θεσμού τον οποίο υπηρετεί, της δικαστικής δηλαδή λειτουργίας εν γένει.

Η προσωπική ανεξαρτησία του δικαστή αφορά το διορισμό και την εν γένει υπηρεσιακή κατάσταση του δικαστή και συνίσταται στην απεξάρτηση των ζητημάτων αυτών από την κρατική παρέμβαση. Κατά συνέπεια, η προσωπική ανεξαρτησία προστατεύεται στο Σύνταγμα με μια σειρά από εγγυήσεις που προφυλάσσουν τον δικαστή από δυσμενείς παρεμβάσεις του νομοθέτη, της εκτελεστικής λειτουργίας ή ακόμη και της ίδιας της δικαστικής λειτουργίας που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στον επηρεασμό των καθηκόντων του και να διακυβέυσουν την προσωπική κρίση και αμεροληψία του κατά την εκδίκαση των υποθέσεων που από το νόμο του έχουν ανατεθεί.

Έτσι, καταρχήν, ο δικαστής απολαμβάνει την εγγύηση της ισοβιότητας (άρθρο 88 §1 Σ). Η ισοβιότητα είναι μια ειδική εγγύηση που περιβάλλει τους δικαστικούς λειτουργούς και η οποία διακρίνεται από το θεσμό της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων (άρθρο 103 §2 Σ). Η ισοβιότητα των δικαστών συνεπάγεται ότι ακόμη και η νομοθετική κατάργηση της θέσης του δικαστή δεν οδηγεί στην απώλεια της δικαστικής του ιδιότητας, εκτός αν αυτός παυθεί από τα καθήκοντά του με απόφαση δικαστηρίου. Η ισοβιότητα διαρκεί μέχρι την οριστική αποχώρηση του δικαστή από την υπηρεσία. Η ισοβιότητα διακρίνεται από τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, η οποία εξαρτάται από την ύπαρξη οργανικής θέσης (άρθρο 103 §4 Σ). Την μονιμότητα απολαμβάνουν ως δημόσιοι υπάλληλοι, οι δικαστικοί υπάλληλοι (άρθρο 92 §1 Σ).

Το Σύνταγμα θεσπίζει και περαιτέρω εγγυήσεις για τους δικαστές. Έτσι, οι αποδοχές τους είναι ανάλογες με το λειτουργήμα τους (άρθρο 88 §2 Σ), ούτως ώστε να διασφαλίζεται το αμερόληπτο της άσκησης των καθηκόντων τους. Οι υπηρεσιακές μεταβολές των δικαστικών λειτουργών, δηλαδή οι προαγωγές, μεταθέσεις, μετατάξεις, αποσπάσεις τους διενεργούνται με προεδρικά διατάγματα τα οποία προϋποθέτουν την σύμφωνη γνώμη Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου (άρθρο 90 §1 Σ). Οι μεταβολές δηλαδή που αφορούν την προσωπική υπηρεσιακή κατάσταση του δικαστή, λαμβάνουν χώρα από όργανα που ανήκουν στη δικαστική λειτουργία, ώστε να αποφευχθούν οι συναλλαγές με όργανα της νομοθετικής και ιδίως της εκτελεστικής λειτουργίας που θα ήταν δυνατόν να επηρεάσουν την δικαστική προσωπική ανεξαρτησία ή να οδηγήσουν σε παρέμβαση στο ανεξάρτητο έργο τους. Ωστόσο, κατ' εξαίρεση μετά την αναθεώρηση του 2001 καθορίστηκε στο άρθρο 90 §5 Σ, ότι οι προαγωγές στις θέσεις του Προέδρου και Αντιπροέδρου των τριών ανωτάτων δικαστηρίων Αρείου Πάγου, Ελεγκτικού Συνεδρίου και Συμβουλίου της Επικρατείας, διενεργούνται με προεδρικό διάταγμα το οποίο εκδίδεται μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, το οποίο επιλέγει μεταξύ των μελών του κάθε ανώτατου δικαστηρίου.

Η δικαστική ιδιότητα λήγει είτε με υποχρεωτική αποχώρηση του δικαστικού λειτουργού από την υπηρεσία του είτε με την επιβολή με δικαστική απόφαση της ποινής οριστικής παύσης. Η οριστική αποχώρηση από την υπηρεσία συντελείται, όταν ο δικαστικός λειτουργός συμπληρώσει το εξηκοστό πέμπτο (65) έτος της ηλικίας του, εκτός από τους δικαστικούς που διαθέτουν βαθμό ανώτερο από του εφέτη ή του αντεισαγγελέα εφετών οι οποίοι και αποχωρούν με την συμπλήρωση του εξηκοστού έβδομου (67) έτους της ηλικίας τους (άρθρο 88 § 5Σ). Η οριστική παύση οδηγεί στην πρόωρη αποχώρηση του δικαστικού λειτουργού από την υπηρεσία του, ενώ διενεργείται μόνον με δικαστική απόφαση και για λόγους που αφορούν την ποινική καταδίκη του, βαρύ πειθαρχικό του παράπτωμα (πχ. αρνησιδικία), ασθένεια, αναπηρία ή υπηρεσιακή ανεπάρκειά του. Η πειθαρχική ευθύνη των δικαστών αναζητείται σύμφωνα με το άρθρο 91 Σ από ειδικά δικαστικά όργανα. Ειδικότερα, για τους ανώτερους λειτουργούς (Αρεοπαγίτες, Συμβούλους της Επικρατείας, Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου κ.α.) στο Σύνταγμα ορίζεται η λειτουργία Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου (άρθρο 91 §2 Σ) το οποίο είναι και αρμόδιο για την επιβολή πειθαρχικών ποινών. Αντίστοιχα, για τους υπόλοιπους δικαστικούς λειτουργούς αρμόδια για την αναζήτηση πειθαρχικών ευθυνών είναι συμβούλια τα οποία συγκροτούνται από τακτικούς δικαστές που επιλέγονται με κλήρωση (άρθρο 91 §3 Σ).

Το δικαστικό λειτουργήμα είναι ασυμβίβαστο με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος (άρθρο 89 §1 Σ) εκτός από αυτό του καθηγητή πανεπιστημίου, ενώ οι δικαστές επιτρέπεται να εκλέγονται μέλη της

Ακαδημίας Αθηνών, να συμμετέχουν σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές και να συμμετέχουν σε πειθαρχικά, ελεγκτικά ή δικαιοδοτικά συμβούλια (άρθρο 89 §2 Σ). Επιπλέον, απαγορεύεται στους δικαστικούς η άσκηση διοικητικών καθηκόντων (άρθρο 89 §3 Σ) και η συμμετοχή τους στην Κυβέρνηση (άρθρο 89 §4) με την εξαίρεση του άρθρου 37 §3 Σ, που επιτρέπει στους Προέδρους του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Αρείου Πάγου και Συμβουλίου της Επικρατείας να διατελέσουν Πρωθυπουργοί στην υπηρεσιακή εκλογική κυβέρνηση που προβλέπεται συνταγματικά.

Το Σύνταγμα, μολονότι, επιτρέπει στους δικαστικούς λειτουργούς τη δυνατότητα συγκρότησης ενώσεων δικαστικών λειτουργών (άρθρο 89 §2 Σ), απαγορεύει απόλυτα την οποιαδήποτε μορφής απεργία. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 23 §2 Σ: «απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σε αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας». Επίσης, το Σύνταγμα επιβάλλει στους δικαστικούς λειτουργούς καθήκον απόλυτης πολιτικής ουδετερότητας, απαγορεύοντας τις οποιεσδήποτε εκδηλώσεις τους υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 29 §3 Σ: «απαγορεύονται απολύτως οι οποιεσδήποτε εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος στους δικαστικούς λειτουργούς και σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας».

3.11. Τα συνταγματικά προβλεπόμενα δικαστήρια

Από το Σύνταγμα προβλέπεται η οργάνωση λειτουργία και αρμοδιότητες τεσσάρων δικαστηρίων: α) του δικαστηρίου Αγωγών Κακοδικίας (άρθρο 99 §1 Σ), β) του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου (άρθρο 100 Σ), γ) του Συμβουλίου της Επικρατείας, ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου (άρθρο 95 Σ), δ) του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου (άρθρο 98 Σ). Με το Συμβούλιο της Επικρατείας θα ασχοληθούμε παρακάτω, όταν θα αναπτύσσουμε ζητήματα διοικητικής δικονομίας. Στο σημείο αυτό, θα αναφερθούμε συνοπτικά στα κατά το Σύνταγμα προβλεπόμενα σχετικά με το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας, Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο και Ελεγκτικό Συνέδριο.

3.11.1. Το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας

Το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας είναι ειδικό δικαστήριο και είναι αρμόδιο για την εκδίκαση αγωγών κακοδικίας κατά δικαστικών λειτουργών, οι οποίοι ευθύνονται για πράξεις ή παραλείψεις στις οποίες υπέπεσαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας αποτελείται από τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, που λειτουργεί και ως Πρόεδρος του δικαστηρίου, έναν αρεοπαγίτη, έναν σύμβουλο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δύο τακτικούς καθηγητές νομικών μαθημάτων προερχόμενων από τις νομικές σχολές της επικράτειας και από δύο δικηγόρους που είναι μέλη του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των δικηγόρων, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση (άρθρο 99 §1 Σ). Τα μέλη του δικαστηρίου διαθέτουν μονοετή θητεία και με την εξαίρεση του Προέδρου του επιλέγονται με κλήρωση, η οποία διενεργείται από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας σε δημόσια συνεδρίαση. Το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας συνεδριάζει με επταμελή σύνθεση, ενώ κατά των αποφάσεων του δεν χωρούν ένδικα μέσα ενώπιον οποιουδήποτε δικαστηρίου. Οι αγωγές κακοδικίας αφορούν την αστική ευθύνη δικαστών για πράξεις ή παραλείψεις κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

Από τα μέλη του δικαστηρίου εξαιρείται στη σύνθεσή του κάθε φορά, το μέλος εκείνο το οποίο ανήκει στον κλάδο της δικαιοσύνης, στον οποίο ανήκει και ο δικαστικός λειτουργός ο οποίος δικάζεται με αγωγή αστικής ευθύνης. Εφόσον μάλιστα πρόκειται για αγωγή κατά μέλους του Συμβουλίου της Επικρατείας, την προεδρία του δικαστηρίου την αναλαμβάνει κατ' εξαίρεση ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου (άρθρο 99 §2 Σ). Αγωγή κακοδικίας δεν χωρεί: α) κατά των μελών του Δικαστηρίου Αγωγών Κακοδικίας για αποφάσεις που εκδίδει επί κακοδικίας, β) κατά των μελών του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, γ) κατά δικαστικών λειτουργών που μετέχουν σε δικαστικά συμβούλια σχετικά με υπηρεσιακή κατάσταση δικαστικών λειτουργών αλλά και δικαστικών υπαλλήλων, καθώς και δ) κατά των μελών των δικαστηρίων που είναι αρμόδια να κρίνουν το κύρος των κοινοτικών, δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών.

3.11.2. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ) είναι ένα ειδικό, μόνιμο δικαστήριο το οποίο δεν εντάσσεται σε κανέναν από τους τρεις κλάδους των δικαστηρίων. Πρόκειται για νέο σχετικά δικαστήριο το οποίο και ιδρύθηκε με το Σύνταγμα του 1975. Σύμφωνα με το άρθρο 100 του ελληνικού Συντάγματος στο δικαστήριο αυτό ανατίθενται οι ακόλουθες αρμοδιότητες:

(α) Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58 εκ μέρους των υποψηφίων. Πρόκειται ειδικότερα για ενστάσεις που αναφέρονται, είτε σε εκλογικές παραβάσεις σχετικές με την διενέργεια των βουλευτικών εκλογών, είτε σε έλλειψη νόμιμων προσόντων από την πλευρά των υποψηφίων.

(β) Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων των δημοψηφισμάτων που διενεργούνται σύμφωνα με το άρθρο 44 §2 Σ, για κρίσιμο εθνικό θέμα και για ψηφισμένο νομοσχέδιο, το οποίο ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα.

(γ) Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή για την έκπτωση βουλευτή σύμφωνα με τα άρθρα 55 §2 Σ και 57 Σ.

(δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός, και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου, ή τέλος μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των υπόλοιπων δικαστηρίων. Σύγκρουση καθηκόντων υπάρχει μεταξύ διοίκησης και δικαστηρίων, είτε όταν η διοίκηση θεωρεί ότι μια υπόθεση υπάγεται στην αρμοδιότητα της και γι' αυτήν δεν έχει αρμοδιότητα κανένα δικαστήριο (καταφατική σύγκρουση), είτε όταν τόσο η διοίκηση όσο και τα δικαστήρια θεωρούν ότι δεν έχουν δικαιοδοσία για την επίλυση μιας υποθέσεως (αποφατική σύγκρουση). Σύγκρουση καθηκόντων ενδέχεται να δημιουργηθεί, όταν η ίδια υπόθεση έχει ταυτόχρονα εισαχθεί σε δύο δικαστήρια που ανήκουν σε διαφορετικούς κλάδους της δικαιοσύνης με ανώτατα δικαστήρια το ένα τον Άρειο Πάγο και το άλλο το Συμβούλιο της Επικρατείας ή το Ελεγκτικό Συνέδριο. Στην περίπτωση αυτή, αν και τα δύο δικαστήρια είτε θεωρούν ότι το καθένα από αυτά είναι αποκλειστικά αρμόδιο να επιλύσει την συγκεκριμένη υπόθεση, ή αν αρνούνται και τα δύο ότι διαθέτουν αρμοδιότητα στην συγκεκριμένη υπόθεση, είναι αρμοδιότητα του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου να άρει την μεταξύ τους σύγκρουση καθηκόντων.

(ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δύναται εκτός από την ουσιαστική συνταγματικότητα των νόμων να ελέγξει και την εξωτερική τυπική τους συνταγματικότητα, δηλαδή τη συνταγματικά ορθή τήρηση της νομοπαραγωγικής διαδικασίας. Ωστόσο, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν δύναται να εξετάσει την εσωτερική τυπική συνταγματικότητα, η οποία αφορά την διαδικασία έκδοσης του νόμου από την Βουλή και ανήκει στα *interna corporis* του κοινοβουλευτικού σώματος τα οποία προστατεύονται από την αυτονομία της Βουλής και δεν ελέγχονται δικαστικά. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι διατάξεις τυπικών νόμων που κηρύσσονται αντισυνταγματικές με απόφαση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, δεν καταργούνται τυπικά, αλλά κηρύσσονται ανίσχυρες *erga omnes*, ενώ οι κανόνες δικαίου που θεσπίζονταν με αυτές εκβάλλονται οριστικά από την έννομη τάξη. Το αποτέλεσμα αυτό είναι δεσμευτικό για όλα τα δικαστήρια και επέρχεται με τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, εκτός αν αυτό με ειδικά αιτιολογημένη σκέψη προσδώσει στην απόφασή του αναδρομική ισχύ.

(στ) Η άρση της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό των κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεδεγμένων κατά την § 1 του άρθρου 28 Σ.

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο αποτελείται από έντεκα (11) τακτικούς δικαστές. Τρεις θέσεις μελών καταλαμβάνουν οι εκάστοτε Πρόεδροι του Συμβουλίου της Επικρατείας, Αρείου Πάγου και Ελεγκτικού Συνεδρίου. Τα υπόλοιπα μέλη ορίζονται με κλήρωση και υπέχουν διετή θητεία. Για την εκδίκαση των υποθέσεων που αφορούν τον έλεγχο της συνταγματικότητας (υπό ε), και την άρση της σύγκρουσης δικαιοδοσίας μεταξύ των ανώτατων δικαστηρίων (υπό δ), στη σύνθεση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου συμμετέχουν και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της χώρας, οι οποίοι επιλέγονται με κλήρωση. Η κλήρωση των μελών του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου γίνεται κάθε δύο έτη στην Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας σε δημόσια συνεδρίαση, βάσει καταλόγων που αποστέλλει στον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας ο Υπουργός Δικαιοσύνης.

Ειδικότερα, όπως ορίζεται στο άρθρο 100 §2 Σ: «το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, από τέσσερις Συμβούλους της Επικρατείας και από τέσσερις αρεοπαγίτες, που ορίζονται ως μέλη με κλήρωση κάθε δύο χρόνια. Στο δικαστήριο αυτό προεδρεύει ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου. Στις περιπτώσεις δ' και ε' της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν στη σύνθεση του δικαστηρίου και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση».

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται των υποθέσεων που ανήκουν στην αρμοδιότητα του ή μετά από άσκηση ενδίκου βοηθήματος από το αρμόδιο διοικητικό όργανο ή από το πρόσωπο που διαθέτει έννομο συμφέρον, ή μετά από παραπεμπτική απόφαση άλλου δικαστηρίου. Οι αποφάσεις του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου είναι αμετάκλητες, δεν προσβάλλονται δηλαδή με κανένα τακτικό ή έκτακτο ένδικο μέσο και από την δημοσίευσή τους αποκτούν ισχύ έναντι όλων. Εξαιρετικά, ισχύουν μόνον μεταξύ των διαδίκων οι απορριπτικές αποφάσεις, οι οποίες εκδίδονται επί ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών. Τέλος, οι αποφάσεις των τακτικών δικαστηρίων και των τριών κλάδων της δικαιοσύνης (ποινικά, πολιτικά, διοικητικά) οι οποίες τελούν σε αντίθεση με τις αποφάσεις του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, υπόκεινται σε αίτηση επανάληψης διαδικασίας. Την αίτηση μπορεί να υποβάλει κάθε διάδικος της δίκης στην οποία εκδόθηκε απόφαση, εφόσον αυτή τελεί σε αντίθεση με τις αποφάσεις του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου.

3.11.3. Το Ελεγκτικό Συνέδριο

Το Ελεγκτικό Συνέδριο (ΕΣ) ιδρύθηκε και λειτουργεί ήδη από το 1833. Προβλέπεται στο άρθρο 98 Σ και αποτελείται από τακτικούς δικαστές. Έχει διττό χαρακτήρα. Από τη μια συνιστά Ανώτατο Ειδικό Διοικητικό δικαστήριο και από την άλλη αποτελεί διοικητικό όργανο το οποίο διαθέτει ελεγκτικές και γνωμοδοτικές αρμοδιότητες για δημοσιονομικά και συνταξιοδοτικά ζητήματα. Το Ελεγκτικό Συνέδριο αποτελείται από τον Πρόεδρο, οχτώ (8) Αντιπροέδρους, τριάντα (30) Συμβούλους, σαράντα τέσσερις (44) Παρέδρους και τριάντα έξι (45) Εισηγητές και δόκιμους Εισηγητές. Στο Ελεγκτικό Συνέδριο λειτουργεί και εισαγγελική αρχή αρμόδια για την εκπροσώπηση του δημοσίου συμφέροντος, η Γενική Επιτροπεία της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, της οποίας προϊστάται ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ο οποίος επικουρείται από έναν Επίτροπο της Επικρατείας, τρεις (3) Αντεπιτρόπους Επικρατείας, δύο (2) Παρέδρους και τρεις (3) Εισηγητές. Ο Πρόεδρος και οι Αντιπρόεδροι του Ελεγκτικού Συνεδρίου διορίζονται με Προεδρικό Διάταγμα ύστερα από απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου σύμφωνα με το άρθρο 90 §5 Σ. Η προαγωγή στη θέση του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας διενεργείται με τον ίδιο τρόπο, με επιλογή μεταξύ των μελών της Γενικής Επιτροπείας και των Παρέδρων. Η θητεία τόσο του Προέδρου, του Αντιπροέδρου αλλά και του Γενικού Επιτρόπου δεν μπορεί να υπερβαίνει τα τέσσερα έτη.

Το Ελεγκτικό Συνέδριο λειτουργεί σε Ολομέλεια και σε επτά Τμήματα τα οποία ασκούν επίσης δικαιοδοτικές αρμοδιότητες. Οι δικαστικές αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου είναι οι ακόλουθες (άρθρο 98 § 1, ε' και στ' Σ):

(α) Η εκδίκαση ενδίκων μέσων για διαφορές σχετικές με την απονομή συντάξεων καθώς και γενικότερα με τον έλεγχο λογαριασμών των δημοσίων υπολόγων Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων που υπάγονται με ειδική διάταξη νόμου στον έλεγχο του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

(β) Η εκδίκαση υποθέσεων που αναφέρονται στην ευθύνη των πολιτικών ή στρατιωτικών δημοσίων υπαλλήλων, καθώς και των υπαλλήλων των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, για κάθε ζημιά που από δόλο ή αμέλεια προξενήθηκε στο κράτος ή στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή σε άλλα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου.

Περαιτέρω, στο Ελεγκτικό Συνέδριο ανατίθενται και οι ακόλουθες διοικητικές αρμοδιότητες (άρθρο 98 §1 α' - δ' Σ):

(α) Ο έλεγχος των δαπανών του κράτους κι των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή άλλων Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, που υπάγονται στον έλεγχο του με ειδικούς για κάθε περίπτωση νόμους.

(β) Η έκθεση προς την Βουλή για τον απολογισμό και ισολογισμό του κράτους.

(γ) Η γνωμοδότηση για τους νόμους που αφορούν συντάξεις ή αναγνώριση υπηρεσίας για παροχή δικαιώματος σύνταξης κατά το άρθρο 78 §2 Σ, καθώς και για κάθε άλλο θέμα που ορίζει ο νόμος.

(δ) Ο έλεγχος συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας στις οποίες αντισυμβαλλόμενος είναι το δημόσιο ή άλλο νομικό πρόσωπο που εξομοιώνεται με το δημόσιο, σύμφωνα με νομοθετικές προβλέψεις.

(ε) Ο έλεγχος των λογαριασμών των δημοσίων υπολόγων και των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή άλλων Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, των οποίων οι δαπάνες τίθενται στον έλεγχο του Ελεγκτικού Συνεδρίου σύμφωνα με το άρθρο 98 §1, α' Σ.

Το Ελεγκτικό Συνέδριο, όταν δικάζει σε Ολομέλεια, έχει χαρακτήρα ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου, διότι οι αποφάσεις του είναι ανέκκλητες, δεν υπόκεινται δηλαδή σε κανένα ένδικο μέσο εκτός από την αίτηση για επανάληψη της διαδικασίας. Περαιτέρω, οι δικαστικοί σχηματισμοί του Ελεγκτικού Συνεδρίου αποτελούν ιδιαίτερο κλάδο δικαιοδοτικών οργάνων, το οποίο κείται εκτός της οργάνωσης των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, ανώτατο δικαστήριο της οποίας αποτελεί το Συμβούλιο της Επικρατείας. Πρόκειται επομένως για ανώτατο και ταυτόχρονα ειδικό διοικητικό δικαστήριο. Τα εισαγωγικά βοηθήματα της δίκης ενώπιον του Ελεγκτικού συνεδρίου είναι η έφεση και η αίτηση του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας. Ο έλεγχος επί της εφέσεως είναι έλεγχος νομιμότητας αλλά και ουσίας. Τα Τμήματα του Ελεγκτικού Συνεδρίου εκδίδουν επίσης αποφάσεις επί εφέσεων, κατά των οποίων ασκείται αίτηση αναθεώρησής τους, για περιοριστικά αναφερόμενους στο νόμο λόγους.

Κατά των αποφάσεων των Τμημάτων στις αποφάσεις των οποίων δεν ασκήθηκε αίτηση αναθεώρησής, ή εκδόθηκαν μετά την άσκησή της, είναι δυνατή η άσκηση αναίρεσης ενώπιον της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου για λόγους που αφορούν: α) τη νομιμότητα της σύνθεσης του Τμήματος και β) της διαδικασίας που ακολουθήθηκε στο δικαστήριο, καθώς και γ) της ερμηνείας και της εφαρμογής του νόμου στην συγκεκριμένη υπόθεση. Αν η αναίρεση γίνει δεκτή για λόγους εσφαλμένης ερμηνείας ή πλημμελούς εφαρμογής του νόμου, η Ολομέλεια κρατά την υπόθεση και αποφασίζει επ' αυτής. Στην περίπτωση που η αναίρεση αφορά την νομιμότητα της σύνθεσης και της διαδικασίας, αυτή παραπέμπεται στο αρμόδιο Τμήμα που την εξέδωσε για να επανεξεταστεί.

3.11.4. Το Συμβούλιο της Επικρατείας

Το Συμβούλιο της Επικρατείας αποτελεί το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο και ιδρύθηκε με το Ν. 3713/1928 ενώ λειτουργεί ήδη από το 1935. Οι αρμοδιότητες του προσδιορίζονται στο άρθρο 95 Σ και στο προεδρικό διάταγμα 18/89 (Το προεδρικό διάταγμα 18/89 κωδικοποιεί την υπάρχουσα για το Συμβούλιο της Επικρατείας νομοθεσία μέχρι και το 1986 ενώ έχουν εν συνεχεία εκδοθεί οι Ν. 1968/1991, 2298/1995, 2479/1977, 2721/1999, 2944/2001, 3659/2008, 3719/2008, 3772/2009 και 3900/2010.), ενώ έχει ως πρότυπο του το γαλλικό Conseil d' Etat. Το δικαστήριο συγκροτείται από τακτικούς δικαστές που απολαμβάνουν λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας, ενώ απολαμβάνει, όσες αρμοδιότητες απαριθμούνται ενδεικτικά στο Σύνταγμα και όσες του ανατίθενται με νόμο. Το Συμβούλιο της Επικρατείας διαθέτει τη γενική ακυρωτική αρμοδιότητα και δέχεται αιτήσεις ακυρώσεως, ενώ ως Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο δικάζει τις αναίρεσεις κατά των αποφάσεων των Διοικητικών Πρωτοδικείων και του Τριμελούς Διοικητικού Εφετείου.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας αποτελείται από τον Πρόεδρο και δέκα (10) Αντιπροέδρους, πενήντα τρεις (53) Συμβούλους, πενήντα έξι (55) Παρέδρους και πενήντα (50) Εισηγητές και δόκιμους εισηγητές, καθώς και από το προσωπικό της γραμματείας. Το Συμβούλιο της Επικρατείας ασκεί τις αρμοδιότητες του σε Ολομέλεια και σε έξι Τμήματα (Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ') στα οποία ανατίθενται ειδικές αρμοδιότητες, όπως για παράδειγμα το Ε' Τμήμα που είναι αρμόδιο για την επεξεργασία των Κανονιστικών Προεδρικών Διαταγμάτων. Η Ολομέλεια, όταν συνεδριάζει, αποτελείται από τον Πρόεδρο ή αναπληρωτή του, δέκα τουλάχιστον Συμβούλους, δύο Παρέδρους και έναν γραμματέα. Τα Τμήματα συνεδριάζουν σε πενταμελείς και επταμελείς συνθέσεις. Ρητά ορίζεται η ειδική αρμοδιότητα της Ολομέλειας σε τρεις περιπτώσεις:

α) Για υποθέσεις που εισάγονται σε αυτή με πράξη του Προέδρου λόγω της σπουδαιότητάς τους.

β) Για υποθέσεις που παραπέμπονται σε αυτήν για τον ίδιο λόγο με απόφαση κάποιου από τα Τμήματα.

γ) Για την επίλυση διαφωνιών σχετικών με την αρμοδιότητα των Τμημάτων.

δ) Για υποθέσεις που υπάγονται στην §5 του άρθρου 100 Σ που ορίζει ότι: «Όταν τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην οικεία ολομέλεια, εκτός αν αυτό έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της ολομέλειας ή του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου αυτού. Η ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαινεται οριστικά, όπως νόμος ορίζει. Η ρύθμιση αυτή εφαρμόζεται αναλόγως και κατά την επεξεργασία κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας».

ε) Με το άρθρο 1 του Ν. 3900/2010 καθιερώθηκε ο θεσμός της πρότυπης δίκης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Με αίτημα του ενδιαφερόμενου διαδίκου, κάθε ένδικο βοήθημα ή μέσο, όταν με αυτό τίθεται ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος το οποίο επέχει ουσιώδεις συνέπειες για ευρύτερο κύκλο προσώπων, δύναται να εισαχθεί στο Συμβούλιο της Επικρατείας με πράξη Τριμελούς Επιτροπής αποτελούμενης από τον Πρόεδρο, τον αρχαιότερο Αντιπρόεδρο και τον Πρόεδρο του αρμόδιου καθ' ύλην Τμήματος του ανώτατου δικαστηρίου. Η πράξη αυτή δημοσιεύεται σε δυο ημερήσιες εφημερίδες Αθηνών, ενώ έχει ως συνέπεια την αναστολή των εκκρεμών ομοίων υποθέσεων. Στο Συμβούλιο της Επικρατείας έχει τη δυνατότητα να παρέμβει κάθε διάδικος σε όμοια εκκρεμή δίκη, ενώ η σχετική απόφαση του ανώτατου δικαστηρίου δεσμεύει μόνο τους διαδίκους της διοικητικής διαδικασίας που λαμβάνει χώρα ενώπιόν του. Περαιτέρω, κάθε Δικαστήριο δύναται για παρόμοιας φύσεως υποθέσεις να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Συμβούλιο της Επικρατείας, η απόφαση του οποίου καθίσταται υποχρεωτική για την κρίση του Δικαστηρίου που υπέβαλε το σχετικό ερώτημα. Η ρύθμιση αυτή αποσκοπεί να συμβάλει τόσο στην ενότητα της νομολογίας των διοικητικών δικαστηρίων σε ζητήματα μεγάλης σπουδαιότητας όσο και στην ταχύτερη απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης.

Ειδικές αρμοδιότητες που τους ανατίθενται με νόμο έχουν και τα τμήματα, με την εξαίρεση του Δ' Τμήματος το οποίο διαθέτει γενική αρμοδιότητα εκδίκασης κάθε υπόθεσης που δεν έχει υπαχθεί στην Ολομέλεια ή τα Τμήματα του Συμβουλίου της Επικρατείας. Περαιτέρω, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το Σύνταγμα είναι δυνατή η ανάθεση στο Συμβούλιο της Επικρατείας και άλλων αρμοδιοτήτων διοικητικής φύσης (άρθρο 94 §4 Σ).

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, εκτός από δικαστικές αρμοδιότητες διαθέτει και διοικητικές αρμοδιότητες που είναι ειδικότερες οι ακόλουθες:

α) Η επεξεργασία των Προεδρικών Διαταγμάτων με κανονιστικό χαρακτήρα. Πρόκειται για ουσιώδη τύπο της διαδικασίας έκδοσής τους και η παραπομπή τους είναι υποχρεωτική για τον αρμόδιο Υπουργό, ο οποίος μπορεί να θέσει και προθεσμία για την γνωμοδότηση του Συμβουλίου της Επικρατείας, αν η έκδοση του κανονιστικού Προεδρικού Διατάγματος έχει κατεπείγοντα χαρακτήρα. Μολονότι, η γνώμη του Συμβουλίου της Επικρατείας έχει χαρακτήρα συμβουλευτικό και δεν δεσμεύει την διοίκηση, η έλλειψη της γνωμοδότησης συνεπάγεται ακυρότητα του κανονιστικού Προεδρικού Διατάγματος, λόγω παράβασης ουσιώδους τύπου της διαδικασίας.

β) Η κατάρτιση ετήσιας έκθεσης των δραστηριοτήτων του Συμβουλίου της Επικρατείας.

γ) Η παρακολούθηση της συμμόρφωσης των διοικητικών αρχών στις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας (άρθρο 95 §5 Σ).

Οι συνταγματικά ανατεθειμένες στο Συμβούλιο της Επικρατείας δικαστικές αρμοδιότητες (άρθρο 95 §1 Σ) είναι οι ακόλουθες:

α) Οι αιτήσεις ακύρωσης κατά εκτελεστών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν καθ' υπέρβαση εξουσίας ή κατά παράβαση του νόμου.

β) Οι αιτήσεις αναίρεσης κατά τελεσίδικων αποφάσεων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων.

γ) Οι διοικητικές διαφορές ουσίας που από το Σύνταγμα ή τους νόμους υπάγονται στην αρμοδιότητα του (πχ. προσφυγές δημοσίων υπαλλήλων κατά αποφάσεων υποβιβασμού ή πάυσης των υπηρεσιακών συμβουλίων σύμφωνα με το άρθρο 103 §4 Σ).

Η βασικότερη συνέπεια της συνταγματικής κατοχύρωσης των ενδεικτικών αυτών αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου της Επικρατείας, είναι ότι αυτές δεν μπορούν να τροποποιηθούν με νόμο και άρα κάθε νομοθετική διάταξη που τις περιορίζει ή τις καταργεί είναι αντισυνταγματική.

Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Επικρατείας λειτουργεί και η Επιτροπή Αναστολών, η οποία έχει την αρμοδιότητα να διατάζει την αναστολή των πράξεων της διοίκησης, κατά των οποίων έχει ασκηθεί αίτηση ακύρωσης. Η αρμοδιότητα αυτή έχει δικαστικό χαρακτήρα, εντούτοις οδηγεί στην έκδοση δικαστικής πράξης προσωρινής προστασίας και όχι σε οριστική απόφαση επί της κρινόμενης διαφοράς. Ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας ασκούνται ένδικα βοηθήματα και ένδικα μέσα. Τα ένδικα βοηθήματα ασκούνται στον πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας και στρέφονται κατά πράξεων ή παραλείψεων της δημόσιας διοίκησης, ενώ τα ένδικα μέσα στρέφονται κατά δικαστικών αποφάσεων και εισάγονται στο δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας. Τα ένδικα βοηθήματα που ασκούνται στο Συμβούλιο της Επικρατείας είναι: α) η αίτηση ακυρώσεως, β) η υπαλληλική προσφυγή, γ) η παρέμβαση και δ) η τριτανακοπή, ενώ τα ένδικα μέσα είναι: α) η αίτηση αναιρέσεως και β) η έφεση.

Τα ένδικα βοηθήματα και τα ένδικα μέσα ασκούνται στο Συμβούλιο της Επικρατείας και σε οποιαδήποτε διοικητική αρχή η οποία καθίσταται αρμόδια για τη διαβίβασή τους. Παραίτηση από το δικόγραφο είναι δυνατή μέχρι και την συζήτηση της υπόθεσης, ενώ δεν επιτρέπεται ούτε η παραίτηση υπό όρους ή αιρέσεις, ούτε όμως και η ανάκληση της παραίτησης. Η δημόσια διοίκηση είναι υποχρεωμένη να ενημερώσει για τις απόψεις της το Δικαστήριο, ενώ εκπροσωπείται στη δικαστική διαδικασία από δικηγόρους του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους. Οι διοικούμενοι εκπροσωπούνται από δικηγόρους σε όλα τα ένδικα βοηθήματα και μέσα, εκτός από την υπαλληλική προσφυγή στην οποία μπορούν να παρίστανται αυτοπροσώπως.

3.11.5. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί τη θεμελιωδέστερη εγγύηση της καθημερινής και διαρκούς προστασίας του πολιτεύματος. Στο πολίτευμά μας, ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ξεκίνησε μέσα από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ενώ σήμερα κατοχυρώνεται και συνταγματικά στο άρθρο 93 §4 Σ. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας συνδέεται με την αρχή του κράτους δικαίου την οποία ολοκληρώνει και υλοποιεί. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στηρίζει στο νομικό μας σύστημα τη νομιμοποίησή του στην ύπαρξη αυστηρού, γραπτού και τυπικού Συντάγματος, το οποίο διαθέτει αυξημένη σε σχέση με τον κοινό νόμο, τυπική ισχύ. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων διασφαλίζει την υπεροχή του Συντάγματος σε δύο επίπεδα: α) σε ένα τυπικό, το οποίο αφορά την τήρηση των διαδικαστικών κανόνων που θέτει το Σύνταγμα για την παραγωγή των κοινών νόμων, και β) σε ένα ουσιαστικό που αφορά την μη αντίθεση του περιεχομένου των νόμων αυτών, προς τις συνταγματικές διατάξεις. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, αφορά πρωτίστως τους τυπικούς νόμους που εκδίδει η Βουλή, αφού οι ουσιαστικοί νόμοι υφίστανται έλεγχο νομιμότητάς και όχι κατ' ακριβολογία συνταγματικότητας τους.

Με βάση τα δύο αυτά επίπεδα συνταγματικότητας, το ουσιαστικό και το τυπικό, τη συνταγματικότητα ενός νόμου την διακρίνουμε σε τυπική και ουσιαστική. Η τυπική συνταγματικότητα συνδέεται με την διαδικασία παραγωγής των κανόνων δικαίου, του κοινού δηλαδή νόμου και διακρίνεται περαιτέρω στην τυπική εσωτερική και στην τυπική εξωτερική συνταγματικότητα του νόμου. Η εσωτερική τυπική συνταγματικότητα δεν ελέγχεται δικαστικά και αφορά την κοινοβουλευτική διαδικασία επεξεργασίας και ψήφισης ενός νόμου. Η διαδικασία αυτή ανήκει στα *interna corporis* της Βουλής και δεν ελέγχεται συνταγματικά. Αντίθετα, η εξωτερική τυπική συνταγματικότητα αφορά την υπόσταση του νόμου, την έκδοση και την δημοσίευσή του στο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως και ελέγχεται από τα δικαστήρια. Η ουσιαστική συνταγματικότητα, αντίθετα, δεν επικεντρώνει στις διαδικαστικές προϋποθέσεις αλλά στο περιεχόμενο ενός νόμου, το οποίο πρέπει να τελεί σε συμφωνία με το Σύνταγμα, διότι διαφορετικά ελέγχεται από τα δικαστήρια για την έλλειψη συμφωνίας του προς το Σύνταγμα.

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας διακρίνεται σε προληπτικό, ο οποίος διενεργείται πριν από τη δημοσίευση και θέση σε ισχύ του νόμου και σε κατασταλτικό έλεγχο, ο οποίος ακολουθεί τη δημοσίευση του νόμου. Ο προληπτικός έλεγχος ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και από τη Βουλή. Έτσι, ο Πρόεδρος, δύναται μέσα από την άσκηση του δικαιώματος αναπομπής να ελέγξει την ουσιαστική συνταγματικότητα ενός νόμου (άρθρο 42 Σ). Και η ίδια η Βουλή μπορεί, όμως, να ελέγξει την συνταγματικότητα ενός νόμου, μέσα από τη διενέργεια κοινοβουλευτικού ελέγχου. Η Βουλή μάλιστα έχει τη δυνατότητα να ελέγξει, αν τηρήθηκε όχι μόνον η ουσιαστική συνταγματικότητα αλλά και η τυπική εσωτερική

συνταγματικότητα του νόμου, οι διαδικασίες εκείνες δηλαδή που αφορούν τα *interna corporis* της Βουλής και που σύμφωνα με την αρχή της αυτονομίας της Βουλής, ελέγχονται μόνο από το ίδιο το σώμα της.

Ο κατασταλτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ανήκει στα δικαστήρια και στο ελληνικό σύστημα διαθέτει τα ακόλουθα τρία χαρακτηριστικά. Είναι διάχυτος, παρεμπόδιων και συγκεκριμένος. Διάχυτος είναι ο έλεγχος, διότι ασκείται από όλα τα δικαστήρια κάθε δικαιοδοσίας (ποινικά, πολιτικά, διοικητικά) και βαθμού (από τα κατώτερα ως τα ανώτερα). Ο έλεγχος είναι παρεμπόδιων, δηλαδή η συνταγματικότητα δεν ελέγχεται στο πλαίσιο μιας ειδικής δίκης συνταγματικότητας, αλλά στο πλαίσιο μιας οποιασδήποτε δίκης, ανοιχτής σε οποιοδήποτε δικαστήριο και για οποιοδήποτε θέμα (πχ. μια διαφορά από υιοθεσία, μια κληρονομική διαφορά). Τέλος, ο έλεγχος είναι συγκεκριμένος, δηλαδή το δικαστήριο ελέγχει τη συνταγματικότητα μόνο εκείνης ή εκείνων των νομοθετικών διατάξεων που είναι κρίσιμοι για την επίλυση μιας συγκεκριμένης διαφοράς. Αποτέλεσμα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι ότι η διάταξη αν θεωρηθεί ως αντισυνταγματική σύμφωνα με ένα δικαστήριο, δεν εφαρμόζεται στην επίδικη περίπτωση, δηλαδή παραμερίζεται, χωρίς όμως να ακυρώνεται. Αυτό σημαίνει ότι η διάταξη ισχύει και ενδεχομένως μπορεί να εφαρμοστεί από κάποιο άλλο δικαστήριο.

Το ελληνικό σύστημα ελέγχου διαφοροποιείται από το σύστημα ελέγχου που υπάρχει στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη στο οποίο ο έλεγχος είναι συγκεντρωτικός, κύριος και αφηρημένος. Συγκεντρωτικός, διότι δεν ασκείται από όλα τα δικαστήρια αλλά μόνον από εξειδικευμένα δικαστήρια, τα γνωστά ως Συνταγματικά Δικαστήρια, κύριος, διότι ο έλεγχος της συνταγματικότητας δημιουργεί μια ειδική δίκη, μια δίκη συνταγματικότητας και αφηρημένος διότι το δικαστήριο δεν δεσμεύεται να ελέγξει μόνον την συνταγματικότητα συγκεκριμένων διατάξεων, αλλά το σύνολο του νόμου.

Το ελληνικό σύστημα εμφανίζει δύο χαρακτηριστικά συγκεντρωτικού συστήματος. Το πρώτο χαρακτηριστικό αφορά τη δυνατότητα του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου να ελέγξει τη συνταγματικότητα μιας διάταξης νόμου, αν έχουν συγκρουστεί επί του ζητήματος της συνταγματικότητάς της, δύο εκ των ανωτάτων δικαστηρίων (Συμβούλιο της Επικρατείας, Άρειος Πάγος, Ελεγκτικό Συνέδριο). Η αρμοδιότητα αυτή προβλέπεται στο άρθρο 100 §1, εδ. ε' Σ, το οποίο ορίζει ότι: «Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου αν γ' αυτές εκδόθηκαν αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Άρειου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου». Σε μια τέτοια περίπτωση ο έλεγχος καθίσταται συγκεντρωτικός, διότι εν συνεχεία, αν η διάταξη του νόμου που θα ελεγχθεί, κριθεί ως αντισυνταγματική, όλα τα δικαστήρια δεσμεύονται να συμμορφωθούν προς την απόφαση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου.

Σύμφωνα, τέλος, με το άρθρο 100 §5 το οποίο προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001, τα Τμήματα των τριών ανωτάτων δικαστηρίων, αν κατά την εκδίκαση μιας υπόθεσης διαπιστώσουν ζητήματα σχετικά με την συνταγματικότητα μιας διάταξης νόμου, υποχρεούνται να παραπέμψουν το σχετικό ζήτημα στην Ολομέλεια των δικαστηρίων τους.

3.12. Οι Ανεξάρτητες Αρχές

Η εισαγωγή των Ανεξάρτητων Αρχών στην Ελλάδα αποτελεί μια πρόσφατη σχετική εξέλιξη των τελευταίων δεκαετιών. Η δημιουργία των ανεξάρτητων αρχών αποσκοπεί στην συμπλήρωση και την ενίσχυση του ελέγχου της δημόσιας διοίκησης, της αποτελεσματικότερης προστασίας των δικαιωμάτων των πολιτών αλλά και της ενίσχυσης της διοικητικής δράσης από διοικητικά όργανα τα οποία λειτουργούν υπό συνθήκες ανεξαρτησίας, πολιτικής ουδετερότητας αλλά και υψηλής επαγγελματικής και επιστημονικής εξειδίκευσης (τεχνοκρατία). Οι Ανεξάρτητες Αρχές έχουν τα εξής κύρια χαρακτηριστικά:

- Αποτελούν κρατικά όργανα, που εκφεύγουν, όμως, του ιεραρχικού ελέγχου ή της εποπτείας της κεντρικής διοίκησης και υπόκεινται μόνο σε δικαστικό έλεγχο νομιμότητας. Έτσι, δεν υπέχουν υποχρέωση υπακοής έναντι των οργάνων της εκτελεστικής λειτουργίας.
- Τα μέλη τους διαθέτουν προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία αντίστοιχη με αυτή των δικαστών. Η προσωπική τους ανεξαρτησία συνεπάγεται ότι δεν λαμβάνουν εντολές στο πλαίσιο της ιεραρχίας και δεσμεύονται μόνον από το Σύνταγμα και το νόμο, ενώ η λειτουργική ότι τα άλλα όργανα του κράτους, ιδίως η εκτελεστική λειτουργία δεν μπορούν να παρέμβουν στον τρόπο με τον οποίο ασκούν τα καθήκοντά τους.
- Διαθέτουν ευρείες αποφασιστικές αρμοδιότητες (ιδίως κανονιστικές, ρυθμιστικές και κυρωτικές) με αντικείμενο τη ρύθμιση ζωτικών και ευαίσθητων τομέων της πολιτικής,

οικονομικής και γενικά κοινωνικής ζωής. Επιπλέον, οι αποφάσεις τους λειτουργούν δεσμευτικά για τα υπόλοιπα κρατικά όργανα.

Με το άρθρο 101Α Σ κατοχυρώθηκε η προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των μελών των Ανεξάρτητων Αρχών και η διαδικασία εκλογής των μελών τους. Ωστόσο η πρόβλεψη αυτή αναφέρεται μόνο στις πέντε συνταγματικά κατοχυρωμένες Ανεξάρτητες Αρχές, οι οποίες αναγνωρίστηκαν με την αναθεώρηση του 2001. Οι αρχές αυτές είναι: α) η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (άρθρο 9Α Σ), β) το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (άρθρο 15 §2 Σ), γ) η Αρχή Προστασίας του Απορρήτου των Τηλεπικοινωνιών (άρθρο 19 §2 Σ), δ) Το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (άρθρο 103 §7 Σ) και ε) ο Συνήγορος του Πολίτη (άρθρο 103 §9 Σ).

Σύμφωνα με το Σύνταγμα τα μέλη των Ανεξάρτητων Αρχών διορίζονται με συγκεκριμένη θητεία και απολαμβάνουν εγγυήσεις προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας. Η επιλογή των μελών των Ανεξάρτητων Αρχών γίνεται από την Διάσκεψη των Προέδρων, θεσμό που προβλέπεται στον Κανονισμό της Βουλής και διαθέτει διακομματική σύνθεση. Η απόφαση της Διάσκεψης των Προέδρων για την εκλογή των μελών των Ανεξάρτητων Αρχών λαμβάνεται, είτε ομόφωνα, είτε με την ειδική αυξημένη πλειοψηφία των τεσσάρων πέμπτων των μελών της. Εκτός από τον δικαστικό έλεγχο των πράξεων και αποφάσεων που εκδίδουν, ο Κανονισμός της Βουλής προβλέπει τον τρόπο άσκησης κοινοβουλευτικού ελέγχου για τη δράση των Ανεξάρτητων Αρχών. Έτσι, υφίστανται δύο μορφές ελέγχου, δικαστικό και κοινοβουλευτικό. Ο κοινοβουλευτικός έλεγχος των Ανεξάρτητων Αρχών λαμβάνει χώρα ενώπιον της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής, στην οποία διαβιβάζεται η έκθεση που υποβάλλει στον Πρόεδρο της Βουλής, κάθε Ανεξάρτητη Αρχή σχετικά με το έργο της μέχρι τις 31 Μαρτίου κάθε έτους.

Εκτός από τις πέντε συνταγματικά προβλεπόμενες Ανεξάρτητες Αρχές, ένας μεγάλος αριθμός τους προβλέπεται και νομοθετικά. Οι κυριότερες από αυτές είναι: η Επιτροπή Ανταγωνισμού, η Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας, η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών ή Ταχυδρομείων (ΕΕΤΤ) η οποία επιβλέπει και ρυθμίζει την τηλεπικοινωνιακή αγορά και την αγορά των ταχυδρομικών υπηρεσιών, η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και ο Συνήγορος του Καταναλωτή. Ειδικότερα:

3.12.1. Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ)

Το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού συνιστά Ανεξάρτητη Αρχή, μη υποκείμενη σε κυβερνητικό ή άλλο έλεγχο, και προβλέπεται από το Σύνταγμα (άρθρο 103 §7 Σ). Συστάθηκε με το Ν. 2190/1994 ο οποίος ισχύει μέχρι σήμερα, όπως τροποποιήθηκε μεταγενέστερα (Ν. 3839/2010). Το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού επιφορτίζεται με τις αποκλειστικές αρμοδιότητες την επιλογή του μόνιμου προσωπικού του Δημόσιου Τομέα, τον έλεγχο των φορέων του δημοσίου κατά την επιλογή προσωπικού, τις διεξαγωγές διαγωνισμών κλπ. Το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού αποτελείται από έναν Πρόεδρο, τρεις Αντιπροέδρους και είκοσι τέσσερις (24) Συμβούλους που αποτελούν ανώτατους κρατικούς λειτουργούς, πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης, οι οποίοι απολαμβάνουν πλήρη προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία. Η δράση του έγκειται στην προστασία της διαφάνειας, της δημοσιότητας και της αξιοκρατίας στη στελέχωση των δημοσίων υπηρεσιών. Ειδικότερα, το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού είναι αρμόδιο να προκηρύσσει την πλήρωση θέσεων ή την πρόσληψη τακτικού προσωπικού ή προσωπικού με σύμβαση εργασίας αορίστου ή ορισμένου χρόνου και να προβαίνει σε κάθε αναγκαία ενέργεια για την ολοκλήρωση των διαδικασιών επιλογής ή διαγωνισμών, καθώς και για τον προσδιορισμό των διοριστέων είτε πρόκειται για μόνιμους υπαλλήλους είτε για συμβασιούχους ορισμένης ή αόριστης διάρκειας.

3.12.2. Ο Συνήγορος του Πολίτη

Ο Συνήγορος του Πολίτη είναι Ανεξάρτητη Αρχή, που ιδρύθηκε με το Ν. 2477/1997 και έλκει την καταγωγή του από τον σκανδιναβικής προέλευσης Ombudsman. Η πολύ μεγάλη επιτυχία του θεσμού είχε ως αποτέλεσμα τη διάχυσή του στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη μορφή του Ευρωπαϊκού Διαμεσολαβητή. Προβλέπεται συνταγματικά στο άρθρο 103 §9 Σ, ενώ το νομοθετικό πλαίσιο της λειτουργίας του ρυθμίζεται από τις διατάξεις του Ν. 3094/03. Παρέχει τις υπηρεσίες του δωρεάν

και κατά την πρώτη πενταετία λειτουργίας (1998-2002) είχε δεχθεί 41.865 αναφορές πολιτών. Βασικές του αρμοδιότητες είναι η διαμεσολάβηση μεταξύ των πολιτών και των δημόσιων υπηρεσιών με σκοπό την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη, την καταπολέμηση της κακοδιοίκησης και την τήρηση της αρχής της νομιμότητας. Ο Συνήγορος του Πολίτη δομείται σε έξι κύκλους, τους οποίους συντονίζουν έξι Βοηθοί Συνήγοροι του Πολίτη. Οι έξι θεματικοί κύκλοι της Ανεξάρτητης Αρχής είναι ειδικότερα: α) ο κύκλος των δικαιωμάτων του ανθρώπου, β) ο κύκλος κοινωνικής προστασίας, γ) ο κύκλος της ποιότητας ζωής, δ) ο κύκλος σχέσεων κράτους-πολίτη, ε) ο κύκλος των δικαιωμάτων του παιδιού και στ) ο κύκλος της ισότητας των φύλων.

3.12.3. Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ)

Το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης αποτελεί Ανεξάρτητη Αρχή η οποία ιδρύθηκε με τον Ν. 1866/1989 που θέσπισε τη λειτουργία ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών. Η λειτουργία του διέπεται σήμερα καταρχήν από τους νόμους 2863/2000 και 3052/2002 και, δευτερευόντως, από τους νόμους 2328/1995, 2644/1998 και 3021/2002 και τα προεδρικά διατάγματα 310/1996 και 100/2000, όπου ορίζονται οι βασικότερες αρμοδιότητές του. Προβλέπεται συνταγματικά στο άρθρο 15 §2 Σ, όπου ορίζεται ότι: «Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους. Ο έλεγχος και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης που είναι ανεξάρτητη αρχή, όπως νόμος ορίζει. Ο άμεσος έλεγχος του Κράτους που λαμβάνει και τη μορφή της προηγούμενης άδειας έχει ως σκοπό την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, καθώς και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, την εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας, καθώς και το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και την προστασία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας».

Στις αρμοδιότητες του ελέγχου της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασης της νομοθεσίας «υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του ΕΣΡ». Καθιερώνεται έτσι ένα τεκμήριο αρμοδιότητας υπέρ του ΕΣΡ για κάθε θέμα που αφορά τη λειτουργία των ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών. Το ΕΣΡ είναι επταμελές όργανο. Το απαρτίζουν ο Πρόεδρος του, ο Αντιπρόεδρος και πέντε μέλη.

3.12.4. Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ)

Ανεξάρτητη Αρχή η οποία ιδρύθηκε με το νόμο 2472/1997, ο οποίος ενσωματώνει στο ελληνικό δίκαιο την ευρωπαϊκή Οδηγία 95/46/EK η οποία θέτει κανόνες για την προστασία των προσωπικών δεδομένων σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικά αναφορικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, η ΑΠΔΠΧ εφαρμόζει το Ν. 3471, που ενσωματώνει στο εθνικό δίκαιο την Ευρωπαϊκή Οδηγία 58/2002. Οι αρμοδιότητές της αφορούν θέματα που σχετίζονται με την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (ή ευαίσθητα δεδομένα), τα οποία περιλαμβάνονται σε αρχείο, πχ. η Αρχή αποφαινεται αν πρέπει να χορηγήσει ένας σύλλογος (ιατρικός, δικηγορικός) στοιχεία από τον προσωπικό φάκελο ενός μέλους του σε ένα πολίτη, προκειμένου αυτός να τα χρησιμοποιήσει σε δικαστήριο. Αποτελείται από τον Πρόεδρο της, ο οποίος είναι ανώτερος Δικαστικός και έχει συνολικά έξι (6) μέλη.

3.12.5. Η Αρχή Διασφάλισης του απορρήτου των Επικοινωνιών (ΑΔΑΕ)

Με το άρθρο 1 του νόμου 3135/2003 συστάθηκε, κατά την παράγραφο 2 του άρθρου 19 του Συντάγματος, η Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών με σκοπό την προστασία του απορρήτου των επιστολών, της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο καθώς και την ασφάλεια των δικτύων και πληροφοριών. Στην έννοια της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών περιλαμβάνεται και ο έλεγχος της τήρησης των όρων και της διαδικασίας άρσης του απορρήτου, όπως αυτός προβλέπεται από το νόμο.

Η ΑΔΑΕ είναι Ανεξάρτητη Αρχή που απολαμβάνει διοικητικής αυτοτέλειας. Έδρα της ΑΔΑΕ είναι η Αθήνα, μπορεί όμως με απόφασή της να εγκαθιστά και να λειτουργεί γραφεία και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας. Οι αποφάσεις της ΑΔΑΕ κοινοποιούνται με μέριμνά της στον Υπουργό Δικαιοσύνης, ενώ στο τέλος κάθε έτους υποβάλλεται Έκθεση των πεπραγμένων της στον Πρόεδρο της Βουλής, στον Υπουργό Δικαιοσύνης και στους αρχηγούς των κομμάτων που εκπροσωπούνται στη Βουλή και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Η ΑΔΑΕ υπόκειται σε κοινοβουλευτικό έλεγχο, κατά τον τρόπο και τη διαδικασία που κάθε φορά προβλέπεται από τον Κανονισμό της Βουλής. Η ΑΔΑΕ διαθέτει Πρόεδρο και πέντε μέλη.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Βενιζέλος, Ευ. (2008). *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου I*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Γεωργόπουλος, Κ. (2001). *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Δερβιτσιώτης Α. (2001). *Σημειώσεις Συνταγματικού Δικαίου I, Οργάνωση του Κράτους*, Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλας
- Μανιτάκης, Α. (2004), *Συνταγματικό Δίκαιο I*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.
- Μαυριάς, Κ. (2014), *Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας
- Πουλής Ευ. (2004), *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου & Θεσμών*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.
- Σπυρόπουλος Φ. (2006). *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο*, Αντ. Σάκκουλας
- Spyropoulos, F./ Fortsakis Th. (2009). *Constitutional Law in Greece*, Kluwer International/ Ant. N. Sakkoulas Editions
- Τσάτσος Δ. Θ. (1993), *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Β΄, Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Τσάτσος Δ. (2010), *Πολιτεία*, Εκδόσεις Γαβρηλίδης
- Χρυσανθάκης, Χ./ Γαλάνη, Ε./ Πανταζόπουλος, Π. (2007). *Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη
- Χρυσόγονος Κ. (2014). *Συνταγματικό Δίκαιο* (με τη συνδρομή Κουτνατζή, Σ.-Ι. Γ.), Εκδόσεις Σάκκουλας, Α.Ε.

Κριτήρια αξιολόγησης

Κριτήριο αυτοαξιολόγησης 3ο

1. Το Κράτος είναι:

- α. Ένωση ατόμων που προασπίζονται από κοινού τα συμφέροντά τους
- β. Οργάνωση η οποία δημιουργείται από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις
- γ. Η πολιτεία, η οποία διαθέτει πρωτογενή εξουσία, επικράτεια και λαό
- δ. Μια έννομη τάξη η οποία διαθέτει δική της επικράτεια και ομοιογενές έθνος

2. Το Έθνος είναι:

- α. Η εθνική μειονότητα
- β. Ο λαός και οι ομογενείς μιας χώρας που κατοικούν στο εξωτερικό
- γ. Σύνολο προσώπων που έχουν συνείδηση της κοινής τους καταγωγής, μιλούν την ίδια γλώσσα και έχουν κοινά ήθη και έθιμα
- δ. Θεωρητική κατασκευή που στερείται κάθε νομικής θεμελίωσης

3. Το εθνικό κράτος είναι:

- α. Το κράτος το οποίο ανήκει σε συννομοσπονδία κρατών
- β. Το κράτος εκείνο στο οποίο επικρατούν εθνικιστικές αντιλήψεις
- γ. Μορφή κράτους προγενέστερη των σύγχρονων κρατών
- δ. Το κράτος εκείνο όπου ο λαός ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με το έθνος

4. Στοιχείο του κράτους δεν είναι:

- α. Η ύπαρξη λαού
- β. Η εθνικότητα των κατοίκων του
- γ. Η άσκηση πρωτογενούς εξουσίας
- δ. Η ύπαρξη χώρας, δηλαδή επικράτειας

5. Ο λαός με τη στενή του όρου έννοια αποτελείται:

- α. Από όσους διαθέτουν κοινή εθνική συνείδηση
- β. Από το εκλογικό σώμα
- γ. Από όλους όσους κατοικούν στο Κράτος
- δ. Το σύνολο των πολιτών

6. Ο λαός με την ευρεία του όρου έννοια αποτελείται:

- α. Από όλους όσους διαθέτουν την ιθαγένεια ενός κράτους
- β. Από όλους όσους αποτελούν το εκλογικό σώμα
- γ. Από όλους όσους έχουν την ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- δ. Από όλους όσους διαθέτουν την ίδια γλώσσα, την ίδια θρησκεία και κατοικούν στο ίδιο κράτος

7. Συννομοσπονδία κρατών ονομάζουμε:

- α. Τα κράτη τα οποία βασίζονται στην αποκέντρωση
- β. Μια ένωση ενιαίων και ανεξάρτητων κρατών
- γ. Την ένωση μεταξύ ομοσπονδιακών κρατών
- δ. Το κράτος το οποίο διαιρείται σε ομοσπονδιακές πολιτείες

8. Πρωτογενή ονομάζουμε την κρατική εξουσία:

- α. Επειδή είναι ιεραρχικά ανώτερη σε σχέση με κάθε άλλη εξουσία
- β. Επειδή από αυτή γεννήθηκαν και δημιουργήθηκαν οι υπόλοιπες εξουσίες
- γ. Επειδή δεν δεσμεύεται από καμία άλλη εξουσία και επειδή καμία άλλη δεν μπορεί να την ανταγωνιστεί
- δ. Όταν τη συγκρίνουμε με την εξουσία των διεθνών οργανισμών και φορέων

9. Στην χωρική επικράτεια ενός κράτους περιλαμβάνεται:

- α. Το έδαφος το οποίο περικλείεται στα σύνορά του
- β. Το έδαφος, ο εναέριος και θαλάσσιος χώρος του, καθώς και το υπέδαφός του
- γ. Το έδαφος και το υπέδαφός του
- δ. Το έδαφος και ο θαλάσσιος χώρος του

10. Στο Ομοσπονδιακό κράτος:

- α. Υφίστανται επιμέρους αυτόνομες πολιτείες, οι οποίες δεν συνδέονται μεταξύ τους
- β. Υφίστανται δύο έννομες τάξεις, η υπερκείμενη, κεντρική έννομη τάξη και οι επιμέρους πολιτείες
- γ. Οι επιμέρους πολιτείες συνδέονται μεταξύ τους με διεθνείς συνθήκες
- δ. Οι επιμέρους πολιτείες δεν διαθέτουν διακριτά όργανα

11. Πως ονομάζεται το πολίτευμα στο οποίο η εξουσία επιβάλλεται μέσα από τη χρήση βίας;

- α. Λαϊκή Δημοκρατία
- β. Δικτατορία
- γ. Μοναρχία
- δ. Βασιλευόμενη Δημοκρατία

12. Η διάκριση «προεδρικής» και «προεδρευόμενης» δημοκρατίας έγκειται και:

- α. Στην υποχρέωση ή μη να προέρχεται ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας από το κυβερνών κόμμα
- β. Στη διάρκεια της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας
- γ. Στον αιρετό ή κληρονομικό χαρακτήρα του ανωτάτου άρχοντα
- δ. Στον πρωτεύοντα ρόλο του Προέδρου της Δημοκρατίας ή, αντίστοιχα, της κυβερνήσεως στην εκτελεστική εξουσία

13. Ποιά από τις παρακάτω αρχές δεν προσιδιάζει στα δημοκρατικά πολιτεύματα:

- α. Η τήρηση της αρχής της πλειοψηφίας όσον αφορά την λήψη των πολιτικών αποφάσεων
- β. Η προστασία της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- γ. Η εκλογή των οργάνων του κράτους λαμβάνει χώρα με βάση την οικονομική δυνατότητα των πολιτών
- δ. Η προστασία του κράτους δικαίου

14. Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία χαρακτηρίζεται έμμεσα διότι:

- α. Διότι ο λαός δεν μπορεί να συμμετάσχει άμεσα στον πολιτικό διάλογο
- β. Διότι τα όργανα του κράτους εκλέγονται από εκλεκτορικά σώματα
- γ. Διότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται από τη Βουλή
- δ. Διότι ο λαός εκλέγει τους νόμιμους αντιπροσώπους του

15. Στην Προεδρική Δημοκρατία, ο Πρόεδρος:

- α. Εκλέγεται άμεσα από το λαό, με την παρεμβολή εκλεκτορικού σώματος
- β. Εκλέγεται έμμεσα από τη Βουλή
- γ. Εκλέγεται έμμεσα από τη Γερουσία
- δ. Είναι κληρονομικός

16. Στην Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία ο ρυθμιστής του πολιτεύματος:

- α. Είναι κληρονομικός
- β. Διαθέτει ουσιαστικές αρμοδιότητες
- γ. Εκλέγεται άμεσα από το λαό
- δ. Εκλέγεται έμμεσα από το λαό και διαθέτει συμβολικές αρμοδιότητες

17. Το Προεδρικό σύστημα θεμελιώνεται:

- α. Στη βάση της αρχής της δεδηλωμένης
- β. Επί της πλήρους ανεξαρτησίας μεταξύ εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας
- γ. Επί της χαρισματικής προσωπικότητας του Προέδρου της Δημοκρατίας
- δ. Επί της κοινοβουλευτικής αρχής

18. Το πολίτευμα της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας καθιερώθηκε:

- α. Από την Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων που προήλθε από τις εκλογές της 17/11/1974
- β. Από την Επανάσταση της Γ΄ Σεπτεμβρίου του 1843
- γ. Με την ολοκλήρωση της αναθεώρησης του 1986
- δ. Με την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης από τον Γεώργιο Α΄ το 1875

19. Το Κοινοβουλευτικό σύστημα θεμελιώνεται:

- α. Στον πρωταρχικό ρόλο της Βουλής
- β. Στην πολιτική εξάρτηση της Κυβέρνησης από τη Βουλή
- γ. Στην αρχή της διάκρισης των λειτουργιών
- δ. Στην αρχή της δεδηλωμένης

20. Στην Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία ο ρυθμιστής του πολιτεύματος:

- α. Ονομάζεται Βασιλιάς
- β. Ονομάζεται Μονάρχης
- γ. Ονομάζεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας
- δ. Ονομάζεται Πρωθυπουργός

21. Η κατανομή της εξουσίας σε εκτελεστική, νομοθετική, δικαστική ονομάζεται:

- α. Νομοθετική εξουσιοδότηση
- β. Αρχή της διάκρισης των λειτουργιών
- γ. Διασταύρωση των κρατικών λειτουργιών
- δ. Λειτουργική διάχυση

22. Η λαϊκή κυριαρχία συνεπάγεται ότι:

- α. Ο λαός ασκεί άμεσα την εξουσία
- β. Από τον λαό πηγάζουν και υπέρ αυτού ασκούνται όλες οι εξουσίες
- γ. Υπάρχει διαρκής άσκηση συντακτικής εξουσίας
- δ. Εφαρμόζεται ο θεσμός των δημοψηφισμάτων

23. Η αρχή της δεδηλωμένης καθιερώθηκε συνταγματικά:

- α. Το 1875
- β. Το 1975
- γ. Το 2001
- δ. Το 1986

24. Αρχή της «δεδηλωμένης» σημαίνει:

- α. Την υποχρέωση του Προέδρου της Δημοκρατίας να διορίσει Πρωθυπουργό το πρόσωπο που με βάση το εκλογικό αποτέλεσμα τεκμαίρεται ότι έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής
- β. Την υποχρέωση του Προέδρου της Δημοκρατίας να διορίσει Πρωθυπουργό μόνον όποιον έχει δηλώσει ρητά την πίστη του στο Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους
- γ. Την εξουσία του πλειοψηφούντος κόμματος να ορίζει αυτό τον Πρόεδρο της Βουλής
- δ. Την υποχρέωση της Βουλής να παρέχει ψήφο εμπιστοσύνης στο κόμμα της Βουλής που έχει την πλειοψηφία

25. Ο προεδρευόμενος χαρακτήρας του πολιτεύματος συνεπάγεται:

- α. Την ανάληψη ευθύνης από την πλευρά του Προέδρου της Δημοκρατίας
- β. Την ανάληψη ουσιαστικών αρμοδιοτήτων από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας
- γ. Ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποτελεί το ανώτερο όργανο του πολιτεύματος
- δ. Ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ανεύθυνος, σε αντίθεση με την υπεύθυνη Κυβέρνηση

26. Η αρχή του κοινωνικού κράτους συνδέεται με:

- α. Την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων
- β. Την προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων
- γ. Την προστασία της προσωπικής σφαίρας του ατόμου
- δ. Την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων

27. Η διασταύρωση των λειτουργιών:

- α. Επιτρέπει στα όργανα του κράτους να ασκούν κατ' εξαίρεση, βάση του Συντάγματος, λειτουργίες που ανήκουν σε άλλα όργανα
- β. Επιτρέπει τη σύγχυση περισσότερων λειτουργιών σε ένα κρατικό όργανο
- γ. Επιτρέπει στα όργανα του κράτους, να μεταβιβάζουν τις αρμοδιότητες μεταξύ τους
- δ. Επιτρέπει τη μεταφορά αρμοδιοτήτων των κρατικών οργάνων προς τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

28. Η αρχή του πολυκομματισμού συνδέεται:

- α. Με την αρχή της αναλογικότητας
- β. Με την αρχή της επικουρικότητας
- γ. Με την προστασία της πολιτικής ελευθερίας
- δ. Με την ύπαρξη δύο μεγάλων κομμάτων

29. Η αντιπροσωπευτική αρχή στο πολίτευμα μας συνδέεται:

- α. Με την επιτακτική εντολή του βουλευτή
- β. Με την αυστηρή εντολή του βουλευτή

- γ. Με την ελεύθερη εντολή του βουλευτή
- δ. Με την άσκηση άμεσης δημοκρατίας από το λαό

30. Οι αρχές της διαφάνειας και της δημοσιότητας με ποια από τις παρακάτω αρχές συνδέονται;

- α. Με την αντιπροσωπευτική αρχή
- β. Με την κοινοβουλευτική αρχή
- γ. Με την αρχή του κοινωνικού κράτους
- δ. Με τη δημοκρατική αρχή

31. Ποιο είναι το εκλογικό σύστημα που χρησιμοποιείται για την ανάδειξη των ευρωβουλευτών;

- α. Το αναλογικό
- β. Το πλειοψηφικό
- γ. Η ενισχυμένη αναλογική
- δ. Το μικτό πλειοψηφικό σύστημα

32. Το εκλογικό σώμα ψηφίζει:

- α. Τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας
- β. Την Κυβέρνηση της Χώρας
- γ. Το Υπουργικό Συμβούλιο
- δ. Τους βουλευτές, ευρωβουλευτές και τους λειτουργούς των Οργανισμών Τοπικής αυτοδιοίκησης

33. Ποιο είναι το εκλογικό σύστημα που διευκολύνει την ανάδειξη αυτοδύναμης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας;

- α. Η ενισχυμένη αναλογική
- β. Η αναλογική
- γ. Η απλή αναλογική
- δ. Η αντιπροσωπευτική αναλογική

34. Δεν έχει εκλογικό δικαίωμα:

- α. Ο ανήλικος
- β. Ο δικαιοπρακτικά ανίκανος
- γ. Όποιος εκτίει την παρεπόμενη ποινή της στέρησης πολιτικών δικαιωμάτων
- δ. Όλοι οι παραπάνω

35. Ανώτατο όργανο του κράτους είναι:

- α. Ο Λαός
- β. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας
- γ. Ο Πρωθυπουργός
- δ. Ο Πρόεδρος της Βουλής

36. Το εκλογικό σώμα συγκροτείται βάσει των αρχών:

- α. Της καθολικότητας
- β. Της ισότητας
- γ. Της μυστικής ψηφοφορίας
- δ. Όλων των παραπάνω

37. Αρχή της αμεσότητας της ψηφοφορίας σημαίνει ότι:

- α. Ότι κάθε ψήφος επιφέρει ισοδύναμο εκλογικό αποτέλεσμα
- β. Ότι καθένας διαθέτει μια ψήφο
- γ. Ότι δεν μπορεί κανείς να διαμεσολαβήσει στην άσκηση του εκλογικού μας δικαιώματος
- δ. Ότι η ψήφος μας είναι υποχρεωτική

38. Δημοψήφισμα για εθνικό θέμα μπορεί να προτείνει:

- α. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας
- β. Ο λαός

- γ. Το Υπουργικό Συμβούλιο
- δ. Η Βουλή

39. Δημονήφισμα για νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα προκηρύσσει:

- α. Ο Πρόεδρος της Βουλής
- β. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας
- γ. Ο Πρωθυπουργός
- δ. Η Βουλή

40. Πολίτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης μπορούν να ψηφίσουν:

- α. Αποκλειστικά στις ευρωεκλογές
- β. Στις ευρωεκλογές και στις βουλευτικές εκλογές
- γ. Στις ευρωεκλογές και στις εκλογές των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης
- δ. Αποκλειστικά στις βουλευτικές εκλογές

41. Τη νομοθετική πρωτοβουλία διαθέτει:

- α. Η Βουλή
- β. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας
- γ. Ο Πρωθυπουργός
- δ. Το Ελεγκτικό Συνέδριο

42. Υποψηφιότητα για το βουλευτικό αξίωμα μπορεί να θέσει:

- α. Κάθε έλληνας πολίτης που έχει συμπληρώσει το 21 έτος της ηλικίας του
- β. Κάθε έλληνας πολίτης που διαθέτει το ενεργητικό δικαίωμα ψήφου
- γ. Κάθε έλληνας πολίτης που διαθέτει την νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν και έχει συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας του
- δ. Κάθε έλληνας ή ευρωπαίος πολίτης

43. Είναι ασυμβίβαστη προς το βουλευτικό αξίωμα:

- α. Η άσκηση του επαγγέλματος του καθηγητή ΑΕΙ
- β. Η συμμετοχή στις ένοπλες δυνάμεις της Χώρας
- γ. Η κατοχή τηλεοπτικού σταθμού
- δ. Η συμμετοχή ως αιρετού οργάνου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης

44. Ο αριθμός των βουλευτών της Βουλής Κοινοβουλίου μπορεί να είναι:

- α. 200-300
- β. 250-300
- γ. 300-400
- δ. 250-400

45. Η βουλευτική περίοδος διαρκεί:

- α. Τρία έτη
- β. Ένα έτος
- γ. Τέσσερα έτη
- δ. Τρεις μήνες

46. Ποια από τις παρακάτω αρμοδιότητες δεν ανήκει στη Βουλή:

- α. Ο διορισμός του Πρωθυπουργού
- β. Η αναθεώρηση του Συντάγματος
- γ. Η εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας
- δ. Η ψήφιση του κρατικού προϋπολογισμού

47. Πόσοι είναι οι βουλευτές επικρατείας;

- α. 20
- β. 15

- γ. 12
- δ. 18

48. Αρμόδιο όργανο για την δίωξη των μελών της κυβέρνησης που υπέπεσαν σε ποινικά αδικήματα κατά την άσκηση των κυβερνητικών του καθηκόντων είναι:

- α. Η Βουλή
- β. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
- γ. Το Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο
- δ. Η Κυβέρνηση που βρίσκεται στην εξουσία

49. Η αρχή της αυτονομίας του Κοινοβουλίου συνδέεται:

- α. Με την προσωπική ανεξαρτησία των βουλευτών
- β. με τη λειτουργική ανεξαρτησία των βουλευτών
- γ. Με την αποκλειστική δυνατότητα του κοινοβουλίου να ρυθμίζει την εσωτερική του οργάνωση με Κανονισμό
- δ. Με το γεγονός ότι τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου δεν μπορούν να παρίστανται στον χώρο της Βουλής

50. Για την σύσταση εξεταστικής επιτροπής της Βουλής απαιτείται:

- α. Πρόταση τριάντα βουλευτών
- β. Πρόταση σαράντα βουλευτών
- γ. Πρόταση πενήντα βουλευτών
- δ. Πρόταση εξήντα βουλευτών

51. Το Σύνταγμα καθορίζει ως είδη κυβερνήσεων:

- α. Την πολιτική, εκλογική, υπηρεσιακή και οικογενειακή κυβέρνηση
- β. Τις αυτοδύναμες κυβερνήσεις
- γ. Τις κυβερνήσεις μειοψηφίας ή ανοχής
- δ. Τις κυβερνήσεις συνασπισμού

52. Δεν ανήκουν στο Υπουργικό Συμβούλιο καταρχήν οι:

- α. Αναπληρωτές Υπουργοί
- β. Υφυπουργοί
- γ. Υπουργοί άνευ χαρτοφυλακίου
- δ. Αντιπρόεδροι της Κυβερνήσεως

53. Οι Υπουργοί είναι:

- α. Συνταγματικά όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας
- β. Μέλη της Κυβέρνησης και της Βουλής
- γ. Συμβουλευτικά όργανα του Πρωθυπουργού
- δ. Ανώτεροι προϊστάμενοι των ανεξάρτητων αρχών

54. Η αδυναμία του Πρωθυπουργού να ασκήσει τα καθήκοντά του διαπιστώνεται:

- α. Από το Κοινοβούλιο
- β. Από τη Βουλή με ειδική απόφασή της ύστερα από πρόταση της κοινοβουλευτικής ομάδας της πλειοψηφίας
- γ. Από τη Βουλή με απόφαση η οποία λαμβάνεται με πλειοψηφία 3/5 των παρόντων βουλευτών
- δ. Από την κεντρική επιτροπή του κόμματός του

55. ΚΥΣΥΜ σημαίνει:

- α. Κυβερνητικό Υπουργικό Συμβούλιο
- β. Κυβερνητικό Συμβούλιο
- γ. Κυβερνητικό Συμβούλιο Υπηρεσιών Μετανάστευσης
- δ. Κυβερνητικό Υπηρεσιακό Συμβούλιο

56. Ποιο από τα παρακάτω αποτελεί το Κυβερνητικό Συμβούλιο Πληροφορικής;

- α. ΚΥΣΥΠ
- β. ΚΥΣΥΜ
- γ. ΚΥΣΕΑ
- δ. ΚΣΠ

57. Στο Εθνικό Συμβούλιο Εξωτερικής Πολιτικής συμμετέχουν:

- α. Πρώην Πρωθυπουργοί και οι αρχηγοί των κομμάτων
- β. Οι αρχηγοί των κομμάτων
- γ. Εκπρόσωποι των κομμάτων της Βουλής και πρόσωπα με ειδικές γνώσεις
- δ. Ο πρόεδρος της Βουλής, οι αρχηγοί των κομμάτων και εκπρόσωποι της Βουλής

58. Η παραίτηση του Πρωθυπουργού έχει ως συνέπεια:

- α. Τη διάλυση της Βουλής
- β. Την άμεση αναπλήρωση του από τον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης
- γ. Τη συλλογική παραίτηση του Υπουργικού Συμβουλίου
- δ. Την άμεση διενέργεια εκλογών

59. Στις αρμοδιότητες της Κυβέρνησης ανήκει:

- α. Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας
- β. Η ψήφιση τυπικών νόμων
- γ. Ο καθορισμός και η κατεύθυνση της γενικής πολιτικής της χώρας
- δ. Η αναθεώρηση του Συντάγματος

60. Ποια είναι η προϋπόθεση της διάλυσης της Βουλής για σοβαρό εθνικό ζήτημα:

- α. Η πρόταση να υποβάλλεται από Κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής
- β. Να υφίσταται πράγματι κάποιος σοβαρός λόγος εθνικού συμφέροντος
- γ. Να συναινεί προς την πρόταση ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας
- δ. Η πρόταση να υποβάλλεται συλλογικά από το Υπουργικό Συμβούλιο

61. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας χαρακτηρίζεται από το ελληνικό Σύνταγμα:

- α. Σύμβολο της Πολιτείας
- β. Αρχηγός του Πολιτεύματος
- γ. Πολιτικός προϊστάμενος του πρωθυπουργού
- δ. Ρυθμιστής του πολιτεύματος

62. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας πρέπει να διαθέτει:

- α. Ηλικία τουλάχιστον 25 ετών
- β. Την ελληνική καταγωγή από πατέρα
- γ. Τη νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν
- δ. Την ελληνική ιθαγένεια πριν από δέκα τουλάχιστον έτη

63. Σε περίπτωση που ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν μπορεί να ασκήσει τα καθήκοντά του, αυτά ασκούνται από:

- α. Τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας
- β. Τον Πρόεδρο της Βουλής
- γ. Τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου
- δ. Τον Πρωθυπουργό

64. Ποια είναι η πλειοψηφία που απαιτείται κατά την τρίτη ψηφοφορία για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας;

- α. Απλή πλειοψηφία
- β. Σχετική πλειοψηφία
- γ. Πλειοψηφία 2/3
- δ. Πλειοψηφία 3/5

65. Σε περίπτωση που η εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας δεν επιτευχθεί στην τρίτη κατά σειρά ψηφοφορία:

- α. Εκλέγεται όποιος από τους υποψηφίους έχει συγκεντρώσει τη σχετική πλειοψηφία
- β. Ακολουθεί και τέταρτη επαναληπτική ψηφοφορία
- γ. Η Βουλή διαλύεται και ακολουθούν γενικές βουλευτικές εκλογές
- δ. Αναπληρώνει τον εν ενεργεία Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο Πρόεδρος της Βουλής

66. Η θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας διαρκεί:

- α. Επτά χρόνια από την ορκωμοσία του ενώπιον της Βουλής
- β. Έξι χρόνια από την εκλογή του
- γ. Κάθε τέσσερα χρόνια ταυτόχρονα με τις βουλευτικές εκλογές
- δ. Πέντε χρόνια από την ημέρα της ορκωμοσίας του

67. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να διαλύει τη Βουλή:

- α. Αν έχουν παραιτηθεί ή έχουν καταψηφιστεί από αυτή δύο Κυβερνήσεις και η σύνθεσή της δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα
- β. Αν συντρέχει προφανής δυσαρμονία της προς το λαϊκό αίσθημα
- γ. Οποιαδήποτε στιγμή
- δ. Με τη σύμφωνη γνώμη και προσυπογραφή του Πρωθυπουργού

68. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να παρέμβει στη δικαστική λειτουργία:

- α. Χαρίζοντας αυτοτελώς ποινές που έχουν επιβληθεί από τα ποινικά δικαστήρια
- β. Μετά από πρόταση του υπουργού δικαιοσύνης και γνώμη του Συμβουλίου Χαρίτων χαρίζει, οπότε και μετατρέπει ή μετριάξει τις ποινές των δικαστηρίων
- γ. Μόνο σε περίπτωση αμνηστίας
- δ. Χαρίζοντας ποινές σε πολιτικούς εγκληματίες

69. Στο τέλος της θητείας του παρόντος Προέδρου της Δημοκρατίας οι εκλογές για την ανάδειξη του νέου Προέδρου προκηρύσσονται:

- α. Από τον Πρόεδρο της Βουλής έναν τουλάχιστον μήνα πριν από την λήξη της θητείας του απερχόμενου Προέδρου της Δημοκρατίας
- β. Από τον Πρωθυπουργό 40 μέρες πριν από την λήξη της θητείας του απερχόμενου Προέδρου της Δημοκρατίας
- γ. Από το Υπουργικό Συμβούλιο ένα μήνα πριν από την λήξη της θητείας του απερχόμενου Προέδρου της Δημοκρατίας
- δ. Από το Κοινοβούλιο 20 μέρες πριν από την λήξη της θητείας του απερχόμενου Προέδρου της Δημοκρατίας

70. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας:

- α. Ελέγχει την Κυβέρνηση η οποία εξαρτάται από αυτόν και από το Κοινοβούλιο
- β. Είναι ουσιαστικός φορέας του συνόλου των κρατικών λειτουργιών (εκτελεστική, δικαστική, νομοθετική)
- γ. Εκπροσωπεί διεθνώς τη χώρα
- δ. Επιλέγει, διορίζει και παύει τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου

71. Ο νόμος που κρίθηκε αντισυνταγματικός από ένα δικαστήριο παύει να ισχύει:

- α. Αμέσως μετά την απόφαση του δικαστηρίου
- β. Αφού υποβληθεί και η σχετική έφεση
- γ. Δεν παύει να ισχύει αλλά δεν εφαρμόζεται στην συγκεκριμένη περίπτωση
- δ. Με την προϋπόθεση ότι ένα ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο έκρινε περί της αντισυνταγματικότητας του νόμου

72. Ονομάζουμε τον έλεγχο της συνταγματικότητας παρεμπίπτων διότι:

- α. Ασκεείται από όλα τα δικαστήρια ανεξαρτήτως βαθμού

- β. Αφορά την εξέταση συγκεκριμένων διαφορών
- γ. Ασκείται από το Συμβούλιο της Επικρατείας
- δ. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας δεν αποτελεί το κύριο αντικείμενο της δίκης

73. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ονομάζεται διάχυτος:

- α. Διότι αναφέρεται στο σύνολο των διατάξεων ενός νόμου
- β. Διότι ο δικαστής έχει την αρμοδιότητα να εξετάσει και την συνταγματικότητα διατάξεων που δεν έχει προτείνει ο διάδικος
- γ. Διότι ασκείται από όλα τα Ανώτατα Δικαστήρια της χώρας
- δ. Διότι ασκείται από όλα τα δικαστήρια της χώρας κάθε δικαιοδοσίας και βαθμού

74. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποκαλείται συγκεκριμένος:

- α. Διότι αφορά ένα συγκεκριμένο δικαστήριο, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
- β. Διότι αφορά μια συγκεκριμένη διάταξη, η οποία είναι κρίσιμη για την επίλυση μιας δικαστικής υπόθεσης
- γ. Διότι αφορά έναν συγκεκριμένο νόμο, ο οποίος εξετάζεται στο σύνολό του
- δ. Διότι έχει ως αποτέλεσμα την ακύρωση ενός νόμου που κρίνεται ως αντίθετος προς το Σύνταγμα

75. Το δικαστήρια διακρίνονται σε:

- α. Πολιτικά και ποινικά
- β. Ποινικά, διοικητικά και τακτικά
- γ. Πολιτικά, ποινικά και διοικητικά
- δ. Τακτικά και πολιτικά

76. Το δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας εξετάζει:

- α. Αγωγές κατά δικηγόρων
- β. Αγωγές κατά δικαστών
- γ. Αγωγές κατά Ανεξάρτητων Αρχών
- δ. Αγωγές κατά Αστυνομικών Αρχών

77. Τα Τμήματα των Ανώτατων Δικαστηρίων της χώρας, όταν διαπιστώσουν ότι σε μια υπόθεση ανακύπτει ζήτημα ελέγχου της συνταγματικότητας, είναι υποχρεωμένα:

- α. Να ασκήσουν έλεγχο συνταγματικότητας
- β. Να στείλουν την υπόθεση στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
- γ. Να παραπέμψουν την υπόθεση στην Ολομέλεια του Ανώτατου Δικαστηρίου στην οποία ανήκουν
- δ. Να ακυρώσουν τον νόμο

78. Ποιο από τα παρακάτω δεν αποτελεί χαρακτηριστικό του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων:

- α. Ότι είναι διάχυτος
- β. Ότι είναι συγκεντρωτικός
- γ. Ότι είναι παρεμπύπων
- δ. Ότι είναι συγκεκριμένος

79. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο μπορεί να ελέγξει την συνταγματικότητα μιας διάταξης τυπικού νόμου:

- α. Σε κάθε υπόθεση που αναλαμβάνει
- β. Μόνο σε υποθέσεις που αφορούν την εκλογική νομοθεσία
- γ. Μόνο σε περιπτώσεις που δύο εκ των Ανωτάτων Δικαστηρίων έχουν εκδώσει αντίθετες αποφάσεις πάνω στο ζήτημα της συνταγματικότητας της εν λόγω διάταξης
- δ. Μόνο σε περιπτώσεις που δύο οποιαδήποτε δικαστήρια, οποιασδήποτε βαθμίδας και δικαιοδοσίας έχουν εκδώσει αντίθετες αποφάσεις επί του ζητήματος της συνταγματικότητας της εν λόγω διάταξης

80. Τα μέλη των Ανεξάρτητων Αρχών απολαμβάνουν:

- α. Αυτονομία
- β. Προσωπική Ανεξαρτησία

γ. Προσωπική και Λειτουργική Ανεξαρτησία
δ. Αυτοδιοίκηση

Απαντήσεις

1γ, 2γ, 3δ, 4β, 5β, 6α, 7β, 8γ, 9β, 10β, 11β, 12δ, 13γ, 14δ, 15α, 16δ, 17β, 18α, 19β, 20γ, 21β, 22β, 23β, 24α, 25δ, 26δ, 27α, 28γ, 29γ, 30δ, 31α, 32δ, 33γ, 34δ, 35^α, 36δ, 37γ, 38γ, 39β, 40γ, 41α, 42γ, 43γ, 44α, 45γ, 46α, 47γ, 48γ, 49γ, 50δ, 51α, 52β, 53β, 54β, 55β, 56α, 57γ, 58γ, 59γ, 60α, 61δ, 62γ, 63β, 64δ, 65δ, 66δ, 67α, 68β, 69α, 70γ, 71γ, 72δ, 73δ, 74β, 75γ, 76β, 77γ, 78β, 79γ, 80γ.

Κεφάλαιο 4. Θεμελιώδη δικαιώματα

Σύνοψη

Αντικείμενο του κεφαλαίου αυτού είναι τα θεμελιώδη δικαιώματα. Στο πλαίσιο του κεφαλαίου αυτού θα εξεταστούν: α. η γενεαλογία και η τυπολογία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, β. η νομική φύση των συνταγματικών διατάξεων περί θεμελιωδών δικαιωμάτων, γ. τα υποκείμενα και οι αποδέκτες των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δ. οι θεωρίες και οι ερμηνείες των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ε. οι εγγυήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στ. τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ιδιωτική σφαίρα, ζ. τα θεμελιώδη δικαιώματα στη δημόσια σφαίρα, η. τα θεμελιώδη δικαιώματα στην πολιτική σφαίρα, θ. τα θεμελιώδη δικαιώματα στην οικονομική και κοινωνική σφαίρα

Προαπαιτούμενη γνώση

Αρχή της αναλογικότητας, αρχή του κράτους δικαίου, έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

4. Η γενεαλογία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη

Σε διεθνές επίπεδο, η διακήρυξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι άρρηκτα συνυφασμένη με το ιστορικό κίνημα του συνταγματισμού, όπως εμφανίστηκε τον 17^ο και 18^ο αιώνα στην Ευρώπη και την Αμερική. Ειδικότερα, η διεκδίκηση της κατοχύρωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στόχευε στον περιορισμό και την οριοθέτηση της κρατικής εξουσίας. Το κίνημα αυτό συνδέθηκε σταδιακά με την προοδευτική ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και με την ενίσχυση της ανερχόμενης αστικής τάξης απέναντι στον μονάρχη και την αριστοκρατία. Πρόδρομος των ιστορικών αυτών εξελίξεων υπήρξε η Μεγάλη Βρετανία από τον 17^ο αιώνα, με κείμενα όπως το Habeas Corpus του 1679, το οποίο αφορούσε εγγυήσεις της προσωπικής ασφάλειας του ατόμου, έναντι της αυθαίρετης σύλληψης και φυλάκισης του και το Bill of Rights (1689) το οποίο αφορούσε τον περιορισμό της εξουσίας του μονάρχη έναντι της Βουλής, καθιέρωνε βουλευτικές εκλογές και την απόλαυση της ελευθερίας των λόγου εντός του Κοινοβουλίου αλλά και θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών. Το κίνημα του συνταγματισμού εκδηλώθηκε κυρίως μέσα από την Αμερικάνικη Διακήρυξη του 1776, και τη Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, κατά τη γαλλική επανάσταση, το 1789.

Η κατοχύρωση ατομικών δικαιωμάτων ξεκίνησε στην Ελλάδα, ήδη από τα πρώτα επαναστατικά Συντάγματα. Το Σύνταγμα της Επιδαύρου (1822), προέβλεπε μεταξύ άλλων την ισότητα έναντι των νόμων και την προστασία της ιδιοκτησίας. Στο Σύνταγμα του Άστρους (1823) προβλέπονταν η ελευθερία της έκφρασης και του τύπου και η αρχή του νόμιμου δικαστή. Το Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827) επέκτεινε τις εγγυήσεις αυτές, ενώ κατοχύρωσε την θρησκευτική ελευθερία, καθώς και το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου. Το Σύνταγμα του 1844 κινείται στο τρίπτυχο προσωπική ελευθερία-ισότητα-ιδιοκτησία κατοχυρώνοντας κυρίως ατομικά δικαιώματα. Με το Σύνταγμα του 1864 κατοχυρώθηκαν για πρώτη φορά ατομικά δικαιώματα συλλογικής δράσης, όπως αυτά του συνέρχεσθαι και του συνεταίριζεσθαι, παράλληλα με την καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής στο Σύνταγμα. Το Σύνταγμα του 1911 δεν καθιέρωσε νέα δικαιώματα, ενίσχυσε όμως σε ορισμένες περιπτώσεις την προστασία κάποιων ή και σε άλλες περιπτώσεις τη μετρίασε (για παράδειγμα διευκόλυνε την απαλλοτρίωση της ιδιωτικής περιουσίας, ούτως ώστε να μπορέσει να διανείμει μεγάλες έγγειες ιδιοκτησίες στους εξεγερμένους ακτήμονες). Το Σύνταγμα του 1927 θέσπισε για πρώτη φορά δύο κοινωνικά δικαιώματα, την προστασία της εργασίας από το κράτος, καθώς και την προστασία του γάμου αλλά και την κρατική μέριμνα για τις πολυμελείς οικογένειες. Το Σύνταγμα του 1952, ωστόσο, δεν ενίσχυσε την προστασία των δικαιωμάτων, ενώ σε πολλές η κοινή νομοθεσία (παρασύνταγμα) συντέλεσε στην απομείωση της προστασίας των δικαιωμάτων πολιτικής συμμετοχής (πχ. οι περιορισμοί στην ελευθερία του λόγου μέσα από την επιβολή λογοκρισίας). Το ισχύον Σύνταγμα του 1975 περιέχει σαφώς τον πιο ολοκληρωμένο κατάλογο ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων σε σχέση με όλα τα προϋσχύσαντα. Ενδεικτική είναι η κατοχύρωση της προστασίας της αξίας του ανθρώπου στο προοίμιο του Συντάγματος (άρθρο 2 §1 Σ), η πρωτοποριακή κατοχύρωση του δικαιώματος στο περιβάλλον (άρθρο 24 Σ) και η προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 §1 Σ). Περαιτέρω το Σύνταγμα του

1975 εκσυγχρονίστηκε με την αναθεώρηση του 2001 με μια σειρά από δικαιώματα προστασίας του ατόμου από την τεχνολογία, όπως η προστασία της γενετικής ταυτότητας (άρθρο 5 §5 Σ), η προστασία των προσωπικών δεδομένων του ατόμου (άρθρο 9Α Σ), η κατοχύρωση του δικαιώματος πληροφόρησης του ατόμου (άρθρο 5Α §1 Σ) και της συμμετοχής του ατόμου στην κοινωνία της πληροφορίας (άρθρο 5Α §2 Σ).

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν στη διάρκειά του ενάντια στην αξία του ανθρώπου και της ανθρώπινης ζωής, άρχισε για πρώτη φορά να γίνεται κατανοητή η ανάγκη κατοχύρωσης και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε υπερεθνικό επίπεδο. Εμφανίστηκαν έτσι, βαθμιαία στην μεταπολεμική περίοδο μια σειρά από νομικά κείμενα για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ενώ ιδρύθηκαν και δικαιοδοτικά όργανα επιφορτισμένα με την ευθύνη της υλοποίησής τους. Τέτοια διεθνούς σημασίας κείμενα είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948), το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα (1966) του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), καθώς και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) η οποία συνάφθηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1950 και την οποία εφαρμόζει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Για τα κοινωνικά δικαιώματα είναι μεγάλης σημασίας ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης ο οποίος υπογράφηκε το 1961 και πάλι στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης αλλά και οι πολυάριθμες Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας που έχει υιοθετήσει η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ). Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα θεμελιώδη δικαιώματα προστατεύονται τόσο από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και από διάσπαρτες διατάξεις των ιδρυτικών Συνθηκών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και του δευτερογενούς, παράγωγου δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Κανονισμοί, Οδηγίες, Αποφάσεις), ενώ σε συστηματικό επίπεδο, μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας δεσμευτικό χαρακτήρα διαθέτει πλέον η Χάρτα των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία υπογράφηκε το 2000 στη Νίκαια.

4.1. Τυπολογία και διακρίσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων

Με τον όρο δικαίωμα εκφράζεται η εξουσία που μια έννομη τάξη, στα υποκείμενά της φυσικά ή νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων για την ικανοποίηση των συμφερόντων τους, τα οποία αναγνωρίζει ως έννομα. Με τον όρο «θεμελιώδες δικαίωμα» τονίζεται ότι η παρεχόμενη στα συμφέροντα αυτά προστασία, είναι η μείζονα που μπορεί να παρασχεθεί, καθώς και ότι η πραγμάτωση ενός δικαιώματος που κρίνεται ως θεμελιώδες δεν λαμβάνει χώρα μόνο «δια μέσου του Συντάγματος» αλλά και «μέσω της διεθνούς έννομης τάξης». Οι διατάξεις που εμπίπτουν στα θεμελιώδη δικαιώματα έχουν την ιδιότητα ως κανόνες να ρυθμίζουν τη νομική σχέση της κρατικής εξουσίας με τον άνθρωπο, τον πολίτη ή την κοινωνική ομάδα ξεπερνώντας τα στενά σύνορα της κρατικής, εθνικής προστασίας. Τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι κανόνες που γεννούν υπέρ του φορέα τους που είναι ο άνθρωπος, αξίωση με συγκεκριμένο περιεχόμενο (το δικαίωμα) και συγκεκριμένο αποδέκτη (την εθνική ή διεθνή έννομη τάξη).

Για την κατανόηση της νομικής φύσης των συνταγματικών δικαιωμάτων, εμφανίζεται ιδιαίτερα σημαντική η παραδοσιακή διάκριση τους σε ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά, με βάση την θεωρία των *status* του Georg Jellinek, η οποία διατυπώθηκε ήδη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τη διάκριση αυτή, τα ατομικά δικαιώματα αποτελούν αξιώσεις έναντι του κράτους για την αποχή του από παρεμβάσεις σε μια κατοχυρωμένη σφαίρα ελευθερίας του ατόμου. Με την έννοια αυτή, τα ατομικά δικαιώματα θεμελιώνουν το *status negativus* του ατόμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9 §1 Σ) το οποίο δημιουργεί ένα πεδίο για το άτομο, όπου μπορεί να παραμένει ελεύθερο και ανενόχλητο από κάθε εξωτερική παρέμβαση. Τα ατομικά δικαιώματα θεωρούνται αρνητικά και αμυντικά δικαιώματα διότι διασφαλίζουν έναν χώρο ελεύθερης ύπαρξης και δράσης για τα υποκείμενα τους, στα οποία κρατικές παρεμβάσεις δεν είναι ανεκτές. Εξ αιτίας της φύσης τους αυτής, τα ατομικά δικαιώματα ονομάζονται και «ελευθερίες». Στη θεωρία, παρομοιάζονται με αόρατες ασπίδες του ατόμου που το προστατεύουν έναντι των οργάνων της κρατικής εξουσίας αλλά και άλλων ιδιωτών, στις μεταξύ τους ιδιωτικές σχέσεις. Όσον αφορά τα ατομικά, αμυντικά δικαιώματα, η ρητή συνταγματική κατοχύρωσή τους μόνο μερικά συντελεί στην αναγνώρισή τους, αφού ισχύει ο κανόνας πως, «ότι δεν απαγορεύεται επιτρέπεται» ή αλλιώς *in dubio pro libertate* (= εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας). Με την έννοια αυτή, ακόμη και συνταγματικά κείμενα, πολύ ελλειπτικά ως προς την κατοχύρωση συγκεκριμένων δικαιωμάτων, όπως το Αμερικανικό, προστατεύοντας έστω και γενικά την ατομική ελευθερία, προστατεύουν στο σύνολό τους τα ατομικά δικαιώματα.

Τα πολιτικά δικαιώματα έχουν ως αντικείμενό τους την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στον σχηματισμό της πολιτειακής βούλησης. Αντίστοιχα, θεμελιώνουν την υποχρέωση των οργάνων της κρατικής εξουσίας να εγγυάται την ενεργή πολιτική συμμετοχή των πολιτών. Κατά τη διάκριση του Jellinek θεμελιώνουν το status actīvus του πολίτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το προβλεπόμενο στο άρθρο 51 §3 Σ δικαίωμα του εκλέγειν, το οποίο δεν διασφαλίζει απλώς την συμμετοχή του εκλογικού σώματος στην εκλογική διαδικασία, αλλά δημιουργεί την υποχρέωση της πολιτείας να εγγυηθεί το δικαίωμα αυτό, μέσα από την οργάνωση της εκλογικής διαδικασίας, καθώς και τη θέσπιση και εφαρμογή του εκλογικού νόμου. Τέλος, τα κοινωνικά δικαιώματα, σε αντίθεση προς τα ατομικά αναφέρονται σε υποχρεώσεις του κράτους για παρέμβαση με θετικές ενέργειες και παροχή συγκεκριμένων αγαθών ή παροχών. Πρόκειται για το status positīvus του ατόμου. Ωστόσο, τα δικαιώματα αυτά δεν συνοδεύονται κατ' ανάγκη από αξιώσεις των ατόμων κατά του κράτους, αφού το κράτος δεν μπορεί να υποχρεωθεί σε συγκεκριμένες παροχές, λόγω του οικονομικού χαρακτήρα που αυτές διαθέτουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κατά το άρθρο 22 §1 Σ, όπου ορίζεται ότι: «Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλου του πληθυσμού...». Με την έννοια αυτή, μολονότι ο κάθε πολίτης δεν μπορεί να διεκδικήσει από το κράτος μια θέση εργασίας, η κρατική εξουσία αναλαμβάνει να διαρρυθμίσει την αγορά εργασίας, π.χ. με την δημιουργία του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού, με την εκπόνηση προγραμμάτων για ανέργους, την επαγγελματική τους εκπαίδευση κλπ.

Σε αντίθεση λοιπόν με τα πολιτικά και τα ατομικά δικαιώματα τα οποία μπορούν να διεκδικηθούν άμεσα από το άτομο, από τα κοινωνικά δικαιώματα δεν προκύπτουν καταρχήν αγωγίμες αξιώσεις των φορέων τους έναντι του κράτους. Πρόκειται για δικαιώματα μη διεκδικήσιμα δικαστικά από το άτομο, ακριβώς επειδή οι οικονομικές παροχές στις οποίες παραπέμπουν, δεν μπορούν να γίνουν εξαναγκαστές για την κρατική εξουσία. Στη νομολογία ωστόσο, έχουν διαμορφωθεί κάποιες θεωρήσεις για την διασφάλιση τουλάχιστον ενός minimum επιπέδου απόλαυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων από τα άτομα. Πρόκειται για τις προσεγγίσεις του: α) απόλυτου κοινωνικού κεκτημένου, β) του σχετικού κοινωνικού κεκτημένου και γ) την δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του ατόμου. Σύμφωνα με τη θεωρία του κοινωνικού κεκτημένου, εφόσον ο νομοθέτης έχει ήδη ενεργοποιήσει με νόμο κάποιο κοινωνικό δικαίωμα, για παράδειγμα έχει προβεί στη χορήγηση ενός ασφαλιστικού επιδόματος, υλοποιώντας στον πυρήνα του το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση (άρθρο 22 §5 Σ), αυτός ο πυρήνας θα πρέπει εν συνέχεια να προστατευθεί, αποτελεί δηλαδή κεκτημένο δικαίωμα. Σύμφωνα με τη θεωρία του απόλυτου κοινωνικού κεκτημένου, άπαξ και ο νομοθέτης υιοθετήσει μια κοινωνική παροχή δεσμεύεται από αυτήν, ενώ κάθε είδους περιορισμός της θεωρείται αθέμιτος. Η θεώρηση αυτή είναι αρκετά ανελαστική, αφού η διατήρηση ες αεί μιας κοινωνικής παροχής μπορεί να προσκρούσει τόσο σε οικονομική αδυναμία του κράτους, όσο και στην αναγκαιότητα διοχέτευσης κρατικών πόρων και σε άλλες κατευθύνσεις. Αντίθετα, η προσέγγιση του σχετικού κοινωνικού κεκτημένου είναι ελαστικότερη. Έτσι, σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, εφόσον ο νομοθέτης ανταποκρινόμενος στη συνταγματική του υποχρέωση εξειδίκευσε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο κάποιο κοινωνικό δικαίωμα, έχει τη δυνατότητα στην συνέχεια, εκδίδοντας νεότερο νόμο να ρυθμίσει διαφορετικά την απόλαυσή του, περιορίζοντας κάποια στοιχεία της αρχικής παροχής, από τη στιγμή που διατηρείται το συνολικό προστατευτικό αποτέλεσμα. Με την έννοια αυτή, ο νομοθέτης δεν μπορεί ούτε να καταργήσει πλήρως, ούτε όμως και να περιορίσει αυθαίρετα μια κρατική παροχή.

Μία νεότερη θεώρηση για την προστασία από ενδεχόμενες μελλοντικές μεταβολές σε κοινωνικές παροχές που το άτομο απέκτησε μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων, θεμελιώνεται από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων στην αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του ανθρώπου προς το κράτος, η οποία θεμελιώνεται στο άρθρο 5 §1 Σ που αναγνωρίζει την προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, η προστασία της προσωπικότητας του ατόμου συνεπάγεται ότι η πολιτεία και ειδικότερα ο νομοθέτης δεν μπορεί να ανατρέψει οποτεδήποτε, αδικαιολόγητα και με τρόπο δυσανάλογο τις δικαιολογημένες προσδοκίες με βάση τις οποίες τα άτομα σχεδιάζουν και προγραμματίζουν την απόλαυση του δικαιώματος τους στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Η θεώρηση αυτή ωστόσο, δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα, επιτρέπει δηλαδή στον νομοθέτη την υπαναχώρησή του από κοινωνικές παροχές τις οποίες έχει θεσπίσει, όχι όμως με τρόπο που αδικαιολόγητα ή υπέρμετρα και δυσανάλογα να ανατρέψει τις ζωές και τις προσδοκίες των ατόμων. Έτσι, για παράδειγμα, σύμφωνα με απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας δεν μπορεί να καταργηθεί μια πανεπιστημιακή σχολή ή το επιστημονικό της αντικείμενο, ενώ ακόμη φοιτούν σπουδαστές σ' αυτήν. Επομένως, σύμφωνα με την θεώρηση αυτή, το αν ο νομοθέτης μπορεί ή όχι να υπαναχωρήσει από μια κοινωνική παροχή, αποτελεί ζήτημα πραγματικό που κρίνεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση.

Θα πρέπει πάντως να σημειώσουμε, ότι η παραπάνω τριπλή διάκριση των δικαιωμάτων σε ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά είναι κατά πολύ σχετική. Στην πραγματικότητα, τα δικαιώματα διαθέτουν παραπληρωματική λειτουργία, αφού καταρχήν η άσκηση και η απόλαυση καθενός από αυτά προϋποθέτει την άσκηση και την απόλαυση των άλλων. Έτσι για παράδειγμα, η απόλαυση του εκλογικού δικαιώματος και η συμμετοχή στην πολιτική ζωή, δεν έχει μεγάλη σημασία για εκείνον που δεν διαθέτει στέγη, ή το στοιχειώδες επίπεδο κοινωνικής διαβίωσης. Με τον ίδιο τρόπο, η προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου καθίσταται άνευ σημασίας αν αυτός δεν μπορεί να απολαύσει την ελευθερία της έκφρασης, την ελευθερία της τέχνης και την επιστημονική ελευθερία. Τα δικαιώματα του ατόμου είναι με την έννοια αυτή ενιαία, είτε ως δικαιώματα στην αποχή, στη συμμετοχή ή στην απόλαυση κοινωνικών παροχών.

Σε άλλες περιπτώσεις, η τριπλή αυτή διάκριση σχετικοποιείται από το γεγονός ότι ένα δικαίωμα δεν εμφανίζει μόνο τα χαρακτηριστικά μιας κατηγορίας δικαιώματος, αλλά περισσότερο, εμφανίζει δηλαδή ένα *status mixtus*. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ελευθερία της έκφρασης η οποία συνιστά ατομικό δικαίωμα, με πολιτική όμως βαρύτητα και σημασία, αφού μέσα από την ελευθερία της έκφρασης ιδίως μέσω του τύπου καθίσταται δυνατή η δημοσιοποίηση συγκρουόμενων πολιτικών απόψεων, και καθίσταται εφικτός ο πλουραλισμός και η ανταλλαγή πολιτικών ιδεών στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, προτιμότερη είναι η διάκριση των δικαιωμάτων, όχι με βάση την αφηρημένη ταξινόμησή τους αλλά τη λειτουργική τους για το άτομο απόλαυση, κατατάσσοντας τα δικαιώματα σε αυτά που το άτομο απολαμβάνει στην ιδιωτική σφαίρα, τη δημόσια σφαίρα, την πολιτική σφαίρα και την οικονομική και κοινωνική σφαίρα.

Έτσι, τα δικαιώματα που το άτομο απολαμβάνει στην ιδιωτική του σφαίρα είναι τα δικαιώματα εκείνα που αφορούν την προσωπική του ανάπτυξη και αυτονομία, την οικειότητά του, την οικογενειακή του ζωή αλλά την προστασία των προσωπικών του δεδομένων, όπως για παράδειγμα η προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου και της γενετικής ταυτότητας (5 §1 και 5 Σ), της ανθρωπίνης αξίας (2 §1 Σ), του δικαιώματός του στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (9 §1 Σ), τη θρησκευτική του ελευθερία (13 §1 Σ) αλλά και την προστασία των προσωπικών του δεδομένων (9Α Σ) και του απορρήτου της επικοινωνίας (19 Σ). Αντίστοιχα, τα δικαιώματα που απολαμβάνει το άτομο στη δημόσια σφαίρα είναι εκείνα τα οποία προστατεύουν την ατομική και συλλογική του αυτονομία ως μέλους της κοινωνίας των πολιτών και του επιτρέπουν να συμμετέχει στο δημοκρατικό δημόσιο διάλογο και στη δημόσια διαβούλευση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το δικαίωμα στην πληροφόρηση και στην συμμετοχή στην προστασία της κοινωνίας της πληροφορίας (άρθρο 5Α Σ), η ελευθερία της έκφρασης και του τύπου (άρθρο 14 Σ) αλλά και η προστασία της ραδιοτηλεοπτικής έκφρασης (άρθρο 15 Σ), το δικαίωμα απάντησης (άρθρο 14 §5 Σ), η ελευθερία διδασκαλίας και η ακαδημαϊκή ελευθερία (άρθρο 16 §1 Σ), το δικαίωμα συμμετοχής σε δημοψήφισμα (άρθρο 44 §2 Σ), καθώς και τα δικαιώματα στη διοικητική διαδικασία, δηλαδή το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης του διοικούμενου (20 §2 Σ) και αναφοράς προς τις διοικητικές αρχές (άρθρο 10 Σ) αλλά και το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 §1 Σ) αλλά και τα δικαιώματα συλλογικής δράσης, όπως η ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (άρθρα 11 και 12 Σ). Αντίστοιχα, στην πολιτική σφαίρα εντάσσεται το δικαίωμα συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα (άρθρο 29), το δικαίωμα αντίστασης (άρθρο 120 §4 Σ), το δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις βουλευτικές εκλογές (άρθρο 51 Σ), στις ευρωεκλογές και στις εκλογές των οργάνων τοπικής αυτοδιοίκησης (102 §2 Σ) και το δικαίωμα διορισμού σε δημόσια θέση (άρθρο 4 §4 Σ και 103 §1 Σ). Η μεγάλη σημασία της διάκρισης μεταξύ δικαιωμάτων που το άτομο απολαμβάνει στη δημόσια και την πολιτική σφαίρα, είναι ότι για τη συμμετοχή του στη δημόσια σφαίρα, στη δημόσια διαβούλευση και το δημοκρατικό διάλογο δεν είναι αναγκαία η ύπαρξη της ιδιότητας. Τέλος, στην οικονομική και κοινωνική σφαίρα το άτομο απολαμβάνει τα δικαιώματα που συνδέονται με την οικονομική του και επαγγελματική ελευθερία (5 §1 Σ) και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία (17 Σ), τα δικαιώματα που του διασφαλίζουν την διεκδίκηση των κοινωνικών του δικαιωμάτων, όπως η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα στην απεργία (23 §§ 1 και 2) αλλά και κοινωνικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 22 Σ), η προστασία της οικογένειας (άρθρο 21), το δικαίωμα στην παιδεία (άρθρο 16 §1 Σ) και το δικαίωμα στο περιβάλλον (άρθρο 24 Σ).

Τέλος, μια άλλη κατηγορία δικαιωμάτων, διακριτή από τη θεωρία των *status*, την οποία συναντάμε στο Σύνταγμα είναι τα δικαιώματα τα οποία απορρέουν από τις «θεσμικές εγγυήσεις». Τέτοιες είναι οι διατάξεις που αφορούν την βουλευτική ασυλία (άρθρα 61 και 62 Σ), την ελευθεροτυπία (άρθρο 14 §2 Σ) καθώς και την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών (άρθρο 87 § 1 Σ). Οι θεσμικές εγγυήσεις ομοιάζουν προς τα κλασικά ατομικά δικαιώματα ως προς το ότι μπορούν να θεμελιώσουν και αγωγίμες αξιώσεις κατά του κράτους, με αντικείμενο την αποχή του από οποιαδήποτε παρέμβαση σε ένα πεδίο ελευθερίας και αυτονομίας του φορέα τους, το οποίο προστατεύουν. Παράλληλα, όμως, διαφέρουν από τα ατομικά δικαιώματα εξ αιτίας του γεγονότος ότι ο σκοπός της παραπάνω προστασίας δεν παρέχεται στον

φορέα τους υποκειμενικά, αλλά απευθύνεται στην προστασία του θεσμού τον οποίο υπηρετεί (πχ. στην προστασία του κύρους της Βουλής, στην περίπτωση της βουλευτικής ασυλίας, ή στην προστασίας της αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας στην περίπτωση της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών ή στην προστασία της δημοκρατικής λειτουργίας του τύπου και της σημασίας του για το δημοκρατικό πολίτευμα).

4.1.1. Οι γενιές προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και η εξελικτική τους φύση

Η διάκριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων πέρα από τη φύση τους (ατομικά, κοινωνικά, πολιτικά) ή τη λειτουργία τους (ένταξη σε ιδιωτική, δημόσια, κοινωνική και οικονομική σφαίρα του ατόμου) διακρίνονται σε γενιές (generations) δικαιωμάτων κατά την κατάταξη του τσέχου θεωρητικού Karel Vasak. Η διάκρισή του βασίζεται στην προμετωπίδα της Γαλλικής Επανάστασης «ελευθερία, ισότητα και αλληλεγγύη» (Liberté, égalité, fraternité). Η πρώτη γενιά δικαιωμάτων συνδέεται με την προστασία της ατομικής και πολιτικής ελευθερίας και με την αναγνώριση δικαιωμάτων, όπως η ισότητα ενώπιον του νόμου, η ελευθερία της έκφρασης, η θρησκευτική ελευθερία, το δικαίωμα ψήφου κλπ. Η δεύτερη γενικά δικαιωμάτων αναπτύσσεται μετά το Β΄ ΠΠ και αφορά την προστασία των κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση και προστασία, το δικαίωμα στην εργασία κλπ. Τα δικαιώματα τρίτης γενιάς, τα λεγόμενα δικαιώματα αλληλεγγύης, αποτελούν μια κατηγορία δικαιωμάτων η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο της διεθνούς τους προστασίας και περιλαμβάνει δικαιώματα «οικουμενικού» ενδιαφέροντος, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, το δικαίωμα ισότητας μεταξύ των γενεών κλπ. Σήμερα, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι αναπτύσσεται μια τέταρτη γενιά δικαιωμάτων, αυτή που αφορά τη σχέση των δικαιωμάτων και της τεχνολογίας, είτε θετικά, ως προς την απόλαυση δηλαδή δικαιωμάτων που σχετίζονται με την τεχνολογία, είτε αρνητικά, ως δικαιώματα που εγγυώνται την προστασία του ατόμου έναντι της τεχνολογίας. Τέτοια δικαιώματα είναι το δικαίωμα πληροφόρησης και συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας, το δικαίωμα στην προστασία της γενετικής ταυτότητας και στην προστασία των προσωπικών δεδομένων (Βενιζέλος, 2002).

Η διάκριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσα από τις γενιές αναγνώρισης και προστασίας τους υποδηλώνει και το πιο έντονο χαρακτηριστικό που διαθέτουν. Τα δικαιώματα δεν διαθέτουν στατικό, αλλά δυναμικό χαρακτήρα, μετεξελίσσονται και προσαρμόζονται στις εκάστοτε μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες προκειμένου να παρέχουν την μεγαλύτερη δυνατή προστασία στα υποκείμενά τους. Η ίδια η φύση των δικαιωμάτων, τα οποία αναγνωρίζονται με τη μορφή αρχών του δικαίου, δηλαδή κανόνων με μεγάλο βαθμό ελλειπτικότητας και αφαιρετικότητας, εξυπηρετεί την εξελικτική τους ερμηνεία. Η φύση των διατάξεων που προστατεύουν τα συνταγματικά δικαιώματα, ως γενικών αρχών, δίνει τη δυνατότητα περαιτέρω και αντικειμενικής τους ερμηνείας και εφαρμογής, όχι μόνο ως υποκειμενικών δικαιωμάτων των ατόμων αλλά και ως αντικειμενικών αξιών που δεσμεύουν και καθοδηγούν μια έννομη τάξη. Είναι χαρακτηριστική αυτή η εξελικτική θεώρηση των δικαιωμάτων, στον τρόπο ερμηνείας που υιοθετεί το Δικαστήριο του Στρασβούργου για την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Όπως επισημαίνει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, η σύμβαση αποτελεί «living instrument», διαθέτει δηλαδή δυναμικό και εξελισσόμενο χαρακτήρα (υπόθεση Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 1978). Αντίστοιχη είναι η καναδική θεώρηση του «living tree», η οποία έχει κατοχυρωθεί ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα (Edwards versus Kanada, 1929).

4.2. Οι φορείς και οι αποδέκτες των συνταγματικών δικαιωμάτων

Φορέας ενός συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος μπορεί να είναι ο καθένας ανεξάρτητα από την εθνικότητα του, ακόμη δηλαδή και η αλλοδαποί, εκτός από τις περιπτώσεις που το Σύνταγμα επιφυλάσσει την προστασία αυτή ρητά για τους Έλληνες (Δαγτόγλου, 1991). Χαρακτηριστικό παράδειγμα το άρθρο 11, όπου προστατεύεται το δικαίωμα της συνάθροισης και το οποίο ορίζει ότι: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και άοπλα». Και στην περίπτωση αυτή ακόμη, ένα τέτοιο δικαίωμα μπορεί να το απολαμβάνουν και οι αλλοδαποί εκτός αν ρητά το απαγορεύει σχετικός νόμος. Οι αλλοδαποί, άλλωστε, στο πλαίσιο της ελληνικής επικράτειας απολαμβάνουν και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους,

όπως αυτά απορρέουν από τις διεθνείς συμβάσεις στις οποίες συμμετέχει η χώρα μας, όπως για παράδειγμα η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Τα φυσικά πρόσωπα αποτελούν φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων από τη γένεση ως τον θάνατό τους. Η δικαιοπρακτική ικανότητα του ατόμου δηλαδή, όπως αυτή διαρρυθμίζεται στα άρθρα 127 επ. ΑΚ δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την απόλαυση των συνταγματικών δικαιωμάτων (Δημητρόπουλος, 2005). Έτσι, συνταγματικά δικαιώματα μπορούν να απολαμβάνουν και οι ανήλικοι, εφόσον είναι δυνατή η αυτόνομη άσκηση τους (για παράδειγμα η ελευθερία σύναψης γάμου, μπορεί να ασκηθεί από έναν ανήλικο, μόνο στο πλαίσιο του νόμου) η οποία ρυθμίζεται από το αστικό δίκαιο, προστατεύοντας ουσιαστικά ως μερικά χειραφετημένους τους έφηβους ανήλικους. Οι ανήλικοι μάλιστα αποτελούν και αντικείμενο, ειδικής φροντίδας από το κράτος και απολαμβάνουν κοινωνικής προστασίας, όπως και η οικογένεια, ο γάμος και η μητρότητα σύμφωνα με το άρθρο 21 §1 Σ.

Παράλληλα, φορείς των δικαιωμάτων εκείνων που προσιδιάζουν στη φύση τους είναι και τα νομικά πρόσωπα, τα οποία μπορούν κατεξοχήν να απολαμβάνουν την προστασία της ιδιοκτησίας τους και της οικονομικής τους ελευθερίας. Αντίθετα, για παράδειγμα δεν φαίνεται να είναι σε θέση να απολαύσουν κοινωνικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα υγείας (21 §3 Σ) ή κοινωνικής ασφάλισης (22 §5 Σ). Φορείς δικαιωμάτων μπορεί να αποτελέσουν ακόμη και ενώσεις προσώπων, οι οποίες στερούνται νομικής προσωπικότητας, έστω κι αν αυτές έχουν συνήθως μη μόνιμο και σταθερό χαρακτήρα. Το ίδιο το κράτος δεν αποτελεί φορέα δικαιωμάτων, αλλά τον κυριότερο αποδέκτη των υποχρεώσεων που αυτά δημιουργούν. Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ) τα οποία δεν διαθέτουν λειτουργική αυτοτέλεια από το κράτος και ανήκουν σε αυτό που ονομάζουμε δημόσιος τομέας για παράδειγμα το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, οι Περιφέρειες κλπ. Ωστόσο δεν αποκλείεται και Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου να αποτελέσουν φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων, όταν αυτά διαθέτουν σωματιακή μορφή, ενόψει της προστασίας των μελών τους, όπως για παράδειγμα οι Δικηγορικοί Σύλλογοι. Επίσης, ακόμη και νομικά πρόσωπα ιδρυματικού χαρακτήρα, εφόσον είναι αυτοδιοικούμενα ή ανεξάρτητα μπορούν να απολαύσουν συνταγματικά δικαιώματα, όπως για παράδειγμα, η κατά τόπο αυτοδιοίκηση (δήμοι και περιφέρειες) και η καθ' ύλην αυτοδιοίκηση (Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα).

Περιορισμούς προς τα δικαιώματά τους μπορεί να δεχθούν κάποιες κατηγορίες φορέων που τελούν σε ειδική σχέση προς το κράτος, η οποία σύμφωνα με κάποια μερίδα της θεωρίας χαρακτηρίζεται ως «ειδική σχέση εξουσίας». Ωστόσο, το στοιχείο της εξουσίας δεν υφίσταται παρά σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, είναι δηλαδή πολύ γενικό για να καλύψει στο σύνολό τους τις κατηγορίες αυτές, όπως οι στρατιωτικοί, οι εργαζόμενοι στα σώματα ασφαλείας, οι φυλακισμένοι και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Έτσι, για παράδειγμα οι φυλακισμένοι στερούνται της προσωπικής ελευθερίας τους, της δυνατότητας κίνησης και κυκλοφορίας (άρθρο 5 §3 Σ), ενώ οι στρατιωτικοί, οι εργαζόμενοι στα σώματα ασφαλείας και οι δημόσιοι υπάλληλοι υφίστανται περιορισμούς στο δικαίωμα απεργίας (άρθρο 23 §2 Σ), αλλά και στην απόλαυση των πολιτικών τους δικαιωμάτων (άρθρο 29 §3 Σ). Οι περιορισμοί, όμως, αυτοί θα πρέπει να εξειδικεύονται στο νόμο και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Έτσι για παράδειγμα, ενώ είναι θεμιτός ο περιορισμός της απεργίας στους στρατιωτικούς θα πρέπει να θεωρηθεί αθέμιτος ο περιορισμός της σύναψης γάμου. Με τον ίδιο τρόπο, η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας ενός φυλακισμένου δεν θα πρέπει και να συνεπάγεται την στέρηση των εκλογικών του δικαιωμάτων, εφόσον δεν τα έχει στερηθεί με δικαστική απόφαση.

Βασικός αποδέκτης του συνόλου των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι το κράτος και τα όργανα της κρατικής εξουσίας, τα οποία σύμφωνα με το άρθρο 25 §1, β' Σ: «...υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και πραγματική άσκηση τους». Η κρατική εξουσία δεσμεύεται, συνεπώς, στο σύνολό της από τα θεμελιώδη δικαιώματα, είτε ως εκτελεστική, είτε ως δικαστική, είτε ως νομοθετική. Η δέσμευση αυτή ισχύει περαιτέρω, ακόμη κι όταν η πολιτεία δεν δρά με την νομική μορφή και τα μέσα της δημόσιας διοίκησης, αλλά με τη μορφή και τα μέσα του ιδιωτικού δικαίου, είτε η ίδια, είτε μέσω φορέων του ευρύτερου δημοσίου τομέα, είτε και μέσω φορέων του ιδιωτικού δικαίου τα οποία παρέχουν δημόσια υπηρεσία.

Στις σύγχρονες όμως κοινωνίες, οι απειλές που υφίστανται τα συνταγματικά δικαιώματα δεν πηγάζουν μόνον από την κρατική εξουσία αλλά και από ιδιωτικούς φορείς, είτε έχοντες εξουσία η οποία μπορεί να διακινδυνεύσει την άσκηση και την απόλαυση των συνταγματικών δικαιωμάτων, όπως για παράδειγμα τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, ο Τύπος, οι Πολυεθνικές Επιχειρήσεις, είτε ακόμη και σε σχέσης όπου υπάρχει ισοτιμία ανάμεσα στα άτομα, για παράδειγμα στις σχέσεις μεταξύ των συζύγων. Το φαινόμενο αυτό της δέσμευσης και των ιδιωτών από τα συνταγματικά δικαιώματα το ονομάζουμε «τριτενέργεια» των συνταγματικών δικαιωμάτων. Πρόκειται για μετάφραση του γερμανικού όρου “drittwirkung” και αφορά μια θεωρητική κατασκευή της μεταπολεμικής γερμανικής θεωρίας (Σπυρόπουλος, 2012). Την τριτενέργεια την αντιλαμβανόμαστε είτε ως άμεση εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων σε μια ιδιωτική διαφορά, είτε

ως έμμεση, όπου τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται σε μια ιδιωτική διαφορά συνδυαστικά με κανόνες ή ρήτρες του ιδιωτικού δικαίου (όπως για παράδειγμα η προστασία της προσωπικότητας, άρθρο 57 ΑΚ, η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, άρθρο 281 ΑΚ). Η «τριτενέργεια» των συνταγματικών δικαιωμάτων, ως δέσμευση των ιδιωτών από αυτά κατοχυρώθηκε μετά την αναθεώρηση του 2001 στο άρθρο 25 § 1, εδ. γ' Σ, το οποίο ορίζει ότι: «Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις των ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν».

4.3. Εγγυήσεις, περιορισμοί και αντι-περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων

Η άσκηση και η απόλαυση των δικαιωμάτων δεν είναι απόλυτη, ούτε και απεριόριστη, αντίθετα περιορίζεται με γενικούς και ειδικούς περιορισμούς οι οποίοι προβλέπονται από το Σύνταγμα. Πρωτίστως όμως, τα δικαιώματα, κατά την άσκηση και την απόλαυση τους περιορίζονται από την άσκηση και την απόλαυση των δικαιωμάτων των άλλων, και αυτό διότι όλα τα υποκείμενα-φορείς τους διαθέτουν το δικαίωμα της ίσης απόλαυσής τους (Μάνεσης, 1978). Συχνά, η απόλαυση ενός δικαιώματος μπορεί να γίνεται με τρόπο που να συνεπάγεται την στέρηση της δυνατότητας κάποιου άλλου. Για παράδειγμα, το δικαίωμα συνάθροισης (άρθρο 11 Σ), περιορίζει την απόλαυση της προσωπικής ελευθερίας, δηλαδή της ελεύθερης κίνησης και κυκλοφορίας των άλλων. Στις περιπτώσεις αυτές, αναζητούμε την «πρακτική εναρμόνιση» των δύο αγαθών, ούτως ώστε να καταστεί εφικτή η εν μέρει απόλαυσή τους και από τους δυο φορείς τους, όπως για παράδειγμα να τους δοθεί η δυνατότητα να κυκλοφορούν στο ένα μέρος του δρόμου, περιορίζοντας τη συνάθροιση στο υπόλοιπο κλπ. Στις περιπτώσεις που η πρακτική εναρμόνιση είναι ανέφικτη, καθίσταται αναγκαία η στάθμισή τους, και τελικά η πρόκριση του ποιο από τα δύο θα πρέπει να υπερισχύσει. Έτσι, για παράδειγμα, στο βαθμό που οι ψεκασμοί με εντομοκτόνο για τη διάσωση συγκριμένης γεωργικής καλλιέργειας είναι θανατηφόροι για τους ανθρώπους, το δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας των γεωργών (άρθρο 5 §1 Σ) σταθμισμένο με την προστασία της ανθρώπινης ζωής (άρθρο 5 §2 Σ) και της υγείας (άρθρο 21 §3 Σ), θα πρέπει τελικά να υποχωρήσει. Θα πρέπει πάντως να επισημάνουμε, ότι καταρχήν τα συνταγματικά δικαιώματα, εμφανίζονται ως απολύτως ίσα μεταξύ τους, και ότι καμία ιεράρχηση τους σε αφηρημένο επίπεδο δεν είναι δυνατή. Επίσης, μια τέτοιους είδους ιεράρχηση δεν προκύπτει ούτε και από το άρθρο 110 §1 Σ, το οποίο αναφέρεται σε κάποια δικαιώματα τα οποία δεν είναι δυνατόν να αναθεωρηθούν. Η στάθμιση μεταξύ δικαιωμάτων και η ενδεχόμενη ιεράρχηση του ενός σε σχέση με το άλλο όπως την παρουσιάσαμε πριν, αφορά και περιορίζεται μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως ανακύπτουν σε σχέση με συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά.

Το Σύνταγμα περαιτέρω κατοχυρώνει τρεις γενικούς περιορισμούς των δικαιωμάτων:

α) Η θεσμοποιημένη αναστολή των συνταγματικών δικαιωμάτων. Πρόκειται για προσωρινού χαρακτήρα αναστολή των δικαιωμάτων η οποία απορρέει από την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας (άρθρο 48 §1 Σ). Στο πλαίσιο της κήρυξης κατάστασης πολιορκίας καθίσταται δυνατή η άρση της απαγόρευσης στέρησης της ελεύθερης κίνησης και εγκατάστασης εντός και εκτός της χώρας, με ατομικά διοικητικά μέτρα (άρθρο 5 §4), οι εγγυήσεις της προσωπικής ασφάλειας του ατόμου κατά την σύλληψη και κράτησή του (άρθρο 6 Σ), το δικαίωμα στο νόμιμο δικαστή (άρθρο 8 Σ), η προστασία του ασύλου της κατοικίας και της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9 Σ), το δικαίωμα συνάθροισης και συνένωσης (άρθρα 11 και 12 Σ αντίστοιχα), η ελευθερία έκφρασης και τύπου (άρθρο 14), η προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας (άρθρο 19 Σ) και άλλες συνταγματικές διατάξεις. Πρόκειται για μια έντονου χαρακτήρα περιστολή των ατομικών ελευθεριών, η οποία θα πρέπει να διαθέτει προσωρινό χαρακτήρα, ενώ οι περιορισμοί που προβλέπει στην απόλαυση των δικαιωμάτων θα πρέπει: α) να δικαιολογούνται από τους σκοπούς, που προβλέπονται συνταγματικά, για παράδειγμα την προστασία της εθνικής ασφάλειας, β) θα πρέπει δεν να μην έχουν χαρακτήρα καθολικό αλλά να διέπονται από την αρχή της αναλογικότητας και να εφαρμόζονται μόνον εφόσον είναι απολύτως αναγκαίο. Η περιστολή των δικαιωμάτων κατά την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, χαρακτηρίστηκε από τη συνταγματική θεωρία «φίδι στον κόρφο» της δημοκρατίας, αφού δυνάμει μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να μεταβάλλει την δημοκρατική μορφή του πολιτεύματος, ενώ θεωρήθηκε ως ροπή του Συντάγματος του 1975 προς τον «αυταρχισμό».

β) Η απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος. Η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης ενός δικαιώματος προβλέπεται στο άρθρο 25 §3 Σ. Ως κατάχρηση νοείται η άσκηση ενός δικαιώματος για την

εξυπηρέτηση ενός σκοπού, προδήλως και απολύτως διαφορετικού από αυτόν για τον οποίο θεσπίστηκε. Για παράδειγμα, μια απεργία που δεν έχει ως σκοπό της την διεκδίκηση εργασιακών ή μισθολογικών αιτημάτων των εργαζομένων, αλλά την πτώση της Κυβέρνησης (Τσάτσος, 1988). Ο σκοπός αυτό πρέπει να πηγάζει, όπως στο παράδειγμα μας από πρόδηλα περιστατικά, οπότε και θα συνιστά συμπεριφορά συνταγματικά απαγορευμένη. Πρόκειται για έναν περιορισμό ο οποίος έχει επικριθεί στην θεωρία ότι κατατείνει στην χειραγώγηση των δικαιωμάτων. Γίνεται δεκτό ότι η εφαρμογή της δεν είναι δυνατή, παρά μόνο για ενδεχόμενους περιορισμούς των ατομικών και κοινωνικών και όχι των πολιτικών δικαιωμάτων, ενώ η νομολογία των δικαστηρίων συνηθίζει την εφαρμογή της στις περιπτώσεις απεργιών και σύστασης σωματείων.

γ) Το χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης. Το χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης κατοχυρώνεται στο άρθρο 25 §4 Σ. Η διάταξη αυτή συμπυκνώνει την λογική της κατοχύρωσης κάποιων επιμέρους θεσμών στο Σύνταγμα, και θα λέγαμε ότι συνδέεται με κάποια συνταγματικά καθήκοντα και υποχρεώσεις του πολίτη, όπως η αναλογική φοροδοσία, η επίταξη εργασίας και η εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων. Η διάταξη αυτή, ωστόσο, δεν δικαιολογεί την επιβολή πρόσθετων περιορισμών στην άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων, στο βαθμό που η χρήση μιας ρευστής και αόριστης έννοιας, όπως αυτή της αλληλεγγύης θα μπορούσε να οδηγήσει σε έντονη περιστολή των ελευθεριών.

Εκτός από τους γενικούς περιορισμούς των δικαιωμάτων, υπάρχουν και οι ειδικοί περιορισμοί οι οποίοι είναι δύο ειδών: α) περιορισμοί των δικαιωμάτων οι οποίοι προβλέπονται απευθείας στο Σύνταγμα και β) περιορισμοί των δικαιωμάτων από το νόμο, η έκδοση του οποίου προβλέπεται από την οικεία συνταγματική διάταξη, η οποία στην περίπτωση αυτή αποτελεί «επιφύλαξη υπέρ του νόμου».

Περιορισμούς των δικαιωμάτων αναγνωρίζει το Σύνταγμα για κάποια συνταγματικά δικαιώματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 §1 Σ), το οποίο σύμφωνα με το Σύνταγμα, δεν πρέπει να προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

Ειδικό περιορισμό στην άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων μπορεί να αποτελέσει και η επιφύλαξη υπέρ του νόμου, την οποία παρέχει το Σύνταγμα, παραπέμποντας την ρύθμιση ορισμένων δικαιωμάτων στον κοινό νομοθέτη. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων από το νόμο (άρθρο 23§ 6 Σ). Οι νόμοι που εκδίδονται με βάση την επιφύλαξη του νόμου χαρακτηρίζονται εκτελεστικοί του Συντάγματος νόμοι, και μπορούν να είναι, είτε τυπικοί (να έχουν δηλαδή εκδοθεί από την Βουλή), είτε και ουσιαστικοί (να έχουν δηλαδή εκδοθεί κατόπιν νομοθετικής εξουσιοδότησης). Η έκδοσή τους ωστόσο, δεν είναι συνταγματικά επιβεβλημένη ή υποχρεωτική, διότι στην περίπτωση των συνταγματικών δικαιωμάτων, όπως είπαμε ισχύει η αρχή, πως ότι δεν απαγορεύεται, επιτρέπεται. Η ρύθμιση του νόμου, βέβαια, δεν είναι αναγκαίο να λειτουργεί μόνον περιοριστικά όσον αφορά την απόλαυση του δικαιώματος, αλλά και να διευρύνει ενδεχομένως την προστασία του. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι σε αρκετές συνταγματικές διατάξεις προβλέπεται η έκδοση ειδικού νόμου, με την έννοια ότι αυτός θα πρέπει να αναφέρεται ειδικά στο συγκεκριμένο δικαίωμα χωρίς να περιλαμβάνει άσχετες προς αυτό διατάξεις. Η επιφύλαξη υπέρ νόμου, μετά την αναθεώρηση του 2001 αναγνωρίζεται και συνταγματικά στο άρθρο 25 §1, δ' Σ.

Ειδικό περιορισμό στην άσκηση και απόλαυση των συνταγματικών δικαιωμάτων αποτελεί η επιφύλαξη υπέρ των διοικητικών ή δικαστικών αρχών. Το είδος αυτό επιφύλαξης αφορά δικαιώματα, τα οποία κατά το Σύνταγμα μπορεί να περιοριστούν μόνο με δικαστικές αποφάσεις ή αποφάσεις των διοικητικών αρχών. Έτσι, στο άρθρο 5 §4 Σ (και στην οικεία ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 5 Σ), ορίζεται ότι η ελευθερία κυκλοφορίας, κίνησης και εγκατάστασης είναι δυνατόν να περιοριστεί μόνο με δικαστική απόφαση, η οποία να έχει επιβάλει τέτοιου είδους περιοριστικούς όρους (πχ. απαγόρευση εξόδου από την χώρα, για να αποφευχθεί η φυγοδικία του κατηγορουμένου). Μια επιφύλαξη υπέρ των διοικητικών αρχών προβλέπει το άρθρο 11 §2 Σ, ορίζοντας ότι οι δημόσιες και υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ο νόμος τάσσει, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Η λειτουργία πάντως τέτοιου είδους επιφυλάξεων, ιδίως όσον αφορά τις περιπτώσεις επιβολής περιορισμών από την πλευρά των διοικητικών αρχών, θα πρέπει να βασίζεται στην ύπαρξη νομοθετικής πρόβλεψης, η οποία θα πρέπει να θέτει στενά όρια στην άσκηση της διακριτικής ευχέρειας από την πλευρά της διοίκησης αλλά και των δικαστικών αρχών (Παραράς, 2001).

Η επιβολή συνταγματικά ανεκτών περιορισμών στα δικαιώματα, γενικών ή ειδικών όπως τους περιγράψαμε δεν μπορεί να νοηθεί ως απεριόριστη, ούτε όμως και ως ανέλεγκτη. Η επιβολή τέτοιου είδους

περιορισμών δεν θα πρέπει να υπερβαίνει κάποια όρια και πάντως σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να ελέγχεται δικαστικά. Όρια στην επιβολή τέτοιων περιορισμών αποτελούν ορισμένες αρχές και κανόνες οι οποίοι, είτε προβλέπονται ρητά από το Σύνταγμα, όπως για παράδειγμα η αρχή της αναλογικότητας (η οποία καθιερώθηκε μετά την αναθεώρηση του 2001 στο άρθρο 25 § 1, δ'), είτε προκύπτουν από τη γενικότερη ratio της ίδιας της κατοχύρωσης και αναγνώρισης της προστασίας των δικαιωμάτων από το σύνολο των οργάνων της κρατικής εξουσίας (Παραράς, 1985). Τα όρια αυτά τα ονομάζουμε στην συνταγματική θεωρία «περιορισμούς των περιορισμών» ή «αντιπεριορισμούς» των συνταγματικών δικαιωμάτων και είναι οι ακόλουθοι:

- Οι περιορισμοί θα πρέπει να έχουν γενική ισχύ, γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα, ούτως ώστε να μην εισάγουν διακρίσεις οι οποίες παραβιάζουν την αρχή της ισότητας. Ο αντιπεριορισμός αυτός αναφέρεται κυρίως στη νομοθετική δραστηριότητα. Πράγματι, ο νόμος θα πρέπει να είναι αφηρημένα και απρόσωπα διατυπωμένος και οι περιορισμοί που θέτει θα πρέπει να είναι γενικοί, ούτως ώστε άμεσα ή έμμεσα να μην δημιουργεί διακρίσεις. Δυστυχώς στην πράξη είναι δύσκολη η διάκριση μεταξύ γενικού κανόνα και συγκεκριμένης ρύθμισης, ενώ τα σύγχρονα ρυθμιστικά αντικείμενα του νόμου π.χ. οι εφαρμογές της τεχνολογίας παρέχουν συχνά τη δυνατότητα εξατομίκευσης των ρυθμιστικών πεδίων των περιορισμών.
- Οι περιορισμοί θα πρέπει να δικαιολογούνται από την εξυπηρέτηση λόγων δημοσίου συμφέροντος. Αν πράγματι η προϋπόθεση αυτή δεν πληρούται, επειδή εξυπηρετούνται για παράδειγμα λόγοι που εξυπηρετούν μια κατηγορία πολιτών, ή ιδιωτικούς μόνο σκοπούς, οι περιορισμοί που επιβάλλονται νομοθετικά ή και από τη διοίκηση στα συνταγματικά δικαιώματα θα πρέπει να θεωρηθούν αθέμιτοι.
- Οι όποιοι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων θα πρέπει να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Οι περιορισμοί μπορεί να προέρχονται από τον νόμο ή από διοικητική πράξη, ή ακόμη και από υλικές ενέργειες της δημόσιας διοίκησης, όπως για παράδειγμα ο άμεσος, υλικός καταναγκασμός. Η αρχή της αναλογικότητας απορρέει από την αρχή του κράτους δικαίου, διαμορφώθηκε μέσα από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, στη δεκαετία του '80 και σήμερα, μετά την αναθεώρηση του 2001 αναγνωρίζεται ρητά στο Σύνταγμα, στο άρθρο 25 §1, δ'. Η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας σε σχέση με τους περιορισμούς που επιβάλλονται στα δικαιώματα ελέγχεται δικαστικά. Σύμφωνα με την αρχή αυτή οι περιορισμοί για να είναι ανεκτή θα πρέπει: α) να ανταποκρίνονται στους δηλωμένους σκοπούς της νομοθετικής ή διοικητικής ρύθμισης, και πάντως σε σκοπούς γενικότερου δημοσίου συμφέροντος, β) το μέτρο που επιλέγεται για την επίτευξη των σκοπών που έχουν τεθεί να τελεί σε συνάφεια με αυτό δηλαδή να είναι κατάλληλο και πρόσφορο για την εξυπηρέτησή του και γ) το περιοριστικό μέτρο το οποίο επιβάλλεται στην άσκηση ενός δικαιώματος να είναι το αναγκαίο. Να μην μπορεί δηλαδή να εξυπηρετηθεί ο σκοπός του περιορισμού που επιβάλλεται στην άσκηση ενός δικαιώματος με άλλο ηπιότερο μέτρο. Η αρχή της αναλογικότητας επιβάλει με δυο λόγια, το αναγκαίο μέτρο στους περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων, για να μην όπως πολύ γλαφυρά έχει ειπωθεί, «πυροβολεί η αστυνομία τα σπουργίτια με κανόνια».
- Ο τελευταίος αντι-περιορισμός στους περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων αφορά την προστασία του πυρήνα του δικαιώματος. Πράγματι σύμφωνα με αυτόν, οι περιορισμοί δεν θα πρέπει να καταργούν τον πυρήνα του δικαιώματος. Έτσι, γίνεται δεκτό ότι ο περιορισμός που τίθεται σε ένα δικαίωμα δεν θα πρέπει άμεσα ή έμμεσα να καταλήγει στην πρακτική απαγόρευση της άσκησης του, ούτε να είναι απεριόριστος σε έκταση και σε διάρκεια. Έτσι για παράδειγμα, η απαγόρευση διενέργειας υπαίθριων συναθροίσεων στους δρόμους και η διενέργεια τους αποκλειστικά μέσα σε κλειστά γήπεδα, θα ακύρωνε στην πράξη, χωρίς τυπικά να το απαγορεύει, το δικαίωμα της διαδήλωσης. Η προστασία του πυρήνα του δικαιώματος επιβάλει να μην τίθενται προληπτικοί περιορισμοί στα δικαιώματα, όπως για παράδειγμα προληπτική λογοκρισία στις εφημερίδες (άρθρο 14 §2 Σ). Κατ' εξαίρεση μόνον μπορούν να επιβληθούν προληπτικοί περιορισμοί, όταν αυτό υπαγορεύεται από την ανάγκη προστασίας του ίδιου του δικαιώματος ή άλλων, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με την ανάγκη προληπτικής προστασίας του περιβάλλοντος (άρθρο 24 § 1 Σ) για

την περαιτέρω ενίσχυση της ίδιας της προστασίας του, η με την επιβολή προηγούμενης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, ούτως ώστε να προστατεύονται τα δικαιώματα του κοινού (άρθρο 15 § 2 Σ).

4.4. Η αρχή της αξίας του ανθρώπου

Το άρθρο 2 §1 Σ καθιερώνει ως πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου ορίζοντας ότι: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας». Συναφείς με την προστασίας της αξίας ανθρώπου είναι η διάταξη του άρθρου 7 §2 Σ που ορίζει ότι: «Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει» αλλά και του άρθρου 106 §2 Σ σύμφωνα με το οποίο: «Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της αξιοπρέπειας ή σε βλάβη της εθνικής οικονομίας».

Η αρχή της αξίας του ανθρώπου κατοχυρώνεται κυρίως ως θεμελιώδης αρχή, διαθέτει γενικό περιεχόμενο, συναρμολογείται και ενισχύει την ερμηνεία των υπόλοιπων συνταγματικών δικαιωμάτων. Η αρχή της αξίας του ανθρώπου επιβεβαιώνει ότι τα δικαιώματα αυτά κατά βάση δεν αποτελούν εργαλεία για την επίτευξη κρατικών σκοπών, αλλά αυτοσκοπούς του ίδιου του ατόμου, που μπορεί να τα απολαμβάνει στο πλαίσιο της αυτονομίας του. Το περιεχόμενο της αρχής έγκειται κυρίως στην υποχρέωση και απαίτηση να μην υποβιβάζεται ο άνθρωπος σε αντικείμενο για την εξυπηρέτηση οποιονδήποτε σκοπών.

Φορείς του δικαιώματος δεν μπορεί να είναι τα νομικά πρόσωπα, περιλαμβάνει όμως στο σύνολό τους τα φυσικά πρόσωπα ανεξαρτήτως της ιθαγένειάς τους, δηλαδή και τους αλλοδαπούς και με την έννοια αυτή δεν αποτελεί μόνο συνταγματικό αλλά θεμελιώδες και ανθρώπινο δικαίωμα. Σύμφωνα με τη νομολογία των δικαστηρίων προστατεύει ακόμη και το κυοφορούμενο, αλλά και τα φυσικά πρόσωπα μετά τον θάνατό τους. Αποδέκτες του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου είναι τα όργανα της πολιτείας, τα οποία υποχρεούνται να λαμβάνουν και μέτρα για να την εγγυηθούν (για παράδειγμα μέτρα για την ασφάλεια της ζωής των πολιτών) αλλά και τους ιδιώτες.

Σε κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις, η αξία του ανθρώπου είναι δυνατόν να λειτουργήσει όχι ως γενική αρχή, αλλά ως αυτοτελές συνταγματικό δικαίωμα, διασφαλίζοντας συγκεκριμένη προστασία για το άτομο. Έτσι, αντίθετη με την προστασία της αξίας του ανθρώπου, ως ατομικό δικαίωμα, θεωρείται η προσωποκράτηση για χρέη προς το δημόσιο, οι πειραματισμοί πάνω σε έμβρυα, σε αγέννητη δηλαδή ζωή, η καθιέρωση αντικειμενικής (και όχι υποκειμενικής, ανάλογα με τα λάθη ή παραλείψεις κάποιου) ευθύνης, η οποιαδήποτε παρέμβαση στην ανθρώπινη συνείδηση, για παράδειγμα, ορός της αλήθειας, ύπνωση, πλύση εγκεφάλου.

4.5. Η αρχή της ισότητας

Η αρχή της ισότητας καθιερώνεται στο άρθρο 4 §1 Σ το οποίο ορίζει ότι: «Οι έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου». Η ισότητα αυτή ωστόσο γίνεται κατανοητή τόσο ως ισότητα εντός του νόμου και ως ισότητα έναντι του νόμου. Η ισότητα εντός του νόμου δεσμεύει το νομοθέτη, ο οποίος κατά τη θέσπιση νομοθετικών ρυθμίσεων πρέπει να θεσπίζει κανόνες οι οποίοι δεν παραβιάζουν την αρχή της ισότητας, ενώ η ισότητα έναντι του νόμου δεσμεύει τη διοίκηση και τα δικαστήρια τα οποία υποχρεούνται να εφαρμόζουν τον νόμο, προστατεύοντας την ισότητα ανάμεσα στους πολίτες. Κατά το άρθρο 4 §1 Σ, η ισότητα δεν γίνεται κατανοητή, ως τυπική και αριθμητική, όπως η ισότητα της ψήφου η οποία απορρέει από την αντιπροσωπευτική αρχή (άρθρο 51 §2 Σ) αλλά ως ουσιαστική ή αναλογική. Έτσι ενώ η τυπική ή αριθμητική ισότητα επιβάλλει την όμοια ρύθμιση ανόμοιων καταστάσεων (όλοι απολαμβάνουν το δικαίωμα μιας ψήφου, ασχέτως των κοινωνικών ή κοινωνικών τους διαφορών), η αναλογική ή ουσιαστική ισότητα επιβάλλει την όμοια μεταχείριση των όμοιων και τη διαφοροποιημένη μεταχείριση των ανόμοιων περιπτώσεων. Έτσι, είναι για παράδειγμα, ανεκτή συνταγματικά και σε κάποιες περιπτώσεις επιβεβλημένη, η προνομιακή μεταχείριση ειδικών ευπαθών κοινωνικά ομάδων, όπως για παράδειγμα οι πολύτεκνοι, τα άτομα με ειδικές ανάγκες ή

ηλικιωμένοι (άρθρο 21 §2 Σ), ή ομάδων που απολαμβάνουν λόγω των ιδιαιτεροτήτων τους ειδικής προστασίας, όπως για παράδειγμα τα παιδιά και οι ανύπαντρες μητέρες.

Ως αναλογική η ισότητα μπορεί να λειτουργήσει και επεκτατικά ή αλλιώς δημιουργικά. Πρόκειται για τη δικαστική, μέσα από δικαστικές αποφάσεις επέκταση της ισότητας σε περιπτώσεις, οι οποίες εμφανίζουν μεν όμοια χαρακτηριστικά, έχουν όμως διαρρυθμιστεί με τρόπο αδικαιολόγητα ανόμοια από τον νομοθέτη. Έτσι, είναι για παράδειγμα δυνατή η επέκταση μιας παροχής η οποία έχει παρασχεθεί σε μια ομάδα ατόμων, και σε άλλες που εμφανίζουν όμοια ή παρόμοια χαρακτηριστικά.

Φορείς του δικαιώματος, με βάση το Σύνταγμα το οποίο αναφέρεται ρητά στην λέξη «Έλληνες», είναι οι Έλληνες φυσικά και νομικά πρόσωπα. Θα πρέπει ωστόσο να θεωρήσουμε ότι στην αρχή αυτή εμπίπτουν και οι υπήκοοι των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το Σύνταγμα εκτός από την γενική αρχή της ισότητας, κατοχυρώνει στις υπόλοιπες διατάξεις και επιμέρους εξειδικεύσεις της αρχής αυτής:

α) Η ισότητα των δύο φύλων. Η ισότητα μεταξύ των φύλων κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 §2 Σ. Η ισότητα αυτή μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά, μέσα από την απαγόρευση της δημιουργίας άνισων καταστάσεων και άνισης μεταχείρισης με βάση το φύλο, όπως για παράδειγμα η απαγόρευση ποσοτώσεων για την εισαγωγή γυναικών στα σώματα ασφαλείας (πχ. αστυνομία, στρατός). Παράλληλα όμως, μπορεί να λειτουργήσει και θετικά μέσα από την παροχή ίσων δυνατοτήτων για την πραγμάτωση της προσωπικής ελευθερίας του ατόμου ή και για την άρση των νομικών και πραγματικών ανισοτήτων μεταξύ των φύλων. Στη θετική της διάσταση η ισότητα προβλέπεται και στο άρθρο 116 § 2 Σ το οποίο ορίζει ότι: «Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας στο πλαίσιο ανδρών και γυναικών. Το κράτος μεριμνά στην πράξη για την προώθηση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών». Στο πλαίσιο της θετικής διάστασης της ισότητας, ο νομοθέτης έχει προβλέψει ως υποχρεωτική την συμμετοχή τουλάχιστον μιας γυναίκας στα υπηρεσιακά συμβούλια προκειμένου αυτά να συγκροτούνται νόμιμα. Φορείς της ισότητας μεταξύ των φύλων είναι καταρχήν οι Έλληνες αλλά και οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όμως και οι αλλοδαποί στο βαθμό που η ελληνική πολιτεία δεσμεύεται και από διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των δύο φύλων. Αποδέκτες είναι όχι μόνον τα όργανα του κράτους (νομοθετική, δικαστική και εκτελεστική λειτουργία) αλλά και οι ιδιώτες, για παράδειγμα οι εργοδότες, η οι σύζυγοι στις μεταξύ τους σχέσεις.

β) Ισότητα στα δημόσια βάρη. Πρόκειται για τη φοροδοτική ισότητα, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 §5 Σ και συνίσταται στην ισότητα στις χρηματικές παροχές, συγκεκριμένα τις φορολογικές των πολιτών προς το κράτος. Πρόκειται για αναλογική ισότητα, η οποία βασίζεται στην φοροδοτική ικανότητα του κάθε πολίτη. Έτσι, η φορολογική επιβάρυνση για όσους διαθέτουν ίση φοροδοτική ικανότητα είναι ίση, ενώ είναι διαφοροποιημένη για όσους διαθέτουν διαφορετική. Έτσι, προβλέπονται στο νόμο φοροαπαλλαγές για όσους δεν διαθέτουν κατοικία, για τους ανάπηρους, οικογενειακές φοροαπαλλαγές, ή απαλλαγές για όσους κατοικούν στην παραμεθόριο. Η φοροδοτική ισότητα αφορά μόνο τους Έλληνες φυσικά και νομικά πρόσωπα, εκτός από τις περιπτώσεις που νομοθετικά ρυθμίζεται φορολογία και για τους αλλοδαπούς, ενώ αποδέκτες είναι στο σύνολό της η κρατική εξουσία, δηλαδή τόσο η διοίκηση, όσο και η νομοθετική και δικαστική λειτουργία.

γ) Η ισότητα στην υποχρέωση στράτευσης. Η ισότητα αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 §6 Σ. Μολονότι δεν θεσπίζεται συνταγματικά η υποχρεωτικότητα της στράτευσης, δίνεται με τη συνταγματική διάταξη στο νομοθέτη, η δυνατότητα να το πράξει, τηρώντας όμως τις αρχές της ισότητας και της καθολικότητας, μη εξαιρώντας δηλαδή στην πράξη αδικαιολόγητα κάποιες κατηγορίες Ελλήνων πολιτών. Έτσι, θα πρέπει να εφαρμόζεται στενά η δυνατότητα παροχής μειωμένης θητείας, εξαγοράς της θητείας ή αναβολών στην στράτευση. Στο ίδιο πλαίσιο, κινείται και η καθιέρωση στην ερμηνευτική δήλωση της εναλλακτικής θητείας, ούτως ώστε να δίνεται η δυνατότητα στους αντιρρησίες συνείδησης να υποκαθιστούν την στράτευση με προσφορά κοινωνικής υπηρεσίας (δεκαοκτώ μήνες), ή άσπλης θητείας (δώδεκα μήνες) χωρίς όμως να απέχουν αδικαιολόγητα από αυτήν. Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι οι Έλληνες φυσικά και νομικά πρόσωπα, ενώ αποδέκτες στο σύνολό τους τα όργανα του κράτους, δηλαδή τόσο η διοίκηση όσο και η νομοθετική και δικαστική λειτουργία.

δ) Η ισότητα στην αμοιβή εργασίας. Η ισότητα στην αμοιβή εργασίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 22 § 1, β' Σ. Η αρχή αυτή εφαρμόζεται για τους εργαζόμενους οι οποίοι εργάζονται με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ακόμη και δημόσιου χαρακτήρα, εφόσον συμβάλλονται με σχέση ιδιωτικού δικαίου, ενώ δεν αφορά όσους εργάζονται ως ελεύθεροι επαγγελματίες. Από την αρχή αυτή

απορρέει η υποχρέωση ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας, η οποία δεσμεύει την πολιτεία μας και σε επίπεδο Κανονισμών και Οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και διεθνών συμβάσεων της Διεθνούς οργάνωσης Εργασίας. Αποδέκτες της είναι τόσο τα όργανα και οι φορείς της κρατικής εξουσίας, η διοίκηση, ο νομοθέτης και τα δικαστήρια αλλά και οι ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

ε) Δικαίωμα πρόσβασης σε δημόσιες θέσεις. Η πρόσβαση σε φορείς που ασκούν δημόσια υπηρεσία ή δημόσια λειτουργία είναι δυνατή καταρχήν μόνον όσον αφορά τους έλληνες πολίτες, ωστόσο, έχει την δυνατότητα ο νομοθέτης να εισάγει και εξαιρέσεις σ' αυτόν τον κανόνα. Δικαίωμα πρόσβασης έχουν και οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, και σύμφωνα με την §4 του άρθρου 39 ΣυνθΕΟΚ απαγορεύεται η πρόσβασή τους σε θέσεις που συνεπάγονται άμεσα ή έμμεσα την συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας και σε καθήκοντα τα οποία έχουν ως αντικείμενο τη διασφάλιση των γενικών συμφερόντων του κράτους ή άλλων δημοσίων οργανισμών. Έτσι για παράδειγμα, ένας πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης δύναται να εργαστεί ως εκπαιδευτικός, όχι όμως σε δημόσιες υπηρεσίες που αφορούν το γενικό συμφέρον, για παράδειγμα υδροδότηση, ηλεκτροδότηση, σώματα ασφαλείας κλπ. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δημόσιες θέσεις προϋποθέτει την ύπαρξη και θέσπιση νομοθετικά αντικειμενικών και αφηρημένων κριτηρίων για την πρόσληψη στο δημόσιο, για παράδειγμα με βάση διαγωνισμούς ή μοριοδότηση προσόντων, μέσω Ανεξάρτητων Αρχών, όπως το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (άρθρο 103 §7 Σ). Παράλληλα, απαγορεύει την εγκατάσταση διακρίσεων με βάση το φύλο, το θρήσκευμα ή την πολιτική ιδεολογία. Αποδέκτες του δικαιώματος είναι στο σύνολό της η κρατική εξουσία (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική).

στ) Απαγόρευση κτήσης τίτλων ευγενείας. Κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 §7 Σ, ενώ στο άρθρο 110 §1 Σ, απαγορεύεται και η αναθεώρηση της διάταξης αυτής, ούτως ώστε να μην εισάγονται στο πολίτευμα κοινωνικού τύπου διακρίσεις.

ζ) Ισότητα στις προϋποθέσεις κτήσης και απώλειας της ελληνικής ιθαγένειας. Η ειδική αυτή μορφή ισότητας κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 §3 Σ, και απευθύνεται κυρίως προς τον νομοθέτη στον οποίο και επιβάλει να ορίσει με τρόπο ίσο και καθολικό τα προσόντα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, αλλά και στη διοίκηση η οποία δεν μπορεί να στερήσει την ιθαγένεια παρά μόνο στις ρητά προβλεπόμενες από το Σύνταγμα περιπτώσεις, όπου είτε έχει αποκτηθεί εκούσια μια άλλη ιθαγένεια, είτε έχει αναληφθεί υπηρεσία σε ξένη χώρα, η οποία παραβλάπτει τα εθνικά συμφέροντα.

4.6. Τα ατομικά δικαιώματα

Τα ατομικά δικαιώματα κατοχυρώνουν το status negativus, έναν ελεύθερο χώρο ύπαρξης για δράσης στον οποίο το άτομο αναπτύσσει την προσωπική του ελευθερία και την αυτονομία μακριά από την παρέμβαση της κρατικής εξουσίας. Τα ατομικά δικαιώματα τα οποία καθιερώνονται στο ελληνικό Σύνταγμα είναι τα εξής:

α) ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 §1 Σ). Το δικαίωμα στην προσωπικότητα συνδέεται στενά με την προστασία της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 §1 Σ), ενώ ο γενικός του χαρακτήρας του επιτρέπει να λειτουργεί συμπληρωματικά προς άλλα δικαιώματα που προστατεύουν επιμέρους πτυχές της προσωπικότητας του ατόμου. Πρόκειται ειδικότερα για την ελευθερία δράσης του ατόμου στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας αφού σύμφωνα με το Σύνταγμα: «Καθένας έχει το δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας...». Ο όρος προσωπικότητα υποδηλώνει το σύνολο εκείνο των αστάθμιστων στοιχείων μέσα από τα οποία εξατομικεύεται η υπόσταση του κάθε προσώπου.

Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι έλληνες, οι έχοντες την ιθαγένεια ενός κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και οι αλλοδαποί, ενώ αποδέκτες του τα όργανα της κρατικής εξουσίας στο σύνολό τους (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική λειτουργία) αλλά και οι ιδιώτες. Το Σύνταγμα καθιερώνει συγκεκριμένα όρια στην απόλαυση και άσκηση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας την οποία επιτρέπει, «...εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη». Προστατευόμενες επιμέρους εκδηλώσεις της προσωπικότητας είναι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, η ελευθερία του να παρουσιάζεται κανείς στους άλλους, όπως επιθυμεί, το δικαίωμα αλλαγής του ονοματεπώνυμου, η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του διοικούμενου, το δικαίωμα του μισθωτού στην πραγματική απασχόλησή του από τον εργοδότη του κ.α.

Ειδικότερο αλλά εξαιρετικά ουσιώδες περιεχόμενο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αποτελεί η οικονομική ελευθερία, όπως αυτή εκφράζεται ειδικότερα ως :

i. Ελευθερία των συμβάσεων. Περιεχόμενο της ελευθερίας των συμβάσεων αποτελεί η δυνατότητα του καθενός να μην εξαναγκάζεται στην σύναψη συμβάσεων, η οποία ιδρύσει υποχρεώσεις για αυτόν, να μην υποχρεώνεται να συνάψει ή να ανανεώσει σύμβαση παρά τη θέλησή του αλλά και να μην δεσμεύεται από συμβάσεις που συνάπτουν τρίτα πρόσωπα. Η ελευθερία αυτή είναι δυνατόν να περιοριστεί για χάρη της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος, η οποία για παράδειγμα μπορεί να επιβάλει διατάξεις αναγκαστικού δικαίου στη σύναψη κάποιων συμβάσεων (για παράδειγμα η νομοθετική απαίτηση ύπαρξης συμβολαιογραφικού τύπου για την αγοραπωλησία ακινήτου).

ii. Ελευθερία της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η ελευθερία αυτή προστατεύει το σύστημα της ελεύθερης οικονομίας, δηλαδή αποσκοπεί στην προστασία του δικαιώματος ίδρυσης και εκμετάλλευσης βιομηχανικών ή εμπορικών επιχειρήσεων. Η ελευθερία αυτή είναι δυνατόν να περιορίζεται με νομοθετικούς ή και διοικητικούς περιορισμούς, οι οποίοι τίθενται για λόγους δημοσίου ή γενικού συμφέροντος. Οι περιορισμοί αυτοί μπορεί να αφορούν κάποιες προϋποθέσεις λειτουργίας της επιχείρησης, όπως για παράδειγμα προηγούμενη άδεια από την δημόσια αρχή, ή να προβλέπουν τον τρόπο άσκησης μιας επιχείρησης, όπως για παράδειγμα η λειτουργία μιας επιχείρησης φαρμακείου μόνον από πτυχιούχο φαρμακοποιό.

iii. Ελευθερία της εργασίας και του επαγγέλματος. Η ελευθερία αυτή παρέχει τη δυνατότητα στο άτομο να επιλέγει ελεύθερα ή να αλλάζει ελεύθερα το είδος τον τόπο και τον χρόνο αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ασκεί την επαγγελματική του απασχόληση. Η ελευθερία αυτή είναι δυνατόν να περιοριστεί με νομοθετικά όρια επιβαλλόμενα για χάρη της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος ή κάποιου έννομου αγαθού. Τα νομοθετικά επιβαλλόμενα όρια στην άσκηση και την απόλαυση της επαγγελματικής ελευθερίας μπορεί να συνίστανται στην θέση ενός απλού περιορισμού, όπως για παράδειγμα η απαίτηση έκδοσης πιστοποιητικού υγείας για την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος ή και να φτάνουν στην πλήρη απαγόρευση της άσκησης του όταν αυτό επιβάλλεται για την προστασία του δημοσίου συμφέροντος, όπως για παράδειγμα η απαγόρευση καλλιέργειας και εμπορίας ναρκωτικών ουσιών. Στην αρνητική της όψη, η επαγγελματική ελευθερία συνδέεται με την απαγόρευση επιβολής αναγκαστικής εργασίας, όπως ορίζεται στο άρθρο 22 § 4, α' Σ. Μόνη εξαίρεση από την απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας αποτελεί η προσωρινή επίταξη των προσωπικών υπηρεσιών του ατόμου, σε περίπτωση έκτακτης ή εξαιρετικής ανάγκης (π.χ. θεομηνίες, πλημμύρες, σεισμοί, φυσικές καταστροφές) σύμφωνα με το άρθρο 22 § 4, β' Σ, η οποία αποτελεί και συνταγματικό του καθήκον.

β) Το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 5 § 2 Σ). Το δικαίωμα στη ζωή κατοχυρώνεται όχι μόνο στο Σύνταγμα αλλά και σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, τόσο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όσο και στην Οικουμενική Διακήρυξη του ΟΗΕ. Σύμφωνα με το Σύνταγμα το δικαίωμα αυτό το διαθέτουν: «Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας, θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων». Η προστασία αφορά έλληνες αλλά και αλλοδαπούς, όπως και πολίτες κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ αποδέκτες είναι τα όργανα του κράτους αλλά και οι ιδιώτες, των οποίων οι υποχρεώσεις έναντι του αγαθού της ανθρώπινης ζωής κατοχυρώνονται στο κοινό ποινικό και αστικό δίκαιο. Εξαίρεση από την προστασία της ζωής, αποτελεί η θανατική ποινή η οποία σύμφωνα με το άρθρο 7 §3 Σ, «...δεν επιβάλλεται, εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο νόμο κακούργηματα τα οποία τελούνται σε καιρό πολέμου και σχετίζονται με αυτόν».

γ) Η προσωπική ελευθερία (άρθρο 5 §3 Σ). Η κυρίως προσωπική ελευθερία του ατόμου έχει περιεχόμενο κατά πολύ στενότερο από αυτό της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του σύμφωνα με το άρθρο 5 §1 Σ. Ειδικότερα, αναφέρεται θετικά στην κατοχύρωση της ελευθερίας μετακίνησης του ατόμου εντός και εκτός της επικράτειας, στην εγκατάσταση και διαμονή του εντός αυτής, και αρνητικά στην απαγόρευση των οποιονδήποτε αυθαίρετων περιορισμών στην άσκηση της. Έτσι, το δικαίωμα είναι δυνατόν να περιοριστεί για λόγους προστασίας του δημοσίου συμφέροντος, όπως για παράδειγμα η περιορισμοί στην κυκλοφορία που επιβάλλει ο Κώδικας Οδικής Κυκλοφορίας, όχι όμως μέχρι του σημείου να στερηθεί το υποκείμενο εξ ολοκλήρου την δυνατότητα απόλαυσής του, όπως για παράδειγμα με επιβολή εκτόπισης ή εξορίας, ή με απαγόρευση εξόδου από την χώρα.

Φορείς του δικαιώματος είναι οι έλληνες, η υπήκοοι των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι αλλοδαποί, ενώ αποδέκτες τα όργανα της κρατικής εξουσίας στο σύνολό τους (δικαστική, νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία). Για τους αλλοδαπούς, ωστόσο, υφίστανται με βάση την κοινή νομοθεσία περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος εγκατάστασής τους σε παραμεθόριες περιοχές.

Στην παράγραφο 4 του άρθρου 5, ορίζεται ότι απαγορεύεται η λήψη ατομικών διοικητικών μέτρων, προερχόμενων δηλαδή από την δημόσια διοίκηση, που να απαγορεύουν με οποιονδήποτε τρόπο στους έλληνες πολίτες την ελεύθερη είσοδο και έξοδο, εγκατάσταση και μετακίνηση εντός και εκτός της χώρας. Οι μόνοι περιορισμοί που μπορεί να τεθούν είναι δικαστικοί και μπορούν να ληφθούν με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, η οποία επιβάλλει τέτοιους όρους ως παρεπόμενη ποινή σε έκτακτη ανάγκη και για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων (όπως για παράδειγμα η φυγοδικία ενός κατηγορουμένου). Σύμφωνα επίσης με την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 5, είναι δυνατοί δικαστικοί περιορισμοί, τους οποίους επιβάλλει ο εισαγγελέας με άσκηση σχετικής ποινικής δίωξης για την προστασία της δημόσιας υγείας ή της προστασίας ασθενών, ούτως ώστε να μην μεταφέρονται για παράδειγμα μολυσματικές ή επιδημικές ασθένειες εντός της επικράτειας.

Από την κυρίως προσωπική ελευθερία εκτός από την ελευθερία κυκλοφορίας, κίνησης και εγκατάστασης του ατόμου συνάγεται και η απαγόρευση της δουλείας ή ειλωτείας του ατόμου, η οποία προστατεύεται και από διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η απαγόρευση αυτή καλύπτει ημεδαπούς και αλλοδαπούς, ενώ δεσμεύει στο σύνολό τους τα όργανα της κρατικής εξουσίας αλλά και τους ιδιώτες.

δ) Η προσωπική ασφάλεια (άρθρο 6 και 7 Σ). Η προσωπική ασφάλεια του προσώπου εξειδικεύει την κυρίως προσωπική ελευθερία του ατόμου την οποία εξετάσαμε παραπάνω. Πρόκειται για το Habeas Corpus του ατόμου, το οποίο εξειδικεύεται στα άρθρα 6 και 7 του ελληνικού Συντάγματος στα οποία καθορίζονται οι προϋποθέσεις προστασίας από αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση, καθώς και οι συνταγματικά προβλεπόμενες προϋποθέσεις επιβολής και έκτισης των ποινών.

Το άρθρο 6 αναφέρεται στη διαδικασία και τις εγγυήσεις σύλληψης του ατόμου. Έτσι, σύμφωνα με το Σύνταγμα: «Κανείς δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή προφυλάκιση» (άρθρο 6 §1 Σ). Εξαιρέση αποτελούν τα αυτόφωρα εγκλήματα, όπου ο δράστης συλλαμβάνεται, είτε τη στιγμή της διάπραξής τους, είτε λίγο μετά.

Φορείς του δικαιώματος αυτού, το οποίο αναστέλλεται κατά την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας είναι ημεδαποί και αλλοδαποί, ενώ απευθύνεται στην κρατική εξουσία, ιδίως στη διοίκηση και στα δικαστήρια που καλούνται να το εφαρμόσουν και να το προστατεύσουν.

Περαιτέρω, στο άρθρο 6, αναφέρονται η εγγυήσεις που αφορούν τη σύλληψη, προσαγωγή και προφυλάκιση του κατηγορουμένου. Έτσι, όποιος συλληφθεί θα πρέπει να προσαχθεί στον αρμόδιο ανακριτή το αργότερο μέσα σε εικοσιτέσσερις ώρες από την σύλληψή του, εάν όμως η σύλληψη έγινε έξω από την έδρα του ανακριτή, η προσαγωγή του γίνεται μέσα στον χρόνο που απαιτείται για την μεταφορά του. Ο ανακριτής οφείλει μέσα σε τρεις μέρες από τη σύλληψη είτε να τον απολύσει, είτε να εκδώσει ένταλμα φυλάκισής του. Η προθεσμία αυτή μπορεί να παραταθεί μόνο αν το ζητήσει αυτός που έχει προσαχθεί ή με απόφαση του και για λόγους ανώτερης βίας, το δικαστικό συμβούλιο που έχει την σχετική αρμοδιότητα. Αν αυτές οι προθεσμίες περάσουν άπρακτες, κάθε υπάλληλος υπεύθυνος για την φύλαξη του είναι υποχρεωμένος να τον αφήσει ελεύθερο. Η παραβίαση της υποχρέωσης αυτής, δημιουργεί στα αρμόδια όργανα ευθύνη για παράνομη κατακράτηση και τα υποχρεώνει να επανορθώσουν κάθε ζημιά που έγινε στον παθόντα, καθώς και να τον αποζημιώσουν για την ηθική του ζημιά.

Τέλος, το ανώτατο όριο προφυλάκισης δεν μπορεί να υπερβεί το ένα έτος για τα κακουργήματα και τους έξι μήνες για τα πλημμελήματα. Τα χρονικά αυτά όρια μπορούν όμως να παραταθούν με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου για έξι και τρεις μήνες, αντίστοιχα.

Στο άρθρο 7 §1 Σ αναφέρεται ο γνωστός κανόνας, ο οποίος προβλέπει ότι έγκλημα δεν υπάρχει, ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο ο οποίος να ορίζει εκ των προτέρων τα στοιχεία της πράξης (nullum crimen, nullum poena sine legge). Πρόκειται για την αρχή την οποία εξετάσαμε παραπάνω, συζητώντας για τις πηγές του συνταγματικού δικαίου, η οποία απαγορεύει την αναδρομικότητα των ποινικών νόμων. Η απαγόρευση αυτή ωστόσο, ισχύει μόνο για τους δυσμενείς νόμους, ενώ αντίθετα αυτή που λειτουργούν απαλλακτικά, παραγράφοντας για παράδειγμα εγκλήματα ή μειώνοντας τις προβλεπόμενες ποινές είναι δυνατόν να αποκτούν αναδρομική ισχύ.

Στην παράγραφο 2 του άρθρου 7 Σ, ρυθμίζεται η συνταγματική απαγόρευση των βασανιστηρίων, καθώς και κάθε σωματική ή ψυχολογική κάκωση η οποία μπορεί να προσβάλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Πρόκειται για απαγόρευση, η οποία υλοποιεί την γενική αρχή της προστασίας της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 §1 Σ). Παράλληλα στο ίδιο άρθρο, στην παράγραφο 3, ρυθμίζεται η απαγόρευση της γενικής δήμευσης, δηλαδή της ολοκληρωτικής στέρησης της περιουσίας και ιδιοκτησίας του ατόμου, ενώ στην παράγραφο 4 παρέχεται συνταγματική επιφύλαξη για την έκδοση νόμου με τον οποίο θα προσδιορίζονται οι προϋποθέσεις, με τις οποίες το κράτος θα παρέχει ύστερα από δικαστική απόφαση, αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλο τρόπο στερήθηκαν άδικα την προσωπική τους ελευθερία.

ε) Η αρχή του νόμιμου δικαστή (άρθρο 8 §1 Σ). Το δικαίωμα στον νόμιμο ή φυσικό δικαστή κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα αλλά και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ύπαρξη νόμου, τυπικού ή ουσιαστικού ο οποίος θα προκαθορίζει την γενική αρμοδιότητα του δικαστηρίου (πολιτική, ποινική ή διοικητική), με τρόπο απρόσωπο και αντικειμενικό και με γενικά και αφηρημένα κριτήρια. Η σύνθεση του δικαστηρίου θα πρέπει επίσης εκ των προτέρων να προβλέπεται με εσωτερικό ειδικό κανονισμό. Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι, έλληνες, αλλοδαποί αλλά και υπήκοοι των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο ίδιο άρθρο απαγορεύεται και η λειτουργία εκτάκτων δικαστηρίων ή επιτροπών, οι οποίες συστήνονται ad hoc για να δικάσουν μια συγκεκριμένη υπόθεση. Η αρχή του νόμιμου δικαστή δεν απαγορεύει στους διαδίκους να ορίσουν ως αρμόδιο για την εκδίκαση των διαφορών τους, άλλο δικαιοδοτικό όργανο από εκείνο που έχει την γενική βάση του νόμου δικαιοδοσία εκδίκασης τέτοιου είδους υποθέσεων.

στ) Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 9 §1 Σ). Το Σύνταγμα προβλέπει ότι η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Φορείς του δικαιώματος αυτού είναι τα φυσικά πρόσωπα ημεδαπά και αλλοδαπά, ενώ αποδέκτες η κρατική εξουσία στο σύνολό της και οι ιδιώτες. Παρά το γεγονός ότι οικογενειακή και ιδιωτική ζωή του ατόμου συνδέονται, τα δύο δικαιώματα δεν ταυτίζονται απαραίτητα. Η προστασία της οικογενειακής ζωής, αναφέρεται στην ανάπτυξη των σχέσεων οικειότητας του ατόμου, στο πλαίσιο της οικογένειάς του και διασφαλίζει μια αμυντική κατοχύρωση, των σχέσεων αυτών, της εμπιστοσύνης και των επιλογών που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της, όπως για παράδειγμα οι σχέσεις μεταξύ των συγγενών, ο τρόπος διαβίωσης, ο τρόπος διαχείρισης του οικογενειακού προγραμματισμού. Αρνητικά η προστασία της σημαίνει ότι δεν είναι δυνατή η οποιαδήποτε παρέμβαση στο εσωτερικό της, όπως για παράδειγμα κρατικός προγραμματισμός της οικογενειακής αναπαραγωγής, εκτός αν υπάρχει η οποιαδήποτε υπόνοια τέλεσης αξιόποινων πράξεων στο εσωτερικό της, όπως για παράδειγμα παιδική ή συζυγική κακοποίηση.

Η προστασία της ιδιωτικής ζωής προστατεύει τις πτυχές του ατόμου τις οποίες θέλει να κρατήσει μακριά από τα βλέμματα των άλλων όπως για παράδειγμα προβλήματα υγείας, αλλά και την διαμόρφωση σχέσεων πέρα από τις οικογενειακές, για παράδειγμα φιλικές ή ερωτικές σχέσεις, ενώ προστατεύει και τη σεξουαλική ελευθερία του ατόμου. Η προστασία της ιδιωτικής ζωής του ατόμου αρνητικά θεμελιώνει την αποχή από την οποιαδήποτε πράξη παρακολούθησης ή αποκάλυψης των πτυχών που το άτομο θέλει να απομακρύνει από τους άλλους αλλά και διαμόρφωσης της ιδιωτικότητας του.

Το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής συνδέεται στενά, τόσο με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 §1 Σ), όσο και με την προστασία των προσωπικών δεδομένων (άρθρο 9Α Σ) αλλά και με την προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας (άρθρο 19 §1 Σ) και όλα μαζί θα μπορούσαμε να πούμε ότι συναποτελούν την προσωπική και ιδιωτική σφαίρα του ατόμου. Το δικαίωμα αυτό είναι ανεπιφύλακτο και κατά συνέπεια μπορεί να περιοριστεί μόνον από την απόλαυση των δικαιωμάτων των άλλων, όμως υπόκειται σε αναστολή σύμφωνα με την εφαρμογή του νόμου για την κατάσταση πολιορκίας (άρθρο 48 §1 Σ).

ζ) Το άσυλο της κατοικίας (άρθρο 9 §1 Σ). Το Σύνταγμα ορίζει ότι «η κατοικία καθενός είναι άσυλο». Με τον όρο «κατοικία» το Σύνταγμα δεν αναφέρεται μόνο στην έννοια του σπιτιού αλλά και γενικότερα σε κάθε περικλειστο ή περιφραγμένο χώρο, ο οποίος δεν προορίζεται για δημόσια χρήση αλλά για τη διαβίωση ή την εργασία του ατόμου. Κατοικία επομένως θεωρείται το σπίτι, η κύρια κατοικία ή ενδεχομένως κάποια δευτερεύουσα, χώροι που έχουν παρόμοια χρήση, για παράδειγμα ένα τροχόσπιτο, χώροι στους οποίους το άτομο διαμένει προσωρινά, όπως για παράδειγμα ένα ενοικιαζόμενο δωμάτιο, αλλά και περιφραγμένοι χώροι οι οποίοι συνήθως περιβάλλουν μιας κατοικία, καθώς και οι επαγγελματικοί χώροι, όταν αυτοί δεν είναι ελεύθεροι στην πρόσβαση του κοινού.

Το άσυλο της κατοικίας προστατεύει το άτομο, από την οποιαδήποτε είσοδο και παραμονή στον χώρο αυτό οργάνων της κρατικής εξουσίας, χωρίς την άδειά τους. Προστατεύει επίσης το άτομο και έναντι των

ιδιωτών, κατά των οποίων μπορεί να προστατευθεί δικαστικά στη βάση του ιδιωτικού και ποινικού δικαίου. Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι, έλληνες, πολίτες κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αλλοδαποί, ανεξάρτητα μάλιστα με το αν διαθέτουν ιδιοκτησιακή σχέση με τον χώρο, ακόμη δηλαδή και αν είναι ένοικοι.

Κατ' οίκον έρευνα είναι δυνατή σύμφωνα με το Σύνταγμα, πάντα με βάση τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος και με την παρουσία εκπροσώπου της δικαστικής αρχής. Η ανεπίτρεπτη παραβίαση του οικιακού ασύλου γεννά ποινική, αστική, και πειθαρχική ευθύνη των υπαιτίων κρατικών οργάνων. Το δικαίωμα αυτό υπόκειται σε αναστολή σύμφωνα με τον νόμο περί κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας (άρθρο 48 §1 Σ).

η) Η ελευθερία της συνάθροισης (άρθρο 11). Πρόκειται για ατομικό δικαίωμα συλλογικής δράσης. Η ελευθερία της συνάθροισης ή αλλιώς δικαίωμα του συνέρχασθαι, αφορά την ελευθερία συγκέντρωσης περισσότερων ατόμων προκειμένου να ανταλλάξουν απόψεις, να λάβουν αποφάσεις, να προωθήσουν να διεκδικήσουν ή και να διαδηλώσουν τα αιτήματά τους ή τις πολιτικές και ιδεολογικές τους απόψεις. Η συνάθροιση μπορεί να είναι αυθόρμητη ή και προγραμματισμένη, αλλά θα πρέπει να περιλαμβάνει κάποιον αριθμό ατόμων. Επειδή το δικαίωμα αυτό, αν και ατομικό στο χαρακτήρα, απαιτεί την σύμπραξη περισσότερων ατόμων για να ασκηθεί, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται και ως δικαίωμα συλλογικής δράσης. Περιεχόμενο του δικαιώματος αποτελεί η αποχή της κρατικής εξουσίας από κάθε απόπειρα παρεμπόδισης της άσκησης της ελευθερίας της συνάθροισης αλλά και του δικαιώματος του πολίτη να συμμετάσχει σε συναθροίσεις, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη άδεια γι' αυτές.

Το δικαίωμα αυτό υπόκειται στη συνταγματικά προβλεπόμενη προϋπόθεση του να ασκείται άοπλα και ήσυχα, αφού όπως το Σύνταγμα στο άρθρο 11 § 1 Σ ορίζει: «Οι έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα». Ήσυχη είναι η συνάθροιση η οποία δεν οδηγεί στην τέλεση βίαιων ή παράνομων πράξεων, ενώ άοπλη αυτή η οποία δεν περιλαμβάνει την χρήση όπλων.

Φορείς του δικαιώματος είναι οι έλληνες αλλά και οι αλλοδαποί, οι οποίοι προστατεύονται στην άσκηση του από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ενώ αποδέκτες του στο σύνολό της η κρατική εξουσία, και ιδίως η διοίκηση και τα δικαστήρια, που εξετάζουν τις προβλεπόμενες στο Σύνταγμα προϋποθέσεις άσκησης του. Το δικαίωμα αναφέρεται και σε φυσικά και σε νομικά πρόσωπα, τα οποία μπορεί να συμμετάσχουν στη διοργάνωση της συνάθροισης ή σε αυτή καθαυτή, με τα μέλη τους.

Σύμφωνα με το Σύνταγμα στις δημόσιες και μόνον υπαίθριες συναθροίσεις είναι δυνατόν να παρίσταται η αστυνομία, γεγονός που αποκλείει την παρουσία της από συναθροίσεις που γίνονται σε κλειστό χώρο, ή πάντως σε χώρο που δεν είναι γενικότερα προσιτός σε όλους. Κατά το Σύνταγμα, οι δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να απαγορευτούν με απόφαση της αστυνομικής αρχής, για λόγους δημοσίας τάξεως ή αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Εν τούτοις, οι περιορισμοί αυτοί θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά, διότι η γενική διατύπωση τους θα μπορούσε να οδηγήσει σε περιορισμούς οι οποίοι θα παραβίαζαν τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος, και θα πρέπει να διέπονται από την αρχή της αναλογικότητας. Δηλαδή, χωρίς να αποκλείουν εξ ολοκλήρου την απόλαυση του δικαιώματος συνάθροισης να την περιορίζουν, όσο είναι αναγκαίο για να εξυπηρετηθούν οι προβλεπόμενοι συνταγματικοί σκοποί.

θ) Η ελευθερία της συνένωσης (άρθρο 12). Πρόκειται για ατομικό δικαίωμα συλλογικής δράσης. Το δικαίωμα ή η ελευθερία της συνένωσης ή αλλιώς του συνεταιρίζεσθαι αναγνωρίζεται εκτός από το Σύνταγμα και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), περιλαμβάνοντας την ελευθερία τόσο των σωματείων που διαθέτουν νομική προσωπικότητα, όσο και των χωρίς αυτή απλών ενώσεων. Στην ευρύτερη έννοια της συνένωσης υπάγεται λοιπόν κάθε συλλογικό μόρφωμα, ανεξάρτητα από την νομική του υπόσταση, στο οποίο συνενώνεται εθελούσια για μακρό χρονικό διάστημα και για την επίτευξη ενός ή περισσότερων κοινών μη κερδοσκοπικών σκοπών, μια ομάδα φυσικών ή και νομικών προσώπων που υποβάλλονται σε μια διαδικασία λήψης αποφάσεων από κοινού.

Θετικά η ελευθερία της συνένωσης συνεπάγεται την ελευθερία στην επιλογή της μορφής της συνένωσης, όπως για παράδειγμα σωματείο, αστική μη κερδοσκοπική εταιρία ή απλή ένωση προσώπων, η οποία δεν είναι δυνατόν να εξαρτηθεί από προηγούμενη δικαστική ή διοικητική άδεια (άρθρο 12 §1 Σ). Πράγματι, η ίδρυση τέτοιων μορφών συνένωσης, συνδυάζεται στην πράξη, μόνο με τον έλεγχο κάποιων τυπικών προϋποθέσεων από τη δικαστική αρχή. Στο ίδιο πλαίσιο, η ελευθερία της συνένωσης αναφέρεται στην ελευθερία της επιλογής των προσώπων που την απαρτίζουν αλλά και του σκοπού της, ο οποίος χωρίς να αποτελεί αντικείμενο ελέγχου από τη διοίκηση ή τη δικαστική εξουσία, θα πρέπει ωστόσο να μην είναι παράνομος ή αθέμιτος. Η ελευθερία αυτή εμπεριέχει το δικαίωμα της εκλογής ιδίων οργάνων και της

αυτοδιοίκησης της συνένωσης, υπό την εποπτεία του κράτους. Οι συνενώσεις διαλύονται μόνον με δικαστική απόφαση και για λόγους που προβλέπονται στο καταστατικό ή που αφορούν παράβαση νόμων και σχετίζεται με την επίτευξη των ίδιων των σκοπών των συνενώσεων (άρθρο 12 § 2 Σ).

Αρνητικά, η ελευθερία της συνένωσης συνεπάγεται ότι τα όργανα της κρατικής εξουσίας δεν είναι δυνατόν ούτε να επιβάλουν την ίδρυση μιας συνένωσης οποιασδήποτε μορφής, ούτε όμως και να εξαναγκάσουν την συμμετοχή σ' αυτήν. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το άρθρο 12 § 5 Σ, το οποίο προβλέπει τη σύσταση με νόμο συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημοσίου συμφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, με προϋπόθεση βέβαια την ισότητα μεταξύ των συμμετεχόντων.

Φορείς του δικαιώματος είναι οι έλληνες ημεδαποί αλλά και αλλοδαποί για τους οποίους προστατεύεται βάση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Και νομικά πρόσωπα απολαμβάνουν την ελευθερία αυτή, ιδίως όταν συστήνουν δευτεροβάθμιες συνενώσεις, όπως για παράδειγμα οι συνομοσπονδίες. Τα φυσικά πρόσωπα, θα πρέπει να διαθέτουν δικαιοπρακτική ικανότητα σύμφωνα με το αστικό δίκαιο, αφού η σύσταση συναίνεσης αποτελεί πολυμερή δικαιοπραξία. Αποδέκτες του δικαιώματος είναι στο σύνολό τους τα όργανα της κρατικής εξουσίας (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική), αλλά και έναντι των ιδιωτών, των ίδιων των σωματείων τα οποία δεν θα πρέπει να χρησιμοποιούν την εξουσία του για να επιβάλλουν ή να παρεμποδίσουν την αποχώρηση ή την εγγραφή μελών σε αυτά, ή να μην ασκούν πιέσεις και καταναγκασμούς στα μέλη τους. Περιορισμοί στην απόλαυση του δικαιώματος συνένωσης είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο στους δημοσίους υπαλλήλους.

ι) Η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 Σ). Το Σύνταγμα καθιερώνει τη θρησκευτική ελευθερία στο άρθρο 13 Σ με τη μορφή της ελευθερίας της συνείδησης, ορίζοντας ότι: «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη». Στο πλαίσιο αυτό η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης αφορά το *forum internum* του ατόμου, δηλαδή τον εσωτερικό ψυχικό του κόσμο, στον οποίο μπορεί να διαμορφώνει αδιατάρακτα της θρησκευτικές του προτιμήσεις. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης προστατεύει το άτομο, να υιοθετεί ή και να μην υιοθετεί θρησκευτικές πεποιθήσεις, να τις μεταβάλει ελεύθερα και βάση της βούλησής του, να τις διαδηλώνει ή και να τις αποκρύπτει, ή ακόμη και να τις διδάσκει. Κανείς όμως δεν μπορεί κατά το Σύνταγμα, λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του προς το κράτος, ή να αρνηθεί την συμμόρφωσή του προς τους νόμους (άρθρο 13 § 4 Σ), όπως για παράδειγμα να αρνηθεί την εκπλήρωση των στρατιωτικών ή φορολογικών υποχρεώσεών του (άρθρο 4 § 5, 6 Σ). Παράλληλα όμως, και το άτομο σύμφωνα με το Σύνταγμα δεν μπορεί να στερείται την απόλαυση των δικαιωμάτων του εξ αιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων αφού: «Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός» (άρθρο 13 § 1, β' Σ). Έτσι, τα δικαστήρια έχουν δεχθεί ότι δεν είναι δυνατόν να μην διορίζεται εκπαιδευτικός, ως δάσκαλος, επειδή δεν ασπάζεται το Ορθόδοξο δόγμα.

Από την προστασία της θρησκευτικής συνείδησης συνάγεται η υποχρέωση του κράτους να τηρεί θρησκευτική ουδετερότητα, γεγονός που διακυβεύεται, τόσο από την αναγνώριση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, ως επικρατούσας θρησκείας (άρθρο 3 Σ) αλλά και από την θρησκευτική διδασκαλία στα σχολεία που αποτελεί έναν από τους σκοπούς του κράτους (άρθρο 16 § 2 Σ) και η οποία σύμφωνα με την προστασία της θρησκευτικής συνείδησης θα πρέπει να βασίζεται στην ουδέτερη θρησκευσιολογική ενημέρωση των μαθητών και όχι αποκλειστικά στην ορθόδοξη διδασκαλία (αντίθετα όμως η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, δέχεται την διδασκαλία της ορθόδοξης θρησκείας από την οποία μπορούν εκούσια να εξαιρεθούν οι αλλόθρησκοι). Από την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας της συνείδησης προκύπτει και η θρησκευτική ισότητα των πολιτών, καθώς και οι ελευθερίες της συνάθροισης και της συνένωσης για την εκπλήρωση των θρησκευτικών σκοπών της λατρείας τους.

Σύμφωνα με το Σύνταγμα είναι δυνατόν να προβλεφθεί η ορκοδοσία, πάντα όμως με προηγούμενο νόμο ο οποίος να προβλέπει τον τύπο του (άρθρο 13 § 5 Σ). Η διάταξη αυτή έχει την έννοια ότι απαιτείται νόμος για την επιβολή της υποχρέωσης αυτούς σε όσους αποδέχονται να ορκιστούν, ενώ δεν ανατρέπει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης εκείνων οι οποίοι αρνούνται να δώσουν όρκο, είτε επειδή δεν τους το επιτρέπει η συνείδηση τους, είτε επειδή είναι άθεοι. Αντίθετα, η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εξομοιώνει την απαίτηση ορκοδοσίας, με την απαίτηση ομολογίας του θρησκευματός στο οποίο κάποιος πιστεύει, γεγονός που συνιστά προσβολή της θρησκευτικής του συνείδησης, σύμφωνα και με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

Εκτός από την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης το Σύνταγμα αναγνωρίζει και την ελευθερία της λατρείας, κάθε γνωστής θρησκείας (άρθρο 13 § 2 Σ). Λατρεία θεωρείται η άσκηση των θρησκευτικών

τελετουργιών ή τυπικών δοξασιών ενός θρησκευτικού δόγματος. Γνωστή είναι μια θρησκεία, όταν αυτές οι τελετουργίες και δοξασίες είναι φανερές, γίνονται δημόσια και είναι διαφανείς, με ελεύθερη πρόσβαση και χωρίς μυστική μύηση. Η θρησκευτική λατρεία περιορίζεται με βάση το Σύνταγμα από τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη. Με την ελευθερία της λατρείας συνδέεται και η ανέγερση θρησκευτικών χώρων και χώρων λατρείας.

Το Σύνταγμα επιπλέον απαγορεύει τον προσηλυτισμό (άρθρο 13 §2, γ' Σ). Προσηλυτισμός είναι η εκμετάλλευση της αδυναμίας ή της απειρίας κάποιου, ούτως ώστε με παράνομα ή ανήθικα μέσα, ή μέσα από την άσκηση εξουσίας ή απάτης, ούτως ώστε να οδηγηθεί στην αποδοχή συγκεκριμένου θρησκευμένου. Πρόκειται στην ουσία για την άσκηση παρέμβασης και εξαναγκασμού στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης του ατόμου.

Τέλος, το Σύνταγμα εγγυάται ότι όλοι οι λειτουργοί των γνωστών θρησκειών υπόκεινται ισότιμα στην εποπτεία της πολιτείας και έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

Φορείς του δικαιώματος είναι φυσικά αλλά και νομικά ημεδαπά και αλλοδαπά πρόσωπα, ενώ αποδέκτες, το σύνολο των οργάνων της κρατικής εξουσίας αλλά και οι ιδιώτες, για παράδειγμα οι εργοδότες, οι οποίοι δεν μπορούν να εξαρτούν την συμπεριφορά τους έναντι του διοικούμενου από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

ια) Η ελευθερία έκφρασης και τύπου (άρθρο 14 Σ). Η ελευθερία της έκφρασης καθιερώνεται στο άρθρο 14 §1 Σ, το οποίο ορίζει ότι: «Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και διά του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους». Το δικαίωμα έκφρασης προστατεύεται και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έχει χαρακτήρα ατομικού δικαιώματος αλλά και πολιτικού, αφού η προστασία του αποτελεί θεμελιακή προϋπόθεση για την έκφραση των πολιτικών απόψεων και την υλοποίηση του πολιτικού διαλόγου αλλά και της πληροφόρησης και ενημέρωσης του κοινού, στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής πολιτείας. Η προστασία της ελεύθερης έκφρασης αφορά τη διάδοσή απόψεων και ιδεών με κάθε πρόσφορο ή δυνατό μέσο, προφορικά, γραπτά και διά του τύπου. Θετικά προστατεύει το άτομο, ώστε να μπορεί να λαμβάνει ή να διαδίδει ανεμπόδιστα την γνώμη του, τις απόψεις και τις πληροφορίες που αποκτά, ενώ αρνητικά προστατεύει το άτομο, το οποίο μπορεί να μην εκφράζει ή και να αποκρύπτει τις απόψεις του.

Το δικαίωμα τελεί υπό την επιφύλαξη της τήρησης των γενικών νόμων του κράτους. Πρόκειται για μια επιφύλαξη η οποία επιβάλλει τους ελάχιστους δυνατούς περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρασης και μάλιστα όχι προερχόμενους από ειδικό νόμο, αλλά από την τήρηση της γενικής και κείμενης νομοθεσίας (για παράδειγμα η ελευθερία της έκφρασης δεν θα πρέπει να οδηγεί στην τέλεση αξιόποινων με βάση τον Ποινικό Κώδικα πράξεων, δυσφήμισης ή συκοφαντικής δυσφήμισης). Ειδικότερα, όπως είδαμε περιορίζεται η πολιτική έκφραση των δημοσίων υπαλλήλων και ειδικότερα των δικαστικών και όσων υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας, σύμφωνα με το άρθρο 29 §3 Σ. Πρόκειται για την πολιτική ουδετερότητα των δημοσίων υπαλλήλων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, ούτως ώστε να μην επηρεάζονται βάσει αυτών, υπέρ ή κατά των διοικουμένων. Όσον αφορά τους δημοσίους υπαλλήλους ο περιορισμός αυτός ισχύει μόνο για τον χώρο εργασίας τους, ενώ αντίθετα είναι απόλυτος όσον αφορά τους δικαστικούς και τους συμμετέχοντες στα σώματα ασφαλείας.

Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι, ημεδαποί αλλά και αλλοδαποί καθώς και νομικά πρόσωπα, όπως για παράδειγμα τα πολιτικά κόμματα ή σωματεία και ενώσεις προσώπων, ενώ αποδέκτες στο σύνολό τους τα όργανα της κρατικής εξουσίας αλλά και οι ιδιώτες.

Η ελευθερία του τύπου απολαμβάνει ειδικής κατοχύρωσης στο άρθρο 14 § 2 Σ, το οποίο και ορίζει ότι: «Ο τύπος είναι ελεύθερος». Η εξειδικευμένη κατοχύρωσή του αποβλέπει στην αυξημένη προστασία του, αφού η ελευθερία του τύπου αποτελεί προϋπόθεση για την λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Από την κατοχύρωση, δεν απορρέει μόνο ατομικό δικαίωμα έκφρασης διά του τύπου αλλά και θεσμική εγγύηση η οποία αποβλέπει συνολικά στην προστασία της ελευθεροτυπίας, ως θεσμού πλουραλιστικής ενημέρωσης και πληροφόρησης σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Η ελευθερία του τύπου αφορά όλα τα στάδια έκδοσης εφημερίδας ή και άλλης μορφής εντύπου, από την επιλογή του υλικού, του προσωπικού που θα στελεχώσει το έντυπο, ως και την κυκλοφορία, πώληση και διανομή του. Το Σύνταγμα ρητά απαγορεύει τον οποιοδήποτε προληπτικό περιορισμό στην ελευθερία του τύπου και ειδικότερα την επιβολή με οποιονδήποτε τρόπο λογοκρισίας στον τύπο (άρθρο 14 § 2, β' Σ). Η λογοκρισία μπορεί να συνίσταται σε άμεση απαγόρευση έκδοσης και κυκλοφορίας συγκεκριμένου εντύπου ή δημοσιεύματος ή και η με έμμεσο τρόπο παρεμπόδισή του.

Μόνο κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η κατάσχεση εντύπου, μετά όμως από την κυκλοφορία του και με παραγγελία του εισαγγελέα σε τέσσερις προβλεπόμενες από το Σύνταγμα περιπτώσεις: α) για προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης θρησκείας, β) για προσβολή του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας, γ) για δημοσίευμα που περιέχει πληροφορίες σχετικές με ζητήματα εθνικής ασφάλειας της χώρας και γ) για άσεμνα δημοσιεύματα που προσβάλλουν την δημόσια αιδώς.

Φορείς της ελευθερίας του τύπου είναι τόσο φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα, ιδιωτικές επιχειρήσεις οι οποίες εκδίδουν εφημερίδες αλλά και άλλα έντυπα, ενώ αποδέκτες κυρίως τα όργανα της κρατικής εξουσίας αλλά και οι ιδιώτες, όπως για παράδειγμα οι εκδότες ενός εντύπου οι οποίοι δεσμεύονται από την ελευθερία αυτή του τύπου, ώστε να μην παρεμποδίζουν την ελευθερία έκφρασης δια του τύπου των δημοσιογράφων και των συνεργατών τους.

Το Σύνταγμα εκτός από την ελευθερία του τύπου κατοχυρώνει στο άρθρο 15 Σ, την ελευθερία της ραδιοτηλεοπτικής έκφρασης, η οποία αναφέρεται στη δυνατότητα ίδρυσης, λειτουργίας και επικοινωνίας μέσω ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών. Η ελευθερία αυτή υπόκειται σε περιορισμούς σε σχέση τόσο με την ελευθερία της έκφρασης όσο και με την ελευθερία του τύπου, εξαιτίας της ιδιαιτερότητάς της, αφού ασκεί έντονη εξουσία στα άτομα, έχοντας την δυνατότητα σε μεγάλο βαθμό να επηρεάσει τις απόψεις και τις γνώμες τους. Οι περιορισμοί αυτοί συνίστανται στον άμεσο έλεγχο του κράτους, ο οποίος υλοποιείται από μια ανεξάρτητη αρχή η οποία προβλέπεται στο άρθρο 15 § 2 Σ, γνωστή ως Εθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο (ΕΣΡ), αλλά και από το γεγονός ότι η ίδρυση και λειτουργία του υπόκειται σε καθεστώς προηγούμενης άδειας βάση αντικειμενικών και γενικών κριτηρίων που θεσπίζονται στον νόμο. Ο άμεσος έλεγχος του κράτους συνίσταται σε κάποιους σκοπούς που τίθενται από το Σύνταγμα, όπως η αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, η εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων, αλλά και ο σεβασμός στην προστασία της αξίας του ανθρώπου και της παιδικής ηλικίας.

Φορείς της ραδιοτηλεοπτικής ελευθερίας είναι οι ημεδαποί αλλά και οι αλλοδαποί, φυσικά ή και νομικά πρόσωπα. Ωστόσο, το Σύνταγμα και η νομοθεσία δύνανται να επιβάλουν περιορισμούς στην μορφή των ραδιοτηλεοπτικών επιχειρήσεων αλλά και σε αυτούς που συμμετέχουν σε αυτούς, κυρίως με στόχο να αποφεύγεται η συγκέντρωση περισσότερων ραδιοτηλεοπτικών μέσων σε συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά και για να υπάρχει διαφάνεια στον τρόπο διοίκησής τους. Οι περιορισμοί αυτοί, είναι πολύ σημαντικοί εξ αιτίας του εξουσιαστικού φαινομένου που εμφανίζουν στις μέρες μας τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα. Χαρακτηριστικές είναι οι απαγορεύσεις για τον βασικό μέτοχο και τη διαφάνεια των μέσων χρηματοδότησης και των οικονομικών των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που προβλέπονται στο άρθρο 14 §9 Σ. Αποδέκτες της ελευθερίας της ραδιοτηλεοπτικής επικοινωνίας είναι τόσο τα όργανα του κράτους, όσο και οι ιδιώτες που διαθέτουν την διοίκηση και διαχείριση των ραδιοτηλεοπτικών επιχειρήσεων και σταθμών.

ιβ) Η ελευθερία της τέχνης της επιστήμης και της παιδείας (άρθρο 16 Σ). Το Σύνταγμα στο άρθρο 16 κατοχυρώνει την ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης και της παιδείας ενώ διαρρυθμίζει τα συνταγματικά όρια της παιδείας. Ειδικότερα, ορίζει ότι: «Η τέχνη, η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες», (άρθρο 16 §1 Σ). Είναι χαρακτηριστικό ότι το δικαίωμα είναι ανεπιφύλακτο, γεγονός που σημαίνει ότι οι νομοθετικοί περιορισμοί οι οποίοι τυχόν θα επιβληθούν στην άσκηση και την απόλαυσή του, θα πρέπει να είναι καταρχήν περιορισμένοι. Στη διάταξη αυτή, δεν κατοχυρώνονται μόνο αμυντικά, ατομικά δικαιώματα, αφού η υλοποίηση και απόλαυση των εν λόγω ελευθεριών προϋποθέτει και την παρέμβαση του κράτους, στο βαθμό που «η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του κράτους» (άρθρο 16 §1 Σ). Διαθέτουν δηλαδή εκτός από την αμυντική- ατομική και μια κοινωνική πτυχή. Το Σύνταγμα, περαιτέρω, διαρρυθμίζει την προστασία της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της διδασκαλίας ορίζοντας όμως ότι «δεν απαλλάσσονται από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα», γεγονός που σημαίνει ότι στο πλαίσιο των ελευθεριών αυτών μπορεί να αμφισβητηθεί μεν η ορθότητα αλλά όχι και η δεσμευτικότητα των επιλογών του συντακτικού νομοθέτη.

Επιμέρους εκδήλωση της ελευθερίας της παιδείας αποτελεί η ελευθερία ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, η οποία περιορίζεται τόσο από την απαγόρευση ίδρυσης και λειτουργίας ανώτατων σχολών από ιδιώτες, όσο και από το αυστηρό κρατικό καθεστώς ελέγχου που επιβάλλεται στην ιδιωτική εκπαίδευση (άρθρο 16 §8 Σ).

Η ανώτατη εκπαίδευση σύμφωνα με το άρθρο 16 §5 Σ, παρέχεται αποκλειστικά από κρατικά μεν ιδρύματα, τα οποία όμως αποτελούν Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση (καθ' ύλην αυτοδιοίκηση). Η πλήρης αυτοδιοίκησή τους απορρέει από την ίδια την έννοια και το περιεχόμενο της ακαδημαϊκής ελευθερίας. Η πλήρης αυτοδιοίκηση ερμηνεύεται στην πράξη μέσα από την ελεύθερη επιλογή διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού για τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΑΕΙ), την ελεύθερη επιλογή των οργάνων της διοίκησής τους, την οικονομική τους αυτοτέλεια, η οποία συνεπάγεται και την ίδια

διαχείριση της περιουσία και ιδιοκτησίας τους, την κατάρτιση και εφαρμογή προγραμμάτων σπουδών από τα πανεπιστημιακά όργανα. Επί των ΑΕΙ ασκείται κρατική εποπτεία, η οποία συνίσταται σε έλεγχο νομιμότητας και όχι σκοπιμότητας των πράξεων και αποφάσεων τους. Στο πλαίσιο της αυτοδιοίκησης των ΑΕΙ και της απόλαυσης της ακαδημαϊκή τους ελευθερίας, προστατεύεται χωρίς να είναι κατοχυρωμένο συνταγματικά και το πανεπιστημιακό άσυλο.

ιγ) Η ιδιοκτησία (άρθρο 17 Σ). Η ατομική ιδιοκτησία υπήρξε ιστορικά ένα από τα κλασικά ατομικά δικαιώματα πρώτης γενιάς, καταγράφηκε ήδη στην γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789), ενώ αποτέλεσε από τα βασικά δικαιώματα που αναγνωρίστηκαν με τα ελληνικά Συντάγματα. Είναι άλλωστε φανερό ότι η ατομική ιδιοκτησία αποτελούσε λογική προϋπόθεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ο οποίος συνδέθηκε ιστορικά με την άνοδο των αστών και την εμφάνιση του κινήματος του συνταγματισμού.

Το Σύνταγμα στο άρθρο 17 Σ ορίζει ότι: «Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος». Η περιοριστική ρήτρα του γενικού συμφέροντος, ταυτίζεται στην περίπτωση αυτή με μια γενική επιφύλαξη υπέρ του νόμου, η οποία επιτρέπει στη νομοθετική εξουσία να επιβάλλει περιορισμούς στην άσκηση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Οι περιορισμοί αυτοί, αφορούν συνήθως την προστασία του φυσικού ή ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, όπως για παράδειγμα οι περιορισμοί δομήσεως για την προστασία μιας λίμνης ή ενός δασυλλίου, αλλά και για την προστασία της υγείας, της δημόσιας τάξης, ή της εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών. Ένα ζήτημα το οποίο ανακύπτει είναι αν το δικαίωμα της ιδιοκτησία προστατεύει μόνο εμπράγματα δικαιώματα ή και περιουσιακά δικαιώματα, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας. Παρά το γεγονός ότι η θεωρία δέχεται πως στην προστασία της ιδιοκτησίας περιλαμβάνονται και τα ενοχικά, περιουσιακά δικαιώματα, η νομολογία των δικαστηρίων, εφαρμόζει την παρεχόμενη από το Σύνταγμα προστασία μόνο στην εμπράγματη μορφή της ιδιοκτησίας.

Από τους περιορισμούς της ιδιοκτησίας διακρίνεται η στέρηση της ιδιοκτησίας, η οποία είναι επιτρεπτή μόνο με τη μορφή αναγκαστικής απαλλοτρίωσης και με τις προϋποθέσεις που τάσσει το Σύνταγμα. Στην περίπτωση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης, η προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας αίρεται προκειμένου να ικανοποιηθούν λόγοι δημοσίου συμφέροντος. Αναγκαστική απαλλοτρίωση αποτελεί η αφαίρεση ιδιωτικής ιδιοκτησίας με μονομερή πράξη της δημόσιας εξουσίας, για χάρη δημόσιας ωφέλειας και με την προηγούμενη πλήρη αποζημίωση του ιδιοκτήτη. Προϋπόθεση για την νομιμότητά της είναι η τήρηση των σχετικών συνταγματικών προβλέψεων (άρθρο 17 § 2-6) και του νόμου. Με τη στέρηση της ιδιοκτησίας εξομοιώνονται και οι προπαρασκευαστικές της κήρυξης νόμιμης απαλλοτρίωσης διοικητικές πράξεις, εφόσον η έκδοσή τους συνεπάγεται ουσιαστικό περιορισμό των δικαιωμάτων του ιδιοκτήτη και δεν επακολουθήσει μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα η κήρυξη απαλλοτρίωσης. Απολύτως απαγορευμένη είναι η *de facto* απαλλοτρίωση. Ως τέτοια θα πρέπει να εννοηθεί η απώλεια του οικονομικού προορισμού και συνεπώς της οικονομικής αξίας της ατομικής ιδιοκτησίας, μέσα από την αναίρεση χρήσης και κάρπωσης της από τον ιδιοκτήτη σύμφωνα με τον προορισμό της.

Η πρώτη προϋπόθεση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης είναι να προσδοκάται από αυτή συγκεκριμένη δημόσια ωφέλεια. Η έννοια της δημόσιας ωφέλειας είναι αόριστη και αξιολογική και εξαρτάται από τις εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, και θα πρέπει να συνδέεται με υποχρεώσεις και σκοπούς του κράτους που απορρέουν από τα συνταγματικά κατοχυρωμένα συνταγματικά δικαιώματα, όπως για παράδειγμα η ανάγκη προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (άρθρο 24 §1 Σ), η φροντίδα για την απόκτηση κατοικίας (άρθρο 21 §4 Σ). Η δημόσια ωφέλεια αντιδιαστέλλεται τόσο προς τη στενά οικονομική ωφέλεια του κράτους, το οποίο για παράδειγμα δεν μπορεί να προβεί στην αναγκαστική απαλλοτρίωση επειδή αναμένεται αύξηση στην τιμή των ακινήτων σε συγκεκριμένη περιοχή, αλλά και από την ιδιωτική ωφέλεια, για παράδειγμα για την επέκταση κήπου ιδιωτικής κατοικίας η οποία ανήκει σε δημόσιο υπάλληλο. Περαιτέρω, η δημόσια ωφέλεια θα πρέπει να ορίζεται με νόμο, ο οποίος μπορεί να είναι τυπικός ή ουσιαστικός θα πρέπει να ορίζει με σαφήνεια τι συνιστά δημόσια ωφέλεια, όπως για παράδειγμα η κατασκευή ενός νοσοκομείου. Την προβλεπόμενη στον νόμο δημόσια ωφέλεια καλείται στην συνέχεια να εξειδικεύσει η διοικητική πράξη με την οποία κηρύσσεται η απαλλοτρίωση, η οποία οφείλει να αιτιολογεί ειδικά και συγκεκριμένα τον σκοπό δημόσιας ωφέλειας που εξυπηρετείται (άρθρο 17 §2 Σ).

Η δεύτερη προϋπόθεση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης είναι η καταβολή πλήρους αποζημίωσης. Αντίθετα μάλιστα με την δημόσια ωφέλεια, η οποία αποτελεί προϋπόθεση της κήρυξης της απαλλοτρίωσης, η αποζημίωση είναι προϋπόθεση της συντέλεσής της δηλαδή της μεταβίβασης της κυριότητας και της κατάληψης του ακινήτου. Ως πλήρης αποζημίωση θεωρείται εκείνη με την οποία ο ιδιοκτήτης του ακινήτου

που θα απαλλοτριωθεί μπορεί να το αντικαταστήσει με άλλο ισάξιο. Η αποζημίωση οφείλει καταρχήν να είναι χρηματική, εκτός αν συναινεί ο ιδιοκτήτης σε άλλο είδος καταβολής ή αυτό προβλέπεται νομοθετικά. Κρίσιμος χρόνος του προσδιορισμού της απαλλοτρίωσης θεωρείται ο χρόνος της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό ή οριστικό προσδιορισμό της. Μετά την αναθεώρηση και σύμφωνα με το άρθρο 17 §2, β' Σ, λαμβάνεται υπόψη η τυχόν μεταβολή της αξίας της απαλλοτριωμένης ιδιοκτησίας μετά τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης και μέχρι την συζήτηση της αίτησης για τον οριστικό προσδιορισμό της. Αρμόδια δικαστήρια για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης είναι σύμφωνα με το Σύνταγμα τα πολιτικά δικαστήρια (άρθρο 17 §4 Σ), χωρίς να αποκλείεται η συναινετική επίλυση της υπόθεσης με συμβιβασμό ή με διαιτησία. Σύμφωνα με το Σύνταγμα, είναι δυνατόν να προβλεφθούν δύο στάδια για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης, ένα προσωρινό και ένα οριστικό (άρθρο 17 §2-4 Σ), καταλείποντας στο νομοθέτη την ευχέρεια να διασφαλίσει τη δυνατότητα του ιδιοκτήτη να προσφύγει σε απευθείας οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσής του. Τέλος, η αποζημίωση θα πρέπει να έχει καταβληθεί το αργότερο μέσα σε ενάμιση έτος από τον οριστικό προσδιορισμό της, αλλιώς αίρεται αυτοδίκαια. Η καταβολή της αποζημίωσης (ή σε περίπτωση δυστροπίας η κατάθεσή της στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων) θα πρέπει να προηγείται της κατάληψης του ακινήτου.

Εκτός από την απαλλοτρίωση προβλέπεται στο Σύνταγμα και η επίταξη πράγματος (άρθρο 18 §3 Σ), δηλαδή η προσωρινή αφαίρεση της χρήσης και κάρπωσης πράγματος με καταβολή ανταλλάγματος. Η επίταξη αποτελεί προσωρινό μέτρο που πρέπει να αίρεται μόλις εκλείψουν οι έκτακτες περιστάσεις, υπό τις οποίες επιβλήθηκε και συγχωρείται μόνο για την εξυπηρέτηση εξαιρετικής, προσωρινής και δημόσιας ανάγκης. Ειδική προστασία αλλά και ειδικούς περιορισμούς για την ιδιοκτησία προβλέπει το Σύνταγμα για άλλες κατηγορίες πραγμάτων, όπως για παράδειγμα μεταλλεία, υπόγειος πλούτος, λίμνες, ορυχεία σπήλαια (άρθρο 18 §§ 1, 2 Σ).

Φορείς του δικαιώματος στην ιδιοκτησία είναι και φυσικά και νομικά πρόσωπα, ημεδαποί και αλλοδαποί, αν και ο νομοθέτης μπορεί να επιβάλλει ειδικούς περιορισμούς στους τελευταίους, οι οποίοι για παράδειγμα δεν μπορούν να αγοράσουν ακίνητα σε παραμεθόριες περιοχές για λόγους εθνικής ασφάλειας. Φορείς του δικαιώματος είναι και τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου που αυτοδιοικούνται όπως τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και οι Οργανισμοί της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, που διαθέτουν δική τους ιδιοκτησία και περιουσία. Αποδέκτες του δικαιώματος είναι στο σύνολό τους τα όργανα της κρατικής εξουσίας αλλά και οι ιδιώτες, οι οποίοι δεσμεύονται και από τις σχετικές προβλέψεις του ποινικού και αστικού κώδικα.

ιδ) Το απόρρητο της επικοινωνίας (άρθρο 19 Σ). Το Σύνταγμα ορίζει ότι: «Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απολύτως απαραβίαστο». Η διάταξη αυτή διασφαλίζει το απόρρητο κάθε μορφής μυστικής ή ιδιωτικής επικοινωνίας. Προϋποθέτει δηλαδή ότι η επικοινωνία αυτή δεν είναι δημόσια αλλά ιδιωτική ή μυστική. Διασφαλίζει ταυτόχρονα τόσο τον απόρρητο χαρακτήρα του μηνύματος, όσο και την ελευθερία της επικοινωνίας, υποχρεώνοντας τα όργανα της κρατικής εξουσίας να απέχουν από κάθε ενέργεια η οποία να παρεμποδίζει την ελεύθερη απόλαυση της. Υποχρεώσεις για την προστασία της ελευθερίας της επικοινωνίας γεννιούνται και για τους ιδιώτες, μέσα από τις διατάξεις του ποινικού κώδικα.

Το απόρρητο της επικοινωνίας, προστατεύει κάθε μορφή επικοινωνίας γραπτή ή προφορική, με επιστολή, τηλεφωνήματα, ή τηλεομοιοτυπία και τηλεγράφημα. Η συνταγματική προστασία εκκινεί από την επιστολή του μηνύματος και ολοκληρώνεται μόλις ο παραλήπτης λάβει γνώση του. Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι ημεδαποί και αλλοδαποί ακόμη και νομικά πρόσωπα, ενώ αποδέκτες στο σύνολό τους τα όργανα της κρατικής εξουσίας καθώς και από ιδιώτες. Το δικαίωμα αυτό αναστέλλεται κατά την θέση σε εφαρμογή του νόμου περί κατάστασης πολιορκίας, ενώ τελεί υπό την επιφύλαξη του νόμου, ο οποίος μπορεί να θέσει περιορισμούς αφού σύμφωνα με το Σύνταγμα: «Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για την διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων».

Την προστασία της ελευθερίας της επικοινωνίας το Σύνταγμα αναθέτει, σε μια ανεξάρτητη αρχή της οποία την ίδρυση προβλέπει στην παράγραφο 2 του άρθρου 19. Πρόκειται για την αρχή προστασίας του απορρήτου των τηλεπικοινωνιών. Παράλληλα, στην παράγραφο 3, προσδιορίζει ότι απαγορεύεται στην πολιτική, ποινική και διοικητική δίκη η χρήση αποδεικτικών μέσων, που έχουν ληφθεί κατά παράβαση της ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου, μέσα από προσβολή δηλαδή της ιδιωτικής ή οικογενειακής του ζωής, της προστασίας των προσωπικών του δεδομένων, ή του ασύλου της κατοικίας, ή και του ίδιου του απορρήτου της επικοινωνίας (άρθρα 9 §1 Σ, 9Α, 19 Σ).

Φορείς του δικαιώματος στην προστασία της ελευθερίας της επικοινωνίας θα πρέπει να σημειώσουμε αποτελούν ακόμη και πρόσωπα που τελούν σε ειδική σχέση εξουσίας με το κράτος, για παράδειγμα στρατιώτες, φυλακισμένοι ή μαθητές, ενώ το ίδιο ισχύει και για τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, τα οποία αυτοδιοικούνται, όπως για παράδειγμα οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, στο βαθμό που η επικοινωνία του αφορά τους σκοπούς της αυτοδιοίκησής τους.

ιε) Το δικαίωμα αναφοράς (άρθρο 10 Σ). Το Σύνταγμα ορίζει ότι: «Καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα, τηρώντας τους νόμους του Κράτους να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα κατά τις κείμενες διατάξεις και να απαντούν αιτιολογημένα σε εκείνον, που υπέβαλε την αναφορά, σύμφωνα με τον νόμο». Το δικαίωμα της αναφοράς συνίσταται στην υποβολή έγγραφης αίτησης προς την αρμόδια διοικητική αρχή, δηλαδή τα κρατικά όργανα αλλά και δημόσιες υπηρεσίες ή Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, η οποία περιέχει αιτιάσεις για πράξεις ή παραλείψεις διοικητικών οργάνων. Η αίτηση αυτή είναι δυνατόν να εμπεριέχει και αίτημα επανόρθωσης της πράξης ή της παράλειψης, όσον αφορά τον διοικούμενο. Η αναφορά προς τις αρχές θα πρέπει να διακρίνεται τόσο από απλές αιτήσεις παροχής πληροφοριών ή βεβαιώσεων ή έκδοσης διοικητικών πράξεων, όσο και από την ενδικοφανή προσφυγή που υποβάλλεται ενώπιον της διοίκησης αλλά και από τα ένδικα μέσα που ασκεί ο διοικούμενος στα διοικητικά δικαστήρια.

Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι, έλληνες, αλλοδαποί και έχοντες την ιθαγένεια κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ αποδέκτες του δικαιώματος είναι το κράτος, οι δημόσιες υπηρεσίες και εν γένει τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου που υπηρετούν σκοπούς δημοσίου συμφέροντος.

Υποχρέωση των διοικητικών αρχών, αφού παραλάβουν την αίτηση είναι να απαντήσουν στον διοικούμενο σύντομα και αιτιολογημένα, Μάλιστα, όπως ορίζει το Σύνταγμα απαγορεύεται και μέχρι την κοινοποίηση της τελικής απόφασης της διοικητικής αρχής, η δίωξη αυτού που υπέβαλε την αναφορά για τυχόν παραβάσεις που υπάρχουν σε αυτήν. Με την αναθεώρηση του άρθρου 10 προστέθηκε σε αυτό και η παράγραφος 3, η οποία εναποθέτει στην δημόσια διοίκηση την υποχρέωση να διεκπεραιώνει αιτήσεις παροχής εγγράφων, πιστοποιητικών, δικαιολογητικών και βεβαιώσεων, το αργότερο μέσα σε προθεσμία εξήντα ημερών (60). Η ίδια διάταξη προβλέπει την επιβολή ακόμη και χρηματικών κυρώσεων για τα όργανα της διοίκησης που παραβιάζουν την αποκλειστικότητα αυτής της προθεσμίας. Πρόκειται για μια διάταξη, η οποία στοχεύει στην πραγματοποίηση της απόλαυσης των δικαιωμάτων των διοικουμένων, που συχνά διακινδυνεύονται από τις καθυστερήσεις της διοικητικής γραφειοκρατίας.

ιστ) Το δικαίωμα ακρόασης (άρθρο 20 §2 Σ). Το συνταγματικά κατοχυρωμένο αυτό δικαίωμα προστατεύει τον διοικούμενο, κάθε φορά που πρόκειται να ληφθεί από τη δημόσια διοίκηση κάποιο μέτρο περιοριστικό για τα δικαιώματα ή τα συμφέροντα του ή σε κάθε περίπτωση που η δημόσια διοίκηση του επιβάλει με τις πράξεις της συγκεκριμένες υποχρεώσεις. Η μη άσκηση του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης σε περιπτώσεις δυσμενών ή επαχθών για τον διοικούμενο πράξεων (πχ. η απόλυση ή ο υποβιβασμός ενός δημοσίου υπαλλήλου) συνιστά παρανομία και μπορεί να οδηγήσει στη δικαστική ακύρωση της σχετικής πράξης, λόγω παραβίασης ουσιώδους τύπου της διαδικασίας. Η ακρόαση πρέπει να προηγείται της έκδοσης της πράξης και να είναι έγκαιρη σε σχέση με την έκδοσή της, ενώ προϋποθέτει την προηγούμενη πλήρη ενημέρωση του διοικούμενου, ούτως ώστε να έχει την δυνατότητα να προετοιμαστεί και να ενημερώσει την διοίκηση για τις δικές του απόψεις και θέσεις.

Ωστόσο, υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις που η προηγούμενη ακρόαση του διοικούμενου δεν απαιτείται και στις οποίες αν δεν έχει ασκηθεί η παρανομία στην έκδοση της ατομικής διοικητικής πράξης είναι δυνατόν να αρθεί. Ειδικότερα, δεν απαιτείται η άσκηση του δικαιώματος ακρόασης

α) Κατά την έκδοση κανονιστικών διοικητών πράξεων.

β) Όταν συντρέχουν λόγοι επείγοντος ή προστασίας του δημοσίου συμφέροντος.

γ) Όταν έχει προηγηθεί ισοδύναμη ενημέρωση του ενδιαφερόμενου και της διοικητικής αρχής. Για παράδειγμα, στην περίπτωση που ο διοικούμενος έχει καταθέσει με δική του πρωτοβουλία κάποιο υπόμνημα με τις θέσεις του ή έχει λάβει με δική του πρωτοβουλία από τη διοίκηση τις σχετικές πληροφορίες.

δ) Όταν ανακαλείται παράνομη διοικητική πράξη, η οποία ήταν ευνοϊκή για τον διοικούμενο κατά την αρχική έκδοσή της.

ε) Όταν διενεργείται διοικητικός έλεγχος, ή όταν επιβάλλεται μέτρο διοικητικής εκτέλεσης (πχ. εκτέλεση για την είσπραξη των φορολογικών υποχρεώσεων του διοικούμενου).

στ) Όταν πρόκειται για διοικητική ενέργεια που αφορά δέσμια αρμοδιότητα της δημόσιας διοίκησης.

ιζ) Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 § 1 Σ). Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατοχυρώνεται και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για ατομικό δικαίωμα, διαθέτει στοιχεία και κοινωνικού και πολιτικού δικαιώματος. Καθιερώνει ατομικό δικαίωμα με την έννοια ότι το άτομο διαθέτει την αγωγή αξίωση, έναντι της πολιτείας, να μην παρεμποδίζει με νομοθετικούς ή άλλους περιορισμούς την απόλαυση δικαστικής ακρόασης ή προστασίας. Ο κοινωνικός του χαρακτήρας έγκειται στην υποχρέωση της πολιτείας να ιδρύει δικαστήρια και να διαθέτει την απαραίτητη υποδομή για την απόλαυση του δικαιώματος αυτού, ενώ παράλληλα μπορεί να θεωρηθεί και πολιτικό δικαίωμα στο βαθμό που η απόλαυση του καταλήγει στην άσκηση κρατικής εξουσίας με την μορφή δικαστικής απόφασης.

Περιεχόμενο του δικαιώματος αποτελεί όχι μόνον η δυνατότητα διεκδίκησης δικαστικής προστασίας αλλά και η άσκηση του δικαιώματος ακρόασης, ενώπιον του δικαστηρίου. Ως δικαστήρια εννοούνται τα ελληνικά κρατικά δικαστήρια, τα οποία συγκροτούνται και λειτουργούν από τακτικούς δικαστές, σύμφωνα με τα άρθρα 88 επ. και με τις συνταγματικά προβλεπόμενες εξαιρέσεις, ενώ εξαιρούνται από την προστασία του δικαιώματος αυτού, τα διαιτητικά, τα εκκλησιαστικά αλλά και τα διεθνή δικαστήρια.

Η αξίωση δικαστικής προστασίας, η οποία πηγάζει από την προστασία του δικαιώματος δικαστική προστασία, δεν παρέχει αξίωση δικαστικής διάγνωσης οποιαδήποτε βιοτικής σχέσης παρά μόνο όσων άμεσα και προσωπικά σχετίζονται με τον ενδιαφερόμενο. Το δικαίωμα στην απόλαυση δικαστικής προστασίας αναλύεται στη δυνατότητα του καθενός να προσφύγει, χωρίς άμεσα ή έμμεσα κωλύματα στην δικαιοσύνη, να απολαμβάνει προσωρινή προστασία, ούτως ώστε να μην κινδυνεύει η αξίωση του μέχρι την οριστική εκδίκαση της διαφοράς του, αλλά και επισπεύδει την αναγκαστική εκτέλεση της δικαστικής απόφασης που εκδίδεται υπέρ του.

Η υλοποίηση βέβαια της δικαστικής προστασίας βασίζεται στη δημιουργία από το κράτος ενός πολύπλοκου συστήματος απονομής δικαιοσύνης, γεγονός που καθιστά αναγκαία την καθιέρωση κάποιων διαδικαστικών προϋποθέσεων οι οποίες αποσκοπούν στη διασφάλιση της λειτουργικότητας της δικαιοσύνης και της απονομής της μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, όπως η υποχρεωτική παράσταση με δικηγόρο, η καταβολή παραβόλου.

Φορείς του δικαιώματος είναι κάθε πρόσωπο φυσικό ή νομικό ημεδαπό ή αλλοδαπό, ή έχων την ιθαγένεια κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αποδέκτης του δικαιώματος, η κρατική εξουσία στο σύνολό της, δηλαδή τόσο η νομοθετική, όσο και η δικαστική και εκτελεστική λειτουργία.

ιη) Η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα απεργίας (άρθρο 23 Σ). Η συνδικαλιστική ελευθερία αποτελεί ατομικό δικαίωμα, το οποίο όμως ασκείται αναγκαστικά μέσα από την σύμπραξη με μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Με την έννοια αυτή συνιστά, όπως και η ελευθερία της συνάθροισης και της συνένωσης, δικαίωμα συλλογικής δράσης. Το δικαίωμα αυτό προσδιορίζει θετικά την υποχρέωση του κράτους να διασφαλίζει τις θεσμικές και πρακτικές εγγυήσεις για την άσκηση της συνδικαλιστικής δράσης, αφού σύμφωνα με το Σύνταγμα: «Το Κράτος λαμβάνει τα προσηκόντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιση άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου».

Περιεχόμενο της συνδικαλιστικής ελευθερίας αποτελεί η ελευθερία του ατόμου να ιδρύουν και να συμμετέχουν στις υφιστάμενες συνδικαλιστικές οργανώσεις, χωρίς περιορισμούς. Η συνδικαλιστική ελευθερία στην αρνητική της όψη, συνιστά το δικαίωμα του ατόμου να μην συμμετέχει αν δεν το επιθυμεί σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, απαγορεύοντας στην πράξη τον υποχρεωτικό συνδικαλισμό. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις λειτουργούν ελεύθερα, και οργανώνουν αυτόνομα και χωρίς παρεμβάσεις των οργάνων της κρατικής εξουσίας, την εσωτερική τους λειτουργία, με βάση το καταστατικό τους, εκλέγουν τη διοίκησή τους, λαμβάνουν αποφάσεις και επιλέγουν το πρόγραμμα δράσης τους. Η συνδικαλιστική ελευθερία εξειδικεύεται μέσα από την προστασία από απολύσεις ή υποβιβασμούς και γενικότερες διώξεις των μελών των συνδικαλιστικών οργανώσεων, εντός των χώρων εργασίας. Σημαντική πτυχή της συνδικαλιστικής ελευθερίας αποτελεί και η άσκηση συλλογικής αυτονομίας, μέσα από την άσκηση συλλογικών διαπραγματεύσεων και τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας (άρθρο 22 §2 Σ).

Φορείς του δικαιώματος είναι οι έλληνες, οι έχοντες την ιθαγένεια κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι αλλοδαποί, ενώ αποδέκτες του είναι τόσο το κράτος όσο και οι ιδιώτες, εργοδότες ή επιχειρηματίες. Στην πράξη, ακόμη και οι ειδικές κατηγορίες εργαζομένων συνδικαλιζονται, δηλαδή οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι αστυνομικοί και οι δικαστικοί, για τους οποίους υφίστανται θετικές νομοθετικές ρυθμίσεις, εκτός από τους στρατιωτικούς οι οποίοι δεν διαθέτουν συνδικαλιστικές οργανώσεις.

Τη συνδικαλιστική ελευθερία συμπληρώνει η κατοχύρωση στο Σύνταγμα του δικαιώματος στην απεργία, σύμφωνα με το άρθρο 23 §2 Σ. Απεργία είναι η πρόσκαιρη και εθελούσια αποχή των μισθωτών από την εργασία τους, για τη διεκδίκηση, προάσπιση και προώθηση των εργασιακών των αιτημάτων, χωρίς να αποζημιώνονται χρηματικά κατά το διάστημα αυτό. Η κήρυξη της απεργίας πρέπει να είναι νόμιμη, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις οι οποίες τάσσονται στον νόμο, να έχει κηρυχθεί δηλαδή από το νόμιμο όργανο, για παράδειγμα από τη γενική συνέλευση της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργαζομένων, και με την απαιτούμενη πλειοψηφία. Περαιτέρω, η άσκηση του δικαιώματος απεργίας θα πρέπει να μην είναι καταχρηστική, δηλαδή να μην ασκείται για σκοπό άλλο από την προάσπιση των εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων και να μην έχει δυσανάλογα αποτελέσματα προς τον σκοπό αυτό, για παράδειγμα να καταλήξει στην πλήρη οικονομική καταστροφή της επιχείρησης στην οποία εργάζονται οι εργαζόμενοι. Ο έλεγχος της καταχρηστικότητας γίνεται πάντοτε από τα δικαστήρια με σχετική δικαστική απόφαση.

Με βάση το άρθρο 23 §2, εδ. β' Σ απαγορεύεται ρητά η απεργία στους δικαστικούς και σε όσους συμμετέχουν στα σώματα ασφαλείας, στους οποίους κατά μείζονα λόγο περιλαμβάνονται οι στρατιωτικοί. Εξ άλλου, με βάση την παραπάνω διάταξη ειδικοί περιορισμοί είναι δυνατόν να επιβληθούν στους υπαλλήλους δημοτικών και κοινοτικών επιχειρήσεων των Οργανισμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και άλλων Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, καθώς και στο προσωπικό των δημοσίου χαρακτήρα κοινωφελών επιχειρήσεων, εφόσον η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση των αναγκών του κοινωνικού συνόλου. Οι περιορισμοί πάντως, του δικαιώματος απεργίας στις κατηγορίες αυτές, δεν είναι δυνατόν να φτάσουν ως την πλήρη κατάργησή τους. Έτσι, γίνεται δεκτό ότι μπορεί να ασκούν απεργία με την πρόβλεψη όμως ενός προσωπικού ασφαλείας, ούτως ώστε να μπορούν να αντιμετωπίσουν έκτακτες ανάγκες.

Φορείς του δικαιώματος είναι έλληνες, πολίτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αλλοδαποί, οι οποίοι παρέχουν εξαρτημένοι εργασία, ενώ αποδέκτες το κράτος αλλά και οι ιδιώτες, εργοδότες και ιδιοκτήτες επιχειρήσεων.

4.7. Τα κοινωνικά δικαιώματα

Τα κοινωνικά δικαιώματα όπως ήδη αναφέρθηκε, συνιστούν το status positivus του προσώπου, αξιώνουν δηλαδή θετικά την παρέμβαση του κράτους για την εξισορρόπηση κοινωνικών ανισοτήτων αλλά και για την παροχή υπηρεσιών, οικονομικού κυρίως χαρακτήρα. Τα κοινωνικά δικαιώματα δεν δημιουργούν όπως είδαμε για τους φορείς τους άμεσες και διεκδικήσιμες αξιώσεις κατά της κρατικής εξουσίας για συγκεκριμένες παροχές και γι' αυτό θεωρούνται ως μη αγωγή, ως μη δηλαδή δικαστικά επιδιώξιμα σε αντίθεση προς τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Για το λόγο αυτό, οι διατάξεις του Συντάγματος στις οποίες κατοχυρώνονται έχουν συχνά τον χαρακτήρα κατευθυντήριων αρχών, εντολών ή υποδείξεων προς τον νομοθέτη ή και συχνά θεσμικών εγγυήσεων μέσα από τις οποίες προστατεύεται ένας θεσμός (πχ. δημόσια παιδεία, γάμος, ή οικογένεια) παρά συγκεκριμένα άτομα. Οι συνταγματικές διατάξεις από τις οποίες απορρέουν τα κοινωνικά δικαιώματα ενεργοποιούνται μέσα από την παρέμβαση του νομοθέτη και βάσει της διακριτικής του ευχέρειας. Στις περιπτώσεις όμως αυτές είναι δυνατόν, όπως είδαμε μέσα από τις θεωρίες του «απόλυτου και σχετικού κοινωνικού κεκτημένου» και της «αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του διοικούμενου» τα δικαιώματα σε όσο βαθμό έχουν ενεργοποιηθεί από την παρέμβαση του νομοθέτη, να προστατευθούν από μελλοντικές τροποποιήσεις ή και την ολοσχερή κατάργησή τους.

Ειδικότερα στο Σύνταγμα κατοχυρώνονται τα ακόλουθα κοινωνικά δικαιώματα:

α) Το δικαίωμα της προστασίας της οικογένειας, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας και του γάμου. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 §1 Σ, το οποίο ορίζει ότι: «Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους». Στο άρθρο αυτό προστατεύονται και ατομικά αλλά και με την μορφή θεσμικών εγγυήσεων ο γάμος, η μητρότητα, η οικογένεια και η παιδική ηλικία. Με την έννοια αυτή, το κράτος υποχρεώνεται να προβαίνει σε υλικές παροχές για την προστασία τους, αλλά και για την προαγωγή τους. Φορείς του δικαιώματος είναι οι έλληνες και οι αλλοδαποί, χωρίς να είναι δυνατές οι διακρίσεις προς την προστασία των μικτών οικογενειών, δηλ. αυτών που περιλαμβάνουν και αλλοδαπούς. Η προστασία της μητρότητας επιβάλλει την αποχή της διοίκησης από οποιαδήποτε διακριτική μεταχείριση των εγκύων ή μητέρων, πχ. η απαγόρευση συμμετοχής του σε διαγωνισμούς με αθλήματα για την πρόσληψη σε σώματα

ασφαλείας. Παράλληλα, η προστασία της παιδικής ηλικίας, επιβάλλει τη λήψη νομοθετικών μέτρων, προστατευτικών για την συμμετοχή των παιδιών στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα, ή παρακολούθησης συγκεκριμένων ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών, καθώς και την προστασία τους ως καταναλωτών. Η προστασία που απορρέει από τα δικαιώματα αυτά, αφορά όχι μόνο τους φορείς της κρατικής εξουσίας (δικαστική, εκτελεστική και νομοθετική λειτουργία) αλλά και τους ιδιώτες.

β) Το δικαίωμα στην υγεία. Το δικαίωμα στην υγεία καθιερώνεται στο άρθρο 21 §3 Σ το οποίο ορίζει ότι, «Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών». Με βάση τη σχετική συνταγματική διάταξη, το Κράτος υποχρεούται να δημιουργήσει την απαραίτητη υποδομή για την παροχή ιατρικής περίθαλψης, νοσοκομεία, σύστημα δημόσιας υγείας. Αυτό δεν σημαίνει ωστόσο, ότι η υγεία αποτελεί κρατικό μονοπώλιο και ότι δεν είναι δυνατόν να παρέχεται από ιδιώτες, μέσα από ιδιωτικά νοσοκομεία, κλινικές και ιδιωτικά ιατρεία. Φορείς του δικαιώματος είναι τα φυσικά πρόσωπα, και οι έλληνες πολίτες αλλά και οι αλλοδαποί οι οποίοι απολαμβάνουν και σχετική διεθνή προστασία, ενώ αποδέκτες τα όργανα της κρατικής εξουσίας, κυρίως η διοίκηση και ο νομοθέτης.

γ) Το δικαίωμα για κοινωνική πρόνοια και στέγαση. Το δικαίωμα για κοινωνική πρόνοια απορρέει από τις παραγράφους 2, 3 και 5 του άρθρου 21, οι οποίες αναφέρονται στην προστασία ιδιαίτερα ευπαθών ομάδων, όπως οι πολύτεκνες οικογένειες, οι ανάπηροι πολέμου, οι χήρες, τα ορφανά των πολέμων, τα άτομα με ειδικές ανάγκες αλλά και οι ηλικιωμένοι και οι άποροι. Πρόκειται για κατευθυντήριες αρχές, οι οποίες συντείνουν στην υιοθέτηση νομοθετικών ρυθμίσεων κατ' εξαίρεση από την αρχή της ισότητας, ούτως ώστε να ενισχυθούν κατηγορίες ατόμων με ιδιαίτερα προβλήματα. Στο πλαίσιο αυτό, δικαιολογείται η παροχή ειδικών επιδομάτων σε πολύτεκνες οικογένειες, συντάξεων σε ανάπηρους, εργασιακών προγραμμάτων για άτομα με ειδικές ανάγκες κτλ. Φορείς του δικαιώματος για κοινωνική πρόνοια είναι τα φυσικά πρόσωπα, χωρίς διάκριση εθνικότητας, ενώ αποδέκτης, η κρατική εξουσία ή οποία υποχρεώνεται στην λήψη των σχετικών νομοθετικών και διοικητικών μέτρων. Το δικαίωμα στην στέγαση κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 §3 το οποίο ορίζει ότι: «Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που την στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του κράτους». Η διάταξη αυτή, χωρίς να υποχρεώνει το κράτος να εξευρίσκει κατοικία για όλους, δημιουργεί την υποχρέωσή του να διευκολύνει την απόκτηση κατοικίας, για παράδειγμα μέσα από φορολογικές απαλλαγές της πρώτης κατοικίας, αλλά και μέσα από τη μέριμνα για τους άστεγους, με προγράμματα προστασίας ή φιλοξενίας.

δ) Το δικαίωμα παιδείας. Το δικαίωμα στην παιδεία κατοχυρώνεται στο άρθρο 16 §4 Σ, το οποίο προβλέπει ότι οι έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας σε όλες της βαθμίδες από δημόσια εκπαιδευτήρια, ενώ το Κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση φροντίδας για τους σπουδαστές οι οποίοι είτε διακρίνονται για τις επιδόσεις τους, είτε έχουν ανάγκη ειδικής φροντίδας. Ειδικότερα, η υποχρέωση φοίτησης διαρκεί τουλάχιστον εννέα έτη, σύμφωνα με την § 3 του άρθρου 16 Σ (ημερολογιακά έτη και όχι τάξεις φοιτήσεως), ενώ η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται από Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, τα οποία είναι αυτοδιοικούμενα και εποπτεύονται από το κράτος (άρθρο 16 §5 Σ). Παράλληλα, στο άρθρο 16 §7 Σ προβλέπεται το κοινωνικό δικαίωμα παροχής επαγγελματικής εκπαίδευσης σε σχολές ανώτερης εκπαίδευσης. Φορείς του δικαιώματος είναι οι έλληνες, αλλά και οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ είναι δυνατόν ο νόμος να προβλέψει και τη δυνατότητα υπαγωγής των αλλοδαπών στις ρυθμίσεις αυτές. Αποδέκτες του δικαιώματος, είναι στο σύνολό της η κρατική εξουσία και ειδικότερα ο νομοθέτης και η διοίκηση.

ε) Το δικαίωμα στον αθλητισμό. Το δικαίωμα αυτό προβλέπεται στο άρθρο 16 §9 Σ το οποίο ορίζει ότι: «Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του κράτους. Το κράτος επιχορηγεί και ελέγχει τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με τον προορισμό τους». Από τις διατάξεις αυτές, συνάγεται η υποχρέωση του κράτους να παρεμβαίνει προστατευτικά και με παροχές για την ενίσχυση του αθλητισμού αλλά και των αθλητικών ενώσεων και σωματείων.

στ) Το δικαίωμα εργασίας. Το δικαίωμα εργασίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 22 § 1, α' Σ το οποίο και ορίζει ότι: «Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το κράτος, που μεριμνά για την δημιουργία των συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού». Μολονότι από την κατοχύρωση του δικαιώματος εργασίας δεν συνάγονται αγωγίμες αξιώσεις του ατόμου, για τη διεκδίκηση για παράδειγμα συγκεκριμένης θέσης εργασίας, προκύπτουν ωστόσο από την κατοχύρωση του συγκεκριμένες υποχρεώσεις του κράτους για τη νομοθετική ρύθμιση των γενικών όρων και των συνθηκών απασχόλησης, όπως επίσης και η λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση ανεργίας. Στο πλαίσιο αυτό, το Κράτος μεριμνά με την δημιουργία σχετικών οργανισμών οι οποίες παρακολουθούν τις συνθήκες εργασίας, όπως για παράδειγμα η Επιθεώρηση Εργασίας, ή του

Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού, ο οποίος μεριμνά για την εκπαίδευση των ανέργων, την επιδότηση τους, ή και τη συμμετοχή τους σε προγράμματα απασχόλησης.

ζ) Το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης. Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση καθιερώνεται στο άρθρο 22 § 5 Σ το οποίο ορίζει ότι: «Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση, όπως νόμος ορίζει». Από το δικαίωμα αυτό συνάγεται η υποχρέωση του κράτους, όχι μόνον να θεσμοθετήσει ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης των εργαζομένων αλλά και να συμμετάσχει στη χρηματοδότηση του, διαθέτοντας για τον λόγο αυτό ένα μέρος των γενικών εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού. Η απόλαυση του δικαιώματος καθιστά υποχρεωτική την ασφάλιση σε ασφαλιστικούς φορείς δημόσιου χαρακτήρα, χωρίς όμως να απαγορεύεται και η προαιρετική ασφάλιση των εργαζομένων. Φορείς του δικαιώματος είναι οι εργαζόμενοι έλληνες αλλά και οι αλλοδαποί, ενώ αποδέκτες τόσο τα όργανα τις κρατικής εξουσίας, όσο και οι ιδιώτες, όπως για παράδειγμα οι εργοδότες οι οποίοι καταβάλλουν τις ασφαλιστικές εισφορές των εργαζομένων.

η) Το ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα στο περιβάλλον. Το δικαίωμα στο περιβάλλον αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά δικαιώματα που κατοχυρώθηκαν στο Σύνταγμα του 1975, ενώ από κάποιους χαρακτηρίζεται και ως «δικαίωμα τρίτης γενιάς», διακριτό τόσο από τα ατομικά όσο και από τα κοινωνικά δικαιώματα. Η αναθεώρηση του 2001 ενίσχυσε κατά πολύ την προστασία του. Καταρχήν διέυρνε κατά πολύ την προστασία του, αφού σήμερα σύμφωνα με το άρθρο 24 § 1 Σ προστατεύεται όχι μόνο το φυσικό αλλά και το πολιτιστικό περιβάλλον, δηλαδή και τα μνημεία της ιστορίας και του πολιτισμού μας. Παράλληλα, πλάι στην κοινωνική διάστασή του προστέθηκε και η ατομική διάσταση του αφού πλέον αποτελεί «δικαίωμα καθενός». Η ατομική αυτή πτυχή, διευκολύνει την ατομική προσφυγή στα δικαστήρια για την προστασία του, ενισχύοντας την διεύρυνση του έννομου συμφέροντος με την οποία μέχρι τώρα το Συμβούλιο της Επικρατείας δέχονταν αιτήσεις ακυρώσεως για την προστασίας του από περιβαλλοντικά σωματεία, η οποία επεκτείνεται και ατομικά σε ιδιώτες. Με τον τρόπο αυτό, το άτομο μπορεί να θωρακιστεί από τους κινδύνους που η τεχνολογία προκαλεί στο περιβάλλον ακόμη και σε ατομικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα η εγκατάσταση μιας κεραίας ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας κινητής τηλεφωνίας πάνω στην οροφή ενός σπιτιού. Σύμφωνα με το άρθρο 24 §1 Σ, το κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση προστασίας του περιβάλλοντος και με προληπτικά μέτρα, ούτως ώστε να επιτύχει την αποτελεσματικότερη προστασία του. Πρόκειται για τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης, οι οποίες προέρχονται από το δικαίωμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι οποίες επιτάσσουν την προληπτική προστασία του περιβάλλοντος προκειμένου να αποφεύγεται εκ των υστέρων το ενδεχόμενο σοβαρής βλάβης του (πχ. πετρελαιοκηλίδες). Ειδική προστασία διασφαλίζεται από το Σύνταγμα για τα δάση, μέσα από την υποχρέωση σύνταξης δασολογίου (που όμως δεν έχει μέχρι σήμερα συνταχθεί) αλλά και από την απαγόρευση μεταβολής του προορισμού τους, η οποία είναι δυνατή μόνο για την εξυπηρέτηση λόγων που αφορούν το γενικό συμφέρον, την εθνική οικονομία ή την αγροτική τους χρήση. Με την αναθεώρηση του 2001, προστέθηκε στην ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 24 και αναλυτικός, επιστημονικός ορισμός της έννοιας του περιβάλλοντος, αναγόμενος στην νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ούτως ώστε να μην δίνεται στον κοινό νομοθέτη η δυνατότητα να υιοθετεί περιοριστικούς και στενούς ορισμούς της προστασίας του.

Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι, ημεδαποί και αλλοδαποί, ενώ αποδέκτες του τόσο τα όργανα της κρατικής εξουσίας τα οποία πρέπει να αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις προληπτικής προστασίας του περιβάλλοντος, όσο και οι ιδιώτες που θα πρέπει να απέχουν από την αλλοίωση, μόλυνση, υποβάθμιση ή και καταστροφή του.

Ειδικά στην παράγραφο 6 του άρθρου 24, ορίζεται ότι τα: «Μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτή περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών». Με τη διάταξη αυτή, το κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση συντήρησης και διαφύλαξης, των μνημείων και των παραδοσιακών περιοχών της ελληνικής επικράτειας.

Διατάξεις που λειτουργούν ως κατευθυντήριες αρχές για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής και μέριμνας από την πλευρά του κράτους συναντάμε στο άρθρο 12 § 5 Σ, το οποίο αναθέτει στο κράτος την μέριμνα για την ανάπτυξη των αστικών και αγροτικών συνεταιρισμών, όπως και του άρθρου 16 §1 Σ, όπου και προβλέπεται ότι η ανάπτυξη της έρευνας, της τέχνης, της επιστήμης και της διδασκαλίας αποτελεί υποχρέωση του κράτους αλλά και στην § 6 του άρθρου 24 όπου και ορίζεται ότι η προστασία των μνημείων, των παραδοσιακών περιοχών και στοιχείων ανατίθεται στο κράτος. Στο σύνολό τους άλλωστε οι διατάξεις αυτές, όπως και τα δικαιώματα στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, συνεχονται από την αρχή του κοινωνικού κράτους η οποία κατοχυρώθηκε με την αναθεώρηση του 2001 στο άρθρο 25 § 1, α' Σ και την οποία αναλύσαμε ανωτέρω.

4.8. Τα πολιτικά δικαιώματα

Όπως ήδη αναφέραμε, τα πολιτικά δικαιώματα αφορούν το status activus του προσώπου, την ενεργητική δηλαδή συμμετοχή του στα κοινά, στα δημόσια πράγματα και στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Τα δικαιώματα αυτά ωστόσο, προϋποθέτουν την ύπαρξη άλλων δικαιωμάτων και συχνά λειτουργούν παραπληρωματικά ή συμπληρωματικά προς αυτά. Έτσι για παράδειγμα, η ελευθερία της έκφρασης και του τύπου παρά τον ατομικό της χαρακτήρα διαθέτει και πολιτική διάσταση, αφού επιτρέπουν και την πολιτική έκφραση του ατόμου, το ίδιο όμως συμβαίνει και με ατομικά δικαιώματα συλλογικής δράσης όπως το δικαίωμα της συνάθροισης (άρθρο 11 Σ) ή της συνένωσης (άρθρο 12 Σ), τα οποία αποτελούν και προϋπόθεση για την πολιτική δράση και συμμετοχή του ατόμου.

Χαρακτηριστικά πολιτικά δικαιώματα στα οποία έχουμε αναφερθεί αναλυτικά σε άλλα σημεία του βιβλίου είναι τα ακόλουθα: α) το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι σε δημόσια αξιώματα (άρθρα 51 § 3 και 55 Σ) αντίστοιχα, β) το δικαίωμα συμμετοχής και ίδρυσης πολιτικού κόμματος (άρθρο 29 Σ), γ) το δικαίωμα διορισμού σε θέση δημοσίου υπαλλήλου (άρθρο 4 § 4 Σ, 103 Σ), ή δικαστή (άρθρο 88 § 1 Σ) ή ενόρκου (άρθρο 97 § 1 Σ), η συμμετοχής στην άσκηση οποιασδήποτε δημόσιας λειτουργίας, και τέλος δ) η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου μεταξύ άλλων και ενόψει της συμμετοχής του στην πολιτική ζωή της χώρας σύμφωνα με το άρθρο 5 § 1 Σ.

4.9. Τα συνταγματικά καθήκοντα

Εκτός από δικαιώματα τα άτομα αναλαμβάνουν και συνταγματικά καθήκοντα, ή αλλιώς συνταγματικές υποχρεώσεις. Οι υποχρεώσεις αυτές αφορούν καταρχήν τους έλληνες πολίτες και μόνον κατ' εξαίρεση και εφόσον προβλέπεται από εξειδικευμένη νομοθετική ρύθμιση είναι δυνατό να αφορούν και αλλοδαπούς. Τα συνταγματικά αυτά καθήκοντα ειδικότερα είναι:

- Η υποχρέωση αντίστασης των ελλήνων κατά οποιουδήποτε επιχειρεί να καταλύσει με τη βία το πολίτευμα (άρθρο 120 §4 Σ). Πρόκειται για μια από τις θεμελιωδέστερες εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος και δεν συνιστά μόνο συνταγματικό καθήκον αλλά και συνταγματικό δικαίωμα.
- Η υποχρέωση σεβασμού του Συντάγματος και των νόμων, αφοσίωσης στην πατρίδα και τη δημοκρατία (άρθρο 120 §2 Σ), δηλαδή η εν ευρεία εννοία υποχρέωση υπακοής στην έννομη τάξη, και σεβασμού της δημοκρατικής πολιτείας.
- Η υποχρεωτική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος (άρθρο 51 §5 Σ). Η άσκηση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος αποτελεί συνταγματικό καθήκον, παρά το γεγονός ότι δεν προβλέπονται μετά την αναθεώρηση του 2001, κυρώσεις για τη μη άσκηση του. Η άσκηση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος από το σύνολο του εκλογικού σώματος, συμβάλει στην ολοκληρωμένη έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας κατά την ανάδειξη του συλλογικού αντιπροσωπευτικού οργάνου, της Βουλής.
- Η υποχρέωση εννεαετούς τουλάχιστον σχολικής φοίτησης (άρθρο 16 §3 Σ). Η εννεαετής φοίτηση αφορά τα ημερολογιακά έτη και όχι τις σχολικές τάξεις. Από την διατύπωση συνάγεται ότι η υποχρέωση αυτή ενδεχομένως θα μπορούσε να διευρυνθεί νομοθετικά, για παράδειγμα από τα εννέα στα δέκα ή δώδεκα έτη.
- Η υποχρέωση συμμετοχής των πολιτών στα δημόσια βάρη. Πρόκειται για το φοροδοτικό καθήκον των πολιτών (άρθρο 4 §5 Σ). Η φοροδοτική υποχρέωση αποτελεί μια μορφή ισότητας και ειδικότερα αναλογικής ισότητας, αφού το καθήκον φοροδοσίας είναι αντίστοιχο και ανάλογο προς την οικονομική δυνατότητα του κάθε πολίτη.
- Η υποχρέωση όλων των ελλήνων που έχουν την ικανότητα να φέρουν όπλα να συντελούν στην άμυνα της πατρίδας (άρθρο 4 §6 Σ), Πρόκειται για τη στρατιωτική υποχρέωση του κάθε έλληνα πολίτη. Πρόκειται για υποχρέωση από την οποία κανείς δεν μπορεί να εκφύγει, αφού όπως ορίζεται στο άρθρο 13 §4 Σ: «Κανένας δεν μπορεί, εξ αιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους». Εν τούτοις μετά την αναθεώρηση του 2001, ο

αναθεωρητικός νομοθέτης, με ειδική ερμηνευτική δήλωσή του στο άρθρο 4, έδωσε τη δυνατότητα σε όσους είναι αντιρρησίες συνείδησης, προσφοράς άλλων υπηρεσιών εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία).

- Η υποχρέωση των ελλήνων πολιτών να προσφέρουν τις υπηρεσίες του σε περιπτώσεις εξαιρετικής και έκτακτης ανάγκης (άρθρο 22 §3 Σ), όπως για παράδειγμα μια φυσική καταστροφή ή θεομηνία. Πρόκειται για το θεσμό της επίταξης εργασίας, ο οποίος έχει προσωρινό χαρακτήρα και θα πρέπει να συνδέεται με την εκπλήρωση μια επείγουσας και εξαιρετικής δημόσιας ανάγκης ή συμφέροντος.
- Μια γενική αρχή η οποία συμπυκνώνει όλες τις προηγούμενες συνταγματικές υποχρεώσεις, χωρίς να ιδρύει μια νέα και αυτοτελή σε σχέση με τις υπόλοιπες, είναι αυτή που αφορά το καθήκον κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης των ελλήνων πολιτών. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 25 §4 Σ: «Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης».

Ειδικότερα, το δικαίωμα αντίστασης καταγράφεται στην ακροτελεύτια διάταξη του Συντάγματός μας, στο άρθρο 120 §4 Σ, σύμφωνα με το οποίο: «Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία». Πρόκειται ταυτόχρονα για δικαίωμα και υποχρέωση συνταγματικά αναγνωρισμένη του κάθε πολίτη, ώστε να προστατεύσει το πολίτευμα από ενδεχόμενη βίαιη κατάλυσή του. Η διάταξη αυτή, μετέφερε την διάταξη 114 του Συντάγματος του 1952, η οποία αποτέλεσε σύνθημα το 1965, των διαδηλώσεων κατά της βασιλικής εκτροπής από τον κοινοβουλευτισμό.

Η κατάλυση του πολιτεύματος διακρίνεται από την απλή παραβίασή του, η οποία μπορεί για παράδειγμα να επέλθει μέσα από την έκδοση ενός αντισυνταγματικού νόμου και που μπορεί να αντιμετωπιστεί με μια πιο ήπια εγγύηση, όπως αυτή του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Το δικαίωμα αντίστασης, αντίθετα, ενεργοποιείται όταν προσβάλλεται στο σύνολό του το πολίτευμα (αυτό σημαίνει άλλωστε και τήρηση του Συντάγματος σύμφωνα με το άρθρο 120 §4), είτε άμεσα με πραξικόπημα ή επανάσταση, είτε έμμεσα όταν δηλαδή η παραβίαση μιας συνταγματικής διάταξης έχει ως αποτέλεσμα της την παραβίαση της μορφής ή των οργανωτικών βάσεων του πολιτεύματος. Με άλλα λόγια, η άσκηση του δικαιώματος αντίστασης προϋποθέτει περίπτωση βίαιης διακοπής της λειτουργίας των οργάνων του κράτους, με την απειλή ή χρήση βίας, οπότε και σύμφωνα με το Σύνταγμα κάθε έλληνας καλείται να αντιδράσει με κάθε δυνατό μέσο.

Η πρακτική συνέπεια της άσκησης του δικαιώματος αντίστασης είναι ότι αίρεται ο χαρακτήρας όλων των πράξεων που συντελέστηκαν υπέρ της προστασίας από την βίαιη ανατροπή και κατάλυση του πολιτεύματος ακόμη κι αν αυτές θα ήταν φυσιολογικά ποινικά κολάσιμες ή άδικες (πχ. θανάτωση πραξικοπηματιών).

Μία ειδική μορφή του δικαιώματος αντίστασης καθιερώνει το Σύνταγμα για τους δικαστές στο άρθρο 87 §2 Σ, ορίζοντας ότι: «Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος». Στο πλαίσιο αυτό, ο δικαστής δικαιούται και υποχρεώνεται να απέχει από την εφαρμογή όχι μόνον νόμων ή νομοθετικών διατάξεων αντίθετων προς το Σύνταγμα αλλά και συντακτικών συμπεριφορών που επιχειρούν να αναδιαμορφώσουν τα δημοκρατικά χαρακτηριστικά του πολιτεύματος.

Τα Συντάγματα θεσπίζονται με την προσδοκία να αντέξουν στον χρόνο και με στόχο να εξασφαλίσουν στους πολίτες ένα σταθερό και πάγιο κανονιστικό πλαίσιο ομαλής πολιτικής διαβίωσης. Ο όρος «Σύνταγμα» είναι, άλλωστε, συνώνυμος με την «οργάνωση» ή την «τάξη» και συνδέεται με τη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος που εγκαθιδρύεται μαζί του. Τη σταθερότητα, τη διάρκεια και την ασφάλεια του πολιτεύματος υπηρετούν, εξάλλου, ο γραπτός, τυπικός και αυστηρός χαρακτήρας των συνταγματικών ρυθμίσεων. Μόνο που οι σύμφυτες σε κάθε τυπικό Σύνταγμα τυπικές αυτές ιδιότητές του δεν αρκούν από μόνες τους να διασφαλίσουν τη σταθερότητα των θεμελιωδών κανόνων της πολιτικής διαβίωσης. Αλλά ούτε η απλή και αυθόρμητη συνταγματική νομιμοφροσύνη των πολιτών και των πολιτικών δυνάμεων είναι σε θέση να εγγυηθεί μια θεσμική σταθερότητα και πολιτική ισορροπία. Η υπεράσπιση της συνταγματικής νομιμότητας και σταθερότητας χρειάζεται ειδικούς θεσμούς και ειδικές διαδικασίες που να διασφαλίζουν την πιστή, κατά το δυνατόν, τήρηση του Συντάγματος και την προστασία του πολιτεύματος από υπονομεύσεις και ανατροπές (Χρυσόγονος, 2006). Στο πλαίσιο αυτό, το δικαίωμα αντίστασης, όπως και ο

έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ο οποίος αναλύθηκε ανωτέρω συνιστούν τις δυο μείζονες εγγυήσεις τηρήσεως της συνταγματικής νομιμότητας.

4.10. Τα νέα δικαιώματα στην αναθεώρηση του 2001

Η δεύτερη αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος του 1975 ολοκληρώθηκε το 2001. Η αναθεώρηση αυτή υπήρξε εξαιρετικά εκτεταμένη. Αρκεί να σκεφθεί κανείς ότι τροποποιήθηκαν, ανακαινίστηκαν ή εμπλουτίστηκαν εβδομήντα εννιά (79) συνολικά άρθρα του Συντάγματος, δηλαδή περίπου τα δυο τρίτα του συνολικού αριθμού των άρθρων (Κοντιάδης, 2002). Παρά την έκτασή της η αναθεώρηση αυτή συνάντησε ευρύτατη συναίνεση των πολιτικών δυνάμεων οι οποίες την έκαναν αποδεκτή με τεράστια πλειοψηφία. Μια από τις βασικότερες αιτίες για την επίτευξη της συναίνεσης αυτής, ήταν ότι η αναθεώρηση υπήρξε επιβεβαιωτική. Χωρίς δηλαδή να προκαλέσει ρήξεις πολιτικές ή να εισφέρει καινοτομίες επιβεβαίωσε γνωστές θέσεις της νομολογίας των δικαστηρίων και της συνταγματικής θεωρίας, καθώς και ερμηνείες που είχαν ήδη υποστηριχθεί από την πρακτική των οργάνων του κράτους.

Η αναθεώρηση του δεύτερου μέρους του ελληνικού Συντάγματος του 1975 το οποίο αφορά τα Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα χαρακτηρίστηκε από μια συγκεκριμένη τάση. Από την καθιέρωση δικαιωμάτων που ενισχύουν την προστασία του ατόμου απέναντι στην χρήση μέσων της τεχνολογίας, δικαιωμάτων που διευκολύνουν τη συμμετοχή του στη χρήση μέσων της τεχνολογία και δικαιωμάτων που ενισχύουν την προστασία του απέναντι ιδίως σε ιδιωτικές εξουσίες όπως π.χ. τα ΜΜΕ.

Στο άρθρο 5 §5 Σ, καθιερώθηκε το δικαίωμα του ατόμου στην προστασία της γενετικής του ταυτότητας. Ειδικότερα σύμφωνα με το Σύνταγμα: «Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία του ατόμου έναντι των βιοϊατρικών επεμβάσεων». Η διάταξη αυτή θωρακίζει το άτομο με την προστασία του ατομικού δικαιώματος στην υγεία, το οποίο μέχρι τώρα ήταν κατοχυρωμένο μόνο ως κοινωνικό (άρθρο 21 §3 Σ), και την κατοχύρωση της προστασίας της γενετικής ταυτότητας του ατόμου. Τα δικαιώματα αυτά θωρακίζουν αμυντικά το άτομο έναντι της κρατικής εξουσίας αλλά και των ιδιωτών, έναντι των οποιονδήποτε ιατρικών παρεμβάσεων και πειραματισμών, ενώ διασφαλίζουν την ιδιωτικότητα των στοιχείων που αφορούν την υγεία και τη βιολογική του ταυτότητα. Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι ημεδαποί και αλλοδαποί.

Με το νέο άρθρο 5Α καθιερώθηκαν δυο νέα δικαιώματα. Το δικαίωμα στην πληροφόρηση και το δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας. Και τα δυο έχουν θετικό συμμετοχικό χαρακτήρα. Το πρώτο από αυτά, το δικαίωμα πληροφόρησης δεν μπορεί να θεωρηθεί νέο αφού προστατεύεται τόσο από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) αλλά μέχρι τώρα επίσης συνάγονταν από την ελληνική νομολογία από την ελευθερία της έκφρασης. Πρόκειται για το δικαίωμα εκείνο του ατόμου, σε μια δημοκρατική κοινωνία, να μπορεί να απολαμβάνει ελεύθερα την διάδοση των προϊόντων της ελεύθερης διάδοσης των στοχασμών των άλλων και των πληροφοριών, από οποιαδήποτε πηγή κι αν προέρχονται. Η απώτερη θεμελίωση του εντοπίζεται τόσο στην ελευθερία της έκφρασης όσο και στην αρχή της διαφάνειας που αποτελούν εξίσου πυλώνες της δημοκρατίας. Αντίθετα, το δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας έχει μια άλλη διάσταση. Διασφαλίζει τη συμμετοχή του ατόμου στη σύγχρονη κοινωνία της γνώσης, και έχει ως στόχο την διευκόλυνση της πρόσβασής του σε ηλεκτρονικές κυρίως πληροφορίες και στη χρήση του διαδικτύου. Η κατοχύρωση των δικαιωμάτων αυτών αναδεικνύει τη σημασία που έχει προσλάβει στη σύγχρονη εποχή η συμμετοχή στην γνώση και την πληροφορία για την υλοποίηση της αρχής της ισότητας, ως αρχή του μη αποκλεισμού από τις εστίες γνώσης και πληροφορίας. Φορείς και των δύο δικαιωμάτων είναι έλληνες, οι πολίτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και οι αλλοδαποί, ενώ αποδέκτες, τα όργανα της κρατικής εξουσίας στο σύνολό τους (δικαστική, εκτελεστική και νομοθετική) αλλά και οι ιδιώτες.

Με το άρθρο 9Α Σ καθιερώθηκε το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων. Και το δικαίωμα αυτό συνάγονταν ήδη από την σχετική νομοθεσία που αφορούσε την προστασία των προσωπικών δεδομένων και την ίδρυση ειδικής ανεξάρτητης Αρχής για την προστασία τους. Ωστόσο, τώρα καθιερώνεται και ως συνταγματικό δικαίωμα, ενώ συνταγματικά καθιερώνεται και η ίδια η Ανεξάρτητη Αρχή η οποία επιτάσσεται από το Σύνταγμα προκειμένου να διευκολύνει την προστασία του. Το δικαίωμα αυτό, έχει καθαρά αμυντικό χαρακτήρα και προστατεύει το άτομο τόσο απέναντι στην κρατική αλλά και ιδιωτική εξουσία από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα των προσωπικών του δεδομένων. Ως προσωπικά του δεδομένα θεωρούνται στοιχεία τα οποία ανήκουν τόσο στην προσωπικότητα

του όσο και στον ιδιωτικό του βίο, δηλαδή τόσο στο δημόσιο όσο και στο ιδιωτικό του πορτραίτο. Έτσι, περιλαμβάνονται πληροφορίες που αφορούν, το όνομα, την εικόνα, το ιατρικό του απόρρητο, πολιτικές, θρησκευτικές πεποιθήσεις ή σεξουαλικές προτιμήσεις. Η επιβεβαιωτική συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων έχει ως αποτέλεσμα ότι ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να απομειώσει την νομοθετική τους προστασία ούτε όμως και να παρακάμψει την ήδη σε λειτουργία Ανεξάρτητη Αρχή που έχει ταχθεί στην προστασία τους. Φορείς του δικαιώματος είναι όλοι, ημεδαποί και αλλοδαποί, ενώ αποδέκτες τόσο η κρατική εξουσία όσο και οι ιδιώτες, από τους οποίους επίσης κινδυνεύει έντονα το εν λόγω δικαίωμα.

Με το άρθρο 14 §5 Σ καθιερώθηκε το δικαίωμα απάντησης του ατόμου απέναντι σε ανακριβές δημοσίευμα ή τηλεοπτική εκπομπή, όπου ενδεχομένως δημοσιοποιούνται προσωπικές του πληροφορίες. Το δικαίωμα απάντησης έχει θετικό χαρακτήρα, παρέχει δηλαδή στο άτομο το δικαίωμα να διεκδικήσει την αποκατάσταση της εικόνας ή της φήμης του αν αισθάνεται ότι αυτά έχουν προσβληθεί από ανακριβές δημοσίευμα ή τηλεοπτική εκπομπή. Αντιστοίχως, το έντυπο ή ο τηλεοπτικός σταθμός έχουν την υποχρέωση να δημοσιοποιήσουν την απάντηση του και να επανορθώσουν. Πρόκειται για δικαίωμα το οποίο προστατεύει περαιτέρω την προσωπική και ιδιωτική σφαίρα του ατόμου απέναντι στο εξουσιαστικό φαινόμενο των ΜΜΕ και ιδίως απέναντι στη σύγχρονη τάση «κουτσομπολίστικης» διάδοσης προσωπικών πληροφοριών διάσημων αλλά και κοινών ανθρώπων. Η προστασία του ατόμου έναντι των ιδιωτών γενικά και ειδικότερα φυσικά έναντι των ιδιωτικών εξουσιών ενισχύθηκε και με γενικό τρόπο από το άρθρο 25 §1 Σ το οποίο καθιερώνει την ενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων, έναντι όλων. Όχι μόνον δηλαδή έναντι του κράτους αλλά και των ιδιωτών.

Στην προστασία ειδικότερα της ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου αποσκοπεί η απόλυτη απαγόρευση στο άρθρο 19 Σ επίκλησης σε πολιτικά ή ποινικά δικαστήρια αποδεικτικών μέσων τα οποία έχουν αποκτηθεί με τρόπο και μέσο ο οποίος προσβάλλει την ιδιωτική ζωή ή τα προσωπικά δεδομένα του ατόμου. Η απαγόρευση είναι απόλυτη και αφορά φωνοληψίες, ηχογραφήσεις και βιντεοσκοπήσεις, οι οποίες έχουν υποκλαπεί παρά τη συναίνεση των ατόμων. Ειδικότερα, το απόρρητο της επικοινωνίας μεταξύ των ιδιωτών διασφαλίζεται στο άρθρο αυτό με τη σύσταση Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Τηλεπικοινωνιών. Η γενική αυτή απαγόρευση μολονότι επεκτείνει την προστασία της ιδιωτικής σφαίρας των ατόμων και δεν εμφανίζει προβλήματα στην πολιτική δίκη, π.χ. στις δίκες διαζυγίων (όπου ως τώρα εφαρμόζονταν από την νομολογία), εμφανίζεται ιδιαίτερα προβληματική για την ποινική δίκη. Στην ποινική δίκη, το καθήκον της αλήθειας αλλά και το τεκμήριο αθωότητας θα πρέπει να δεχθούμε ότι σε οριακές περιπτώσεις είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην κάμψη αυτού του κανόνα.

4.11. Τα θεμελιώδη δικαιώματα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών της Ε.Ε. μέχρι και την υιοθέτηση του Χάρτη της Νίκαιας ο οποίος βρίσκεται πλέον ενσωματωμένος στη Συνθήκη της Λισαβόνας, δεν κατοχυρώνονταν ρητά στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η προστασία τους ήταν αποτέλεσμα της δημιουργίας ενός άγραφου καταλόγου τους, προερχόμενου από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε συνδυασμό με την παράδοση των εθνικών Συνταγμάτων των κρατών μελών, όσο και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν ταυτίζεται με την παρεχόμενη στον πολίτη κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προστασία, αντίθετα την επεκτείνει και τη συμπληρώνει, διαμορφώνοντας ένα ειδικό υπερεθνικό status προστασίας των θεμελιωδών του δικαιωμάτων, τα οποία ειδικότερα εγγύεται το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μετά τον Χάρτη της Νίκαιας, η κατοχύρωσή των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών της Ε.Ε. οργανώνεται μέσα από έξι κατηγορίες, την αξιοπρέπεια, τις ελευθερίες, την ισότητα, την αλληλεγγύη, τα δικαιώματα των πολιτών και τη δικαιοσύνη, ενώ με την ενσωμάτωσή τους στη Συνταγματική Συνθήκη της Ρώμης η προστασία τους καθίσταται πλέον νομικά δεσμευτική για την Ένωση, τους θεσμούς, τα όργανα και τις υπηρεσίες της, καθώς και για τα ίδια τα κράτη μέλη. Ειδικότερα (Πιν. 4.1):

Πίνακας 4.1. Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Αξιοπρέπεια	Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, Δικαίωμα στη ζωή, Δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου, Απαγόρευση των βασανιστηρίων, Απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας
Ελευθερίες	Δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, Σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, Προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, Δικαίωμα γάμου και δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας, Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης, δικαίωμα εκπαίδευσης, ελευθερία του επαγγέλματος και δικαίωμα προς εργασία, επιχειρηματική ελευθερία, δικαίωμα ιδιοκτησίας, δικαίωμα ασύλου, προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης
Ισότητα	Ισότητα έναντι του νόμου, Απαγόρευση διακρίσεων, Πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία, ισότητα ανδρών και γυναικών, δικαιώματα του παιδιού, δικαιώματα των ηλικιωμένων, ένταξη των ατόμων με αναπηρίες
Αλληλεγγύη	Δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και στη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης, Δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων, Δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας, Προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης, Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας, Απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία, Οικογενειακή ζωή και επαγγελματική ζωή, Κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αρωγή, Προστασία της υγείας, Πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, Προστασία του περιβάλλοντος, Προστασία του καταναλωτή
Δικαιώματα των πολιτών	Δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις δημοτικές εκλογές, Δικαίωμα χρηστής διοίκησης, Δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα, Προστασία μέσω του θεσμού του Ευρωπαϊού Διαμεσολαβητή, Δικαίωμα αναφοράς, Ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής, Διπλωματική και προξενική προστασία
Δικαιοσύνη	Τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα υπεράσπισης, Νομιμότητα και αναλογικότητα αξιόποινων πράξεων και ποινών, Προστασία του δικαιώματος του προσώπου να μη δικάζεται ή να μην τιμωρείται δυο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Βενιζέλος, Ευ. (2002). Το αναθεωρητικό κεκτημένο, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Δαγτόγλου, Π. (1991). *Ατομικά Δικαιώματα, τόμ. Α΄ και Β΄*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Δημητρόπουλος Α. (2005), *Συνταγματικά δικαιώματα (γενικό μέρος)*, Εκδόσεις Σάκκουλας Α.Ε.
- Μάνεσης, Α. (1978). *Συνταγματικά δικαιώματα, Α΄: Ατομικές ελευθερίες*, Εκδόσεις Σάκκουλας
- Κοντιάδης, Ξ. (2002). *Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Παραράς, Π. (2001). *Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Παραράς, Π. (1985), *Σύνταγμα 1975, Corpus, τόμ. I, II, III*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Τσάτσος, Δ. (1988), *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Γ΄, Θεμελιώδη Δικαιώματα, I, Γενικό Μέρος*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας
- Χρυσόγονος, Κ. (2006), *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Σπυρόπουλος, Φ. (2012), *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο II: Θεμελιώδη δικαιώματα. Γενικό Μέρος*, Θέμις

Κριτήρια αξιολόγησης

Κριτήριο αυτοαξιολόγησης 4ο

1. Το απόρρητο της επικοινωνίας

- α. Δεν δεσμεύει τη δικαστική αρχή αν υπάρχουν λόγοι δημοσίου συμφέροντος
- β. Δεσμεύει μόνο τα ταχυδρομεία
- γ. Ισχύει μόνο για τους Έλληνες
- δ. Δε δεσμεύει τη δικαστική αρχή όταν συντρέχουν λόγοι εθνικής ασφάλειας ή όταν πρόκειται για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων

2. Κανείς δεν συλλαμβάνεται:

- α. Χωρίς δικαστική απόφαση
- β. Χωρίς δικαστικό ένταλμα
- γ. Χωρίς δικηγόρο
- δ. Χωρίς απόφαση της διοίκησης

3. Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία:

- α. Είναι απεριόριστη
- β. Συνιστά θεμέλιο του πολιτεύματος
- γ. Ανήκει στα πολιτικά δικαιώματα
- δ. Αποτελεί ατομικό δικαίωμα αλλά δεν επιτρέπεται να ασκείται σε βάρος της ελευθερίας και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου

4. Περιορισμοί στο δικαίωμα πληροφόρησης είναι δυνατόν να επιβληθούν:

- α. Εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι
- β. Εφόσον δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας
- γ. Με νόμο
- δ. Εφόσον συντρέχουν όλα τα παραπάνω

5. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται

- α. Χωρίς νόμο που να προβλέπεται στον ποινικό κώδικα
- β. Χωρίς απόφαση δημοσίου οργάνου
- γ. Χωρίς δικαστική απόφαση
- δ. Χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της

6. Η αρχή του φυσικού δικαστή σημαίνει

- α. Ο δικαστής έχει υψηλή νομική κατάρτιση και ήθος
- β. Είναι τρίτος και άσχετος με τους διαδίκους
- γ. Λαμβάνει υπόψη κατά την απονομή της δικαιοσύνης τους κανόνες φυσικού δικαίου και της ηθικής
- δ. Καθένας δικαιούται να δικάζεται από δικαστήρια που προϋπάρχουν κάθε δίκης και ορίζονται από το νόμο

7. Τα κοινωνικά δικαιώματα

- α. Συνιστούν αξιώσεις του ατόμου έναντι του κράτους για αποχή από παρεμβάσεις σε μια συνταγματικά κατοχυρωμένη σφαίρα ιδιωτικής αυτονομίας
- β. Εξασφαλίζουν την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στο σχηματισμό της πολιτικής βούλησης και στην άσκηση της κρατικής εξουσίας
- γ. Αποτελούν αξιώσεις των πολιτών για παροχές που θα ενισχύσουν και θα διασφαλίσουν ορισμένα αγαθά τα οποία κρίνονται ως καθοριστικής σημασίας για τη ζωή των πολιτών
- δ. Δεν κατοχυρώνονται στο Σύνταγμά μας

8. Ανθρώπινα είναι τα δικαιώματα:

- α. Τα ατομικά πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη
- β. Τα κληρονομικά δικαιώματα του ατόμου
- γ. Τα αστικά δικαιώματα του ατόμου
- δ. Το δικαίωμα του πολίτη στην ίση φορολόγησή του

9. Ατομικά δικαιώματα είναι:

- α. Το δικαίωμα ίδρυσης πολιτικού κόμματος και συμμετοχής σε αυτό
- β. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και η προστασία της ιδιωτικής ζωής
- γ. Η προστασία της παιδικής ηλικίας και της μητρότητας
- δ. Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

10. Πολιτικό δικαίωμα είναι:

- α. Το δικαίωμα διορισμού σε δημόσια θέση
- β. Η θρησκευτική ελευθερία
- γ. Το δικαίωμα στην εργασία
- δ. Το δικαίωμα έννομης προστασίας

11. Κοινωνικά είναι τα δικαιώματα που ο άνθρωπος κατέχει:

- α. Ως μέλος της ανθρώπινης κοινωνίας στην οποία ζει
- β. Διότι του επιτρέπουν να λαμβάνει μέρος στην άσκηση της κρατικής εξουσίας
- γ. Από τη στιγμή που διαθέτει την ελληνική ιθαγένεια
- δ. Ως αδύναμο μέλος της κοινωνίας

12. Τα ατομικά δικαιώματα αφορούν την αξίωση του πολίτη:

- α. Να μπορεί να επιλέξει την αναρχία
- β. Το κράτος να του παρέχει την ελευθερία του
- γ. Το κράτος να το προστατεύει από εξωτερικούς και εσωτερικούς κινδύνους
- δ. Το κράτος να μην προσβάλει την ελευθερία του να διαμορφώσει ελεύθερα την προσωπικότητά του, ως άτομο και ως μέλος της κοινωνίας

13. «Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη» (άρθρο 5 §3 Σ) σημαίνει ότι:

- α. Το άτομο μπορεί ανενόχλητο να αναπτύσσει την οικονομική του δραστηριότητα
- β. Μόνο με νομοθετική ρύθμιση μπορεί να περιοριστεί η ελευθερία του πολίτη
- γ. Η φυσική ελευθερία του προσώπου είναι η απαγόρευση της δουλείας, η προστασία της προσωπικής ασφάλειας και η κατοχύρωση της ελευθερίας κινήσεως και εγκαταστάσεως
- δ. Ότι το συγκεκριμένο άρθρο δεν μπορεί να αναθεωρηθεί

14. Το Σύνταγμα του 1975/86/2001/2008 προστατεύει το πολιτιστικό περιβάλλον;

- α. Δεν υπάρχει ρητή συνταγματική προστασία
- β. Προστατεύεται μόνον το φυσικό περιβάλλον
- γ. Όχι διότι ανήκει στην αρμοδιότητα των ΟΤΑ
- δ. Το Σύνταγμα προστατεύει το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον

15. Στο άρθρο 9 §1 Σ ορίζεται ότι: «Η κατοικία καθενός είναι άσυλο». Κατοικία μπορεί να είναι:

- α. Ένα σούπερ-μάρκετ ή ένα κομμωτήριο
- β. Ένα περικλειστο οικοδόμημα
- γ. Ένα χωρίς οικόπεδο φράκτη
- δ. Ένα ταξί

16. Το κοινωνικό δικαίωμα της υγείας συνίσταται στην:

- α. Αξίωση του κράτους να φροντίζουν οι πολίτες την υγεία τους
- β. Υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει θετικά μέτρα σχετικά με την προστασία της υγείας των πολιτών
- γ. Υποχρέωση των ιδιωτών να διασφαλίζουν την υγεία των εργαζομένων τους
- δ. Αξίωση των πολιτών σχετικά με την διασφάλιση της δημόσιας υγείας

17. Σύμφωνα με το Σύνταγμα η προσωπική ελευθερία είναι δυνατόν να περιοριστεί;

- α. Ναι με ειδικό νόμο
- β. Όχι ποτέ
- γ. Ναι στις περιπτώσεις που αυτό υποδεικνύεται από τις υπηρεσίες εθνικής ασφάλειας
- δ. Με αιτιολογημένη πράξη της δικαστικής εξουσίας και μόνο στις περιπτώσεις που προβλέπονται από τον νόμο

18. Σε ποιες περιπτώσεις απαγορεύεται η συνάθροιση σε δημοσίους χώρους;

- α. Όταν κινδυνεύει σοβαρά η δημόσια ασφάλεια ή απειλείται η διατάραξη της κοινωνικο-οικονομικής ζωής
- β. Όταν αντιβαίνουν στο κοινό αίσθημα
- γ. Όταν συγκρούονται με την ιδεολογία της πλειοψηφίας
- δ. Το δικαίωμα αυτό είναι απεριόριστο

19. Ποιο δικαίωμα αφορά ο περιορισμός της «γνωστής» θρησκείας;

- α. Την θρησκευτική ελευθερία
- β. Την ελευθερία της λατρείας
- γ. Την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης
- δ. Την απαγόρευση προσηλυτισμού

20. Σε ποια από τις παρακάτω περιπτώσεις είναι δυνατόν κάποιος να στερηθεί την ιδιοκτησία του;

- α. Μόνο για δημόσια ωφέλεια, όπως ορίζει ο νόμος
- β. Ποτέ, απαγορεύεται με οποιοδήποτε τρόπο η στέρηση της ιδιοκτησίας
- γ. Πάντοτε, ακόμα και χωρίς αποζημίωση για λόγους δημόσιας ωφέλειας
- δ. Υπέρ της αναδιανομής εισοδήματος για λόγους κρατικών κοινωνικών πολιτικών

Απαντήσεις

1α, 2β, 3δ, 4δ, 5δ, 6δ, 7γ, 8α, 9β, 10α, 11α, 12δ, 13γ, 14δ, 15β, 16β, 17δ, 18, 19β, 20α.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήματα εμπάθυνσης με απαντήσεις (Κεφάλαια 1^ο, 2^ο, 3^ο, 4^ο και 5^ο)

1. Πού υπάγεται το Συνταγματικό Δίκαιο στο Δημόσιο ή στο Ιδιωτικό Δίκαιο;

Το Συνταγματικό Δίκαιο αποτελεί κλάδο του δημοσίου δικαίου. Στο Δημόσιο Δίκαιο ανήκουν οι κανόνες εκείνοι που ρυθμίζουν σχέσεις στις οποίες μετέχει το κράτος ή άλλα δημόσια πρόσωπα ως φορείς δημόσιας εξουσίας. Οι κανόνες του Συνταγματικού Δικαίου, στο μέτρο που εκφράζουν και τυποποιούν σχέσεις εξουσίας κυριαρχικής, υπάγονται στην κατηγορία των κανόνων του Δημοσίου Δικαίου.

2. Ποια είναι η σχέση του Συνταγματικού με το Διοικητικό Δίκαιο;

Η προφανής συγγενική σχέση μεταξύ Συνταγματικού και Διοικητικού Δικαίου δεν δικαιολογεί την απόλυτη ταύτισή τους εξαιτίας του διαφορετικού αντικειμένου τους. Έτσι, μολονότι και οι δύο αυτοί κλάδοι έχουν ως αντικείμενό τους την οργάνωση, με την ευρεία έννοια, του κράτους, διακρίνονται στο ότι το μεν Συνταγματικό Δίκαιο είναι το δίκαιο της εξουσίας του Κράτους, ενώ από την άλλη το Διοικητικό Δίκαιο αποτελεί το δίκαιο των μηχανισμών του Κράτους.

Έτσι, ενώ το Συνταγματικό Δίκαιο μελετά τους κανόνες που ρυθμίζουν την αρμοδιότητα των άμεσων οργάνων του κράτους (Βουλής, ΠρωτΔ, Κυβέρνησης), καθώς και τις σχέσεις κράτους και πολιτών, το Διοικητικό Δίκαιο μελετά τους κανόνες που έχουν ως αντικείμενό τους την αρμοδιότητα των εμμέσων οργάνων του Κράτους, τους κανόνες δηλαδή που διέπουν τη δράση της δημόσιας διοίκησης.

Και τα δυο πάντως περιέχουν κανόνες που συνθέτουν το δίκαιο του κράτους, που είναι ταγμένο στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος.

3. Είναι δυνατόν στην σύγχρονη εποχή να ιδρυθεί ένα κράτος-έθνος χωρίς δικό του Σύνταγμα;

Στην σημερινή εποχή η συγκρότηση ενός εθνικού κράτους, συνδέεται άρρηκτα με την θέσπιση Συντάγματος, το οποίο και λειτουργεί ως ληξιαρχική πράξη γέννησης του νέου κράτους και του επιτρέπει να δηλώσει απέναντι στους πολίτες του και απέναντι σε όλο τον κόσμο ότι υπάρχει.

Η συστατική αυτή λειτουργία είναι εμφανής και στα ελληνικά επαναστατικά Συντάγματα, τα οποία λειτούργησαν κυρίως ως διακηρύξεις εθνικής υπόστασης και ανεξαρτησίας, αλλά και στην διακήρυξη της αμερικάνικης ανεξαρτησίας του 1776 με την οποία διακηρύχθηκε η θέληση των άλλοτε βρετανικών αποικιών να συγκροτήσουν ένα ελεύθερο και ανεξάρτητο κράτος.

Η ίδια παρατήρηση ισχύει όχι μόνον όταν δημιουργείται ένα νέο κράτος αλλά και όταν εγκαθίσταται ένα νέο πολιτικό καθεστώς, μετά από επανάσταση ή πραξικόπημα. Η πολιτική αντίθεση του νέου καθεστώτος προς το προηγούμενο και η απερίφραστη αναγνώριση της νέας πολιτικής εξουσίας δηλώνεται και στην περίπτωση αυτή με τη θέσπιση Συντάγματος.

4. Δώστε τον ορισμό του τυπικού Συντάγματος

Ως τυπικό Σύνταγμα ορίζεται ο γραπτός θεμελιώδης νόμος που έχει αυξημένη τυπική δύναμη σε σχέση με όλους τους άλλους νόμους του κράτους και που δεν μπορεί να τροποποιηθεί παρά με έναν ειδικό, δυσκολότερο απ' ότι οι κοινοί νόμοι, τρόπο που το ίδιο έχει ορίσει μέσω των διατάξεων της αναθεώρησής του.

Η τυπική έννοια του Συντάγματος προσκολλάται στη μορφή, στον τύπο των συνταγματικών διατάξεων και αγνοεί το περιεχόμενό τους. Έτσι στο τυπικό Σύνταγμα υπάγονται με βάση την ισχύ τους και μόνο τα εκατόν είκοσι άρθρα του ισχύοντος Συντάγματος ανεξάρτητα από το περιεχόμενό τους.

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τυπικού Συντάγματος είναι η γραπτή διατύπωσή του και η αυξημένη τυπική του δύναμη σε σχέση με τους κοινούς νόμους.

Το τυπικό Σύνταγμα είναι γραπτό και, κατά κανόνα, αυστηρό Σύνταγμα.

5. Ποιο Σύνταγμα ονομάζεται γραπτό και σε τι διαφέρει από το άγραφο;

Το τυπικό Σύνταγμα είναι γραπτό και αυστηρό Σύνταγμα. Γραπτό, διότι οι κανόνες που περιέχει βρίσκονται αποτυπωμένοι σε ένα ή περισσότερα κείμενα, τα οποία έχουν πανηγυρικό χαρακτήρα και θεσπίζονται συνήθως με τρόπο συστηματικό σ' ένα ενιαίο συνταγματικό κείμενο.

Το γραπτό Σύνταγμα αντιδιαστέλλεται προς το άγραφο.

Άγραφο είναι το Σύνταγμα του οποίου οι κανόνες είναι κυρίως εθιμικοί. Η οργάνωση και η λειτουργία των πολιτικών θεσμών βασίζεται σε πρακτικές, παραδόσεις και συνήθειες με μακρά διάρκεια και συνεχή επανάληψη, οι οποίες συναντούν μεγάλη πολιτική συναίνεση και επιβάλλονται γι' αυτό το λόγο στους φορείς της κρατικής εξουσίας ως κανόνες εθιμικοί. Το σύστημα αυτό της συνταγματικής ρύθμισης εμφανίζεται αρκετά ευέλικτο και εξελίξιμο. Τέτοιο Σύνταγμα διαθέτει η Μ. Βρετανία.

6. Ποιο Σύνταγμα ονομάζεται αυστηρό;

Το τυπικό Σύνταγμα εκτός από γραπτό είναι κατά κανόνα και αυστηρό. Αυστηρό είναι το Σύνταγμα, όταν δεν μπορεί να αναθεωρηθεί με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, όταν δηλαδή οι διατάξεις του δεν είναι δυνατόν να τροποποιηθούν παρά μόνον από ειδικό όργανο ή (και) με ειδική διαδικασία

Ο βαθμός αυστηρότητας ενός Συντάγματος ποικίλλει. Υπάρχουν Συντάγματα που είναι απολύτως αυστηρά, με την έννοια ότι δεν προβλέπουν ή και απαγορεύουν ρητά οποιαδήποτε αναθεώρηση, ή σχετικά αυστηρά, όταν δεν επιτρέπουν την αναθεώρηση πριν παρέλθει ορισμένος χρόνος από τη θέσπισή τους ή από την προηγούμενη αναθεώρησή τους, ή όταν απαγορεύουν την αναθεώρηση ορισμένων διατάξεών τους, που τις καθιστούν έτσι απολύτως απρόσβλητες (άρθρο 110 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος) από τη νομοθετική εξουσία, επειδή τις θεωρούν θεμελιώδεις. Σχετικά αυστηρό είναι με αυτήν την έννοια το ελληνικό Σύνταγμα.

7. Πως σχετίζεται ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος με την αυξημένη τυπική ισχύ του;

Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος επιφέρει την τυπική υπεροχή των διατάξεών του έναντι των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας.

Το Σύνταγμα τοποθετείται για τον λόγο αυτό στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας των κανόνων του δικαίου, έτσι ώστε καμία πράξη της συντεταγμένης Πολιτείας να μη μπορεί να το αγγίξει ή να το θίξει.

Καθιερώνεται άρα με το Σύνταγμα μια θεμελιακή διάκριση, που χαρακτηρίζει τον συνταγματισμό, μεταξύ τυπικού Συντάγματος, ως θεμελιώδους νόμου του κράτους, και κοινού νόμου. Ο θεμελιώδης νόμος του κράτους διακρίνεται τυπικά από τον κοινό νόμο, που διαθέτει υποδεέστερη σε σχέση με εκείνον τυπική δύναμη.

8. Με νόμο που ψηφίζεται από την πλειοψηφία της Βουλής αποφασίζεται η μεταβολή της μορφής του πολιτεύματός μας από Προεδρευόμενη σε Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.

Απαντήστε: Είναι δυνατό να αποφασίσει η κοινοβουλευτική πλειοψηφία μια τέτοιου είδους πολιτειακή μεταβολή;

Απαντήστε: Θα μπορούσε μια τέτοια μεταβολή να επιτευχθεί μέσα από την αναθεώρηση των συνταγματικών διατάξεων που ρυθμίζουν τη μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας;

Η πιο άμεση συνέπεια της αυστηρότητας ενός Συντάγματος είναι ότι αυτό καθίσταται τυπικά μεν απρόσβλητο από την κοινή νομοθετική διαδικασία, πολιτικά δε παραμένει άτρωτο από τη συγκυριακή πολιτική βούληση της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Το Σύνταγμα τοποθετείται έτσι πάνω από τις κυβερνητικές μεταβολές και τις πολιτικές συγκυρίες, ενώ η αναθεώρησή του γίνεται μια σοβαρή και δύσκολη υπόθεση. Παρουσιάζει άρα μια ιδιαίτερη αντίσταση στις κατ' ιδίαν πολιτικές δυνάμεις και στις μεταβολές μιας αμφιρρέπουσας κοινής γνώμης. Η ανθεκτικότητά του αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι το τυπικό Σύνταγμα συμπυκνώνει και τυποποιεί ό, τι θεωρήθηκε σε μια δεδομένη στιγμή ουσιώδες και θεμελιακό για την ύπαρξη και αναπαραγωγή μιας πολιτικής κοινωνίας. Με το αυστηρό Σύνταγμα προστατεύονται οι αξίες που κρίθηκαν θεμελιώδεις από την συντακτική εξουσία και απαραβίαστες από τις πολιτικές αποφάσεις μιας ευρύτατης συντακτικής πλειοψηφίας.

Η απάντηση στο πρακτικό μας λοιπόν, είναι η εξής:

Δεν είναι δυνατή η μεταβολή με νόμο οποιασδήποτε από τις διατάξεις του Συντάγματος, ως συνέπεια του τυπικού και αυστηρού του χαρακτήρα. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται όπως προαναφέρεται το Συνταγματικό κείμενο από συγκυριακές πολιτικές αξιολογήσεις της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Ούτε είναι βέβαια δυνατή η μεταβολή της μορφής του Πολιτεύματος από Προεδρευόμενη σε Βασιλεύουσα Κοινοβουλευτική Δημοκρατία με αναθεώρηση των σχετικών συνταγματικών διατάξεων. Όπως αναφέραμε τα αυστηρά Συντάγματα συχνά απαγορεύουν την αναθεώρηση ορισμένων διατάξεών τους, που τις καθιστούν έτσι απολύτως απρόσβλητες από τη νομοθετική εξουσία, επειδή τις θεωρούν θεμελιώδεις. Μια τέτοια πρόβλεψη ως προς το απρόσβλητο της μορφής του πολιτεύματος της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας περιέχει και το ελληνικό Σύνταγμα στο άρθρο 110 παρ. 1 Σ, καθιστώντας έτσι αδύνατη τη μεταβολή της μορφής του πολιτεύματος μέσω της αναθεωρητικής διαδικασίας.

«Άρθρο 110 §Σ 1975/1986/2001: Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του Πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας...»

9. Σχολιάστε το άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος σύμφωνα με το οποίο, τα δικαστήρια στην ελληνική έννομη τάξη οφείλουν να μην εφαρμόζουν διάταξη νόμου το περιεχόμενο της οποίας αντίκειται στο Σύνταγμα;

Η αυξημένη τυπική δύναμη του Συντάγματος ή η τυπική υπεροχή του εκδηλώνεται και με έναν άλλο τρόπο: Το Σύνταγμα υπερέχει ουσιαστικά και τυπικά, όλων των άλλων νόμων και πράξεων του κράτους, για τους οποίους αποτελεί το θεμέλιο και την αναγκαία τυπική προϋπόθεση.

Όλες οι κρατικές πράξεις (νόμοι και διοικητικές πράξεις) ισχύουν και επιβάλλονται, επειδή έχουν εκδοθεί σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπει το Σύνταγμα, και εφαρμόζονται, εφόσον το περιεχόμενό τους δεν αντίκειται σ' αυτό. Με αυτή την έννοια το Σύνταγμα λειτουργεί ως κριτήριο της εγκυρότητας όλων των κρατικών πράξεων, αναδεικνύεται σε βασική παράμετρο της νομιμότητάς τους.

Έτσι, τα δικαστήρια στην ελληνική έννομη τάξη οφείλουν να μην εφαρμόζουν διάταξη νόμου το περιεχόμενο της οποίας αντίκειται στο Σύνταγμα. (93 παρ. 4 Σ).

10. Ποιο Σύνταγμα είναι ήπιο και σε τι διαφέρει από το αυστηρό Σύνταγμα;

Ήπιο καλείται το Σύνταγμα που έχει την ίδια τυπική ισχύ με τους κοινούς νόμους και επομένως οι διατάξεις του μπορούν να τροποποιηθούν με την κοινή νομοθετική διαδικασία.

Ήπιο είναι το άγραφο Σύνταγμα της Μ. Βρετανίας, που βασίζεται κυρίως σε εθιμικούς κανόνες.

Το ήπιο Σύνταγμα έχει το πλεονέκτημα ότι αναθεωρείται σχετικά εύκολα και, άρα, παρουσιάζει μια μεγαλύτερη ικανότητα προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Το πλεονέκτημα όμως αυτό συνοδεύεται και από ένα σοβαρό μειονέκτημα, εφόσον οι ήπιες συνταγματικές διατάξεις είναι εκτεθειμένες στις πρόσκαιρες πολιτικές επιδιώξεις της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας.

11. Πώς διαφοροποιείται το ουσιαστικό από το τυπικό σύνταγμα;

Όταν ορίσαμε την έννοια του τυπικού Συντάγματος, είδαμε ότι εξετάζεται η μορφή, ο τύπος, η τυπική δύναμη των συνταγματικών διατάξεων και αγνοείται το περιεχόμενό τους, το αντικείμενο που ρυθμίζουν.

Στον ορισμό του ουσιαστικού Συντάγματος, αντίθετα, προτάσσεται το περιεχόμενο των διατάξεων και αγνοείται η μορφή και η τυπική δύναμή τους. Η ουσιαστική έννοια του Συντάγματος προσπερνά τη μορφή και πηγαίνει κατευθείαν στο αντικείμενο ή στο περιεχόμενο της συνταγματικής ρύθμισης.

12. Τι γνωρίζετε για την εγγυητική λειτουργία του Συντάγματος;

Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος συνεπάγεται και συνεπιφέρει την τυπική υπεροχή των διατάξεών του έναντι των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας. Η τυπική υπεροχή του εκφράζει και επιβεβαιώνει την υπερέχουσα, τυπικά και πολιτικά, θέληση της συντακτικής ή αναθεωρητικής εξουσίας, τη θέληση της κρατικής εξουσίας στην πρωταρχική και υπέρτατη εκδήλωσή της, όταν θέτει ή μεταβάλλει Σύνταγμα, όταν συντάσσεται δηλαδή Πολιτεία.

Το Σύνταγμα τοποθετείται για τον λόγο αυτό στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας των κανόνων του δικαίου, έτσι ώστε καμία πράξη της συντεταγμένης Πολιτείας να μη μπορεί να το αγγίξει ή να το θίξει.

Καθιερώνεται άρα με το Σύνταγμα μια θεμελιώδους σημασίας διάκριση, που χαρακτηρίζει τον συνταγματισμό, μεταξύ τυπικού Συντάγματος, ως θεμελιώδους νόμου του κράτους, και κοινού νόμου. Ο θεμελιώδης νόμος του κράτους διακρίνεται τυπικά από τον κοινό νόμο, που διαθέτει υποδεέστερη σε σχέση με εκείνον τυπική δύναμη.

13. Τι γνωρίζετε για τη νομιμοποιητική λειτουργία του Συντάγματος;

Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος συνεπάγεται και συνεπιφέρει την τυπική υπεροχή των διατάξεών του έναντι των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας. Η τυπική υπεροχή του εκφράζει και επιβεβαιώνει την υπερέχουσα, τυπικά και πολιτικά, θέληση της συντακτικής ή αναθεωρητικής εξουσίας, τη θέληση της κρατικής εξουσίας στην πρωταρχική και υπέρτατη εκδήλωσή της, όταν θέτει ή μεταβάλλει Σύνταγμα, όταν συντάσσεται δηλαδή Πολιτεία.

Το Σύνταγμα τοποθετείται για τον λόγο αυτό στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας των κανόνων του δικαίου, έτσι ώστε καμία πράξη της συντεταγμένης Πολιτείας να μη μπορεί να το αγγίξει ή να το θίξει.

Καθιερώνεται άρα με το Σύνταγμα μια θεμελιώδους σημασίας διάκριση, που χαρακτηρίζει τον συνταγματισμό, μεταξύ τυπικού Συντάγματος, ως θεμελιώδους νόμου του κράτους, και κοινού νόμου. Ο θεμελιώδης νόμος του κράτους διακρίνεται τυπικά από τον κοινό νόμο, που διαθέτει υποδεέστερη σε σχέση με εκείνον τυπική δύναμη.

14. Τι γνωρίζετε για την συμβολική λειτουργία του Συντάγματος;

Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος συνεπάγεται και συνεπιφέρει την τυπική υπεροχή των διατάξεών του έναντι των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας. Η τυπική υπεροχή του εκφράζει και επιβεβαιώνει την υπερέχουσα, τυπικά και πολιτικά, θέληση της συντακτικής ή αναθεωρητικής εξουσίας, τη θέληση της κρατικής εξουσίας στην πρωταρχική και υπέρτατη εκδήλωσή της, όταν θέτει ή μεταβάλλει Σύνταγμα, όταν συντάσσεται δηλαδή Πολιτεία.

Το Σύνταγμα τοποθετείται για τον λόγο αυτό στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας των κανόνων του δικαίου, έτσι ώστε καμία πράξη της συντεταγμένης Πολιτείας να μη μπορεί να το αγγίξει ή να το θίξει.

Καθιερώνεται άρα με το Σύνταγμα μια θεμελιώδους σημασίας διάκριση, που χαρακτηρίζει τον συνταγματισμό, μεταξύ τυπικού Συντάγματος, ως θεμελιώδους νόμου του κράτους, και κοινού νόμου. Ο θεμελιώδης νόμος του κράτους διακρίνεται τυπικά από τον κοινό νόμο, που διαθέτει υποδεέστερη σε σχέση με εκείνον τυπική δύναμη.

15. Πότε ένα κράτος αποκαλείται συνταγματικό και ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του;

Ένα κράτος ονομάζεται συνταγματικό, όταν με τη θέσπιση Συντάγματος δημιουργείται μια συνταγματικά οργανωμένη πολιτεία στην οποία η κρατική εξουσία είναι οροθετημένη, αντισταθμισμένη και αντιπροσωπευτική της βούλησης ίσων και ελεύθερων πολιτών, και, επιπλέον, επειδή οργανώνεται και ενεργεί με βάση προκαθορισμένους, πάγιους και αντικειμενικούς κανόνες δικαίου.

Εκεί όπου οι κρατικές εξουσίες δεν περιορίζονται, δεν κατανέμονται και δεν άρχει το Δίκαιο, δεν υπάρχει σύμφωνα με την φιλελεύθερη παράδοση ούτε Πολιτεία, ούτε Συνταγματικό Κράτος.

Τρία είναι τα βασικά γνωρίσματα του Συνταγματικού κράτους:

- α) η οριοθετημένη με κανόνες δικαίου και αντισταθμισμένη θεσμικά εξουσία
- β) η οργάνωση και λειτουργία της εξουσίας σύμφωνα με προκαθορισμένους, καταστατικούς και πάγιους κανόνες, οι οποίοι αποτυπώνονται σε ένα κείμενο καταστατικού και πανηγυρικού χαρακτήρα, το Σύνταγμα
- γ) η δημοκρατική και αντιπροσωπευτική εξουσία, η οποία οργανώνεται με βάση την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και της ίσης πολιτικής αντιπροσώπευσης.

Ευρετήριο Ελληνικών Όρων

A

Αναπομπή, σ. 31
Ανεύθυνο, σ. 67-68
Ακαταδίωκτο, σ. 67-68

B

Βασιλευόμενη Δημοκρατία σ. 49
Βουλευτής, σ. 66-67
Βουλή, σ. 65

Δ

Δεδηλωμένη, σ. 76
Δημοψήφισμα, σ.64
Διάκριση των λειτουργιών, σ. 58
Διάλυση της Βουλής, σ. 69

E

Εκλογές, σ. 63
Εκλογικό σώμα, σ. 60
Εξεταστικές επιτροπές, σ. 71

I

Ιεραρχία των πηγών του δικαίου, σ. 27

K

Κόμμα, σ. 56
Κοινωνικό κράτος, σ. 59
Κράτος δικαίου, σ. 59
Κυβέρνηση, σ. 74

Λ

Λαϊκή κυριαρχία, σ. 52

N

Νόμος, σ. 38
Νομοθετική εξουσιοδότηση, σ. 39

Π

Ποινική ευθύνη, σ. 80
Πρόεδρος της Βουλής, σ. 65
Πρόεδρος της Δημοκρατίας, σ. 82
Πρόταση δυσπιστίας, σ. 76
Πρόταση εμπιστοσύνης, σ. 76
Πράξεις νομοθετικού περιεχόμενου, σ. 40

Σ

Συμβούλιο της Επικρατείας, σ. 94

Υ

Υπουργός, σ. 74
Υπουργικό Συμβούλιο, σ. 74

Ψ

Ψήφος εμπιστοσύνης, σ. 76

Ψήφος δυσπιστίας, σ. 76

Ευρετήριο Ξενόγλωσσων Όρων

C

Checks and balances, σ. 50

Constitutio, σ. 28

Costa/Enel, σ. 35

I

Impeachment, σ. 50

In dubio pro libertate, σ. 112

N

Nulla poena nullum crimen sine lege, σ. 38

S

Status activus, σ. 113

Status negativus, σ. 112

Status positivus, σ. 113

Sui generis, σ. 48

Summa divisio, σ. 20

V

Van Gend en Loos, σ. 36

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι. Σύνταγμα της Ελλάδας

Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - Βασικές διατάξεις

ΤΜΗΜΑ Α΄ Μορφή του πολιτεύματος

Άρθρο 1

1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.
2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία.
3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα.

Άρθρο 2

1. Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.
2. Η Ελλάδα, ακολουθώντας τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, καθώς και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών.

ΤΜΗΜΑ Β΄ Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας

Άρθρο 3

1. Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού· τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928.
2. Το εκκλησιαστικό καθεστώς που υπάρχει σε ορισμένες περιοχές του Κράτους δεν αντίκειται στις διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου.
3. Το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο. Η επίσημη μετάφρασή του σε άλλο γλωσσικό τύπο απαγορεύεται χωρίς την έγκριση της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδας και της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα

Άρθρο 4

1. Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.
2. Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.
3. Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος. Επιτρέπεται να αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια μόνο σε περίπτωση που κάποιος απέκτησε εκούσια άλλη ιθαγένεια ή που ανέλαβε σε ξένη χώρα

υπηρεσία αντίθετη προς τα εθνικά συμφέροντα, με τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία που προβλέπει ειδικότερα ο νόμος.

4. Μόνο Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σε όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους.

5. Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.

6. Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων.

7. Τίτλοι ευγένειας ή διάκρισης ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται σε Έλληνες πολίτες.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας.

Άρθρο 5

1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.

3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.

**4. Απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη έξοδο και είσοδο σ' αυτήν. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει.

**5. Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων.

Ερμηνευτική δήλωση:

Στην απαγόρευση της παραγράφου 4 δεν περιλαμβάνεται η απαγόρευση της εξόδου με πράξη του εισαγγελέα, εξαιτίας ποινικής δίωξης, ούτε η λήψη μέτρων που επιβάλλονται για την προστασία της δημόσιας υγείας ή της υγείας ασθενών, όπως νόμος ορίζει.

****Άρθρο 5Α**

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.

2. Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19.

Άρθρο 6

1. Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση. Εξαιρούνται τα αυτόφωρα εγκλήματα.

2. Όποιος συλλαμβάνεται για αυτόφωρο έγκλημα ή με ένταλμα προσάγεται στον αρμόδιο ανακριτή το αργότερο μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από τη σύλληψη, αν όμως η σύλληψη έγινε έξω από την έδρα του ανακριτή, η προσαγωγή γίνεται μέσα στον απολύτως αναγκαίο χρόνο για τη μεταγωγή του. Ο ανακριτής οφείλει, μέσα σε τρεις ημέρες από την προσαγωγή, είτε να απολύσει τον συλληφθέντα είτε να εκδώσει

ένταλμα φυλάκισης. Η προθεσμία αυτή παρατείνεται για δύο ημέρες, αν το ζητήσει αυτός που έχει προσαχθεί, ή σε περίπτωση ανώτερης βίας που βεβαιώνεται αμέσως με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου.

3. Όταν περάσει άπρακτη καθεμία από τις δύο αυτές προθεσμίες, κάθε δεσμοφύλακας ή άλλος, είτε πολιτικός υπάλληλος είτε στρατιωτικός, στον οποίο έχει ανατεθεί η κράτηση εκείνου που έχει συλληφθεί, οφείλει να τον απολύσει αμέσως. Οι παραβάτες τιμωρούνται για παράνομη κατακράτηση και υποχρεούνται να επανορθώσουν κάθε ζημία που έγινε στον παθόντα και να τον ικανοποιήσουν για ηθική βλάβη με χρηματικό ποσό, όπως νόμος ορίζει.

**4. Νόμος ορίζει το ανώτατο όριο διάρκειας της προφυλάκισης, που δεν μπορεί να υπερβεί το ένα έτος στα κακουργήματα και τους έξι μήνες στα πλημμελήματα. Σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις τα ανώτατα αυτά όρια μπορούν να παραταθούν για έξι και τρεις μήνες, αντίστοιχα, με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου.

Απαγορεύεται η υπέρβαση των ανώτατων ορίων της προφυλάκισης με τη διαδοχική επιβολή του μέτρου αυτού για επί μέρους πράξεις της ίδιας υπόθεσης.

Άρθρο 7

1. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης.

2. Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει.

**3. Η γενική δήμευση απαγορεύεται. Θανατική ποινή δεν επιβάλλεται, εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο νόμο για κακουργήματα τα οποία τελούνται σε καιρό πολέμου και σχετίζονται με αυτόν.

4. Νόμος ορίζει με ποιους όρους το Κράτος παρέχει, ύστερα από δικαστική απόφαση, αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλο τρόπο στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία.

Άρθρο 8

Κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος. Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν.

Άρθρο 9

1. Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας.

2. Οι παραβάτες της προηγούμενης διάταξης τιμωρούνται για παραβίαση του οικιακού ασύλου και για κατάχρηση εξουσίας και υποχρεούνται σε πλήρη αποζημίωση του παθόντος, όπως νόμος ορίζει.

****Άρθρο 9Α**

Καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων, όπως νόμος ορίζει. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή, που συγκροτείται και λειτουργεί, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 10

1. Καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα, τηρώντας τους νόμους του Κράτους, να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα κατά τις κείμενες διατάξεις και να απαντούν αιτιολογημένα σε εκείνον, που υπέβαλε την αναφορά, σύμφωνα με το νόμο.

2. Μόνο μετά την κοινοποίηση της τελικής απόφασης της αρχής στην οποία απευθύνεται η αναφορά, και με την άδειά της, επιτρέπεται η δίωξη εκείνου που την υπέβαλε για παραβάσεις που τυχόν υπάρχουν σ' αυτή.

**3. Η αρμόδια υπηρεσία ή αρχή υποχρεούται να απαντά στα αιτήματα για παροχή πληροφοριών και χορήγηση εγγράφων, ιδίως πιστοποιητικών, δικαιολογητικών και βεβαιώσεων μέσα σε ορισμένη προθεσμία, όχι μεγαλύτερη των 60 ημερών, όπως νόμος ορίζει. Σε περίπτωση παρόδου άπρακτης της προθεσμίας αυτής ή παράνομης άρνησης, πέραν των άλλων τυχόν κυρώσεων και έννομων συνεπειών, καταβάλλεται και ειδική χρηματική ικανοποίηση στον αιτούντα, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 11

1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα.

2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επικείται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει.

****Άρθρο 12**

1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, τηρώντας τους νόμους, που ποτέ όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια.

2. Το σωματείο δεν μπορεί να διαλυθεί για παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του, παρά μόνο με δικαστική απόφαση.

3. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου εφαρμόζονται αναλόγως και σε ενώσεις προσώπων που δεν συνιστούν σωματείο.

4. Οι γεωργικοί και αστικοί συνεταιρισμοί κάθε είδους αυτοδιοικούνται σύμφωνα με τους όρους του νόμου και του καταστατικού τους και προστατεύονται και εποπτεύονται από το Κράτος, που είναι υποχρεωμένο να μεριμνά για την ανάπτυξή τους.

5. Επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημόσιου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφόσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν.

Άρθρο 13

1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.

5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.

Άρθρο 14

1. Κανένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους.

2. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται.

3. Η κατάσχεση εφημερίδων και άλλων εντύπων, είτε πριν από την κυκλοφορία είτε ύστερα από αυτή, απαγορεύεται.

Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η κατάσχεση, με παραγγελία του εισαγγελέα, μετά την κυκλοφορία:

- α) για προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας,
- β) για προσβολή του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας,
- γ) για δημοσίευμα που αποκαλύπτει πληροφορίες για τη σύνθεση, τον εξοπλισμό και τη διάταξη των ενόπλων δυνάμεων ή την οχύρωση της Χώρας ή που έχει σκοπό τη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος ή στρέφεται κατά της εδαφικής ακεραιότητας του Κράτους,
- δ) για άσεμνα δημοσιεύματα που προσβάλλουν ολοφάνερα τη δημόσια αιδώς, στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος.

4. Σ' όλες τις περιπτώσεις της προηγούμενης παραγράφου ο εισαγγελέας, μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από την κατάσχεση, οφείλει να υποβάλει την υπόθεση στο δικαστικό συμβούλιο, και αυτό, μέσα σε άλλες είκοσι τέσσερις ώρες, οφείλει να αποφασίσει για τη διατήρηση ή την άρση της κατάσχεσης, διαφορετικά η κατάσχεση αίρεται αυτοδικαίως. Τα ένδικα μέσα της έφεσης και της αναίρεσης επιτρέπονται στον εκδότη της εφημερίδας ή άλλου εντύπου που κατασχέθηκε και στον εισαγγελέα.

**5. Καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης. Καθένας ο οποίος θίγεται από υβριστικό ή δυσφημιστικό δημοσίευμα ή εκπομπή έχει, επίσης, δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση άμεσης δημοσίευσης ή μετάδοσης της απάντησης. Νόμος ορίζει τον τρόπο με τον οποίο ασκείται το δικαίωμα απάντησης και διασφαλίζεται η πλήρης και άμεση επανόρθωση ή η δημοσίευση και μετάδοση της απάντησης.

6. Το δικαστήριο, ύστερα από τρεις τουλάχιστον καταδίκες μέσα σε μία πενταετία για διάπραξη των εγκλημάτων που προβλέπονται στην παράγραφο 3, διατάσσει την οριστική ή προσωρινή παύση της έκδοσης του εντύπου και, σε βαριές περιπτώσεις, την απαγόρευση της άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος από το πρόσωπο που καταδικάστηκε, όπως νόμος ορίζει. Η παύση ή η απαγόρευση αρχίζουν αφότου η καταδικαστική απόφαση γίνει αμετάκλητη.

**7. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την αστική και ποινική ευθύνη του τύπου και των άλλων μέσων ενημέρωσης και με την ταχεία εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τα προσόντα για την άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

**9. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η οικονομική κατάσταση και τα μέσα χρηματοδότησης των μέσων ενημέρωσης πρέπει να γίνονται γνωστά, όπως νόμος ορίζει. Νόμος προβλέπει τα μέτρα και τους περιορισμούς που είναι αναγκαίοι για την πλήρη διασφάλιση της διαφάνειας και της πολυφωνίας στην ενημέρωση. Απαγορεύεται η συγκέντρωση του ελέγχου περισσότερων μέσων ενημέρωσης της αυτής ή άλλης μορφής. Απαγορεύεται ειδικότερα η συγκέντρωση περισσότερων του ενός ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης της αυτής μορφής, όπως νόμος ορίζει. Η ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης μέσων ενημέρωσης είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης που αναλαμβάνει έναντι του Δημοσίου ή νομικού προσώπου του ευρύτερου δημόσιου τομέα την εκτέλεση έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών. Η απαγόρευση του προηγούμενου εδαφίου καταλαμβάνει και κάθε είδους παρένθετα πρόσωπα, όπως συζύγους, συγγενείς, οικονομικά εξαρτημένα άτομα ή εταιρείες. Νόμος ορίζει τις ειδικότερες ρυθμίσεις, τις κυρώσεις που μπορεί να φθάνουν μέχρι την ανάκληση της άδειας ραδιοφωνικού ή τηλεοπτικού σταθμού και μέχρι την απαγόρευση σύναψης ή την ακύρωση της σχετικής σύμβασης, καθώς και τους τρόπους ελέγχου και τις εγγυήσεις αποτροπής των καταστρατηγήσεων των προηγούμενων εδαφίων.

Άρθρο 15

1. Οι προστατευτικές για τον τύπο διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται στον κινηματογράφο, τη φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και κάθε άλλο παρεμφερές μέσο μετάδοσης λόγου ή παράστασης.

**2. Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους. Ο έλεγχος και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης που είναι ανεξάρτητη αρχή, όπως νόμος ορίζει. Ο άμεσος έλεγχος του Κράτους, που λαμβάνει και τη μορφή του καθεστώτος της προηγούμενης άδειας, έχει ως σκοπό την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, καθώς και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, την εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της

ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας, καθώς και το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και την προστασία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας.

Νόμος ορίζει τα σχετικά με την υποχρεωτική και δωρεάν μετάδοση των εργασιών της Βουλής και των επιτροπών της, καθώς και προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα.

Άρθρο 16

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες· η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.

2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.

4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.

5. Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους. Συγχώνευση ή κατάτμηση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει.

Ειδικός νόμος ορίζει όσα αφορούν τους φοιτητικούς συλλόγους και τη συμμετοχή των σπουδαστών σ' αυτούς.

6. Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι δημόσιοι λειτουργοί. Το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό τους επιτελεί επίσης δημόσιο λειτουργήμα, με τις προϋποθέσεις που νόμος ορίζει. Τα σχετικά με την κατάσταση όλων αυτών των προσώπων καθορίζονται από τους οργανισμούς των οικείων ιδρυμάτων. Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων δεν μπορούν να παυθούν προτού λήξει σύμφωνα με το νόμο ο χρόνος υπηρεσίας τους παρά μόνο με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 88 παράγραφος 4 και ύστερα από απόφαση συμβουλίου που αποτελείται κατά πλειοψηφία από ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς, όπως νόμος ορίζει.

Νόμος ορίζει το όριο της ηλικίας των καθηγητών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων· εωσότου εκδοθεί ο νόμος αυτός οι καθηγητές που υπηρετούν αποχωρούν αυτοδικαίως μόλις λήξει το ακαδημαϊκό έτος μέσα στο οποίο συμπληρώνουν το εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας τους.

7. Η επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση παρέχεται από το Κράτος και με σχολές ανώτερης βαθμίδας για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από τρία χρόνια, όπως προβλέπεται ειδικότερα από το νόμο, που ορίζει και τα επαγγελματικά δικαιώματα όσων αποφοιτούν από τις σχολές αυτές.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους χορήγησης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων που δεν ανήκουν στο Κράτος, τα σχετικά με την εποπτεία που ασκείται πάνω σ' αυτά, καθώς και την υπηρεσιακή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού τους. Η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται.

9. Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του Κράτους. Το Κράτος επιχορηγεί και ελέγχει τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με τον προορισμό τους.

Άρθρο 17

1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος.

**2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρους αποζημίωσης, που να ανταποκρίνεται στην αξία την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο δικαστήριο

για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης. Αν ζητηθεί απευθείας ο οριστικός προσδιορισμός της αποζημίωσης, λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της σχετικής συζήτησης στο δικαστήριο. Αν η συζήτηση για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης διεξαχθεί μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό προσδιορισμό, τότε για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της συζήτησης για τον οριστικό προσδιορισμό. Στην απόφαση κήρυξης πρέπει να δικαιολογείται ειδικά η δυνατότητα κάλυψης της δαπάνης αποζημίωσης. Η αποζημίωση, εφόσον συναινεί ο δικαιούχος, μπορεί να καταβάλλεται και σε είδος ιδίως με τη μορφή της παραχώρησης της κυριότητας άλλου ακινήτου ή της παραχώρησης δικαιωμάτων επί άλλου ακινήτου.

3. Η ενδεχόμενη μεταβολή της αξίας του απαλλοτριωμένου μετά τη δημοσίευση της πράξης απαλλοτρίωσης, και μόνο εξαιτίας της, δεν λαμβάνεται υπόψη.

*4. Η αποζημίωση ορίζεται από τα αρμόδια δικαστήρια. Μπορεί να οριστεί και προσωρινά δικαστικώς, ύστερα από ακρόαση ή πρόσκληση του δικαιούχου, που μπορεί να υποχρεωθεί κατά την κρίση του δικαστηρίου να παράσχει για την είσπραξη της ανάλογη εγγύηση, σύμφωνα με τον τρόπο που ορίζει ο νόμος. Νόμος μπορεί να προβλέπει την εγκαθίδρυση ενιαίας δικαιοδοσίας, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 94, για όλες τις διαφορές και υποθέσεις που σχετίζονται με απαλλοτρίωση, καθώς και την κατά προτεραιότητα διεξαγωγή των σχετικών δικών. Με τον ίδιο νόμο μπορεί να ρυθμίζεται ο τρόπος με τον οποίο συνεχίζονται εκκρεμείς δίκες.

Πριν καταβληθεί η οριστική ή προσωρινή αποζημίωση διατηρούνται ακέραια όλα τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη και δεν επιτρέπεται η κατάληψη.

Προκειμένου να εκτελεστούν έργα γενικότερης σημασίας για την οικονομία της Χώρας είναι δυνατόν, με ειδική απόφαση του δικαστηρίου που είναι αρμόδιο για τον οριστικό ή προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης, να επιτρέπεται η πραγματοποίηση εργασιών και πριν από τον προσδιορισμό και την καταβολή της αποζημίωσης, υπό τον όρο της καταβολής εύλογου τμήματος της αποζημίωσης και της παροχής πλήρους εγγύησης υπέρ του δικαιούχου της αποζημίωσης, όπως νόμος ορίζει. Η δεύτερη πρόταση του πρώτου εδαφίου εφαρμόζεται αναλόγως και στις περιπτώσεις αυτές.

Η αποζημίωση που ορίστηκε καταβάλλεται υποχρεωτικά το αργότερο μέσα σε ενάμισι έτος από τη δημοσίευση της απόφασης για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης και, σε περίπτωση απευθείας αίτησης για οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης, από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης του δικαστηρίου, διαφορετικά η απαλλοτρίωση αίρεται αυτοδικαίως.

Η αποζημίωση δεν υπόκειται, ως αποζημίωση, σε κανένα φόρο, κράτηση ή τέλος.

5. Νόμος ορίζει τις περιπτώσεις υποχρεωτικής ικανοποίησης των δικαιούχων για την πρόσοδο, την οποία έχασαν από το ακίνητο που απαλλοτριώθηκε έως το χρόνο καταβολής της αποζημίωσης.

6. Όταν πρόκειται να εκτελεστούν έργα κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομία της Χώρας, νόμος μπορεί να επιτρέψει την απαλλοτρίωση υπέρ του Δημοσίου ευρύτερων ζωνών, πέρα από τις εκτάσεις που είναι αναγκαίες για την κατασκευή των έργων. Ο ίδιος νόμος καθορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους μιας τέτοιας απαλλοτρίωσης, καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση ή χρησιμοποίηση, για δημόσιους ή κοινωφελείς γενικά σκοπούς, των εκτάσεων που απαλλοτριώνονται επιπλέον όσων είναι αναγκαίες για το έργο που πρόκειται να εκτελεστεί.

7. Νόμος μπορεί να ορίσει ότι για την εκτέλεση έργων με προφανή κοινή ωφέλεια υπέρ του Δημοσίου, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, οργανισμών κοινής ωφέλειας και δημόσιων επιχειρήσεων, επιτρέπεται να διανοιχθούν υπόγειες σήραγγες στο επιβαλλόμενο βάθος, χωρίς αποζημίωση, υπό τον όρο ότι δεν θα παραβλάπτεται η συνήθης εκμετάλλευση του υπερκείμενου ακινήτου.

Άρθρο 18

1. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την ιδιοκτησία και τη διάθεση των μεταλλείων, ορυχείων, σπηλαιών, αρχαιολογικών χώρων και θησαυρών, ιαματικών, ρεόντων και υπόγειων υδάτων και γενικά του υπόγειου πλούτου.

2. Με νόμο ρυθμίζονται τα σχετικά με την ιδιοκτησία, την εκμετάλλευση και διαχείριση των λιμνοθαλασσών και των μεγάλων λιμνών, καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση γενικά των εκτάσεων που προκύπτουν από αποξήρανσή τους.

3. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με τις επιτάξεις για τις ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης, ή για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία.

4. Επιτρέπεται, σύμφωνα με τη διαδικασία που καθορίζει ειδικός νόμος, ο αναδασμός αγροτικών εκτάσεων για την επωφελέστερη εκμετάλλευση του εδάφους, καθώς και η λήψη μέτρων για την αποφυγή της υπέρμετρης κατάτμησης ή για διευκόλυνση της ανασυγκρότησης της κατατμημένης μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας.

5. Εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στις προηγούμενες παραγράφους, μπορεί να προβλεφθεί με νόμο και κάθε άλλη στέρηση της ελεύθερης χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας που απαιτείται από ιδιαίτερες περιστάσεις. Νόμος ορίζει τον υπόχρεο και τη διαδικασία καταβολής στο δικαιούχο του ανταλλάγματος της χρήσης ή κάρπωσης, το οποίο πρέπει να ανταποκρίνεται στις υφιστάμενες κάθε φορά συνθήκες.

Μέτρα που επιβλήθηκαν με την εφαρμογή της παραγράφου αυτής αίρονται αμέσως μόλις εκλείψουν οι ιδιαίτεροι λόγοι που τα προκάλεσαν. Σε περίπτωση αδικαιολόγητης παράτασης των μέτρων αποφασίζει για την άρση τους, κατά κατηγορίες περιπτώσεων, το Συμβούλιο της Επικρατείας, ύστερα από αίτηση όποιου έχει έννομο συμφέρον.

6. Με νόμο μπορεί να ρυθμίζονται τα σχετικά με τη διάθεση εγκαταλειμμένων εκτάσεων για την αξιοποίησή τους υπέρ της εθνικής οικονομίας και αποκατάσταση ακτημόνων. Με τον ίδιο νόμο ορίζονται και τα σχετικά με τη μερική ή ολική αποζημίωση των ιδιοκτητών σε περίπτωση επανεμφάνισής τους μέσα σε εύλογη προθεσμία.

7. Με νόμο μπορεί να καθιερωθεί η αναγκαστική συνιδιοκτησία συνεχόμενων ιδιοκτησιών αστικών περιοχών, εφόσον η αυτοτελής ανοικοδόμηση αυτών ή μερικών απ' αυτές δεν ανταποκρίνεται στους όρους δόμησης που ισχύουν ή πρόκειται να ισχύσουν στην περιοχή αυτή.

8. Δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η αγροτική ιδιοκτησία των Σταυροπηγιακών Ιερών Μονών της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας στη Χαλκιδική, των Βλατάδων στη Θεσσαλονίκη και του Ευαγγελιστή Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο, με εξαίρεση τα μετόχια. Επίσης δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η περιουσία που βρίσκεται στην Ελλάδα των Πατριαρχείων Αλεξάνδρειας, Αντιόχειας και Ιεροσολύμων, καθώς και της Ιερής Μονής του Σινά.

Άρθρο 19

1. Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απόλυτα απαραβίαστο. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων.

**2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες ανεξάρτητης αρχής που διασφαλίζει το απόρρητο της παραγράφου 1.

**3. Απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου αυτού και των άρθρων 9 και 9Α.

Άρθρο 20

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει.

2. Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερομένου ισχύει και για κάθε διοικητική ενέργεια ή μέτρο που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του.

Άρθρο 21

1. Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους.

2. Πολύτεκνες οικογένειες, ανάπηροι πολέμου και ειρηνικής περιόδου, θύματα πολέμου, χήρες και ορφανά εκείνων που έπεσαν στον πόλεμο, καθώς και όσοι πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος.

3. Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων.

4. Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που την στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους.

**5. Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή δημογραφικής πολιτικής, καθώς και η λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων αποτελεί υποχρέωση του Κράτους.

**6. Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

****Άρθρο 22**

1. Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού.

Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.

2. Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αυτές αποτύχουν, με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία.

3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τους δημόσιους υπαλλήλους και τους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

4. Οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, καθώς και τα σχετικά με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών.

5. Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει. Ερμηνευτική δήλωση:

Στους γενικούς όρους εργασίας περιλαμβάνεται και ο προσδιορισμός του τρόπου και του υποχρέου είσπραξης και απόδοσης στις συνδικαλιστικές οργανώσεις της συνδρομής των μελών τους που προβλέπεται από τα καταστατικά τους.

Άρθρο 23

1. Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων. Απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημόσιων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου, υπόκειται στους συγκεκριμένους περιορισμούς του νόμου που το ρυθμίζει. Οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φθάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησης του.

Άρθρο 24

**1. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον.

**2. Η χωροταξική αναδιάρθρωση της Χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδομική και η επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι δυνατοί όροι διαβίωσης.

Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Η σύνταξη εθνικού κτηματολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους.

3. Για να αναγνωριστεί μία περιοχή ως οικιστική και για να ενεργοποιηθεί πολεοδομικά, οι ιδιοκτησίες που περιλαμβάνονται σε αυτή συμμετέχουν υποχρεωτικά, χωρίς αποζημίωση από τον οικείο φορέα, στη διάθεση των εκτάσεων που είναι απαραίτητες για να δημιουργηθούν δρόμοι, πλατείες και χώροι για κοινωφελείς γενικά χρήσεις και σκοπούς, καθώς και στις δαπάνες για την εκτέλεση των βασικών κοινόχρηστων πολεοδομικών έργων, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος μπορεί να προβλέπει τη συμμετοχή των ιδιοκτητών περιοχής που χαρακτηρίζεται ως οικιστική στην αξιοποίηση και γενική διαρρύθμισή της σύμφωνα με εγκεκριμένο σχέδιο, με αντιπαροχή ακινήτων ίσης αξίας ή τμημάτων ιδιοκτησίας κατά όροφο, από τους χώρους που καθορίζονται τελικά ως οικοδομήσιμοι ή από κτίρια της περιοχής αυτής.

5. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων εφαρμόζονται και στην αναμόρφωση των οικιστικών περιοχών που ήδη υπάρχουν. Οι ελεύθερες εκτάσεις, που προκύπτουν από την αναμόρφωση, διατίθενται για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων ή εκποιούνται για να καλυφθούν οι δαπάνες της πολεοδομικής αναμόρφωσης, όπως νόμος ορίζει.

6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Ως δάσος ή δασικό οικοσύστημα νοείται το οργανικό σύνολο άγριων φυτών με ξυλώδη κορμό πάνω στην αναγκαία επιφάνεια του εδάφους, τα οποία, μαζί με την εκεί συνυπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα, αποτελούν μέσω της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και αλληλοεπίδρασής τους, ιδιαίτερη βιοκοινότητα (δασοβιοκοινότητα) και ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον (δασογενές). Δασική έκταση υπάρχει όταν στο παραπάνω σύνολο η άγρια ξυλώδης βλάστηση, υψηλή ή θαμνώδης, είναι αραιά.

Άρθρο 25

**1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και अपαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.

3. Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται.

4. Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ Οργάνωση και λειτουργίες της Πολιτείας

ΤΜΗΜΑ Α' Σύνταξη της Πολιτείας

Άρθρο 26

1. Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

2. Η εκτελεστική λειτουργία ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση.

3. Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια· οι αποφάσεις τους εκτελούνται στο όνομα του Ελληνικού Λαού.

Άρθρο 27

1. Καμία μεταβολή στα όρια της Επικράτειας δεν μπορεί να γίνει χωρίς νόμο, που ψηφίζεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

2. Χωρίς νόμο, που ψηφίζεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, δεν είναι δεκτή στην Ελληνική Επικράτεια ξένη στρατιωτική δύναμη ούτε μπορεί να διαμένει σ' αυτή ή να περάσει μέσα από αυτή.

Άρθρο 28

1. Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας.

2. Για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα κράτη, μπορεί να αναγνωρισθούν, με συνθήκη ή συμφωνία, σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα. Για την ψήφιση νόμου που κυρώνει αυτή τη συνθήκη ή συμφωνία απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

3. Η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και με τον όρο της αμοιβαιότητας.

****Ερμηνευτική δήλωση:**

Το άρθρο 28 αποτελεί θεμέλιο για τη συμμετοχή της Χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Άρθρο 29

1. Έλληνες πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα μπορούν ελεύθερα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, που η οργάνωση και η δράση τους οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Πολίτες που δεν απέκτησαν ακόμη το δικαίωμα να εκλέγουν μπορούν να συμμετέχουν στα τμήματα νέων των κομμάτων.

**2. Τα κόμματα έχουν δικαίωμα στην οικονομική τους ενίσχυση από το Κράτος για τις εκλογικές και λειτουργικές τους δαπάνες, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις διαφάνειας ως προς τις εκλογικές δαπάνες και γενικά την οικονομική διαχείριση των κομμάτων, των βουλευτών, των υποψηφίων βουλευτών και των υποψηφίων στην τοπική αυτοδιοίκηση όλων των βαθμών. Με νόμο επιβάλλεται ανώτατο όριο εκλογικών δαπανών, μπορεί να απαγορεύονται ορισμένες μορφές προεκλογικής προβολής και καθορίζονται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες η παράβαση των σχετικών διατάξεων συνιστά λόγο έκπτωσης από το βουλευτικό αξίωμα με πρωτοβουλία του ειδικού οργάνου του επόμενου εδαφίου. Ο έλεγχος των εκλογικών δαπανών των κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών διενεργείται από ειδικό όργανο που συγκροτείται και με τη συμμετοχή ανώτατων δικαστικών λειτουργών, όπως νόμος ορίζει. Με νόμο μπορούν να επεκταθούν οι ρυθμίσεις αυτές και στους υποψηφίους για άλλες αιρετές θέσεις.

**3. Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος στους δικαστικούς λειτουργούς και σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας. Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, στους υπαλλήλους του Δημοσίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων ή επιχειρήσεων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή επιχειρήσεων η διοίκηση των οποίων ορίζεται άμεσα ή έμμεσα από το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχο.

ΤΜΗΜΑ Β΄ Πρόεδρος της Δημοκρατίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Ανάδειξη του Προέδρου

Άρθρο 30

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ρυθμιστής του Πολιτεύματος. Εκλέγεται από τη Βουλή για περίοδο πέντε ετών, όπως ορίζεται στα άρθρα 32 και 33.
2. Το αξίωμα του Προέδρου είναι ασυμβίβαστο με οποιοδήποτε άλλο αξίωμα, θέση ή έργο.
3. Η προεδρική περίοδος αρχίζει από την ορκωμοσία του Προέδρου.
4. Σε περίπτωση πολέμου, η προεδρική θητεία παρατείνεται έως τη λήξη του.
5. Επανεκλογή του ίδιου προσώπου επιτρέπεται μία φορά μόνο.

**Άρθρο 31

Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να εκλεγεί όποιος είναι Έλληνας πολίτης πριν από πέντε τουλάχιστον έτη, έχει από πατέρα ή μητέρα ελληνική καταγωγή, έχει συμπληρώσει το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του και έχει τη νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν.

Άρθρο 32

*1. Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας από τη Βουλή γίνεται με ονομαστική ψηφοφορία και σε ειδική συνεδρίαση, που συγκαλείται από τον Πρόεδρο της Βουλής έναν τουλάχιστο μήνα πριν λήξει η θητεία του εν ενεργεία Προέδρου της Δημοκρατίας, κατά τα οριζόμενα στον Κανονισμό της Βουλής.

Σε περίπτωση οριστικής αδυναμίας του Προέδρου της Δημοκρατίας να εκπληρώσει τα καθήκοντά του, κατά τους ορισμούς του άρθρου 34 παράγραφος 2, καθώς επίσης και σε περίπτωση που ο Πρόεδρος παραιτηθεί, πεθάνει ή κηρυχθεί έκπτωτος κατά τις διατάξεις του Συντάγματος, η συνεδρίαση της Βουλής για την εκλογή νέου Προέδρου της Δημοκρατίας συγκαλείται μέσα σε δέκα ημέρες το αργότερο αφότου έληξε πρόωρα η θητεία του προηγούμενου Προέδρου.

2. Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας γίνεται σε κάθε περίπτωση για πλήρη θητεία.

3. Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται εκείνος που συγκέντρωσε την πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνολικού αριθμού των βουλευτών.

Αν δεν συγκεντρωθεί η πλειοψηφία αυτή, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ύστερα από πέντε ημέρες.

Αν δεν επιτευχθεί ούτε στη δεύτερη ψηφοφορία η οριζόμενη πλειοψηφία, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ακόμη μία φορά ύστερα από πέντε ημέρες, οπότε εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

*4. Αν δεν επιτευχθεί ούτε και στην τρίτη ψηφοφορία η αυξημένη αυτή πλειοψηφία, η Βουλή διαλύεται μέσα σε δέκα ημέρες από την ψηφοφορία, και προκηρύσσεται εκλογή για ανάδειξη νέας Βουλής.

Η Βουλή που αναδεικνύεται από τις νέες εκλογές, αμέσως μόλις συγκροτηθεί σε σώμα, εκλέγει με ονομαστική ψηφοφορία Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

Αν δεν επιτευχθεί η πλειοψηφία αυτή, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται μέσα σε πέντε ημέρες και εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Αν δεν επιτευχθεί ούτε αυτή η πλειοψηφία, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ακόμη μία φορά, ύστερα από πέντε ημέρες, μεταξύ των δύο προσώπων που πλειοψήφησαν και θεωρείται ότι έχει εκλεγεί Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε τη σχετική πλειοψηφία.

5. Αν η Βουλή είναι απύσχα, συγκαλείται εκτάκτως για να εκλέξει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κατά τους ορισμούς της παραγράφου 4.

Αν η Βουλή έχει διαλυθεί με οποιονδήποτε τρόπο, η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας αναβάλλεται ώσπου να συγκροτηθεί σε σώμα η νέα Βουλή και μέσα σε είκοσι ημέρες, το αργότερο, από τη συγκρότησή της, σύμφωνα με όσα ορίζονται στις παραγράφους 3 και 4, αφού τηρηθούν και οι ορισμοί της παραγράφου 1 του άρθρου 34.

6. Αν η διαδικασία για την εκλογή νέου Προέδρου, που ορίζεται στις προηγούμενες παραγράφους, δεν περατωθεί εγκαίρως, ο ήδη Πρόεδρος της Δημοκρατίας εξακολουθεί να ασκεί τα καθήκοντά του και μετά τη λήξη της θητείας του ώσπου να αναδειχθεί νέος Πρόεδρος.

Ερμηνευτική δήλωση:

Πρόεδρος της Δημοκρατίας που παραιτείται πριν από τη λήξη της θητείας του δεν μπορεί να λάβει μέρος στην εκλογή που επακολουθεί εξαιτίας της παραίτησής του.

Άρθρο 33

1. Ο εκλεγόμενος Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναλαμβάνει την άσκηση των καθηκόντων του από την επομένη της ημέρας που έληξε η θητεία του απερχόμενου Προέδρου• σε όλες τις άλλες περιπτώσεις από την επομένη της εκλογής του.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, πριν αναλάβει την άσκηση των καθηκόντων του, δίνει ενώπιον της Βουλής τον ακόλουθο όρκο:

"Ορκίζομαι στο όνομα της Αγίας και Ομοούσιας και Αδιαίρετης Τριάδας να φυλάσσω το Σύνταγμα και τους νόμους, να μεριμνώ για την πιστή τους τήρηση, να υπερασπίζω την εθνική ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της Χώρας, να προστατεύω τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των Ελλήνων και να υπηρετώ το γενικό συμφέρον και την πρόοδο του Ελληνικού Λαού".

3. Νόμος ορίζει τη χορηγία που καταβάλλεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τη λειτουργία των υπηρεσιών που οργανώνονται για την εκτέλεση των καθηκόντων του.

Άρθρο 34

1. Τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όταν απουσιάζει στο εξωτερικό περισσότερο από δέκα ημέρες, αν πεθάνει, παραιτηθεί, κηρυχθεί έκπτωτος ή αν κωλύεται για οποιονδήποτε λόγο να ασκήσει τα καθήκοντά του, τον αναπληρώνει προσωρινά ο Πρόεδρος της Βουλής• αν δεν υπάρχει Βουλή, ο Πρόεδρος της τελευταίας Βουλής και, αν αυτός αρνείται ή δεν υπάρχει, η Κυβέρνηση συλλογικά.

Κατά την περίοδο της αναπλήρωσης του Προέδρου δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις για τη διάλυση της Βουλής, με εξαίρεση την περίπτωση του άρθρου 32 παράγραφος 4, καθώς και οι διατάξεις για την παύση της Κυβέρνησης και την προσφυγή σε δημοψήφισμα, κατά τις διατάξεις του άρθρου 38 παράγραφος 2 και του άρθρου 44 παράγραφος 2.

2. Αν η αδυναμία του Προέδρου της Δημοκρατίας να ασκήσει τα καθήκοντά του παρατείνεται πέρα από τριάντα ημέρες, συγκαλείται υποχρεωτικά η Βουλή, ακόμη και αν αυτή έχει διαλυθεί, για να αποφασίσει με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του συνόλου των μελών της, αν συντρέχει περίπτωση εκλογής νέου Προέδρου. Σε καμία πάντως περίπτωση η εκλογή νέου Προέδρου της Δημοκρατίας δεν μπορεί να καθυστερήσει περισσότερο από έξι συνολικά μήνες, αφότου άρχισε η αναπλήρωσή του που προκλήθηκε από αδυναμία του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Εξουσίες και ευθύνη από τις πράξεις του Προέδρου

Άρθρο 35

*1. Καμία πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν ισχύει ούτε εκτελείται χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού, ο οποίος με μόνη την υπογραφή του γίνεται υπεύθυνος, και χωρίς τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Στην περίπτωση που η Κυβέρνηση απαλλαγεί από τα καθήκοντά της σύμφωνα με το άρθρο 38 παράγραφος 1, αν ο Πρωθυπουργός δεν προσυπογράφει το οικείο διάταγμα, αυτό υπογράφεται μόνο από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

*2. Κατ' εξαίρεση δεν απαιτείται προσυπογραφή για τις ακόλουθες πράξεις:

α) το διορισμό Πρωθυπουργού,

β) την ανάθεση διερευνητικής εντολής σύμφωνα με το άρθρο 37 παράγραφοι 2, 3 και 4,

γ) τη διάλυση της Βουλής κατά το άρθρο 32 παράγραφος 4 και κατά το άρθρο 41 παράγραφος 1, αν δεν την προσυπογράψει ο Πρωθυπουργός, και κατά το άρθρο 53 παράγραφος 1, αν δεν την προσυπογράψει το Υπουργικό Συμβούλιο,

δ) την αναπομπή κατά το άρθρο 42 παράγραφος 1 νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου που έχει ψηφιστεί από τη Βουλή,

ε) το διορισμό του προσωπικού των υπηρεσιών της Προεδρίας της Δημοκρατίας.

*3. Το διάταγμα με το οποίο προκηρύσσεται δημοψήφισμα για νομοσχέδιο, σύμφωνα με το άρθρο 44 παράγραφος 2, προσυπογράφεται από τον Πρόεδρο της Βουλής.

Άρθρο 36

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, με τήρηση οπωσδήποτε των ορισμών του άρθρου 35 παράγραφος 1, εκπροσωπεί διεθνώς το Κράτος, κηρύσσει πόλεμο, συνομολογεί συνθήκες ειρήνης, συμμαχίας, οικονομικής συνεργασίας και συμμετοχής σε διεθνείς οργανισμούς ή ενώσεις και τις ανακοινώνει στη Βουλή, με τις αναγκαίες διασαφήσεις, όταν το συμφέρον και η ασφάλεια του Κράτους το επιτρέπουν.

2. Οι συνθήκες για εμπόριο, φορολογία, οικονομική συνεργασία και συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς ή ενώσεις, και όσες άλλες περιέχουν παραχωρήσεις για τις οποίες, σύμφωνα με άλλες διατάξεις του Συντάγματος, τίποτε δεν μπορεί να οριστεί χωρίς νόμο, ή οι οποίες επιβαρύνουν ατομικά τους Έλληνες, δεν ισχύουν χωρίς τυπικό νόμο που τις κυρώνει.

3. Μυστικά άρθρα συνθήκης δεν μπορούν ποτέ να ανατρέψουν τα φανερά.

4. Η κύρωση διεθνών συνθηκών δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο νομοθετικής εξουσιοδότησης κατά το άρθρο 43 παράγραφοι 2 και 4.

Άρθρο 37

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει τον Πρωθυπουργό και, με πρότασή του, διορίζει και παύει τα λοιπά μέλη της Κυβέρνησης και τους Υφυπουργούς.

*2. Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος το οποίο διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Αν κανένα κόμμα δεν διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει στον αρχηγό του κόμματος που διαθέτει τη σχετική πλειοψηφία διερευνητική εντολή για να διακριβωθεί η δυνατότητα σχηματισμού Κυβέρνησης που να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

*3. Αν δεν διαπιστωθεί αυτή η δυνατότητα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του δεύτερου σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος και εάν δεν τελεσφορήσει και αυτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίνει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του τρίτου σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος. Κάθε διερευνητική εντολή ισχύει για τρεις ημέρες. Αν οι διερευνητικές εντολές δεν τελεσφορήσουν, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καλεί τους αρχηγούς των κομμάτων και, αν επιβεβαιωθεί η αδυναμία σχηματισμού Κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, επιδιώκει το σχηματισμό Κυβέρνησης από όλα τα κόμματα της Βουλής για τη διενέργεια εκλογών και σε περίπτωση αποτυχίας αναθέτει στον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου το σχηματισμό Κυβέρνησης, όσο το δυνατόν ευρύτερης αποδοχής, για να διενεργήσει εκλογές, και διαλύει τη Βουλή.

*4. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ανατίθεται, σύμφωνα με τις προηγούμενες παραγράφους, εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης ή διερευνητική εντολή σε αρχηγό κόμματος, αν το κόμμα δεν έχει αρχηγό ή εκπρόσωπο, ή αν ο αρχηγός ή ο εκπρόσωπός του δεν έχει εκλεγεί βουλευτής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίνει την εντολή σ' αυτόν που προτείνει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος. Η πρόταση για την ανάθεση εντολής γίνεται μέσα σε τρεις ημέρες από την ημέρα που ο Πρόεδρος της Βουλής ή ο αναπληρωτής του ανακοινώνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τη δύναμη των κομμάτων στη Βουλή• η ανακοίνωση αυτή γίνεται πριν από κάθε ανάθεση εντολής.

*Ερμηνευτική δήλωση:

Στις διερευνητικές εντολές, αν κόμματα είναι ισοδύναμα σε βουλευτικές έδρες, προηγείται εκείνο που έλαβε περισσότερες ψήφους στις εκλογές• νεοσχηματισμένο κόμμα με κοινοβουλευτική ομάδα, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Κανονισμό της Βουλής, έπεται του παλαιότερου με ίσο αριθμό εδρών. Στις δύο αυτές περιπτώσεις δεν παρέχονται διερευνητικές εντολές σε περισσότερα από τέσσερα κόμματα.

Άρθρο 38

*1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει από τα καθήκοντά της την Κυβέρνηση, αν αυτή παραιτηθεί, καθώς και αν η Βουλή αποσύρει την εμπιστοσύνη της κατά το άρθρο 84. Στις περιπτώσεις αυτές εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις των παραγράφων 2, 3 και 4 του άρθρου 37.

Αν ο Πρωθυπουργός της παραιτούμενης Κυβέρνησης είναι αρχηγός ή εκπρόσωπος κόμματος που διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών, εφαρμόζεται αναλόγως η διάταξη του άρθρου 37 παράγραφος 3 εδάφιο γ'.

*

** 2. Αν ο Πρωθυπουργός παραιτηθεί, εκλείπει ή αδυνατεί για λόγους υγείας να ασκήσει τα καθήκοντά του, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργό αυτόν που προτείνει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος στο οποίο ανήκει ο απερχόμενος Πρωθυπουργός, εφόσον αυτό διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Η πρόταση γίνεται το αργότερο σε τρεις ημέρες από την παραίτηση ή την έκλειψη του Πρωθυπουργού ή από τη διαπίστωση της αδυναμίας του να ασκήσει τα καθήκοντά του. Αν κανένα κόμμα δεν διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών, εφαρμόζεται αναλογικά η παράγραφος 4 και στη συνέχεια το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 2 και η παράγραφος 3 του προηγούμενου άρθρου.

Η αδυναμία του Πρωθυπουργού να ασκήσει τα καθήκοντά του για λόγους υγείας διαπιστώνεται από τη Βουλή με ειδική απόφασή της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, ύστερα από πρόταση της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος στο οποίο ανήκει ο Πρωθυπουργός, εφόσον αυτό διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Σε κάθε άλλη περίπτωση η πρόταση υποβάλλεται από τα δύο πέμπτα τουλάχιστον του όλου αριθμού των βουλευτών.

Εωσότου διοριστεί ο νέος Πρωθυπουργός τα καθήκοντα του Πρωθυπουργού ασκεί ο πρώτος κατά σειρά Αντιπρόεδρος και εφόσον δεν έχουν διοριστεί Αντιπρόεδροι ο πρώτος κατά σειρά Υπουργός.

*Ερμηνευτική δήλωση:

Η διάταξη της παραγράφου 2 εφαρμόζεται και σε περίπτωση αναπλήρωσης του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το άρθρο 34.

Άρθρο 39

(Το άρθρο 39 καταργείται).

Άρθρο 40

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας συγκαλεί τη Βουλή τακτικά μία φορά κάθε χρόνο, όπως ορίζει το άρθρο 64 παράγραφος 1, και εκτάκτως κάθε φορά που το κρίνει εύλογο• κηρύσσει αυτοπροσώπως ή δια του Πρωθυπουργού την έναρξη και τη λήξη κάθε βουλευτικής περιόδου.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μία φορά μόνο μπορεί να αναστείλει τις εργασίες της βουλευτικής συνόδου, είτε αναβάλλοντας την έναρξη είτε διακόπτοντας την εξακολούθησή τους.

3. Η αναστολή των εργασιών δεν επιτρέπεται να διαρκέσει περισσότερο από τριάντα ημέρες ούτε να επαναληφθεί κατά την ίδια βουλευτική σύνοδο χωρίς τη συγκατάθεση της Βουλής.

Άρθρο 41

*1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να διαλύσει τη Βουλή, αν έχουν παραιτηθεί ή και καταψηφιστεί από αυτή δύο Κυβερνήσεις και η σύνθεσή της δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα. Οι εκλογές ενεργούνται από την Κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της διαλυόμενης Βουλής. Σε κάθε άλλη περίπτωση εφαρμόζεται αναλόγως το τρίτο εδάφιο της παραγράφου 3 του άρθρου 37.

*2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει τη Βουλή με πρόταση της Κυβέρνησης που έχει λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, για ανανέωση της λαϊκής εντολής προκειμένου να αντιμετωπιστεί εθνικό θέμα εξαιρετικής σημασίας. Αποκλείεται η διάλυση της νέας Βουλής για το ίδιο θέμα.

3. Το διάταγμα διάλυσης της Βουλής, προσυπογραμμένο στην περίπτωση της προηγούμενης παραγράφου από το Υπουργικό Συμβούλιο, πρέπει να περιλαμβάνει συγχρόνως την προκήρυξη εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες και τη σύγκληση της νέας Βουλής μέσα σε άλλες τριάντα ημέρες από τις εκλογές.

*4. Η Βουλή που εκλέχθηκε μετά τη διάλυση της προηγούμενης δεν μπορεί να διαλυθεί πριν περάσει ένα έτος αφότου άρχισε τις εργασίες της, εκτός από τις περιπτώσεις του άρθρου 37 παράγραφος 3 και της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού.

5. Η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικά στην περίπτωση του άρθρου 32 παράγραφος 4.

*Ερμηνευτική δήλωση:

Σε κάθε περίπτωση χωρίς εξαίρεση το διάταγμα για τη διάλυση της Βουλής πρέπει να διαλαμβάνει την προκήρυξη εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες και τη σύγκληση της νέας Βουλής μέσα σε τριάντα ημέρες από αυτές.

Άρθρο 42

*1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους που έχουν ψηφιστεί από τη Βουλή μέσα σε ένα μήνα από την ψήφισή τους. Μέσα στην προθεσμία που προβλέπεται στο προηγούμενο εδάφιο, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναπέμψει στη Βουλή νομοσχέδιο που έχει ψηφιστεί από αυτή, εκθέτοντας και τους λόγους της αναπομπής.

*2. Πρόταση νόμου ή νομοσχέδιο που έχει αναπεμφθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στη Βουλή εισάγεται στην Ολομέλειά της και, αν επιψηφιστεί και πάλι με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών κατά τη διαδικασία του άρθρου 76 παράγραφος 2, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας το εκδίδει και το δημοσιεύει υποχρεωτικά μέσα σε δέκα ημέρες από την επιψήφισή του.

Άρθρο 43

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει τα διατάγματα που είναι αναγκαία για την εκτέλεση των νόμων και δεν μπορεί ποτέ να αναστείλει την εφαρμογή τους ούτε να εξαιρέσει κανέναν από την εκτέλεσή τους.

2. Ύστερα από πρόταση του αρμόδιου Υπουργού επιτρέπεται η έκδοση κανονιστικών διαταγμάτων, με ειδική εξουσιοδότηση νόμου και μέσα στα όριά της. Εξουσιοδότηση για έκδοση κανονιστικών πράξεων από άλλα όργανα της διοίκησης επιτρέπεται προκειμένου να ρυθμιστούν ειδικότερα θέματα ή θέματα με τοπικό ενδιαφέρον ή με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό.

3. (Η παράγραφος 3 καταργείται).

4. Με νόμους που ψηφίζονται από την Ολομέλεια της Βουλής μπορεί να παρέχεται εξουσιοδότηση έκδοσης κανονιστικών διαταγμάτων για τη ρύθμιση των θεμάτων που καθορίζονται σ' αυτούς σε γενικό πλαίσιο. Με τους νόμους αυτούς χαράζονται οι γενικές αρχές και οι κατευθύνσεις της ρύθμισης που πρέπει να ακολουθηθεί και τίθενται χρονικά όρια για τη χρήση της εξουσιοδότησης.

5. Τα κατά το άρθρο 72 παράγραφος 1 θέματα της αρμοδιότητας της Ολομέλειας της Βουλής δεν μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο εξουσιοδότησης κατά την προηγούμενη παράγραφο.

Άρθρο 44

1. Σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Οι πράξεις αυτές υποβάλλονται στη Βουλή για κύρωση σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 72 παράγραφος 1, μέσα σε σαράντα ημέρες από την έκδοσή τους ή μέσα σε σαράντα ημέρες από τη σύγκληση της Βουλής σε σύνοδο. Αν δεν υποβληθούν στη Βουλή μέσα στις προαναφερόμενες προθεσμίες ή αν δεν εγκριθούν από αυτή μέσα σε τρεις μήνες από την υποβολή τους, παύουν να ισχύουν στο εξής.

*2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει με διάταγμα δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα, ύστερα από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών, που λαμβάνεται με πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου.

Δημοψήφισμα προκηρύσσεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με διάταγμα και για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, εκτός από τα δημοσιονομικά, εφόσον αυτό αποφασιστεί από τα τρία πέμπτα του συνόλου των βουλευτών, ύστερα από πρόταση των δύο πέμπτων του συνόλου και όπως ορίζουν ο Κανονισμός της Βουλής και νόμος για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής. Δεν εισάγονται κατά την ίδια περίοδο της Βουλής περισσότερες από δύο προτάσεις δημοψηφίσματος για νομοσχέδιο.

Αν νομοσχέδιο υπερψηφιστεί, η προθεσμία του άρθρου 42 παράγραφος 1 αρχίζει από τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος.

*3. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σε εντελώς εξαιρετικές περιστάσεις μπορεί να απευθύνει προς το Λαό διαγγέλματα, μετά από σύμφωνη γνώμη του Προέδρου της Κυβέρνησης. Τα διαγγέλματα προσυπογράφονται από τον Πρωθυπουργό και δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Άρθρο 45

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων της Χώρας, που τη διοίκησή τους ασκεί η Κυβέρνηση, όπως νόμος ορίζει. Απονέμει επίσης τους βαθμούς σε όσους υπηρετούν σ' αυτές, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 46

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει και παύει, σύμφωνα με το νόμο, τους δημόσιους υπαλλήλους, εκτός από τις εξαιρέσεις που ορίζει ο νόμος.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απονέμει τα προβλεπόμενα παράσημα σύμφωνα με τις διατάξεις του σχετικού νόμου.

Άρθρο 47

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει το δικαίωμα, ύστερα από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης και γνώμη συμβουλίου που συγκροτείται κατά πλειοψηφία από δικαστές, να χαρίζει, μετατρέπει ή μετριάξει τις ποινές που επιβάλλουν τα δικαστήρια, καθώς και να αίρει τις κάθε είδους νόμιμες συνέπειες ποινών που έχουν επιβληθεί και εκτιθεί.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μόνο με τη συγκατάθεση της Βουλής έχει το δικαίωμα να απονέμει χάρη σε Υπουργό που καταδικάστηκε κατά το άρθρο 86.

*3. Αμνηστία παρέχεται μόνο για πολιτικά εγκλήματα, με νόμο που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

4. Αμνηστία για κοινά εγκλήματα δεν παρέχεται ούτε με νόμο.

Άρθρο 48

*1. Σε περίπτωση πολέμου, επιστράτευσης εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων ή άμεσης απειλής της εθνικής ασφάλειας, καθώς και αν εκδηλωθεί ένοπλο κίνημα για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, η Βουλή, με απόφασή της, που λαμβάνεται ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης, θέτει σε εφαρμογή, σε ολόκληρη την Επικράτεια ή σε τμήμα της, το νόμο για την κατάσταση πολιορκίας, συνιστά εξαιρετικά δικαστήρια και αναστέλλει την ισχύ του συνόλου ή μέρους των διατάξεων των άρθρων 5 παράγραφος 4, 6, 8, 9, 11, 12 παράγραφοι 1 έως και 4, 14, 19, 22 παράγραφος 3, 23, 96 παράγραφος 4 και 97. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δημοσιεύει την απόφαση της Βουλής.

Με την απόφαση της Βουλής ορίζεται η διάρκεια ισχύος των επιβαλλόμενων μέτρων, η οποία δεν μπορεί να υπερβεί τις δεκαπέντε ημέρες.

*2. Σε περίπτωση απουσίας της Βουλής ή αν συντρέχει αντικειμενική αδυναμία να συγκληθεί εγκαίρως, τα μέτρα της προηγούμενης παραγράφου λαμβάνονται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Το διάταγμα υποβάλλεται από την Κυβέρνηση στη Βουλή για έγκριση μόλις καταστεί δυνατή η σύγκλησή της, ακόμη και αν έληξε η βουλευτική περίοδος ή η Βουλή έχει διαλυθεί, και πάντως μέσα σε δεκαπέντε ημέρες το αργότερο.

*3. Η διάρκεια των κατά τις προηγούμενες παραγράφους μέτρων μπορεί να παρατείνεται ανά δεκαπενθήμερο μόνο με προηγούμενη απόφαση της Βουλής, η οποία συγκαλείται ακόμη και αν έχει λήξει η βουλευτική περίοδος ή η Βουλή έχει διαλυθεί.

*4. Τα κατά τις προηγούμενες παραγράφους μέτρα αίρονται αυτοδικαίως με τη λήξη των προθεσμιών που προβλέπονται στις παραγράφους 1, 2 και 3, εφόσον δεν παρατείνονται με απόφαση της Βουλής, και σε κάθε περίπτωση με τη λήξη του πολέμου, εφόσον είχαν επιβληθεί εξαιτίας πολέμου.

*5. Αφότου αρχίσουν να ισχύουν τα μέτρα των προηγούμενων παραγράφων ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης, μπορεί να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, για να αντιμετωπιστούν επείγουσες ανάγκες ή για να αποκατασταθεί ταχύτερα η λειτουργία των συνταγματικών θεσμών. Οι πράξεις αυτές υποβάλλονται για κύρωση στη Βουλή μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από τη σύγκλησή της σε σύνοδο και παύουν να ισχύουν στο εξής, αν δεν υποβληθούν στη Βουλή μέσα στις παραπάνω προθεσμίες ή δεν εγκριθούν από αυτή μέσα σε δεκαπέντε ημέρες αφότου υποβλήθηκαν.

*6. Οι κατά τις παραγράφους 2 και 3 αποφάσεις της Βουλής λαμβάνονται με την πλειοψηφία του συνολικού αριθμού των βουλευτών και η κατά την παράγραφο 1 απόφαση με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του συνολικού αριθμού των βουλευτών. Η Βουλή αποφασίζει σε μία μόνο συνεδρίαση.

*7. Σε όλη τη διάρκεια της εφαρμογής των μέτρων κατάστασης ανάγκης, τα οποία λαμβάνονται κατά το άρθρο αυτό, ισχύουν αυτοδικαίως οι διατάξεις των άρθρων 61 και 62 του Συντάγματος, ακόμη και αν διαλύθηκε η Βουλή ή έληξε η βουλευτική περίοδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Ειδικές ευθύνες του Προέδρου της Δημοκρατίας

Άρθρο 49

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν ευθύνεται οπωσδήποτε για πράξεις που έχει ενεργήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του, παρά μόνο για έσχατη προδοσία ή παραβίαση, με πρόθεση, του Συντάγματος. Για πράξεις που δεν σχετίζονται με την άσκηση των καθηκόντων του η δίωξη αναστέλλεται εωσότου λήξει η προεδρική θητεία.

2. Η πρόταση για κατηγορία και παραπομπή του Προέδρου της Δημοκρατίας σε δίκη υποβάλλεται στη Βουλή υπογραμμένη από το ένα τρίτο τουλάχιστον των μελών της και γίνεται αποδεκτή με απόφαση που λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνόλου των μελών της.

3. Αν η πρόταση γίνει αποδεκτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παραπέμπεται στο δικαστήριο του άρθρου 86• οι σχετικές μ' αυτό διατάξεις εφαρμόζονται αναλόγως και στην περίπτωση αυτή.

4. Αφότου παραπεμφθεί, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απέχει από την άσκηση των καθηκόντων του και αναπληρώνεται, σύμφωνα με όσα ορίζονται στο άρθρο 34• αναλαμβάνει πάλι τα καθήκοντά του, αφότου το δικαστήριο του άρθρου 86 εκδώσει απαλλακτική απόφαση, εφόσον δεν εξαντλήθηκε η θητεία του.

5. Νόμος που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής ρυθμίζει τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου αυτού.

Άρθρο 50

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν έχει άλλες αρμοδιότητες παρά μόνο όσες του απονέμουν ρητά το Σύνταγμα και οι νόμοι που είναι σύμφωνοι μ' αυτό.

ΤΜΗΜΑ Γ΄ Βουλή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ανάδειξη και συγκρότηση της Βουλής

Άρθρο 51

1. Ο αριθμός των βουλευτών ορίζεται με νόμο, δεν μπορεί όμως να είναι μικρότερος από διακόσιους ούτε μεγαλύτερος από τριακόσιους.

2. Οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος.

3. Οι βουλευτές εκλέγονται με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν εκλογικό δικαίωμα, όπως νόμος ορίζει. Ο νόμος δεν μπορεί να περιορίσει το εκλογικό δικαίωμα παρά μόνο αν δεν έχει συμπληρωθεί κατώτατο όριο ηλικίας ή για ανικανότητα δικαιοπραξίας ή ως συνέπεια αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα.

**4. Οι βουλευτικές εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε ολόκληρη την Επικράτεια. Νόμος που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια. Ως προς τους εκλογείς αυτούς η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών δεν κωλύει την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος με επιστολική ψήφο ή άλλο πρόσφορο μέσο, εφόσον η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων διενεργείται όποτε αυτό γίνεται και σε ολόκληρη την Επικράτεια.

**5. Η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος είναι υποχρεωτική.

Άρθρο 52

Η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης, ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, τελεί υπό την εγγύηση όλων των λειτουργών της Πολιτείας, που έχουν υποχρέωση να τη διασφαλίζουν σε κάθε περίπτωση. Νόμος ορίζει τις ποινικές κυρώσεις κατά των παραβατών της διάταξης αυτής.

Άρθρο 53

1. Οι βουλευτές εκλέγονται για τέσσερα συνεχή έτη που αρχίζουν από την ημέρα των γενικών εκλογών. Μόλις λήξει η βουλευτική περίοδος, με προεδρικό διάταγμα, που προσυπογράφεται από το Υπουργικό Συμβούλιο, διατάσσεται η διενέργεια γενικών βουλευτικών εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες και η σύγκληση της νέας Βουλής σε τακτική σύνοδο μέσα σε άλλες τριάντα ημέρες από αυτές.

2. Βουλευτική έδρα που κενώθηκε μέσα στο τελευταίο έτος της περιόδου δεν συμπληρώνεται με αναπληρωματική εκλογή, όταν απαιτείται κατά το νόμο, εφόσον οι κενές έδρες δεν είναι περισσότερες από το ένα πέμπτο του όλου αριθμού των βουλευτών.

3. Σε περίπτωση πολέμου η βουλευτική περίοδος παρατείνεται σε όλη τη διάρκειά του. Αν η Βουλή έχει διαλυθεί, η διενέργεια των εκλογών αναστέλλεται εωσότου τελειώσει ο πόλεμος, ανακαλείται δε αυτοδικαίως η Βουλή που έχει διαλυθεί έως το τέλος του.

Άρθρο 54

**1. Το εκλογικό σύστημα και οι εκλογικές περιφέρειες ορίζονται με νόμο που ισχύει από τις μεθεπόμενες εκλογές, εκτός και αν προβλέπεται η ισχύς του άμεσα από τις επόμενες εκλογές με ρητή διάταξη που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

**2. Ο αριθμός των βουλευτών κάθε εκλογικής περιφέρειας ορίζεται με προεδρικό διάταγμα, με βάση το νόμιμο πληθυσμό της περιφέρειας που προκύπτει, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή, από τους εγγεγραμμένους στα οικεία δημοτολόγια, όπως νόμος ορίζει. Τα αποτελέσματα της απογραφής θεωρείται ότι έχουν δημοσιευθεί με βάση τα στοιχεία της αρμόδιας υπηρεσίας μετά την πάροδο ενός έτους από την τελευταία ημέρα διεξαγωγής της.

3. Μέρος της Βουλής, όχι μεγαλύτερο από το ένα εικοστό του όλου αριθμού των βουλευτών, μπορεί να εκλέγεται ενιαίως σε ολόκληρη την Επικράτεια, σε συνάρτηση με τη συνολική εκλογική δύναμη του κάθε κόμματος στην Επικράτεια, όπως νόμος ορίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Κωλύματα και ασυμβίβαστα των βουλευτών

Άρθρο 55

1. Για να εκλεγεί κανείς βουλευτής απαιτείται να είναι Έλληνας πολίτης, να έχει τη νόμιμη ικανότητα να εκλέγει και να έχει συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του κατά την ημέρα της εκλογής.

2. Βουλευτής που στερήθηκε κάποιο από τα παραπάνω προσόντα εκπίπτει αυτοδικαίως από το βουλευτικό αξίωμα.

Άρθρο 56

**1. Έμμισθοι δημόσιοι λειτουργοί και υπάλληλοι, άλλοι υπάλληλοι του Δημοσίου, υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας, υπάλληλοι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, αιρετά μονοπρόσωπα όργανα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, διοικητές, υποδιοικητές ή πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων ή διευθύνοντες ή εντεταλμένοι σύμβουλοι νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων ή επιχειρήσεων τη διοίκηση των οποίων ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος ή επιχειρήσεων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές, αν δεν παραιτηθούν πριν από την ανακήρυξή τους ως υποψηφίων. Η παραίτηση συντελείται με μόνη τη γραπτή υποβολή της. Αποκλείεται η επάνοδος στην ενεργό υπηρεσία των στρατιωτικών που παραιτούνται. Τα ανώτερα αιρετά μονοπρόσωπα όργανα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης δεύτερου βαθμού δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές κατά τη διάρκεια της θητείας για την οποία εξελέγησαν, ακόμη και αν παραιτηθούν.

2. Από τους περιορισμούς της προηγούμενης παραγράφου εξαιρούνται οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Νόμος ορίζει τον τρόπο της αναπλήρωσής τους κατά τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου αναστέλλεται η άσκηση των αρμοδιοτήτων των σχετικών με την ιδιότητα του καθηγητή που εκλέχθηκε.

**3. Δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι, ούτε να εκλεγούν βουλευτές σε όποια εκλογική περιφέρεια υπηρέτησαν ή σε όποια εκλογική περιφέρεια εκτεινόταν η τοπική αρμοδιότητά τους μέσα στους τελευταίους δεκαοκτώ μήνες της τετραετούς βουλευτικής περιόδου:

α) Οι διοικητές, υποδιοικητές, πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων, διευθύνοντες και εντεταλμένοι σύμβουλοι των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, πλην των σωματειακών, των κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου και των δημόσιων επιχειρήσεων ή άλλων επιχειρήσεων τη διοίκηση των οποίων ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος.

β) Τα μέλη των ανεξάρτητων αρχών που συγκροτούνται και λειτουργούν κατά το άρθρο 101Α, καθώς και των αρχών που χαρακτηρίζονται με νόμο ως ανεξάρτητες ή ρυθμιστικές.

γ) Οι ανώτεροι και ανώτατοι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας.

δ) Οι έμμισθοι υπάλληλοι του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των επιχειρήσεών τους, καθώς και των νομικών προσώπων και επιχειρήσεων της περίπτωσης α' που κατείχαν θέση προϊσταμένου οργανικής μονάδας επιπέδου διεύθυνσης ή άλλη αντίστοιχη, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει. Υπάλληλοι που αναφέρονται στο προηγούμενο εδάφιο και είχαν ευρύτερη τοπική αρμοδιότητα υπάγονται στους περιορισμούς της παραγράφου αυτής ως προς εκλογικές περιφέρειες άλλες από αυτήν της έδρας τους, μόνο εφόσον κατείχαν θέση προϊσταμένου οργανικής μονάδας επιπέδου γενικής διεύθυνσης ή άλλη αντίστοιχη, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει.

ε) Οι γενικοί ή ειδικοί γραμματείς υπουργείων ή αυτοτελών γενικών γραμματειών ή περιφερειών και όσοι ο νόμος εξομοιώνει με αυτούς.

Δεν υπάγονται στους περιορισμούς της παραγράφου αυτής οι υποψήφιοι βουλευτές Επικρατείας.

4. Πολιτικοί υπάλληλοι και στρατιωτικοί γενικά, που έχουν κατά το νόμο αναλάβει υποχρέωση να παραμείνουν στην υπηρεσία για ορισμένο χρόνο, δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές όσο χρόνο διαρκεί η υποχρέωσή τους.

****Άρθρο 57****

1. Τα καθήκοντα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστα με τα έργα ή την ιδιότητα του ιδιοκτήτη ή εταίρου ή μετόχου ή διοικητή ή διαχειριστή ή μέλους του διοικητικού συμβουλίου ή γενικού διευθυντή ή των αναπληρωτών τους επιχείρησης, η οποία:

α) Αναλαμβάνει έργα ή μελέτες ή προμήθειες του Δημοσίου ή παροχή υπηρεσιών προς το Δημόσιο ή συνάπτει με το Δημόσιο συναφείς συμβάσεις αναπτυξιακού ή επενδυτικού χαρακτήρα.

β) Απολαμβάνει ειδικών προνομίων.

γ) Κατέχει ή διαχειρίζεται ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό σταθμό ή εκδίδει εφημερίδα πανελληνίας κυκλοφορίας.

- δ) Ασκή κατά παραχώρηση δημόσια υπηρεσία ή δημόσια επιχείρηση ή επιχείρηση κοινής ωφέλειας.
ε) Μισθώνει για εμπορικούς λόγους ακίνητα του Δημοσίου.

Για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής με το Δημόσιο εξομοιώνονται οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, τα άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τα κρατικά νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, οι δημόσιες επιχειρήσεις, οι επιχειρήσεις των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και οι άλλες επιχειρήσεις τη διοίκηση των οποίων ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος. Μέτοχος επιχείρησης που εμπίπτει στους περιορισμούς της παραγράφου αυτής είναι όποιος κατέχει ποσοστό του μετοχικού κεφαλαίου μεγαλύτερο του ένα τοις εκατό.

Με ειδικό νόμο μπορεί να καθορίζονται επαγγελματικές δραστηριότητες, πέραν αυτών που αναφέρονται στα προηγούμενα εδάφια, η άσκηση των οποίων δεν επιτρέπεται στους βουλευτές. Η παράβαση των διατάξεων αυτής της παραγράφου συνεπάγεται έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα και ακυρότητα των σχετικών συμβάσεων ή πράξεων, όπως νόμος ορίζει.

2. Βουλευτές που υπάγονται στις διατάξεις του πρώτου εδαφίου της προηγούμενης παραγράφου οφείλουν, μέσα σε οκτώ ημέρες αφότου η εκλογή τους γίνει οριστική, να επιλέξουν με δήλωσή τους μεταξύ του βουλευτικού αξιώματος και των παραπάνω έργων ή ιδιοτήτων. Αν παραλειφθεί αυτή η εμπρόθεσμη δήλωση, εκπίπτουν αυτοδικαίως από το αξίωμα του βουλευτή.

3. Βουλευτές που αποδέχονται οποιαδήποτε από τις ιδιότητες ή τα έργα που αναφέρονται σε αυτό ή στο προηγούμενο άρθρο και που χαρακτηρίζονται ότι αποτελούν κώλυμα για την υποψηφιότητα βουλευτή ή ότι είναι ασυμβίβαστα με το βουλευτικό αξίωμα, εκπίπτουν από το αξίωμα αυτό, όπως νόμος ορίζει.

4. Ειδικός νόμος ορίζει τον τρόπο με τον οποίο συνεχίζονται ή εκχωρούνται ή διαλύονται συμβάσεις που αναφέρονται στην παράγραφο 1 και έχουν αναληφθεί από βουλευτή ή από επιχείρηση στην οποία αυτός μετείχε πριν από την απόκτηση της βουλευτικής ιδιότητας ή με ασυμβίβαστη προς το αξίωμά του ιδιότητα.

Άρθρο 58

Ο έλεγχος και η εκδίκαση των βουλευτικών εκλογών, κατά του κύρους των οποίων ασκούνται ενστάσεις που αναφέρονται είτε σε εκλογικές παραβάσεις σχετικές με την ενέργεια των εκλογών είτε σε έλλειψη των νόμιμων προσόντων, ανατίθεται στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Καθήκοντα και δικαιώματα των βουλευτών

Άρθρο 59

1. Οι βουλευτές πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους δίνουν στο Βουλευτήριο και σε δημόσια συνεδρίαση τον ακόλουθο όρκο:

"Ορκίζομαι στο όνομα της Αγίας και Ομοούσιας και Αδιαίρετης Τριάδας να είμαι πιστός στην Πατρίδα και το δημοκρατικό πολίτευμα, να υπακούω στο Σύνταγμα και τους νόμους και να εκπληρώνω ευσυνείδητα τα καθήκοντά μου".

2. Αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι βουλευτές δίνουν τον ίδιο όρκο σύμφωνα με τον τύπο της δικής τους θρησκείας ή του δικού τους δόγματος.

3. Βουλευτές που ανακηρύσσονται όταν η Βουλή απουσιάζει δίνουν τον όρκο στο Τμήμα της που λειτουργεί.

Άρθρο 60

1. Οι βουλευτές έχουν απεριόριστο το δικαίωμα της γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση.

2. Η παραίτηση από το βουλευτικό αξίωμα είναι δικαίωμα του βουλευτή, συντελείται μόλις ο βουλευτής υποβάλει γραπτή δήλωση στον Πρόεδρο της Βουλής και δεν ανακαλείται.

Άρθρο 61

1. Ο βουλευτής δεν καταδιώκεται ούτε εξετάζεται με οποιονδήποτε τρόπο για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων.
2. Ο βουλευτής διώκεται μόνο για συκοφαντική δυσφήμιση, κατά το νόμο, ύστερα από άδεια της Βουλής. Αρμόδιο για την εκδίκαση είναι το Εφετείο. Η άδεια θεωρείται ότι οριστικά δεν δόθηκε, αν η Βουλή δεν αποφανθεί μέσα σε σαράντα πέντε ημέρες αφότου η έγκληση περιήλθε στον Πρόεδρο της Βουλής. Αν η Βουλή αρνηθεί να δώσει την άδεια ή αν περάσει άπρακτη η προθεσμία, η πράξη θεωρείται ανέγκλητη. Η παράγραφος αυτή έχει εφαρμογή από την προσεχή βουλευτική περίοδο.
3. Ο βουλευτής δεν έχει υποχρέωση μαρτυρίας για πληροφορίες που περιήλθαν σ' αυτόν ή δόθηκαν από αυτόν κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ούτε για τα πρόσωπα που του εμπιστεύθηκαν τις πληροφορίες ή στα οποία αυτός τις έδωσε.

Άρθρο 62

1. Όσο διαρκεί η βουλευτική περίοδος ο βουλευτής δεν διώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με άλλο τρόπο περιορίζεται χωρίς άδεια του Σώματος. Επίσης δεν διώκεται για πολιτικά εγκλήματα βουλευτής της Βουλής που διαλύθηκε, από τη διάλυσή της και έως την ανακήρυξη των βουλευτών της νέας Βουλής. Η άδεια θεωρείται ότι δεν δόθηκε, αν η Βουλή δεν αποφανθεί μέσα σε τρεις μήνες αφότου η αίτηση του εισαγγελέα για δίωξη διαβιβάστηκε στον Πρόεδρο της Βουλής. Η τρίμηνη προθεσμία αναστέλλεται κατά τη διάρκεια των διακοπών της Βουλής. Δεν απαιτείται άδεια για τα αυτόφωρα κακούργηματα.

Άρθρο 63

1. Οι βουλευτές, για την άσκηση του λειτουργήματός τους, δικαιούνται από το Δημόσιο αποζημίωση και δαπάνες• το ύψος τους καθορίζεται με απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής.
2. Οι βουλευτές απολαμβάνουν συγκοινωνιακή, ταχυδρομική και τηλεφωνική ατέλεια, που η έκτασή της καθορίζεται με απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής.
3. Αν βουλευτής απουσιάσει αδικαιολόγητα σε περισσότερες από πέντε συνεδριάσεις το μήνα, κρατείται υποχρεωτικά, για κάθε απουσία, το ένα τριακοστό της μηνιαίας αποζημίωσής του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ Οργάνωση και λειτουργία της Βουλής

Άρθρο 64

1. Η Βουλή συνέρχεται αυτοδικαίως κάθε έτος την πρώτη Δευτέρα του Οκτωβρίου σε τακτική σύνοδο για τα ετήσια έργα της, εκτός αν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας τη συγκαλέσει ενωρίτερα σύμφωνα με το άρθρο 40.
2. Η διάρκεια της τακτικής συνόδου δεν μπορεί να είναι συντομότερη από πέντε μήνες, χωρίς να συνυπολογίζεται ο χρόνος της αναστολής σύμφωνα με το άρθρο 40. Η τακτική σύνοδος παρατείνεται υποχρεωτικά ώσπου να εγκριθεί, σύμφωνα με το άρθρο 79, ο προϋπολογισμός ή να ψηφιστεί σύμφωνα με το ίδιο άρθρο ειδικός νόμος.

Άρθρο 65

1. Η Βουλή ορίζει τον τρόπο της ελεύθερης και δημοκρατικής λειτουργίας της με Κανονισμό, που ψηφίζεται από την Ολομέλεια κατά το άρθρο 76 και δημοσιεύεται με παραγγελία του Προέδρου της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.
2. Η Βουλή εκλέγει από τα μέλη της τον Πρόεδρο και τα λοιπά μέλη του Προεδρείου, σύμφωνα με τους ορισμούς του Κανονισμού.
3. Ο Πρόεδρος και οι Αντιπρόεδροι εκλέγονται στην αρχή κάθε βουλευτικής περιόδου.

Η διάταξη αυτή δεν εφαρμόζεται για τον Πρόεδρο και τους Αντιπροέδρους που εκλέχθηκαν στην τρέχουσα πρώτη σύνοδο της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής.

Η Βουλή μπορεί, ύστερα από πρόταση πενήντα βουλευτών, να εκφράσει μομφή κατά του Προέδρου της Βουλής ή μέλους του Προεδρείου, η οποία συνεπάγεται τη λήξη της θητείας του.

4. Ο Πρόεδρος της Βουλής διευθύνει τις εργασίες του Σώματος, μεριμνά για τη διασφάλιση της ανεμπόδιστης διεξαγωγής των εργασιών του, την κατοχύρωση της ελεύθερης γνώμης και έκφρασης των βουλευτών, και την τήρηση της τάξης• ο Πρόεδρος μπορεί να λάβει και πειθαρχικά μέτρα σύμφωνα με όσα ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής εναντίον κάθε βουλευτή που παρεκτρέπεται.

5. Με τον Κανονισμό μπορεί να συσταθεί στη Βουλή επιστημονική υπηρεσία για την υποβοήθηση του νομοθετικού της έργου.

6. Ο Κανονισμός καθορίζει την οργάνωση των υπηρεσιών της Βουλής υπό την εποπτεία του Προέδρου, καθώς και όλα όσα αφορούν το προσωπικό της. Οι πράξεις του Προέδρου που αφορούν την πρόσληψη και την υπηρεσιακή κατάσταση του προσωπικού της Βουλής υπόκεινται σε προσφυγή ή αίτηση ακύρωσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Άρθρο 66

1. Η Βουλή συνεδριάζει δημόσια στο Βουλευτήριο, μπορεί όμως να διασκεφθεί σε μυστική συνεδρίαση, ύστερα από αίτηση της Κυβέρνησης ή δεκαπέντε βουλευτών, αν το αποφασίσει η πλειοψηφία σε μυστική συνεδρίαση. Η Βουλή αποφασίζει κατόπιν αν πρέπει να επαναληφθεί η συζήτηση για το ίδιο θέμα σε δημόσια συνεδρίαση.

2. Οι Υπουργοί και Υφυπουργοί έχουν ελεύθερη είσοδο στις συνεδριάσεις της Βουλής και ακούονται όποτε ζητήσουν το λόγο.

*3. Η Βουλή και οι κοινοβουλευτικές επιτροπές μπορούν να ζητήσουν την παρουσία του Υπουργού ή του Υφυπουργού που είναι αρμόδιος για τα θέματα που συζητούν.

Οι κοινοβουλευτικές επιτροπές μπορούν να καλούν οποιοδήποτε πρόσωπο θεωρούν χρήσιμο για το έργο τους, ενημερώνοντας και τον αρμόδιο Υπουργό. Οι κοινοβουλευτικές επιτροπές συνεδριάζουν δημόσια, όπως ορίζεται στον Κανονισμό της Βουλής, μπορούν όμως να διασκεφθούν σε μυστική συνεδρίαση, ύστερα από αίτηση της Κυβέρνησης ή πέντε βουλευτών, αν το αποφασίσει η πλειοψηφία σε μυστική συνεδρίαση. Η κοινοβουλευτική επιτροπή αποφασίζει κατόπιν, αν πρέπει να επαναδιεξαχθεί η συζήτηση για το ίδιο θέμα σε δημόσια συνεδρίαση.

Άρθρο 67

Η Βουλή δεν μπορεί να αποφασίσει χωρίς την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών, που όμως ποτέ δεν μπορεί να είναι μικρότερη από το ένα τέταρτο του όλου αριθμού των βουλευτών.

Σε περίπτωση ισοψηφίας επαναλαμβάνεται η ψηφοφορία και, ύστερα από νέα ισοψηφία, η πρόταση απορρίπτεται.

Άρθρο 68

*1. Η Βουλή στις αρχές κάθε τακτικής συνόδου συνιστά από τα μέλη της διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές για να εξετάζουν και να επεξεργάζονται τα νομοσχέδια και τις προτάσεις νόμων που υποβάλλονται, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

2. Η Βουλή συνιστά από τα μέλη της εξεταστικές επιτροπές, με απόφασή της που λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο πέμπτων του συνόλου των βουλευτών, ύστερα από πρόταση του ενός πέμπτου του όλου αριθμού των βουλευτών.

Προκειμένου να συσταθούν εξεταστικές επιτροπές για ζητήματα που ανάγονται στην εξωτερική πολιτική και την εθνική άμυνα, απαιτείται απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

Τα σχετικά με τη συγκρότηση και τη λειτουργία των επιτροπών αυτών καθορίζονται από τον Κανονισμό της Βουλής.

3. Οι κοινοβουλευτικές και εξεταστικές επιτροπές, καθώς και τα κατά τα άρθρα 70 και 71 Τμήματα της Βουλής, συνιστώνται ανάλογα με τη δύναμη των κομμάτων, των ομάδων και των ανεξαρτήτων, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

Άρθρο 69

Κανένας δεν εμφανίζεται στη Βουλή αυτόκλητος για να αναφέρει οτιδήποτε προφορικά ή εγγράφως. Οι αναφορές παρουσιάζονται από βουλευτή ή παραδίδονται στον Πρόεδρο. Η Βουλή έχει δικαίωμα να αποστέλλει τις αναφορές που της απευθύνονται στους Υπουργούς και τους Υφυπουργούς, οι οποίοι υποχρεούνται να δίνουν διευκρινίσεις όποτε τους ζητηθούν.

Άρθρο 70

1. Η Βουλή ασκεί το νομοθετικό της έργο σε Ολομέλεια.

**2. Ο Κανονισμός της Βουλής προβλέπει ότι το νομοθετικό έργο που καθορίζεται από αυτόν μπορεί να ασκείται και από τις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές που συγκροτούνται και λειτουργούν κατά τη διάρκεια της συνόδου, όπως ορίζει ο Κανονισμός και με τους περιορισμούς του άρθρου 72.

**3. Με τον Κανονισμό της Βουλής ορίζεται επίσης η κατανομή της αρμοδιότητας μεταξύ των διαρκών κοινοβουλευτικών επιτροπών κατά Υπουργεία.

**4. Αν δεν ορίζεται διαφορετικά, οι διατάξεις του Συντάγματος που αφορούν τη Βουλή ισχύουν για τη λειτουργία της σε Ολομέλεια και σε Τμήμα κατά το άρθρο 71, καθώς και για τη λειτουργία των κοινοβουλευτικών επιτροπών.

**5. Για να λάβουν απόφαση το κατά το άρθρο 71 Τμήμα και οι διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές, όταν ασκούν νομοθετικό έργο κατά την παράγραφο 2 του παρόντος άρθρου, απαιτείται πλειοψηφία που δεν μπορεί να είναι μικρότερη από τα δύο πέμπτα του αριθμού των μελών τους.

**6. Ο κοινοβουλευτικός έλεγχος ασκείται από τη Βουλή σε Ολομέλεια, όπως ορίζει ο Κανονισμός. Ο Κανονισμός μπορεί να προβλέπει την άσκηση κοινοβουλευτικού ελέγχου και από το κατά το άρθρο 71 Τμήμα, καθώς και από τις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές που συγκροτούνται και λειτουργούν κατά τη διάρκεια της συνόδου.

**7. Ο Κανονισμός ορίζει τον τρόπο με τον οποίο μετέχουν στις ψηφοφορίες βουλευτές που βρίσκονται σε αποστολή της Βουλής ή της Κυβέρνησης στο εξωτερικό.

**8. Ο Κανονισμός της Βουλής προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο η Βουλή ενημερώνεται από την Κυβέρνηση για τα ζητήματα που αποτελούν αντικείμενο κανονιστικής ρύθμισης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συζητεί γι' αυτά.

Άρθρο 71

Κατά τη διάρκεια της διακοπής των εργασιών της Βουλής, το νομοθετικό της έργο, εκτός από τα νομοθετήματα που ανήκουν στην αρμοδιότητα της Ολομέλειας κατά το άρθρο 72, ασκείται από Τμήμα της που συγκροτείται και λειτουργεί σύμφωνα με τους ορισμούς των άρθρων 68 παράγραφος 3 και 70.

Με τον Κανονισμό μπορεί να προβλεφθεί η επεξεργασία των νομοσχεδίων ή των προτάσεων νόμων από κοινοβουλευτική επιτροπή που την αποτελούν μέλη του ίδιου Τμήματος.

****Άρθρο 72**

1. Στην Ολομέλεια της Βουλής συζητούνται και ψηφίζονται ο Κανονισμός της, νομοσχέδια και προτάσεις νόμων για τα θέματα των άρθρων 3, 13, 27, 28 παράγραφοι 2 και 3, 29 παράγραφος 2, 33 παράγραφος 3, 48, 51, 54, 86, νομοσχέδια και προτάσεις εκτελεστικών του Συντάγματος νόμων για την άσκηση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, νομοσχέδια και προτάσεις νόμων για την αυθεντική ερμηνεία νόμων, καθώς και για κάθε άλλο θέμα που σύμφωνα με ειδική πρόβλεψη του Συντάγματος ανατίθεται στην Ολομέλεια της Βουλής ή για τη ρύθμιση του οποίου απαιτείται ειδική πλειοψηφία.

Στην Ολομέλεια της Βουλής ψηφίζεται επίσης ο προϋπολογισμός και ο απολογισμός του Κράτους και της Βουλής.

2. Η συζήτηση και ψήφιση όλων των άλλων νομοσχεδίων ή προτάσεων νόμων μπορεί να γίνεται, κατά τη διάρκεια της συνόδου, από την αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή, κατά τους ορισμούς του άρθρου 70. Γίνεται επίσης από το Τμήμα που συγκροτείται και λειτουργεί σύμφωνα με το άρθρο 71 κατά τη διάρκεια της διακοπής των εργασιών της Βουλής, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

3. Η διαρκής κοινοβουλευτική επιτροπή που επιλαμβάνεται της ψήφισης νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου μπορεί με απόφασή της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της να παραπέμπει στην Ολομέλεια οποιαδήποτε αμφισβήτηση για την αρμοδιότητά της. Η απόφαση της Ολομέλειας δεσμεύει τις επιτροπές.

Μεταξύ της κατάθεσης νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου και της συζήτησής του στη διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή πρέπει να μεσολαβεί τουλάχιστον μία εβδομάδα.

4. Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που συζητήθηκε και ψηφίστηκε στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή εισάγεται στην Ολομέλεια σε μία συνεδρίαση, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής, και συζητείται και ψηφίζεται ενιαία επί της αρχής, επί των άρθρων και στο σύνολο. Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που έγινε δεκτή στην επιτροπή με πλειοψηφία τουλάχιστον τεσσάρων πέμπτων συζητείται και ψηφίζεται στην Ολομέλεια, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ Νομοθετική λειτουργία της Βουλής

Άρθρο 73

1. Το δικαίωμα πρότασης νόμων ανήκει στη Βουλή και στην Κυβέρνηση.

2. Νομοσχέδια που αναφέρονται οπωσδήποτε στην απονομή σύνταξης και στις προϋποθέσεις της υποβάλλονται μόνο από τον Υπουργό Οικονομικών ύστερα από γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου• αν πρόκειται για συντάξεις που επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, υποβάλλονται από τον αρμόδιο Υπουργό και τον Υπουργό Οικονομικών. Τα νομοσχέδια για συντάξεις πρέπει να είναι ειδικά• δεν επιτρέπεται, με ποινή την ακυρότητα, να αναγράφονται διατάξεις για συντάξεις σε νόμους που αποσκοπούν στη ρύθμιση άλλων θεμάτων.

3. Καμία πρόταση νόμου ή τροπολογία ή προσθήκη δεν εισάγεται για συζήτηση, αν προέρχεται από τη Βουλή, εφόσον συνεπάγεται σε βάρος του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου δαπάνες ή ελάττωση εσόδων ή της περιουσίας τους, για να δοθεί μισθός ή σύνταξη ή γενικά όφελος σε κάποιο πρόσωπο.

4. Είναι όμως παραδεκτή τροπολογία ή προσθήκη που την υποβάλλει αρχηγός κόμματος ή εκπρόσωπος ομάδας κατά τους ορισμούς της παραγράφου 3 του άρθρου 74, όταν πρόκειται για νομοσχέδια που αφορούν την οργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών και των οργανισμών δημόσιου ενδιαφέροντος, την υπηρεσιακή γενικά κατάσταση των δημόσιων υπαλλήλων, των στρατιωτικών και των οργάνων των σωμάτων ασφαλείας, των υπαλλήλων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και δημόσιων γενικά επιχειρήσεων.

5. Νομοσχέδιο με το οποίο επιβάλλονται τοπικοί ή ειδικοί φόροι ή βάρη οποιασδήποτε φύσης υπέρ οργανισμών ή νομικών προσώπων δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου πρέπει να προσυπογράφεται και από τους Υπουργούς Συντονισμού και Οικονομικών.

Άρθρο 74

1. Κάθε νομοσχέδιο και κάθε πρόταση νόμου συνοδεύεται υποχρεωτικά από αιτιολογική έκθεση• πριν εισαχθεί στη Βουλή, στην Ολομέλεια ή σε Τμήματα, μπορεί να παραπεμφθεί για νομοτεχνική επεξεργασία στην επιστημονική υπηρεσία της παραγράφου 5 του άρθρου 65, όταν συσταθεί, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

2. Τα νομοσχέδια και οι προτάσεις νόμων που κατατίθενται στη Βουλή παραπέμπονται στην οικεία κοινοβουλευτική επιτροπή. Αφού υποβληθεί η έκθεση ή περάσει άπρακτη η προθεσμία που είχε ταχθεί για την υποβολή της, εισάγονται στη Βουλή για συζήτηση, μετά παρέλευση τριών ημερών από τότε, εκτός αν ο αρμόδιος Υπουργός τα έχει χαρακτηρίσει ως επείγοντα. Η συζήτηση αρχίζει ύστερα από προφορική εισήγηση του αρμόδιου Υπουργού και των εισηγητών της Επιτροπής.

3. Τροπολογίες βουλευτών σε νομοσχέδια και προτάσεις νόμων για τα οποία αρμόδια είναι η Ολομέλεια ή τα Τμήματα της Βουλής δεν εισάγονται για συζήτηση, αν δεν υποβληθούν έως και την παραμονή της ημέρας που θα αρχίσει η συζήτηση, εκτός αν συγκατατίθεται και η Κυβέρνηση να συζητηθούν.

4. Δεν εισάγεται για συζήτηση νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που αποσκοπεί στην τροποποίηση διάταξης νόμου, αν δεν έχει καταχωριστεί στην αιτιολογική έκθεση ολόκληρο το κείμενο της διάταξης που τροποποιείται, και στο κείμενο του νομοσχεδίου ή της πρότασης ολόκληρη η νέα διάταξη, όπως διαμορφώνεται με την τροποποίηση.

**5. Τα προβλεπόμενα στην παράγραφο 1 ισχύουν και για τα νομοσχέδια ή τις προτάσεις νόμων που εισάγονται για συζήτηση και ψήφιση στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που περιέχει διατάξεις άσχετες με το κύριο αντικείμενό τους δεν εισάγεται για συζήτηση.

Προσθήκη ή τροπολογία άσχετη με το κύριο αντικείμενο του νομοσχεδίου ή της πρότασης νόμου δεν εισάγεται για συζήτηση.

Προσθήκες ή τροπολογίες Υπουργών συζητούνται μόνο αν έχουν υποβληθεί τρεις τουλάχιστον ημέρες πριν από την έναρξη της συζήτησης στην Ολομέλεια, στο κατά το άρθρο 71 Τμήμα ή στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

Τα οριζόμενα στα προηγούμενα δύο εδάφια ισχύουν και για τις προσθήκες ή τροπολογίες βουλευτών.

Σε περίπτωση αμφισβήτησης αποφαιίνεται η Βουλή.

Βουλευτές που δεν μετέχουν στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή ή στο κατά το άρθρο 71 Τμήμα έχουν το δικαίωμα να λάβουν το λόγο επί της αρχής και για να υποστηρίξουν προτάσεις νόμων και προσθήκες ή τροπολογίες που έχουν υποβάλει, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

6. Μία φορά το μήνα, σε ημέρα που θα προσδιοριστεί από τον Κανονισμό, εγγράφονται στην ημερήσια διάταξη κατά σειρά προτεραιότητας και συζητούνται εκκρεμείς προτάσεις νόμων.

Άρθρο 75

1. Κάθε νομοσχέδιο και κάθε πρόταση νόμου που συνεπάγονται επιβάρυνση του προϋπολογισμού, εφόσον υποβάλλεται από Υπουργούς, δεν εισάγεται για συζήτηση, αν δεν συνοδεύεται από έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους που καθορίζει τη δαπάνη• εφόσον υποβάλλεται από βουλευτές, διαβιβάζεται πριν από κάθε συζήτηση στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, που υποχρεούται να υποβάλει στη Βουλή σχετική έκθεση μέσα σε δεκαπέντε ημέρες. Αν η προθεσμία αυτή περάσει άπρακτη, η πρόταση νόμου εισάγεται για συζήτηση και χωρίς έκθεση.

2. Το ίδιο ισχύει και για τις τροπολογίες, αν το ζητήσουν οι αρμόδιοι Υπουργοί. Σ' αυτή την περίπτωση το Γενικό Λογιστήριο υποχρεούται να υποβάλει στη Βουλή την έκθεσή του μέσα σε τρεις ημέρες. Μόνο αν αυτή η προθεσμία περάσει άπρακτη, η συζήτηση προχωρεί και χωρίς έκθεση.

3. Νομοσχέδιο που συνεπάγεται δαπάνη ή ελάττωση εσόδων δεν εισάγεται για συζήτηση, αν δεν συνοδεύεται από ειδική έκθεση για τον τρόπο που θα καλυφθούν, η οποία υπογράφεται από τον αρμόδιο Υπουργό και τον Υπουργό Οικονομικών.

Άρθρο 76

**1. Κάθε νομοσχέδιο και κάθε πρόταση νόμου συζητείται και ψηφίζεται μία μόνο φορά, καταρχήν, κατ' άρθρο και στο σύνολο με την εξαίρεση των περιπτώσεων που προβλέπονται στην παράγραφο 4 του άρθρου 72.

**2. Ψηφισμένο νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που αναπέμπεται κατά το άρθρο 42 συζητείται και ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής δύο φορές και σε δύο διαφορετικές συνεδριάσεις που απέχουν μεταξύ τους δύο τουλάχιστον ημέρες, στην πρώτη συζήτηση καταρχήν και κατ' άρθρο και στη δεύτερη κατ' άρθρο και στο σύνολο.

**3. Αν κατά τη συζήτηση έγιναν δεκτές προσθήκες ή τροπολογίες, η ψήφιση στο σύνολο αναβάλλεται για ένα εικοσιτετράωρο από τη διανομή του τροποποιημένου νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου με την εξαίρεση των περιπτώσεων που προβλέπονται στην παράγραφο 4 του άρθρου 72.

**4. Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που χαρακτηρίζεται από την Κυβέρνηση κατεπείγον εισάγεται για ψήφιση, ύστερα από περιορισμένη συζήτηση σε μία συνεδρίαση, από την Ολομέλεια ή το κατά το άρθρο 71 Τμήμα, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

**5. Η Κυβέρνηση μπορεί να ζητήσει να συζητηθεί σε ορισμένο αριθμό συνεδριάσεων, νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που έχει επείγοντα χαρακτήρα, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

6. Η επιψήφιση δικαστικών ή διοικητικών κωδίκων, που συντάχθηκαν από ειδικές επιτροπές, οι οποίες έχουν συσταθεί με ειδικούς νόμους, μπορεί να γίνει από την Ολομέλεια της Βουλής με ιδιαίτερο νόμο που τους κυρώνει στο σύνολό τους.

7. Με τον ίδιο τρόπο μπορεί να γίνει κωδικοποίηση διατάξεων που υπάρχουν με απλή ταξινόμησή τους ή επαναφορά στο σύνολό τους καταργημένων νόμων, εκτός από τους φορολογικούς.

Άρθρο 77

1. Η αυθεντική ερμηνεία των νόμων ανήκει στη νομοθετική λειτουργία.

2. Νόμος που δεν είναι πράγματι ερμηνευτικός ισχύει μόνο από τη δημοσίευσή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ Φορολογία και δημοσιονομική διαχείριση

Άρθρο 78

1. Κανένας φόρος δεν επιβάλλεται ούτε εισπράττεται χωρίς τυπικό νόμο που καθορίζει το υποκείμενο της φορολογίας και το εισόδημα, το είδος της περιουσίας, τις δαπάνες και τις συναλλαγές ή τις κατηγορίες τους, στις οποίες αναφέρεται ο φόρος.

2. Φόρος ή άλλο οποιοδήποτε οικονομικό βάρος δεν μπορεί να επιβληθεί με νόμο αναδρομικής ισχύος που εκτείνεται πέρα από το οικονομικό έτος το προηγούμενο εκείνου κατά το οποίο επιβλήθηκε.

3. Κατ' εξαίρεση, όταν επιβάλλεται ή αυξάνεται εισαγωγικός ή εξαγωγικός δασμός ή φόρος κατανάλωσης, επιτρέπεται η είσπραξή τους από την ημέρα που κατατέθηκε στη Βουλή το σχετικό νομοσχέδιο, υπό τον όρο ότι ο νόμος θα δημοσιευθεί μέσα στην προθεσμία που ορίζει το άρθρο 42 παράγραφος 1 και πάντως το αργότερο μέσα σε δέκα ημέρες από τη λήξη της συνόδου.

4. Το αντικείμενο της φορολογίας, ο φορολογικός συντελεστής, οι απαλλαγές ή εξαιρέσεις από τη φορολογία και η απονομή των συντάξεων δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο νομοθετικής εξουσιοδότησης.

Δεν είναι αντίθετος προς την απαγόρευση αυτή ο καθορισμός με νόμο του τρόπου που βεβαιώνεται η συμμετοχή του Κράτους και των δημόσιων γενικά οργανισμών στην αυτόματη υπερτίμηση, που προκαλείται αποκλειστικά από την εκτέλεση δημόσιων έργων στην παρακείμενη ιδιωτική ακίνητη περιουσία.

5. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται να επιβληθούν με εξουσιοδότηση νόμων πλαισίων εξισωτικές ή αντισταθμιστικές εισφορές ή δασμοί, καθώς και να ληφθούν οικονομικά μέτρα στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων της Χώρας με οικονομικούς οργανισμούς ή μέτρα που αποβλέπουν στην εξασφάλιση της συναλλαγματικής θέσης της Χώρας.

Άρθρο 79

1. Η Βουλή κατά την τακτική ετήσια σύνοδό της ψηφίζει τον προϋπολογισμό των εσόδων και εξόδων του Κράτους για το επόμενο έτος.

***Η Βουλή μπορεί να υποβάλλει προτάσεις τροποποίησης επιμέρους κονδυλίων του προϋπολογισμού κατά τη συζήτηση του Προσχεδίου της παραγράφου 3, οι οποίες εισάγονται στην Ολομέλεια και τίθενται σε ψηφοφορία, εφόσον οι τροποποιήσεις δεν έχουν επιπτώσεις στο σύνολο των δαπανών και των εσόδων του Κράτους. Στον Κανονισμό της Βουλής προβλέπεται η ειδικότερη διαδικασία παρακολούθησης από τη Βουλή της εκτέλεσης του προϋπολογισμού.

2. Όλα τα έσοδα και έξοδα του Κράτους πρέπει να αναγράφονται στον ετήσιο προϋπολογισμό και τον απολογισμό.

**3. Προσχέδιο του προϋπολογισμού κατατίθεται από τον Υπουργό Οικονομικών στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή την πρώτη Δευτέρα του Οκτωβρίου και συζητείται, όπως ορίζει ο Κανονισμός. Ο Υπουργός Οικονομικών, λαμβάνοντας υπόψη και τις παρατηρήσεις της επιτροπής, εισάγει τον

προϋπολογισμό στη Βουλή σαράντα τουλάχιστον ημέρες πριν αρχίσει το οικονομικό έτος. Ο προϋπολογισμός συζητείται και ψηφίζεται από την Ολομέλεια σύμφωνα με όσα ορίζει ο Κανονισμός, ο οποίος και εξασφαλίζει το δικαίωμα να εκφράζουν τις απόψεις τους όλες οι πολιτικές μερίδες της Βουλής.

4. Αν για οποιονδήποτε λόγο είναι ανέφικτη η διοίκηση των εσόδων και των εξόδων βάσει του προϋπολογισμού, αυτή ενεργείται με βάση ειδικό κάθε φορά νόμο.

5. Αν δεν είναι δυνατή, επειδή έληξε η περίοδος της Βουλής, η ψήφιση του προϋπολογισμού ή του ειδικού νόμου που προβλέπεται στην προηγούμενη παράγραφο, παρατείνεται για τέσσερις μήνες η ισχύς του προϋπολογισμού του οικονομικού έτους που έληξε ή που λήγει, με διάταγμα το οποίο εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου.

6. Με νόμο μπορεί να καθιερωθεί η σύνταξη προϋπολογισμού για διετή χρήση.

*7. Το αργότερο μέσα σε ένα έτος από τη λήξη του οικονομικού έτους κατατίθεται στη Βουλή ο απολογισμός, καθώς και ο γενικός ισολογισμός του Κράτους, που συνοδεύονται υποχρεωτικά από την κατά το άρθρο 98 παράγραφος 1 περίπτωση ε' έκθεση του Ελεγκτικού Συνεδρίου, εξετάζονται από ειδική επιτροπή βουλευτών και κυρώνονται από την Ολομέλεια της Βουλής, σύμφωνα με όσα ορίζει ο Κανονισμός.

8. Τα προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης εγκρίνονται από την Ολομέλεια της Βουλής, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 80

1. Μισθός, σύνταξη, χορηγία ή αμοιβή ούτε εγγράφεται στον προϋπολογισμό του Κράτους ούτε παρέχεται χωρίς οργανικό ή άλλο ειδικό νόμο.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την κοπή ή την έκδοση νομίσματος.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Η παράγραφος 2 δεν καλύπτει τη συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, στο ευρύτερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 28.

ΤΜΗΜΑ Δ' Κυβέρνηση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Συγκρότηση και αποστολή της Κυβέρνησης

Άρθρο 81

1. Την Κυβέρνηση αποτελεί το Υπουργικό Συμβούλιο που απαρτίζεται από τον Πρωθυπουργό και τους Υπουργούς. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνθεση και τη λειτουργία του Υπουργικού Συμβουλίου. Με διάταγμα που προκαλεί ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης μπορεί να διοριστούν ένας ή περισσότεροι από τους Υπουργούς Αντιπρόεδροι του Υπουργικού Συμβουλίου.

Νόμος ρυθμίζει τη θέση των αναπληρωτών Υπουργών και των Υπουργών χωρίς χαρτοφυλάκιο, των Υφυπουργών, που μπορεί να αποτελούν μέλη της Κυβέρνησης, καθώς και των μόνιμων υπηρεσιακών Υφυπουργών.

2. Κανένας δεν μπορεί να διοριστεί μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, αν δεν συγκεντρώνει τα προσόντα που ορίζει το άρθρο 55 για το βουλευτή.

3. Οποιαδήποτε επαγγελματική δραστηριότητα των μελών της Κυβέρνησης, των Υφυπουργών και του Προέδρου της Βουλής αναστέλλεται κατά τη διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων τους.

4. Νόμος μπορεί να καθιερώνει το ασυμβίβαστο του αξιώματος του Υπουργού και του Υφυπουργού και προς άλλα έργα.

5. Αν δεν υπάρχει Αντιπρόεδρος, ο Πρωθυπουργός ορίζει έναν από τους Υπουργούς προσωρινό αναπληρωτή του, όταν παρουσιάζεται ανάγκη.

Άρθρο 82

1. Η Κυβέρνηση καθορίζει και κατευθύνει τη γενική πολιτική της Χώρας, σύμφωνα με τους ορισμούς του Συντάγματος και των νόμων.
2. Ο Πρωθυπουργός εξασφαλίζει την ενότητα της Κυβέρνησης και κατευθύνει τις ενέργειές της, καθώς και των δημόσιων γενικά υπηρεσιών για την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής μέσα στο πλαίσιο των νόμων.
- **3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής, αποστολή της οποίας είναι η διεξαγωγή του κοινωνικού διαλόγου για τη γενική πολιτική της Χώρας και ιδίως για τις κατευθύνσεις της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, καθώς και η διατύπωση γνώμης επί των νομοσχεδίων και προτάσεων νόμων που παραπέμπονται σε αυτήν.
- **4. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Εθνικού Συμβουλίου Εξωτερικής Πολιτικής με τη συμμετοχή εκπροσώπων των κομμάτων της Βουλής και προσώπων με ειδικές γνώσεις ή εμπειρία.

Άρθρο 83

1. Κάθε Υπουργός ασκεί τις αρμοδιότητες που ορίζει ο νόμος. Οι Υπουργοί χωρίς χαρτοφυλάκιο ασκούν όσες αρμοδιότητες τους αναθέτει ο Πρωθυπουργός με απόφασή του.
2. Οι Υφυπουργοί ασκούν τις αρμοδιότητες που τους αναθέτει με κοινή απόφαση ο Πρωθυπουργός και ο οικείος Υπουργός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Σχέσεις Βουλής και Κυβέρνησης

Άρθρο 84

1. Η Κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την ορκωμοσία του Πρωθυπουργού, η Κυβέρνηση υποχρεούται να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής και μπορεί να τη ζητεί και οποτεδήποτε άλλοτε. Η Βουλή, αν έχουν διακοπεί οι εργασίες της κατά το σχηματισμό της Κυβέρνησης, καλείται μέσα σε δεκαπέντε ημέρες να αποφανθεί για την πρόταση εμπιστοσύνης.
2. Η Βουλή μπορεί με απόφασή της να αποσύρει την εμπιστοσύνη της από την Κυβέρνηση ή από μέλος της. Πρόταση δυσπιστίας μπορεί να υποβληθεί μόνο μετά την πάροδο εξαμήνου αφότου η Βουλή απέρριψε πρόταση δυσπιστίας.
Η πρόταση δυσπιστίας πρέπει να είναι υπογραμμένη από το ένα έκτο τουλάχιστον των βουλευτών και να περιλαμβάνει σαφώς τα θέματα για τα οποία θα διεξαχθεί η συζήτηση.
3. Κατ' εξαίρεση μπορεί να υποβληθεί πρόταση δυσπιστίας και πριν από την πάροδο εξαμήνου, αν είναι υπογραμμένη από την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.
4. Η συζήτηση για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας αρχίζει μετά δύο ημέρες από την υποβολή της σχετικής πρότασης, εκτός αν η Κυβέρνηση, σε περίπτωση πρότασης δυσπιστίας, ζητήσει να αρχίσει αμέσως η συζήτηση, η οποία δεν μπορεί να παραταθεί πέρα από τρεις ημέρες από την έναρξή της.
5. Η ψηφοφορία για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας διεξάγεται αμέσως μόλις τελειώσει η συζήτηση, μπορεί όμως να αναβληθεί για σαράντα οκτώ ώρες, αν το ζητήσει η Κυβέρνηση.
6. Πρόταση εμπιστοσύνης δεν μπορεί να γίνει δεκτή, αν δεν εγκριθεί από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων βουλευτών, η οποία όμως δεν επιτρέπεται να είναι κατώτερη από τα δύο πέμπτα του όλου αριθμού των βουλευτών.
Πρόταση δυσπιστίας γίνεται δεκτή, μόνο αν εγκριθεί από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.
7. Κατά την ψηφοφορία για τις πιο πάνω προτάσεις ψηφίζουν οι Υπουργοί και Υφυπουργοί που είναι μέλη της Βουλής.

Άρθρο 85

Τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, καθώς και οι Υφυπουργοί είναι συλλογικώς υπεύθυνοι για τη γενική πολιτική της Κυβέρνησης και καθένas από αυτούς για τις πράξεις ή παραλείψεις της αρμοδιότητάς του, σύμφωνα με τις διατάξεις των νόμων για την ευθύνη των Υπουργών. Σε καμία περίπτωση η έγγραφη ή προφορική εντολή του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν απαλλάσσει τους Υπουργούς και τους Υφυπουργούς από την ευθύνη τους.

****Άρθρο 86**

1. Μόνο η Βουλή έχει την αρμοδιότητα να ασκεί δίωξη κατά όσων διατελούν ή διετέλεσαν μέλη της Κυβέρνησης ή Υφυπουργοί για ποινικά αδικήματα που τέλεσαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, όπως νόμος ορίζει. Απαγορεύεται η θέσπιση ιδιώνυμων υπουργικών αδικημάτων.

2. Δίωξη, ανάκριση, προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση κατά των προσώπων και για τα αδικήματα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 δεν επιτρέπεται χωρίς προηγούμενη απόφαση της Βουλής κατά την παράγραφο 3.

Αν στο πλαίσιο άλλης ανάκρισης, προανάκρισης, προκαταρκτικής εξέτασης ή διοικητικής εξέτασης προκύψουν στοιχεία, τα οποία σχετίζονται με τα πρόσωπα και τα αδικήματα της προηγούμενης παραγράφου, αυτά διαβιβάζονται αμελλητί στη Βουλή από αυτόν που ενεργεί την ανάκριση, προανάκριση ή εξέταση.

3. Πρόταση άσκησης δίωξης υποβάλλεται από τριάντα τουλάχιστον βουλευτές. Η Βουλή, με απόφασή της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, συγκροτεί ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή για τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης, διαφορετικά, η πρόταση απορρίπτεται ως προδήλως αβάσιμη. Το πόρισμα της επιτροπής του προηγούμενου εδαφίου εισάγεται στην Ολομέλεια της Βουλής η οποία αποφασίζει για την άσκηση ή μη δίωξης. Η σχετική απόφαση λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

Η Βουλή μπορεί να ασκήσει την κατά την παράγραφο 1 αρμοδιότητά της μέχρι το πέρας της δεύτερης τακτικής συνόδου της βουλευτικής περιόδου που αρχίζει μετά την τέλεση του αδικήματος.

Με τη διαδικασία και την πλειοψηφία του πρώτου εδαφίου της παραγράφου αυτής η Βουλή μπορεί οποτεδήποτε να ανακαλεί την απόφασή της ή να αναστέλλει τη δίωξη, την προδικασία ή την κύρια διαδικασία.

4. Αρμόδιο για την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων σε πρώτο και τελευταίο βαθμό είναι, ως ανώτατο δικαστήριο, Ειδικό Δικαστήριο που συγκροτείται για κάθε υπόθεση από έξι μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και επτά μέλη του Αρείου Πάγου. Τα τακτικά και αναπληρωματικά μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου κληρώνονται, μετά την άσκηση δίωξης, από τον Πρόεδρο της Βουλής σε δημόσια συνεδρίαση της Βουλής, μεταξύ των μελών των δύο ανώτατων αυτών δικαστηρίων, που έχουν διορισθεί ή προαχθεί στο βαθμό που κατέχουν πριν από την υποβολή πρότασης για άσκηση δίωξης. Του Ειδικού Δικαστηρίου προεδρεύει ο ανώτερος σε βαθμό από τα μέλη του Αρείου Πάγου που κληρώθηκαν και μεταξύ ομοίβαθμων ο αρχαιότερος.

Στο πλαίσιο του Ειδικού Δικαστηρίου της παραγράφου αυτής λειτουργεί Δικαστικό Συμβούλιο που συγκροτείται για κάθε υπόθεση από δύο μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και τρία μέλη του Αρείου Πάγου. Τα μέλη του Δικαστικού Συμβουλίου δεν μπορεί να είναι και μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου. Με απόφαση του Δικαστικού Συμβουλίου ορίζεται ένα από τα μέλη του που ανήκει στον Άρειο Πάγο ως ανακριτής. Η προδικασία λήγει με την έκδοση βουλεύματος.

Καθήκοντα εισαγγελέα στο Ειδικό Δικαστήριο και στο Δικαστικό Συμβούλιο της παραγράφου αυτής ασκεί μέλος της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου που κληρώνεται μαζί με τον αναπληρωτή του. Το δεύτερο και τρίτο εδάφιο της παραγράφου αυτής εφαρμόζονται και για τα μέλη του Δικαστικού Συμβουλίου ενώ το δεύτερο εδάφιο και για τον εισαγγελέα.

Σε περίπτωση παραπομπής προσώπου που είναι ή διετέλεσε μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου συμπαραπέμπονται και οι τυχόν συμμέτοχοι, όπως νόμος ορίζει.

5. Αν για οποιονδήποτε άλλο λόγο, στον οποίο περιλαμβάνεται και η παραγραφή, δεν περατωθεί η διαδικασία που αφορά δίωξη κατά προσώπου που είναι ή διετέλεσε μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, η Βουλή μπορεί, ύστερα από αίτηση του ίδιου ή των κληρονόμων του, να συστήσει ειδική επιτροπή στην οποία μπορούν να μετέχουν και ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί για τον έλεγχο της κατηγορίας.

ΤΜΗΜΑ Ε΄ Δικαστική Εξουσία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Δικαστικοί λειτουργοί και υπάλληλοι

Άρθρο 87

1. Η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία.
2. Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος.
3. Η επιθεώρηση των τακτικών δικαστών ενεργείται από δικαστές ανώτερου βαθμού καθώς και από τον Εισαγγελέα και τους Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου, των δε εισαγγελέων από αρεοπαγίτες και εισαγγελείς ανώτερου βαθμού, σύμφωνα με τους ορισμούς του νόμου.

Άρθρο 88

1. Οι δικαστικοί λειτουργοί διορίζονται με προεδρικό διάταγμα, σύμφωνα με νόμο που ορίζει τα προσόντα και τη διαδικασία της επιλογής τους, και είναι ισόβιοι.
- *2. Οι αποδοχές των δικαστικών λειτουργών είναι ανάλογες με το λειτούργημά τους. Τα σχετικά με τη βαθμολογική και μισθολογική τους εξέλιξη και με την κατάστασή τους γενικά καθορίζονται με ειδικούς νόμους.
Κατά παρέκκλιση από τα άρθρα 94, 95 και 98, διαφορές σχετικά με τις κάθε είδους αποδοχές και τις συντάξεις των δικαστικών λειτουργών και εφόσον η επίλυση των σχετικών νομικών ζητημάτων μπορεί να επηρεάσει τη μισθολογική, συνταξιοδοτική ή φορολογική κατάσταση ευρύτερου κύκλου προσώπων, εκδικάζονται από το ειδικό δικαστήριο του άρθρου 99. Το δικαστήριο στις περιπτώσεις αυτές συγκροτείται με τη συμμετοχή ενός επιπλέον τακτικού καθηγητή και ενός επιπλέον δικηγόρου, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συνέχιση τυχόν εκκρεμών δικών.
3. Με νόμο μπορεί να προβλεφθεί εκπαιδευτική και δοκιμαστική περίοδος των δικαστικών λειτουργών, διάρκειας έως τριών ετών, πριν διοριστούν ως τακτικοί. Κατά την περίοδο αυτή μπορούν να ασκούν και καθήκοντα τακτικού δικαστή, όπως νόμος ορίζει.
4. Οι δικαστικοί λειτουργοί μπορούν να παυθούν μόνο ύστερα από δικαστική απόφαση, εξαιτίας ποινικής καταδίκης ή για βαρύ πειθαρχικό παράπτωμα ή ασθένεια ή αναπηρία ή υπηρεσιακή ανεπάρκεια, που βεβαιώνονται όπως νόμος ορίζει και αφού τηρηθούν οι διατάξεις των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 93.
5. Οι δικαστικοί λειτουργοί, έως και το βαθμό του εφέτη ή του αντεισαγγελέα εφετών και τους αντίστοιχους με αυτούς βαθμούς, αποχωρούν υποχρεωτικά από την υπηρεσία μόλις συμπληρώσουν το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους και όλοι όσοι έχουν βαθμούς ανώτερους από αυτούς ή τους αντίστοιχους με αυτούς αποχωρούν υποχρεωτικά από την υπηρεσία μόλις συμπληρώσουν το εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας τους. Για την εφαρμογή της διάταξης αυτής θεωρείται σε κάθε περίπτωση ως ημέρα που συμπληρώνεται το όριο αυτό η 30η Ιουνίου του έτους της αποχώρησης του δικαστικού λειτουργού.
- *6. Μετάταξη δικαστικών λειτουργών απαγορεύεται. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η μετάταξη μεταξύ παρέρων σε πρωτοδικεία και παρέρων σε εισαγγελίες, ύστερα από αίτηση των μετατασσομένων, όπως νόμος ορίζει. Οι δικαστές των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων προάγονται στο βαθμό του Συμβούλου της Επικρατείας και στο ένα πέμπτο των θέσεων, όπως νόμος ορίζει.
7. Στα προβλεπόμενα ειδικώς από το Σύνταγμα δικαστήρια ή συμβούλια, στα οποία μετέχουν μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου, προεδρεύει όποιος από τα μέλη τους είναι ο αρχαιότερος στο βαθμό.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Κατά την αληθινή έννοια του άρθρου 88, επιτρέπεται η ενοποίηση του πρώτου βαθμού δικαιοδοσίας της πολιτικής δικαιοσύνης και η ρύθμιση της υπηρεσιακής κατάστασης των δικαστικών λειτουργών του βαθμού αυτού, εφόσον προβλέπεται διαδικασία κρίσης και αξιολόγησης, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 89

1. Απαγορεύεται στους δικαστικούς λειτουργούς να παρέχουν κάθε άλλη μισθωτή υπηρεσία καθώς και να ασκούν οποιοδήποτε επάγγελμα.

**2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται στους δικαστικούς λειτουργούς να εκλέγονται μέλη της Ακαδημίας Αθηνών ή του διδακτικού προσωπικού ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, καθώς και να μετέχουν σε συμβούλια ή επιτροπές που ασκούν αρμοδιότητες πειθαρχικού, ελεγκτικού ή δικαιοδοτικού χαρακτήρα και σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές, εφόσον η συμμετοχή τους αυτή προβλέπεται ειδικά από το νόμο. Νόμος προβλέπει την αντικατάσταση δικαστικών λειτουργών από άλλα πρόσωπα σε συμβούλια ή επιτροπές που συγκροτούνται ή σε έργα που ανατίθενται με δήλωση βούλησης ιδιώτη, εν ζωή ή αιτία θανάτου, εκτός από τις περιπτώσεις του προηγούμενου εδαφίου.

**3. Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς απαγορεύεται. Καθήκοντα σχετικά με την εκπαίδευση των δικαστικών λειτουργών θεωρούνται δικαστικά. Επιτρέπεται η ανάθεση σε δικαστικούς λειτουργούς των καθηκόντων εκπροσώπησης της Χώρας σε διεθνείς οργανισμούς.

Η διενέργεια διαιτησιών από δικαστικούς λειτουργούς επιτρέπεται μόνο στο πλαίσιο των υπηρεσιακών τους καθηκόντων, όπως νόμος ορίζει.

4. Απαγορεύεται στους δικαστικούς λειτουργούς η συμμετοχή στην Κυβέρνηση.

5. Επιτρέπεται η συγκρότηση ένωσης δικαστικών λειτουργών, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 90

**1. Οι προαγωγές, τοποθετήσεις, μεταθέσεις, αποσπάσεις και μετατάξεις των δικαστικών λειτουργών ενεργούνται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από απόφαση ανώτατου δικαστικού συμβουλίου. Αυτό συγκροτείται από τον πρόεδρο του οικείου ανώτατου δικαστηρίου και από μέλη του ίδιου δικαστηρίου που ορίζονται με κλήρωση μεταξύ εκείνων που έχουν τουλάχιστον δύο ετών υπηρεσία στο δικαστήριο αυτό, όπως νόμος ορίζει. Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης μετέχει και ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, καθώς και δύο Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου που ορίζονται με κλήρωση μεταξύ εκείνων που έχουν τουλάχιστον δύο ετών υπηρεσία στην Εισαγγελία του Αρείου Πάγου, όπως νόμος ορίζει. Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο του Συμβουλίου της Επικρατείας και της διοικητικής δικαιοσύνης μετέχει και ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας που υπηρετεί σε αυτά για τα θέματα που αφορούν τους δικαστικούς λειτουργούς των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων και της Γενικής Επιτροπείας. Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο του Ελεγκτικού Συνεδρίου μετέχει και ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας που υπηρετεί σε αυτό.

Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο μετέχουν χωρίς ψήφο και δύο δικαστικοί λειτουργοί του κλάδου στον οποίο αφορούν οι υπηρεσιακές μεταβολές, βαθμού τουλάχιστον εφέτη ή αντίστοιχου, που επιλέγονται με κλήρωση, όπως νόμος ορίζει.

**2. Το συμβούλιο της παραγράφου 1 συγκροτείται με αυξημένη σύνθεση, όπως νόμος ορίζει, όταν κρίνει για προαγωγές στις θέσεις των συμβούλων της Επικρατείας, αρεοπαγιτών, αντεισαγγελέων του Αρείου Πάγου, συμβούλων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Προέδρων Εφετών και Εισαγγελέων Εφετών, καθώς και για την επιλογή των μελών των Γενικών Επιτροπειών των διοικητικών δικαστηρίων και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Κατά τα λοιπά ισχύουν και στην περίπτωση αυτή οι διατάξεις της παραγράφου 1.

**3. Αν ο Υπουργός Δικαιοσύνης διαφωνεί με την κρίση ανώτατου δικαστικού συμβουλίου, μπορεί να παραπέμψει το ζήτημα στην ολομέλεια του οικείου ανώτατου δικαστηρίου, όπως νόμος ορίζει. Δικαίωμα προσφυγής έχει και ο δικαστικός λειτουργός στον οποίον αφορά η κρίση, υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος. Κατά τη συνεδρίαση της ολομέλειας του οικείου ανώτατου δικαστηρίου ως δευτεροβάθμιου ανώτατου δικαστικού συμβουλίου ισχύουν οι διατάξεις των εδαφίων τρία έως έξι της παραγράφου 1. Στην ολομέλεια του Αρείου Πάγου στις περιπτώσεις του προηγούμενου εδαφίου μετέχουν μετά ψήφου και τα μέλη της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου.

**4. Οι αποφάσεις της ολομέλειας ως δευτεροβάθμιου ανώτατου δικαστικού συμβουλίου για το ζήτημα που έχει παραπεμφθεί σε αυτήν, καθώς και οι αποφάσεις του ανώτατου δικαστικού συμβουλίου, με τις οποίες δεν διαφώνησε ο Υπουργός είναι γι' αυτόν υποχρεωτικές.

**5. Οι προαγωγές στις θέσεις του προέδρου και του αντιπροέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου ενεργούνται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, με επιλογή μεταξύ των μελών του αντίστοιχου ανώτατου δικαστηρίου, όπως νόμος ορίζει. Η προαγωγή στη θέση του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου ενεργείται με όμοιο διάταγμα,

με επιλογή μεταξύ των μελών του Αρείου Πάγου και των αντεισαγγελέων του, όπως νόμος ορίζει. Η προαγωγή στη θέση του γενικού επιτρόπου του Ελεγκτικού Συνεδρίου ενεργείται με όμοιο διάταγμα με επιλογή μεταξύ των μελών του Ελεγκτικού Συνεδρίου και της αντίστοιχης Γενικής Επιτροπείας, όπως νόμος ορίζει. Η προαγωγή στις θέσεις του γενικού επιτρόπου των διοικητικών δικαστηρίων ενεργείται με όμοιο επίσης διάταγμα με επιλογή μεταξύ των μελών της αντίστοιχης Γενικής Επιτροπείας και των προέδρων εφετών των διοικητικών δικαστηρίων, όπως νόμος ορίζει.

Η θητεία του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς και του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου και των Γενικών Επιτρόπων των διοικητικών δικαστηρίων και του Ελεγκτικού Συνεδρίου δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη των τεσσάρων ετών ακόμη και αν ο δικαστικός λειτουργός που κατέχει τη θέση δεν καταλαμβάνεται από το όριο ηλικίας. Ο τυχόν υπολειπόμενος μέχρι τη συμπλήρωση του ορίου ηλικίας χρόνος λογίζεται ως πραγματική συντάξιμη υπηρεσία, όπως νόμος ορίζει.

6. Οι αποφάσεις ή πράξεις κατά τις διατάξεις αυτού του άρθρου δεν προσβάλλονται στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Άρθρο 91

1. Η πειθαρχική εξουσία στους δικαστικούς λειτουργούς, από το βαθμό του αρεοπαγίτη ή αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου και πάνω, ή στους αντίστοιχους με αυτούς, ασκείται από ανώτατο πειθαρχικό συμβούλιο, όπως νόμος ορίζει.

Την πειθαρχική αγωγή εγείρει ο Υπουργός Δικαιοσύνης.

2. Το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο συγκροτείται από τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως Πρόεδρό του, από δύο αντιπροέδρους ή συμβούλους της Επικρατείας, δύο αντιπροέδρους του Αρείου Πάγου ή αρεοπαγίτες, δύο αντιπροέδρους ή συμβούλους του Ελεγκτικού Συνεδρίου και δύο τακτικούς καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας, ως μέλη. Τα μέλη του Συμβουλίου ορίζονται με κλήρωση μεταξύ εκείνων που έχουν υπηρεσία τριών τουλάχιστον ετών στο οικείο ανώτατο δικαστήριο ή σε νομική σχολή και κάθε φορά που το Συμβούλιο καλείται να αποφασίσει για ενέργεια μέλους ανώτατου δικαστηρίου, εισαγγελέα ή επιτρόπου, αποκλείονται από τη σύνθεσή του τα μέλη που ανήκουν στο οικείο δικαστήριο. Εφόσον πρόκειται για πειθαρχική δίωξη κατά μελών του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο προεδρεύει ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου.

3. Η πειθαρχική εξουσία στους λοιπούς δικαστικούς λειτουργούς ασκείται σε πρώτο και δεύτερο βαθμό από συμβούλια που συγκροτούνται με κλήρωση από τακτικούς δικαστές, κατά τους ορισμούς του νόμου. Την πειθαρχική αγωγή εγείρει και ο Υπουργός της Δικαιοσύνης.

4. Οι κατά τις διατάξεις αυτού του άρθρου πειθαρχικές αποφάσεις δεν προσβάλλονται στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Άρθρο 92

1. Οι υπάλληλοι της γραμματείας όλων των δικαστηρίων και των εισαγγελιών είναι μόνιμοι. Μπορεί να παυθούν μόνο με δικαστική απόφαση εξαιτίας ποινικής καταδίκης, ή με απόφαση δικαστικού συμβουλίου για βαρύ πειθαρχικό παράπτωμα, ασθένεια ή αναπηρία ή υπηρεσιακή ανεπάρκεια που βεβαιώνονται, όπως νόμος ορίζει.

2. Νόμος ορίζει τα προσόντα των υπαλλήλων της γραμματείας όλων των δικαστηρίων και των εισαγγελιών, καθώς και τα σχετικά με την κατάστασή τους γενικά.

**3. Οι προαγωγές, τοποθετήσεις, μεταθέσεις, αποσπάσεις και μετατάξεις των δικαστικών υπαλλήλων ενεργούνται ύστερα από σύμφωνη γνώμη υπηρεσιακών συμβουλίων που συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από δικαστικούς λειτουργούς και δικαστικούς υπαλλήλους, όπως νόμος ορίζει. Η πειθαρχική εξουσία στους δικαστικούς υπαλλήλους ασκείται από τους ιεραρχικά προϊσταμένους τους δικαστές ή εισαγγελείς ή επιτρόπους ή υπαλλήλους, καθώς και από υπηρεσιακό συμβούλιο, όπως νόμος ορίζει. Κατά των αποφάσεων που αφορούν μεταβολές της υπηρεσιακής κατάστασης των δικαστικών υπαλλήλων, καθώς και κατά των πειθαρχικών αποφάσεων των υπηρεσιακών συμβουλίων επιτρέπεται προσφυγή, όπως νόμος ορίζει.

**4. Οι υπάλληλοι των υποθηκοφυλακείων είναι δικαστικοί υπάλληλοι. Οι συμβολαιογράφοι και οι άμισθοι φύλακες υποθηκών και μεταγραφών είναι μόνιμοι εφόσον υπάρχουν οι σχετικές υπηρεσίες ή θέσεις. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου έχουν αναλογική εφαρμογή και σε αυτούς.

5. Οι συμβολαιογράφοι και οι άμισθοι φύλακες υποθηκών και μεταγραφών αποχωρούν υποχρεωτικά από την υπηρεσία μόλις συμπληρώσουν το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους και οι λοιποί μόλις συμπληρώσουν το όριο που προβλέπει ο νόμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Οργάνωση και δικαιοδοσία των δικαστηρίων

Άρθρο 93

1. Τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά και οργανώνονται με ειδικούς νόμους.
2. Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφασή του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων.

**3. Κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένη και απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση.

Νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης του προηγούμενου εδαφίου. Η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την καταχώριση στα πρακτικά ενδεχόμενης μειοψηφίας, καθώς και τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητάς της.

4. Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα.

****Άρθρο 94**

1. Στο Συμβούλιο της Επικρατείας και τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια υπάγονται οι διοικητικές διαφορές, όπως νόμος ορίζει, με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

2. Στα πολιτικά δικαστήρια υπάγονται οι ιδιωτικές διαφορές, καθώς και υποθέσεις εκούσιας δικαιοδοσίας, όπως νόμος ορίζει.

3. Σε ειδικές περιπτώσεις και προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενιαία εφαρμογή της αυτής νομοθεσίας μπορεί να ανατεθεί με νόμο η εκδίκαση κατηγοριών ιδιωτικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια ή κατηγοριών διοικητικών διαφορών ουσίας στα πολιτικά δικαστήρια.

4. Στα πολιτικά ή διοικητικά δικαστήρια μπορεί να ανατεθεί και κάθε άλλη αρμοδιότητα διοικητικής φύσης, όπως νόμος ορίζει. Στις αρμοδιότητες αυτές περιλαμβάνεται και η λήψη μέτρων για τη συμμόρφωση της διοίκησης με τις δικαστικές αποφάσεις. Οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 95

1. Στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας ανήκουν ιδίως:

**α) Η μετά από αίτηση ακύρωσης των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών για υπέρβαση εξουσίας ή για παράβαση νόμου.

**β) Η μετά από αίτηση αναίρεση τελεσίδικων αποφάσεων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, όπως νόμος ορίζει.

γ) Η εκδίκαση των διοικητικών διαφορών ουσίας που υποβάλλονται σ' αυτό σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους νόμους.

δ) Η επεξεργασία όλων των διαταγμάτων που έχουν κανονιστικό χαρακτήρα.

2. Κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του στοιχείου δ' της προηγούμενης παραγράφου δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 93 παράγραφοι 2 και 3.

**3. Κατηγορίες υποθέσεων της ακυρωτικής αρμοδιότητας του Συμβουλίου της Επικρατείας μπορεί να υπάγονται με νόμο, ανάλογα με τη φύση ή τη σπουδαιότητά τους, στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια. Το Συμβούλιο της Επικρατείας δικάζει σε δεύτερο βαθμό, όπως νόμος ορίζει.

4. Οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου της Επικρατείας ρυθμίζονται και ασκούνται όπως νόμος ειδικότερα ορίζει.

*5. Η διοίκηση έχει υποχρέωση να συμμορφώνεται προς τις δικαστικές αποφάσεις. Η παράβαση της υποχρέωσης αυτής γεννά ευθύνη για κάθε αρμόδιο όργανο, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει τα αναγκαία μέτρα για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης της διοίκησης.

Άρθρο 96

1. Στα τακτικά ποινικά δικαστήρια ανήκει η τιμωρία των εγκλημάτων και η λήψη όλων των μέτρων που προβλέπουν οι ποινικοί νόμοι.

2. Μπορεί με νόμο: α) να ανατεθεί και σε αρχές που ασκούν αστυνομικά καθήκοντα η εκδίκαση αστυνομικών παραβάσεων που τιμωρούνται με πρόστιμο, β) να ανατεθεί σε αρχές αγροτικής ασφάλειας η εκδίκαση των σχετικών με τους αγρούς πταισμάτων και των ιδιωτικών διαφορών που απορρέουν από αυτά.

Σ' αυτές τις δύο περιπτώσεις οι αποφάσεις που εκδίδονται υπόκεινται σε έφεση στο αρμόδιο τακτικό δικαστήριο, η οποία έχει ανασταλτική δύναμη.

3. Ειδικοί νόμοι ορίζουν τα σχετικά με δικαστήρια ανηλίκων, στα οποία επιτρέπεται να μην εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 93 παράγραφος 2 και 97. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών μπορεί να μην απαγγέλλονται δημόσια.

4. Ειδικοί νόμοι ορίζουν:

α) Τα σχετικά με τα στρατοδικεία, ναυτοδικεία και αεροδικεία, στην αρμοδιότητα των οποίων δεν μπορεί να υπαχθούν ιδιώτες.

β) Τα σχετικά με το δικαστήριο λειών.

5. Τα δικαστήρια του στοιχείου α' της προηγούμενης παραγράφου συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από μέλη του δικαστικού σώματος των ενόπλων δυνάμεων, που περιβάλλονται με τις εγγυήσεις λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας του άρθρου 87 παρ. 1 του Συντάγματος. Για τις συνεδριάσεις και αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών εφαρμόζονται οι διατάξεις των παραγράφων 2 έως 4 του άρθρου 93. Τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων της παραγράφου αυτής, καθώς και ο χρόνος που θα αρχίσει η ισχύς τους, ορίζονται με νόμο.

Άρθρο 97

1. Τα κακουργήματα και τα πολιτικά εγκλήματα δικάζονται από μικτά ορκωτά δικαστήρια που συγκροτούνται από τακτικούς δικαστές και ενόρκους, όπως νόμος ορίζει. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών υπόκεινται στα ένδικα μέσα που ορίζει ο νόμος.

2. Κακουργήματα και πολιτικά εγκλήματα, που με συντακτικές πράξεις, ψηφίσματα και ειδικούς νόμους έχουν υπαχθεί έως την ισχύ του Συντάγματος στη δικαιοδοσία των εφετείων, εξακολουθούν να δικάζονται από αυτά, εφόσον δεν υπαχθούν με νόμο στην αρμοδιότητα των μικτών ορκωτών δικαστηρίων.

Με νόμο μπορεί να υπαχθούν στη δικαιοδοσία των ίδιων εφετείων και άλλα κακουργήματα.

3. Τα εγκλήματα κάθε βαθμού που διαπράττονται δια του τύπου υπάγονται στα τακτικά ποινικά δικαστήρια, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 98

**1. Στην αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου ανήκουν ιδίως:

α. Ο έλεγχος των δαπανών του Κράτους, καθώς και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων, που υπάγονται με ειδική διάταξη νόμου στο καθεστώς αυτό.

β. Ο έλεγχος συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας στις οποίες αντισυμβαλλόμενος είναι το Δημόσιο ή άλλο νομικό πρόσωπο που εξομοιώνεται με το Δημόσιο από την άποψη αυτή, όπως νόμος ορίζει.

γ. Ο έλεγχος των λογαριασμών των δημόσιων υπολόγων και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων, που υπάγονται στον προβλεπόμενο από το εδάφιο α' έλεγχο.

δ. Η γνωμοδότηση για τα νομοσχέδια που αφορούν συντάξεις ή αναγνώριση υπηρεσίας για την παροχή δικαιώματος σύνταξης σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 73, καθώς και για κάθε άλλο θέμα που ορίζει ο νόμος.

ε. Η σύνταξη και η υποβολή έκθεσης προς τη Βουλή για τον απολογισμό και ισολογισμό του Κράτους κατά το άρθρο 79 παράγραφος 7.

στ. Η εκδίκαση διαφορών σχετικά με την απονομή συντάξεων, καθώς και με τον έλεγχο των λογαριασμών του εδαφίου γ'.

ζ. Η εκδίκαση υποθέσεων που αναφέρονται στην ευθύνη των πολιτικών ή στρατιωτικών δημόσιων υπαλλήλων, καθώς και των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου για κάθε ζημία που από δόλο ή αμέλεια προκλήθηκε στο Κράτος, τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης ή σε άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

2. Οι αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου ρυθμίζονται και ασκούνται, όπως νόμος ορίζει.

Στις περιπτώσεις των στοιχείων α' έως δ' της προηγούμενης παραγράφου δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 93 παράγραφοι 2 και 3.

3. Οι αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου για υποθέσεις της παραγράφου 1 δεν υπόκεινται στον έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Άρθρο 99

1. Αγωγές κακοδικίας κατά δικαστικών λειτουργών δικάζονται, όπως νόμος ορίζει, από ειδικό δικαστήριο που συγκροτείται από τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως Πρόεδρό του, και από ένα σύμβουλο της Επικρατείας, έναν αρεοπαγίτη, ένα σύμβουλο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δύο τακτικούς καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας και δύο δικηγόρους, μέλη του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των δικηγόρων, ως μέλη, που ορίζονται με κλήρωση.

2. Από τα μέλη του ειδικού δικαστηρίου εξαιρείται κάθε φορά εκείνο που ανήκει στο σώμα ή τον κλάδο της δικαιοσύνης που για ενέργεια ή παράλειψη λειτουργών του καλείται να αποφανθεί το δικαστήριο. Εφόσον πρόκειται για αγωγή κακοδικίας κατά μέλους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή λειτουργών των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, στο ειδικό αυτό δικαστήριο προεδρεύει ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου.

3. Δεν απαιτείται άδεια για να εγερθεί αγωγή κακοδικίας.

Άρθρο 100

1. Συνιστάται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται:

α) Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58.

β) Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44 παράγραφος 2.

γ) Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή, κατά τα άρθρα 55 παράγραφος 2 και 57.

δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου ή, τέλος, μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των λοιπών δικαστηρίων.

ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

στ) Η άρση της αμφισβήτησης για το χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγμένων κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 28.

2. Το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, από τέσσερις συμβούλους της Επικρατείας και από τέσσερις αρεοπαγίτες, που ορίζονται ως μέλη με κλήρωση κάθε δύο χρόνια. Στο δικαστήριο αυτό προεδρεύει ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου.

Στις περιπτώσεις δ' και ε' της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν στη σύνθεση του δικαστηρίου και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση.

3. Η οργάνωση και λειτουργία του δικαστηρίου, τα σχετικά με τον ορισμό, την αναπλήρωση και την επικουρία των μελών του, καθώς και τα σχετικά με τη διαδικασία σ' αυτό ορίζονται με ειδικό νόμο.

4. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου είναι αμετάκλητες.

Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευσή της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση.

**5. Όταν τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην οικεία ολομέλεια, εκτός αν αυτό έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της ολομέλειας ή του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου αυτού. Η ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαινεται οριστικά, όπως νόμος ορίζει. Η ρύθμιση αυτή εφαρμόζεται αναλόγως και κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας.

****Άρθρο 100Α**

Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση και τη λειτουργία του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, καθώς και τα σχετικά με την υπηρεσιακή κατάσταση των λειτουργών και υπαλλήλων που υπηρετούν σε αυτό. Στην αρμοδιότητα του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους ανήκουν ιδίως η δικαστική υποστήριξη και εκπροσώπηση του Δημοσίου και η αναγνώριση απαιτήσεων κατά του Δημοσίου ή ο συμβιβασμός σε διαφορές με αυτό. Στο κύριο προσωπικό του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους έχουν ανάλογη εφαρμογή οι διατάξεις των άρθρων 88 παράγραφοι 2 και 5 και 90 παράγραφος 5.

ΤΜΗΜΑ ΣΤ΄ Διοίκηση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Οργάνωση της διοίκησης

Άρθρο 101

1. Η διοίκηση του Κράτους οργανώνεται σύμφωνα με το αποκεντρωτικό σύστημα.
  2. Η διοικητική διαίρεση της Χώρας διαμορφώνεται με βάση τις γεωοικονομικές, κοινωνικές και συγκοινωνιακές συνθήκες.
  - **3.** Τα περιφερειακά όργανα του Κράτους έχουν γενική αποφασιστική αρμοδιότητα για τις υποθέσεις της περιφέρειάς τους. Τα κεντρικά όργανα του Κράτους, εκτός από ειδικές αρμοδιότητες, έχουν τη γενική κατεύθυνση, το συντονισμό και τον έλεγχο νομιμότητας των πράξεων των περιφερειακών οργάνων, όπως νόμος ορίζει.
  - ****4.** Ο κοινός νομοθέτης και η διοίκηση όταν δρα κανονιστικά έχουν υποχρέωση να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες των νησιωτικών και ορεινών περιοχών, μεριμνώντας για την ανάπτυξή τους.
- **** Η Ερμηνευτική δήλωση καταργείται.

****Άρθρο 101Α**

1. Όπου από το Σύνταγμα προβλέπεται η συγκρότηση και η λειτουργία ανεξάρτητης αρχής, τα μέλη της διορίζονται με ορισμένη θητεία και διέπονται από προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία, όπως νόμος ορίζει.
2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την επιλογή και την υπηρεσιακή κατάσταση του επιστημονικού και λοιπού προσωπικού της υπηρεσίας που οργανώνεται για την υποστήριξη της λειτουργίας κάθε ανεξάρτητης αρχής. Τα πρόσωπα που στελεχώνουν τις ανεξάρτητες αρχές πρέπει να έχουν τα ανάλογα προσόντα, όπως νόμος ορίζει. Η επιλογή τους γίνεται με απόφαση της Διάσκεψης των Προέδρων της Βουλής και με επιδίωξη ομοφωνίας ή πάντως με την αυξημένη πλειοψηφία των τεσσάρων πέμπτων των μελών της. Τα σχετικά με τη διαδικασία επιλογής ορίζονται από τον Κανονισμό της Βουλής.
3. Με τον Κανονισμό της Βουλής ρυθμίζονται όσα αφορούν τη σχέση των ανεξάρτητων αρχών με τη Βουλή και ο τρόπος άσκησης του κοινοβουλευτικού ελέγχου.

****Άρθρο 102**

1. Η διοίκηση των τοπικών υποθέσεων ανήκει στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού. Υπέρ των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης συντρέχει τεκμήριο αρμοδιότητας για τη

διοίκηση των τοπικών υποθέσεων. Νόμος καθορίζει το εύρος και τις κατηγορίες των τοπικών υποθέσεων, καθώς και την κατανομή τους στους επί μέρους βαθμούς. Με νόμο μπορεί να ανατίθεται στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης η άσκηση αρμοδιοτήτων που συνιστούν αποστολή του Κράτους.

2. Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια. Οι αρχές τους εκλέγονται με καθολική και μυστική ψηφοφορία, όπως νόμος ορίζει.

3. Με νόμο μπορεί να προβλέπονται για την εκτέλεση έργων ή την παροχή υπηρεσιών ή την άσκηση αρμοδιοτήτων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης αναγκαστικοί ή εκούσιοι σύνδεσμοι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης που διοικούνται από αιρετά όργανα.

4. Το Κράτος ασκεί στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης εποπτεία που συνίσταται αποκλειστικά σε έλεγχο νομιμότητας και δεν επιτρέπεται να εμποδίζει την πρωτοβουλία και την ελεύθερη δράση τους. Ο έλεγχος νομιμότητας ασκείται, όπως νόμος ορίζει. Πειθαρχικές ποινές στα αιρετά όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης, εκτός από τις περιπτώσεις που συνεπάγονται αυτοδικαίως έκπτωση ή αργία, επιβάλλονται μόνο ύστερα από σύμφωνη γνώμη συμβουλίου που αποτελείται κατά πλειοψηφία από τακτικούς δικαστές, όπως νόμος ορίζει.

5. Το Κράτος λαμβάνει τα νομοθετικά, κανονιστικά και δημοσιονομικά μέτρα που απαιτούνται για την εξασφάλιση της οικονομικής αυτοτέλειας και των πόρων που είναι αναγκαίοι για την εκπλήρωση της αποστολής και την άσκηση των αρμοδιοτήτων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης με ταυτόχρονη διασφάλιση της διαφάνειας κατά τη διαχείριση των πόρων αυτών. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την απόδοση και κατανομή, μεταξύ των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, των φόρων ή τελών που καθορίζονται υπέρ αυτών και εισπράττονται από το Κράτος. Κάθε μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από κεντρικά ή περιφερειακά όργανα του Κράτους προς την τοπική αυτοδιοίκηση συνεπάγεται και τη μεταφορά των αντίστοιχων πόρων. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τον καθορισμό και την είσπραξη τοπικών εσόδων απευθείας από τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Υπηρεσιακή κατάσταση των οργάνων της διοίκησης

Άρθρο 103

1. Οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι εκτελεστές της θέλησης του Κράτους και υπηρετούν το Λαό• οφείλουν πίστη στο Σύνταγμα και αφοσίωση στην Πατρίδα. Τα προσόντα και ο τρόπος του διορισμού τους ορίζονται από το νόμο.

2. Κανένας δεν μπορεί να διοριστεί υπάλληλος σε οργανική θέση που δεν είναι νομοθετημένη. Εξαιρέσεις μπορεί να προβλέπονται από ειδικό νόμο, για να καλυφθούν απρόβλεπτες και επείγουσες ανάγκες με προσωπικό που προσλαμβάνεται για ορισμένη χρονική περίοδο με σχέση ιδιωτικού δικαίου.

3. Οργανικές θέσεις ειδικού Επιστημονικού καθώς και τεχνικού ή βοηθητικού προσωπικού μπορούν να πληρούνται με προσωπικό που προσλαμβάνεται με σχέση ιδιωτικού δικαίου. Νόμος ορίζει τους όρους για την πρόσληψη, καθώς και τις ειδικότερες εγγυήσεις τις οποίες έχει το προσωπικό που προσλαμβάνεται.

4. Οι δημόσιοι υπάλληλοι που κατέχουν οργανικές θέσεις είναι μόνιμοι εφόσον αυτές οι θέσεις υπάρχουν. Αυτοί εξελίσσονται μισθολογικά σύμφωνα με τους όρους του νόμου και, εκτός από τις περιπτώσεις που αποχωρούν λόγω ορίου ηλικίας ή παύονται με δικαστική απόφαση, δεν μπορούν να μετατεθούν χωρίς γνωμοδότηση ούτε να υποβιβαστούν ή να παυθούν χωρίς απόφαση υπηρεσιακού συμβουλίου, που αποτελείται τουλάχιστον κατά τα δύο τρίτα από μόνιμους δημόσιους υπαλλήλους.

Κατά των αποφάσεων των συμβουλίων αυτών επιτρέπεται προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας, όπως νόμος ορίζει.

5. Με νόμο μπορεί να εξαιρούνται από τη μονιμότητα ανώτατοι διοικητικοί υπάλληλοι που κατέχουν θέσεις εκτός της υπαλληλικής ιεραρχίας, οι διοριζόμενοι απευθείας με βαθμό πρεσβευτικό, οι υπάλληλοι της Προεδρίας της Δημοκρατίας και των γραφείων του Πρωθυπουργού, των Υπουργών και Υφυπουργών.

6. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων έχουν εφαρμογή και στους υπαλλήλους της Βουλής, οι οποίοι κατά τα λοιπά διέπονται εξ ολοκλήρου από τον Κανονισμό της, καθώς και στους υπαλλήλους των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των λοιπών νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

**7. Η πρόσληψη υπαλλήλων στο Δημόσιο και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, όπως αυτός καθορίζεται κάθε φορά, πλην των περιπτώσεων της παραγράφου 5, γίνεται είτε με διαγωνισμό είτε με επιλογή σύμφωνα με

προκαθορισμένα και αντικειμενικά κριτήρια και υπάγεται στον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής, όπως νόμος ορίζει.

Νόμος μπορεί να προβλέπει ειδικές διαδικασίες επιλογής που περιβάλλονται με αυξημένες εγγυήσεις διαφάνειας και αξιοκρατίας ή ειδικές διαδικασίες επιλογής προσωπικού για θέσεις το αντικείμενο των οποίων περιβάλλεται από ειδικές συνταγματικές εγγυήσεις ή προσιδιάζει σε σχέση εντολής.

**8. Νόμος ορίζει τους όρους, και τη χρονική διάρκεια των σχέσεων εργασίας ιδιωτικού δικαίου στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα, όπως αυτός καθορίζεται κάθε φορά, για την κάλυψη είτε οργανικών θέσεων και πέραν των προβλεπομένων στο πρώτο εδάφιο της παραγράφου 3 είτε πρόσκαιρων είτε απρόβλεπτων και επειγουσών αναγκών κατά το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 2. Νόμος ορίζει επίσης τα καθήκοντα που μπορεί να ασκεί το προσωπικό του προηγούμενου εδαφίου. Απαγορεύεται η από το νόμο μονιμοποίηση προσωπικού που υπάγεται στο πρώτο εδάφιο ή η μετατροπή των συμβάσεών του σε αορίστου χρόνου. Οι απαγορεύσεις της παραγράφου αυτής ισχύουν και ως προς τους απασχολούμενους με σύμβαση έργου.

**9. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση και τις αρμοδιότητες του "Συνηγόρου του Πολίτη" που λειτουργεί ως ανεξάρτητη αρχή.

Άρθρο 104

1. Κανένας από τους υπαλλήλους που αναφέρονται στο προηγούμενο άρθρο δεν μπορεί να διοριστεί σε άλλη θέση δημόσιας υπηρεσίας ή οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλου νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου ή δημόσιας επιχείρησης ή οργανισμού κοινής ωφέλειας. Κατ' εξαίρεση μπορεί να επιτραπεί με ειδικό νόμο ο διορισμός και σε δεύτερη θέση, εφόσον τηρούνται οι διατάξεις της επόμενης παραγράφου.

2. Οι κάθε είδους πρόσθετες αποδοχές ή απολαβές των υπαλλήλων του προηγούμενου άρθρου δεν μπορεί να είναι κατά μήνα ανώτερες από το σύνολο των αποδοχών της οργανικής τους θέσης.

3. Δεν απαιτείται προηγούμενη άδεια για να εισαχθούν σε δίκη δημόσιοι υπάλληλοι, καθώς και υπάλληλοι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Καθεστώς του Αγίου Όρους

Άρθρο 105

1. Η χερσόνησος του Άθω, από τη Μεγάλη Βίγλα και πέρα, η οποία αποτελεί την περιοχή του Αγίου Όρους, είναι, σύμφωνα με το αρχαίο προνομιακό καθεστώς του, αυτοδιοίκητο τμήμα του Ελληνικού Κράτους, του οποίου η κυριαρχία πάνω σ' αυτό παραμένει άθικτη. Από πνευματική άποψη το Άγιο Όρος διατελεί υπό την άμεση δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Όλοι όσοι μονάζουν σ' αυτό αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια μόλις προσληφθούν ως δόκιμοι ή μοναχοί, χωρίς άλλη διατύπωση.

2. Το Άγιο Όρος διοικείται, σύμφωνα με το καθεστώς του, από τις είκοσι Ιερές Μονές του, μεταξύ των οποίων είναι κατανεμημένη ολόκληρη η χερσόνησος του Άθω, το έδαφος της οποίας είναι αναπαλλοτρίωτο.

Η διοίκησή του ασκείται από αντιπροσώπους των Ιερών Μονών, οι οποίοι αποτελούν την Ιερή Κοινότητα. Δεν επιτρέπεται καμία απολύτως μεταβολή στο διοικητικό σύστημα ή στον αριθμό των Μονών του Αγίου Όρους, ούτε στην ιεραρχική τάξη και τη θέση τους προς τα υποτελή τους εξαρτήματα. Απαγορεύεται να εγκαταβιώνουν στο Άγιο Όρος ετερόδοξοι ή σχισματικοί.

3. Ο λεπτομερής καθορισμός των αγιορειτικών καθεστώτων και του τρόπου της λειτουργίας τους γίνεται από τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους, τον οποίο, με σύμπραξη του αντιπροσώπου του Κράτους, συντάσσουν και ψηφίζουν οι είκοσι Ιερές Μονές και τον επικυρώνουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Βουλή των Ελλήνων.

4. Η ακριβής τήρηση των αγιορειτικών καθεστώτων τελεί ως προς το πνευματικό μέρος υπό την ανώτατη εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ως προς το διοικητικό μέρος υπό την εποπτεία του Κράτους, στο οποίο ανήκει αποκλειστικά και η διαφύλαξη της δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

5. Οι πιο πάνω εξουσίες του Κράτους ασκούνται από διοικητή, του οποίου τα δικαιώματα και καθήκοντα καθορίζονται με νόμο.

Με νόμο επίσης καθορίζονται η δικαστική εξουσία που ασκούν οι μοναστηριακές αρχές και η Ιερή Κοινότητα, καθώς και τα τελωνειακά και φορολογικά πλεονεκτήματα του Αγίου Όρους.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ Ειδικές τελικές και μεταβατικές διατάξεις

ΤΜΗΜΑ Α΄ Ειδικές διατάξεις

Άρθρο 106

1. Για την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και την προστασία του γενικού συμφέροντος το Κράτος προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα στη Χώρα, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας. Λαμβάνει τα επιβαλλόμενα μέτρα για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, από την ατμόσφαιρα και τα υπόγεια ή υποθαλάσσια κοιτάσματα, για την προώθηση της περιφερειακής ανάπτυξης και την προαγωγή ιδίως της οικονομίας των ορεινών, νησιωτικών και παραμεθόριων περιοχών.

2. Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας.

3. Με την επιφύλαξη της προστασίας που παρέχεται από το άρθρο 107 ως προς την επανεξαγωγή κεφαλαίων εξωτερικού, μπορεί να ρυθμίζονται με νόμο τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή σ' αυτές του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων, εφόσον οι επιχειρήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο.

4. Το τίμημα της εξαγοράς ή το αντάλλαγμα της αναγκαστικής συμμετοχής του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων καθορίζεται απαραιτήτως δικαστικώς και πρέπει να είναι πλήρες, ώστε να ανταποκρίνεται στην αξία της επιχείρησης που εξαγοράζεται ή της συμμετοχής σ' αυτή.

5. Μέτοχος, εταίρος ή κύριος επιχείρησης, της οποίας ο έλεγχος περιέρχεται στο Κράτος ή σε φορέα που ελέγχεται απ' αυτό εξαιτίας αναγκαστικής συμμετοχής, κατά την παράγραφο 3, δικαιούται να ζητήσει την εξαγορά της συμμετοχής του στην επιχείρηση, όπως νόμος ορίζει.

6. Νόμος μπορεί να ορίσει τα σχετικά με τη συμμετοχή στη δαπάνη του Δημοσίου αυτών που ωφελούνται από την εκτέλεση έργων κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη της Χώρας.

Ερμηνευτική δήλωση:

Δεν περιλαμβάνεται στην κατά την παράγραφο 4 αξία αυτή που οφείλεται στον τυχόν μονοπωλιακό χαρακτήρα της επιχείρησης.

Άρθρο 107

1. Η πριν από την 21 Απριλίου 1967 νομοθεσία με αυξημένη τυπική ισχύ για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού διατηρεί την αυξημένη τυπική ισχύ που είχε και εφαρμόζεται και στα κεφάλαια που θα εισάγονται στο εξής.

Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των Κεφαλαίων Α΄ έως και Δ΄ του τμήματος Α΄ του νόμου 27/75 "περί φορολογίας πλοίων, επιβολής εισφοράς προς ανάπτυξιν της εμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως αλλοδαπών ναυτιλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων".

2. Νόμος, που εκδίδεται μία φορά μόνο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος, ορίζει τους όρους και τη διαδικασία για την αναθεώρηση ή λύση των εγκριτικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν με οποιονδήποτε τύπο κατ' εφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953 ή των συμβάσεων που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 έως 23 Ιουλίου 1974 για επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού, με εξαίρεση εκείνες που αφορούν τη νηολόγηση πλοίων με ελληνική σημαία.

Άρθρο 108

1. Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια.

**2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

Άρθρο 109

1. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδικέλλου ή δωρεάς, ως προς τις διατάξεις τους υπέρ του Δημοσίου ή υπέρ κοινωφελούς σκοπού.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η επωφελέστερη αξιοποίηση ή διάθεση, για τον ίδιο ή άλλο κοινωφελή σκοπό, εκείνου που καταλείφθηκε ή δωρήθηκε, στην περιοχή που καθόρισε ο δωρητής ή ο διαθέτης ή στην ευρύτερη της περιφέρεια, όταν βεβαιωθεί με δικαστική απόφαση ότι η θέληση του διαθέτη ή του δωρητή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, για οποιονδήποτε λόγο, καθόλου ή κατά το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου της, καθώς και αν μπορεί να ικανοποιηθεί πληρέστερα με τη μεταβολή της εκμετάλλευσης, όπως νόμος ορίζει.

**3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνταξη μητρώου κληροδοτημάτων γενικά και ανά περιφέρεια, την καταγραφή και ταξινόμηση των περιουσιακών τους στοιχείων, τη διοίκηση και διαχείριση του κάθε κληροδοτήματος σύμφωνα με τη βούληση του διαθέτη ή δωρητή και κάθε άλλο συναφές ζήτημα.

ΤΜΗΜΑ Β' Αναθεώρηση του Συντάγματος

Άρθρο 110

1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα. Με την απόφαση αυτή καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν.

3. Αφού η αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η επόμενη Βουλή, κατά την πρώτη σύνοδό της, αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.

4. Αν η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος έλαβε την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όχι όμως και την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, σύμφωνα με την παράγραφο 2, η επόμενη Βουλή κατά την πρώτη σύνοδό της μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της.

5. Κάθε ψηφιζόμενη αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου επιψηφιστεί από τη Βουλή και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμά της.

6. Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ' Μεταβατικές διατάξεις

Άρθρο 111

1. Κάθε διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του.

2. Συντακτικές πράξεις που εκδόθηκαν από τις 24 Ιουλίου 1974 έως τη σύγκληση της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, καθώς και Ψηφίσματά της, εξακολουθούν να ισχύουν και κατά τις διατάξεις τους τις αντίθετες προς

το Σύνταγμα και επιτρέπεται να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με νόμο. Από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος καταργείται η διάταξη του άρθρου 8 της Συντακτικής Πράξης της 3/3.9.1974, ως προς το όριο ηλικίας για την αποχώρηση των καθηγητών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

3. Εξακολουθούν να ισχύουν: α) το άρθρο 2 του π.δ. 700 της 9/9 Οκτωβρίου 1974 "περί μερικής επαναφοράς εν ισχύ των άρθρων 5, 6, 8, 10, 12, 14, 95 και 97 του Συντάγματος και άρσεως του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας" και β) το ν.δ. αριθ. 167 της 16/16 Νοεμβρίου 1974 "περί χορηγήσεως του ενδίκου μέσου της εφέσεως κατά των αποφάσεων του στρατιωτικού δικαστηρίου", τα οποία επιτρέπεται να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με νόμο.

4. Το ψηφίσμα της 16/29 Απριλίου 1952 εξακολουθεί να ισχύει για έξι μήνες από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Μέσα στην προθεσμία αυτή επιτρέπεται να τροποποιηθούν, συμπληρωθούν ή καταργηθούν με νόμο οι συντακτικές πράξεις και τα ψηφίσματα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του ψηφίσματος αυτού ή να διατηρηθούν ορισμένες συντακτικές πράξεις και ψηφίσματα, εν όλω ή εν μέρει, και αφού περάσει η προθεσμία αυτή, με τον περιορισμό ότι οι διατάξεις που τροποποιούνται, συμπληρώνονται ή διατηρούνται σε ισχύ δεν μπορεί να είναι αντίθετες προς το Σύνταγμα.

5. Έλληνες που στερήθηκαν με οποιοδήποτε τρόπο την ιθαγένειά τους έως την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος, την αποκτούν πάλι ύστερα από κρίση ειδικών επιτροπών από δικαστικούς λειτουργούς, όπως νόμος ορίζει.

6. Η διάταξη του άρθρου 19 του ν.δ. 3370/1955 "περί κυρώσεως του Κώδικος Ελληνικής Ιθαγενείας" εξακολουθεί να ισχύει ώσπου να καταργηθεί με νόμο.

Άρθρο 112

1. Σε θέματα που για τη ρύθμισή τους προβλέπεται ρητά από διατάξεις του Συντάγματος η έκδοση νόμου, οι κατά περίπτωση νόμοι ή διοικητικές πράξεις κανονιστικού χαρακτήρα, που υπάρχουν κατά την έναρξη της ισχύος του, εξακολουθούν να ισχύουν ώσπου να εκδοθεί ο νόμος που προβλέπεται κατά περίπτωση, εκτός αν είναι αντίθετες προς τις διατάξεις του Συντάγματος.

2. Οι διατάξεις των άρθρων 109 παράγραφος 2 και 79 παράγραφος 8 αρχίζουν να εφαρμόζονται από την έναρξη της ισχύος του νόμου που προβλέπεται ειδικά από καθεμία από αυτές και που θα εκδοθεί το αργότερο έως το τέλος του έτους 1976. Ωσπου να αρχίσει να ισχύει ο νόμος που προβλέπεται από την παράγραφο 2 του άρθρου 109 εξακολουθεί να εφαρμόζεται η συντακτική και νομοθετική ρύθμιση που υπάρχει κατά την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

3. Κατά την έννοια της συντακτικής πράξης της 5 Οκτωβρίου 1974, που διατηρείται σε ισχύ, η αναστολή εκτέλεσης των καθηκόντων των καθηγητών αφότου εκλέχθηκαν βουλευτές δεν εκτείνεται, κατά την παρούσα βουλευτική περίοδο, στη διδασκαλία, την έρευνα, τη συγγραφική εργασία και την επιστημονική απασχόληση στα εργαστήρια και τα σπουδαστήρια των οικείων σχολών, αποκλείεται όμως η συμμετοχή τους στη διοίκηση των σχολών και την εκλογή γενικά του διδακτικού προσωπικού ή την εξέταση των σπουδαστών.

4. Η εφαρμογή της παραγράφου 3 του άρθρου 16 για τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης θα ολοκληρωθεί με νόμο μέσα σε πέντε έτη από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

Άρθρο 113

Ο Κανονισμός της Βουλής καθώς και τα ψηφίσματα που αναφέρονται σ' αυτόν και οι νόμοι για τη λειτουργία της Βουλής εξακολουθούν να ισχύουν έως την έναρξη της ισχύος του νέου Κανονισμού της Βουλής, εκτός αν είναι αντίθετοι προς τους ορισμούς του Συντάγματος.

Για τη λειτουργία των κατά τα άρθρα 70 και 71 του Συντάγματος Τμημάτων της Βουλής εφαρμόζονται συμπληρωματικά οι διατάξεις του τελευταίου Κανονισμού των εργασιών της Ειδικής Νομοθετικής Επιτροπής του άρθρου 35 του Συντάγματος της 1ης Ιανουαρίου 1952, σύμφωνα με όσα ορίζει ειδικότερα το άρθρο 3 του Α΄ ψηφίσματος της 24.12.1974. Εωσότου αρχίσει να ισχύει ο νέος Κανονισμός της Βουλής, η Επιτροπή του άρθρου 71 του Συντάγματος συγκροτείται από εξήντα τακτικά μέλη και τριάντα αναπληρωματικά, που ο Πρόεδρος της Βουλής επιλέγει από όλα τα κόμματα και τις ομάδες, ανάλογα με τη δύναμή τους. Αν έως τη δημοσίευση του νέου Κανονισμού υπάρξει αμφισβήτηση για τις διατάξεις που πρέπει να εφαρμόζονται κάθε φορά, αποφαινεται η Ολομέλεια ή το Τμήμα της Βουλής, κατά τη λειτουργία του οποίου γεννήθηκε το ζήτημα.

Άρθρο 114

1. Η εκλογή του πρώτου Προέδρου της Δημοκρατίας πρέπει να πραγματοποιηθεί το αργότερο μέσα σε δύο μήνες από τη δημοσίευση του Συντάγματος σε ειδική συνεδρίαση της Βουλής, που προσκαλείται από τον Πρόεδρό της πριν από πέντε τουλάχιστον ημέρες, και εφαρμόζονται αναλόγως όσα ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής για την εκλογή του Προέδρου της.

Ο εκλεγόμενος Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναλαμβάνει τα καθήκοντά του αφότου ορκιστεί, το αργότερο μέσα σε πέντε ημέρες από την εκλογή του.

Ο κατά το άρθρο 49 παράγραφος 5 νόμος για τη ρύθμιση θεμάτων που αφορούν την ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας εκδίδεται υποχρεωτικά έως την 31 Δεκεμβρίου 1975.

Εωσότου αρχίσει να ισχύει ο κατά την παράγραφο 3 του άρθρου 33 νόμος, τα θέματα που αναφέρονται σ' αυτή διέπονται από τις διατάξεις που αφορούν τον προσωρινό Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

2. Αφότου αρχίσει να ισχύει το Σύνταγμα και ώσπου να αναλάβει τα καθήκοντά του ο οριστικός Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο προσωρινός Πρόεδρος της Δημοκρατίας ασκεί τις αρμοδιότητες που το Σύνταγμα αναγνωρίζει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, με τους περιορισμούς του άρθρου 2 του ψηφίσματος Β΄ της 24.12.1974 της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής.

****Άρθρο 115****

1. Όσπου να εκδοθεί ο νόμος που προβλέπεται από το άρθρο 86 παράγραφος 1, εφαρμόζονται οι κείμενες διατάξεις για τη δίωξη, ανάκριση και εκδίκαση των κατά τα άρθρα 49 παράγραφος 1 και 85 πράξεων και παραλείψεων.

2. Όσπου να αρχίσει να ισχύει ο νόμος που προβλέπεται από το άρθρο 99, οι αγωγές κακοδικίας εκδικάζονται σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 110 του Συντάγματος της 1ης Ιανουαρίου 1952 από το δικαστήριο που προβλέπεται από το άρθρο αυτό και κατά τη διαδικασία που ισχύει κατά το χρόνο της δημοσίευσης του παρόντος Συντάγματος.

3. Όσπου να αρχίσει να ισχύει ο νόμος που προβλέπεται από την παράγραφο 3 του άρθρου 87 και ώσπου να συγκροτηθούν τα δικαστικά και πειθαρχικά συμβούλια που προβλέπονται από τα άρθρα 90 παράγραφοι 1 και 2, και 91, εξακολουθούν να ισχύουν οι σχετικές διατάξεις που υφίστανται κατά την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Οι νόμοι για τα θέματα αυτά πρέπει να εκδοθούν το αργότερο μέσα σε ένα έτος από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

4. Όσπου να αρχίσουν να ισχύουν οι νόμοι που αναφέρονται στο άρθρο 92, εξακολουθούν να ισχύουν οι διατάξεις που υφίστανται κατά την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Οι νόμοι αυτοί πρέπει να εκδοθούν το αργότερο μέσα σε ένα έτος από την ισχύ του Συντάγματος.

Άρθρο 116

1. Διατάξεις υφιστάμενες που είναι αντίθετες προς το άρθρο 4 παράγραφος 2 εξακολουθούν να ισχύουν ώσπου να καταργηθούν με νόμο, το αργότερο έως την 31 Δεκεμβρίου 1982.

*2. Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών.

3. Κανονιστικές υπουργικές αποφάσεις, καθώς και διατάξεις συλλογικών συμβάσεων ή διαιτητικών αποφάσεων για τη ρύθμιση αμοιβής της εργασίας που είναι αντίθετες προς τις διατάξεις του άρθρου 22 παράγραφος 1 εξακολουθούν να ισχύουν έως την αντικατάστασή τους, που συντελείται το αργότερο μέσα σε τρία έτη από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

Άρθρο 117

1. Οι νόμοι που εκδόθηκαν έως την 21.4.1967 κατ' εφαρμογήν του άρθρου 104 του Συντάγματος της 1ης Ιανουαρίου 1952, θεωρούνται ότι δεν είναι αντίθετοι προς το παρόν Σύνταγμα και διατηρούνται σε ισχύ.

2. Επιτρέπεται, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 17, η νομοθετική ρύθμιση και διάλυση αγροληψιών και άλλων εδαφικών βαρών που υφίστανται ακόμη, η εξαγορά από εμφυτευτές της ψιλής κυριότητας εμφυτευτικών κτημάτων, καθώς και η κατάργηση και ρύθμιση ιδιόρρυθμων εμπράγματων σχέσεων.

3. Δημόσια ή ιδιωτικά δάση και δασικές εκτάσεις που καταστράφηκαν ή καταστρέφονται από πυρκαγιά ή που με άλλο τρόπο αποψιλώθηκαν ή αποψιλώνονται δεν αποβάλλουν για το λόγο αυτό το χαρακτήρα που είχαν πριν καταστραφούν, κηρύσσονται υποχρεωτικά αναδασωτέες και αποκλείεται να διατεθούν για άλλο προορισμό.

4. Η αναγκαστική απαλλοτριώση δασών ή δασικών εκτάσεων που ανήκουν σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου επιτρέπεται μόνο υπέρ του Δημοσίου σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 17, για λόγους δημόσιας ωφέλειας• διατηρείται πάντως η μορφή τους αμετάβλητη ως δασική.

5. Οι αναγκαστικές απαλλοτριώσεις που κηρύχθηκαν ή που θα κηρυχθούν εωσότου οι κείμενοι νόμοι για τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις προσαρμοστούν στις διατάξεις του Συντάγματος διέπονται από τις διατάξεις που ισχύουν κατά το χρόνο που κηρύσσονται.

6. Οι παράγραφοι 3 και 5 του άρθρου 24 εφαρμόζονται στις οικιστικές περιοχές που αναγνωρίζονται ή αναμορφώνονται αφότου ισχύσουν οι νόμοι που προβλέπονται στις παραγράφους αυτές.

*7. Η ισχύς της αναθεωρημένης διάταξης του πρώτου εδαφίου της παραγράφου 4 του άρθρου 17 αρχίζει με τη θέση σε ισχύ του σχετικού εκτελεστικού νόμου και πάντως από 1.1.2002.

Άρθρο 118

1. Αφότου αρχίσει να ισχύει το Σύνταγμα οι δικαστικοί λειτουργοί, από το βαθμό του προέδρου ή εισαγγελέα εφετών και άνω, ή τον αντίστοιχο με αυτούς, αποχωρούν από την υπηρεσία, όπως έως τώρα, μόλις συμπληρώσουν το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους• το όριο αυτό μειώνεται από το έτος 1977 κατά ένα έτος ετησίως έως το εξηκοστό έβδομο έτος.

2. Ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί, που δεν υπηρετούσαν κατά την έναρξη της ισχύος της συντακτικής πράξης της 4/5 Σεπτεμβρίου 1974 "περί αποκαταστάσεως της τάξεως και ευρυθμίας εν τη Δικαιοσύνη", και υποβιβάστηκαν σύμφωνα με την πράξη αυτή λόγω του χρόνου που πραγματοποιήθηκε η προαγωγή τους, και κατά των οποίων δεν ασκήθηκε η κατά το άρθρο 6 της ίδιας συντακτικής πράξης πειθαρχική δίωξη, παραπέμπονται υποχρεωτικά από τον αρμόδιο Υπουργό στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος.

Το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο αποφαινεται αν οι συνθήκες της προαγωγής μείωσαν το κύρος και την ιδιάζουσα υπηρεσιακή θέση εκείνου που είχε προαχθεί και αποφαινεται οριστικά αν θα αποκτήσει πάλι ή όχι το βαθμό που έχασε αυτομάτως, καθώς και τα δικαιώματα που συνδέονται με αυτόν• αποκλείεται η είσπραξη αναδρομικά διαφοράς αποδοχών ή σύνταξης.

Η απόφαση εκδίδεται υποχρεωτικά μέσα σε τρεις μήνες από την παραπομπή.

Οι στενότεροι κατά βαθμό συγγενείς του δικαστικού που υποβιβάστηκε και πέθανε, οι οποίοι βρίσκονται στη ζωή, μπορούν να ασκήσουν στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο όλα τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στους δικαζομένους.

3. Ωσπου να εκδοθεί ο κατά το άρθρο 101 παράγραφος 3 νόμος εξακολουθούν να εφαρμόζονται οι διατάξεις που ισχύουν για την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών υπηρεσιών. Οι διατάξεις αυτές μπορεί να τροποποιούνται με τη μεταφορά ειδικών αρμοδιοτήτων από τις κεντρικές στις περιφερειακές υπηρεσίες.

*4. Η ισχύς των αναθεωρημένων διατάξεων των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 89 αρχίζει με τη θέση σε ισχύ του σχετικού εκτελεστικού νόμου και πάντως από 1.1.2002.

**5. Οι πρόεδροι ανώτατων δικαστηρίων, ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, οι γενικοί επίτροποι των διοικητικών δικαστηρίων και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς και ο Πρόεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους που υπηρετούν κατά την έναρξη ισχύος της αναθεωρημένης διάταξης της παραγράφου 5 του άρθρου 90, αποχωρούν από την υπηρεσία, όπως προβλέπει η παράγραφος 5 του άρθρου 88.

**6. Προβλεπόμενες ή διατηρούμενες στο νόμο 2190/1994, όπως αυτός ισχύει, εξαιρέσεις από την αρμοδιότητα του Ανώτατου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού εξακολουθούν να ισχύουν.

*7. Νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν την τακτοποίηση της υπηρεσιακής κατάστασης προσωπικού που υπάγεται στην παράγραφο 8 του άρθρου 103 εξακολουθούν να ισχύουν μέχρι την ολοκλήρωση των σχετικών διαδικασιών.

Άρθρο 119

1. Με νόμο μπορεί να αρθεί το απαράδεκτο που ίσχυσε με οποιονδήποτε τρόπο ως προς την άσκηση αίτησης για ακύρωση πράξεων που εκδόθηκαν από τις 21 Απριλίου 1967 έως τις 23 Ιουλίου 1974, είτε είχε ασκηθεί τέτοια αίτηση είτε όχι• αποκλείεται πάντως η αναδρομική χορήγηση αποδοχών σε όσους τυχόν δικαιωθούν με το ένδικο αυτό μέσο.

2. Οι στρατιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι που βάσει νόμου αποκαθίστανται αυτοδικαίως στις δημόσιες θέσεις που κατείχαν, εφόσον ήδη απέκτησαν την ιδιότητα του βουλευτή, μπορούν μέσα σε οκταήμερη προθεσμία να επιλέξουν μεταξύ του βουλευτικού αξιώματος και της δημόσιας θέσης τους.

ΤΜΗΜΑ Δ΄ Ακροτελεύτια διάταξη

Άρθρο 120

1. Το Σύνταγμα αυτό, που ψηφίστηκε από την Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, υπογράφεται από τον Πρόεδρό της, δημοσιεύεται από τον προσωρινό Πρόεδρο της Δημοκρατίας στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, με διάταγμα που προσυπογράφεται από το Υπουργικό Συμβούλιο και αρχίζει να ισχύει από τις ένδεκα Ιουνίου 1975.

2. Ο σεβασμός στο Σύνταγμα και τους νόμους που συμφωνούν με αυτό και η αφοσίωση στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων.

3. Ο σφετερισμός, με οποιονδήποτε τρόπο, της λαϊκής κυριαρχίας και των εξουσιών που απορρέουν από αυτή διώκεται μόλις αποκατασταθεί η νόμιμη εξουσία, οπότε αρχίζει και η παραγραφή του εγκλήματος.

4. Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία.

Αθήνα, 27 Ιουνίου Απριλίου 2008

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

Δημήτριος Γ. Σιούφας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ. Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών

όπως τροποποιήθηκε από τα Πρωτόκολλα υπ' αριθ. 11 και 14 συνοδευόμενη από τα Πρωτόκολλα υπ' αριθ. 1, 4, 6, 7, 12 και 13

Version grecque/Greek version
Ελληνική έκδοση

Το κείμενο της Σύμβασης παρουσιάζεται όπως τροποποιήθηκε από τις διατάξεις του Πρωτοκόλλου υπ' αριθ. 14 (ΣΣΣΕ Νο. 194) από τη θέση του σε ισχύ την 1η Ιουνίου 2010.

Το κείμενο της Σύμβασης είχε ήδη τροποποιηθεί σύμφωνα με τις διατάξεις του Πρωτοκόλλου υπ' αριθ. 3 (ΕΣΣ Νο. 45) το οποίο τέθηκε σε ισχύ στις 21 Σεπτεμβρίου 1970, του Πρωτοκόλλου υπ' αριθ. 5 (ΕΣΣ Νο. 55), το οποίο τέθηκε σε ισχύ στις 20 Δεκεμβρίου 1971 και του Πρωτοκόλλου υπ' αριθ. 8 (ΕΣΣ Νο. 118), το οποίο τέθηκε σε ισχύ την 1 Ιανουαρίου 1990, και περιλαμβάνει το κείμενο του Πρωτοκόλλου υπ' αριθ. 2 (ΕΣΣ Νο. 44) το οποίο σύμφωνα με το Άρθρο 5, παράγραφος 3, υπήρξε αναπόσπαστο τμήμα της Σύμβασης από την ημερομηνία της εφαρμογής της, δηλ. 21 Σεπτεμβρίου 1970. Όλες οι διατάξεις που έχουν τροποποιηθεί ή προστεθεί σύμφωνα με αυτά τα Πρωτόκολλα αντικαταστάθηκαν από το Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 11 (ΕΣΣ Νο. 155), από την ημερομηνία εφαρμογής του, την 1 Νοεμβρίου 1998. Από αυτή την ημερομηνία, το Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 9 (ΕΣΣ Νο. 140), το οποίο είχε τεθεί σε ισχύ την 1 Οκτωβρίου 1994, ανακλήθηκε και το Πρωτόκολλο 10 (ΕΣΣ Νο. 146) κατέστη άνευ αντικειμένου.

Το ισχύον καθεστώς υπογραφών και επικυρώσεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων καθώς και ο πλήρης κατάλογος δηλώσεων και επιφυλάξεων είναι διαθέσιμα στην ιστοσελίδα <http://conventions.coe.int>

Γραμματεία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Ιούνιος 2010

Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών

Ρώμη, 4 Νοεμβρίου 1950

Αι Συμβαλλόμενα Κυβερνήσεις, Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης:

Έχουσαι υπ' όψιν την Παγκόσμιαν Δήλωσιν των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ην διεκήρυξεν η Γενική Συνέλευσις των Ηνωμένων Εθνών την 10ην Δεκεμβρίου 1948.

Έχουσαι υπ' όψιν ότι η Δήλωσις αὕτη τείνει εις την εξασφάλισιν της αναγνωρίσεως και την παγκόσμιον και αποτελεσματικὴν εφαρμογὴν των δικαιωμάτων ἀτινα αναφέρονται εις αὐτήν.

Έχουσαι υπ' όψιν ότι ο σκοπός του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η πραγματοποίησις στενωτέρας ενότητος μεταξύ των Μελών αὐτῆς, και ότι ἐν των μέσων προς ἐπίτευξιν του σκοπού τούτου είναι η προάσπισις και η ἀνάπτυξις των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών.

Επιβεβαιούσαι την βαθείαν αὐτῶν προσήλωσιν εις τας θεμελιώδεις ταύτας ελευθερίας αἰτινες αποτελούσι αὐτό τούτο το βᾶθρον της δικαιοσύνης και της ειρήνης ἐν τῷ κόσμῳ και των οποίων η διατήρησις στηρίζεται ουσιαστικῶς ἐπὶ πολιτικῷ καθεστῶτος ἀληθῶς δημοκρατικῷ ἀφ' ἐνός και ἀφ' ἐτέρου, ἐπὶ κοινῆς ἀντιλήψεως και κοινῷ σεβασμῷ των δικαιωμάτων του ανθρώπου τα οποία διεκδικούν.

Αποφασισμένα ὅπως, ὡς Κυβερνήσεις Ευρωπαϊκῶν Κρατῶν ἐμπνεόμεναι ὑπὸ κοινῶν ἰδεῶδων και ἔχουσαι κοινήν κληρονομίαν πολιτικῶν παραδόσεων και ἰδεῶδων σεβασμῷ της ελευθερίας και του επικρατεστέρου του δικαίου, λάβωσι τα πρῶτα κατάλληλα μέτρα ὅπως διασφαλίσωσι την συλλογικὴν ἐγγύησιν ὀρισμένων, ἐκ των αναφερομένων ἐν τη Παγκοσμίῳ Δήλώσει, δικαιωμάτων.

Συμφώνησαν τα ἀκόλουθα:

Άρθρο 1: Υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναγνωρίζουν, εις όλα τα εξαρτώμενα εκ της δικαιοδοσίας των πρόσωπα, τα καθοριζόμενα εις το πρώτον μέρος της παρούσης Συμβάσεως δικαιώματα και ελευθερίες.

Τίτλος Ι. Δικαιώματα και ελευθερίες

Άρθρο 2: Το δικαίωμα στη ζωή

1. Το δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζωήν προστατεύεται υπό του νόμου. Εις ουδένα δύναται να επιβληθή εκ προθέσεως θάνατος, ειμή εις εκτέλεσιν θανατικής ποινής εκδιδομένης υπό δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου δια της ποινής ταύτης.

2. Ο Θάνατος δεν θεωρείται ως επιβαλλόμενος κατά παράβασιν του άρθρου τούτου, εις τας περιπτώσεις θα επήρχετο συνεπεία χρήσεως βίας καταστάσεως απολύτως αναγκαίας:

- α) δια την υπεράσπισιν οιοδήποτε προσώπου κατά παρανόμου βίας,
- β) δια την πραγματοποίησιν νομίμου συλλήψεως ή προς παρεμπόδισιν αποδράσεως προσώπου νομίμως κρατουμένου, γ) δια την καταστολήν, συμφώνως τω νόμω στάσεως ή ανταρσίας.

Άρθρο 3: Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Ουδείς επιτρέπεται να υποβληθή εις βασάνους ούτε εις ποινάς ή μεταχειρίσιν απανθρώπους ή εξευτελιστικάς.

Άρθρο 4: Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων

1. Ουδείς δύναται να κρατηθή εις δουλείαν ή ειλωτείαν.

2. Ουδείς δύναται να υποχρεωθή εις αναγκαστικήν ή υποχρεωτικήν εργασίαν.

3. Δεν θεωρείται ως "αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία" υπό την έννοιαν του παρόντος άρθρου:

α) πάσα εργασία ζητούμενη παρά προσώπου κρατουμένου συμφώνως προς τας διατάξεις του άρθρου 5 της παρούσης Συμβάσεως ή κατά την διάρκειαν της υπό όρους απολύσεώς του. β) πάσα υπηρεσία στρατιωτικής φύσεως ή, εις την περίπτωσιν των εχόντων αντιρρήσεις συνειδήσεως εις τας χώρας όπου τούτο αναγνωρίζεται ως νόμιμον, πάσα άλλη υπηρεσία εις αντικατάστασιν της υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας.

γ) πάσα υπηρεσία ζητούμενη εις περίπτωσιν κρίσεων ή θεομηνιών, αι οποίαι απειλούν την ζωήν ή την ευδαιμονία του συνόλου.

δ) πάσα εργασία ή υπηρεσία απαρτίζουσα μέρος των τακτικών υποχρεώσεων του πολίτου.

Άρθρο 5: Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν και την ασφάλειαν. Ουδείς επιτρέπεται να στερηθή της ελευθερίας του ειμή εις τας ακόλουθους περιπτώσεις και συμφώνως προς την νόμιμον διαδικασίαν:

α) εάν κρατήται κανονικώς κατόπιν καταδίκης υπό αρμόδιου δικαστηρίου,

β) εάν υπεβλήθη εις κανονικήν σύλληψιν ή κράτησιν λόγω ανυποταγής εις νόμιμον διαταγήν δικαστηρίου, ή εις εγγύησιν εκτελέσεως υποχρεώσεως οριζομένης υπό του νόμου,

γ) εάν συνελήφθη και κρατήται όπως οδηγηθή ενώπιον της αρμοδίας δικαστικής αρχής εις την περίπτωσιν ευλόγου υπονοίας ότι διέπραξεν αδίκημα, ή υπάρχουν λογικά δεδομένα προς παραδοχήν της ανάγκης όπως ούτος εμποδισθή από του να διαπράξη αδίκημα ή δραπετεύση μετά την διάπραξιν τούτου,

δ) εάν πρόκειται περί νομίμου κρατήσεως ανηλίκου, αποφασισθείσης δια την επιτήρησιν της ανατροφής του, ή την νόμιμον κράτησιν του ίνα παραπεμφθή ενώπιον της αρμοδίας αρχής,

ε) εάν πρόκειται περί νομίμου κρατήσεως ατόμων δυναμένων να μεταδώσωσι μεταδοτικήν ασθένειαν, φρενοβλαβούς, αλκοολικού, τοξικομανούς ή αλήτου,

στ) εάν πρόκειται περί νομίμου συλλήψεως ή κρατήσεως ατόμου επί σκοπώ όπως εμποδισθή από του να εισέλθη παρανόμως εν τη χώρα ή εναντίον του οποίου εκκρεμεί διαδικασία απελάσεως ή εκδόσεως.

2. Παν συλληφθέν πρόσωπον δέον να πληροφορηται κατά το δυνατόν συντομότερον και εις γλώσσαν την οποίαν εννοεί, τους λόγους της συλλήψεώς του ως και πάσαν διατυπωμένην εναντίον του κατηγορίαν.

3. Παν πρόσωπον συλληφθέν ή κρατηθέν, υπό τας προβλεπομένας εν παραγράφω 1 γ) του παρόντος άρθρου συνθήκας οφείλει να παραπεμφθή συντόμως ενώπιον δικαστού ή ετέρου δικαστικού λειτουργού νομίμως εντεταλμένου όπως εκτελή δικαστικά καθήκοντα, έχει δε το δικαίωμα να δικασθή εντός λογικής προθεσμίας ή απολυθή κατά την διαδικασίαν. Η απόλυσις δύναται να εξαρτηθή από εγγύησιν εξασφαλίζουσας την παράστασιν του ενδιαφερομένου εις την δικάσιμον.
4. Παν πρόσωπον στερούμενον της ελευθερίας του συνεπεία συλλήψεως ή κρατήσεως έχει δικαίωμα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου ίνα τούτο αποφασίσει εντός βραχείας προθεσμίας επί του νομίμου της κρατήσεώς του και διατάξη την απόλυσίν του εν περιπτώσει παρανόμου κρατήσεως.
5. Παν πρόσωπον θύμα συλλήψεως ή κρατήσεως υπό συνθήκας αντιθέτους προς τας ανωτέρω διατάξεις, έχει δικαίωμα επανορθώσεως.

Άρθρο 6: Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δικαίως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία η είσοδος όμως εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων δύναται να απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην η μέρος της διαρκείας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως, ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν των κρινομένων υπό του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίων μέτρων, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότης θα ηδύνατο να παραβλάψη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης.
2. Παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθών μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του.
3. Ειδικώτερον, πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα:
  - α) όπως πληροφορηθή, εν τη βραχυτέρα προθεσμία εις γλώσσαν την οποίαν εννοεί και εν λεπτομερεία την φύσιν και τον λόγον της εναντίον του κατηγορίας,
  - β) όπως διαθέτη τον χρόνον και τας αναγκαίας ευκολίας προς προετοιμασίαν της υπερασπίσεώς του.
  - γ) όπως υπερασπίση ο ίδιος εαυτόν ή αναθέση την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν ή δε περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώση συνήγορον της εκλογής του, ενή δε περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώση συνήγορον να του παρασχεθή τοιούτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης,
  - δ) να εξετάση ή ζητήση όπως εξετασθώσιν οι μάρτυρες κατηγορίας και επιτύχη την πρόσκλησιν και εξέτασιν των μαρτύρων υπερασπίσεως υπό τους αυτούς όρους ως των μαρτύρων κατηγορίας,
  - ε) να τύχη δωρεάν παραστάσεως διερμηνέως, εάν δεν εννοεί ή δεν ομιλεί την χρησιμοποιουμένην εις το δικαστήριον γλώσσαν.

Άρθρο 7: Μη επιβολή ποινής άνευ νόμου

1. Ουδείς δύναται να καταδικασθή δια πράξιν ή παράλειψιν η οποία, καθ' ην στιγμήν διεπράχθη, δεν απετέλει αδίκημα συμφώνως προς το εθνικόν ή διεθνές δίκαιον. Ούτε και επιβάλλεται βαρυτέρα ποινή από εκείνην η οποία επεβάλλετο κατά την στιγμήν της διαπράξεως του αδικήματος.
2. Το παρόν άρθρον δεν σκοπεί να επηρεάση την δίκην και τιμωρίαν ατόμων ενόχων δια πράξεις ή παραλείψεις αι οποίαι καθ' ην στιγμήν διεπράχθησαν, ήσαν εγκληματικά συμφώνως προς τας αναγνωριζόμενας υπό των πολιτισμένων εθνών γενικάς αρχάς δικαίου.

Άρθρο 8: Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.
2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξη επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αύτη προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων.

Άρθρο 9: Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνείδησεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία, δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.

Άρθρο 10: Ελευθερία έκφρασης

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας.

2. Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνas δύναται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.

Άρθρο 11: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και εις την ελευθερίαν συνεταιρισμού συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων και προσχωρήσεως εις συνδικάτα επί σκοπώ προασπίσεως των συμφερόντων του.

2. Η άσκησης των δικαιωμάτων τούτων δεν επιτρέπεται να υπαχθή εις ετέρους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπομένων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία, και την εθνικήν ασφάλειαν, την δημόσιαν ασφάλειαν την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας και της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Το παρόν άρθρον δεν απαγορεύει την επιβολήν νομίμων περιορισμών εις την άσκησης των δικαιωμάτων τούτων υπό μελών των ενόπλων δυνάμεων της αστυνομίας ή των διοικητικών υπηρεσιών του Κράτους.

Άρθρο 12: Δικαίωμα συνάψεως γάμου

Άμα τη συμπληρώσει ηλικίας γάμου, ο ανήρ και η γυνή έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται εις γάμον και ιδρύωσιν οικογένειαν συμφώνως προς τους διέποντας το δικαίωμα τούτο εθνικούς νόμους.

Άρθρο 13: Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής

Παν πρόσωπον του ποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίαι παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και άν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων του.

Άρθρο 14: Απαγόρευση των διακρίσεων

Η χρήσις των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως.

Άρθρο 15: Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης

1. Εν περιπτώσει πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωήν του έθνους έκαστον Υψηλόν Συμβαλλόμενον Μέρος δύναται να λάβη μέτρα κατά παράβασιν των υπό της παρούσης Συμβάσεως

προβλεπομένων υποχρεώσεων, εν τω απαιτούμένω υπό της καταστάσεως απολύτως αναγκαίω ορίω και υπό τον όρον όπως τα μέτρα ταύτα μη αντιτίθενται εις τας άλλας υποχρεώσεις τας απορρεούσας εκ του διεθνούς δικαίου.

2. Η προηγουμένη διάταξις ουδεμίαν επιτρέπει παράβασιν του άρθρου 2, ειμή δια την περίπτωσιν θανάτου συνεπεία κανονικών πολεμικών πράξεων, ή των άρθρων 3, 4 (παρ. 1 και 7).

3. Τα ασκούντα το δικαίωμα τούτο της παραβάσεως Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη τηρούν τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης πλήρως ενήμερον των ληφθέντων μέτρων ως και των αιτίων τα οποία τα προεκάλεσαν. Οφείλουν ωσαύτως να πληροφορήσωσι τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης περί της ημερομηνίας κατά την οποίαν τα μέτρα ταύτα έπαυσαν ισχύοντα και αι διατάξεις της Συμβάσεως ετέθησαν εκ νέου εν πλήρει ισχύϊ.

Άρθρο 16: Περιορισμοί στην πολιτική δραστηριότητα των αλλοδαπών

Ουδεμία διάταξις των άρθρων 10, 11 και 14 δύναται να θεωρηθή ως απαγορεύουσα εις τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη να επιβάλλωσι περιορισμούς εις την πολιτικήν δραστηριότητα των ξένων.

Άρθρο 17: Απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος

Ουδεμία διάταξις της παρούσης Συμβάσεως δύναται να ερμηνευθή ως επαγομένη δι' έν Κράτος, μίαν ομάδα ή έν άτομον οιονδήποτε δικαίωμα όπως επιδοθή εις δραστηριότητα ή εκτελέση πράξεις σκοπούσας εις την καταστροφήν των δικαιωμάτων ή ελευθεριών, των αναγνωρισθέντων εν τη παρούση Συμβάσει, ή εις περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών τούτων μεγαλυτέρων των προβλεπομένων εν τη ρηθείση Συμβάσει.

Άρθρο 18: Όρια στη χρήση των περιορισμών σε δικαιώματα

Οι επιτρεπόμενοι κατά τις διατάξεις της παρούσης Συμβάσεως περιορισμοί των ειρημένων δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν επιτρέπεται να εφαρμοσθούν ειμή προς τον σκοπόν δια τον οποίον καθιερώθησαν.

Τίτλος II. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Άρθρο 19: Σύσταση του Δικαστηρίου

Προκειμένου να διασφαλισθεί ο σεβασμός των υποχρεώσεων που απορρέουν για τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη από την παρούσα Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα αυτής, συστήνεται Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εφεξής αποκαλούμενο "το Δικαστήριο". Το Δικαστήριο λειτουργεί σε μόνιμη βάση.

Άρθρο 20: Αριθμός Δικαστών

Το Δικαστήριο απαρτίζεται από αριθμό δικαστών ίσο προς εκείνο των Υψηλών Συμβαλλόμενων Μερών.

Άρθρο 21: Όροι άσκησης των καθηκόντων

1. Οι δικαστές πρέπει να χαίρουν της υψηλότερης ηθικής εκτίμησης και να συγκεντρώνουν τα απαιτούμενα προσόντα για την άσκηση υψηλών δικαστικών καθηκόντων ή να είναι νομομαθείς αναγνωρισμένης αυθεντίας.

2. Οι δικαστές μετέχουν της συνθέσεως του Δικαστηρίου με την ατομική τους ιδιότητα.

3. Κατά τη διάρκεια της θητείας τους οι δικαστές δεν μπορούν να ασκούν καμία δραστηριότητα ασυμβίβαστη με τις απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας, αμεροληψίας ή της υποχρέωσης να τελούν υπό τη διάθεση του Δικαστηρίου όπως αρμόζει σε δραστηριότητα πλήρους απασχόλησης. Ζητήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή της παραγράφου αυτής διευθετούνται από το Δικαστήριο.

Άρθρο 22: Εκλογή δικαστών

1. Οι δικαστές εκλέγονται από την Κοινοβουλευτική Συνέλευση για κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος, με πλειοψηφία των ψηφίζόντων, επί τη βάσει καταλόγου τριών υποψηφίων που υποβάλλονται από το Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος.

Άρθρο 23: Διάρκεια και λήξη θητείας

1. Οι δικαστές εκλέγονται για περίοδο εννέα (9) ετών. Δεν είναι επανεκλέξιμοι.
2. Η θητεία των δικαστών λήγει μόλις συμπληρώσουν το 70ό έτος.
3. Οι δικαστές παραμένουν εν ενεργεία μέχρι να αντικατασταθούν. Συνεχίζουν πάντως να χειρίζονται τις υποθέσεις που έχουν ήδη αναλάβει.
4. Ένας δικαστής δεν μπορεί να απαλλαγεί από τα καθήκοντά του παρά μόνον εάν οι λοιποί δικαστές αποφασίσουν, με πλειοψηφία των δύο τρίτων, ότι έπαυσε να πληροί τις απαιτούμενες προϋποθέσεις.

Άρθρο 24: Γραμματεία και εισηγητές

1. Το Δικαστήριο διαθέτει Γραμματεία, της οποίας τα καθήκοντα και η οργάνωση ορίζονται από τον κανονισμό του Δικαστηρίου.
2. Στην περίπτωση μονομελούς δικαστικού σχηματισμού, το Δικαστήριο επικουρείται από εισηγητές, οι οποίοι εκτελούν τα καθήκοντά τους υπό την εποπτεία του Προέδρου του Δικαστηρίου. Αυτοί αποτελούν μέρος της Γραμματείας του Δικαστηρίου.

Άρθρο 25: Ολομέλεια του Δικαστηρίου

Η Ολομέλεια του Δικαστηρίου:

- α) εκλέγει, για διάρκεια τριών (3) ετών τον Πρόεδρο του Δικαστηρίου και έναν ή δύο Αντιπροέδρους. Όλοι είναι επανεκλέξιμοι,
- β) συστήνει Τμήματα για ορισμένο χρονικό διάστημα,
- γ) εκλέγει τους Προέδρους των Τμημάτων του Δικαστηρίου, οι οποίοι είναι επανεκλέξιμοι,
- δ) υιοθετεί τον κανονισμό του Δικαστηρίου,
- ε) εκλέγει το Γραμματέα και έναν ή περισσότερους βοηθούς γραμματείς,
- στ) υποβάλλει οποιοδήποτε αίτημα σύμφωνα με το άρθρο 26 παράγραφος 2.

Άρθρο 26: Μονομελής Σύνθεση, Επιτροπές, Τμήματα και Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης

1. Για την εξέταση των υποθέσεων που παραπέμπονται ενώπιόν του, το Δικαστήριο συνεδριάζει σε μονομελή δικαστικό σχηματισμό, Επιτροπές τριών δικαστών, Τμήματα επτά δικαστών και σε ένα Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης δεκαεπτά δικαστών. Τα Τμήματα του Δικαστηρίου συγκροτούν τις Επιτροπές για ορισμένο χρονικό διάστημα.
2. Κατόπιν αιτήματος της Ολομέλειας του Δικαστηρίου, η Επιτροπή Υπουργών μπορεί, με ομόφωνη απόφαση και για ορισμένη περίοδο, να μειώσει σε πέντε τον αριθμό των δικαστών των Τμημάτων.
3. Στην περίπτωση μονομελούς δικαστικού σχηματισμού, ο δικαστής δεν μπορεί να εξετάσει προσφυγή κατά του Υψηλού Συμβαλλόμενου Μέρους για το οποίο έχει εκλεγεί.
4. Ο δικαστής που εκλέγεται για ένα Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος είναι αυτοδίκαια μέλος του Τμήματος και του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης. Σε περίπτωση απουσίας του δικαστή αυτού ή οσάκις δεν είναι σε θέση να μετάσχει της συνθέσεως, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου ορίζει, από λίστα που έχει υποβληθεί εκ των προτέρων από το Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος, πρόσωπο το οποίο παρίσταται ως δικαστής.
5. Συμμετέχουν επίσης στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου, οι Αντιπρόεδροι, οι Πρόεδροι των Τμημάτων και άλλοι δικαστές που ορίζονται σύμφωνα με τον κανονισμό του Δικαστηρίου. Όταν η υπόθεση παραπέμπεται στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, δυνάμει του άρθρου 43, κανένας δικαστής του Τμήματος που εξέδωσε την απόφαση δεν μπορεί να συμμετέχει, πλην του Προέδρου του Τμήματος και του δικαστή που συμμετείχε για το Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος.

Άρθρο 27: Αρμοδιότητες του μονομελούς δικαστικού σχηματισμού

1. Ο μονομελής δικαστικός σχηματισμός μπορεί να κηρύξει απαράδεκτη ή να διαγράψει από το πινάκιο του Δικαστηρίου μία προσφυγή που έχει υποβληθεί δυνάμει του άρθρου 34, οσάκις μία τέτοια απόφαση μπορεί να ληφθεί χωρίς περαιτέρω εξέταση.
2. Η απόφαση είναι οριστική.
3. Αν ο μονομελής δικαστικός σχηματισμός δεν κηρύξει απαράδεκτη μία προσφυγή ή δεν τη διαγράψει από το πινάκιο, μπορεί να την παραπέμψει σε Επιτροπή ή σε Τμήμα για περαιτέρω εξέταση.

Άρθρο 28: Αρμοδιότητες Επιτροπών

1. Όσον αφορά μία προσφυγή η οποία έχει υποβληθεί σύμφωνα με το άρθρο 34, μία Επιτροπή μπορεί, με ομόφωνη απόφαση:
  - α) να την κηρύξει απαράδεκτη ή να τη διαγράψει από το πινάκιο του Δικαστηρίου, οσάκις μία τέτοια απόφαση μπορεί να ληφθεί χωρίς περαιτέρω εξέταση ή
  - β) να την κηρύξει παραδεκτή και να λάβει ταυτόχρονα απόφαση επί της ουσίας, αν το ζήτημα που ανακύπτει στην υπόθεση, το οποίο αφορά την ερμηνεία ή την εφαρμογή της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων αποτελεί αντικείμενο πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου.
2. Οι αποφάσεις της παραγράφου 1 είναι οριστικές.
3. Αν ο εκλεγμένος για ένα Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος δικαστής δεν είναι μέλος της Επιτροπής, αυτή μπορεί σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας να τον καλέσει να αντικαταστήσει κάποιο από τα μέλη της Επιτροπής, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις σχετικές παραμέτρους, καθώς και εάν το Συμβαλλόμενο Μέρος έχει προβάλει αντιρρήσεις για την εφαρμογή της διαδικασίας της παραγράφου 1β.

Άρθρο 29: Αποφάσεις των Τμημάτων επί του παραδεκτού και της ουσίας

1. Εάν δεν ελήφθη απόφαση δυνάμει του άρθρου 27 ή 28, το Τμήμα αποφαινεται επί του παραδεκτού και της ουσίας των ατομικών προσφυγών που έχουν υποβληθεί δυνάμει του άρθρου 34. Η απόφαση επί του παραδεκτού μπορεί να ληφθεί ξεχωριστά.
2. Το Τμήμα κρίνει επί του παραδεκτού και της ουσίας των διακρατικών προσφυγών που έχουν υποβληθεί δυνάμει του άρθρου 33. Η απόφαση επί του παραδεκτού λαμβάνεται ξεχωριστά, εκτός αν το Δικαστήριο σε εξαιρετικές περιπτώσεις αποφασίσει διαφορετικά.

Άρθρο 30: Παραίτηση υπέρ του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως

Εάν η υπόθεση που εκκρεμεί ενώπιον ενός Τμήματος εγείρει σοβαρό ζήτημα ως προς την ερμηνεία της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της ή εάν η επίλυση ενός ζητήματος μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου, το Τμήμα μπορεί, εφόσον δεν έχει ακόμα εκδώσει απόφαση να παραιτηθεί υπέρ του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως, εφόσον δεν αντιτίθεται ένας από τους διαδίκους.

Άρθρο 31: Αρμοδιότητες του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως

Το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως:

- α) αποφαινεται επί των προσφυγών που υποβάλλονται δυνάμει του άρθρου 33 ή του άρθρου 34, οσάκις η υπόθεση παραπέμπεται σε αυτό από το Τμήμα δυνάμει του άρθρου 30 ή οσάκις η υπόθεση παραπέμπεται σε αυτό δυνάμει του άρθρου 43
- β) αποφασίζει για θέματα τα οποία έχουν παραπεμφθεί στο Δικαστήριο από την Επιτροπή Υπουργών δυνάμει του άρθρου 46 παράγραφος 4 και
- γ) εξετάζει αιτήσεις για γνωμοδοτήσεις που υποβάλλονται δυνάμει του άρθρου 47.

Άρθρο 32: Δικαιοδοσία του Δικαστηρίου

1. Η δικαιοδοσία του Δικαστηρίου επεκτείνεται εφ' όλων των θεμάτων που αφορούν την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της, που του υποβάλλονται υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από τα άρθρα 33, 34, 46 και 47.
2. Σε περίπτωση αμφισβήτησης όσον αφορά τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου, αποφασίζει το Δικαστήριο.

Άρθρο 33: Διακρατικές υποθέσεις

Κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος μπορεί να προσφεύγει στο Δικαστήριο για κάθε παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της, που θεωρεί ότι μπορεί να καταλογισθεί σε ένα άλλο Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος.

Άρθρο 34: Ατομικές προσφυγές

Το Δικαστήριο μπορεί να επιληφθεί της εξέτασης προσφυγής που υποβάλλεται από κάθε φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων, που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης, από ένα από τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση ή στα Πρωτόκολλά της. Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να μην παρεμποδίζουν με κανένα μέτρο την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος αυτού.

Άρθρο 35: Προϋποθέσεις παραδεκτού

1. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να επιληφθεί προσφυγής παρά μόνο αφού εξαντληθούν τα εσωτερικά ένδικα μέσα, όπως αυτά νοούνται σύμφωνα με τις γενικώς παραδεδεγμένες αρχές του δικαίου και εντός προθεσμίας έξι (6) μηνών από την ημερομηνία της τελεσίδικης εσωτερικής απόφασης.
2. Το Δικαστήριο δεν θα επιληφθεί καμίας ατομικής προσφυγής που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 34, εφόσον αυτή:
  - α) είναι ανώνυμη ή
  - β) είναι ουσιαστικά όμοια με προσφυγή που έχει προηγουμένως εξετασθεί από το Δικαστήριο ή έχει ήδη υποβληθεί σε άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές και εφόσον δεν περιέχει νέα στοιχεία.
3. Το Δικαστήριο κηρύττει απαράδεκτη κάθε ατομική προσφυγή που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 34, οσάκις εκτιμά ότι:
  - α) η προσφυγή είναι ασυμβίβαστη προς τις διατάξεις της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, προδήλως αβάσιμη ή καταχρηστική του δικαιώματος ατομικής προσφυγής ή
  - β) ο προσφεύγων δεν έχει υποστεί σημαντική βλάβη, εκτός εάν ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που εγγυάται η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της, απαιτεί την εξέταση της προσφυγής επί της ουσίας και δεδομένου ότι καμία υπόθεση δεν μπορεί να απορριφθεί επ' αυτής της βάσης, αν δεν έχει δεόντως εξετασθεί από τα εθνικά δικαστήρια.
4. Το Δικαστήριο απορρίπτει κάθε προσφυγή που θεωρεί απαράδεκτη κατ' εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Μπορεί να πράξει καθ' όμοιο τρόπο σε κάθε στάδιο της διαδικασίας.

Άρθρο 36: Παρέμβαση τρίτου

1. Σε κάθε υπόθεση ενώπιον Τμήματος ή του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως, το Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος του οποίου υπήκοος είναι ο αιτών, έχει το δικαίωμα να υποβάλει παρατηρήσεις και να λάβει μέρος στις ακροαματικές διαδικασίες.
2. Στα πλαίσια της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου μπορεί να καλέσει κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος που δεν είναι διάδικο ή κάθε ενδιαφερόμενο πρόσωπο πλην του αιτούντος, να υποβάλουν εγγράφως παρατηρήσεις ή να λάβουν μέρος στις ακροαματικές διαδικασίες.
3. Σε όλες τις υποθέσεις ενώπιον των Τμημάτων ή του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, ο Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα μπορεί να υποβάλει εγγράφως παρατηρήσεις και να λάβει μέρος στις ακροαματικές διαδικασίες.

Άρθρο 37: Διαγραφή

1. Ανά πάσα στιγμή της διαδικασίας το Δικαστήριο μπορεί να αποφασίσει τη διαγραφή της προσφυγής από το πινάκιο, οσάκις οι περιστάσεις του επιτρέπουν να συμπεράνει: α) ότι οι αιτών δεν επιθυμεί πλέον την εκδίκασή της, β) ή ότι η διαφορά διευθετήθηκε, ή γ) ότι για οποιονδήποτε άλλο λόγο του οποίου την ύπαρξη διαπιστώνει το Δικαστήριο, δεν αιτιολογείται πλέον η περαιτέρω εξέταση της προσφυγής. Πάντως, το Δικαστήριο προβαίνει στην εξέταση της προσφυγής εάν τούτο απαιτείται από το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου που εγγυάται η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της.
2. Το Δικαστήριο μπορεί να αποφασίσει την επανεγγραφή μιας προσφυγής στο πινάκιο, εφόσον εκτιμά ότι τούτο αιτιολογείται από τις περιστάσεις.

Άρθρο 38: Εξέταση της υπόθεσης

Το Δικαστήριο εξετάζει την υπόθεση κατ' αντιωλία των εκπροσώπων των διαδίκων και εάν χρειάζεται, διενεργεί έρευνα, για την αποτελεσματική διεξαγωγή της οποίας τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη παρέχουν όλες τις αναγκαίες διευκολύνσεις.

Άρθρο 39: Φιλικό διακανονισμοί

1. Σε κάθε στάδιο της διαδικασίας, το Δικαστήριο μπορεί να τεθεί στη διάθεση των ενδιαφερομένων προκειμένου να επιτευχθεί φιλικός διακανονισμός της υπόθεσης βάσει του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτός αναγνωρίζεται από τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της.
2. Η διαδικασία που περιγράφεται στην παράγραφο 1 είναι απόρρητη.
3. Σε περίπτωση φιλικού διακανονισμού, το Δικαστήριο διαγράφει την υπόθεση από το πινάκιο με απόφαση που περιορίζεται σε μία σύντομη έκθεση των πραγματικών περιστατικών και της λύσης που υιοθετήθηκε.
4. Η απόφαση μπορεί να διαβιβασθεί στην Επιτροπή Υπουργών, η οποία επιβλέπει την εκτέλεση των όρων του φιλικού διακανονισμού, όπως αυτοί τίθενται από την απόφαση.

Άρθρο 40: Δημόσια συνεδρίαση και πρόσβαση στα έγγραφα

1. Η συνεδρίαση είναι δημόσια, εκτός αν το Δικαστήριο αποφασίσει διαφορετικά λόγω εξαιρετικών συνθηκών.
2. Το κοινό έχει πρόσβαση στα έγγραφα που κατατίθενται στη Γραμματεία, εκτός αν ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου αποφασίσει διαφορετικά.

Άρθρο 41: Δίκαιη ικανοποίηση

Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, και αν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλόμενου Μέρους δεν επιτρέπει παρά μόνο ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο χορηγεί, εφόσον είναι αναγκαίο, στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση.

Άρθρο 42: Αποφάσεις των Τμημάτων

Οι αποφάσεις των Τμημάτων καθίστανται οριστικές σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 44 παράγραφος 2.

Άρθρο 43: Παραπομπή ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

1. Εντός τρίμηνης προθεσμίας από την έκδοση απόφασης του Τμήματος, κάθε διάδικος μπορεί, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, να ζητήσει την παραπομπή της υπόθεσης ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.
2. Συμβούλιο των πέντε δικαστών του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης δέχεται την αίτηση, εάν η υπόθεση θέτει σοβαρό ζήτημα όσον αφορά την ερμηνεία ή την εφαρμογή της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της ή ακόμα ένα σοβαρό ζήτημα γενικής φύσης.
3. Εάν το Συμβούλιο δεχθεί την αίτηση, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης εκδίδει απόφαση επί της υποθέσεως.

Άρθρο 44: Οριστικές αποφάσεις

1. Η απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης είναι οριστική.
2. Η απόφαση του Τμήματος καθίσταται οριστική:
  - α) οσάκις οι διάδικοι δηλώνουν ότι δεν θα ζητήσουν την παραπομπή της υπόθεσης ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης ή
  - β) τρεις (3) μήνες μετά την ημερομηνία της απόφασης εάν δεν ζητήθηκε η παραπομπή της υπόθεσης ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης ή
  - γ) οσάκις το Συμβούλιο του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης απορρίπτει τη σχετική με την παραπομπή αίτηση που συντάσσεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 43.

Άρθρο 45: Αιτιολογία αποφάσεων

1. Οι δικαστικές αποφάσεις, καθώς επίσης και οι αποφάσεις που κηρύσσουν τις αιτήσεις παραδεκτές ή απαράδεκτες, είναι αιτιολογημένες.

2. Εάν η δικαστική απόφαση δεν εκφράζει εν όλω ή εν μέρει την ομόφωνη γνώμη των δικαστών, κάθε δικαστής έχει δικαίωμα να επισυνάψει έκθεση της προσωπικής του γνώμης.

Άρθρο 46: Υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων

1. Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι.
2. Η οριστική απόφαση του Δικαστηρίου διαβιβάζεται στην Επιτροπή των Υπουργών που εποπτεύει την εκτέλεση της εν λόγω απόφασης.
3. Αν η Επιτροπή Υπουργών θεωρεί ότι η επίβλεψη της εκτέλεσης μιας οριστικής απόφασης παρακωλύεται λόγω προβλήματος στην ερμηνεία της απόφασης, μπορεί να παραπέμψει το θέμα στο Δικαστήριο για να αποφασίσει επί του ζητήματος της ερμηνείας. Η λήψη της παραπεμπτικής απόφασης απαιτεί πλειοψηφία δύο τρίτων των αντιπροσώπων που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στην Επιτροπή.
4. Αν η Επιτροπή Υπουργών θεωρεί ότι ένα Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος αρνείται να συμμορφωθεί προς οριστική απόφαση για υπόθεση στην οποία αποτελεί διάδικο μέρος, μπορεί, αφού του επιδόσει επίσημη ειδοποίηση και με απόφαση της πλειοψηφίας των δύο τρίτων των αντιπροσώπων που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στην Επιτροπή, να παραπέμψει στο Δικαστήριο ερώτημα σχετικά με τη συμμόρφωση του Συμβαλλόμενου Μέρους στην υποχρέωση της παραγράφου 1.
5. Αν το Δικαστήριο διαπιστώσει παραβίαση της παραγράφου 1, μπορεί να παραπέμψει την υπόθεση στην Επιτροπή Υπουργών προς εξέταση των μέτρων που πρέπει να ληφθούν. Αν το Δικαστήριο διαπιστώσει μη παραβίαση της παραγράφου 1, μπορεί να παραπέμψει την υπόθεση στην Επιτροπή Υπουργών η οποία περατώνει την εξέταση της υπόθεσης.

Άρθρο 47: Γνωμοδοτήσεις

1. Το Δικαστήριο μπορεί, μετά από αίτηση της Επιτροπής των Υπουργών, να εκδίδει γνωμοδοτήσεις για νομικά θέματα που αφορούν στην ερμηνεία της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της.
2. Οι γνωμοδοτήσεις αυτές δεν μπορούν να αναφέρονται ούτε σε θέματα σχετικά με το περιεχόμενο ή την έκταση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που ορίζονται στον τίτλο Ι της Σύμβασης και στα Πρωτόκολλα, ούτε στα λοιπά θέματα τα οποία το Δικαστήριο ή η Επιτροπή των Υπουργών πρέπει ενδεχομένως να εξετάσουν λόγω υποβολής προσφυγής κατά τη Σύμβαση.
3. Η απόφαση της Επιτροπής των Υπουργών να ζητήσει από το Δικαστήριο γνωμοδότηση λαμβάνεται με πλειοψηφία των εκπροσώπων που έχουν το δικαίωμα να μετέχουν στην Επιτροπή.

Άρθρο 48: Αρμοδιότητα για έκδοση γνωμοδοτήσεων του Δικαστηρίου

Το Δικαστήριο κρίνει κατά πόσον η αίτηση για παροχή γνωμοδότησης, η οποία υποβάλλεται από την Επιτροπή των Υπουργών, υπάγεται στην αρμοδιότητά του σύμφωνα με το άρθρο 47.

Άρθρο 49: Αιτιολογία των γνωμοδοτήσεων

1. Η γνωμοδότηση του Δικαστηρίου είναι αιτιολογημένη.
2. Εάν η γνωμοδότηση δεν εκφράζει εν όλω ή εν μέρει την ομόφωνη γνώμη των δικαστών, κάθε δικαστής έχει δικαίωμα να επισυνάψει έκθεση με την προσωπική του γνώμη.
3. Η γνωμοδότηση του Δικαστηρίου διαβιβάζεται στην Επιτροπή των Υπουργών.

Άρθρο 50: Έξοδα λειτουργίας του Δικαστηρίου

Τα έξοδα λειτουργίας του Δικαστηρίου βαρύνουν το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Άρθρο 51: Προνόμια και ασυλίες των δικαστών

Οι δικαστές απολαμβάνουν, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, των προνομίων και ασυλιών που προβλέπονται στο άρθρο 40 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης και στις συμφωνίες που έχουν συναφθεί δυνάμει του άρθρου αυτού.

Τίτλος ΙΙΙ. Διάφορες διατάξεις

Άρθρο 52: Έρευνες του Γενικού Γραμματέα

Η Κυβέρνησις παντός Συμβαλλομένου Μέρους θα έχει την υποχρέωσιν όπως παράσχη κατόπιν αιτήσεως του Γενικού Γραμματέως του Συμβουλίου της Ευρώπης τας απαιτούμενας εξηγήσεις επί του τρόπου κατά τον οποίον το εσωτερικόν αυτού δίκαιον εξασφαλίζει την αποτελεσματικήν εφαρμογήν οιασδήποτε εκ των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως.

Άρθρο 53: Προστασία των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων του ανθρώπου

Ουδεμία των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως δύναται να ερμηνευθεί ως περιορίζουσα ή αναιρούσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και θεμελιώδεις ελευθερίας τα οποία τυχόν αναγνωρίζονται συμφώνως προς τους νόμους οιοδήποτε των Συμβαλλομένων Μερών ή προς πάσαν άλλην Σύμβασιν την οποίαν ταύτα έχουν υπογράψει.

Άρθρο 54: Εξουσίες της Επιτροπής Υπουργών

Ουδεμία των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως επηρεάζει την χορηγηθείσαν τη Επιτροπή Υπουργών υπό του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης, εξουσίαν.

Άρθρο 55: Παραίτηση απο άλλους τρόπους επίλυσης διαφορών

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αμοιβαίως παραιτούνται του δικαιώματος, εξαιρέσει προκειμένου περί ειδικής συμφωνίας, όπως επικαλεσθώσι συνθήκας, συμβάσεις, ή δηλώσεις, μεταξύ αυτών υπάρχουσας, επί τω σκοπώ υποβολής, δυνάμει αιτήσεως, διαφοράς δημιουργηθείσης εκ της ερμηνείας ή εφαρμογής της παρούσης Συμβάσεως, εις τρόπον διακανονισμού διάφορον του εν τη παρούση Συμβάσει προβλεπομένου.

Άρθρο 56: Εδαφική εφαρμογή

1. Παν Κράτος δύναται κατά την στιγμὴν της επικυρώσεως ή ανά πάσαν ακολουθούσαν στιγμὴν, να δηλώσῃ διὰ κοινοποιήσεως απευθυνομένης εις τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, ότι η παρούσα Σύμβασις θα ἔχῃ εφαρμογήν, με την επιφύλαξη της παραγράφου 4 του παρόντος άρθρου, εις όλα τα εδάφη ή εις ἐν οιοδήποτε των εδαφών ὧν ἔχει την διεθνή εκπροσώπησιν.
2. Η Σύμβασις θα ἔχῃ εφαρμογήν ως προς το ἔδαφος ή τα εδάφη ἅτινα θα καθορίζονται εις την κοινοποίησιν ἀπὸ της τριακοστῆς ἡμέρας ἣτις θα ἔπεται της ἡμερομηνίας καθ' ἣν ὁ Γενικός Γραμματεὺς του Συμβουλίου της Ευρώπης θα ἔχῃ λάβῃ την κοινοποίησιν.
3. Εἰς τα ρηθέντα εδάφη αἱ διατάξεις της παρούσης Συμβάσεως θα εφαρμόζονται υπ' ὄψιν των τοπικῶν αναγκῶν.
4. Παν Κράτος προβάν εις δήλωσιν συμφώνως προς την πρώτην παράγραφον του άρθρου τούτου δύναται, ἀνα πάσαν ακολουθούσαν στιγμὴν, να δηλώσῃ ἐν σχέσει προς ἐν ἢ πλείονα των αναφερομένων εις την δήλωσιν ταύτην εδαφῶν ὅτι δέχεται την ἀρμοδιότητα του Δικαστηρίου να ἐπιλαμβάνηται των αιτήσεων φυσικῶν προσώπων, μη κυβερνητικῶν οργανώσεων ή ομάδων ἀτόμων, ὡπως προβλέπεται ἀπο το ἄρθρο 34 της Σύμβασης.

Άρθρο 57 : Επιφυλάξεις

1. Παν Κράτος, δύναται, κατά την στιγμὴν της υπογραφῆς της παρούσης Συμβάσεως ή της καταθέσεως του ὀργάνου επικυρώσεως αὐτῆς, να διατυπώσῃ ἐπιφύλαξιν ως προς ἐιδικὴν τινὰ διάταξιν της Συμβάσεως, ἐφ' ὅσον νόμος τις ἰσχύων κατά την στιγμὴν ἐκείνην ἐπὶ του εδάφους του εἶναι ἀσύμφωνος προς την ρηθείσαν διάταξιν.

Αἱ ἐπιφυλάξεις γενικῆς φύσεως δὲν ἐπιτρέπονται κατά τας διατάξεις του παρόντος άρθρου.

2. Πάσα ἐπιφύλαξις διατυπωμένη συμφώνως προς το παρὸν ἄρθρον συνεπάγεται βραχείαν ἐκθεσιν του σχετικῶν νόμου.

Άρθρο 58: Καταγγελία

1. Υψηλόν τι συμβαλλόμενον μέρος δεν δικαιούται να καταγγείλη την παρούσαν Σύμβαση ειμή μετά την λήξιν πενταετίας από της ενάρξεως της ισχύος της Συμβάσεως σχετικώς προς αυτό, και κατόπιν προειδοποίησεως έξι μηνών, διδομένης δια κοινοποίησεως απευθυνομένης προς τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο οποίος ειδοποιεί σχετικώς τα άλλα Συμβαλλόμενα Μέρη.
2. Η καταγγελία αύτη δεν δύναται να έχη ως αποτέλεσμα να απαλλάξη το ενδιαφερόμενον Υψηλόν Συμβαλλόμενον Μέρος των περιλαμβανομένων εν τη παρούση Συμβάσει υποχρεώσεων αναφορικώς προς πάσαν πράξιν δυναμένην να αποτελέση παραβίασιν των υποχρεώσεων τούτων και λαβούσαν χώραν προ της ημερομηνίας κατά την οποίαν η καταγγελία θα ετίθετο εν εφαρμογή.
3. Υπό την αυτήν επιφύλαξιν, παν Συμβαλλόμενον Μέρος, το οποίον θα έπαυε να αποτελή μέρος του Συμβουλίου της Ευρώπης, θα έπαυε να αποτελή μέρος της παρούσης Συμβάσεως.
4. Η Σύμβασις δύναται να καταγγελθή συμφώνως προς τας διατάξεις των προηγουμένων παραγράφων, εν σχέσει προς εδάφη εις τα οποία εδηλώθη ότι εφαρμόζεται κατά το άρθρο 56.

Άρθρο 59: Υπογραφή και επικύρωση

1. Η παρούσα Σύμβασις θα είναι ανοικτή εις την υπογραφήν των Κρατών Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, θα υποβληθή δε εις κύρωσιν. Αι κυρώσεις θα κατατεθώσι εις την Γενικήν Γραμματείαν του Συμβουλίου της Ευρώπης.
2. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να προσχωρήσει στη Σύμβαση.
3. Η παρούσα Σύμβασις θα τεθή εν ισχύι μετά την κατάθεσιν δέκα οργάνων κυρώσεως.
4. Σχετικώς προς παν Μέρος το οποίον ήθελε την κυρώση μεταγενεστέρως, η Σύμβασις θα τεθή εν ισχύι άμα τη καταθέσει του οργάνου επικυρώσεως.
5. Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης θα κοινοποιήση προς άπαντα τα Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης την έναρξιν της ισχύος της Συμβάσεως, τα ονόματα των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών άτινα θα την έχωσι επικυρώσει, ως και την κατάθεσιν παντός οργάνου επικυρώσεως λαμβάνουσαν χώραν μεταγενεστέρως.

Εγένετο εν Ρώμη την 4ην Νοεμβρίου 1950 εις γαλλικήν και αγγλικήν αμοφτέρων των κειμένων όντων εξ ίσου αυθεντικών, και εις έν μόνον αντίτυπον όπερ, θέλει κατατεθεί εις τα αρχεία του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο Γενικός Γραμματεύς θέλει αποστείλει κεκυρωμένα αντίγραφα προς άπαντας τους Συμβαλλομένους.

Πρόσθετον Πρωτόκολλον εις την Σύμβασην περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών

Παρίσι, 20 Μαρτίου 1952

Αι Συμβαλλόμεναι Κυβερνήσεις, Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, Αποφασισμένοι όπως λάβωσι τα ενδεικνύμενα μέτρα προς διασφάλισιν της συλλογικής εγγυήσεως δικαιωμάτων και ελευθεριών πέραν των ήδη αναφερομένων εις το Κεφάλαιον Ι της Συμβάσεως περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών ήτις υπεγράφη εν Ρώμη την 4ην Νοεμβρίου 1950 (κατωτέρω κατονομαζόμενης "η Σύμβασις").

Συνεφώνησαν τα ακόλουθα:

Άρθρο 1: Προστασία της ιδιοκτησίας

Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπομένους, υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους.

Αι προαναφερόμεναι διατάξεις δεν θίγουσι το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέση εν ισχύι Νόμους ούς ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιον συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων.

Άρθρο 2: Δικαίωμα στην εκπαίδευση

Ουδείς δύναται να στερηθή του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. Παν Κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ' αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαίδευσως θα σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και εκπαίδευσιν ταύτην συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις.

Άρθρο 3: Δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέωσιν όπως διενεργώσι, κατά λογικά διαστήματα, ελευθέρας μυστικής εκλογάς, υπό συνθήκας επιτρεπούσας την ελευθέραν έκφρασιν της λαϊκής θελήσεως ως προς την εκλογήν του νομοθετικού σώματος.

Άρθρο 4: Εδαφική εφαρμογή

Παν Υψηλόν Συμβαλλόμενον Μέρος δύναται κατά την στιγμήν της υπογραφής ή της επικυρώσεως του παρόντος Πρωτοκόλλου ή καθ' οιαδήποτε στιγμήν ακολούθως να κοινοποιήσῃ εις τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης δήλωσιν εμφανίζουσαν εν τίνι μέτρῳ αναλαμβάνει υποχρεώσεις ως προς την εφαρμογήν των διατάξεων του παρόντος Πρωτοκόλλου επί ωρισμένων εδαφών καθοριζομένων εις την ρηθείσαν δήλωσιν και των οποίων έχει τούτο την διεθνή εκπροσώπησιν.

Ἐκαστον Υψηλόν Συμβαλλόμενον Κράτος ὅπερ ἤθελε κοινοποιήσῃ δήλωσιν, δυνάμει της προηγουμένης παραγράφου, δύναται, ἀπό καιροῦ εις καιρόν, να κοινοποιή νέας δηλώσεις τροποποιούσας το περιεχόμενον πάσης ἄλλης προηγουμένης δηλώσεως αὐτοῦ ἢ θετούσης τέρμα εις την εφαρμογήν των διατάξεων του παρόντος Πρωτοκόλλου ἐπὶ εδάφους τινός.

Πάσα δήλωσις γενομένη συμφώνως προς το παρόν ἄρθρον θα θεωρεῖται ως γενομένη συμφώνως προς την παράγραφον 1 του ἄρθρου 56 της Συμβάσεως.

Άρθρο 5: Σχέσεις με τη Σύμβαση

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θέλουσι θεωρή τα ἄρθρα 1, 2, 3 και 4 του παρόντος Πρωτοκόλλου ως ἄρθρα πρόσθετα εις την Σύμβασιν και ἅπαναι αι διατάξεις της Συμβάσεως θα εφαρμόζονται αναλόγως.

Άρθρο 6: Υπογραφή και επικύρωση

Το παρόν Πρωτόκολλον εἶναι ανοικτόν εις την υπογραφήν των Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης ἄτινα ἔχουσι υπογράψῃ την Σύμβασιν τούτο θέλει κυρωθεῖ ὁμοῦ μετὰ της Συμβάσεως ἢ μετὰ την κύρωσιν αὐτῆς και θέλει ἰσχύει μετὰ την κατάθεσιν δέκα ὀργάνων επικυρώσεως.

Το Πρωτόκολλον θέλει ἰσχύει δια πάντα Συμβαλλόμενον ὅστις ἤθελε επικυρώσει τούτο μεταγενεστέρως, ἀπὸ της ημερομηνίας της καταθέσεως υπ' αὐτοῦ του ὀργάνου επικυρώσεως.

Τα ὄργανα επικυρώσεως θέλουσι κατατίθεσθαι παρὰ τῷ Γενικῷ Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης ὅστις θα κοινοποιή προς ἅπαντα τα Μέλη τα ὀνόματα των επικυρούντων αὐτό.

Ἐγένετο εν Παρισίοις, την 20ην Μαρτίου 1952, εις την γαλλικὴν και αγγλικὴν ἀμοτέρων των κειμένων ὄντων ἐξ ἴσου αὐθεντικῶν, εις ἓν μόνον ἀντίτυπον κατατιθέμενον εις τα ἀρχεῖα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο Γενικός Γραμματεὺς θέλει ἀποστείλει κεκυρωμένα ἀντίγραφα αὐτῶν εις ἐκάστην των Συμβαλλομένων Κυβερνήσεων.

Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 4

Δεδομένου ὅτι το Πρωτόκολλο υπ' αριθμ. 4 δεν ἔχει επικυρωθεῖ ἀπὸ την Ελλάδα, το κείμενό του δεν εἶναι προς το παρόν διαθέσιμο στα Ἑλληνικά ἀλλὰ μπορεῖτε να συμβουλευτεῖτε το αγγλικό ἢ το γαλλικό κείμενο στήν ιστοσελίδα του Δικαστηρίου.

Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 6 της Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών σχετικά με την κατάργηση της ποινής του θανάτου

Στρασβούργο, 28 Απριλίου 1983

Τα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, που υπογράφουν το παρόν Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 (στο εξής «η Σύμβαση»),
Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι εξελίξεις που μεσολάβησαν σε πολλά Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης εκφράζουν μία γενική τάση υπέρ της κατάργησης της θανατικής ποινής,

Συμφώνησαν τα ακόλουθα:

Άρθρο 1: Κατάργηση της θανατικής ποινής

Η ποινή του θανάτου καταργείται. Κανείς δεν μπορεί να καταδικασθεί σε τέτοια ποινή, ούτε να εκτελεσθεί.

Άρθρο 2: Θανατική ποινή σε καιρό πολέμου

Ένα Κράτος μπορεί να προβλέψει στη νομοθεσία του την ποινή του θανάτου για πράξεις που διαπράττονται σε καιρό πολέμου ή επικείμενου κινδύνου πολέμου. Η ποινή αυτή δεν θα επιβάλλεται παρά μόνο σε περιπτώσεις που προβλέπει η νομοθεσία και σύμφωνα με τις διατάξεις της. Το Κράτος αυτό θα γνωστοποιεί στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης τις σχετικές διατάξεις της νομοθεσίας του.

Άρθρο 3: Απαγόρευση παρεκκλίσεων

Καμία παρέκκλιση από τις διατάξεις του παρόντος Πρωτοκόλλου, με βάση το άρθρο 15 της Σύμβασης, δεν είναι επιτρεπτή.

Άρθρο 4: Απαγόρευση επιφυλάξεων

Καμία επιφύλαξη στις διατάξεις του παρόντος Πρωτοκόλλου, με βάση το άρθρο 57 της Σύμβασης, δεν είναι αποδεκτή.

Άρθρο 5: Εδαφική εφαρμογή

1. Κάθε Κράτος μπορεί, κατά το χρόνο υπογραφής ή κατάθεσης του εγγράφου επικύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης, να καθορίσει το έδαφος ή τα εδάφη στα οποία θα εφαρμόζεται αυτό το Πρωτόκολλο.
2. Κάθε Κράτος μπορεί, οποτεδήποτε στη συνέχεια, με δήλωση που θα απευθύνει στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, να επεκτείνει την εφαρμογή αυτού του Πρωτοκόλλου σε κάθε άλλο έδαφος που θα καθορίζεται στη δήλωση. Στο έδαφος αυτό, το Πρωτόκολλο θα αρχίσει να ισχύει την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί την ημερομηνία παραλαβής της δήλωσης από το Γενικό Γραμματέα.
3. Κάθε δήλωση που γίνεται σύμφωνα με τις δύο προηγούμενες παραγράφους μπορεί να ανακληθεί για οποιοδήποτε έδαφος που καθορίζεται στη δήλωση αυτή με ανακοίνωση προς το Γενικό Γραμματέα. Η ανάκληση θα αρχίσει να ισχύει την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί την ημερομηνία παραλαβής της ανακοίνωσης από το Γενικό Γραμματέα.

Άρθρο 6: Σχέσεις με τη Σύμβαση

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη θεωρούν τα άρθρα 1-5 αυτού του Πρωτοκόλλου ως πρόσθετα άρθρα στη Σύμβαση και κατά συνέπεια θα εφαρμόζονται, σε σχέση με το Πρωτόκολλο, όλες οι διατάξεις της Σύμβασης.

Άρθρο 7: Υπογραφή και επικύρωση

Το παρόν Πρωτόκολλο είναι ανοικτό προς υπογραφή από τα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν υπογράψει τη Σύμβαση. Υπόκειται σε επικύρωση, αποδοχή ή έγκριση. Ένα Κράτος-μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν μπορεί να επικυρώσει, να αποδεχθεί ή να εγκρίνει αυτό το Πρωτόκολλο χωρίς να έχει επικυρώσει, κατά την ίδια στιγμή ή προηγουμένως, τη Σύμβαση. Τα έγγραφα επικύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης κατατίθενται στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Άρθρο 8: Έναρξη ισχύος

1. Το παρόν Πρωτόκολλο θα τεθεί σε ισχύ την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί την ημερομηνία κατά την οποία πέντε Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης θα έχουν δηλώσει ότι συναινούν να δεσμευθούν από το Πρωτόκολλο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7.

2. Για κάθε Κράτος-μέλος που θα εκφράσει μεταγενέστερα τη συγκατάθεσή του, το Πρωτόκολλο θα ισχύσει την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί την ημερομηνία κατάθεσης των εγγράφων επικύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης.

Άρθρο 9: Καθήκοντα του θεματοφύλακα

Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης γνωστοποιεί στα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου:

- α) κάθε υπογραφή,
- β) την κατάθεση κάθε εγγράφου επικύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης,
- γ) κάθε ημερομηνία θέσης σε ισχύ του παρόντος Πρωτοκόλλου, σύμφωνα με τα άρθρα 5 και 8,
- δ) κάθε άλλη πράξη, κοινοποίηση ή ανακοίνωση που έχει σχέση με το παρόν Πρωτόκολλο.

Σε πίστωση των ανωτέρω οι υπογράφωντες, που είναι νόμιμα εξουσιοδοτημένοι γι' αυτό, υπέγραψαν το Πρωτόκολλο αυτό. Έγινε στο Στρασβούργο, στις 28 Απριλίου 1983, στη γαλλική και αγγλική γλώσσα, με τα δύο κείμενα να έχουν την ίδια ισχύ, σε ένα μόνο αντίτυπο, που θα κατατεθεί στο αρχείο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης θα κοινοποιήσει κυρωμένο αντίγραφο σε κάθε Κράτος-μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 7 της Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών

Στρασβούργο, 22 Νοεμβρίου 1984

Τα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που υπογράφουν αυτό το Πρωτόκολλο,

Έχοντας αποφασίσει να λάβουν νέα μέτρα για να διασφαλίσουν τη συλλογική ενδυνάμωση ορισμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών μέσω της Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 (η οποία για τους σκοπούς του παρόντος πρωτοκόλλου αναφέρεται ως "η Σύμβαση"), συμφώνησαν τα ακόλουθα:

Άρθρο 1: Διαδικαστικές εγγυήσεις σε περίπτωση απέλασης αλλοδαπού

1. Αλλοδαπός που έχει νόμιμα τη διαμονή του στην επικράτεια ενός Κράτους δεν απελαύνεται παρά μόνο μετά από απόφαση που έχει ληφθεί σύμφωνα με τον νόμο στον ανωτέρω δίδεται η δυνατότητα:

- α) να προτείνει επιχειρήματα κατά της απέλασής του,
- β) να τύχει η υπόθεσή του επανεξέτασης και
- γ) να εκπροσωπείται για τους σκοπούς αυτούς ενώπιον της αρμόδιας αρχής, ή ενώπιον ενός ή περισσοτέρων προσώπων που ορίζονται απ' αυτή την αρχή.

2. Αλλοδαπός μπορεί να απελαθεί και πριν από την άσκηση των δικαιωμάτων που προβλέπονται στην παράγρ. 1α, β και γ αυτού του άρθρου όταν αυτή η απέλαση είναι αναγκαία για το συμφέρον της δημόσιας τάξης ή επιβάλλεται για λόγους εθνικής ασφάλειας.

Άρθρο 2: Δικαίωμα για διπλό βαθμό δικαιοδοσίας σε θέματα ποινικού δικαίου

1. Κάθε πρόσωπο που καταδικάστηκε για αξιόποινη πράξη από δικαστήριο, έχει το δικαίωμα της επανεξέτασης από ανώτερο δικαστήριο της απόφασης με την οποία κηρύχθηκε ένοχος ή της απόφασης με την οποία του επιβλήθηκε ποινή. Η άσκηση αυτού του δικαιώματος και οι λόγοι για τους οποίους μπορεί αυτό να ασκηθεί, διέπονται από το νόμο.

2. Από το δικαίωμα μπορούν να γίνουν εξαιρέσεις στην περίπτωση αξιόποινων πράξεων μικρής σημασίας, όπως ορίζονται στο νόμο, ή στις περιπτώσεις που ο καταδικασθείς κρίθηκε σε πρώτο βαθμό από το ανώτερο δικαστήριο, ή καταδικάστηκε μετά από άσκηση ενδίκου μέσου εναντίον της απαλλαγής του.

Άρθρο 3: Δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης

Όταν ένα πρόσωπο καταδικάστηκε με αμετάκλητη απόφαση για αξιόποινη πράξη και η καταδίκη αυτή ακυρωθεί ή όταν στο πρόσωπο αυτό απονεμηθεί χάρη με βάση ένα νέο ή μεταγενέστερο της απόφασης γεγονός που αποδεικνύει άμεσα ότι υπήρχε δικαστική πλάνη, τότε το πρόσωπο που υποβλήθηκε σε ποινή, η οποία ήταν αποτέλεσμα αυτής της καταδίκης, θα αποζημιώνεται σύμφωνα με το νόμο ή την πρακτική που ακολουθείται στο Κράτος, για το οποίο πρόκειται, εκτός εάν αποδειχθεί ότι η μη έγκαιρη αποκάλυψη του άγνωστου γεγονότος οφείλεται ολικά ή μερικά σ' αυτό το πρόσωπο.

Άρθρο 4: Δικαίωμα κάθε προσώπου να μη δικάζεται ή να τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα

1. Κανένας δεν μπορεί να διωχθεί ή να καταδικασθεί ποινικά από τα δικαστήρια του ίδιου Κράτους, για μία παράβαση για την οποία ήδη αθώωθηκε ή καταδικάστηκε με αμετάκλητη απόφαση σύμφωνα με το νόμο και την ποινική δικονομία του Κράτους αυτού.

2. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου δεν εμποδίζουν την επανάληψη της διαδικασίας, σύμφωνα με το νόμο και την ποινική δικονομία του Κράτους για το οποίο πρόκειται, εάν υπάρχουν αποδείξεις νέων ή μεταγενέστερων της απόφασης γεγονότων, ή υπήρξε θεμελιώδες σφάλμα της προηγούμενης διαδικασίας, που θα μπορούσαν να επηρεάσουν το αποτέλεσμα της υπόθεσης.

3. Καμιά απόκλιση από αυτό το άρθρο δεν επιτρέπεται με βάση το άρθρο 15 της Σύμβασης.

Άρθρο 5: Ισότητα μεταξύ συζύγων

Οι σύζυγοι είναι ίσοι στα δικαιώματα και τις ευθύνες που απορρέουν από το ιδιωτικό δίκαιο στις μεταξύ τους σχέσεις και στις σχέσεις τους με τα τέκνα τους, ως προς το γάμο, κατά τη διάρκειά του και στην περίπτωση λύσης του. Αυτό το άρθρο δεν εμποδίζει τα Κράτη να πάρουν αναγκαία μέτρα που επιβάλλει το συμφέρον των τέκνων.

Άρθρο 6: Εδαφική εφαρμογή

1. Κάθε Κράτος μπορεί, κατά το χρόνο της υπογραφής ή της κατάθεσης του εγγράφου του επικύρωσης, αποδοχής, ή έγκρισης, να καθορίζει το έδαφος ή τα εδάφη στα οποία εφαρμόζεται αυτό το Πρωτόκολλο, και να δηλώσει το βαθμό μέχρι του οποίου αναλαμβάνει να εφαρμόζονται οι διατάξεις του Πρωτοκόλλου αυτού, σ' αυτό ή σ' εκείνα τα εδάφη.

2. Κάθε Κράτος μπορεί, οποτεδήποτε μεταγενέστερα, με μία δήλωση που απευθύνεται στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης να επεκτείνει την εφαρμογή αυτού του Πρωτοκόλλου σε κάθε άλλο έδαφος που καθορίζεται στη δήλωση. Στα εδάφη αυτά το Πρωτόκολλο θα αρχίσει να ισχύει την πρώτη μέρα του μήνα που ακολουθεί την πάροδο μίας περιόδου δύο μηνών από την ημερομηνία παραλαβής της δήλωσης από το Γενικό Γραμματέα.

3. Κάθε δήλωση που γίνεται σύμφωνα με τις δύο προηγούμενες παραγράφους μπορεί να ανακληθεί ή τροποποιηθεί σε ό,τι αφορά τα εδάφη που καθορίζονται στη δήλωση με γνωστοποίηση προς το Γενικό Γραμματέα. Η ανάκληση ή η τροποποίηση θα αρχίσει να ισχύει την πρώτη μέρα του μήνα που ακολουθεί την πάροδο μίας περιόδου 2 μηνών από την ημερομηνία παραλαβής της γνωστοποίησης από το Γενικό Γραμματέα.

4. Μία δήλωση που γίνεται σύμφωνα με αυτό το άρθρο θα θεωρείται ότι έγινε σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 56 της Σύμβασης.

5. Το έδαφος κάθε Κράτους στο οποίο εφαρμόζεται αυτό το Πρωτόκολλο μετά από την επικύρωση, αποδοχή ή έγκρισή του από το Κράτος αυτό, και κάθε έδαφος στο οποίο εφαρμόζεται αυτό το Πρωτόκολλο μετά από τη δήλωση αυτού του Κράτους σύμφωνα με αυτό το άρθρο, μπορούν να θεωρούνται ως ξεχωριστά εδάφη για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 1 στο έδαφος ενός Κράτους.

6. Κάθε Κράτος που έχει κάνει δήλωση σύμφωνα με την παράγραφο 1 η 2 του παρόντος άρθρου μπορεί, ανά πάσα στιγμή στη συνέχεια, να δηλώσει σε σχέση με ένα ή περισσότερα από τα εδάφη που αναφέρονται στη δήλωση αυτή, ότι δέχεται την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου να επιλαμβάνεται των προσφυγών φυσικών προσώπων, μη κυβερνητικών οργανισμών ή ομάδων ιδιωτών, όπως αυτό προβλέπεται από το άρθρο 34 της Σύμβασης, δυνάμει των άρθρων 1 έως 5 του παρόντος Πρωτοκόλλου.

Άρθρο 7: Σχέσεις με τη Σύμβαση

Τα συμβαλλόμενα Κράτη θεωρούν τα άρθρα 1-6 αυτού του Πρωτοκόλλου ως πρόσθετα άρθρα της Σύμβασης και κατά συνέπεια θα εφαρμόζονται όλες οι διατάξεις της Σύμβασης.

Άρθρο 8: Υπογραφή και επικύρωση

Αυτό το πρωτόκολλο ανοίγεται για υπογραφή από τα Κράτη-Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν υπογράψει τη Σύμβαση. Υπόκειται σε επικύρωση, αποδοχή ή έγκριση. Ένα Κράτος-Μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν μπορεί να επικυρώσει, αποδεχθεί ή εγκρίνει αυτό το Πρωτόκολλο χωρίς να έχει, κατά την ίδια στιγμή ή προηγουμένα επικυρώσει τη Σύμβαση. Τα έγγραφα της επικύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης θα κατατεθούν στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Άρθρο 9: Έναρξη ισχύος

1. Αυτό το πρωτόκολλο θα αρχίσει να ισχύει την πρώτη μέρα του μήνα που ακολουθεί την πάροδο περιόδου δύο μηνών από την ημερομηνία που επτά Κράτη-Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης θα εκφράσουν τη βούλησή τους να δεσμευθούν μ' αυτό το Πρωτόκολλο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 8.

2. Για κάθε Κράτος που θα εκφράσει μεταγενέστερα τη βούλησή του να δεσμευθεί με το Πρωτόκολλο, αυτό θα αρχίσει να ισχύει την πρώτη μέρα του μήνα που ακολουθεί την πάροδο προθεσμίας δύο μηνών από την ημερομηνία κατάθεσης του οργάνου επικύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης.

Άρθρο 10: Καθήκοντα του θεματοφύλακα

Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης θα γνωστοποιεί σε κάθε Κράτος-μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης:

- α) κάθε υπογραφή,
- β) την κατάθεση κάθε οργάνου επικύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης,
- γ) κάθε ημερομηνία έναρξης ισχύος αυτού του Πρωτοκόλλου σύμφωνα με τα άρθρα του 6 και 9,
- δ) κάθε άλλη πράξη, γνωστοποίηση, ή δήλωση που σχετίζεται μ' αυτό το Πρωτόκολλο.

Σε πίστωση των πιο πάνω οι παραπάνω υπογράφωντες, που είναι νόμιμα εξουσιοδοτημένοι γι' αυτό, υπέγραψαν το Πρωτόκολλο αυτό.

Έγινε στο Στρασβούργο, στις 22 Νοεμβρίου 1984, στα γαλλικά και αγγλικά, με τα δύο κείμενα να έχουν την ίδια ισχύ, σε ένα μόνο αντίτυπο που θα κατατεθεί στο Αρχείο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης θα κοινοποιήσει κυρωμένο αντίγραφο σε κάθε Κράτος-μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης.

(Το κείμενο της Συμβάσεως παρατίθεται όπως έχει μεταφραστεί στο Ν.Δ. 53 της 19/20.9.1974, στο Ν.1705 της 5/12.6.1987, στο Ν. 1841 της 14/14.4.1989 και στο Ν. 2400 της 4.6.1996 με τους οποίους η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα).

Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 12

Δεδομένου ότι το Πρωτόκολλο υπ' αριθμ. 12 δεν έχει επικυρωθεί από την Ελλάδα, το κείμενό του δεν είναι προς το παρόν διαθέσιμο στα Ελληνικά αλλά μπορείτε να συμβουλευτείτε το αγγλικό ή το γαλλικό κείμενο στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου.

Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 13 της Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών σχετικά με την κατάργηση της θανατικής ποινής σε όλες τις περιστάσεις

Βίλνιους, 3 Μαΐου 2002

Τα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, που υπογράφουν το παρόν, Πεισιμένα ότι το δικαίωμα στην ζωή του καθενός είναι μία βασική αξία σε μία δημοκρατική κοινωνία και ότι η κατάργηση της θανατικής ποινής είναι ουσιώδους σημασίας για την προστασία αυτού του δικαιώματος και για την πλήρη αναγνώριση της εγγενούς αξιοπρέπειας όλων των ανθρώπινων όντων, Επιθυμώντας να ενισχύσουν την προστασία του δικαιώματος στην ζωή που εγγυάται η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών που υπεγράφη στην Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 (εφεξής καλουμένης «η Σύμβαση»), Παρατηρώντας ότι το Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 6 της Συμβάσεως, που αφορά την κατάργηση της θανατικής ποινής, που υπεγράφη στο Στρασβούργο στις 28 Απριλίου 1983, δεν εξαιρεί την θανατική ποινή προκειμένου περί πράξεων που διαπράχθηκαν εν καιρώ πολέμου ή απειλουμένου πολέμου, Αποφασισμένα να κάνουν ένα τελικό βήμα προς την κατάργηση της θανατικής ποινής σε όλες τις περιστάσεις, Συμφώνησαν τα εξής:

Άρθρο 1: Κατάργηση της θανατικής ποινής

Η θανατική ποινή θα καταργηθεί. Κανείς δεν θα καταδικάζεται σε τέτοια ποινή ή θα εκτελείται.

Άρθρο 2: Απαγόρευση παραβάσεων

Δεν επιτρέπεται καμία παράβαση από τις διατάξεις του παρόντος Πρωτοκόλλου βάσει του Άρθρου 15 της Συμβάσεως.

Άρθρο 3: Απαγόρευση επιφυλάξεων

Δεν επιτρέπεται καμία επιφύλαξη ως προς τις διατάξεις του παρόντος Πρωτοκόλλου βάσει του Άρθρου 57 της Συμβάσεως.

Άρθρο 4: Εδαφική εφαρμογή

1. Κάθε Κράτος μπορεί, κατά την στιγμή της υπογραφής ή της καταθέσεως του εγγράφου κυρώσεως, αποδοχής ή εγκρίσεως, να προσδιορίσει το έδαφος ή τα εδάφη επί των οποίων θα έχει εφαρμογή το παρόν Πρωτόκολλο.
2. Κάθε Κράτος μπορεί σε κάθε μεταγενέστερο χρόνο, με δήλωση απευθυνόμενη στον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, να επεκτείνει την εφαρμογή του παρόντος Πρωτοκόλλου σε οποιοδήποτε άλλο έδαφος που θα προσδιορίζεται στην δήλωση. Το Πρωτόκολλο θα έχει εφαρμογή ως προς το έδαφος αυτό από την πρώτη ημέρα του μηνός που ακολουθεί την λήξη τριμήνου προθεσμίας που έπεται της ημερομηνίας κατά την οποία ο Γενικός Γραμματέας θα έχει λάβει την δήλωση.
3. Κάθε δήλωση κοινοποιούμενη βάσει των προηγούμενων δύο παραγράφων σε σχέση με κάποιο έδαφος προσδιοριζόμενο στην δήλωση, μπορεί να αποσυρθεί ή τροποποιηθεί με ειδοποίηση απευθυνόμενη στον Γενικό Γραμματέα. Η απόσυρση ή τροποποίηση θα τίθεται σε ισχύ την πρώτη ημέρα του μηνός που ακολουθεί την λήξη τριμήνου προθεσμίας που έπεται της ημερομηνίας κατά την οποία ο Γενικός Γραμματέας θα έχει λάβει την δήλωση.

Άρθρο 5: Σχέση με την Σύμβαση

Μεταξύ των Κρατών-μελών, οι διατάξεις των Άρθρων 1 έως 4 του παρόντος Πρωτοκόλλου, θα θεωρούνται ως πρόσθετα άρθρα της Συμβάσεως και οι διατάξεις της Συμβάσεως θα έχουν αντιστοίχως εφαρμογή.

Άρθρο 6: Υπογραφή και επικύρωση

Το παρόν Πρωτόκολλο θα είναι ανοικτό προς υπογραφή των Κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν υπογράψει την Σύμβαση. Υπόκειται σε κύρωση, αποδοχή ή έγκριση. Ένα Κράτος-μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν μπορεί να κυρώσει, αποδεχθεί ή εγκρίνει το Πρωτόκολλο εάν δεν έχει προηγουμένως ή ταυτοχρόνως κυρώσει την Σύμβαση. Τα έγγραφα κυρώσεως θα κατατεθούν στον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Άρθρο 7: Θέση σε ισχύ

1. Το παρόν Πρωτόκολλο θα τεθεί σε ισχύ την πρώτη ημέρα του μηνός που ακολουθεί την λήξη τριμήνου προθεσμίας που έπεται της ημερομηνίας κατά την οποία δέκα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης θα έχουν εκφράσει την συναίνεσή τους να δεσμευτούν από το Πρωτόκολλο σύμφωνα με τις διατάξεις του Άρθρου 6.

2. Ως προς κάθε Κράτος-μέλος που θα εκφράσει μεταγενέστερα την συναίνεσή του να δεσμευτεί από το Πρωτόκολλο, αυτό θα τεθεί σε ισχύ την πρώτη ημέρα του μηνός που ακολουθεί την λήξη τριμήνου προθεσμίας που έπεται της ημερομηνίας καταθέσεως του εγγράφου κυρώσεως, αποδοχής ή εγκρίσεως.

Άρθρο 8: Καθήκοντα του θεματοφύλακα

Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης θα ειδοποιήσει όλα τα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης για:

- α) κάθε υπογραφή,
- β) την κατάθεση ενός εγγράφου κύρωσης, αποδοχής ή έγκρισης,
- γ) κάθε ημερομηνία θέσεως σε ισχύ του παρόντος Πρωτοκόλλου σύμφωνα με τα Άρθρα 4 και 7,
- δ) κάθε άλλη πράξη, ειδοποίηση ή κοινοποίηση σχετική με το παρόν Πρωτόκολλο.

Σε πίστωση των ανωτέρω, οι υπογράφωντες, όντες δεόντως εξουσιοδοτημένοι προς τούτο, υπέγραψαν το παρόν Πρωτόκολλο.

Εγένετο εις Βίλνιους, σήμερα 3 Μαΐου 2002, στη Αγγλική και Γαλλική, αμφοτέρων των κειμένων όντων εξ ίσου αυθεντικών, σε ένα μόνον αντίτυπο, το οποίο θα κατατεθεί στα αρχεία του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης θα διαβιβάσει επικυρωμένα αντίγραφα προς κάθε Κράτος-μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ. ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ (2010/C 83/02)

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και η Επιτροπή διακηρύσσουν πανηγυρικά ως Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης το ακόλουθο κείμενο:

ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Προοίμιο

Οι λαοί της Ευρώπης, εγκαθιδρύοντας μεταξύ τους μία διαρκώς στενότερη ένωση, αποφάσισαν να μοιραστούν ένα ειρηνικό μέλλον θεμελιωμένο σε κοινές αξίες.

Η Ένωση, έχοντας επίγνωση της πνευματικής και ηθικής κληρονομιάς της, εδράζεται στις αδιαίρετες και οικουμενικές αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης· ερείδεται στις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Η Ένωση τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της, καθιερώνοντας την ιθαγένεια της Ένωσης και δημιουργώντας ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης.

Η Ένωση συμβάλλει στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη αυτών των κοινών αξιών, σεβόμενη την πολυμορφία των πολιτισμών και των παραδόσεων των λαών της Ευρώπης καθώς και την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της και την οργάνωση της δημόσιας εξουσίας τους σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Επιδιώκει να προαγάγει ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη και εγγυάται την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των εμπορευμάτων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων καθώς και την ελευθερία εγκατάστασης.

Προς τον σκοπό αυτόν, είναι αναγκαίο να ενισχυθεί η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπό το πρίσμα της εξέλιξης της κοινωνίας, της κοινωνικής προόδου και των επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων, καθιστώντας τα πιο αντιληπτά σε ένα Χάρτη.

Ο παρών Χάρτης επιβεβαιώνει, σεβόμενος τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Ένωσης, καθώς και την αρχή της επικουρικότητας, τα δικαιώματα που απορρέουν ιδίως από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, τους Κοινωνικούς Χάρτες που έχουν υιοθετηθεί από την Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Εν προκειμένω, ο Χάρτης θα ερμηνεύεται από τα δικαστήρια της Ένωσης και των κρατών μελών, λαμβανομένων δεόντως υπόψη των επεξηγήσεων που καταρτίστηκαν υπό την εποπτεία του Προεδρείου της Συνέλευσης που συνέταξε τον Χάρτη και αναπροσαρμόστηκαν υπ' ευθύνη του Προεδρείου της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης.

Η απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών συνεπάγεται ευθύνες και καθήκοντα έναντι τόσο των τρίτων όσο και της ανθρώπινης κοινότητας και των μελλοντικών γενεών.

Κατά συνέπεια, η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που ορίζονται κατωτέρω.

ΤΙΤΛΟΣ 1. ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ

Άρθρο 1: Ανθρώπινη αξιοπρέπεια

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη. Πρέπει να είναι σεβαστή και να προστατεύεται.

Άρθρο 2: Δικαίωμα στη ζωή

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στη ζωή.
2. Κανείς δεν μπορεί να καταδικασθεί στην ποινή του θανάτου ούτε να εκτελεσθεί.

Άρθρο 3: Δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στη σωματική και διανοητική του ακεραιότητα.
2. Στο πεδίο της ιατρικής και της βιολογίας, πρέπει να τηρούνται ιδίως τα εξής:
  - α) η ελεύθερη και εν επιγνώσει συναίνεση του ενδιαφερομένου, σύμφωνα με τις λεπτομερέστερες διατάξεις που ορίζονται από το νόμο,
  - β) η απαγόρευση των ευγονικών πρακτικών, ιδίως όσων αποσκοπούν στην επιλογή των προσώπων,
  - γ) η απαγόρευση της μετατροπής του ανθρωπίνου σώματος και αυτών των ιδίων των μερών του σε πηγή κέρδους,
  - δ) η απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης των ανθρωπίνων όντων.

Άρθρο 4: Απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης

Κανείς δεν μπορεί να υποβληθεί σε βασανιστήρια ούτε σε απάνθρωπες ή εξευτελιστικές ποινές ή μεταχείριση.

Άρθρο 5: Απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας

1. Κανείς δεν μπορεί να κρατηθεί σε δουλεία ούτε σε ειλωτεία.
2. Κανείς δεν μπορεί να υποβληθεί σε αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία.
3. Απαγορεύεται η εμπορία των ανθρωπίνων όντων.

ΤΙΤΛΟΣ ΙΙ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ

Άρθρο 6: Δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια.

Άρθρο 7: Σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του.

Άρθρο 8: Προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν.
2. Η επεξεργασία αυτών των δεδομένων πρέπει να γίνεται νομίμως, για καθορισμένους σκοπούς και με βάση τη συγκατάθεση του ενδιαφερομένου ή για άλλους θεμιτούς λόγους που προβλέπονται από το νόμο. Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στα συλλεγόμενα δεδομένα που το αφορούν και να επιτυγχάνει τη διόρθωσή τους.
3. Ο σεβασμός των κανόνων αυτών υπόκειται στον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής.

Άρθρο 9: Δικαίωμα γάμου και δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας

Το δικαίωμα γάμου και το δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας διασφαλίζονται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους.

Άρθρο 10: Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκευόμενου ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης

του θρησκευάτος ή των πεποιθήσεών του, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.

2. Το δικαίωμα αντίρρησης συνειδήσεως αναγνωρίζεται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή του.

Άρθρο 11: Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων.

2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές.

Άρθρο 12: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι σε όλα τα επίπεδα, ιδίως στον πολιτικό και τον συνδικαλιστικό τομέα καθώς και στους τομείς που αναφέρονται στον πολίτη, πράγμα που συνεπάγεται το δικαίωμα κάθε προσώπου να ιδρύει με άλλους συνδικαλιστικές ενώσεις και να προσχωρεί σε αυτές για την υπεράσπιση των συμφερόντων του.

2. Τα πολιτικά κόμματα, στο επίπεδο της Ένωσης, συμβάλλουν στην έκφραση της πολιτικής βούλησης των πολιτών της Ένωσης.

Άρθρο 13: Ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης

Η τέχνη και η επιστημονική έρευνα είναι ελεύθερες. Η ακαδημαϊκή ελευθερία είναι σεβαστή.

Άρθρο 14: Δικαίωμα εκπαίδευσης

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση.

2. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

3. Η ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με σεβασμό των δημοκρατικών αρχών καθώς και το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους, γίνονται σεβαστά σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους.

Άρθρο 15: Ελευθερία του επαγγέλματος και δικαίωμα προς εργασία

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να εργάζεται και να ασκεί το επάγγελμα, το οποίο επιλέγει ή αποδέχεται ελεύθερα.

2. Κάθε πολίτης της Ένωσης είναι ελεύθερος να αναζητά απασχόληση, να εργάζεται, να εγκαθίσταται ή να παρέχει υπηρεσίες σε κάθε κράτος μέλος.

3. Οι υπήκοοι τρίτων χωρών που έχουν άδεια να εργάζονται στο έδαφος των κρατών μελών δικαιούνται συνθηκών εργασίας αντίστοιχων με εκείνες που απολαμβάνουν οι πολίτες της Ένωσης.

Άρθρο 16: Επιχειρηματική ελευθερία

Η επιχειρηματική ελευθερία αναγνωρίζεται σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

Άρθρο 17: Δικαίωμα ιδιοκτησίας

1. Κάθε πρόσωπο δικαιούται να είναι κύριος των νομίμως κτηθέντων αγαθών του, να τα χρησιμοποιεί, να τα διαθέτει και να τα κληροδοτεί. Κανείς δεν μπορεί να στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνον για λόγους δημόσιας ωφέλειας, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο νόμο και έναντι δίκαιης και έγκαιρης αποζημίωσης για την απώλειά της. Η χρήση των αγαθών μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς από το νόμο, εφόσον αυτό είναι αναγκαίο προς το γενικό συμφέρον.

2. Η διανοητική ιδιοκτησία προστατεύεται.

Άρθρο 18: Δικαίωμα ασύλου

Το δικαίωμα ασύλου διασφαλίζεται τηρουμένων των κανόνων της Σύμβασης της Γενεύης της 28ης Ιουλίου 1951 και του Πρωτοκόλλου της 31ης Ιανουαρίου 1967 περί του καθεστώτος των προσφύγων και σύμφωνα με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής οριζόμενες ως «οι Συνθήκες»).

Άρθρο 19: Προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης

1. Απαγορεύονται οι ομαδικές απελάσεις.
2. Κανείς δεν μπορεί να απομακρυνθεί, να απελαθεί ή να εκδοθεί προς κράτος όπου διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να του επιβληθεί η ποινή του θανάτου ή να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση.

ΤΙΤΛΟΣ ΙΙΙ. ΙΣΟΤΗΤΑ

Άρθρο 20: Ισότητα έναντι του νόμου

Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου.

Άρθρο 21: Απαγόρευση διακρίσεων

1. Απαγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.
2. Εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών τους, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας.

Άρθρο 22: Πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία

Η Ένωση σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία.

Άρθρο 23: Ισότητα γυναικών και ανδρών

Η ισότητα γυναικών και ανδρών πρέπει να εξασφαλίζεται σε όλους τους τομείς, μεταξύ άλλων στην απασχόληση, την εργασία και τις αποδοχές.

Η αρχή της ισότητας δεν αποκλείει τη διατήρηση ή τη θέσπιση μέτρων που προβλέπουν ειδικά πλεονεκτήματα υπέρ του υποεκπροσωπούμενου φύλου.

Άρθρο 24: Δικαιώματα του παιδιού

1. Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους. Τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους.
2. Σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.
3. Κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί τακτικά προσωπικές σχέσεις και απ' ευθείας επαφές με τους δύο γονείς του, εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο προς το συμφέρον του.

Άρθρο 25: Δικαιώματα των ηλικιωμένων

Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ηλικιωμένων προσώπων να διάγουν αξιοπρεπή και ανεξάρτητη ζωή και να συμμετέχουν στον κοινωνικό και πολιτιστικό βίο.

Άρθρο 26: Ένταξη των ατόμων με αναπηρίες

Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες να επωφελούνται μέτρων που θα τους εξασφαλίζουν την αυτονομία, την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή στον κοινοτικό βίο.

ΤΙΤΛΟΣ IV. ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Άρθρο 27: Δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης

Εξασφαλίζεται στους εργαζομένους ή τους εκπροσώπους τους, στα ενδεδειγμένα επίπεδα, εγκαίρως ενημέρωση και διαβούλευση, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

Άρθρο 28: Δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων

Οι εργαζόμενοι και οι εργοδότες, ή οι αντίστοιχες οργανώσεις τους, έχουν, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, δικαίωμα να διαπραγματεύονται και να συνάπτουν συλλογικές συμβάσεις στα ενδεδειγμένα επίπεδα καθώς και να προσφεύγουν, σε περίπτωση σύγκρουσης συμφερόντων, σε συλλογικές δράσεις για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους, συμπεριλαμβανομένης της απεργίας.

Άρθρο 29: Δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα πρόσβασης σε δωρεάν υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας.

Άρθρο 30: Προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης

Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα προστασίας έναντι κάθε αδικαιολόγητης απόλυσης, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

Άρθρο 31: Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας

1. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε συνθήκες εργασίας οι οποίες σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπείά του.
2. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε ένα όριο μέγιστης διάρκειας εργασίας, σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης καθώς και σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών.

Άρθρο 32: Απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία

Η εργασία των παιδιών απαγορεύεται. Η ελάχιστη ηλικία για την ανάληψη εργασίας δεν μπορεί να είναι μικρότερη από την ηλικία κατά την οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση, υπό την επιφύλαξη ευνοϊκότερων κανόνων για τους νέους και πλην περιορισμένων παρεκκλίσεων.

Οι νέοι που εργάζονται πρέπει να απολαμβάνουν συνθηκών εργασίας προσαρμοσμένων στην ηλικία τους και να προστατεύονται από την οικονομική εκμετάλλευση ή από οποιαδήποτε εργασία που θα μπορούσε να βλάψει την ασφάλειά τους, την υγεία τους, τη σωματική, πνευματική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή τους ή να θέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή τους.

Άρθρο 33: Οικογενειακή ζωή και επαγγελματική ζωή

1. Εξασφαλίζεται η νομική, οικονομική και κοινωνική προστασία της οικογένειας.
2. Κάθε πρόσωπο, προκειμένου να μπορεί να συνδυάζει την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή του, έχει δικαίωμα προστασίας από την απόλυση για λόγους που συνδέονται με τη μητρότητα, καθώς και δικαίωμα αμειβόμενης άδειας μητρότητας και γονικής άδειας μετά τη γέννηση ή την υιοθεσία παιδιού.

Άρθρο 34: Κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική αρωγή

1. Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης και στις κοινωνικές υπηρεσίες που εξασφαλίζουν προστασία σε περιπτώσεις όπως η μητρότητα, η ασθένεια, το εργατικό ατύχημα, η εξάρτηση ή το γήρας καθώς και σε περίπτωση απώλειας της απασχόλησης, σύμφωνα με τους κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

2. Κάθε πρόσωπο που διαμένει και διακινείται νομίμως εντός της Ένωσης έχει δικαίωμα στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης και στα κοινωνικά πλεονεκτήματα, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

3. Η Ένωση, προκειμένου να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και η φτώχεια, αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα κοινωνικής αρωγής και στεγαστικής βοήθειας προς εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όλους όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, σύμφωνα με τους κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

Άρθρο 35: Προστασία της υγείας

Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στην πρόληψη σε θέματα υγείας και να απολαύει ιατρικής περίθαλψης, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των πολιτικών και δράσεων της Ένωσης, εξασφαλίζεται υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας του ανθρώπου.

Άρθρο 36: Πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος

Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται την πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, όπως αυτό προβλέπεται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, σύμφωνα με τις Συνθήκες, προκειμένου να προαχθεί η κοινωνική και εδαφική συνοχή της Ένωσης.

Άρθρο 37: Προστασία του περιβάλλοντος

Το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης.

Άρθρο 38: Προστασία του καταναλωτή

Οι πολιτικές της Ένωσης διασφαλίζουν υψηλό επίπεδο προστασίας του καταναλωτή.

ΤΙΤΛΟΣ V. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Άρθρο 39: Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

1. Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο κράτος μέλος κατοικίας του, υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους.

2. Τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εκλέγονται με άμεση και καθολική, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία.

Άρθρο 40: Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές

Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές στο κράτος μέλος κατοικίας του, υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους.

Άρθρο 41: Δικαίωμα χρηστής διοίκησης

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην αμερόληπτη, δίκαιη και εντός ευλόγου προθεσμίας εξέταση των υποθέσεών του από τα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης.

2. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει ιδίως:

α) το δικαίωμα κάθε προσώπου σε προηγούμενη ακρόαση πριν να ληφθεί ατομικό μέτρο εις βάρος του, β) το δικαίωμα κάθε προσώπου να έχει πρόσβαση στον φάκελό του, τηρουμένων των νομίμων συμφερόντων της εμπιστευτικότητας και του επαγγελματικού και επιχειρηματικού απορρήτου, γ) την υποχρέωση της διοίκησης να αιτιολογεί τις αποφάσεις της.

3. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην αποκατάσταση εκ μέρους της Ένωσης της ζημίας που του προξένησαν τα θεσμικά όργανα ή οι υπάλληλοί της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, σύμφωνα με τις γενικές αρχές που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών.

4. Κάθε πρόσωπο μπορεί να απευθύνεται στα θεσμικά όργανα της Ένωσης σε μία από τις γλώσσες των Συνθηκών και πρέπει να λαμβάνει απάντηση στην ίδια γλώσσα.

Άρθρο 42: Δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα

Κάθε πολίτης της Ένωσης καθώς και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κατοικεί ή έχει την καταστατική έδρα του σε ένα κράτος μέλος έχει δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης, ανεξαρτήτως υποθέματος.

Άρθρο 43: Ευρωπαϊός Διαμεσολαβητής

Κάθε πολίτης της Ένωσης καθώς και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κατοικεί ή έχει την καταστατική έδρα του σε ένα κράτος μέλος, έχει δικαίωμα να προσφεύγει στον Ευρωπαϊό Διαμεσολαβητή, σχετικά με περιπτώσεις κακοδιοίκησης στο πλαίσιο της δράσης των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης, με εξαίρεση το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την άσκηση των δικαιοδοτικών καθηκόντων του.

Άρθρο 44: Δικαίωμα αναφοράς

Κάθε πολίτης της Ένωσης καθώς και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κατοικεί ή έχει την καταστατική έδρα του σε ένα κράτος μέλος, έχει δικαίωμα αναφοράς προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Άρθρο 45: Ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής

1. Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών.

2. Η ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής μπορεί να χορηγείται, σύμφωνα με τις Συνθήκες, στους υπηκόους των τρίτων χωρών που διαμένουν νομίμως στο έδαφος κράτους μέλους.

Άρθρο 46: Διπλωματική και προξενική προστασία

Κάθε πολίτης της Ένωσης απολαύει, στο έδαφος τρίτων χωρών στις οποίες δεν αντιπροσωπεύεται το κράτος μέλος του οποίου είναι υπήκοος, της διπλωματικής και προξενικής προστασίας κάθε κράτους μέλους, υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν και έναντι των υπηκόων του κράτους αυτού.

ΤΙΤΛΟΣ VI. ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Άρθρο 47: Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου

Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο.

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπηση του.

Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Άρθρο 48: Τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης

1. Κάθε κατηγορούμενος τεκμαίρεται ότι είναι αθώος μέχρι αποδείξεως της ενοχής του σύμφωνα με τον νόμο.
2. Διασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων της υπεράσπισης σε κάθε κατηγορούμενο.

Άρθρο 49: Αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιοποιώνων πράξεων και ποινών

1. Κανείς δεν μπορεί να καταδικασθεί για πράξη ή παράλειψη, η οποία δεν αποτελούσε, κατά τη στιγμή της τέλεσής της, αδίκημα κατά το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο. Ούτε επιβάλλεται βαρύτερη ποινή από εκείνη η οποία ίσχυε κατά τη στιγμή της τέλεσης του αδικήματος. Εάν, μετά την τέλεση του αδικήματος, προβλεφθεί με νόμο ελαφρύτερη ποινή, επιβάλλεται αυτή η ποινή.
2. Το παρόν άρθρο δεν επηρεάζει τη δίκη και την τιμωρία ατόμου ενόχου για πράξη ή παράλειψη η οποία, κατά τη στιγμή της τέλεσής της, ήταν εγκληματική σύμφωνα με τις γενικές αρχές που αναγνωρίζονται από όλα τα έθνη.
3. Η αυστηρότητα της ποινής δεν πρέπει να είναι δυσανάλογη προς το αδίκημα.

Άρθρο 50: Δικαίωμα του προσώπου να μη δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη

Κανείς δεν διώκεται ούτε τιμωρείται ποινικά για αδίκημα για το οποίο έχει ήδη αθωωθεί ή καταδικασθεί εντός της Ένωσης με οριστική απόφαση ποινικού δικαστηρίου σύμφωνα με το νόμο.

ΤΙΤΛΟΣ VII. ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ

Άρθρο 51: Πεδίο εφαρμογής

1. Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, οι ανωτέρω σέβονται τα δικαιώματα, τηρούν τις αρχές και προάγουν την εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους και εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως της απονέμονται από τις Συνθήκες.
2. Ο παρών Χάρτης δεν διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης πέραν των αρμοδιοτήτων της Ένωσης και δεν θεσπίζει νέες αρμοδιότητες και καθήκοντα για την Ένωση, ούτε τροποποιεί τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα όπως ορίζονται στις Συνθήκες.

Άρθρο 52: Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών

1. Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων.
2. Τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται από τον παρόντα Χάρτη και τα οποία αποτελούν αντικείμενο διατάξεων των Συνθηκών ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που καθορίζονται σε αυτές.

3. Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία.
4. Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης αναγνωρίζει θεμελιώδη δικαιώματα όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, τα εν λόγω δικαιώματα πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με τις παραδόσεις αυτές.
5. Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη που περιέχουν αρχές μπορούν να εφαρμόζονται με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης και με πράξεις των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους. Η επίκληση των διατάξεων αυτών ενώπιον δικαστηρίου είναι παραδεκτή μόνον για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους.
6. Οι εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές πρέπει να λαμβάνονται πλήρως υπόψη όπως καθορίζεται στον παρόντα Χάρτη.
7. Τα δικαστήρια της Ένωσης και των κρατών μελών λαμβάνουν δεόντως υπόψη τους τις επεξηγήσεις οι οποίες έχουν εκπονηθεί με σκοπό την παροχή κατευθύνσεων για την ερμηνεία του παρόντος Χάρτη

Άρθρο 53: Επίπεδο προστασίας

Καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών μελών.

Άρθρο 54: Απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος

Καμία από τις διατάξεις του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως συνεπαγόμενη δικαίωμα επίδοσης σε δραστηριότητα ή εκτέλεσης πράξης που αποσκοπεί στην κατάλυση των δικαιωμάτων ή ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη ή σε περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών ευρύτερους από τους προβλεπόμενους σε αυτόν.

Το ανωτέρω κείμενο αναπαράγει, προσαρμόζοντάς τον, τον Χάρτη κατά τη διακήρυξή του στις 7 Δεκεμβρίου 2000 και θα τον αντικαταστήσει από την ημέρα έναρξης ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας.